

Letopis
MATICE SLOVENSKE

za leto 1884.

Uredil:
EVGEN LAH.

Založila in na svetlo dala
MATICA SLOVENSKA.

V Ljubljani.
Natisnila „Národna Tiskarna“.
1884.

Letopis

MATICE SLOVENSKE

za leto 1884.

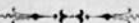
Uredil:

EVGEN LAH.

Založila in na svetlo dala

MATICA SLOVENSKA.

V Ljubljani.

Natisnila „Národna Tiskarna“.

1884.

Lepogaja

MASTICE SLOVENSKÉ

1954

1954

030023695

1954

Predgovor.

Kakor lanski, obseza tudi letošnji „Letopis“ le izvirne znanstvene razprave in so izobčeni iz njega vsi prevodi in leposlovni spisi. Vsebinska mu je letos nekoliko skrcena. Matica podaje namreč svojim udom letos troje knjig. Ker sta drugi dve knjigi že precej obširni, se je moral obseg Letopisu primerno skrajšati. Kolikor je bilo to ravno mogoče, se je jemalo pri določitvi njegove tvarine ozir na različne stroke ter na ta način skrbelo za večini bralcev ugajajočo spremembo. Beletistični tvarini se je odmenil prostor, kakor lani, v posebni knjigi; jednako tudi kulturnozgodovinski. Jemale so se sploh vse različne želje društvnikov v poštev ter se je skušalo njim po možnosti ustrezati.

Ko je nastopil podpisani 15. julija t. l. tajniško službo, mu je odbor izročil ob enem tudi uredništvo Letopisa, ker se je poprejšnji urednik g. profesor Levec odpovedal odborništvu in z odborništvom ob enem tudi uredništvu. Zahvaljuje se omenjenemu gospodu prav presrečno za trud, kojega je imel do tedaj z uredovanjem letošnjega Letopisa, za navod in nasvete, ki mu jih je dal kot skušen urednik gledé uredniškega posla. Zahvaljuje se nadalje vsem čestitim gg. pisateljem, ki so se svojimi razpravami pripomogli k sestavi snovi letošnjim matičinim knjigam, ter izraža željo, naj bi se tudi v prihodnje Matici ne izneverili kot sotrudniki. Sploh bi bilo pa želeti, da se vrsta matičinih pisateljskih močij širi od leta do leta, da matičina ideja prodere v širše kroge, da dobi „Matica Slovenska“ krepkejšo in trdnejšo podlago.

V Ljubljani 12. novembra 1884.

E. Lah.

VSEBINA.

	Na strani
1. Ivan Navratil: Janša Lovro pa Valentin, slikarja slovenska	1—36.
2. Dr. Josip Vošnjak: Ob agrarnem vprašanji	37—114.
3. Andrej Fekonja: Razširjava kristjanstva med Slovenci	115—195.
4. Dr. Fran Simonič: Prisega ljubljanskega mesta	196—220.
5. Henrik Schreiner: Botaniški listi	221—273.
6. Fr. Podgornik: O človeškem razumu	274—286.
7. Ivan Tomšič: Bibliografija Slovenska	287—303.
8. Evgen Lah: Letopis Matice Slovenske:	
I. Poročilo o delovanji „Maticе Slovenske“	304—323.
Računski sklep in proračun	324—327.
II. Opravništvo „Maticе Slovenske“	328—329.
III. Imenik udov „Maticе Slovenske“	330—361.
IV. Imenik društev, ki zamenjujejo z Matico knjige	362.

Janša Lovro pa Valentin, slikarja slovenska.

Spisal J. Navratil.

Abiraje potrebnega, vére dostojnega gradiva za Antona Janše životopis, ki ga je priobčil nato „Spomenik o šeststoletnici začetka Habsb. vlade na Slovenskem l. 1883,“ uveril sem se, kako malo znamo i brata njegova, znamenita slikarja: Lovra pa Valentina, in koliko zmot se čita po životopisnih knjigah in drugih spisih — kakor o bratu jima Antonu — tako tudi o njih. Zato hočem popisati Slovincem po najboljših virih tudi Lovrovo in Valentinovo življenje ter popraviti zatrosene zmote.

Zdaj vemo izvestno, da so se bili iz prvine vsi trije bratje posvetili slikarstvu, in da je najstarejši izmed njih, Anton, ki je bil z domi tudi čebelarstvu kos, prestopil stopram kesneje na Dunaji za cesarice Marije Terezije — njej in občni koristi za voljo — od slikarstva povse k čebelarstvu; bavil se pa po malem vendar tudi še nato . . . do smrti († 1773) z izvoljeno si umetnostjo slikarsko.

Ako bi bil daroviti mož véren ostal jedinemu slikarstvu (po katerem je l. 1769. slovel uže po vsem „Dunajskem mestu“), poslavil bi se bil s to umetnostjo brez dvojbe tako, kakor mu se je pozneje zlasti mlajši brat Lovro, ki se je bil pod konec l. 1766 na veke poslovil od mile domovine ter prišel z njim vred v novo bakrorezno-risarsko šolo Dunajsko, pridruženo istega leta stari „slikarski akademiji“ po najvišjem ukazu slavne cesarice, ki je skrbela na vso moč za to, da se povzdignejo na višek tudi tako imenovane „obrazne umetnosti“.

Uže v 33. letu bil je ondaj Anton, v 18. pa Lovro Janša. „Za Marije Terezije“ (tako mi piše z Breznice gospod župnik J. Kramar v svojem drugem listu, ki mi je pa zbog njegove hude boleznj na žalost nekoliko prepozno dospel za Antonov životopis), „vozarili so naši vozniki tudi mnogo na Dunaj, na Solnograško,

v Monakovo, pravijo da celó v Pariz.“ . . . „Najbrže odpravil se je bil Anton Janša od doma prvi s kacicim tacim voznikom, ker se mu je doma hudo godilo in je bil bistre glave.“ Tako sodi gospod župnik.

Vsa podoba je pa, da je bil Anton, kakor pripoveduje „Spomenik“, uže tačas vzel sabo tudi mlajšega brata Lovra, zato ker sta se dala zadnji mesec l. 1766. oba skupaj zapisati v omenjeno akademjsko šolo, in se pred ónim letom t. j. od 1738. do konca 1765. léta v vzprijemnem zapisniku stare slikarske akademije ne nahaja zapisan nijeden „Janša“ ali kakšen drugačen priimek, temu kolikaj podoben, — tedaj niti Janša Anton.

Stopram drugo leto (1767.) prispel je za njima srednji brat Valentin, ter se dal (septembra meseca) zapisati v isto akademjsko šolo.

Po imenovanega gospoda župnika poročilu trdijo nekateri, da je Anton Janša še pred odhodom na Dunaj slikal sv. Frančiška oltar na Ródinah, dasi ni na njem „nikacega podpisa“. (Zdaj vemo, da Anton Janša ni znal še pisati pred odhodom na Dunaj, ter se naučil stopram na Dunaji.)

Kdor je čital v „Spomeniku“ Antonov životopis, óni pámeti morda še, s kako popačenim priimkom in krajevnim imenom so na Dunaji zapisali vse tri brate v vzprijemni zapisnik. — Res, kdo bi slutil pod tacimi izménami naše tri rojake, ako se ne bi vsaj pri prvem za čudno krajevno izméno (Näbrisence) čital do-datek: „in Crein“ (na Kranjskem)! —

Po tem takem ni čuda, da se ne nahaja pravi priimek našim „trem bratom“ v abecednem imeniku, (zloženem kesneje po vzprijemnih zapisnikih), nego samó popačeni tri priimki prvi in drugi: „Jänisch“ (= Jeniš), tretji pa „Janisch“ (= Janiš).

V omenjenem imeniku je s priimkom „Janša“ zapisan jedini „Franz Janscha“, ki pride v tém spisku še na vrsto.

Bodi povedano o tej priliki še to, da namesto pravega priimka — kakor pri Antonu, tako i pri Lovru in Valentinu tudi po nekaterih drugih osébnih (uradnih) spisih in po različnih knjigah (nemških in slovanskih) čitamo izméne: „Jantscha“ = „Janča“, „Jansche“ in „Janža“.

G. K. Nagler napisal je bil l. 1838. z nemškim „pravopisom“ prvič pošteno: „Janscha Lorenz“, a nato popisal njega in Valentina pod krivim priimkom: „Jantscha“. — Za Naglerjem potegnili so tudi drugi nemški životopisci, dasi v Gräferjevi „Enciklopediji“, iz katere je zajemal Nagler, ne čitaš „Jantscha“, nego „Janscha“, kakor tudi v najstarešem životopisu Lovrovem, ki ga je porabil isti Gräffer iz uradnih novin Dunajskih l. 1812. — „Janča Wawřinec“ (= Lovrenec, Lovro), tako piše slavni pesnik Jan Kolár, ki pa po zmoti Lovru pripisuje tudi nekaj takega,

kar pripada Antonu.¹⁾ — Pod izméno „Janča“ nahaja se naš Lovro tudi v „Slovníku naučném“ IV (1865); 166. — „Jansche“ zove ga H. H. Füssli. — „Janža ili Janča“, tako piše I. Kukuljević samega Lovra, Antona in Valentina pa samó „Janža“.

Veljala je ta pisava („Janža“) tudi med Slovenci, odkar je bil Jonkejev neimenovaní, a zdaj znani prevoditelj J. (osip Žemlja²⁾ l. 1836. v slovenskem predgovoru „Kranjskemu Čbelarčku“ **dvakrat** napisal z bohoričico: „Jansha“ (= Janža). —

Dozdeva mi se iz posebnega uzroka verjetno, da je pokojni J. Žemlja, dasi je bil sam Brezničan, a bavil se tudi z jezikoznanstvom,³⁾ izvajal osebno ime ali priimek „Janša“ po zmoti na ravnost iz imena „Janž“⁴⁾ namesto iz tega imena podstave ali osnove: „Jan“, in iz staroslovenske priponke šša (išša), ki se je izpremenila živim jezikom slovanskim v „ša“ ali pa „iša“. Priméri srb. Dragša (po Vukovi pisavi, t. j. po sluhu „Drakša“) = Dragiša; zaradi osnove „Jan“ primeri tudi jugoslovansko ime: Jan-ko. V stari srbščini nahaja se naša osnova (Jan), kakor pri Čehih in Poljaki tudi sama na sebi za pomen: Jovan, Ivan, stsl. Ioanb.⁵⁾

Pa bodi dosti tega; prestopimo zopet k životopisu!

Kako pak, da bi se prednje mesto pristojalo staršemu bratu: Valentinu. Ker je pa mlajši brat po slikarski umetnosti bolj na glasu, ter se po vseh (dotičnih) životopisnih knjigah imenuje pred njim, — zato začnimo tudi mi z mlajšim: **Lovrom**.

Po svedočbi starih krstnih knjig župnije Radoljiške rodil se je **Lovro Janša** 30. junija 1749. l. na Breznici ob Smih pod večer, krščen pa bil 1. julija v Radoljici.⁶⁾ Očetu bilo je ime Ma-

¹⁾ „Janča (sic) Wawřinec, Krajinec, nar(ozey) . . . w Prosnici (?), maliř, ač neučeny, wřak tak znamenity, že pozornost cisařowny Marie Theresie (?) na-se obrátil“ . . . (Cestopis).

²⁾ Tako čitaj tudi v „Spomeniku“ na 159. in 164. strani namesto „T. Žemlja“.

³⁾ Jos. Marn: „Jezičnik“ 1881.

⁴⁾ „Jan-ž“, skrajšana oblika iz „Jan-ez“, a ta iz „Joann-es“, kakor nemški „Hans“ iz „Hannes“ a ta iz „Johannes“. Znano je, zakaj pravijo Slovenci namesto: „Janž“ v imenovalniku tudi „Janže“, ki je utegnil pripomoči k zmoti: „Janža“.

⁵⁾ A baš iz tega nastale so s časom oblike: Jovan, Ivan, Jan. Prim. tudi Mikl.: „Die Bildung der slavischen Personennamen. 1859. Denkschr. X. 215 in 278 (154).“

⁶⁾ V krstnih knjigah Radoljiške župe (pod katero je spadala Breznica, predno je prišla pod Róbinsko, a napósled pod sedanjo Brezniško), čita se 1749. l. pod julijem mesecem tako: „Die 1ma per Joannem Lovrin baptisatus, et Die 30. Junij pomeridiana hora 8va natus est Laurentius Mathiae Janscha et Luciae Conjugum leuantibus eum Gregorio Suppan et Gertrude Anderlouza ex Wresniz.“ — . . . „ex Bresniz“ pisal je še 20. maja 1734 g. Wolfg. Gogala, ki je krstil tudi v Radoljici Antona Janšo, — „ex Bresenza“ pa 1747. leta, krstivši Valentina. —

tija, materi pa Lucija — očiten dokaz, da je bil Lovro Janša Antonu pravi brat, (pa tudi Valentinu po isti krstni knjigi, kar bomo videli kesneje).

Kako je Lovro živel in s čim se pečal doma na Breznici, predno je šel v prestolno mesto, o tem ne vemo zdaj nič trdnega. Vendar smemo, ker govoré v nekdanji Janševi („Kuharjevi“) hiši na Breznici še dandanes o teh slikarjih,¹⁾ soditi po tém, da sta se menda tudi Lovro pa Valentin uže doma vadila vsaj kolikor toliko slikati pri bratu Antonu.

Najstarejše pismo poročilo, ki se nahaja o Lovru Janši na Dunaji med osebnimi spisi pri sedanji c. kr. akademiji obraznih umetnosti, t. j. zapisnik o posvetovalnem zboru 14. decembra 1780, svedoči, kako izvrstno je naš Lovro napredoval v slikarski umetnosti; kajti po istega zapisnika besedah bil je ondaj uže 11. (jednajsto) leto akademijski gojenec z 240 gold. starega novca, t. j. 252 gold. avstr. veljave pripomoči na leto. Dobivali so namreč tedaj take pripomoči samó izvrstni, daroviti učenci, in se nato zvali gojenci („Pensionäre“, „pensionirte Eleven“).

Posebno darovitost pri Lovru Janši zlasti za pokrajinsko slikarstvo (Landschaftsmalerei) zapazil je bil na Dunaji prvi učitelj njegov, prof. F. E. Weiotter, Tirolec, l. 1766. poklican za isto stroko iz Pariza. Bodril je potém vrli mož našega mladega, sprétnega rojaka, naj se posveti ves pokrajinskemu slikarstvu. Poslušne ga bistroumni mladenič — sebi na srečo in slavo.

Uže prve poskušnje: okolice risati po pravih ali „po prirodi“, kazale so, da bode iz takega učenca kedaj odličen umetnik.

Ta nada ni varala njegovega blagega učitelja; kajti uže 1771. l. dobi naš Lovro za pokrajinsko risanje izmed razpisanih daril jedno „drugo darilo“, 1772 pa dve „prvi darili“. — Tako nam poroča akademijskega tajnika pristav Ant. Weinkopf na 104. in 106. strani prve izdaje 1783. l. (Prim. na 32. in 33. str. druge izd. 1875.) Ondi čitaš tudi dodatek, da je bil obdarjenec Lovro Janša („Janscha“) „iz Prosnice na Kranjskem“ („von Prosnitze in Krain“; sic!).

V zapisniku o seji ovršavani pri akademiji obraznih umetnosti 25. januarja 1771 čitamo pa „črno na belem“, da je bil Lovro Janša, — kateremu se je prisodilo za jedno „pokrajino“ (Landschaft) drugo darilo, — iz Prosnice na Kranjskem („von Prosnitze in Krain“; sic!).

Verjetno je namreč, da je Lovro na nemško vprašanje, od kod je doma, o tisti dobi odgovarjal: „von Breznica in Krain“²⁾,

¹⁾ Prim. „Spom.“ na 164. str.

²⁾ Ponemčena oblika: „Bresnitz“ ali „Wresnitz“ ni mu bila menda znana, zato ker odhajaje z domi na Dunaj, ni znal (kakor je podoba) z bratom Antonom vred še nemški; na Dunaji pa tudi ni imel prilike zvedeti, kako se pravi Breznici . . . „po nemški“.

t. j. „z Breznice na Kranjskem“. Po neokretnem nemškem sluhu nastala je tedaj iz slovenske „Breznice“ zdaj izména: „Presnitze“, iz te pa potler v Weinkopfovem tiskanim popisu nova spaka: „Prosnitze“, ki se je nato pod obliko „Prosnitze“ ali „Prossnitze“ po nemških tiskopisih zatročala iz knjige v knjigo. Celó v treh slovanskih knjigah čitam, da se je Lovro, oziroma Valentin „Janča“ ali „Janža“ narodil v „Prosnici“ (sic!) na Kranjskem, dasi ni tako krščenega kraja v vsi kranjski deželi.

Jedini baron Erberg trdi (po Kukuljevičevi svedočbi) v svojem nemškem rokopisu: „Versuch einer Literaturgeschichte von Krain“, da sta bila Lovro pa Valentin Janša oba iz nekacega „Subrežnika“ (sic!) na Kranjskem.

Pa ni ga . . . ni tega kraja na vsem Kranjskem. Vseh treh bratov Janšev pravi rojstveni kraj zove se, kakor smo dokazali, po slovenski „**Breznica**“ (ali: „na Breznici“ po domače), a nikakor drugače.

Naj povem o tej priliki še to, da se po različnih pismenih in tiskanih virih razun navedenih zmot t. j. popačenega priimka in krajevnega imena — tudi gledé Lovra in Valentina nahaja več pogrešnih letnic (o rojstvu in smrti), dalje: več drugih napačnih številok (o starosti itd. itd.). Vse so krive, katere se ne skladajo z našimi podatki, nabranimi iz krstnih knjig, uradnih spisov in drugih vere dostojnih virov.¹⁾

Vrnimo se zdaj zopet „k stvari!“

Po Weirotterjevi smrti († 1771.) doučeval se je Lovro Janša — pohajaje marljivo še zmérom bakrorezno učilnico — tudi nadalje, navzlic svoji veliki spretnosti v pokrajinskem slikanju, in to s pomočjo Weirotterjevega naslednika. Ta je bil sloveči profesor Ivan Kristijan Brand (po navadi „Kristijan Brand“ imenovan).

Uže drugo leto za njegove dobe doletela je bila — kakor uže vemo — našega mlajšega rojaka čast, da je za dva svoja pokrajinska zdelka vzprijel dvoje darilo prve vrste. Jako je čislal novi učitelj tako vrlega učenca, učenec pa še bolj poštoval, da, — obožaval tako odličnega učitelja. Pokazal je to očitno tudi s tém, da je osem let kesneje (1780. l.) za prvo bakrorezno poskušnjo vrezal v baker neko Kr. („Ch.“) Brandovo pokrajinsko sliko, ki se hrani v baker vrezana še zdaj v pridvorni knjižnici Dunajski, pa tudi pri akademiji obraznih umetnosti.

Še istega leta (1780.) pripetila se je pa pri akademiji obraznih umetnosti zgodbica tako zanimljiva in značajna, da je ne morem zamolčati, posnemaje posvetovalni akademijski zbor, ki mu se je

¹⁾ Starost je véasih pogrešno zapisana celó v uradnih (ostalinskih i. dr.) spisih. V tiskopise zatročajo se pa krive številke tudi . . . po nesrečnih „tiskovnih pomotah“.

zdelo tudi tako imenitna, da jo je objavil celó slavnemu ministru, knezu Kaunicu, tedanjemu akademije pokrovitelju.

Posvetovalni zbor, ki poroča v prvič omenjenem zapisniku 14. decembra 1780 o „neugodnem uspehu poslednjič razpisanih daril“, javlja namreč knezu o tej priliki tudi „o kaznjivi upornosti“¹⁾ necega gojenca. A ta nesrečnik ni bil nikdo drug, nego ubogi . . . naš Lovro, „ki se je odlikoval“ — kar priznava posvetovalni zbor sam — „od nekdanj z darovitostjo in znatnim napredkom v pokrajinskem slikanju, ter vprav zato kakor gojenec dobival na leto po 240 gold. pripomoči, ki jo uživa zdaj (1780. l.) uže 11. leto. Rekel je namreč naravnost, da se neče deležiti (razpisanega) darila zato, ker po njegovih besedah prof. Brand njegovemu tekmeču²⁾ . . . ki ne zna, kakor veli Janša, sam pošteno narisati nič enega drevesa, dovoljuje delati pri sebi.“

Ni se hotel udati naš rojak nikakor, dasi mu je neki ponujal prof. Kr. Brand isto priliko: pri sebi. Da bi se tedaj dalo g. profesorju nekakšno zadostilo, ukazali so sopernikoma, naj narišeta pred akadem. tajnikom skupaj, a vsak po svoji volji, kako izmišljeno pokrajino.

„Pa ta poskušnja“, veli zbor, „ni bila ugodna pozvalcu,³⁾ nego njegovemu nasprotniku,“ ki je po zborovi razsodbi zamislil in zdelal lepšo in prijetnejšo podobo . . . nego L. Janša. Znamenita je pa zborova opomnja, „da se Janša, ki je uže večkrat pokazal svojo spretnost v pokrajinskem slikanju, . . . ni hotel potruditi menda nalašč.“ — Napósled svetuje posvetovalni zbor g. pokrovitelju, naj bi Lovru Janši zarad takega vedénja naznanil svojo nezadovoljnost.

Tako se je — kaj pa da — tudi zgodilo, zato da se je razžaljenemu g. profesorju zadóstilo. Vendar je tudi naš, uže ondaj tako samosvestni Lovro dobil nekoliko zadostila z ónimi zborovimi besedami: „da se Janša . . . ni hotel potruditi menda nalašč;“ kajti s temi besedami priznal mu je posvetovalni zbor nehoté v pokrajinski stroki večjo spretnost nego njegovemu soperniku.

Vendar je našega ponosnega rojaka od one dobe minilo vse selje tekmovati za razpisana darila. —

Na tihem vadil se je poslé svoje umetnosti ter pripravljaval za svoj bodoči stan; kajti hotel je biti kedaj tudi — „profesor“ pri c. kr. akademiji obraznih umetnosti, in to za izvoljeno si pokrajinsko slikarstvo. Brez dvojbe je še pred 1786. letom imel sé svojo umetnostjo na Dunaji zunaj akademije obilo prislužka; kajti istega leta, — predno je dobil še trdno službo pri akademiji, —

¹⁾ „Ueber die sträfliche Widerspenstigkeit.“

²⁾ „Mitbewerber.“

³⁾ „Aufforderer.“

poročil se je bil z ubogo, pa pošteno devico Dunajsko, po imenu Terezijo (ki mu pa ni porodila odvetka).

Očitno, ali pravo za pravo — ne očitno imenuje se Lovro Janša prvič zopet v Weinkopfovem popisu c. kr. akademije obraznih umetnosti 1790, in to v II. delu, ki je prišel na svetlo stopram 1875. leta.¹⁾ Ondi na 86. strani čitamo, da je bil Lovro Janša l. 1790. bakrorezec pokrajinske stroke in užival kakor gojenec še vedno dvorsko pripomoč („Hofpension“).

Ko je pa po Kr. Branda smrti († 1795) njegov bolehni brat Miroslav (Friedr.) Brand prevzel pokrajinske šole začasno vodstvo, izbrana sta mu bila 16. okt. 1795 na pomoč dva „korektorja“, znana po spretnosti v pokrajinskem slikarstvu. Prvi je bil: naš rojak, sloveči Lovro Janša,²⁾ a drugi: Molitor, ki se je pa odpovedal tej službi, a na njegovo mesto prišel nato Schallhas. Ko pa umre ta uže po dveh letih, ponudi se „samosvestni Lovro“, da hoče za majhin poboljšek opravljati sam prvega in drugega korektorja službo. Privolilo se je v to ponudbo 2. decembra 1798. — Pogrešno je tedaj pri Naglerji i. dr. tudi to poročilo, da je Lovro Janša stopram 1801. leta nastal „korektor“ (po tisk. pomoti pri Wurzb. „Konrektor“) za pokrajinsko risanje ali slikanje. Slišali smo iz osebnih spisov, da se je bilo to zgodilo uže l. 1795. Bila je pa Naglerjevi zmoti kriva ta okolnost, da se Lovro Janša kot „korektor“ čita stopram v letniku 1801. l., potem ko ni bila kr. akademija obraznih umetnosti štiri leta (1797, 1798, 1799 in 1800) tiskana v omejenem letniku posebe, nego samó posamični akad. umetniki, raztreseni med drugimi različnimi umetniki, ki jih pa ni najti v splošnem abecednem imeniku. Tako se n. pr. Lovro Janša v letnikih 1797. in 1800. l. nahaja med bakrorezci. —

Zbog dolge bolehnosti in bolezní pa ni mogel Miroslav Brand učiti mnogo let. Zato so to šolo za ves ta čas in povse v skrb izročili našemu Lovru, ki je poučeval v njej tako izvrstno, da je tudi po Miroslava Branda smrti († 1806) ostal na njegovem mestu — najprej „začasno“ po stari navadi, — napósled pa tudi „stalno“.

Ali predno se je to zgodilo, minilo je bilo „po usodni ne-zgodi“ še kacih pet let. —

A kaj je bilo temu krivo? — Osebni spisi nam pravijo, da je tedanji akademije skrbnik (Kurator) grof „Cobenzl“ (Kobencelj),

¹⁾ Ta (II.) del Weinkopfovega popisa izdala je namreč ista akademija na Dunaji 1875. l. skupaj v jednem zvezku z drugim natiskom I. dela (prvič tiskanega 1783).

²⁾ Njegova nastavnica je z dné 27. okt. 1795. V dvorskem in državnem letniku (šematizmu) 1796. l. nahaja se pa Lovro Janša pod skupnim napisom: „Adjunkten der Zeichnungs-, Erzverschneidungs- und Fabrikantenschule.“ Od tod pri Naglerji in njegovih slednikih óna zmoti, da je postal 1796. l. „učiteljski pomočnik“ („Adjunkt“) v imenovani šoli.

ki je bil po Kaunicovi smrti († 1794) pri akademiji obraznih umetnosti njegov naslednik z drugim naslovom, — na Brandovo mesto po sili hotel imeti kacega uže slavnega umetnika („Künstler von festgesetzten Ruhm“); kajti ko je bil akademijski svet uže 1805. leta, tedaj še pred Brandovo smrtjo¹⁾ jednoglasno in z veliko pohvalo priporočil omenjenemu skrbniku jedinega Lovra Janša za naslednika Brandovega in pravega profesorja za pokrajinsko slikarstvo, velen je grof Kobencelj akademijskemu svetu, naj se povprašajo še nekateri umetniki, te službe dostojni; n. pr. Wutki, Schönberger, Dies, Du Vivier, Molitor i. dr.

Ker se pa ni hotel nijeden izmed teh umetnikov potezati za to službo, nasvetoval je akademijski svet v seji 23. aprila 1806 Lovro Janšo zopet jednoglasno in živo za prazno mesto pravega pokrajinsko-slikarskega profesorja, hvaléč na novo njegovo odlično spretnost v tej umetnosti, posebno pa njegovo prikladnost za pouk in njegovo neutrujeno marljivost. Povedalo se je tudi to, da je gosp. L. Janša preskrbel pokrajinsko šolo za mnogimi svojerodno risanimi izvirnimi podobami, ter si pridobil tudi s tém posebnih zaslug.

Ali grof Kobencelj opravi nato pri cesarji samó toliko, da se je Lovru Janši izročilo pokrajinsko slikarstvo — četudi s poboljškom pri plači — vendar . . . samó „začasno“.

Lovro, ki si je bil v svesti, da je svoji stroki do kraja kos, napiše uže drugo leto (1707.) svojo pohlevno prošnjo (kajti do zdaj ga je akadem. svet priporočal sam o b sebi za to službo) ter izroči temu z njo vred tudi več „svojih“ pokrajinskih slik na oceno, s tém dodatkom v prošnji, naj bi se ta ocena priobčila „prevzvišenemu g. skrbniku“.

Najsi je pa bila ta ocena silo ugodna; najsi je izjavil akadem. svet nato v svojem zapisniku 9. aprila 1807,²⁾ da akadem. svetniki, ki so malo ne vsi videli njegove proizvode, niso nikdar dvojili o tém, da zna L. Janša svoj slikovnik ali ščetnik, slikajoč tudi „z oljenimi barvami“, ročno sukati kakor spreten umetnik, pa tudi umno poučevati; — najsi je nadalje v zapisniku naglašalo se i to, da so dobivali uže več let samó Janševi učenci vsa razpisana darila za „slikanje z oljenimi barvami“, kar dokazuje njegov spretnost pri poučevanju ter je velika čast njemu in akademiji; — najsi je nato akadem. svet našega umetnika vnovič jednoglasno nasvetoval za pravega profesorja pokra-

¹⁾ Bil je namreč bolni Miroslav Brand 1805. leta uže doslužil ter prosil, naj bi ga upokojili.

²⁾ Ta zapisnik pričá, da se je bil akademijski svet uže 28. febr. 1804 krepko potegnil za tega rojaka našega, ter ondaj — pa brez uspeha svetoval g. skrbniku, naj bi se Lovru Janši podelil naslov: „drugi profesor“ (pokrajinskega slikarstva).

jinske učilnice; — najsi je, velim, akadem. svèt posebno poudarjal njegovo, po akademijskih pravilih vsakemu profesorju potrebno dvojno lastnost: umeteljsko znanje in sposobnost za pouk,¹⁾ ki je nima vsak s tem večji umetnik; — najsi je isti svèt g. skrbnika napósled opozoril i na to, da je neutrudni Lovro Janša za bolezni Brandove toliko let na zadovoljstvo brez „profesorskega značaja in plačila“ opravljal profesorsko službo, „ki mu pristoji zdaj po pravici“: — navzlic vsemu tému ostal je grof Kobencelj vendar pri svoji trmi, četudi je bil akademijski svèt v svoji živi priporoki sprožil še to, da se je prevzvišeni g. skrbnik zdaj menda uže iznebil óne „slučajne dvojbe“, t. j. óne misli, ki ga je odbijala iz početka, da se ni mogel „odločiti“ za Lovra Janšo.

S to krepko in jednoglasno priporoko opravilo se je samó toliko, da je prositelj dobil prvo profesorsko plačo, — pa brez naslova in značaja profesorskega.

Ni mi treba praviti, kako je to bolelo našega ponosnega in vrednega rojaka.

S posebno pismeno prošnjo zaprosi Lovro 12. februvarija 1808, naj blagovoli prevzvišeni grof „Filip Cobenzl“ — gledé na to okolnost, da je prositelj po cesarjevi milosti dobil vso profesorsko plačo, in da obavlja profesorsko službo zdaj (1808. l.) uže več nego deset let, — opraviti še toliko, da mu se dodeli tudi „naslov pravega profesorja“, t. j. z značajem vred.

Tudi to prošnjo priporočal je akademijski svèt v seji 14. apr. istega leta zopet jednoglasno s tém dodatkom, da je s „profesorskim značajem“ spojen i naslov „ces. akademijskega svét-nika“,²⁾ in da je akademija silo potrebna Janševega sveta (v njegovi stroki).

Pa i ta prošnja ostane brez uspeha, in še le po Kobenceljevi smrti († 1810) dodelil je cesar Franc z najvišjim ukazom 5. maja 1811 našemu slavnemu Lovru tudi profesorski naslov z značajem vred, kakor je bil po akademijskega svéta novem predlogu nasvetoval brez upora in zamude Kobenceljev naslednik: mogočni minister Lotar Metternich, ki je bil za Kobenceljem tudi skrbnik akademiji obraznih umetnosti.

Vsled te dodelitve nastal je naš, toliko časa po krivici žaljeni rojak mahom tudi „ces. akademijski svétnik“, a ne stopram kesneje „ces. svetnik“ (kakor se pogrešno čita po nekaterih knjigah).

Spomina vredno je pa, da je bil Janševi stvári poročevalce pri akademiji ves čas slavni dvorski svétnik, Marije Terezije raz-

¹⁾ „Kunstkenntnisse und Gabe der Mittheilung.“

²⁾ Tako po tedanjih pravilih. Po nóvih (1872. l.) pa ni več akademij-skega sveta, ni ravnatelja, niti skrbnika. Od jeseni 1872. l. je akademija obraznih umetnosti „visoka šola“, ter si izbira vsako leto sama svojega „rektorja“.

svetljeni učitelj, Jos. Sonnenfels, ki se je moški in neprestano poganjal za našega čislanelega rojaka, dalje, da je bil trmasti grof (Ivan) Filip Kobencelj, bivši avstrijski minister in omenjane akademije skrbnik, po domovini — tudi „Kranjec“, rojen v Ljubljani 1741 l., poslednji tega roda. — Res ne vem, kaj bi si mislil o toliki trmi Kobenceljevi v tem slučaju. — Je li se protivil, da ne rečem — n a g a j a l velikaš Kobencelj domačemu umetniku, rojaku (zemljaku) svojemu, morebiti baš zato, ker je bil ta . . . priprost Slovenec — iz kmetske hiše?

Skoraj bi človek nehoté sodil tako; kajti da je bil L. Janša še pred 1804. l. uže sposoben za pokrajinsko-slikarskega profesorja, tem sposobnejši pa 1805., 1806., 1807. in 1808. leta, — védel je Kobencelj predobro iz ponavljanih uradnih priporók, vselej **jednoglasnih** in tako **živih**, da malo takih.

Vse kaže, da je začel naš Lovro sloveti in se tudi najbolj poslavil baš za Kobenceljeve dobe, to je, dokler je bil Kobencelj akademiji obraznih umetnosti predsednik (od 1791. do 1794. l.), in dokler ji je bil potlej (do smrti, 1810. l.) skrbnik.

To dokazuje — razun mnogih drugih krasnih slik z letnico ali pa brez letnice — tudi v baker vrezani „tempelj“, ki je stal na nekdanjem Kobenceljevem vrtu, in ga je (z vrtom vred) narisal z dveh strani . . . L. Janša.

Lahko, da se je hotel preganjani umetnik prikupiti s tem prehudemu soperniku; — pa ni se dal do kraja omečiti trdovratni mogočnik.

Česar ni hotel nikakor storiti minister rojak, — storil je rad in naglo . . . minister nerojak, uvidevši pri tej priči, kako pravična je bila našega vrednega in zaslužnega, pa neusmiljeno poniževanega umetnika . . . poslednja prošnja.

Dà, poslednja; kajti družega si ni želel ponosni mož več na tem svetu, nego pri Dunajski akademiji obraznih umetnosti take časti, kakoršno si je priboril po mnogih letih navzlic vsem težavam.

Pa — na žalost — ni se je naš vrli rojak dolgo veselil zaželjene časti; predno mine leto dni, — stisne po kratki boleznii na veke bistré oči 1. aprila 1812 v 63. letu svoje dobe, potém, ko mu je bila soproga uže šest let poprej preselila se v večnost.

Malo ne 46 let preživel je tedaj naš znameniti rojak v prestolnem mestu, ki mu je bilo — rekel bi — „druga domovina“, v kateri se je vekomaj poslavil . . . slovenskega kmeta sin. Prave domovine svoje pa ni videl Lovro, odkar jo je bil zapustil z bratom Antonom vred, — menda več nikdar (vsaj dokaza nimamo nikakega za to), dasi je obhodil kot umetnik zarad umetnosti mnogo sveta.

Lovro Janša risal, rezal ali dolbel v baker, jedkoval¹⁾ in slikal je raznolične pokrajine ali okolice, pojedina drevesa, vrte, slape (vodopade), mline, razvaline, požare, mesta, trge, vasi in pojedina poslopja: palače, gradove, samostane i. dr. Ohranilo se je izmed vseh teh največ facih, katere je naš umetnik narisal „po prirodi“, drugi umetniki pa vrezávali v baker.

Podpisoval se je na svoje proizvode (pa ne na vse) različno, namreč: „L. J.“, „Lorenz Janscha“, „L. Janscha“, ali pa: „L. J. f.“,²⁾ „L. Janscha del.“,³⁾ — včasih pa: „del. et sc.“,⁴⁾ „inv. et fecit“,⁵⁾ — včasih francoski, n. pr. „Etudes de paysages dessinés et gravés par L. Janscha“ ali pa: „Dess. d' après nature par L. Janscha“ Isto tako tudi po nemški: „Nach der Natur gezeichnet“ oziroma „gezeichnet und gestochen von L. Janscha“ (ali pa samó „von Janscha“) itd.

Izmed njegovih pokrajinskih slik (z oljeno barvo slikanih) ohranila se je na Dunaji jedna sama, ki visi še dandanes v galeriji sedanje akademije obraznih umetnosti v pozlačenem okviru pod brojem 143. Na vrhu okvirja čitaš samó umetnikom priimek: „lanscha“; na sliki pa ni nikacega podpisa.

Kaže nam ta za zgodovino obrazne umetnosti znamenita slika zanimljivo skalnato pokrajino. Po skalah raste sim pa tam jelovo drevje. Tudi po ravní — na levo — vidimo tri rastoča drevesa, ki zakrivajo s košatimi vejami kos velike razvaline; pred to pa štrlí „mrlíka“,⁶⁾ ki se žari od solnčnih žarkov, kakor bi gorelo. Blizu tega nahaja se troje ljudi: kmet in kmetica, oba stoječa, tretja oseba (bos prostak) pa čepí in kaže s prstom na desno stran, kder se izpod visokih pečin vije . . . majhin slap. —

Čudno, da ni omenil te očitno na ogled postavljene L. Janševe slike ni jeden izmed njegovih poprejšnjih životopiscev.

Isto tako ne jemlje v misel živa duša ónih 22 samoročnih zriskov⁷⁾ Janševih, ki sem jih zasledil lani (1883. l.) v iste akademije knjižnici pod različnimi oznakami.

Strokovnjak plem. Lichtenfels, sedanji akad. profesor za pokrajinsko slikarstvo, označil je te izmišljene pokrajinske podobe tako, da so do malega starinske („rococco“), tri — najlepše izmed njih; br. 9868, 12818 in 12819 — pa uže bolj po novi šegi („modern“). — Na nijedni izmed vseh téh ni se podpisal L. Janša sam, vendar vedó pri akademiji obraznih umetnosti izvestno, da so njegovi proizvodi. Na nekaterih je zapisano

1) Jedkati, jedkovati t. j. vrezovati z jedko vodo („radieren“, ätzen).

2) F. = fecit (naredil, napravil).

3) Delineavit (risal, narisal).

4) Narisal in vrezal (vdolbel, „sculpsit“).

5) Izmisllil in naredil.

6) Usehlo, a še stoječe drevo. Gl. Letop. 1882/3. na 214. str.

7) Handzeichnungen; po Cigal. „Term.“ „goloročni zriski“.

na robu s tujo roko, da jih je risal „L. Janscha“, na nekaterih pa natisneno, kdo jih je podaril akademijski knjižnici.¹⁾

Ker pa ta knjižnica ni vsacemu pristopna, zato utegnem ugoditi č. čitateljem, zlasti veščakom, ako jim popišem po strokovnjakovih besedah izmed teh 22 zrisikov vsaj óne tri . . . naj-lepše.

Pokrajinska podoba pod br. 9868 kaže na velikem dvoru kmetsko hišo. Na sredi tega poslopja je pod majhnim obokom domači vodnjak, iz katerega zajemajo z vedrom vodo ženske in moški, ali pa čakajo, da bi prišli na vrsto. Na levo vidiš stopnice, po katerih se hodi v hišo, a pred hišo gospodinjjo, kako daje zobati kuram, — dalje na levo od stopnic brus s pripravo, več jerbasov, brent in druge ropotije.

Dvoru na pravo raste „skupina“ orehovega drevja, ki seza podobi do konca prave strani. Na isti stráni vidi se senica z dolgo lestvo, prislonjena k „odru“, — in dočim se bliža senici z desne vodnjakove strani mož z oprtnim košem sena, leze naglo z odra po lestvi deček, očitvidno umikaje se „možu z oprtnim košem“.

Na ospredji, od prave na levo razprostira se nekoliko rastlin, stoji hišni čuvaj (velik pes), ležita dva soda, med njima se pa šopiri . . . košata metla.

Ta podoba je poprečne oblike ali „poprečnica“,²⁾ 49 cm dolga, 40 cm visoka (brez roba mérjena), risana s „tušem“.³⁾

Pokrajina pod br. 12818 je „talijanskega značaja“. V osredji na visokem hribu, (ki molí izpod jezera k višku, stoji mesto z veličanskim gradom, venčanim s kombo (Kuppel), — zadaj („v ozadji“) širi se ravnina, a v dalji vidimo gorovje. — Zakrasa ali zakrasje (stafaža) ospredju je: na levo pastir s psom, — na pravo dve kozi; a celó na levem konci (za pastirjem) omejena je podoba z visokim drevesom. — Risana je s črníko⁴⁾ 68 cm dolga, 47 cm visoka. Br. 12819 je izmišljena hribovita pokrajina, ki jo reže majhina, pa deroča reka. Zadaj štrlí izmed drugih hribov jeden, po katerem raste več drevesnih skupin, a na vrhu mu čepí gradič. Tudi na levi strani te podobe (reki na pravo) predočuje nam se prilična skupina drevja, a pod njo — podobi na levem robu — mlin.

Preko reke vódi most, po mostu (dasi je nekoliko pokvarjen), pelje se pa voz sena; vprežena sta dva konja; na priročnem jezdi voznik.

¹⁾ V knjižnici hranijo take podobe, katere niso z oljenimi barvami slikane, pa so vendar posebne vrednosti (umeteljske).

²⁾ Querformat.

³⁾ Na robu čitaš: „Der Akademie verehrt von ihrem Mitgliede Rudolf Fürst von Colloredo-Mannsfeld, 1. k. k. Oberst-Hofmeister“.

⁴⁾ Črníca (riba) = „sepia“ (Tintenfisch); črníka naj se pa imenuje črníkasti sok, ki mu pravijo slikarji tudi „sepia“, kakor ribi.

Prava stran (reki na levo) kaže nam zopet hribovit svet, z drevjem najprej po malem, nato pa obilo obrasten. Izsred podobe proti njeni pravi strani vije se pot. — V skrajnem ospredji ¹⁾ leži velika pečina, ki visi nad vodo tako, da se je dotika; v desnem kotu pa stoji mlada jelka. Zakrasje: žena (ki nese jerbas na glavi) in otrok (ki ga vodi ona za roko po potu), a poleg pota druga ženska (ki počiva sedé). — Tudi ta podoba je s črniko risana in poprečnica, 68 cm dolga, 47¹/₃ cm visoka.²⁾

Kukuljević piše na 122. strani, da ima „knjižnica carske akademije“³⁾ v Beču čitavo (celo) zbirko okolic českkih, renskih, bečkih, koroških in štajerskih, katere je Janža (sic) po naravi risal, a J. Ziegler v bakru rezal. (Te besede ponovil je po Kukuljevićevih tudi dr. Wurzbach, izpustivši važno besedo „knjižnica“, in da so te okolice v baker rezane.)

Taka zbirka hrani se zdaj, kakor bodemo slišali kesneje, v dvorski knjižnici med bakrorezi; — v knjižnici obraznih umetnosti nahajajo se pa zdaj — razun navedenih samoročnih zrskov — samo še okolice avstrijske (oziroma „bečke“) pa „renske“, in to med bakrorezi v silo veliki knjigi pod znakom: 46/93 (5. 130) in naslovom: „Ansichten von Oesterreich“ med 46 pokrajinami štirih umetnikov⁴⁾ 28 takih podób, katere je risal „L. Janscha“, — v baker vrezával J. Ziegler, izdal pa poslikane (z vodenimi barvami) na Dunaji F. H. Stöckl — brez letnice. Napisu so jim „nemško-francoski“.

Na vseh teh 28 slikah čitaš največkrat zapisano (na robu, pod sliko): „L. Janscha del.“ „J. Ziegler sc.“; na dveh (br. 31 in 44) pa: „L. Janscha del. et sc.“, na jedni (45) Runk del., Janscha sc.“; samo dvakrat (1 in 20): „Gezeichnet von Janscha, jedenkrat pa: „Nach der Natur gezeichnet von L. Janscha“, četudi so bile vse te pokrajine po prirodi risane, a na to v baker vrezane in poslikane.

Vse so poprečnice, po 41¹/₂ cm dolge ali „široke“, po 27¹/₂ cm pa visoke.

Jako je zanimljivo ónemu, kateremu so znani vsi kraji Dunajske okolice, gledati jih, kakovi so bili za Janševe dobe. Med njimi vidiš tudi lepo vas „Rodaun“, kder je izdihnil slovenski pesnik Lovro Toman 14. avgusta 1870.

Renskih okolic našlo se je v isti knjižnici pod znakom: „1/54“ ali: „I. 18. 54“ (tudi med bakrorezi), in to v velikanski

¹⁾ „Im äussersten Vordergrunde.“

²⁾ Na robu je zapisano s tujo roko: „Lorenz Janscha, Maler und Prof. del.“

³⁾ Razumevaj: obraznih umetnosti.

⁴⁾ Opozarjam, da je med njimi tudi Fran Jašky (ali Jaške), ki ga je nekdo v naglici čital „Janša“, kar bi se utegnilo pripetiti še komu drugemu.

leseni listnici¹⁾ 46 ali po pravem 48 nevezanih,²⁾ ki so vse z vodenko poslikane in po rečenega strokovnjaka oceni mnogo izvrstnejše od avstrijskih. Na vsaki sliki čita se po robu: „Nach der Natur gezeichnet von L. Janscha; gestochen von J. Ziegler. Wien bei Artaria und Comp.“ — tudi brez letnice in vse z nemško-francoskimi napisi. Te poprečnice so malo večje od ónih, t. j.: po 44 cm dolge, a po 29 cm visoke. — Podaril je to dragoceno zbirko ces. akademiji obraznih umetnosti njen bivši člen g. Fr. Jäger.

Za temi 48 slikani so v isti listnici še tri drugi neposlíkani (črni) bakrorezi, na katerih se čita L. Janševo ime, pa ne spadajo med renske okolice. Jeden izmed njih je prelično posneta podoba po umetno iz kamenja narejeni jami s francoskim napisom: „Inv. par B. Heinrizi. Dans le Palais du Prince Adam d' Auersperg à Vienne au fauxbourg de St. Joseph. Dess. d' après nature par L. Janscha, grav. par J. Ziegler“.

Nahaja se po tem takem pri akademiji obraznih umetnosti vsega vkupe še nad sto L. Janševih proizvodov: v galeriji I, v knjižnici pa 101 = 102.

A nismo še pri kraji. V dvorski knjižnici hranijo med cesarjevo bakrorezno zbirko v velikanskem krasnem zvezku sè zlatim napisom: „Lorenz Janscha“ (na zunanji strani gorenje platnice) brez letnice³⁾ ali kake druge oznake 106 pokrajín, ki jih pripisujejo temu slovečemu umetniku; 54 jih je črnih, 52 pa poslikanih razne velikosti, in to: izpod 14 cm dolžine in 9 cm visokosti ali širine do 53 cm dolžine in 37 cm širine. Prilepljene so po velikanskih belih listih, vezanih v debelo knjigo; manjše po 2 . . . 4 na jednem listu. Izmed vseh teh 106 bakrorezov je samó 11 nepodpisanih; vsi drugi so podpisani.⁴⁾

Prvi list je — ves prazen. Na 2. list prilepljene so štiri pokrajinske podobice (črne); prva, najmanjša izmed vseh v tej zbirki, brez podpisa, óne tri pa podpisane z umetnikovim imenom in priimkom.⁵⁾ Z večine nam stavijo pred óči: Dunajske okolice in druge slikovite dolenje-avstrijske kraje (mesta, trge, vasi, gradove, samostane itd.). — Izmed českíh krajev nahajata se v tej zbirki dva: mesto Toplice⁶⁾ in Krumlov („Krumlau“); 1 pre-

¹⁾ „Buch-Portefeuille“, ki mu je na hrbtíše sè zlatim pismom napisano talijanski: „Raccolta di stampe sc. diverse. Vol. XVI.“

²⁾ Prva številka ima namreč dva podrazdelka: a 2 in a 3.

³⁾ Po sedanjega kustosa dr. Šestaka besedah osnoval je to dragoceno zbirko pokojni kustos Berger od 1867. do 1868. leta. Imenovali jo bomo „prvo zbirko“ (v dvorski knjižnici), dasi je mlajša od „druge zbirke“, za njo navedene.

⁴⁾ „Signirt“ pravijo nemški strokovnjaki — s tujo bèsedo.

⁵⁾ Gezeichnet und gestochen von L. Janscha. Bey Artaria et Comp.“

⁶⁾ Česki „Teplíce“, zato tudi po nemški „Teplitz“; L. Janscha je pa — misleč na slovenske „toplice“ napisal „Töplitz“ (kakor so nekđaj prekrstili tudi naše Toplice na Dolenjskem).

krasna moravska pokrajina Lednice („Eisgrub“), 1 tirolska (Kufstein); koroške „okolice“ ni nijedne vmes.

Kake tri štajerske pokrajine (41/II, 73, 76) in jedno gorenje-avstrijsko (49) pripisali so pa Lovru Janši po zmoti, kar nam svedoči dvorske knjižnice „druga zbirka“, ki jo bomo jemali potlej v misel.

Napósled vidiš ondi v prvi zbirki še 12 črnih bakrorezov izmišljenih pokrajin, ki jih je L. Janša narisal in vdolbel sam sè svojo roko, ter so prišle na svetlo na Dunaji (brez letnice) pod francoskim naslovom: „Etudes de Paysages délinées et gravées par L. Janscha. Vienne chez Tranquillo Mollo“.

Največ je v tej zbirki tacih pokrajin, katere je L. Janša narisal „po prirodi“, vrezal ali vdolbel pa J. Ziegler. — Jedkal je Lovro sam dve svoji (16 in 25); isto tako vrezal v baker tri svoje (36, 50, 57), dve (21 in 22) pa po J. d. Rosi (Rosa). Prva, na kateri se čita letnica, in to: 1780. — je na 3. listu (3 a) na ónem zanimljivem bakrorezu, kateri nam kaže prvo Lovrovo poskušnjo z bakrorezjem pod napisom: „Ch. Brand pinx. — Erster Versuch von L. J. 1780.“ — Pokazala je pa uže ta „prva poskušnja“ — bodočega izvrstnika. Drugo z letnico 1788 vidiš na 21. listu.¹⁾

Na dveh drugih (vrtnih slikah: 42 in 43) čita se: „Ge-stochen von J. Ziegler 1792. Nach der Natur gezeichnet von L. Janscha. Wien und Mainz bey Artaria Comp.“

Ondi, na 61. listu²⁾ napisal je nekdo — morda poprejšnji gospodar z olovko na dolnji rob letnico: 1796.

Vse to, z óno „nošo“ ali „šego“ vred, ki nam jo predočuje na L. Janševih slikah obilo zakrasje, dokazuje tedaj, da je naš umetnik res najbolj slovel za Kobencljeve dobe. Sama prekrasna jablan na 25. listu — z napisom: „Der Apfelbaum“, gezeichnet und radiert von L. Janscha, Professor a. d. k. k. Akademie in Wien“³⁾ — postala je po Kobencljevi smrti, ko je bil naš Lovro uže „pravi profesor“, tedaj najbrže 1811. ali pa iz početka 1812. l. To veličanstveno drevo, sè živo-rdečim svojim sadom vse prepreženo, — bilo je menda . . . poslednje Lovrovo delo, javnosti namenjeno.

Na 15. listu predočujeta nam se lepa bakroreza; mika nas posebno dolnji, zato ker ga je umetnik vdolbel po Janševi „sliki“, in to stoprav tretje leto po njegovi smrti (1815)⁴⁾.

¹⁾ Pod odlično (neposlikano) krajino brez imena čitaš: „peint par J. d. Rosa de la Galerie de peinture de S. M. J. R. A.“ — gravé par L. Janscha a Vienne 1788. — Dedié à Son Altesse Monseigneur le Prince de Lobkovitz, Duc de Raudnitz etc. etc. par Son très humble et très obéissant serviteur P. Battalig.“^{léi}

²⁾ „Ansicht der fürstlich Lichtensteinischen Residenz Felsperg (Valčice) in Oesterreich“.

³⁾ „Wien bey Ant. Berka“.

⁴⁾ „Stammhaus des Herrn Hubert Maurer, k. k. akademischer (sic!) Rath und Professor der bildenden Künste in Wien, im Dorfe Röttcher bei Bonn am Rhein. Janscha P. (pinxit). — J. Wranczi S. (sculpsit). Wien den 1. Mai 1815 gewiedmet von Seinem dankbaren Schüler Joh. Mich. Sattler“.

V drugem obilem zvezku ali v „v drugi zbirki“ različnih bakrorezov v dvorski knjižnici shranjenih pod znakom C(a)3 za francoskim (pisanim) naslovom: „Vues de differents bourgs, villages et villes d' Autriche sup. et inf., de Stirie, de Carinthie. Suite de cent quatre vingt estampes coloriées, gravées pour la plupart par J. Ziegler sur le dessins de Runk, L. Janscha et autres. Vienne chez F. X. Stöckl“ (brez letnice) — nahaja se med 180 (natanko 181¹⁾) poslikanimi bakrorezi, ki jih je do malega vdolbel J. Ziegler po zriskih različnih slikarjev. 63 Lovrovih zriskov, — a deset izmed téh 63 svojih vdolbel je Lovro sè spretno roko sam, namreč: 57, 72, 95, 97 i. dr., zlasti poslednja: 180 in 181; tako vdolbel je on tudi Runkova zriska: 155^a 187^a (grada koroška). — Br. 135²⁾ „druga zbirke“ pa priča, da so v „prvi zbirki“ dvorske knjižnice zrisek br. 73, ondi nepodpisan, res po zmoti pristeli L. Janševim proizvodom, — tako brez dvojbe i „most preko Mure v Judenburgu“ (75), kajti „druga zbirka“ nam kaže, da je skoraj vse dotične štajerske pokrajine, oziroma mesta (med njimi tudi Gradec, Maribor, Celje, Ptuj i. dr.) risal isti Runk. — Runk je narisal tudi gorenje-avstrijski grad (15), ki se tedaj na 49. listu „prve zbirke“ isto tako po krivem pripisuje L. Janši. S kratka: na nijedni podpisani štajerski ali koroški pokrajini ne čitaš, da jo je narisal ali „po narodu narisal“ L. Janša; samó vdolbel je on navedena grada koroška po tujih (Runkovih) zriskih. Ostaja mu pa še dosti drugih — njegovih pravih proizvodov.

V tako imenovani „Aretinovi“, t. j. nekdanjega bavarskega ministra barona A. Aretina³⁾ bakrorezni zbirki (ki jo je iz njegove dragocene ostaline udobil kralj Ludovik I.), nahaja se 6 Janševih pokrajin s podpisom: „L. Janscha del. et sc.“, „L. J. f.“ ali pa: „L. Janscha inv. et fec.“ — a jedna brez podpisa. Popisal jih je na drobno Fr. Brulliot⁴⁾ l. 1827. v svojem francoskem imeniku (katalogu) vseh ónih bakrorezov, katere je imel ondaj kralj bavarski v svoji zbirki⁵⁾. — V zbirki pokojnega nadvojvode Karola na Dunaji čuva se po Kukuljevičevem poročilu cela knjiga L. Janševih spretnih zriskov („umnih risarijah“).

¹⁾ Po pravem jih je pa še več, zato ker je med njimi nekoliko podvojenih „brojev“ z različnimi slikami; n. pr.: 155, 155a; 178, 178 a . . .

²⁾ „Kegelbrücke über die Mur unweit Murau (na Štaj.) Runk del. — J. Ziegler sc.“

³⁾ Roj. l. 1769, † l. 1822.

⁴⁾ „Conservateur de collection d' estampes de S. M. le roi de Baviere.“

⁵⁾ Veščákom naj priobčim vsaj jednega broja popis, ki se čita v 1. zvezku na str. 91. pod imenom „Janscha“, namreč: „Nr. 1027: 2 F(enillets). Paysage ayant à gauche une monticule au haut de laquelle il y a deux saules, à droite près d'une piece d'eau, on voit, une femme assise, avec un petit garçon et un homme debout appuyé sur son bâton. — L' autre paysage présente au milieu une chute d'eau Belles pieces à l' eau forte en gr. 8vo en tr. marquées L. Janscha inv. et fec. B. Ep. (= belle épreuve).“

Ta prelepa in obilna knjiga, z rudečo, po robih pozlačeno kožo prevlečena, nahaja se zdaj (z vsemi drugimi, nekdanj Karolovimi bakrorezi vred) v tako imenovani „Albertini“¹⁾ pod francoskim napisom: „Janscha. Vues du Rhin“ — brez letnice. Knjiga ima v sebi 50 Janševih „Renskih okolic“ istih 48, ki smo jih zasledili v knjižnici akademije obraznih umetnosti, in še dve po vrhu, samo da so nekoliko drugače razvrščene in z vodenkami živeje poslikane od ónih; slika je lepša od sliké, tako da se jih ne moreš nagledati. Vsaka je zaznamovana sè svojim brojem: 4434—4483.

Vrhu tega naštel sem v „Albertini“ še 24 Janševih „avstrijskih pokrajin“ v drugi jednako ukrašeni, a še obilnejši knjigi, v katero so zbrani bakrorezi različnih in imenitnejših „pokrajincev“ — pod francoskim naslovom: „Vues de l'EMPIRE D'AUTRICHE, dessinées d'après nature par Janscha, Schütz, Schallhas et autres“ (brez letnice). Tudi napisi na slikah so v tej zbirki samo francoski. Vsaka izmed Janševih slik ima podpis: „L. J.“²⁾ ali pa „L. Janscha“ v sebi, t. j. nad dolenjim belim robom ali pa še nekoliko više³⁾ — razun pètih (4172, 4173, 4182, 4235 in 4236), ki so brez podpisa, a vendar izvestno Janševi proizvodi, ker so očitvidno isti, kakor óni v dvorski knjižnici v „prvi zbirki“ L. Janševih podpisanih pokrajin na listih: 47, 48, 58, 45 in 46.

Nekoliko pojedinih pokrajin L. Janševih hrani „Albertina“ v dveh posebnih dopolnih.

Kolikor toliko bakrorezov Janševih nahajalo se je 1827. l. tudi v ostalini po H. Kaufmannu v Lipsku; kajti I. Kukuljević navaja med svojimi viri tudi zapisek bakrorezov itd. iz omenjene ostaline.⁴⁾

Gosp. Kukuljević ima sam v svoji zbirki pokrajinsko podobico, ki jo je risal L. Janša: „malena risarija“ — piše g. K. — „koja prikazuje dve seljakinje, što se vraćaju s rubjem⁵⁾ od pranja. S traga vidi se voda i visoko drvo. Risana je pernikom i črnim tušom.“

Razun uže znanega slovečega J. Zieglerja vrezovali so Janševe zriske tudi glasoviti bakrorezi: A. Wohlfarth, B. Piringer in C. Postl. —

¹⁾ Imenuje se tako po sedanjem imenitnem gospodarji, nadvojvodi Albrehtu, ki dovoljuje to znamenito bakrorezno zbirko pohajati ob ponedeljkih in četrtekih od 10tih do 2eh brez kake vstopnine.

²⁾ Tako samo 1krat (na br. 4167).

³⁾ Br. 4190 i. dr.

⁴⁾ Izdal je ta zapisek („Verzeichniss von Kupferstichen und Radirungen etc. aus der Verlassenschaft des H. Kaufmann“) Theodor Stöckel v Lipsku 1827.

⁵⁾ Rubje = róbje (perilo)

Zalagali in izdavalci so jih največ: F. X. Stöckl, „Artaria et Comp.“ in Tranquillo Mollo; poleg teh pa tudi Ivan Cappi in Ant. Berka, vsi na Dunaji, a Marko Berra v Pragi.

Ni mi treba praviti, da navedene zbirke (v katerih se ponavljajo nekatere podobe), nimajo v sebi vseh umetnih izdelkov našega slavnega rojaka. Če pomislimo, kako so nekdanj čislali in skrbno nabirali Lovrove „pokrajine“ tako imenitni veljaki, kakoršni so bili: naš slavni nadvojvoda Karol, bavarski minister baron Aretin in bavarski kralj Ludovik I., vsi trije silo vneti za umetnost; če pomislimo nadalje, kako častno se zbirke Lovrovih proizvodov hranijo na Dunaji še dandanes v dvorski knjižnici in v „Albertini“; če pomislimo naposled, da so za cesarjevo bakrorezno zbirko v isti dvorski knjižnici nalašč osnovali posebno zbirko L. Janševih pokrajin: smemo soditi po tém, da tiči brez dvojbe še več takih proizvodov tega odličnega umetnika med stariimi zbirkami očitnih zavodov in pojedinih veščakov po raznih evropskih deželah.

Gledé na to, da je premarljivi naš Lovro narisal toliko pokrajin „po prirodi“, umeje se samo sabo, da mu je bilo mnogo potovati in obhoditi vse óne dežele in kraje, a zlasti Renske okolice, vso dolenjo in gorenjo Avstrijo, nekoliko tudi tirolske, česke in moravske dežele. — Sosebno v okolici Dunajski ni skoraj nijednega kraja, da ga ne bi bil posnel „po prirodi“.

Sam je tako narisal tudi tedanje znamenite vrte Dunajske in óne v mestnem obližji, med njimi tudi sloveči „prater“,¹⁾ ki nam kaže z obilim svojim zakrasjem, t. j. sè zanimljivimi podobami šetajoče gospóde obojega spola itd., kakovo je bilo ondanj v cesarjevi prestolnici življenje, kakove šege in noše. A baš po tedanji noši Dunajski (oziroma „francoski“ sodim s pomočjo izvrstne knjige o národnih nošah,²⁾ da izhaja ta izborna podoba brez letnice . . . vsekakor iz dobe od konca l. 1795 do 1799, ko se je iz Pariza naglo razprostirala tako imenovana „ravnateljstvena noša“,³⁾ ki je „vladala“ še več let po „ravnateljstveni vladi“.

Sicer pa so se Dunajčani za óne dobe do malega nosili še tako, kakor za cesarja Josipa II.; — mahala jim je celó . . . kita še po hrbtu.⁴⁾ —

¹⁾ Na 51. listu prve zbirke: „Versammlung der schönen Welt bey den Kaffeehäusern der grossen Prater-Allee. Gezeichnet von L. Janscha, — gestochen von J. Ziegler.“

²⁾ A. Kretschmer u. C. Rohrbach: „Die Trachten der Völker.“ . . . Leipz. 1864.

³⁾ „Direktoriums Kostume“: (pri ženski opravi jako kratek život; pri moških pa nov klobuk na tri ógle, s kakoršnim slikajo Napoleona I.). Onáka ženska noša trajala je do 1815. l.

⁴⁾ Parižani iznebili so se bili okorne „kite“ uže pod konec 18. stoletja; potém še le pristrizali so si jo polagoma Nemci. Najdalje trajala je na Nem-

Vendar se vidi na rečeni podobi poleg starih in novih „klobukov na tri ôgle“ tudi nekoliko nizkih francoskih, pravo za pravo pa ameriškanskih klobukov (cilindrov), ki so jih bili Parizani z okroglimi anglijskimi vred začeli nositi uže davno pred velikim prevratom, t. j. pred 1789. l.

Živo nam predočuje Dunajsko življenje v isti dobi tudi silo mični pregled pri vходу v „prater“ („Ansicht des Panorama bey dem Eingange in den Prater“), prve zbirke 57. broj, ki ga je narisal in vdolbel Lovro sam.

Še živeje kazala je pa po veljavni svedočbi vès Dunaj in njegovih prebivalcev mrgolenje po njem . . . Lovrova najslavnejša slika: „Dunajskega mesta panorama“, o kateri zvedó č. čitatelji potlej še nekoliko več.

V ostalinskem spisu po Lovru Janši popisanih je med mnogimi drugimi slikami („Gemälde“) in samoročnimi zriski Lovrovimi še 39 takih, katere je naš umetnik sam naslikal ali pa narisal; med temi: 24 pokrajinskih slik, 15 pa samoročnih zrisikov. Najlepši dve sliki v pozlačenih okvirih cenili so po tedanji ceni (obe skupaj) 100 gold., odveli pa za 250 gold. — Vse njegove slike cenili so 2044 gold.

Štiri druge pokrajinske slike (svoje proizvode), tû ne vštete, volil je pokojnik „vrlima prijateljema“ za spomin.

Vso drugo obilo imovino zapustil je pa s pismeno oporoko,¹⁾ podpisano malo pred smrtjo, bratu Valentinu, svojim prijateljem in svojim véni služabnici.

Nekoliko dni po Lovra Janše smrti, t. j. 11. aprila 1812 priobčile so „Dunajske novine“ (Wiener Zeitg. Nr. 30) častno osmrtnico, posvečeno slavnemu pokojniku.

V istem spomina vrednem spisku, prvem kratkem životopisu Lovrovem, ki je bil spisan v akademiji obraznih umetnosti, čitamo tudi na veliko radost vážno izjavo, da je L. Janša **sam sè svojo roko** naslikal „Dunajskega mesta panorama“, velike prestolnice živo podobo, ki se je niso mogli niti domači ljudje, niti tujci nagedati in prehvaliti je.²⁾

škem pri vojščakah. (Kretschm.-Rohrb. 318.); — pri avstrijski vojski do 1809. leta. Prvi stopil je še istega leta pri njej na pozorišče brez kite . . . slavni nadvojvoda Karol. („Das österr. Heer von Ferd. II. bis auf Kaiser Franz Josef“. Wien bei Neumann; brez letnice.) — Malomeščani i. dr. nosili so pa „kito“ še mnogo let potém. Nekako l. 1830 videl sem v Metliki starega Hrvata (Kajkavca), „koji“ je nosil še dolgo kito; bil je menda poslednji „kitar“.

¹⁾ Hrani se ta oporoka v isti stari pismarnici posebej pod znakom: „F. 2.“ (1812).

²⁾ „Von seiner (L. Janscha's) Hand war das von Inländern und mehr noch von Fremden mit so grossém Beifalle gesehene „Panorama von Wien“.

Ovrženo je tedaj s to važno izjavo H. H. Füssli-jevo, l. 1808 razglašeno poročilo, da je „Jansche“ (sic!), bivši okoli l. 1807 slikar in profesor na Dunaji, „sodeloval“ pri „Bartonovi panorami Dunajskega mesta“, s katero sliko je Barton potoval nato po Nemškem, „če nismo“ — dodaje H. H. Füssli — morda krivo razumeli spiska v „Tübing. Morg. Bl.“ t. l. (1808) na str. 496.

Füssli veli sam, da je razumel morebiti krivo . . . ; v navedeni osmrtnici (ki je bila — kar vemo uže izvestno — spisana v isti akademiji, v kateri je slavni pokojnik deloval toliko let, in je, kar se tiče te okolnosti, povse verjetna), v navedeni osmrtnici, velim, pripisuje se pa hvaljena slika Lovru Janši s a m e m u.

Po tém sodim, da je bil óni Barton to slovečo „panoramo“ kupil od Lovra Janše, jedinega jej „očeta“ in prvega gospodarja, ter jo potlej razkazoval po različnih nemških deželah, kder so jej po novem gospodarji nadeli (ime): „Bartonova panorama.“

Kam je zalegla ta najslavnejša slika Lovrova, nahaja li se še zdaj v kaki umetninski zbirki ali pa ne, o tem molčé vse životopisne knjige in druga pisma, kolikor jih je bilo iztaknenih doslej.

Držal se je pa ta domači izvrstnik med pokrajinskimi slikarji tega načela: „Ne išči v prirodi tega, kar je nenavadno in manj znano, nego tega, kar je lepo in ugodnejše.“¹⁾

„Zato se“ — tako piše njegov prvi životopisec — „dozdeva ónemu, kdor gleda L. Janševe pokrajinske slike, da je prišel v prijeten, pa nekako znan kraj, in da srka čisti zrak, ki ga je znal Lovro slikati, da malo kdo tako.“

Silo rodoviten je bil L. Janšev slikar, če sodimo samó po njegovi umetninski ostalini; a koliko se je njegovih čislanih proizvodov pogubilo z „Dunajskega mesta panoramo“ vred! —

Ker pa Lovrova „osmrtnica“, dasi v omenjenem uradnem listu na prvi strani (br. 30. — 1812) natisnena, vendar ni bila uradna, nego samó „na pol uradna“, — primerilo se je po nekakem nesporazumu poročnikovem, da se je vrinila v njo neka zmota, ki je bila brez dvojbe kriva óni zatrošeni govoríci, da je bil . . . naš slavni čebelar Anton Janša za cesarice Marije Terezije, oziroma po njej sami poklican na Dunaj — zarad čebelarstva.

Neimenovani poročnik piše namreč ondi, govoreč o pokojnem slikarji Lovru Janši, na dalje tako:

„Der Gang seiner Bildung war darin sonderbar, dass er nur erst im reiferen Alter zur Kunst überging. Vorher war die Bienen-

¹⁾ „Er hatte sich zum System gemacht, nicht das Ausserordentliche, weniger Bekannte, sondern das Schöne und Gefälligere an der Natur aufzusuchen.“ (Ondi.)

zucht sein Geschäft, und er sammt seinen Brüdern wurde dieser Pflege wegen nach Wien berufen.“ (To je: „Njegovo izobraževanje bilo je nekako posebno zato, ker je stoprav v svoji starši dobi prestopil k umetnosti. Poprej se je (Lovro) bavil s čebelarstvom, in zaradi tega opravila poklican bil na Dunaj z bratoma vred.“)

Kar se tiče brata Antona, ovrigel sem neresnično vest (da je bil zaradi čebelarstva poklican na Dunaj), uže v „Spomeniku“ z „uradnimi“ podatki, ter omenil mahom iz početka tudi v tém spisku, čemu in kedaj so prišli naši „trije bratje“ . . . nepoklicani na Dunaj, kder je Anton sam, in to stoprav tretje leto po svojem in Lovrovem prihodu prestopil od slikarstva k čebelarstvu. Lovro in Valentin bila sta pa verna slikarstvu vés čas. — Povse verjetno je, da sta Antonu kolikor toliko uže doma, a potlej na Dunaji pomagala pri čebelah, in da je po Lovrovi smrti brat Valentin to morda v naglici na kratko za „osmrtnico“ povedal dotičnemu poročniku, ki ga pa ni razumel do dobra, in zato tudi poročal napak, kakor smo slišali. — Komu se ni še pripetilo, da ne bi bil koga ali česa, zlasti v naglici, krivo razumel . . . v prvi mah?! Lahko pa, da je óni poročnik slišal o tej stvari uže več let poprej, a zábil s časom „podrobnosti.“

Da se Lovro pa Valentin vsaj na Dunaji nista resno bavila s čebelarstvom, nego držala se zvesto akademije obraznih umetnosti, potrjuje ta okolnost, da je istega leta (1770.), katerega je postal Anton na Dunaji c. kr. čebelarski učitelj s trdno plačo „na vse žive dni“, — tudi Lovro zaradi svoje odlične spretnosti v pokrajinskem slikarstvu nastal akademijski gojenec z lepo „dvorsko (cesarsko) pripomočjo.“

To (da se Lovro pa Valentin nista resno bavila s čebelarstvom), vidi se tudi iz tega, da si je bil čebelarski učitelj Anton Janša še pred smrtjo izbral tujega naslednika: poprejšnjega učenca Jos. Münzberga.

Naj vzamem v misel še to, da se ne čita Lovrovo in Valentinovo ime poleg Antonovega v nijednem izmed vseh uradnih pisem, katera se tičejo čebelarstva in prve čebelarske šole Dunajske.

Res, da bi bil omenjeno zmoto, ki se je vtepla v Lovrovo osmrtnico, v istem listu lahko popravil ali pa popraviti dal brat Valentin, ki je bil ondaj učiteljski pristav za zgodovinsko risanje pri isti akademiji; — pa mu se menda ni hotelo. Ako mu se je pa hotelo, morebiti, da se ni . . . vzprijelo; kajti uradni listi strašno neradi popravljajo svoje zmote¹⁾.

¹⁾ Kaj pa je za to („was liegt denn daran“)? — odrezal se je neki gospod pri akademiji obr. umetnosti, ko sem ga bil opozoril, kako strašno je v dotičnem vzprijemnem zapisniku, sosebno pri našem Valentinu popačeno rojstvenega kraja ime („Naciscen“!), — pri ónih dveh pa „Näbrisence“ (= na Breznici).

Zatrošala se je potém óna zмота iz knjige v knjigo in v druge tiskopise.

Po besedah Gräfferjeve „Enciklopedije“, ki ne vé 1835. l. več za nekđaj slovečega „slikarja“, a kamo li za „čebelarja“ Antona Janšo, sodil bi človek (po krivem), da sta bila zarad čebelarstva na Dunaj poklicana samó Lovro pa Valentin, dasi ni bil, kar je zdaj dognano, poklican na Dunaj nijeden izmed vseh treh bratov — niti zarad čebelarstva, niti zarad česa drugega.

Poslavlil se je Lovro Janša z izvoljeno si slikarsko umetnostjo, zarad katere je bil prišel v cesarsko prestolnico, ter jej ostal véren do smrti.

Da je spadal ta znameniti slovenski slikar res med prve pokrajinske slikarje svoje dobe, svedočé nam premnoge pokrajinske podobe njegove, ki se hranijo še dan današnji v imenitnih javnih in zasebnih zbirkah.

C. kr. akademija obraznih umetnosti počastila je (preselivši se v nóvo prekrasno poslopje l. 1877.) tega slavnega rojaka našega spomin s tém, da je vzela v svojo tedanjo zgodovinsko razstavo tudi dva njegova proizvoda: jeden bakrorez pa jedno izvirno „sliko“, óno, ki visi še dan danes pod br. 143 v njeni galeriji¹⁾.

V novi A. Seubertovi izdaji nemške knjige, ki popisuje po abecedni vrsti najslavnejših obraznih umetnikov življenje in proizvode, nahaja se (v II. zvezku) tudi naš Lovro, samó — žal, da zopet s popačenim priimkom „Jantscha“, in s krivim dodatkom, da se je rodil . . . v Prosnici („Prosnitze“!) na Kranjskem. Posebno hvali Seubert Janševe lepe pokrajine zarad obilega zakrasja.²⁾

Še mnogo let po L. Janševi smrti izdávali so Dunajski založniki priljubljene njegove „pokrajine“ ter nameščevali pri domačih samó zastarelo zakrasje z novim, t. j. z novo nošo pri osehah. — Dokler mi je to l. 1883. na Dunaji pravil stari Artaria ter kazal jedno tako pokrajinsko podobo,³⁾ ponudi mi

¹⁾ Gl. „Katalog der historischen Kunstausstellung der k. k. Akademie der bildenden Künste in Wien, 1877“ na str. 125, Nr. 1463: „Laurenz Jantscha“ „Landschaft mit einer Heerde nach J. de Rosa. Kupferstich. Querf.“ . . . ; — na str. 248 Nr. 2596 pa: „Felsige Landschaft mit Staffage. H. 56:5 Breite 71 cm (Gemäldegalerie der k. k. Akademie).“

²⁾ „Seine Landschaften, Parkansichten von Schönbrunn, Laxenburg und Neu-Waldeck sind reich staffirt und von schöner Wirkung.“

³⁾ Na obnovljeni L. Janševi podobi, izdani pri F. X. Stöckl-u pod napisom: „Ansicht der Feste Lichtenstein und des neuen Schlosses“ . . . vidiš namreč dva gospoda z jako visokim črnim klobukom („cilindrom“), s kratko ostrizanimi lasmi in dolgimi hlačami. — V prvi izdavi sta pa oba narisana z okroglim klobukom, z okroglo pristriženimi lasmi in s kratkimi hlačami. Glej v „prvi zbirki“ na 39. listu. (Tako — brez kite — nosili so se „gizdalini“ Dunajski uže l. 1791. „Prager Staats- und gelehrte Nachrichten“ Nr. 2, 8. januarja 1791.)

njegov priljudni sin tiskan zapisek, v katerem so se (l. 1861.) oznanjali najlepši bakrorezi itd., ki sta jih bila do óne dobe založila „Artaria in drug.“ V istem zapisku omenja se med novimi in starimi izvrstniki tudi naš slavni rojak, in to brez imena (Lovro), kakor bi se umelo — samo sabo.

Na 15. strani čitamo namreč oglas: „Ansichten der Residenzstadt Wien, der Vorstädte und der umliegenden merkwürdigen Gegenden. Gezeichnet und gestochen von Schütz und Janscha, J. Alt u. a., auf Velinpapier, Quer-Folio, 78 Blatt 16“ br., 10¹/₂“ h. — Aeltere Ansichten à Blatt schwarz 1 fl., à Blatt colorirt 2. fl. öst. W.“ — Na 16. strani pa: „Malerische Ansichten des Rheinstromes von Speier bis Düsseldorf, nach Zeichnungen von Janscha. Gleiches Format, 46 Blatt . . .“ (Oblika in cena taka, kakor ónim, órnim in poslikanim.)

Izborni Janševi proizvodi odveli so se uže zdavna vsi — razun kakih desetih, ki sem jih videl še v imenovani zalogi.¹⁾ Da navedem samó najznamenitejše 4 izmed njih! Prvi 3 so poslikani bakrorezi, ki jih nisem našel v drugih zbirkah, in to:

1. „Brücke und Weg zu dem Hause der Laune. Pont et chemin à la maison de caprice à Laxembourg.“ Posvečena je bila ta podoba „cesarju Francu II.“, ki je bil pod tém imenom „rimski cesar“ do 6. avgusta 1806, — očiten dokaz, da je nastala pred tém dnevom (istega leta ali pa malo poprej).

2. „Das Baum-Cabinet und vormaliges Vogelschiessen zu Laxenburg. Le Cabinet des arbres itd.“ To podobo posvetil je založnik „cesarici Mariji Tereziji“, to je: istega cesarja drugi soprogi (poročeni l. 1790, † 1807). Vse kaže, da je ta podoba najbrže s poprejšnjo jednake dobe.

3. „Die k. k. Burg von Seite der Bastei, die Abendpromenade und Terrasse Ihrer Majestät der Kaiserin. (Vue du palais Imperial du Bastion et de la terrasse del' Imperatrice.) Höchstderselben zugeeignet.“ — Če sodimo po preobilnega zakrasja noši, misliti nam je na dobo od 1808. do 1811. leta, — tedaj na cesarjevo tretjo soprogo: Marijo Lujizo (poročeno l. 1808., † 1816).

Prva bakroreza navadne veličine vdolbel je znani J. Ziegler, 3. pa C. Postl.

4. Največja izmed teh je nevrezana podoba: „Ansicht gegen die Landstrasse“, ki jo je brez kake zakrase narisal, a krasno poslikal Lovro sam. („Janscha fecit“). Ker nam predóčuje ta prelepa podoba v prvi vrsti sedanjo „nemočnico“²⁾ — zaradi lepšega pa v drugi vrsti tudi njeno obližje — zato so-

¹⁾ Letnice ni na nijedni, a „poslovnih knjig“ iz tako davne dobe — ni več; zato treba i pri teh podobah čas njihovemu postanku ugibati po zgodovinskih in drugih podatkih, zlasti po nošah na zakrasji in po mestnem zgodopisji.

²⁾ Invalidenhaus.

dimo, da je nastala stoprav po l. 1787., ali pa še istega leta, potem ko je bila namreč ta velikanska hiša (predelana iz poprejšnje ubožnice in bólnice¹⁾ izročena novemu namenu.

Nahaja se po tém takem samó na Dunaji — če odštejemo dvojice — konči še **250** Lovrovih proizvodov, a drugih, samó po imenu znanih je vrhu ó njih še **50**, tedaj vsega skupaj še kakih **300** dokazov za plodno delavnost tega odličnega slovenskega umetnika.

Seznaniли smo se tako z drugim — najmlajšim, a izmed naših slovenskih „treh bratov“ najslavnejšim, ki se je popel sè svojo posebno darovitostjo med obraznimi umetniki do tolike imenitosti, da se diči ž njim slobodno ves slovenski narod.

Bodi mi dovoljeno, da razglasim o tej priliki neko zgodbico, ki utegne zanimati vsakega domorodca.

Ko sem maja meseca 1883. l. v akademiji obraznih umetnosti pri omenjenem g. profesorji pl. Lichtenfelsu (ki ga prištevajo prvim pokrajinskim slikarjem) pregledaval in ž njegovo blagovoljno pomočjo popisával Lovrovo umeteljsko ostalino, užali mi se, da ni bilo med toliko množino Lovrovih pokrajinskih podob iz tujih dežel — nijedne iz njegove slovenske domovine. — Pa se brzo potolažim, rekši: Vedel je brez dvojbe i vrlí Lovro, da Dunajčani in njihovi umetniki ondaj, kakor še v kesnejši dobi, niso preveč v čislih imeli njegove udaljene domovine, zato ker so jo . . . premalo poznali vsi skupaj; kajti ondaj ni bilo še preblazene železnice, o kateri je naš slavni pesnik Preširen stoprav kakih pet in trideset let po Lovrovi smrti v „beli Ljubljani“ v veseli družčini zapél:

„Bliža se železna cesta,²⁾
Nje se ljub'ca veselím;
Iz Ljubljane v druge mesta
Kakor tiček poletím.“

(Malo da nisem od veselja poskočil sè sédeža, domislivši se te vesele, poskočne pesmice.)

Pri tej pričí pogledam po bogati profesorjevi slikarnici in zapazim, da slika premarljivi umetnik stoječ, samó šest korakov od mene v stran, novo „pokrajino“, jako različno od vseh drugih po steni razobešenih in po fleh razpostavljenih, ki so bile vse krasne in prekrasne, pa me niso mikale tako, kakor nova sè svojo čudno — rekel bi — „luknjasto-skalnato“ posebino.

Nisem si mogel kaj, da ne bi bil povprašal, je li ta zanimljiva pokrajina izmišljena, ali pa po prirodi posneta.

¹⁾ „Johannesspital“ (s cerkvico) do l. 1783.

²⁾ Približala se je pa in rabiti začela stoprav 15. septembra 1849. do Ljubljane (a 17. julija 1857 do Trsta).

On: „To je tik vaše domovine po prirodi posneta ‚vélika jama‘ (golobina¹⁾ ob Reki pri sv. Kocijanu na Krasu v neki ‚dolini‘ blizu železo-cestne postaje Divače“ (tedaj na slovenskem svetu, t. j. na primorsko-kranjski meji, vendar uže na primorski strani). „O prvi priliki, t. j. čim skopni med gorami in po skalovji sneg,“ reče prijazni umetnik, „pojdem pa na Gorenjsko . . . v Mojstrano pri Jesenicah (Assling). Oj, koliko je v vaši domovini lepih krajev, ki jih mislim s časom naslikati po prirodi ter v ta namen vsako leto pohajati jih, a slike dajati v tukajšnji (Dunajsko) stanovitno umetninsko razstavo.“

Kateremu domorodcu ne bi od radosti zaigralo domoljubno srce o tako ugodni oceni, ki jo je izrekel o slikovitosti slovenskih pokrajin tako imeniten in poštèn strokovnjak! — Da je pa res poštenjak, dokazuje nam njegovo dejanje; kajti ko se srečava kakih pet mesecev po navedenem razgovoru, pohvalil mi se je mahom sam ob sebi, da je bil tačas uže v Mojstrani in se vrnil vès zadovoljen, zlasti zato, ker je zvedel ondi tudi za nov, prekrasen slap, ki mu pravijo „Peričnik“. „Prihranil sem si ga“, reče vesel, „za drugo leto“.

Po domačem pregovoru, ki veli: „počas se daleč pride“, — prišla je tedaj naposled vendar i doba, da je slovenski deželi, oziroma Lovrovi domovini . . . cena poskočila tudi pri Dunajskih umetnikih, pokrajinskih slikarjih, sóseb pa pri njihovem vrlem prvaku, ki je zdaj pri akademiji obraznih umetnosti pravi naslednik našemu slavnemu rojaku, ter nadomesti, ako ga Bog poživí, s časom in s pomočjo železno-cestne brzine to, kar se za Lovrove dobe ni dalo opraviti tako lahko in tako . . . cenó.

Zato veljaj vrlemu, v slovenske pokrajine zaljubljenemu Dunajskemu umetniku nova slovenska popótnica:

„Veže nas železna cesta,
Nje se slikar veseli,
Z Dunaja v slovenska mesta
Kakor tiček zdaj leti.“

Opomnja. Kakšna zanimljiva drobtina o Lovru nahaja se tudi v naslednjem Valentinovem životopisu.

Valentin Janša,

srednji brat, rojen na Breznici 12. februarja 1747, upotil se je — kakor je bilo uže povedano — leto kesneje nego Anton in Lovro na Dunaj v akademijo obraznih umetnosti — brez dvojbe na povabilo Antonovo; kajti ustno poročilo velí, da je Anton spravil tudi oba brata na Dunaj. — Vem, da je Anton, ki je bil v toliki milosti pri cesarici Mariji Tereziji, izhobil s časom obema tudi obilno „dvorsko ali c. kr. pripomoč“.

¹⁾ „Das grosse Loch (Taubenloch) . . in einer ‚Doline‘ bei Divača.“

Valentin ne sluje sicer tako kakor Lovro; vendar se tudi on kot slikarski umetnik častno omenja po raznih životo-pisnih knjigah, — žal! — z isto tako popačenim priimkom in rojstvenega kraja imenom, kakor mlajši mu brat. — Ona izména: Janiš (namesto: „Janša“) z novo spako „Naciscen“ (namesto: „na Breznici“) čita se namreč pri Valentinu samó v akademijem vzprijemnem zapisniku l. 1767.

Da je bil pa ta „Valentin Janiš iz Naciscen-a“ (!!) res naš Valentin Janša z Breznice, dokazuje ta okolnost, da nahajamo Valentina Janšo kesneje z Lovrom Janšo vred — brez kakega Janiša — kot učenca in gojenca, naposled pa tudi v častni službi pri isti akademiji obraznih umetnosti, a da je bil Valentin Janša Antonu in Lovru pravi brat, — to potrjujejo krstne knjige in ostalinski spisi po Antonu in po Lovru Janši.

Potém ko je Valentin Janša tudi več let poprej dobival (kot gojenec) „c. kr. pripomoči“, postal je l. 1786. pri akademiji obraznih umetnosti na Dunaji 2. pomočnik učitelju za zgodovinsko risanje.¹⁾

Kesneje (konec 1789. leta) imenuje se pa v isti knjigi, na isti strani med osebjem zgodovinsko-slikarske šole — učiteljski pristav („Lehrersadjunkt“).

Uže dve leti poprej (1787. l.) čita se Valentin Janša v dvorskem in državnem letniku med akademijem osebjem pod skupnim napisom: „Pristavi v risarski in medorezni šoli“ (Adjunkten der Zeichnungs- und Erzverschneidungsschule“); — tako tudi 1788 in pozneje.

Pogrešno je tedaj Naglerjevo in njegovih slednikov poročilo, da je Valentin Janša (stopram) 1788. leta postal pristav v Dunajski risarski in medorezni šoli.

V óni četrtoletni dobi (1797—1800), ko se akademijem osebje v letnikih ni tiskalo skupaj, nego razvrščeno med druge zasebne umetnike Dunajske, nahaja se naš Valentin med risarskimi izvrstniki (Zeichenmeister). Tako vsaj l. 1797. in 1800. Živel je ondaj (1800) v Hütteldorfu blizu Dunaja, pa menda samó po letu.

Leta 1801., (ko je začel dvorski in državni letnik izhajati zopet po starem, t. j. ko se je akademijem osebje tiskalo na novo skupaj v njem), bil je Valentin Janša 2. učiteljski pristav za zgodovinsko samoročno risanje („für die historische Handzeichnung“).

V Lützwovi zgodovini Dunajske akademije obraznih umetnosti naveden je na 180. strani med njenim „osebjem l. 1811.“ Valentin Janša kot „1. korektor“, (Lovro pa uže „pokrajinskega slikarstva profesor“).

¹⁾ „Zweiter Gehilfe des Lehrers der historischen Zeichnungsgründe.“ (Weinkopf II. 73.)

Ker pa v dvorskem in državnem letniku l. 1811., pa tudi še dalje do l. 1818. — pri Valentinu Janši vedno čitam njegov poprejšnji naslov: „drugi učiteljski pristav za zgodovinsko samoročno risanje“, ter je še l. 1812. in 1813., — kakor vidimo v ostalinskih spisih po Lovru — podpisaval se sam z naslovom „učiteljski pristav“¹⁾ brez kakega družega dodatka, sodim, da mu je poleg „nove lastnosti“ ostal vendar stari „čin“ . . . do smrti († 11. avgusta 1818), dasi mu je smrtovnice pisatelj po dunajski šegi zaradi lepšega nadel še lepši naslov,²⁾ s kakeršnim ga je bil pa učitelj Maurer v svojem uradnem poročilu o redu v zgodovinsko-slikarski šoli — počastil uže 9. julija 1793.³⁾

Učakal je tedaj Valentin Janša v „Dunajskem mestu“, kamor ga je bilo pol stoletja poprej privabilo hrepenenje po slikarski umetnosti, — lepe starosti: 71 let. Umril je brez oporoke.

Med njegovo ostalino našlo se je tudi 34 „starih“ slik, pa ni povedano v prekratnem popisu, kdo jih je slikal itd.; zato ne morem niti trditi, da so bile vse te slike njegovi proizvodi, niti povedati, kam so „zalegle“. Vendar mislim, da sem zvédel naposled za tri izmed ónih, zato zveš tudi ti naposled; „kako in kaj“.

Zapustil je pokojnik troje odraslih (oskrbljenih) otrok: dve vdani hčeri in sina Frana, „slikarja“, ki je bil ob očetovi smrti v 34. letu.

Ker je bilo starejši hčeri Marijani, omoženi s plem. Basl-om, ondaj uže 40 let, zato smemo trditi, da se je bil Valentin J. oženil — če ne poprej — vsaj uže l. 1777. Mlajša hči Elizabeta, po moži Budrova, imela je ob očetovi smrti 26 let.

Valentinov sin bil je tedaj óni Dunajčan: „Franc Janša“, ki je — kakor poroča Fr. H. Boeckh⁴⁾ — živel v rojstvenem mestu še l. 1821., ter se bavil z ukrasnim slikarstvom („Dekorationsmalerei in Farben“) v tedanji c. kr. porcelanski tvornici, a živa duša ni védela do zdaj, kdo mu je bil oča.

Po svedočbi dotičnega vzprijemnega zapisnika stopil je bil Fran Janša v akademijo obraznih umetnosti kot „14léten“ (malo ne 15léten) učencem 24. aprila 1799,⁵⁾ ko mu je bil oča pri njej učiteljski pristav,⁶⁾ — izstopil pa 3. marca 1808.

¹⁾ „Lehrersadjunkt“.

²⁾ „Adjungirter Professor“.

³⁾ Istemu učitelju (Maurer-ju) bil je namreč Valentin Janša ondaj, in to uže od l. 1786. drugi pomočnik ali pristav.

⁴⁾ „Wiens lebende Schriftsteller, Künstler und Dilettanten im Kunstfache.“ Wien 1821., na 260. strani. Prim. Wurzb. „Biogr. Lexik. X. 91.“ (Ondi poprešno: 1828.)

⁵⁾ Narodil se je bil po Mariahilfskih krstnih knjigah 17. junija 1784.

⁶⁾ „Dessen Vater ist Professorsadjunkt bei dieser Schule“ čita se v omenjenem zapisniku.

Ta Fran je povsod, tudi v abecednem imeniku, po nemški pisavi pošteno zapisan „Janscha“, a ne „Janisch“, kakor mu so bili nekdanj zapisali očeta Valentina.

Mislím, da utegnem ugoditi vsakemu domorodcu, priobčujoč slovenskemu svetu o tej slovéči domači rodovini iz zakesnélega, a dragocenega župnikovega lista tudi to, da je umrla naših treh dičnih bratov mati Lucija v 80. letu svoje dobe, 28. febru- arja 1781 (osmo leto po Antonovi smrti) doma na Kranjskem.¹⁾

Ker so bili sinovi prodali domačo hišo na Breznici, preži- vela je poslednje dni ondi pri svojih: „pri Legatu“, kakor se pravi tej hiši še dandanes. — Legatovi in Kuharjevi (Jan- ševi) bili so si namreč v rodu. — Na „Róbinskem pokopališči“ iz- ročili so materi „črni zemlji“ častitljivo truplo vrle Slovenke, ki je osrečila svet s tako vrlimi sinovi. —

Oča Matija Janša preselil se je bil pa na óni svet uže pred 25. septembrom 1757, to je, še pred poroko hčérke Polone, ki se je nato po moži (Andreji) pisala Kajdiž ali Kajdižka.²⁾

„Dandanes“ — piše mi gosp. župnik — „živí rodovina Kaj- diževa v Žirovnici blizu Most in trdi, da so (oni) potomci óne rodo- vine, katera je popred živela v Mostah.“

Hotel sem uže napisati besede: „To je vse, kolikor sem mogel seznaniti znameniti Janševi rodovini“; — pa se naglo premislím, rekši sam sabo: „ne bi li mogel človek kakega vnuka Valentinovega (kajti Anton in Lovro umrla sta brez zároda) po sreči zaslediti v velikem Dunajskem mestu . . . z „Leh- manovo“ pomočjo, to je, z óno debelo kujigo,³⁾ ki razglaša vsako leto vse javne in nejavne Dunajske uradnike, umetnike, trgovce, obrtnike itd., in kde kdo stanuje.

Razgnem knjigo (1883. l.) in najdem v njej res dva napisa s priimkom: „Janscha“. L. 1881 bili so v njej zapisani celó trije Janše. „Hajdi na dobro srečo,⁴⁾ velím sam sebi, „k najbližjemu; morda je baš . . . pravi!“ —

¹⁾ Tedaj „in Krain“, pa ne „in Gran“. Prim. „Spomenik“ na 152. str.

²⁾ To ti je óna „Apolonia Geudisin“ (kakor se číta po nespretnem sluhu Dunajskem zapisana v ostalinskem spisu po Antonu). — Nehoté spo- miná se pa menda z mano vred nekdanjeza akademiskega pisarja, čítaje v vérnem izpisku iz matice Radoliške te besede: „Die 25. hujus (Septembris 1757) copulatus é Andreas Gregorij Kaidish fil. leg. cum sponsa Apollonia d. f. i. Matth. Jansh (sic!) fil(ia) leg. ex Nabressenza“ (sic!) . . . Ker nam pravijo krstne knjige o vseh „treh bratih“, da jim je bil oča Matija Janša, zato ni dvojbe, da je óni „gospod“, kateri je „poročal“, krivo raz- umel, oziroma pri priimku preslišal ali pa izpustil poslednji glas (a).

³⁾ „Lehmanns allem. Wohnungsanzeiger“.

⁴⁾ „Auf's Geratewohl“; „auf gut Glück“. — „Dobro srečo“ navzdrazilja Beli Kranjec delavcem, sóseb ratarjem Primeri tudi pri Vuku na str. 125: „Dobra sreča“ in „zla sreča“ (fortuna secunda et adversa).

Najbližji mi je bil „Rudolf Janscha, Goldsticker,¹⁾ VII, Stuckgasse, 14.“ — Bog daj srečo! Odpravim se brez zamude k njemu (bilo je 10/12 1883), pa zvem pri hišniku, da se je mož preselil med letom, a samó nekoliko koračajeve dalje: v „Siebensterngasse 33“.

Ko pridem v novo stanišče, ugledam pri oknu mladega moža visoke vzrasti, pri 33 letih in nekako . . . gorenjskega (dolžega) obraza; vezel je nekaj sè zlatimi nitimi. Isto tako je imela mlada mu ženka pri drugem oknu prekrasno zlato vezenje pred sabo. „Brez zamere, ni li Vam bil oča slikar?“ — vprašam priljudno njega.

On (prijazno): „Moj oča je bil to, kar sem jaz, zlato vez; tudi ime bilo mu je tako, kakor meni: Rudolf; a ded mi je bil slikar.“

„Je li, da je bilo v vašemu dedu ime „Franc“, in da je slikal ukrase (dekoracije) v nekdanji c. kr. porcelanski tvornici?“

„Da, gospod, pogodili ste oboje.“ — Jaz: „Zanimam se za take stvari, zato ker sem slučajno rojak Vašemu pradedu, to je, Vašega deda očetu, Valentinu Janši. Veste li, — izprašujem ga priljudno dalje — kedaj je umrl Vaš ded (Franc Janša?)“ — „Da je živel še l. 1821. tukaj na Dunaji, to vém, a kedaj je umrl, tega ne vem.“

On: „Natanko ne vem ni jaz; pa mislim, da je bilo l. 1856. ali pa 1857.“ —

„Kako mi je drago, da sem se nameril tako hitro na Vas! Koliko časa moral bi bil potratiti, da sem hotel samó to iztakniti v smrtnih zapisnikih od l. 1821 do l. 1856 ali 1857.“

„L. 1848 bil je še častnik pri akademijiški straži, — sicer pa jako malobeseden mož; vendar mi je pravil, ko sem bil še majhin, da je bil njegov oča — čebelar.“ . . .

„Oprostite“, — prestrižem mu besedo — „ne oča njegov, nego njegovega očeta (Valentina) brat: Anton Janša bil je čebelar.“

On (pomislivši): „Da, da, da . . . prav pravite; domislil sem se zdaj, da je rekel ded res tako, da je bil njegovega očeta brat (Anton) čebelar.²⁾ Ono knjigo, pripoveduje dalje, ki jo je spisal Anton o čebelah, imamo še dan današnji. Če jo hočete videti in še kaj družega zvedeti o mojem dedu ali pa pradedu, prosim, koračite samó k moji materi, ki vé več nego jaz. Vdova je zdaj in stanuje blizu naš. (Pové mi, kde.)

Nalašč povprašam zdaj našega Dunajčana, zna li, odkod mu izhaja rod.

¹⁾ Zlatovezilec (po Maž.-Užar.); bolje: „zlatovez“, kakor piše Šulek. Pri Vuku čita se na str. 56 samó za „Stickerin“: vezilja. Prim. tudi pri Maž.-Užar.: „zlatovezilja“, a pri Šulku „zlatovezka“ (Goldstickerin).

²⁾ Glejte, kako lahko se zábijo s časom „podrobnosti“! Zato ponavljam: Nesporazum ali pa pozabljivost utegnula je zakriviti tudi omenjeno zmoto v Lovrovi „osmrtnici“.

On: „Menda s Poljskega ali Ogerskega; pa ne vem prav.“ —

Začudi se, ko mu povem, od kod, kedaj in zakaj je bil v cesarjevo prestolnico prišel njegov praded Valentin Janša itd. — Ko sem bil v razgovoru omenil tudi Valentinovega in Antonovega mlajšega brata Lovro, domisli se zgovorni mož pri tej priči, da mu je pravil pokojni malobesedni ded (Fran Janša) vendar i to, da visi jedna pokrajinska slika Lovrova v akademiji galeriji. „Ker mi je pa“ — reče nato — „ni pokazal nikdar, zato ne vem, katera je“.

„Lahko jo najdete zdaj sami.“ — Povem mu broj in druge znake, ter ga povprašam, ni li se ohranil kakšen proizvod po njegovem pradedu Valentinu.

„Bilo jih je več; pametim posebno tri: narisal je dva prijatelja svoja in potratno pojedino („das luxuriöse Gastmahl“). Kam so zalegle te podobe, ne vem; morda zveste pri moji materi. Pokojni moj ded, ki je bil iz prva obrazar (Porträtmaler), naslikal je pa svojo soprogo in sinka, ki mi je bil potlej oča. Ta „obraz“ vidite lahko še pri moji materi.“

Zahvalivši novega znanca na teh in drugih zanimljivih „podatkih“, poslovim se ter prejdem vesel, da sem se nameril tako hitro . . . na „pravega“.

Pri njegovih vdovéli¹⁾ materi Mariji, ki je tudi jako umetna zlatovezka na svojo roko, našel sem res še Antonovo knjigo o čebelarstvu, in to: prvo posmrtno (Münzbergovo) izdajo Dunajsko l. 1775, trdno v kožo vezano, z vsemi 7 razkaznicami, povse celimi.²⁾

Na prvem belem listu napisano je v knjigi z latinskem pismom tako:

„Janscha

B.

Nr. 185.“

Po vdovinih besedah napisal je bil to njen pokojni mož Rudolf Janša († 1868), ki je imel obilo knjižnico ter zaznamoval vsako knjigo svojo s prědalskim znakom in posebnim številom.

¹⁾ V letopisu „Matice sloven.“ l. 1880. čitaš na 160. strani „obudovéti“ (Witwer oder Witwe werden), v. pf. Belemu Kranjcu rabi za ista pomena: „vdovéti“ (v = w); tudi v. pf.

²⁾ Bodi o tej priliki povedano, da treba v „Spomeniku“ na 141. strani (v opazki) namesto: „J. Jonke, Janšev prevoditelj“ . . . čitati tako: J. Jonke, t. j. njegov (Jonkejev) prevoditelj J. Žemlja, pisal je itd.; na 149. str., v 27. in 28. vrsti čitaj pa . . . državljanskega . . . namesto „državnega“ (zakonika). — Stare (tuje) zmote, popravljene uže v „Spomeniku“ po veljavnih virih, pomnožil je pa z novo zmoto naposled pokojni I. Macun v svoji „Književni zgodovini Sloven. Štaj.“ (v Gradcu 1883) na 65. str., kder čitaš: „Goličnik Janez dal na svetlo poslovenjeno „Čebelarstvo“, . . . koju knjigo po ustmenih (?) besedah genijalnega gorenskega kmeta Janžeta (sic), poznej (??) postavljenega za učitelja tega predmeta v Beču, nemški napisal bil Kuralt.“ (?) — Čitaj v „Spomeniku“ 153., 157. in 160. strani!

„Ohranila se je“ — pravila mi je samosvestna žena na dalje — „pri nas tudi Antonova prva, manjša in drobnejša knjiga (o čebelnih rojih l. 1771), pa smo jo, žal! založili nekam o poslednji selitvi, da vam je ne morem pokazati pri tej priči.“ —

Začudila se je, ko sem jej povedal nato, da hranijo obe knjigi še zdaj v dvorski knjižnici, — pa i veliko in debelo knjigo, polno Lovrovih pokrajinskih podob.

Strmela je še bolj, ko sem jej pravil, koliko Lovrovih proizvodov se razun teh nahaja še dandanašnji po drugih, nam uže znanih zavodih Dunajskih. „Tega pa“ — reče napósled — „res nisem vedela poprej.“

„Tudi po Lovru Janši imamo še spomin“ — oglasi se zdaj omožena hči, ki se je baš ondaj pri materi bavila sè sedemletnim sinkom,¹⁾ pomagaje ji pri „zlatem poslu“, ter mi prinese iz druge sobe pokazat velik „diplom“, na koženico pisan, ki svedoči, da je bil pokrajinski slikar Lovro Janša na Dunaji 13. julija 1802 zarad izkušene posebne darovitosti in zasluge²⁾ nastal „ces. kr. slobodne akademije obraznih umetnosti pravi člen.“

Podpisan je poleg tedanjega akademije ravnatelja in predsednika: Antona bar. Doblhoff-a, tudi Lovrov največji prijatelj in dobrotnik: slavni Jos. plem. Sonnenfels kot „stalni akademije tajnik“.

Vera,³⁾ dragocen spomin, o katerem nisem čital v „osebnih spisih“ ni besedice.

Navedene besede: „zarad izkušene posebne darovitosti in zasluge“, merijo vem da tudi na mnoge pokrajinske podobe Lovrove. katere so bile uže pred 1802. letom prišle med svet, ter mu je po njih zaslulo ime — ne samó po Avstriji, nego i izven Avstrije.

Na moje vprašanje, nimajo li kakega spomina po Valentinu Janši, odgovori mi Rudolfova mati tako: „Valentinov sin (rajnemu možu mojemu oča), pokojni Fran Janša, volil je bil pred smrtjo ves svoj imetek z vsemi podobami in svojim „obrazom“ vred . . . svojemu mlajšemu sinu Edvardu, ki je bil na Dunaji očiten pevec („Volkssänger“), ter živel neoženjen celó do leta 1881. Po njegovi smrti razgubile so se stare podobe — razun Franovega „obraza“, ki si ga je vzela za spomin ta moja hči, in razun ónega, tam na steni pri oknu visečega „obraza“, ki ga je — po mojega pokojnega moža besedah — naslikal Fran Janša.“ (Sname podobo srednje velikosti sè stene ter mi dá v roke ta znameniti umotvor, ki nam kaže lepo mlado,

¹⁾ Ta sinek je tedaj uže prapravnuk (Ururenkel) Valentinu Janši po ženski ali „tanki“ krvi (kakor bi rekel Srb).

²⁾ . . . „Wegen seiner geprüften besonderen Fähigkeit und Verdienst.“

³⁾ Res; belokranjski. Prim. česko: „věru“ (wahrlich, fürwahr).

belo oblečeno gospo, soprogo Franovo, kako gleda, sedeč na stolci, milo v oči nežnemu detetu — (prvorojenemu sinku Rudolfu, sedečemu pred njo na nizki mizi . . . na rdeči blazini). „Glejte, ta nežni sinek“ — poprime besedo zgovorna vdova — „bil je kesneje moj mož, — oča mojemu sinu Rudolfu, ki ga uže znate, pa menda vendar še ne veste, da je tudi izvrsten risar in žuželkoznanec (Entomolog). Lahko si mislim, da vam se ni sam hvalil mahom o prvi priliki sè svojo umetnostjo in spretnostjo, zato ker ni nič kaj ohválen.“

Pritrdim jej, da mi ni res zinil o tem. —

Zgoraj popisani mični umotvor Valentinovega jedinega sina Frana dokazuje pa, da je bil ta (Fran) iz prvine res „obrazar“, dokler ni postal stalen „slikar ukrasnik“ v znani c. kr. tvornici, — kakor mi je bil priobčil mahom v prvo, a potrdil kesneje v drugo naš novi znanec Dunajski, rekši, da mu je to pravil pokojni oča, in da pámeti on očetove besede o tej stvari jako dobro — brez kake zmote, — „najsi to morda ni znano niti materi, zato ker jej moj oča (njen soprog) ni povedal tega morebiti tako razločno, kakor meni“ — odrezal se je naposled vrli Rudolf.

Ugonil si, bistrourni čitatelj, da je bila Rudolfovi materi omenjena okolnost (da je bil Fran najprej „obrazar“) res neznana, in da sem pozneje baš zato v drugo vprašal Rudolfa samega, ki nam je dopovedal zdaj to stvar — do dobra. Njegovim besedam pritrjuje tudi Franov popisani umotvor, ki visi še zmérom na steni pri Rudolfovi materi. — Pogovorivši se na dalje s prijazno vdovo in njeno hčerjo (ki se je spomnila tudi ónih treh Valentinovih podób ter hvalila zlasti „potratno pojédino“), zvedel sem naposled po vdovinem napotku izvestno, da je Valentinov jedini sin, slikar Fran Janša, umrl stoprav 7. novembra 1860, in to v „Dunajskem obližji.“¹⁾

Ker sem bil izustil srčno željo, da bi rad videl njegov „obraz“, ugodilo se je tej želji moji o prvi priliki. — Slikan je bil Valentinov sin v razsežni velikosti (od glave do pasa), v kakem 30. letu svoje dóbe v zagorelo-zeleni akademijški opravi. Jako je uže pohabljena ta prestara, zanimljiva nam podoba okoli glave; lepo in resno (podolgovato) obličje sè žoltkastimi brkicami pod pravilnim nosom pa še povse celo. Pravijo, da je bil Fran Janša silo ponôsen na svojo slikarsko umetnost, ter zato imel na sebi tudi nekatero „umetniško posebnost“. — Poleg slikarstva ugajala mu je sosebnó godba, tako da je celó iz „Nóvega škrjan-

¹⁾ „Neu-Lerchenfeld“, tedaj izven Dunajskega mesta; zato bi ga bil jaz zahman iskal po mestnih smrtnih zapisnikih. Pri gosp. župniku zvedel sem pa tam hitro . . . pravo leto in dan Franove smrti.

čevega polja¹⁾ (kder je preživel v veliki starosti „upokojen“ zadnjih 14 lét) hodil vsak dragi dan o poldne v mesto v cesarjev grad poslušat vojaške godbe, ki se sliši v njem pred veliko stražnico, predno izmeni nova straža staro. —

Da sem med l. 1851. in 1860. védel to, kar vé m zdaj — lahko bi ga bil videl . . . tega znamenitega Dunajčana „na pol slovenske krvi“ — še živega, ter se seznanil ž njim, ki bi mi bil znal povedati, vé m da, še mnogo več zanimljivega iz življenja očetovega in strijčevega (Lovrovega); kajti o smrti Lovrovi bil je Fran Janša uže skoro v 28. letu, oča mu je pa umrl stopram sedmo leto po strijčevi (Lovrovi) smrti.

Med prijaznim razgovorom prinese mi vdóvina postrežna hči sama ob sebi pokazat tudi „obraz“ (poslikan svetlopis) svojega in Rudolfovega očeta, Franovega prvorojenega sina, ki je bil jako prijaznega okroglega lica.

Vém, dragi čitatelj, da bi uže rad zvédel i to, niso li se ohranili naslikani tudi obrazi naših „treh bratov“. — Povpraševal sem po njih tudi jaz; pa — žal! — zahman. —

Živa duša ne pámeti, da bi bil videl kdo kakšen tak „obraz“, ali slišal vsaj praviti o njem. — Po tem sodim, da se ni dal slikati nijeden izmed naših „treh bratov slikarjev“. — Zdí mi se to verjetno tudi zato, ker so bili naši trije rojaki (Anton, Lovro pa Valentin) prostega stana, med katerim ni . . . te predrage „gosposke“ navade.²⁾ — Lično, priročno in cenéno³⁾ „svetlopisje“ (ki pa za óne dóbe ni bilo še izumljeno) utegne skoro prestvariti tudi naš „svet“, — če ga še ni. —

Kako skromen je bil n. pr. naš Valentin, dokazuje nam ustno poročilo Dunajsko, ki se je med njegovim zarodom⁴⁾ ohranilo do današnjega dné, ter nam pravi soglasno z domačim, da so bili vsi trije bratje prišli . . . ubožni v prestolno mesto ter dosegli svoj namen samó s pomočjo milostljive cesarice Marije Terezije, največje jim dobrotnice, kateri so bili za to tudi hvaležni do smrti.

Skromnost in hvaležnost! — kako lepo je to dvoje svojstvo, ki je dičilo te „tri slovenske brate“.

Naj vtresem o sedanjem zarodu Janševem (Valentinovem) samó še toliko, da je bil Franov sin Rudolf (živemu Rudolfu oča)

¹⁾ Nemci nemčijo slovenska krajevna imena; zakaj ne bi smeli mi njihovih sloveniti?

²⁾ Valentinov sin Fran — bil je pa uže . . . Dunajčan; a slikal ga je prijatelj Lampe.

³⁾ Cenén, adj., (wohlfeil). Letop. 1882/3 na 239. str. v 2. vrsti.

⁴⁾ Razun imenovanega živega Rudolfa živi na Dunaji še jeden pravnik Valentinov, Rudolfu mlajši brat (Edvard Janša) in še jedna pravnik, omožena z odličnim ces. uradnikom. — Moška sta torej osédobi (konec l. 1883.) samó dva: Rudolf pa Edvard Janša.

izvrsten zlatovez, ki je pošiljal svoje umetne zdelke — sóseb cerkvene — daleč po svetu: v Jaš (Jassy), v Macedonijo, v Carigrad . . . in celó v Jeruzalem.

Tako obavlja ta umetni posel še zdaj njegova vdova, ki je po svojih prekrasnih proizvodih v zvezi tudi s cesarsko hišo.

Zdaj — zdaj smem pa po pravici reči: To je vse, kar sem mogel znamenitega zvédeti o Janševem nekdanjem in sedanjem (mrtvem in živem) rodu, ki po tém, kar smo slišali o njem — ni brez kulturno-zgodovinske važnosti.

Pri Slovencih je najbolj na glásu najstarejši izmed „treh bratov“, Anton, po velikih zaslugah pri čebelarstvu; — drugod (sósebno po nemški, francoski, hrvatski in češki knjigi) sluje pa po enakih zaslugah pri pokrajinskem slikarstvu še bolj najmlajši brat: Lovro Janša, ki je torej vreden, da se uvekoveči tudi v slovenski knjigi — vreden, da ga pámeti ter se diči ž njim tudi slovenski narod, med katerim mu je zasvital prvi beli dan.

Spominajmo se pa včasih po zaslugi tudi „srednjega brata“ Valentina in njegovega . . . Dunajskega sina.

V i r i.

1. Vzprijemni zapisnik l. 1766. in 1767.¹⁾ pri c. kr. akademiji obraznih umetnosti na Dunaji.
2. Osebni spisi, shranjeni (pa ne vsi) pri isti akademiji v različnih zvezkih, označenih samó z letnicami.
3. Anton Weinkopf:²⁾ „Beschreibung der k. k. Akademie der bildenden Künste“. Wien bei Jos. Edlen von Kurzbek, k. k. Hofbuchdrucker, Gross- und Buchhändler, 1783 (I. del).
4. — (II. del), spisan l. 1790., a natisniti dala ista akademija z drugo izdajo I. dela vred na Dunaji stopram l. 1875. (oba dela v 1 zvezek).
5. „Hof- und Staats-Schematismus.“ Wien 1787—1818.
6. „Wiener Zeitung“, 11. April 1812, Nr. 30.
7. H. H. (Hans Heinrich) Füssli: „Allgemeines Künstler-Lexikon“. Fortsetzung . . . II. 1808. (Zürich); s. v. „Janšche“.
8. François Brulliot: „Catalogue raisonné des estampes du cabinet de feu Mr. le bar. de Aretin. München 1827.
9. Gräffer und Czikan n: „Oesterreichische National-Encyklopädie“. Wien, 1835. III. 19.

¹⁾ O Franu Janši pa l. 1799—1803.

²⁾ „Sekretärsadjunkt“ (der Akademie).

10. Dr. G. K. Nagler: „Neues allgemeines Künstler-Lexikon“. Herausgegeben von E. A. Fleischmann. München, 1838. VI. s. v. „Janscha“ v. „Jantscha“.
11. Jan Kollár: „Cestopis.“ V Pešti 1843 (na str. 304).
12. Ivan Kukuljević Sakcinski: „Slovník umjetnikah jugoslavenskih“. U Zagrebu 1858.
13. Constant. v. Wurzbach: „Biographisches Lexikon des Kaiserthumes Oesterreich“. Bd. X (1863).
14. Carl v. Lützwow: „Geschichte der Akademie der bildenden Künste“. Wien 1877.
15. „Verzeichniss der vorzüglichsten Kupferstiche, Lithografien, Radirungen etc. älterer und neuerer Meister“, im Verlage von Artaria & Comp. Wien, 1861. Glej na 15. in 16. str.
16. A. Seubert: „Allgemeines Künstlerlexicon der berühmtesten bildenden Künstler“. 2. umgearbeitete und ergänzte Auflage. Stuttgart 1878—1879. 3. Bde. Glej v II. zvezku s. v. „Jantscha (Laurenz)“.
17. Ostalinski spisi po Lovru Janši pri c. kr. deželnem sodišči Dunajskem v stari pismarnici pod oznako: „Metropolitankapitel“. 82/F. 2 in F. 2/93“. (a. 1812—1813).
18. Ostalinski spisi po njegovi soprogi Tereziji, ondi pod oznako: „68/F. 2“ (a. 1806).
19. Ostalinski spisi po Valentinu Janši, ondi pod oznako: „Schotten-Abhandlungen Nr. 28501“ (a. 1818).
20. Gospoda J. Kramarja, župnika Brezniškega, izpiski iz Radoljiških mátic in zapiski po ustnem poročilu (domačem).
21. Fr. H. Boeckh: „Wien's lebende Schriftsteller, Künstler und Dilettanten im Kunstfache“, Wien, 1821; (na 260. str.: Janša Fran).
22. „Ustno poročilo Dunajsko“ med živim zárodom Valentinovim.

Za dokaz, kako opreznemu je biti životopiscu gledé rokov pisov, naj pritaknem še to resnično zgodbo:

Ko sem vprašal Rudolfove matere, kedaj je uprav umrl Fran Janša, vteče se materi navzočna starejša hči, rekši: „To vam pa jaz lahko povem natanko. Dal mi je bil namreč za spomin na mojo prošnjo svojeroločno pisan listek, ki ga imam še doma, a tistega leta je umrl. Postrežna Lenka prinese potlej in pokaže mi omenjeni listek s tem napisom:

„Erinnerung an deinen sieben und siebzigjährigen Grossvater Franz Seraph. Janscha, k. k. p. P. M.¹⁾ 1857“. (Brez dneva).

Hitro preračunam njegovo tedanjo starost po znanem rojstvenem letu,²⁾ pa vidim, da se je bil starček zmotil ... za štiri

¹⁾ „Privilegirten Porzellan-Maler.“

²⁾ 1784, 17. junija.

leta; kajti l. 1857. bilo mu je stopram **73** let. — Tako zábi tedaj nekateri človek na stara leta . . . svojo pravo starost!

Na moje kesnejše vprašanje, je li pa to izvestno, da je izdihnil Fran istega leta, ko je bil napisal óni listek, odgovóri mi vrla Lenka napósled zdušno: „Priseči pa, res da, ne bi mogla; lahko da je bilo vendar . . . „léto pozneje“ (1858).

Ker ni pámetila tega natanko niti mati, „romati“ mi je bilo torej k žúpni cerkvi v „Novo škrjančevo polje“, kder sem zvedel iz najboljšega vira, da je „Fran Janša, slikar“, ugasnil stopram 7. novembra 1860 . . . v 81. letu“. — Glejte poleg resnice zopet . . . druge zmote o starosti Franovi!

Vsak čitatelj vé zdaj, da je bil znameniti mož umiraje stopram v 76. letu svoje dóbe, in da je uprav letos (1884) **sto** lét, odkar se je bil narodil.

Ker ondaj, kedar se piše „mrtval“ ali mrtvaški list, ni vselej pri rokah krstnega lista pokojnikovega, zato zapiše pisár njegovovo starost tako, kakor mu jo povedó pričujoči rodbeniki — samó „na priliko“.

Po taki (nepravi) starosti preračúnávají včasih životopisci (misleč, da je prava), kedaj se je kdo rodil; zato se ne sklada rojstvena letnica potlej . . . s krstno knjigo — a smrtna mática ne potrjuje potém smrtne letnice. Po starih životopisih naših slavnih móž utegne biti — razun do zdaj popravljenih — še več takih „starih grehov“ (ki je nekatere podedoval životopisec po životopiscu). Hvaležni bodo, vém da, vsi naši književniki vsakemu domorodcu, kateri ima priliko popraviti jih po cerkvenih (žúpnih) mátical, ter razglasi popravke po kakem slovenskem listu.

P o p r a v e k .

Na 3. str. tega sestavka v opomnji ¹⁾ naj se blagovoljno bëre namesto nar(ozey): nar(ozeny).

Ob agrarnem vprašanji.

Spisal dr. Jos. Vošnjak.

I. Uvod.

Med vsemi socijalnimi vprašanji zavzima povsod na naši zemlji prvo mesto — a g r a r n o vprašanje. Zemlja rodi človeštvu živež in čim bolj se množi človeški rod, tem več mu je treba živeža, tem intenzivneje se bode morala zemlja obdelovati, da leto za letom prirastajoči milijoni ne poginejo lakote. Da preti človeštvu taka nevarnost, ako se tudi zanaprej množi v sedanjih procentih, ni nikakā domišljija, temveč na južnem Kitajskem uže dokazana, v zapadni Evropi pa le tako dolgo za- branjevana stvar, dokler Severna Amerika in Rusija ne bosta sami potrebovali svojega žita za silno naglo množeče se ljudstvo. Sicer tudi Ogerska svoje sosede zalaga z žitom, pa le v dobrih letinah in v skromni meri.

Nemčija je še do leta 1870. žito izvaževala. Zdaj pa mora vsled množečega se ljudstva vsako leto uvažati uže za 10 milijonov ljudi žita, ker se je prebivalstvo od l. 1816. do danes podvojilo. Severna Amerika, ki je štela l. 1820. le 7,861.000 prebivalcev, imela jih je l. 1880. uže 50 milijonov. Jednako se množi ljudstvo na Ruskem, kjer je narastlo na blizu 100 milijonov. Obe ti državi bosta torej vsako leto menj živeža izvažali in gledé Se-verne Amerike je to uže dokazano, kajti poslala je v Evropo žita v „bushlih“ 1880. leta 256 milijonov, l. 1881. le 192 milijonov, l. 1882. le 124 milijonov v vrednosti, 1880. leta 256 milijonov dolarjev, 1881. l. le 224 milijonov in l. 1882. le še 182 milijonov, pridelala pa je pšenice 1882. leta 504 milijonov bushlov, 1883. l. le 420 milijonov.¹⁾ Ljudstvo se pomnoži v Severni Ameriki vsako leto za 1½ milijon, v Evropi pa za 3 milijone.

Leta 1798. je v svet poslal Anglež Malthus svojo imenitno knjigo: „Poskus o prebivalstvenem zakonu ali premišljevanje o

¹⁾ „N. Freie Presse“, April 1884.

njegovih nasledkih za človeško srečo v preteklosti in sedanjosti, ter preiskavanje, kaj da nam je pričakovati v prihodnosti gledé zlega, izvirajočega iz tega zakona⁴⁾. Malthus je trdil, da se človeštvo množi v geometrični progresiji, živež pa le v aritmetični, da mora torej nastopiti dôba, v kateri človeštvo pri najbolj intenzivnem obdelovanju zemlje ne bo toliko živeža pridelalo, kolikor bode treba tudi pri največji zmernosti in štedljivosti. Sviri torej pred preobilnim množenjem človeškega rodú, pa kakor se kaže, je naravni nagon dozdej še močnejši od njegovega utemeljenega nasveta. Le na Francoskem in pri Saksoncih v Sedmograškem se je udomačil dvojeetročni zistem in to, kar se ne dá tajiti, v prospeh gmotnemu blagostanu.

A sicer narodova moč ne obstoja v obilem številu, temveč najprej v telesni in duševni kreposti, katera se pa lahko umevno ne more razvijati pri stradajočem človeku. Par tisoč dobro rejenih Angležev nadvladuje nad milijoni izstradanih Indijcev in v vojskah je dobra intendancija prvi merodajni faktor za srečen vspéh.

Kdor torej obdeluje zemljo, ne samó da sebi, ampak tudi drugim preskrbí potrebnega živeža ter s tem omogoči obstanek človeštva, torej poljedelec v najširšem pomenu besede, zasluži, da ga človeška družba podpira, in da, kar se le dá, skrbi za tako njegovo eksistenco, da bo rad ostal pri težavnem kmetskem delu. Ali se pa to res godí? Ali se ta steber držav in narodov, kakor ga imenujemo radi in po pravici, res izkuša ohraniti ter obvarovati pred razvalom, najnevarnejšim za vse človeštvo?

V zgodovini beremo o silnih socijalnih prekucijah in o naglem propadu na Grškem, ko so se zemljišča, poprej nerazrušna, smela razkosati in vsled tega prešla v roke maloštevilnih bogatinov. V rimski državi se je vršil enak proces in dan danes je v Italiji zemlja lastnina nekolikih bogatašev, poljedelec pa, ki je le najemnik, hira in končno pogine na pelagri, ti ostudni, iz same lakote porodivši se bolezní. Tudi v Angleški je poginil stan svobodnih kmetov. Tam so za najemnika še precéj ugodne razmere, izimši Irsko, katere prežalostno stanje najbolj osvetljuje pojemajoče siromašno prebivalstvo in mnogi agrarni umóri.

Celé Francoska se navzlic rodovitni zemlji, navzlic štedljivosti in zmernosti poljedelcev in navzlic dvojeetročni zistemi bliža agrarni krizi vsled razkosavanja zemljišč na male parcele in rastočih dolgov. „Côte Napoléon“ je bil prava nesreča za Francosko, kakor za vse dežele, kjer je pridobil veljavo, in katerim deželam pripada tudi Kranjska. Ko je Napoleon I. v narodni skupščini

⁴⁾ Malthus T. R. Versuch über das Bevölkerungsgesetz oder eine Betrachtung über seine Folgen für das menschliche Glück in der Vergangenheit und Gegenwart u. s. w.

— tačas še konzul — zagovarjal dotični zakon, po katerem je imelo za kmete veljati jednako dedno pravo, kakor za druge stanove, in po katerem se je dovoljevalo prosto razkosavanje zemljišč, uvidel je slabe nasledke za kmetško ljudstvo, a njemu je bilo na tem, da podkopava moč konservativne stranke in da množi prebivalstvo v mestih. Dejal je v oni seji: „Po razkosanji kmetij bode nastal proletarijat, kateri bode silil v večja mesta, zlasti v Pariz; to je treba, da se utrdi novi red.“ In z dekretom od 19. aprila 1803. l. je bil razglašen člen 732., glaseč se: „Zakon se gledé dednega prava ne ozira niti na naravo imetka, niti na to, odkod izvira“. Nasledek je bilo toliko razkosanje zemljišč, da je na pr. v Pays-de-Bray zdaj 354.745 arov razkosanih v 172.361 parcel med 26.527 lastnikov.¹⁾ Dolgovi na kmetških posestvih pa so uže pred l. 1848. znašali 12 tisoč milijonov livres, za katere so kmetovalci morali plačevati 630 milijonov obrestij, torej več od tretjine na 1650 milijonov cenjenega čistega prinosa.

Kaj pa na Nemškem? Socijalni demokratje dobivajo od dné do dné več privržencev na kmetih, kateri, zatirani od upnikov, izgubljajo vse veselje do poljedelstva in kateri pod mečem eksekutivne dražbe še grunta nečejo več obdelovati. Samó na Bavarskem je bilo sodnijsko prodanih kmetij

leta 1880 —	3739,	med temi neobdelovanih	953,
„ 1881 —	2737,	„ „ „	399,
„ 1882 —	2071,	„ „ „	353,
torej v treh letih	8549,	„ „ „	1705.

Koliko je bilo po vsi Nemčiji prodanih kmetij, ni znano. Izseljenci v Ameriko so večinoma kmetje. H. Nordman²⁾ je izračunal, da se je l. 1881. izselilo 357.930 ljudij iz Nemčije v Ameriko, med katerimi jih je največ iz moške dóbe. Ako bi se z ozirom na inteligencijo in delavnost vrednost vsacega cenila na 2500 mark in ako bi se doštelo imetje, kolikor ga vsakdo nese s seboj, namreč po ameriškanskih izkazih 600—700 mark, izgubila bi Nemčija po izseljevanji le v letu 1881. nad 1000 milijonov mark.

Ker za Nemčijo še nimamo tacih izkazov o hipotekarnem zadolženji, kakor jih imamo za poslednja leta v Avstriji, ne poznamo natančnega zadolženja kmetških posestev. Vender se je cenilo uže na ênketi l. 1868. povprek na 60 do 70% vrednosti zemljišč, in od tega časa sem je, kakor se vidi iz mnogih razprav in knjig, v katerih se govori o žalostnem in nevarnem položaji kmetškega stanú na Nemškem in kjer se nasvetujejo različna

¹⁾ „Vaterland“, April 1884.

²⁾ Der ländliche Grundbesitz, seine Lage und seine Bedeutung von H. Nordmann, 1884.

sredstva, zlasti gledé dednega prava na kmetih in gledé hipotekarnih dolgov, silno narastlo.¹⁾

V Švici, bi človek mislil, ohranil se je trdni kmetijski stan, ker ima obilo dohodkov od tujih potnikov. Pa tudi tam so kmetje zagazili v take stiske, da so preobloženi s hipotekarnimi dolgovi. V bazelskem kantonu so v poslednjih tridesetih letih skoraj vse boljše in večje kmetije prešle v roke tamošnjih kapitalistov,²⁾ kateri obdržé prejšnje kmete kot najemnike. Na manjših, z dolgovi preobloženih kmetijah se lastniki vzdržujejo le z največjim trudom, postranskim delom in — stradanjem.

V Alzasiji in Lotaringiji so kmetje vsled oderuštva tako propali, da po celih vaseh niti jeden nima lastne živine, in da sploh vse imetje ni kmetovo, ampak lastnina oderuškega upnika. Ker ubogi kmetovalec vidi, da pri najvztrajnejšem in najmarljivejšem delu ne more shajati in se muči le za upnika, zgodi se, da prostovoljno zapusti svojo hišo in zemljo in da služi rajši drugod za hlapca ali voznika, kakor da bi v potu svojega obraza obdeležoval polje v prid upniku, sam pa z rodbino trpel lakoto.³⁾

Na Avstrijsko-Ogerskem kmetijski stan še ni tako silno propal, da bi se ne smelo upati na vzboljšanje njegovih materijalnih razmer, dasi so številke o zadolženji na kmetih ogromne. Skrajni čas pa je, da se z energičnim delovanjem ohrani in okrepeča, kolikor je še ostalo zdravega na kmetih. V Avstriji, kjer imamo statistične izkaze o hipotekarnih dolgovi, iz katerih se pa dá le aproksimativno sklepati na pravo visokost zadolženja, narastli so dolgovi na kmetijskih posestvih v poslednjih 10 letih za 488 milijonov goldinarjev in znašali koncem 1881. leta 1,945 milijonov goldinarjev. Od leta 1872. do 1881. je bilo eksekutivno prodanih 75.397 kmetij, za katere se je skupilo 152 milijonov goldinarjev. Upniki pa so še vrhu tega izgubili 119 milijonov goldinarjev vsled prenizke kupnine.⁴⁾ Povprek se je torej prodalo vsako leto po 7540 kmetij.

Na Ogerskem morajo razmere biti še slabše, kajti število ljudij, kateri se pečajo s poljedelstvom, zmanjšalo se je od l. 1870. do 1880. od 4,417.574 duš na 3,669.117, torej za 748.457 ali 23%. Ker se je v istem času število obrtnikov pomnožilo le za 142.000 duš, zapustilo je 600.000 ljudij poljedelstvo, ne da bi

¹⁾ Omenjam le kar sem sam čital: Die Incorporation des Hypotekarkredites von Dr. Schäffle, — Briefe und socialpolitische Aufsätze von Rodbertus-Jagezow. — Social-politische Versuche von Ruhland. — Das Erbrecht und die Grundeigentumsvertheilung im Deutschen Reich von Prof. Miaskovski.

²⁾ Denkschrift, betreffend die Erbfolge in landwirtschaftliche Güter etc. von M. Rath Carl Peyrer. Wien, 1883, str. 12.

³⁾ Peyrer v omenjeni spomenici, str. 13.

⁴⁾ Erläuternde Bemerkungen zu dem Gesetzentwurf betreffend die Einführung besonderer Erbtheilungsvorschriften für landwirtschaftliche Besitzungen mittlerer Grösse. 1884, str. 3.

se bilo ž njimi obrtništvo okoristilo. Dr. R. Meyer¹⁾ pripoveduje, da je blizu Velicega Vardajna prišel v vas, katera je leta 1848. imela 137 hiš, leta 1867—70 in l. 1880 le še 35. Vinogradi v okolici so bili zapuščeni in s trnjem zarasteni — nasledek židovskega oderuštva. Kmetije se razbijajo ter na drobne kosce prodavajo, in tako se uniči kmetijski stan. Vlada pa brani židovske oderuhe pod zaščitom državne oblasti in jim gladi pota za nadaljnje odiranje. Na Ogerskem pride kmalu tako daleč, da bo, kakor židovom obečajo preroki, vsak žid imel 10.000 krščanskih sužnjev. Tisza in madjarski liberalci se sicer tolažijo s tem, da se bodo židovi pomadjarili in izginili v madjarskem narodu. Znani poslanec Istoczy pa je ta ugovor drastično zavrnil s sledečimi besedami: Iz židov ne bodo nikdar pravi Madjari, pač pa iz Madjarov židovi postali.

Le dve, v novejšem času najkrepkeje razvijajoči se državi: Severna Amerika in Rusija namreč, kažeta povoljnejše agrarne razmere: prva vsled svojih modrih Homestead-Exemptions, po katerih se kmetije ne smejo niti rušiti, niti zadolžiti, niti prodati eksekutivno; druga pa vsled ohranjenja staro-arskega skupnega imetka zemljišč, tako da posamezni kmet uživa zemljo mu dodeljeno, zadolžiti je pa ne more. Zaradi tega ga tudi ne more nikoli kakov upnik pregnati iz podedovanega zemljišča. V ruskem „Miru“, ki vedno bolj vzbuja občno pozornost, vidijo ne le Rusi, ampak tudi drugi opazovalci te čudne in koristne naprave nekako rešitev socialnega vprašanja.

Iz teh splošnih opazek torej razvidimo, da kmetijski stan v starih evropskih državah čim delj časa, tem huje propada, da stopajo na mesto arondiranih kmetij, na katerih bi živela vsaj po jedna rodbina ob poljedelstvu, ali pritlikave kmetije, prave beračije, ali pa latifundije bogatinov, in, da se po zdanjem potu bližamo nevarni socialni krizi.

Kaj je krivo tacemu silnemu propadu, smo že omenjali. V prvi vrsti so krivi napačni nazori doktrinarnih zakonodajcev, kateri so razmere na kmetih prirejali po isti šabloni, kakor za druge stanove, ne da bi bili spoznali, da sta kmet in zemlja uže po naravi tesno zvezana. V drugi vrsti pa je tudi ostalim stanovom, namesto da bi skrbeli za ohranitev in blagostanje kmetškega stanú, kmet le objekt izsesávanja in odiranja. Pozabili so, da jim kmet more donášati le tako dolgo zlatih jajc, dokler se ima sam s čim živiti, in dokler ni slečen do nazega.

Rapidni propad kmetškega stanú je končno odprl oči celó nekaterim nemškim učenjakom in jih privédel do spoznanja, da

¹⁾ Dr. R. Meyer. Heimstätten- und andere Wirtschaftsgesetze der Vereinigten Staaten von Amerika, von Canada, Russland, China, Indien, Rumänien, Serbien und England. Berlin. 1883, 632. str.

morajo gledé kmetskega stanú od rimskih pravnih nazorov kre-
niti na tradicionalne, v zavesti arskih narodov še živeče agrarne
naprave, prisposobljene se ve da sedanjemu kulturnemu razvoju. V
knjigah in časnikih se razpravlja in sodi agrarno vprašanje iz dvoj-
nega stališča. Liberalna ali kapitalistična stranka vidi v propadu
kmetskega stanú, ako ga prizna,¹⁾ čisto naravno prikazen in je
zadovoljna, da se po jedni stráni širijo latifundije, katerih last-
niki imajo dovolj fonda za dobro in umno obdelovanje zemlje,
po drugi stráni pa da nastane mnogo malih lastnikov, ker se
potem zemlja intenzivneje obdeluje. Agrarna stranka, katera se v
poslednjih letih vidno množi, in katera ima v svojih vrstah naj-
slavnejše nacional-ékonomie, (Schäffle, Stein,²⁾ Rodbertus-Jagezow
itd.), vidi v sedanjem rimsko-agrarnem pravu izvor pojemanja in
propadanja blagostanja na kmetih. Kdor ugovarja, da je rimsko
pravo uže mnogo stoletij v veljavi, pritožbe o kmetskem propadu
pa še le iz tega stoletja datirajo, po polnem prezira, da so kmetje
še le v tem stoletju postali svobodni lastniki svojih zemljišč, po-
prej pa je fevd zabranil razkosavanje in zadolženje kmetij.

Pri letošnji ênetki o kmetskih razmerah na Kranjskem sem
opazil, da vladajo tudi pri nas prav različni in, zdi se mi, kolikor
toliko napačni nazori ob agrarnem vprašanji. In temu se ni čuditi,
ker ima le malokdo priliko in čas, natančneje se informirati o
tem jako imenitnem, toda zeló zapletenem vprašanji. Zato se mi je
zdelo potrebno, da seznanim rojake svoje z agrarnimi zakoni
v raznih kulturnih državah, in da pokažem, v kakšnem položaji
se nahaja kmetiski stan vsled dotičnih zakonov.

II. Zgodovinske opazke.

Predno se obrnemo do sedanjih agrarnih razmer v posa-
mičnih državah, ozirati se nam je na zgodovinski razvoj, iz ka-
terega so se s časoma izcimili nedostatki, vsled katerih v seda-
njem veku peša kmetiski stan. Ko so se ob času ljudskega pre-
seljevanja pomikali germanski in slovanski narodi iz Azije in
vzhodne Evrope v srednjo in dalje v zapadno in južno, nahajali so
zemljo neobdelano, z gozdi zarasteno, najbolj pripravno za lov in
pašo. Pečali so se iz početka z obojim, nomadizovali so in še le
s časoma so se začeli trdno naseljevati. Pri ti priliki si je vsaka
rodbina prilastila toliko zemlje, kolikor je je potrebovala, in jo
je začela obdelovati. To zemljo pa je rodbina ali rod, ako se je
več rodbin skupaj naselilo, zmatral le toliko časa za svojo, dokler
je na nji živel in dokler se ni drugam preselil, kar se je v prvih

¹⁾ „N. Fr. Presse“ pa še tega neče priznati in podtika konservativ-
cem, da so le oni izumili fabulo o propadu na kmetih, v resnici pa da se
kmetom razmerno prav dobro godí. Februar 1884.

²⁾ „Bauerngut und Hufenrecht.“ — „Die drei Fragen des Grund-
besitzes.“

stoletjih gotovo pogostoma zgodilo. Obdelovanje zemlje je bilo namreč le ekstenzivno in kadar na jednom mestu zemlja ni več rodila, preselila se je rodbina ali rod na drugo, še neobdelano zemljo.

Ko pa se je namnožilo prebivalstvo, ponehati je moralo samó ob sebi tako preseljevanje. Naselbine so ostale na svojih mestih in pravne razmere gledé gruntne lastnine so jele nastajati. Tu nahajamo pri Germanih in Slovanih, da gruntna lastnina ni bila osebna (personalna), ampak skupna, last cele naselbine, vasi, sela, ali pri raztresenih kmetijah menj ali več tacih kmetij. Podlaga gruntnim pravnim razmeram je torej pri Germanih in Slovanih občinska skupna lastnina, pri Germanih: „Dorfmarkgenossenschaft“, pri Rusih „obščinoje vladanje“, z razločkom od „votčinoje vladanje“, katero je tudi tu in tam iz početka nastalo, ki se je pa pri množčem številu naslednikov navadno kmalu izpremenilo v „obščinoje.“¹⁾

V nadaljnem razvoju te prvotne naprave pa se kaže bistven razloček med Germani in Slovani. Pri Germanih je bilo število kmetij, ki so imele skupno zemljo, précej iz početka omejeno. Občina ni dovolila, da bi se nove kmetije ustanovljale, tudi tujih naseljencev ni hotela vzprejemati v občino. Ker so se pa množile rodbine, morali so mlajši sinovi ostati kot pomagači pri hiši brez nade, da bi mogli kdaj priti do svoje domačije, ali se izseljevati, kar je dalo povod vednemu pregibanju in preseljevanju v srednjem veku. Še v 14. in 15. stoletji so se občine ustavljale ustanovljanju novih kmetij in sploh vsacemu naseljevanju v občini, če prav naseljenec ni zahteval pravice do skupne zemlje.

Na Ruskem se pomika prebivalstvo na neizmernih nekultiviranih planotah še veliko dalje sem ter tja, krčí gozde, obdeluje zemljo, pa le malo časa na nji ostaja in si poišče novega mesta; povsod je dovolj prostora, povsod radi vzprejmó novega naseljenca. „Prebivalstvo“, piše Solovjev,²⁾ „se premika. Slovanski kolonista, nomadujoči poljedelec, prodira s sekiro, s srpom in plugom vedno dalje proti severo-vzhodu, mimo finskih lovskih narodov. Vsled take gibčnosti, vsled navade preseljevati se po vsaki prvi nezgodi, nastalo je nekako polovično naseljevanje; pomanjkovala je ljubezen do kraja, kar je oslabilo moralično koncentracijo.“ — Občina od naseljenca družega ne zahteva, kakor da se zaveže primerno pomagati pri občinskih davkih in bremenih. Ako je po več sinov pri hiši, dobí vsak svoj delež na zemlji ter si sme postaviti svojo hišo in tako ustanovljati novo kmetijo. Toda vsa zemlja je skupna lastnina, in kar je je obdelane, razdeli se med občane v zaužitek, kakor še dan danes v „Miru“.

Nemške kmetijske občine so torej précej iz početka imele bolj aristokratsčen, slovanske demokratičen značaj.

¹⁾ I. v. Keussler. Zur Geschichte und Kritik des bäuerlichen Gemeindebesitzes in Russland, Riga. 1876, 1. Bd.

²⁾ S. Solovjev. Ruska zgodovina, IV. zv.

Pravna podlaga pa je bila pri obeh občinska lastnina zemlje. Osebna se je pri Grmanih še le s časoma udomačila, pa bila še do konca preteklega stoletja zelo omejena. Pri Rusih je ostalo staro pravo občinske zemlje do danes; tam bi se dalo težko odpraviti, ker je tako rekoč vzrastlo z narodom in ker se je neizrušljivo vkoreninilo v pravnem mišljenju narodovem. Jugoslovanska z druga se je razvila iz jednacih pravnih nazorov, ohranila se je vsa stoletja pod turškim jarmom in se še le dan danes razbija, gotovo ne na korist narodu — toda o tem pozneje.

Emile de Laveleye dokazuje v svoji zanimivi knjigi: „De la propriété et des ses formes primitives“,¹⁾ da je pri vsem človeštvu iz početka zemlja bila občinska, kakor se še dan danes nahaja ne le na Ruskem, ampak tudi drugod, n. pr. na Javi. Ostanki tega prava pa se nahajajo na mnogih krajih, zlasti skupne paše. Laveleye je ves navdušen za ruski „Mir“ in za jugoslovansko zadrugo, v njih vidi praktično rešitev socializma.

Prvotna agrarna naprava skupne občinske lastnine se je morala pri romanskih in germanskih narodih umakniti rimskemu pravu, po katerem so si omenjeni narodi urejali svoje pravne razmere, in temu vplivu so podlegli tudi zahodni slovanski narodi, Slovenci, Čehi, Poljaci in južni Slovani, kolikor jih je spadalo v Istri in Dalmaciji pod beneško oblast. Rusi so ostali pri prvotni ustavi, in Hrvatje, Srbi in Bolgari so si pa vsaj v zadrugi ohranili neko prvotni napravi bližajočo se agrarno uredbo.

V Evropi imamo torej dve sistemi, po katerih so se urejale agrarne razmere: 1. na podlagi rimskega prava pri romanskih, germanskih in zahodnih slovanskih narodih, in 2. na podlagi prvotne občinske lastnine pri Rusih in južnih Slovanih, izimši Slovence. Svojo, priznati se mora originalno pot so hodili severni Amerikanci s svojimi „Homestead“, ki bi se nekako dali primerjati jugoslovanskim zadrugam gledé nerušljivosti in zavarovanja proti eksekutivni prodaji.

Po tem uvodu prestopim k popisu agrarnih razmer v raznih državah, katere se ločijo v Evropi v dve veliki skupini: 1. v države z rimskim dednim pravom in z osebno gruntno lastnino, in 2. v države z občinsko ali združno gruntno lastnino. Razlagati mi bode še 3. agrarne uredbe v Severni Ameriki in, kolikor je znanega od imenitnejših azijskih narodov: od Kitajcev in Indijcev.

¹⁾ E. Laveleye. Das Ureigenthum. Uebersetzt von Dr. H. Bücher. Leipzig, 1879. Bücher je knjigo močno pomnožil, kar se tiče ostankov prvotne občinske lastnine na Nemškem.

III. Agrarni zistemi.

1. Neomejena osebna gruntna lastnina.

a) Romanske države.

Na italijanskih tleh se je porodilo rimsko pravo, tam se je do skrajnih mej razvilo, tam pa se je tudi pokazalo, kam končno privede prosto razkosavanje zemljišč. Nikjer na svetu niso za poljedelca — o kmetu se tu ne more več govoriti, ker ga ni — razmere tako žalostne, kakor v Italiji. V času rimske republike so le rimski državljani in sicer le patriciji imeli gruntno lastnino, katero so jim obdelovali mnogoštevilni sužnji, ki so se pa večkrat spuntali.¹⁾ Pozneje v srednjem veku so se vsled rimskih pravnih načel o jednacem dednem pravu, o prostem razkosavanju, prodajanju in zadolževanju zemljišč gruntni razkosali tem bolj, ker so z rastočim bogastvom v mestih meščani začeli kupovati gruntne parcele. Tačas so te male mestne republike celó delale na razkosavanje gruntov in na pr. v Pizi l. 1161. naravnost zabranjevale nakupovanje in zlozivanje zemljišč v večje celote, ker so se bale, da bodo rodbine z obširnim gruntnim posestvom nevarne postajale republikam. Pozneje pa so nekatere komune (Vicenza, Parma, Modena itd.) uže v 13. stoletju začele podpirati arondiranje manjših posestev v latifundije, v katere so se s časoma zlile vse kmetije.

Vedni nemiri in notranji prepiri v teh malih mestnih republikah so gladili pot drznim tiranom, katerih prva skrb je bila množiti si privatno imetje, zlasti gruntni imetek. Propad obrta in trgovine je zmanjšal tudi dohodke iz gruntov, kmetje so se zakopavali v dolgove in bogatini v mestih so se bolj in bolj postalili kmetijskih posestev; iz kmeta pa je postal delavec, hlapec, ali k večjemu najemnik (kolona). V srednji in górenji Italiji ni dan danes skoraj nobenega samostalnega kmeta, vso zemljo imajo v svoji lasti maloštevilni veleposestniki, mestni bogatini, plemenaši in duhovenske ustanove.

Italija, ki bi bila lahko po svojem ozračju, po rodovitosti zemlje, po umetnih vodnih napravah, po raznovrstnih prirodnih

¹⁾ Znana je agrarna revolucija Grachov. Ko je bil Julij Cezar prvič izbran konzulom, podelil je 20.000 revnejšim rimskim meščanom zemljo v Kampaniji, kamor so se preselili. S tem si je pridobil Cezar veliko simpatij pri nižjih stanovih, kar mu je močno koristilo v poznejši vojski proti Pompeju. Vsled Cezarjeve „lex Julia“ naseljeni Rimljani so omenjeni „de bello gallico“ I. kn. — Rimske vojake so vojskovodje najbolj ohrabрили z obečanjem, da bodo dobili po srečnem boju zemljišča. Ko je Domicij, Pompejev privrženeec, v Korfiniju se branil proti Cezarju, obečal je svojim vojakom, da bo dal od lastnih zemljišč vsacemu prostaku po štiri orale, centurijonom in prostovoljcem pa razmerno še več. Mož je moral imeti velike latifundije in je dobro poznal človeško hrepenenje po lastni zemlji. (J. Caesar. De bello gallico. I. kn.)

pridelkih: po vinu, sadji, oranžah in citronah, po rižu, svili itd., eldorado kmetškega stanú, poljedelcu še toliko ne podeli, da bi utešil glad sebi in svoji rodbini. „Irski kmet,“ piše Bernardi,¹⁾ požiga in morf, italijanski strada, trpi in umrje, ako se poprej ne izseli, da na tuji zemlji konča bedo svojo.“ In pri vsem tem moramo pomisliti, kako trezno in z malim zadovoljen živi Italijan. Kdo ne občuduje italijanskega zidarja, kateri neumorno dela od zore do mraka, pa je vesel, da ima svojo polento in kak kósec sira. Lahko torej sodimo, kako silno slabo se mora goditi v Italiji koloni, ako pri taki zmernosti in štedljivosti ne more shajati.

Kjer je še kaka kmetija, razkosá se vsled jednaci dednih deležev tako, da je po nekolikih generacijah svet zdrobljen, parcele pa se jedna za drugo pri eksekutivnih dražbah pridružujejo latifundijam. Jdnake razmere so v avstrijski Furlaniji in po nekoliko v Istri in Dalmaciji. Pelagra polni bólnice v Italiji in tudi v Goriški tacih bolnikov ne manjka. Italija nam je v svarilni dokaz, kam končno privede prosto razkosavanje zemljišč in sploh pravica, neomejeno razpolagati z gruntnim imetkom.

Na Francoskem, kjer je francoski narod nastal iz spenjenja različnih narodnostij, največ germanskega pokolenja, rimsko pravo ni tako naglo prodrlo, in na kmetih se je do francoske prekucije ohranilo tradicijonalno dedno pravo, po katerem se je cela kmetija izročila jednemu sinu in se kmetije niso razkosale. Jdnako dedno pravo je tudi veljalo za aristokracijo. Republikanci pa so kmalu spoznali, da je najmočnejši jéz proti njihovim liberalnim idejam nerazrušljivi gruntni imetek, kajti gruntni lastnik neče ničesar slišati o komunizmu, ki bi njega deposediral. Nacijonalni konvent je torej z dekretom od 7. marcija 1793. l. zaukazal,²⁾ da nobeden rodbinski oče ne sme oporoke napravljati in da se mora zapuščina razdeliti v toliko jednaci delov, kolikor je otrok (dedičev). S tem je konvent nameraval končati stari družbeni red in ustvariti podlago demokratični republiki. Stari red je res končal, pa s tem je tudi najmočnejšemu steburu državinemu, kmetškemu stánu vzel podlago blagostanja, ker je omenjeni ukaz, dasi v prvi vrsti proti aristokratičnim veleposestnikom napérjen, svojo ost obrnil ravno tako proti lastnikom kmetij.

V „Côte Napoléon“ so bile vse te naredbe kodifikovane in s francoskimi zmagami prenešene v vse podjarmljene dežele, med temi tudi na Kranjsko. Napoleon I. je dobro spoznal važnost takega dednega prava, po katerem se le težko ohrani imetek v jedni rodbini za več generacij in morajo torej razpadati in obubožati poprej imenitne rodbine, iz kmetov pa ljudstvo siliti v mesta. Svo-

¹⁾ Bernardi. Die bauerlichen Zustände Italiens. Cit. v Peyrer's Denkschrift, str. 42.

²⁾ Miaskowski v im. knjigi, str. 118.

jemu bratu Jožefu, kralju neapolitanskemu, nasvetoval je torej prav po machiavellistično, naj na Neapolitanskem uvéde „Côte civile“, s katerim bode kmalu odpravil stare fideikomise, kraljevi oblasti neprijazne in nevarne.

Na podlagi tega zakona so se agrarne razmere na Francoskem jako nepovoljno razvijale. Le Play¹⁾ popisuje l. 1864. agrarno stanje, in pripoveduje, da so ostale le v goratih, planinskih krajih ob Pirenejah kmetije nerazrušene, da se pa težko ohranijo proti sili sosedičev in vtikanju birokracije. V tretjini dežele, v Normandiji uže skoraj ni najti pravih kmetij, ker so jih dediči, da dobivajo jednake deleže, prodajali, kupci pa razkosavali, k čemur najbolj pripomaga velika industrija. Prejšnjih kmetov potomci so najemniki ali dninarji. V Champagni, v Alzasko-Lotarinskem pa dediči kmetije „in natura“ razkosavajo ter si na parcelah postavljajo nove hišice in ker od kóscsev lastne zemlje ne morejo živeti, hodijo si drugod dela iskat, rodbina doma pa strada. Zraven se širijo latifundije. „V poznejšem času,“ toži le Play, „ne bodo razumeli, da smo se mi toliko trudili v prid asociacijam, da smo pa najnaravnejši in najkoristnejši asociaciji, rodbini, v zakonih in uredbah odrekli tiste pogoje stalnosti, katere privoščimo vsaki navadni družbi, ki je časih prav male moralne vrednosti.“

Napoleon III. spoznavši opasno stanje na kmetih je l. 1866. sklical kmetijsko ênketo, katera se je izrekla, da je glavni uzrok propadu na kmetih prosto razkosavanje kmetij vsled dednega prava; v zakonih pa se ničesar ni izpremenilo. Leta 1879. je poljedelski minister Tirard zopet sklical agrarno ênketo, katera je ravno tako, kakor prejšnja, prišla do ukrépa, da se mora dedno pravo na kmetih postaviti na staro podlago in da se mora ustavljati razrušenje kmetij. Take zahteve pa niso po volji doktrinarnim liberalcem, in minister je dejal, da željam ênketnim ne more ustrezati z ozidrom na finance in industrijo, ter iz spoštovanja za „Côte civil“. „Summum jus, summa injuria!“ Naj rajši narod pogine, nego da bi se proti suhi teoriji izpremenil kak paragraf v zakonu.²⁾

In nasledki? Razbijanje kmetij, zadolževanje, eksekutivna dražba, na jedni strani latifundije, na drugi pritlikava zemljišča z množečim se kmetskim proletarijatom, vzdihujočim pod šibo oduroho. „Čas žetev,“ pravi grof d' Esterno, „je dôba velikansko organizovanega roparskega zistema. Komaj je žetev pod streho,

¹⁾ Le Play, la réforme sociale en France. Cit. iz Peyrerjeve „Denkschrift“, str. 39.

²⁾ Nordmann se v omenjeni knjigi huduje na nemške juriste: „Unsere Juristen sind in den röm. Rechtsabstraktionen befangen und kommen mit dem Leben fast nur in Berührung, wenn es krank zur Operation in die Klinik des Processrichters gebracht wird.“ Mož je menda že vedel o jedni tistih kováčnic, v katerih kujejo zakone po rimsko pravnem kvedru in na prid kapitalskim veleoblastim.

uže se oglašajo pri revnem poljedelci žitni barantači, málinarji in drugi, katerim je dolžan in mu odpeljejo žito po najnižji ceni. Toliko je tacihi prisiljenih prodáj, da žitna cena za tri do štiri mesece močno pada.“ Mesta res rastejo, kmetov in poljedelcev pa je vsako leto menj, ker latifundije požró na tisoče kmetij. Leta 1851. je bilo na Francoskem 4,246.000 kmetovalcev, leta 1874. le še 2,826.000, torej za 1,420.000 menj.¹⁾ Pelagra, poprej le na Italijanskem znana bolezen, prikazuje se tudi uže na Francoskem. V Girondi pride v nekaterih krajih na 3000 ljudij 100 (!) na pelagri bolnih in te bolezní ni drug kriv, kakor stradanje in nezdravi živež, slabo, nezdravo stanovanje in prehudo napenjanje pri delu.

V letošnji sesiji francoske narodne skupščine je spet bilo agrarno vprašanje na dnevnem redu. Ko so namreč demokrati zahtevali, naj se po posebni ênketi preiskuje propad obrta in vsled tega nastala delavska kriza, tirjal je grof de Mun, naj se tudi razmere na kmetih preiskujejo, ki so še žalostnejše od fabriško-delavskih. Vlada je oboje zanikala, češ, da se te razmere navlašč slikajo z najčrnejšimi barvami, da pa v resnici ni nobene krize ne pri delavcih, ne na kmetih. Nobena vlada neče priznavati, da se narodom hudo godí, kajti potem bi morala resno misliti na olajšavo javnih bremen. Vsaka le misli, kako bi ljudstvo pritegnila k večjemu prinosu v državno blagajnico.

Francosko je res po nesrečni vojski pokazalo čudno kapitalistično moč, pa si nakladalo toliko državnega dolgá, da je moralo povišati vse direktne in nedirektne davke. To se je dalo prenašati, dokler so industrija in druge srečne okoliščine vabile tuji denar v deželo. Konkurencija pa je vsak dan večja in tem nevarnejša, ker vsaka država svoje meje po visokih carinah zapira tujemu blágu. Časih je Francoska pridelovala vsaj dovolj žita in vina, zdaj pa mora oboje uvažati: žito vsled nesrečnih agrarnih razmer, vino, ker je trsna uš uničila uže skoraj tretjino vinogradov.

Ko bi na Francoskem ne imeli dvojeetročne zisteme, nastala bi uže strašna socijalna kriza, kajti v tem, ko je na pr. na Angleškem prebivalstvo od l. 1821. s 14,390.000 ljudmi do leta 1880. narastlo na 35 milijonov, pomnožilo se je prebivalstvo na Francoskem iz 28 milijonov l. 1813., 30 milijonov l. 1820. le na 37,600.000 do leta 1880., torej najmenj v Evropi. —

Ob agrarnih razmerah romanskega naroda ónstran Pirenejev pri Španjolecih in Portugizih nimam natančnejših podatkov. Čital sem le, da se tudi tam širijo latifundije in da iz kmetov postajajo najemniki in delavci.

¹⁾ „Vaterland“, 1884, Nr. 113.

b) Germanske države.

V Nemčiji so v raznih krajih nastale prav različne razmere v razdelitvi zemlje. V tem, ko. na severu prevladujejo latifundije in velike kmetije, razkosana je zemlja na Virtemberskem v neštevilne male parcele.

Miaskowski¹⁾ razločuje štiri vrste razdelitve gruntnega posestva, in sicer:

1. Take kraje, v katerih prevladujejo veleposestva, latifundije: na severu in severo-vzhodu na Pomeranskem, v Sileziji, Meklenburgu, na Poznanskem, v pruski provinciji itd. V nekaterih teh krajev poleg latifundij skoraj ni nobenega srednjega ali malega kmetijskega posestva. V družih je 70 do 80 % zemlje v lasti veleposestnikov ali države in fondov, na Pomeranskem 62 %, na Poznanskem 57 %, v Sileziji 51 %, na Pruskem 44 %, sploh v vseh starih provincijah 43.86 %.

V gospodarskem oziru imajo latifundije gotovo veliko prednost pred srednjimi in malimi posestvi, ker imajo lahko izurjene ravnatelje in opravnike, vse najnovejše stroje in priliko, da obdelujejo vse posestvo po nekem zistemu. Tudi za potrebne melioracije jim ne manjka kredita, ako nimajo dovolj kapitala. Poslopij imajo le toliko, kolikor je neobhodno potrebno za gospodarstvo. Čim bolj je razkosana zemlja, tem več se mora postaviti poslopij, ker mora vsak lastnik imeti svoje gospodarsko poslopje, zadostovalo bi pa jedno za 5 ali še več teh pritlikavih kmetij.

Na drugo stran pa imajo latifundije veliko težavo z delavskimi močmi, ker so prisiljene, jih vse leto vzdržavati, dasi jih le potrebujejo ob času gruntnega obdelovanja. Ako hočejo veleposestniki imeti dobro rento, in to želé vsi, morajo svojim delavcem trgati plačo, kar se le dá. Jeden veleposestnik živi potem v razkošji, na stotine in tisoče njegovih delavcev pa trpi pomanjkanje. In tu stojimo pred socijalnim vprašanjem ter se ne čudimo, da nemški socijaldemokratje nikjer nimajo na deželi toliko privržencev, kakor med delavci, dninarji in pritlikavimi kmetovalci v deželah, kjer so latifundije. Od tod se tudi največ ljudij izseljuje v Ameriko, in prebivalstvo pojema po nekoliko zaradi tega, ker se veleposestniki bolj pečajo z živinorejo in gozdarstvom, njive pa puščajo v némar.

Veleposestva imajo dalje v sebi nagon razširjati se, in kjer so poleg njih kmetije, spojé se druga za drugo z veleposestvom, kmetije pa izginjajo s svojim stabilnim, konzervativnim prebivalstvom. Gneist²⁾ toži, da se na severnem Nemškem začenjajo

¹⁾ Dr. A. v. Miaskowski: Das Erbrecht und die Grundeigentumsverteilung im Deutschen Reiche. Erster Band: Die Verteilung des landwirtschaftlich benutzten Grundeigentums und das gemeine Erbrecht. Leipzig 1882.

²⁾ Gneist R. Die preussische Finanzreform durch Regulierung der Gemeindesteuer. Berlin, 1881. Cit. v omen. kn. Miaskowskega, str. 32.

angleške razmere, katere ne le gruntnega delavca silijo k izseljevanju, ampak tudi kmeta odtujijo njegovi zemlji, kadar vidi, da sosed za sosedom izgine v veleposestvu.

Zato ravno si želé na severnem Nemškem tako močno ustanovljenih kmetij (kmetških domov, Heimstätten), katere bi se ne smele rušiti, ne eksekutivno prodajati, in tudi ne združevati s kakim veleposestvom.

2. Zemljišča so razkosana v pritlikava gruntna posestva, na katerih se more le v prav dobrih letih preživiti mala družina, navadno pa si mora lastnik iskati še drugod dela in zaslužka. Najbolj je zemlja razkosana na Virtemberskem, Badenskem, ob Renu, na frankovskem Bavarskem itd. Parcele so uže tako male, da nima lastnik, ki ima 2 do 3 orale zemlje in ki je uže večji kmet, zemlje skupaj, ampak v 10 do 20 koscih pomešano med družimi posestvi. Na Virtemberskem spada 145.000 kmetij med take, ki imajo le do 1 $\frac{1}{2}$ ha zemlje (povprek 0.61 ha), a med temi jih je 80.000 brez živine. Posestev od 1 $\frac{1}{2}$ do 10 ha je 41.800. Gospodarstvo je vsled razdrobljenih in pomešanih parcel težavno in razkosavanje napreduje še vedno, ker se po smrti gruntiči spet naprej razdelé v toliko delcev, kolikor je dedičev — nasledek tam vdomačenega rimskega prava. Ker se s tacimi kósci zmerom baranta, izgubila je zemlja svoj nepremični značaj in postala premično blago.

Res da se zemlja intenzivneje obdeluje, in da se gleda zlasti na trgovske pridelke, to je: na sočivje, tobak, hmelj, vino, lan itd., pa ravno pri tacih pridelkih ceno odločuje konkurencija in jedno ali par slabih let uniči na tisoče tacih malih posestnikov. V krajih, kjer so fabrike, ki dajejo ljudem zaslužka, želeti je celó, da imajo ljudje kak kósec zemlje in hišico svojo. Tu je potem kmetško delo postransko in le na korist fabriškemu delavcu, kakor tudi socialnemu redu.

Drugače pa tam, kjer ni fabriškega dela in tudi nikake hišne industrije. Tam lastnik takega pritlikavega zemljišča ne more živeti ob svojem kósci zemlje in postane prava nadloga kmetškemu stánu. Umnemu gospodarstvu pa se stavijo največje zapreke, ker se stroji ne morejo rabiti. Skupno napeljevanje vode ali drenaža se pri tacem parceliranju ne dá izpeljati; živinoreja peša, ker nobeden teh pritlikavih lastnikov nima dovolj krme itd. Vse te napake vidimo tudi pri nas na Notranjskem in Dolenjskem. Prezirati se dalje ne smé, da je pri takem razkosavanju zemlje dana povoljna prilika k ženitvam in naglemu pomnoževanju prebivalstva, kar gotovo ni v interesu človeštva.

„Kjer se je pritlikavo gospodarstvo tako po polnem razvilo, kakor n. pr. na Grškem, tam večina gospodarjev, oziroma najemnikov le životari, sadí in použiva krompir, in še tega brez solí. Človek opravlja službo osla, konja ali vola, ne da bi dobil dovolj

živeža; večji del časa pase lenobo, ker je z delom na svojem malem gruntu kmalu gotov. Proti takim poljedelcem so imeli in še imajo robovi eksistencijo knezov.¹⁾ Ob Renu, Nekarju in Menu so cele vasi s tako razkosanim zemljiščem, da ne morejo orati s plugom, ker so parcele uže premajhne. Taki kmetiči dajejo svojim hčeram za doto po jedno ali po več sadnih dreves. Slednjič pa pride izseljevanje v Ameriko, kamor je šlo n. pr. l. 1880. iz Badenskega 7·5 %, iz Virtemberškega 4·6 %, iz cele Nemčije 2·3 %, vsega prebivalstva. V slabih letinah n. pr. od l. 1852. do l. 1855., zapustili so ljudje na Virtemberškem kar cele vasi in šli čez morje.

Želim, da bi te opazke oči odprle tistim modrijanom, učnim in neučnim, juristom in nejuristom, kateri vidijo v vsaki naredbi, s katero se izkuša ustavljati gruntno razdrobljenje, napad na svobodno razpolaganje z imetjem, kakor bi človek s tem, kar ima, ne bil od vseh stranij ograjen in omejen po zakonih. Ako hoče obstati človeška družba, mora omejiti osebno svobodo in oseba (individuum) mora žrtvovati svoje osebne želje in navidezne pravice celoti na ljubáv.

3. Kraji, v katerih je pomešano veliko in pritlikavo gruntno posestvo, kakeršni so n. pr. v górenji Sileziji in po nekoliko na Poznanskem, utegnili bi kazati povoljnejše razmere, ker še morda paralizujejo slabi nasledki obojih zistem gruntne razdelitve. Pa temu ni tako in godí se, kakor po znani anekdoti tistemu učnemu profesorju z grdim obrazom, ki je snubil lepo, a maloumno ženko, prijateljem svojim rekoč: „Storil sem to, da bodo moji otroci lepi, kakor njihova mati, in pametni, kakor jaz.“ Otroci pa so bili bedasti, kakor mati, in grdi, kakor oče.

Ta gruntni zistem se posebno nahaja v slovanskih krajih severne Nemčije in Miaskowski le preresečno sodi: „Slovansko pleme teh krajev je dobrovoljno ljudstvo, ki se dá lahko vladati, ki je polno šale in humorja, delavno in brez posebnih potreb, požrtvovalno proti starim roditeljem in ubogim žlahtnikom, pa brez potrebne sile in nesposobno, da bi premagalo težavne naravne razmere. Manjka mu eneržije in vztrajnosti pri delu, čuta za red in štedljivost, dovoljne omike in odgoje na jedni strani, na drugi pa živi lahkomišljeno in brezskrbno. Same lastnosti, katere niso primerne za prebivalstvo v krajih, kjer je treba vse svoje sile napejnati in kjer se le z varčnostjo, redom in previdnostjo premagajo naravne težave.“²⁾ Zadnja tolažba je — žganje in konec gospodarstva eksekutivna dražba.

Veleposestvo, in kar je še ostalo kmetskega posestva, pa je obteženo s silnimi prikladami za revne in druge občinske potrebe. V górenji Sileziji znašajo priklade na direktne davke za okrožne,

¹⁾ Fr. List. Aekerverfahung, Zwergwirtschaften etc. cit. v om. knjigi Miaskowskega, str. 58.

²⁾ Miaskowski v om. kn. str. 67.

občinske, cerkvene in šolske potrebe od 445 do 862 ‰. Zato se tako pogosto sliši tam o bedi in lakoti, dasi je v teh krajih mnogo industrije, mnogo rudokopov in premogokopov. Pa slednjim se menda tako hudo godí, kakor pri nas v premogovih jamah trboveljske in sosednih premogovih plastij.

4. Kmetije srednje velikosti reprezentujejo pravi kmetijski stan in tako razdelitev zemlje ohraniti, kjer še ni odpravljena po latifundijah ali pritlikovih posestvih, mora biti skrb države in vsacega naroda. Koliko zemlje naj ima kmetija, da je srednje velikosti, ne dá se na tanko določiti, a tolika mora biti, da se na nji preživí jedna rodbina ob poljedelstvu. Torej je treba več zemlje v menj rodovitnih in goratih krajih, posebno tam, kjer se le po jedenkrat na leto seje, kjer se le po jedenkrat kosi; menj zemlje v ravninah z dobro glebo.

Take kmetije se nahajajo posebno velike in v dobrih gmotnih razmerah: v severu na Hanoveranskem, kjer se proti razkosavanju branijo s posebnimi zakoni, in v Šlezvigu, na jugu pa posebno na Bavarskem in sicer povsod raztresene med velikim in pritlikavim posestvom. Nemci vedno bolj spoznavajo, da imajo ravno v tem delu naroda tisto zdravo nepokvarjeno jedro, iz katerega se drugi stanovi regenerirajo, in ki še ni okužen od nezdravih, socialističnih in ateističnih nazorov.

V ékonomičnem obziru imajo kmetije srednje velikosti očitno znamenite prednosti pred veleposestvi in pritlikovinami. Kmet je producent in prodajalec svojih pridelkov v jedni osebi, ni mu treba oskrbnikov in delavskih nadzornikov plačevati, ni mu treba dajati agentu za posredovanje pri prodaji dobička. On sam ne le ureja delo, ampak on je tudi prvi delavec pri hiši in, ako ima hlapce in dekle, vzpodbuja jih s svojim vzgledom k marljivemu delu. Kmetica pa opravlja v hiši in kuhinji, česar je treba, skrbi za živino v hlevih, in kadar je sila, pomaga tudi ona na gruntu. Otroci pasejo uže, ko obiskujejo šolo, v prostih urah živino ali pomagajo pri kacem lažjem delu in sicer zmerom več in bolj, kakor dorastajo. Rabijo se torej vse delavske moči, kar jih je pri hiši, in kmetija se nam kaže kakor produktivna zadruga, v kateri je vsacemu ležeče na tem, da se veliko pridela, kajti potem je dovolj živeža in še tudi kaj ostane za prodajanje. Pri veleposestvu se razven lastnika nikdo ne zanima, ali se delo dobro ali slabo opravlja, ali so prihodki večji ali manjši. Plačani, in sicer navadno slabo plačani delavec se gotovo ne bo premočno trudil pri delu, hlapec in dekle pa tudi ne, ker se ne čutijo kakor pri kmetu, za domače, za družino, tako rekoč za ude rodbine.

Pri taki kmetiji se daje uvesti umno gospodarstvo, in ker se živina redí, pripravlja se glavni faktor vspešnemu poljedelstvu — gnoj.

Pogostoma se sliši, da, čim več je malih posestnikov in čim bolj je razkosana zemlja, tem intenzivneje se zemlja obdeluje. Vsled razkosavanja se res tu in tam iz gozdov in paš napravljajo njive in vinogradi. Pozabiti pa ne smemo, da je za njive in vinograde treba gnoja, gnoja in spet gnoja. Odkod ga boš pa vzel, če si ne moreš prirediti ne jednega repa, ker nimaš krme.

Kjer prevladujejo kmetije srednje velikosti, tam se tudi prebivalstvo ne množi tako močno, kakor tam, kjer se na vsaki parceli postavi hišica. Na kmetijah so hlapci in dekile neoženjeni. Dokler živé stariši, ostanejo otroci navadno pri hiši, se ve da neoženjeni, in mnogi še tudi pozneje vse življenje. Sin dobí grunt, ko je uže bolj star, tačas se ženi in potem ni toliko otrok, kolikor pri ženitvah v mladih letih.

Da je krepki kmetski stan najboljši jéz proti socijalističnemu rovanju, sem uže omenil. Tem bolj čudno je, da se je dozdej zakonodajstvo tako malo brigalo za potrebe in posebnosti kmetskega stanú. Ne le, da se ni skrbelo zato, da bi se ohranile kmetije cele, na mnogih krajih se je še celó pospeševalo razkosavanje. Tudi proti zadolževanju se ni storilo ničesar, dokler niso množeče se eksekutivne prodaje in narastajoče izseljevanje nemških državljanov in učenjakov opozorile, da tiči mnogo nezdravega v agrarnih razmerah. V najnovejšem času se vlade in ljudski zastopi vedno bolj pečajo z agrarnim vprašanjem, a do kacih dejanj še ni prišlo.

Ugodneje kakor v Nemčiji, kažejo se kmetske razmere v severnih germanski deželah: na Danskem, na Švedskem, zlasti pa na Norveškem.¹⁾ Zadolževanje na kmetih pa raste tudi v teh deželah. Na Švedskem so kmetije uže l. 1852. bile do 50% vrednosti zadolžene, in kar mi ni všeč, žganja popijó nezmerno v jednem letu, namreč 391.500 hl v vrednosti 29,700.000 gld. od katerih je šlo v državno kaso 9,240.000 goldinarjev. V Stockholmu preseza konsum žganja 20 *ltr* za glavo in leto, na Norveškem pa le 3 litre.

Na Angleškem je po polnem izginil svobodni in neza-visni kmetski stan. Koncem 17. stoletja je bilo še 160.000 kmetov, kateri so s svojimi rodbinami in posli obdelovali lastno zemljo. Danes jih je le še pičlo število in Angleška je jedina kultivirana dežela, v kateri tisti, ki zemljo obdeluje, nima nobene pedí zemlje v svoji lasti, ampak je le najemnik ali delavec. Po statističnem izkazu od l. 1876. sta bili dve tretjini zemlje v lasti 5000 ljudi. Še do poslednjega časa so bili v parlamentu odločilni le bogatini in ravno ti veleposestniki so ukrépali take zakone, kakeršni so bili njim na korist in, po katerih so lože družili kmetije s svojimi latifundijami. Od leta 1760. do 1834. je 7 milijonov acres malega in občinskega posestva bilo pridejanih veleposestvom; od l. 1845. dalje še 600.000 acres.

¹⁾ Dr. Turner: „Beseda o našej ljudske prosveti“. Kres, 1882, str. 146.

Nasledki so obče znani. Veleposestniki opuščajo njive, ker se rajši pečajo z živinorejo. Veliko zemlje pa leži tudi prazne in neobdelane, zlasti na Irskem. Žita se tako malo pridelava, da se ga vsako leto za 400 do 500 milijonov dolarjev mora uvažati, n. pr. l. 1880. za 453 milijonov, leta 1881. za 481 in l. 1882. za 408 milijonov. V istih treh letih potrebovalo se je v Francoski za 100, oziroma 94 in 50 milijonov in v Nemčiji za 57, 70 in 54 milijonov tujega žita.¹⁾ Prebivalstvo se je pomnožilo na Anglaškem iz 5 milijonov za časa kraljice Elizabete na 10.941.000 do l. 1801., 12.596.000 do l. 1811., 14.391.000 do l. 1821.²⁾ in šteje zdaj nad 35 milijonov. Dokler Amerika in Rusija nista dovolj obljudeni in dokler bosta cvela obrt in trgovina, ni se bati lakote. Kaj pa potem? —

Na Irskem obsejajo $\frac{1}{4}$ zemlje njive, $\frac{2}{4}$ travniki, paše in gozdi in $\frac{1}{4}$ močvirje, voda in neobdelana zemlja. Leta 1844. je še živelo po 270 ljudij na kvadratni milji, danes jih živí le še po 110. Iz deposediranih kmetskih prebivalcev, ki so povsod najbolj miren, potrpežljiv in konzervativen element, porodili so se krvoločni divjaki, kateri se z dinamitom, revolverjem in bodalom maščujejo nad svojimi mučitelji, in kateri si bodo brez dvojbe s časoma priborili olajšavo svojim rojakom od neznosnih zdanjih razmer.

c. Avstrija.

Dokazano je menda, da so v časih, kateri se zovejo zgodovinski, vso zemljo zdaj pod avstrijsko državo spadajočo, zasedli Slovani.³⁾ Pečali so se uže tačas s poljedelstvom, in kjer so se naselili, krčili so gozde in loge, napravljali si njive in travnike. Vse to so storili s skupnim delom roda, združenih rodbin, in kar so pridelovali, uživali so skupno. Zemlja torej ni bila last jedne rodbine, ampak cele občine, kakor sploh iz početka pri vseh arijskih narodih. V tem pa, ko se je na Ruskem ohranil „Mir“, pri Hrvatih, Srbih in Bulgarjih „zadruga“, nimamo za pravne razmere v Slovencih in Čehih iz najstarejše dóbe nobenih virov. Tudi ni znano, kedaj je na mesto občinske stopila rodbinska last zemlje.⁴⁾ Pri Slo v e n c i h menda tačas, ko so izgubili lastne kneze in ko so postali frankovski podaniki.

¹⁾ „Vaterland“, Mai 1884.

²⁾ Malthus v om. knjigi.

³⁾ J. Babnik: „Sledovi slovenskega prava“ v Letopisu Mat. 1888. st. 72, dokazuje, da so tudi stari Slovenci zadruge poznali in omenja, da Režijanov še zdaj živí po več rodbin v jedni hiši. Ali je pa tudi hiša in zemlja vsem skupna lastnina? —

⁴⁾ Knez Ernst Windischgrätz, naš državni poslanec, ki sloví zaradi korenitih svojih arheoloških studij, pravil mi je uže večkrat, da so po njegovem mnenju na slovenskih tleh v prazgodovinskih časih prebivali ali Slovenci, ali so se pa morali, ako so se pozneje tukaj naselili, po polnem spojiti s prvotnimi stanovalci in vzprejeti vso njihovo kulturo. Vsa posoda

Zmagovalci so si prisvojili po tačasnem vojskinem pravu vso zemljo in dozdanji lastniki so postali njihovi sužnji. Zemljo so jim pač kar gospodje prepuščali v obdelovanje, le tu in tam so jim vzeli lastnine, kolikor so je potrebovali za svoje ljudi, vojake in služabnike. Kmetje so morali od pridelkov svojih dati več ali menj nemškim gospodom. Ostanke prvotne skupne lastnine pa so se ohranili do najnovejšega časa v skupnih pašah (gmajnah) in gozdih. Kako velika je bila taka občina, koliko zemlje je pripadalo vsaki rodbini, o tem moremo k večjemu le soditi. Začetkoma, ko je bilo dovolj neobdelane zemlje, ravnale so se občine kakor še dan danes na Ruskem. Obdelovale so jeden del zemlje in ga potem puščale za pašo. Ko se je prebivalstvo namnožilo, zasedena je bila vsa zemlja, in kar je občina doslé imela, obdržala je tudi v prihodnje. Kmetije so se množile, dokler je bilo kaj prostora. Menda se je pa kmalu po nemškem vzgledu ustavila dalnja množitev, kajti v fevdalnih časih uže nahajamo povsod kmetije gotove velikosti, kakor so še dan danes v ravninah in rodovitejših krajih, kmetije s 15 do 25 orali, v goratih in menj rodovitih s 30, 40 in še več orali. Po delitvi so s časoma nastali iz celih gruntarjev polugruntarji in četrtgruntarji, to pa še le v poznejšem času.

Naseljevanje je bilo dvojno. Po ravninah se je po več rodbin skupaj naselilo v selih ali vaseh, okoli katerih je ležala občinska zemlja. V goratih krajih pa še dan danes vidimo kmetije po jedni v sredi svojega grunta, po dve ali po štiri skupaj. Poslednje naseljevanje se je, kar je meni znanega, najčisteje ohranilo po Pohorji in po slovenskih Goricah na Štajerskem. Tu se nam kaže prava podoba prvotnega naseljevanja pradedov naših.

Akoravno se je pa prvotna občinska lastnina pod vplivom nemškega vzgleda in rimskega prava pri nas Slovencih in pri Čehih umaknila osebni lastnini, vendar je ostalo staro dedno pravo, dasi je živelo le po tradiciji in ni bilo v nobenih knjigah kodifikovano. Po tem pravu je ves imetek, kar ga zapusté starši, skupna lastnina otrok, kateri so jo skupno uživali.

Fevdalni gospodje so se za kmeta brigali le toliko, kolikor jim je moral ali z delom služiti ali oddajati pridelkov svojih. Zato se v njegove pravne nazore niso vtikali, kakor se k sreči tudi niso menili za narodnost njegovo. Pri podedovanji so ostali torej stari običaji in kmetijo je dobil navadno najstarejši sin po očetu. Ko so od zahodne strani Nemci Slovane pritiskali nazaj, od vzhodne pa Madjari posegli vmes, so Nemci, tačas uže osebni

namreč, ki se izkoplje v teh krajih: pri Vačih na Dolenjskem in drugod, razločuje se v svoji podobi bistveno od posode, ki se nahaja v družih deželah, in je po polnem podobna posodi, kakeršna še zdaj služi Slovencem. Tudi Ilirci so po g. kneza mnenji bili Slovani. Žal, da na teh starinskih posodah in na družih izdelkih ni najti nobenega napisa. Pis.

lastniki zemlje, jednako mišljenje, ki uže samó ob sebi tli v človeški naravi, vzbujali pri Slovencih in Čehih, Madjari pak so se še le od Slovencev učili poljedelstva. Zato nahajamo pri Madjarih skoraj tako razdelitev zemlje med rodbine, kakor pri Slovencih.

Tisoč let so kmetje, slovanski in nemški, vzdihovali pod jarmom svojih fevdalnih gospodov, katerim kmet ni bil človek, ampak dvojenogo bitje, ki jim mora žrtvovati svoje moči in še toliko lastnega pridelka, da njemu ostane le pičli živež, bitje, ki jim mora žrtvovati svojo kri in življenje svoje in celó svojo čast (jus primae noctis). Ni čudo, da so se večkrat uprli nesrečni tlačani, pa še le po tisočletnem mučeništvu so si priborili svobodnejšo existencijo. Ko so se koncem prejšnjega stoletja kmetom njihova bremena olajšala in ko se je omejila oblast gospodov nad njimi, urejale so se tudi pravne razmere na kmetih in, priznati se mora, primerno kmetskim potrebam. Kmetije so se proglasile ustanovljenim (gestiftete) in nerazrušljivim. Po smrti prevzame kmetijo najstarejši sin pod tako ceno, da more dobro shajati („dass der eintretende Besitzer auf dem Gute wohl bestehen könne“). Za brate in sestre je moral skrbeti lastnik, dokler niso bili polnoletni, in še le tačas so smeli terjati svojo dedščino, ako jim je bila izgovorjena.

Po teh naredbah so se kmetije ohranile s toliko zemlje, da je mogla rodbina shajati. Tudi zadolževanje ni bilo tako silno, ker se kmetije niso smele prodajati brez dovoljenja gospóske in za slučaj, da se je prodala, je spet mogla kmetska rodbina na njej živeti. Zabranjeno je bilo razkosavanje in s tem omejeno zadolževanje. Državljanski zakonik se ni tikal dednega prava na kmetih, ampak v § 761. je izrečno določeval, da zaradi pododovanja na kmetih veljajo dotične prejšnje naredbe. Le v deželah, ki so l. 1809. prišle pod francosko oblast, proglašali so Francozi précej svoj Códé, sploh vso upravo in zakone urejali po francoskem vzgledu. Po reokupaciji Avstrija ni preklicala francoskih uredob zavoljo dednega prava. Na mesto starega slovanskega stopilo je torej rimsko dedno pravo, po katerem ima dobiti vsak dedič jednak delež iz zapuščine. Vsled tega se je v primorskih deželah, ki so se uže poprej bolj ravnale po svojih laških sosedih, nadaljevalo razkosavanje zemljišč. Tudi na Kranjskem se je, zlasti po Notranjskem, pogostokrat tako ravnalo vsled obile dotike z italijanskim elementom.

Na Goriškem ni skoraj nobene prave kmetije, kateri bi zemlja bila arondirana okoli hiše. Vsa zemljišča, celó v gorah, razkosana so in parcele raznih lastnikov pomešane. Slovenci so pa vsaj še ostali samosvoji posestniki, v tem ko so po Furlanskem in po nekoliko v Dalmaciji in Istri poljedelci le še najemniki (koloni) veleposestnikov.

Na Kranjskem so se navzlic dani svobodi ohranile še stare kmetije po Gorenjskem in po istih krajih Dolenjskega, kjer ne prevladujejo vinogradi. V vinoródnih krajih namreč je vsa zemlja parcelirana. Jdnake razmere nahajamo sploh povsod, kjer se poljedelci pečajo s sajenjem trgovskih pridelkov: vina, tobaka, hmelja itd., kajti tu je treba skrbnega in intenzivnega obdelovanja zemlje, gnoja, vednega dela, raznih pripadov: kolja, vezil itd. Zato bodo manjše parcele, ako so dobro obdelane, veliko več dobička donasale, kakor velike; tudi se dajo manjše lože o pravem času oskrbeti, nego li obširnejše. Tudi na Slovenskem Štajerskem vidimo v vinoródnih krajih mnogo parcel, katere imajo vsaka družega lastnika. Tam pa, kjer so kmetje v prvi vrsti poljedelci in živinorejci, ohranile so se večinoma stare kmetije in redki so slučaji, da bi kmet prodal parcelo od arondiranega grunta.

Se vé da so v vseh deželah, izimši gori omenjene, veljale še do l. 1868. stare naredbe, po katerih se ustanovljene kmetije niso smele razkosavati in se je za slučaj smrti kmetija v celoti izročila vzprejemniku. Še le vsled zakona s 27. junija 1868. l., ki je odpravil stare naredbe na kmetih in uvédel tudi za kmete rimsko dedno pravo, začelo se je razkosavanje zemljišč. Dolgovi so se namreč po večjih dednih deležih naglo množili, lastnik je moral ali dedičem izročiti kos zemlje, ali pa parcele od grunta prodajati. Toda s tem bi se kmetom ne bila delala še tako velika škoda, če bi ne bilo kmetskih oderuhov, ki so po dražbáh kmetije kupovali in jih potem v parcelah z dobičkom prodajali. Nemci take ljudi imenujejo „Güterschlächter“, oni so jim prava filoksera kmetskega stanú. Prava sreča je, da se v slovenskih pokrajinah še niso vgnezdili taki veleposestniki, kateri bi hoteli širiti svoja zemljišča, kakor se godí na Češkem in Moravskem. Razmere za latifundije pri nas niso ugodne in vloženi kapital bi se slabo obrestoval.

Ako se torej kaka kmetija razruši, kupijo parcele po največ sosedni kmetje, nekoliko pa tudi taki ljudje, ki imajo nekaj fonda, da si potem postavijo svojo hišico in se oženijo. Ako se to zgodi blizu mest, fabrik ali fužin, kjer nahajajo ljudje postranskega zaslužka, dá se iz socijalističnega stališča zagovarjati, če je prav vsaka preobila množitev človeštva škodljiva in nevarna. Če pa nastanejo v krajih, kjer ni postranskega zaslužka, take beraške rodbine, so na veliko škodo reelnemu kmetskemu stanú, a tudi ostalemu človeštvu niso na hasek.

Statističnega izkaza o razdelitvi zemlje med posamezne lastnike še nimamo v Avstriji. Zadnja štetev nam pové, koliko ljudi se peča s poljedelstvom, v velikosti grunta pa ne dela razločka. Ravno takov izkaz bi najbolj svedočil, koliko je še kmetij, na katerih more živeti po jedna rodbina. Ravno končano delo urejenja gruntne davka podaja neko povprečno sliko o gruntni razdelitvi, pa

le povprečno, kajti iz tega operata posnemljemo, koliko je zemljiško-posestnih pól (Grundbesitzbögen) in koliko gruntnih davkoplačevalcev, ne pa pravega števila gruntnih posestnikov, niti števil po kategorijah urejenega. Vender so tudi podani izkazi zanjimi. ¹⁾ Zemljiško-posestnih pól je po novem katastru sploh v Avstriji 5,198.904 — na Kranjskem 124.899, na Štajerskem 225.241, na Koroškem 62.416; gruntnih davkoplačevalcev pa je sploh 4,116.216 — na Kranjskem 106.508, na Štajerskem 188.947, na Koroškem 49.321. Po ljudskem štetju 1880. leta pa so na Kranjskem nabrojili le 56.000 poljedelskih rodbin. Hiš je le 79.000 (za 4000 več, nego leta 1869.), kar bi kazalo, da je na Kranjskem skoraj polovica gruntnih posestnikov, ki so brez lastne hiše. Vidi se torej, da je zgoraj navedeno število 106.508 gruntnih davkoplačevalcev le zaradi tega tako visoko, ker je dosti lastnikov, ki plačujejo v dveh ali več katastralnih občinah davek, da se torej večkrat štejejo.

Še menj nam je pomaganega s povprečnimi številkami gledé obsega zemlje, kolikor je pripada jednemu lastniku, in gledé zneskov čistega prinosa, oziroma gruntnega davka. V celi Avstriji pride od 4,116.216 gruntnih davkoplačevalcev na jednega povprek 11 94 oralov zemlje in 40.07 goldinarjev čistega prinosa; na Kranjskem 15.51 oralov zemlje in 26.42 goldinarjev, na Štajerskem 19.21 oralov in 24.49 goldinarjev, na Koroškem 33.24 oralov in 60.63 goldinarjev prinosa. Le toliko se razvidi iz teh števil, da je na Kranjskem zemlja bolj razkosana, kakor na Štajerskem in na Koroškem. Najhuje je razkosavanje na Gališkem, kjer pripada jednemu davkoplačevalcu 9.28 oralov in po 17.25 goldinarjev čistega prinosa. Le v Istriji je še slabše, kajti tam ima vsakdo le po 7.51 oralov zemlje in le po 11.88 goldinarjev čistega prinosa.

Leta 1856., ko je bilo glavno delo gruntne odveze dognano, štelo se je 2,872.200 gruntnih posestnikov, ki so imeli plačati odvezo 58.975 opravičencem. Cel kapital je bil cenjen na 285,789.986 goldinarjev konv. velj., za Kranjsko na 9 milijonov goldinarjev kateri se bodo izplačali do l. 1895., a potem bo Kranjska še ravnolotiko dolžna državi vsled slabega gospodarstva s fondom v prvih letih pod državno upravo.

Ker se iz gori navedenih podatkov ne dá razsoditi, koliko je gruntnih posestnikov po raznih kategorijah, namreč, koliko jih je, ki imajo čistega prinosa do 10 goldinarjev od 10 — 20, od 20 — 50, od 50 do 100 itd., bilo bi umestno in pristno, da bi vlada dala sestaviti takšen izkaz, kar opravijo lahko in brez posebnih stroškov davkarije. Za Kranjsko imamo nekaj izkazov od leta 1866., sestavljenih od tedanjega deželnega finančnega vodstva. Pa tudi

¹⁾ K. Th. v. Inama-Sternegg: Die definitiven Ergebnisse der Grundsteuerregelung in Oesterreich. Statistische Monatschrift, 1884, Maiheft.

iz njih se razvidi le število davkoplačevalcev. G. L. Robič¹⁾ šteje 94.741 gruntnih posestnikov, med katerimi jih je 23.014 brez hiš; 31.492 taci, ki plačujejo le do jednega goldinarja gruntnega davka in imajo do 6.25 goldinarjev čistega prinosa; 11.934 jih plačuje do 2 goldinarja 17.198 od 2 do 5 goldinarjev s čistim prinosom od 12.50 do 31.25 goldinarjev, ostalih 35.000 plačuje od 10 do 100 goldinarjev.

Gledé načina bivanja kmetijskega prebivalstva, razločujejo se trije zistemi: dvorni, pri katerem so kmetije osamljene, seljski in prehodni, kjer je po več kmetij skupaj, ne da bi sestavljale celo vas ali selo. Po izkazih deželni mapnih arhivov kaže sledeča tabela, kako so stanovišča razdeljena v avstrijskih deželah.

Dežela	Število občin, v katerih prevladuje						
	Dvorni zistem		seljski zistem			prehodni zistem	
	po polnem arondovane kmetije	kmetije z deloma pomešanimi parcelami	arondovane kmetije z gospodarsko urejenimi parcelami in rednimi gospodarskimi cestami	parcele podolgaste in pomešane	parcele neredne, pomešane, raztresene	parcele okoli hiš arondovane	parcele nearondovane, pomešane.
Česka	36	40	1.450	454	6.095	683	206
Moravska	46	64	269	1906	432	277	111
Silezija	...	62	61	87	59	244	70
Gališka	95	204	...	3193	1466	973	...
Bukovina	6	21	...	157	135
Nižje-Avstrijska	678	622	1	1369	420	80	...
Górenje-Avstr.	115	305	...	318	425	28	...
Solnograška	87	101	...	19	161
Štajerska	616	419	...	465	938	97	154
Kranjska	27	59	...	527	244	10	64
Koroška	123	375	1	245	71
Tirolska	121	46	...	512	249	...	26
Predáreljska	5	14	...	49	5	9	15
	1949	2396	1782	9437	11.715	2401	825

Torej je 23.548 občin, v katerih leže gruntne parcele pomešane in le 6132 z arondovanimi kmetijami; na Kranjskem jih je le 35 zadnje vrste, v vseh drugih so parcele več ali manj pomešane.

¹⁾ L. Robič v prilogi 872. k stenografskim zapisnikom državnega zbora: Gutachten über die Reform der Erbfolge in landwirtschaftliche Besitzungen aus Krain.

Na Štajerskem je bilo l. 1869. štetih 147.071 kmetij z 2,597,409 oralov zemlje. Od l. 1869. do 1880. se je od 36.315 kmetij odprodalo 55.109 oralov. Na odtrganih parcelah je nastalo 14.081 novih hišic, katerim je pripadalo 44.387 oralov zemlje; 46.751 parcel se je združilo z obstoječimi gospodarstvi. Novih gruntnih vlog nastalo je 39.198. Fužine, fabrike, veleposestva so si priklopile 849 kmetij, ki so tedaj izginile.¹⁾

Najhuje zadet je kmetijski stan na Gališkem, odkar je dovoljeno prosto razkosavati zemljišča. V Gališki so židovi najmnogobrojnejši, neusmiljene pijavke préprostemu kmetškemu ljudstvu. Poljska žlahta pa, namesto da bi bila zaslomba kmetškega stanú, s katerim ima jednake težnje, ne briga se za kmete, ker je večinoma sama v trdih židovskih kleščah. Vsled razkosavanja so se kmetije zmanjšale v zahodni Galiciji na 2 do 5 oralov, v vzhodni na 5 do 12 oralov; v nekaterih okrajih pa so prav na kóscu razpale. Dolgovi so tako narastli, da bi ostalo, če bi upniki izterjali svoj denar, le malo kmetov na svojem posestvu. Pa židovi, ki se sami neóčejo pečati s poljedelstvom, premeteni so dovolj, da pusté kmeta na gruntu, dokler jim ne izdá vsega česar pridelal. Po padu rustikalne banke, trdé poznavalci galiških razmer, pride 60.000 kmetij na boben.

Do leta 1819. je bila v rusinskem delu Galicije kakor na Ruskem, zemlja še občinska. Pozneje še le so si lastniki zemljo razdelili, pa po slovanskem dednem, v narodu vkoreninjenem pravu kmetij niso rušili. Do zadolževanja in razkosavanja so pripravili ljudstvo židovi, ki so tem vspešneje delovali, ker je narod mehkega, lehkomišljenega značaja, brez vsakega pouka — 80% jih ne zna niti brati, niti pisati — in fatalistično-apatičen.

Na Češkem in Moravskem se nahaja še v mnogih krajih krepák kmetisk stan in kmetom je na tem, da ohranijo po očetih podedovano zemljišče nerazkosano. Le blizu fabrik, in to je naravno, parcelirajo se grunti, na drugo stran pa tudi latifundije tu in tam pogoltnejo staro kmetijo, časih še cele vasi. Češki deželni kulturni svet potrjuje, da tam, kjer so se ohranile nerušljive kmetije, oderuhi malo opravijo in da je prav malo eksekutivnih dražeb, boji se pa, da ne bodo vsled dovoljenega razkosavanja in rimskega dednega prava lastniki začeli razkosavati zemlje, da se rešijo terjatev sodečičev.

Za Tirolsko zavoljo dednega prava na kmetih še veljajo stare naredbe iz prejšnjega stoletja. Zato so se tam ohranile cele kmetije tem lože, dokler niso bile tako z davki preobložene, kakor pri nas. Po novem katastru pa so ponehali stari privilegiji za Tirolsko; zdaj morajo tudi tam kmetje plačevati gruntni in

¹⁾ Peyrer v om. knjigi str. 21.

hišni davek, katerega zadnjega so bili poprej prosti. Da kmetje niso menj zadolženi, kakor drugod, temu se ni čuditi gledé na nerodovitost zemlje, na silno težavno obdelovanje in na pogoste elementarne nezgode. Na južnem Tirolskem, kjer je od nekdaj veljalo rimsko pravo, pa je zemlja razdeljena v drobne kose ter se o kmetijah z arondiranim gruntom ne more govoriti; parcele pa gredó iz roke v roko, kakor denar.

Najbolje so se ohranile celotne kmetije na Koroškem, po večjem delu Štajerskega, na Górenje-Avstrijskem in na Solno-graškem. Dasi je od l. 1868. sem dovoljeno zemljo razkosavati, vendar so kmetje ohranjevali uže iz tradicije celoto zemljišč. Le ako je lastnik umrl brez oporoke, ravnala so se sodišča po zakonu in so vso dedščino v jednacih delih razdelile med dediče. Potem se je dogodilo, da se ni nobeden dedič upal prevzeti kmetije, ker bi moral preveč izplačati in morala se je prodati ali pa so jo dediči „in natura“ med seboj razdelili, kar je gotovo večje zlo, nego li prodaja. Kdor je prevzel hišo, dobil ni skoraj nič grunta. drugi pa so dobivali parcele, za katerih obdelovanje niso imeli nobenih sredstev.

Dokler kmetje niso bili svobodni in popolni lastniki svoje zemlje, se tudi zadolžiti niso mogli, vsaj ne na ta način, da bi se jim smel prodajati grunt. Po osvobojenji leta 1848. pa so najedenkrat prestopili iz naturalnega v denarno gospodarstvo. Namesto desetine in tlake so morali plačevati visoko odvezo, poleg tega vedno rastoče davke in neusmiljeno visoke pristojbine. Naj je kmeta zadela še kaka nezgoda: toča, ogenj, povodenj, nesreča pri živini, bolezen, moral si je izposojati denar; ravno tako, kadar mu je bilo izplačevati dote in dedne deleže. Dolgovi so torej silno naglo narastali. Leta 1860. uže je bilo v gruntnih knjigah vpisanih 1,149,694.251 goldinarjev kony. velj. hipotekarnih dolgov.¹⁾ Zemlje pa se je računalo na jednega posestnika povprek na Kranjskem po 13.9 oralov, na Štajerskem po 17.3 in na Koroškem po 28.8. Do leta 1881. so dolgovi narastli na 1.945. milijonov goldinarjev. Odkod naj jemljejo kmetje obresti za tako velikansko vsoto!

Ni čudo, da se uže govori o potrebi druge gruntne odveze, ako hočemo ohraniti samostalni kmetijski stan. In zdaj bi bil ugoden čas za tako denarno operacijo, kajti visokost obrestij pada od leta do leta. Denar še ni bil nikdar tako po ceni. Angležem so trije procenti previsoki in uže mislijo triprocentne državne papirje (konsols) konvertovati v 2¹/₂ procentne.²⁾ Ko bi se kmetu omogočilo,

¹⁾ K. Th. v. Inama-Sternegg: Die Statistik des Grundeigentums und die sociale Frage. Stat. Monatschrift 1882, Aprilheft.

²⁾ „N. Fr. Presse“ je nedavno v gospodarskem oddelku menila, da se bo stari boj proti vélicemu kapitalu rešil s tem, da se bo denar lahko dobival skoraj brez obrestij. Potem bodo ponehali tisti troti, ki se živé le ob suhih obrestih, kuponih itd. in ki so brez vsacega dela.

s 4 ali 5 procenti plačati obresti in amortizacijsko vsoto, bi se s časoma oprostil dolgovi in bi se iznebil najtežjega bremena, pod katerim komaj diha.

Še huje, kakor pri nas, so agrarne razmere v ogerski polovici našega cesarstva. Tam židovski oderuhi prosto izsesavajo nesrečnega kmeta in doktrinarni liberalizem se razvija v skrajnih posledicah. V nekaterih krajih je zemlja tako razkosana, da ima na primer četrtgruntar svojih 11 oralov v 30 več ali menj od hiše oddaljenih parcelah; plača pa državnih davkov 30 goldinarjev, komitatnih 5, občinskih 12, drugih priklad 8, torej skupaj 55 goldinarjev¹⁾ Poleg tega pa še znana slaba politična uprava in še slabejša justica z neprizanesljivimi silno dragimi odvetniki, z malo vestnimi notarji in sodniki — tako, da je težko priti do svoje pravice, ker je po židovstva javna morala podkopana in uradništvo korumpirano. Zato ponehava veselje do poljedelstva, število poljedelcev se manjša, izseljevanje pa raste. Leta 1880. se je 748.457 ljudi menj pečalo s poljedelstvom, kakor l. 1870. V severni Ameriki so se v istem času poljedelci namnožili od 5,992.000 na 10,710.000, število v obrtu in industrijah delujočih pa od 2,053.000 na 2,738.000. duš.

Veleposestva pa, ako niso fidejkomisno vezana, prehajajo jedno za drugim iz rok starih rodbin v roke židovskih spekulantov in oderuhov. V najnovjšem času je nastala neka reakcija v starem ogerskem plemstvu proti pogubonosni liberalno-židovski politiki zdaj vladajoče stranke, pa upati se ne dá kaj posebnega, ker se je rak židovskega gospodarstva uže pregloboko zajedel v meso vseh pod ogersko vlado spadajočih narodov: Madjarov in žali-bože tudi Slovanov: Slovakov, Rusinov, Srbov in Hrvatov.

2. Skupna gruntna lastnina.

a) Ruski „Mir“.

Odkar je Haxthausen l. 1848—1852 izdal svojo zanimljivo knjigo o notranjih in zlasti ob agrarnih razmerah na Ruskem,²⁾ niso le njegovi nemški rojaki začudeni slišali o neki uprav komunistični napravi na kmetih, o kateri se jim poprej še sanjalo ni, ampak tudi na Ruskem so se ravno v tem času omikani krogi začeli bolj zanimati za socijalni in ekonomični pomen ruskega „Mira“. Zlasti, ko so ruski pisatelji po smrti Nikolajevi in pri nastopu carja Aleksandra II. smeli prosteje pisati v žurnalih in knjigah, in ko se je začelo govoriti ob osvobojenji kmetov, nastalo je vprašanje, ali naj se po osvobojenji obrani „Mir“, ali naj se pa občinska zemlja izroča v osebno last kmetskim rodbinam. Za-

¹⁾ Dr. R. Mayer v omenjeni knjigi.

²⁾ August v. Haxthausen: Studien über die innern Zustände, das Volksleben und insbesondere die ländlichen Einrichtungen Russlands, 3 Bände. Hannover, 1848—1852.

hodno-evropski stranki je bil „Mir“ ostanek prvotnega najnižjega gospodarjenja in ovira vsacemu napredku v ekonomičnem in socialnem razvoju na kmetih.

B. Čičerin je v svojem prvem delu ¹⁾ celó izkušal dokazati, da je z nastopom Varegov in z razvojem knežje oblasti izginila prvotna, patrijarhalična občina, ker so si knezi in njihovo spremstvo (družina) prisvojili vso „črno“ zemljo, ki je bila občinska. „Bela“ zemlja pa se je zvala tista, katero so prosto zasedli knezi, plemstvo in cerkev. Zato se je v najnovejšem času tista revolucionarna stranka, katera ima v programu pravičnejšo razdelitev zemlje med kmete, ki so pri osvobojenji pre malo dobili, ker si je plemstvo preveč zemlje obdržalo za sé, imenovala „zemlja i volja“ ter izdajala v Genovi svoj organ „Črni peredjel“. Bela zemlja je bila davkov prosta, črna pa obdačena. Nasproti je J. Beljajev ²⁾ dokazal, da so Varegi pri Rusih uže našli po polnem urejeno „dogovornajo občino“. Ko so Varegi poklicani prišli v deželo, niso mogli vzeti občinam zemlje, katera je bila in ostala občinska. Davek je plačevala cela občina skupaj, zemljo je razdelila med občane, a prodati je ni smela brez posebnega dovoljenja. Občina je imela in si ves čas ohranila popolno samoupravo. Notranje občinsko življenje je ostalo jedno in isto: „ruski duh ne pozná življenja izven občine.“ Zemljo je občina razdelila po potrebi občanov in številu rodbinskih udov. Vender vsa zemlja ni bila občinska, ker si niso le knezi, njihovi služabniki in cerkev prilastili veliko zemlje, ampak ker so celó kmetje v nekaterih krajih imeli osebno lastnino (votčinnija zemli). Za Beljajevim so Krilov, Samarin, Solovjev in drugi zagovarjali starorusko občino in svarili pred rušenjem v narodu vkoreninjenega „Mira“, kateri je ohranil ruski narod ob času najhujšega robstva.

Stanje kmetskega prebivalstva je bilo po Beljajevu v 15. stoletji tako urejeno: Vsak občan je imel svoj del na skupni zemlji, moral je pa doprinesati primeren del k davkom in bremenom cele občine. Kmet, trgovec bil je pristojen k jedni občini („po zemlje i vodi tjenuli k gorodu ali k volosti“). Ako sta se kmet ali trgovec odrekla svojemu delu na zemlji, nista bila več občana in nista bila „tjeglovji“ (dolžna davek plačevati). Kmetje na občinski („črni“) zemlji so uživali vsak svoj del (učastok) na nedoločen čas. Kmet je smel ta čas svoj „učastok“ prodati, pa le tacemu kupcu, kateri se je zopet zavezal nositi primerna občinska bremena. Kmetje na lastni zemlji (svojezemci) so z njo prosto razpolagali. Kmetje,

¹⁾ Oblastnija učreždenja Rossij v 17. vjekje. Moskva 1856.

²⁾ Dotična literatura, cela vrsta žurnalskih člankov in razprav, navedena je v knjigi: Joh. v. Keussler: Zur Geschichte und Kritik des bäuerlichen Gemeindebesitzes in Russland. I. Theil. Riga, Moskau, Odessa. 1876. — Glej tudi dr. F. Celestinovo knjigo: Russland seit der Aufhebung der Leibeigenschaft. Laibach, 1875.

ki so se naselili na tuji (beli zemlji), knezovi, cerkveni, bojarski itd. bili so za svojo osebo svobodni; to pa le najemniki, ki so se smeli izseljevati po pravočasni odpovedbi. Navadno so ostali na tisti zemlji (starožilci) in so lastniku zemlje dajali gotov delež svojih pridelkov, n. pr. „polovniki“ polovico, „tretniki“ tretjino. Kdor si je pri naseljevanju izposodil od gospoda denar, bil je „srebrjenik“. Taki najemniki, ki so pogodbo sklenili s svojim gospodom, bili so „rjedovije ljudi“; najemniki vrtov „ogorodniki“; najemniki ribarstva „kočetniki“ itd.

Občina je bila tudi tačas po polnem avtonomna z „golovo“ ali „starosto“ na čelu. Volost (politiška občina) je obsežal več vasij in kmetij in država se v njegove notranje naprave nikdar ni vtikala, ako je občina državne davke in druga bremena redno prinašala. Davki so se nakladali občinam v razmeri obdelovane zemlje po številu „soh“ (plugov zemlje), katere so bile prav različne velikosti, in po kakovosti zemlje (zemli dobrija, srednja i hudija). Gledé razmerja med gruntnimi posestniki in državo so se razločevale: zemli črnija (občinska), zemli votčinnaja (svobodna), zemli monastyrskija (samostanska), zemli dvorcovija (knezova) in zemli pomjestnija (knezovih služabnikov). Soha se je merila po četrтинah ali četih. Na jedno desetino zemlje, računalo se je, padeta dve četrтинi žita. V letih 1497. in 1550. so se v zakonih ustanovile pravne razmere med kmeti, gospódi in deželo. Uže tačas se nahajajo cjelovalniki (porotniki), ki so carju prisezali in brez katerih knezovi namestniki niso smeli razsojati ob občanih. Tačas so se carji za občinsko mnenje tako zanimali, da so celó svoje namestnike odstavljali, ako so se občine (volosti), proti njim pritoževale po pravici.

Ko so si pa moskovski veliko-knezi s časoma podjarmili vso Rusijo, narastla je carova oblast tako silno, da je car vso zemljo zmatral za svojo. Tedaj se je občinam začenjala jemati njihova (črna) zemlja in dajala carskim služabnikom, zasluženim vojakom itd. v last, kateri so bili davka prosti. Od občin pa se je zahteval prejšnji davek, akoravno se jim je odvzelo dosti zemlje. Ker občine niso zmogovale davkov, naznanjali so pri revizijah vedno več dvorov (kmetij) praznimi, češ, da so se kmetje zaradi neznosnih bremen izseljevali. Da bi se tako preseljevanje in premikanje ljudstva ustavilo, proglasil se je l. 1592. zakon, po katerem so kmetje bili navezani na zemljo, na kateri so tačas bivali. Zato pa se jim je zagotavljala pravica do zemlje od njih obdelovane.

Vsaka rodbina je imela po jeden učastok, tudi dvor ali dim imenovan. K dvoru je spadalo: 1. usadba, to je: poslopja z vrtom in dvoriščem; 2. pahatnaja zemlja, to je: njive, obsežajoče 9 do 15 desetini; 3. travniki; in 4. paša, log in druga ugodja (užitki) skupno z vsemi občani. Rusi se v starejši dóbi niso radi naseljevali v velicih vaseh, ampak najrajši v malih selih (selcih, de-

revnih, počinkih, poselkih) in v posameznih dvorih. Iz starih davkarskih knjig je razvidno, da je v selih bilo v 16. stoletji 15 do 120 prebivalcev, v derevni jeden do štirih dvorov.

Odkar so bili kmetje vezani na zemljo ter se niso več smeli prosto preseljevati, morali so se energičneje poprijemati poljedelstva in začenjali so občno zemljo, katero so poprej najbolj rabili za pašo in travnike, obdelavati po trojepoljskem gospodarstvu. In ta zistem je ostal do današnjega časa. Jedno tretjino skupne zemlje posejajo z jarino, jedno z ozimino, jedna pa ostane práha za pašo. Tudi odslé ni smel kmet toliko zemlje obdelovati, kolikor je mogel in se mu je zljubilo, ampak le toliko, kolikor mu je občina odmerila. Dvori so se množili, vsak dvor je dobil na prosti zemlji svoj del ali pa so se pri novi reviziji učastki manjšali. Ko pa se je v nekaterih krajih število rodbin prehitro pomnožilo in je vsa rezervna zemlja bila oddana, niso občine novih dvorov dovoljevale, ker bi sicer stari dvori zaradi prepíčle zemlje ne mogli shajati. Mlajši sinovi so si torej, ako so si hoteli svoje gospodarstvo ustanoviti, morali zunaj občine iskati kruha. Toda nahajajo se tudi v mnogih krajih zadruge, kakeršne so med južnimi Slovani, in na tacem dvoru je živelo po več rodbin najozje žlahte skupaj.

Iz malih sél so s časoma postala velika, zemlja pa je ostala občinska in bila po vsaki reviziji med občane razdeljena. Tu se je, se vé da dostikrat zgodilo, da je vsled večjega števila rodbin na jedno prišlo menj zemlje, zlasti v tacih krajih, kjer se je ljudstvo zaradi rodovitosti zemlje gosteje naselilo in hitreje množilo. Ako se je reklo v starih časih: „Kto skolkó možet, stolko i rabotajet“, odmeril se je pozneje vsacemu svoj del in ako je želel ali potreboval več zemlje, vzel ga je od veleposestnikov v najem. Iz celih dvorov so postali poludvorci in četrt dvorci.

Naravno, da so se na takem neizmernem prostoru, kakeršnega ima Rusija, agrarne razmere različno razvijale, vender so še zdaj štiri petinke prebivalstva (Velikorusi in večina Malorusov) ostale pri stari agrarni napravi in se je trdno držé tudi po osvobojenji.

Ko je car Aleksander II. z imenitnim ukazom dné 20. novembra 1857. l. v gubernijah Vilna, Grodno in Kovno, katerih plemstvo je prosilo carja za osvobojenje kmetov, ukazal sestaviti priugotoviteljni komitét, in se je jednako postopalo tudi v družih gubernijah, začelo se je ob jednom razpravljati vprašanje ob občinski organizaciji in ob občinski zemlji. Uže 5. decembra 1857. l. je tedanji minister notranjih stvari Lanskoj na carjev ukaz razglasil neka pravila, po katerih naj se ravná pri osvobojevanji kmetov, in je gledé „Mira“ izrekel v 9. točki:

„Vsaki rodbini se mora varovati pravica do jednega nadjela k užitku, z dostavkom: „Mirskoje ustroistvo ne narušaja“. Dela

naj se pa na to, da se ne dopušča prepogosto razdeljevanje in razkosavanje njiv.“¹⁾

V „glavnem komitetu po Krestjanskomu djelu“, sklicanem s carskim ukazom dne 18. februvarja 1858. l., se je predsednik, generaladjutant Rostovcov, v seji 5. marea 1859. l. gledé gruntnega lastništva izjavil: „Vprašanje občinskega ali skupnega gruntnega lastništva zemlje, katera se ima odvezati, naj se reši po posebnostih vsacega kraja, in naj se njen nadaljni razvoj prepušča naravnemu teku. Vsakako se mora vlada zdržati razsodbe v tem vprašanji po vladnih naredbah“. Vsa komisija mu je pritrdila. Rostovcov se je bil uže poprej izjavil, da je občinoje ustroistvo vkoreninjeno v zgodovini ruskega naroda, da je potrebno posebno zdaj, ko se je oblast plemstvu odvezela, kot avtoritéta, torej ne gledé na socialno stran iz državnega obzira.

Gubernijski komitétu pa so bili različnega mnenja. Večina se je odločno izrekla za to, da bi se ohranile zdanje lastninske in gospodarske razmere. Manjšina pa želi popolno osebno lastnino zemlje, ker se zemlja le tam intenzivno obdeluje, kjer si jo človek sam prilasti in kjer vé, da dobro obdelana njemu ostane, torej njemu koristi. „Mir“ pa rodi lenuhe in občinske požeruhe.

Z zakonom od 19. februvarja 1861. l. je bila dana osebna svoboda 60 milijonom v sužnjosti vzdihujočih ljudij, in proglašeno načelo jednake državne svobode, vsled katerega ima vsak le zakonu ubogati in ne, kakor doslé, svojemu gruntnemu gospodu. S tem pa je občina postala organični del državne oblasti in se razvija kot najnižji, a najiminitnejši državni eksekutivni organ. „Mira“ se zakon ni teknil; dovoljeno pa je bilo, razdeliti zemljo med dvore v privatno last, ako se za to izrečeta dve tretjini lastnikov, kar se je le malokje zgodilo. Leta 1877. do 1880. l. je vlada dala v nekaterih gubernijah preiskati, koliko je občinske in koliko privatne zemlje. V I. okraji, to je v gubernijah Rjasan, Tula, Kaluga, Orel, Kursk, Voroneš, Tambov in Penza s 324.000 kvadratnih vrst in 12.700.000 prebivalci je 17.631.500 desetin občinske zemlje v „Miru“ in le 705.500 desetin privatne kmetske. V II. okraji, to je v industrijelnih gubernijah Moskva, Tver, Jaroslav, Kostroma, Nižji Novgorod in Vladimir imajo kmetje v „Miru“ 11.627.000 desetin zemlje, 1.318.000 desetin pa v privatni lasti. Uže iz teh števil se pokaže, da je največ zemlje občinske in da se začinja le v industrijelnih krajih razvijati mimo nje tudi privatna lastnina.

Da osvobojenje kmetskemu stánu ni toliko hasnilo, kolikor se je pričakovalo v prvi navdušenosti, temu je krivo postopanje pri odvezi. Gozdi in travniki so se puščali plemenitašem; tako da „Mir“ v mnogih krajih nima nobenega gozda in premalo trav-

¹⁾ Aleksander Skrebicki: Krestjanskoje djelo v carstvovanje Imperatora Aleksandra II. itd. 1862—1868. Citir. v Keusslerjevi knjigi.

nikov, plačati pa mora za odvezo in vrhu tega nositi višje davkarske bremena, nego poprej. Odtod izvira nezadovoljnost na kmetjskih posestvih in večkrat ponavljajoči se upori.

„Kaj je „Mir“?“ vprašal je M. Wallace poštenega kmeta Ivana Petrova v vasi Ivanovka. J. Petrov ga je začudeno in debelo pogledal, praskal se je za ušesi in dejal: „Kak Vam skazatj?“ Vedel je pač v praksi, kaj je „Mir“, a kdo bo zahteval od prostega človeka definicijo, še mnogi učenjaki, in ti posebno, niso vedeli, v kateri predal svojih teoretičnih zistemov bi spravili to naredbo.

M. Wallace, ki je tudi nam Slovencem dobro znan in priljubljen po svojih nepristranskih spisih o naših slovenskih razmerah, katere si je bil l. 1883. sam ogledal, bival je 5 let, od l. 1870. do 1875. v Rusiji, da bi se o njenem socialnem stanju na tanko poučil. Prepotoval je Rusijo na vse kraje. Z jasnim, po nobenih predsodkih omračenim pogledom je opazoval ne samo meščanske kroge, kamor potovalci navadno zahajajo, ampak šel je tudi na kmete in živel zlasti v vasi Ivanovki, novgorodske gubernije, pol leta z dvojnimi namenoma: da bi se privadil ruskemu jeziku in da bi se sredi ljudstva poučil o socialnem stanju ruskega kmeta.

V njegovi knjigi,¹⁾ katero tudi ruski kritiki zaradi zanesljivosti, dobrega poznanja vseh razmer in popolne nepristranosti pohvalno omenjajo, nahajamo živ popis življenja na kmetih, staroruske rodbine in „Mira“.

Poglejmo si najprej rodbino. Najzanimivejši mož v vasi zdel se je Wallaceju omenjeni Ivan Petrov, oče in glava precēj velike rodbine, zmeren, delaven in obče spoštovan mož. Bil je uže tudi starejšina, dasi te časti ni rad prevzel. Ko je bil izvoljen, dejal je: „Dobro otroci, odslužiti hočem svoja tri leta“ — in ko so ga po treh letih zopet silili, naj še ostane starejšina, odvrnil je: „Jaz sem prestar, izberite si mlajšega“, in pokazal je na mlajšega, katerega so res potrdili. Sploh nikdo ni rad starejšina, in kadar je volitev, potuhne se vsak kolikor mogoče, da bi njega ne izbrali. Še celó žene pridejo k shodu, da bi svoje može obvarovale te časti. I. Petrov si je hodil kot izučen tesar v mlajših letih po družih krajih kruha služiti in je le malo časa v letu bival domá. Po smrti očetovi pa je postal gospodar „hozjanj“ in odslé je moral doma ostati, da je obdeloval grunt. V hiši pod jedno streho so živeli on, žena, trije sinovi, ki so bili vsi trije oženjeni in nedoločeno število vnukov. Jeden sin je bil tesar, drugi zidar in

¹⁾ D. Mackenzie Wallace: Russland. Nach der 7. Auflage übersetzt von E. Röttger. Leipzig, 1880. — Ko sem lani g. Wallaceja vprašal, ali se je mnogo iztisov njegove knjige prodalo, dejal je, da precēj mnogo, še več pa se bi jih bilo, ko ne bi bilo toliko izposojevalnic knjig. — „In po koliko iztisov kupujejo izposojevalnice?“ — „Jedna jih je kupila tisoč,“ odvrne Wallace hladnokrvno — in mož še ni bil zadovoljen!

tretji pri vojacih. Vsi trije so torej bivali le malo časa v letu domá. Tesar in zidar sta se pridružila kacemu artelu; največ svojega zaslužka sta oddajala očetu, kateri je ž njim razpolagal, kakor se mu je zdelo. Poljsko delo je opravljal oče s sinahami.

Tacih rodbin, v katerih živé po tri generacije skupaj, je še mnogo, zlasti med Velikorusi. Pravne razmere so jednake, kakor pri jugoslovanski zadruzi. Hiša s pristavami, živina, poljsko orodje, žito in drugi pridelki, skupljeni denar, vse to je skupna rodbinska lastnina. Nikdo ne smé česa kupiti ali prodati brez dovoljenja hozjanja. Ako ta umrje, nasleduje mu v glavarstvu najstarejši brat, lahko pa tudi kdo drug izmed moških, katerega si ravno izberó, časih celó ženske. Ako gre sin na delo, prinese navadno ves zaslužek domóv. Po osvobojenji se začnejo rušiti take skupne rodbine, kar je naravno, kajti le težko se ohrani mir in potrebna jedinstvo v hiši, kjer živí po več rodbin skupaj. Treba je energičnega gospodarja, da vkrotí ženske jezike. Ako se razruši taka rodbina, kar je dovoljeno, dobí vsak odrastel možak jednak del skupnega mobilnega imetka, ne gledé na bližnje ali dalnje sorodstvo; celó adoptovani in nezakonski imajo jednako pravico; hčere pa ne dobé ničesar. Dednega prava v našem zmyslu na kmetih ne poznajo, ker ni nobene dedščine; ruski kmetje tudi ne poznajo osebne lastnine, temveč le skupno vseh udov rodbine.

V gospodarskem obziru je življenje v velicah rodbinah gotovo koristno in cenejše, kajti troški za deset skupaj živečih ljudij so manjši, kakor za po pet v dveh ločenih rodbinah živečih. Pri desetih zadostuje za pripravo jedij po jedna ženska in po jedno ognjišče, za kar je pri dveh rodbinah treba dveh žensk in dveh ognjišč. Na severnem Ruskem, kjer ne morejo lahko živeti ob samem poljedelstvu, gre pri skupni rodbini jeden mož lahko drugam na delo, česar ne more storiti, ako je sam pri hiši. Vender se take skupne rodbine s časoma ne bodo dale ohraniti, ker tičí v človeku prevelik nagon, biti za vsem samosvojim. Moški bi se uže še dali skupaj držati, kdo pa more brzdati ženske, da si niso vedno v laséh!

Vsled takega razruševanja so nastale nove kmetije. Ker pa ti kmetje, izstopivši iz zadrage, niso imeli dovolj fonda, da bi si postavili svojo hišo, morali so se zadolžiti in sélskemu oderuhu plačevati po 20 do po 25 %. K sreči pa upnik ne smé sezati po dolžnikovem imetku, kajti zakon določuje, da se kmetu hiša, njegov oddelek zemlje pri „Miru“, poljsko orodje, konj in, kar potrebuje živeža, ne smé rubiti in prodajati. O barbarična Rusija, kako neusmiljeno ravnaš proti židovskim oderuhom, da jim ne izročiš kmeta, da jim ne dovoliš sleči ga do nazega, kakor smejo to storiti v civilizovani Avstriji in sploh po vsem omikanem zahodu!

Vsak kmet ima torej svojo hišo z vrtom, a ni neomejen lastnik, ker je brez občinskega dovoljenja ne smé prodajati, komur

si bodi. Vse kmetije skupaj pa imajo občno zemljo, katera je, se vé da različnega obséga, na severu bolj obširna, ker je menj rodovita, v srednji Rusiji pa menj. Vas Ivanovka n. pr. ima 1400 desetín občinskega svetá okoli vasi. Razdeljen je ta svet v tri velike oddelke: prvi za pšenico in rž, ker je ržen kruh glavni živež; drugi za oves in ajdo, tretji je práha za pašo. V drugem letu se práha zorje za žito in se pustí prvi oddelek za práho. Vsak teh oddelkov je zopet razdeljen v toliko ogonov, kolikor je v vasi kmetov, da ima vsak po jeden del, na práhi pa skupaj pasejo živino.

Kako veliki so ti ogoni in po koliko zemlje pride na jednega kmeta, ni še izkazano. Razmera pa bo menda jednaka, kakor pri kmetih, ki imajo lastno zemljo. V I. okraji je po izkazu od l. 1880. bilo 56.996 kmetov, ki so vzeli záse 715.480 desetín zemlje, torej je prišlo na vsacega povprek po 12 desetín; v družem okraji pa je bilo 90.890 kmetov in 1.317.981 desetín zemlje, ali po 14 desetín za vsacega.

Vsaka rodbina obdeluje sama svoj del na občinski zemlji in spravlja pridelke, zato pa mora občini oddajati, kolikor pride davka na jeden del. Kdor hoče iti drugam na delo, smé iti le z dovoljenjem občine, ako ji dá porošstvo, da se bode njegov prinos pri javnih bremenih redno pokrival. Državi nasproti namreč je le občina odgovorna za ves davek in država se drži le občine, ne mené se za posamezne davkoplačevalce. Vsak občan, bodi si da je domá ali kje drugod na delu, ali v trgovini, ima pravico do določenega deleža na občinski zemlji. Ti pravici se Rusi ne odrekajo lahko, čeravno časih úže veliko let daleč od občine v mestih živé in nimajo od svojega deleža nikakega dobička. Wallace¹⁾ pripoveduje, da je v Petrogradu vprašal bogatega trgovca, zakaj se ne odveže od „Mira“? — „Vse prav lepo“, odvrne mu trgovec, „jaz od občine ničesa ne potrebujem, pa stari moj oče tam živí, mati moja je tam pokopana in časih prav rad grem do stare vasi. Potem imam otroke in „naše djelo trgovoje“. Kdo vé, otroci moji bodo morda svoje dní veselí, da imajo pri „Miru“ svoj učastok“.

Občine časih zlorabijo svojo oblast proti takim občanom, kateri ne živé v občini, s tem, da jih pokličejo nazaj, češ, da morajo sami svoj grunt obdelovati ter jih s tem prisilijo, da jim plačajo nekako odkupnino.

Rodbina uživa svoj učastok toliko let, kolikor let se zemlja ne razdelí na novo. Navadno se nova razdelitev izvrši po reviziji duš. Od l. 1719. je bilo 10 revizij, torej skoraj vsacih 15 let nova razdelitev zemlje. Razdelitev se vrši po sklepu sélskega shoda, vlada se nič ne vtika vánjo, in pripušča občinam sploh

¹⁾ V omenjeni knjigi, 7. pogl.

največjo samoupravo. Starosta ima le eksekutivno oblast. V selski shod priti in glasovati imajo pravico vsi hozjanje, tudi ženske. Shod je pod prostim nebom, ker ni v nobeni hiši prostora za toliko ljudi. Debate so časih prav burne; dolgih govorov ni, ker bi jih nikdo ne poslušal. Drug družemu seza v besedo, da ni več umeti besede in, ko bi človek mislil, da si bodo možje zdaj in zdaj segli v lase, poneha ves šum ali pa se konča z glasnim smehom vsled kake dovtipne ali pikre opazke. „Noben človek na sveti,“ zatrjuje Wallace, „ni dobrodušnejši in miroljubnejši od ruskega kmeta. Kadar so trezni, se nikoli ne stepó, kadar se pa napijó, postanejo prej neizmerno ljubeznivi, nego prepirljivi. Ako dva sédeta k pijači, skoraj gotovo si bosta po malo minutah, če se poprej tudi nikoli nista videla, prav živahno svojo medsobno spoštovanje in udanost izrekla in besede potrdila po večkratnem srčnem objemu.“ —

O ljubeznivosti in dobrosrčnosti ruskega človeka pripovedujejo vsi potniki, ki so prišli med prosti narod. Leroy-Beanlieu, kateri je od leta 1860. do 1882. Rusijo večkrat prepotoval,¹⁾ pravi, da ruski narodni značaj najbolj osvetljuje družinski čut, blagosrčnost proti ubogim, usmiljenje za nesrečne, pod graspavo lupino ljubeznivi, mili, celó nežni človek. Znano je, s kakšno milosrčnostjo narod po vaseh, koder se ženejo prognanci v Sibirijo, vzprejema nesrečneže in jim glasno se jokaje streže z jedjo in pijačo. In strašni prizori nihilizma, ali nimajo pri mnogih privržencih svojega izvora v sočutji za bedno stanje narodovo? Kje in kedaj se je še dogodilo, da bi mladeniči in dekleta iz najboljših stanov šli med narod, poprijeli se v fabrikah in na deželi najtrudapolnejšega težaškega dela, le da bi mogli organizovati podpore, kase, bralna društva itd.? In v poslednjih vojskah je neizmerna privatna dobrotelost popravljala, kar je zakrivljala sleparska intendancija proti nesrečnim ranjencem. Najslavnejši umetelnik Vereščagin pa, prost vsacega šovinizma, v svojih človeško srce pretresajočih slikah predstavlja neskončno bedo, izvirajočo iz medsobojnega človeškega klanja, da bi v vseh prsih vzbujal sveti srd proti onim mogočnejšem, ki narode gonijo v boje s sleparksko devizo, da je razžaljena narodna čast. Če je kateri narod, poklican je ruski, da praktično izvede idejalno hrepenenje po istem človekoljubji, katero v spoznanji skupne človeške bede izkuša olajšati vsemu človeštvu njegovo nesrečno eksistencijo.

V zakonu z 19. februarja 1861. l. in v lokalnih zakonih so natančne določbe zavoljo občinske zemlje in zaradi tistih kmetij, ki ne spadajo k „Miru“. Da morejo kmetje živeti in zvrševati svoje

¹⁾ Spisal je obširno knjigo v štirih delih: „L'Empire des Tsars et les Russes.“ — Das Reich der Zaren und die Russen von Anatole Leroy Beanlieu. Autorisirte deutsche, mit Schlussbemerkungen versehene Ausgabe von L. Pezold. Berlin, 1884. 4 Bände.

dolžnosti napram državi, izroča se v večni užitek (postojannoe polzovanje) primeren kos zemlje, katera se v gruntni knjigi (ustavnaja gramota) vpiše kot občinska zemlja (Mirskaja zemlja.) Mir pa ima plačati graščaku, kot sedanjemu lastniku, obrok (odvezo) v denarjih ali mu pa mora opravljati delo. Koliko zemlje dobiva „Mir“ v ta namen, določi se do dobro ali po privatni pogodbi med graščakom in „Mirom“, ali po posredovanji državnih organov. Vender je uže v zakonu postavljena neka meja, maksimum in minimum „duševnago krestjanskoga nadjela“ od treh do dvanajstih desetih. Vse pravice graščakove ima odslé občina. Kmet smé sicer na svoji usadbi (dvoru) postavljati nova poslopja, n. pr. za kak obrt ali trgovino, prodajati ali komu drugemu odstopiti pa svojega dvora ne smé. Tudi iz „Mira“ izstopiti smé le z dovoljenjem „Mira“ in za ta slučaj pripade dvor občini, kar se tudi zgodi, če rodbina izmrje. Občinska zemlja („Mirska“ polevaja zemlja) je v občnem polzovanji kmetov. Zakon zavoljo nove razdelitve ničesar ne določuje, le zahteva, da je treba dveh tretjin glasov vseh hozjanjov k ukrépu za novo razdelitev.

Dvor ni osebna lastnina, ampak rodbinska in po „Mirskih“ predpravicaht tako omejena, da se tudi rušiti ne smé brez občinskega dovoljenja, katerega pa občina ne smé dajati, ako je dvor do gotove meje razkosan in bi vsled tega premalo zemlje prišlo na jedno rodbino.

Nemške naselbine v južni Rusiji ob Volgi so se tudi poprijele „Mira“ in se ga še do danes trdno držé, akoravno se morajo boriti z birokracijo, katera jim hoče kratiti stare občinske pravice s tem, da dovoljuje posameznim kmetom prodajati njihove dvore, ne da bi občina v to dovolila. Leta 1882. je več občin poslalo ministru notranjih stvari spomenico, v kateri obširno razlagajo prednosti skupne občinske zemlje in ga prosijo, naj ne pustí motiti tega agrarnega reda s kračenjem občinskih pravic.¹⁾

Ker so kmetje v nekaterih krajih začeli prodajati svoje učastke pri „Miru“ takim ljudem, ki niso pripadali „Miru“, izdala je vlada ukaz, da je prodaja dovoljena le tedaj, kadar se kupec zaveže stopiti v „Mir“, in le pod tem pogojem, da dovoli „Mir“ prodajo in vstop kupca v občino. Za takov ukrép pa je treba dveh tretjin vseh členov, ki imajo pravico glasovanja. Potem se mora ukrép naznani okrožnim sodiščem, katera se morajo prepričati, da se je ukrép res pravilno zvršil. Ako pa kupec zemljo kupi od „Mira“, na nji napravi kako fabriko ali kako drugo obrtno podjetje, ni mu treba stopiti v „Mir“, prodaja pa se smé tudi le zvršiti po do-

¹⁾ Dr. R. Mayer. Heimstätten- und Wirtschaftsgesetze, str. 110 in dalje. — Fr. Meyer von Waldek: Russland. Einrichtungen. Sitten und Gebräuche, Leipzig, 1884 pa trdi, da tiste nemške naselbine, ki imajo „Mir“, slabo shajajo. Glej str. 182.

voljenji dveh tretjin členov in po pritrdilu okrožnega sodišča. („Ruski Kurjer,“ 1884, št. 110.)

Omenil sem uže, da so zlasti v zahodnih gubernijah, kjer se „Mir“ ni vdomačil, kmetije z osebno gruntno lastnino, pa tudi gledé teh je vlada uže davno uvidela, da se morejo na svoji zemlji le tako dolgo ohraniti, dokler je preveč ne razkosajo in dokler so zavarovani proti eksekutivni prodaji svojih zemljišč. Po istem zakonu leta 1861. je zabranjeno kmetije razkosavati; nadalje zaukazuje zakon, da jeden lastnik ne smé imeti več nego tri kmetije. Ravno tako v Avstriji po starih naredbah noben kmet ni smel imeti več nego dveh ustanovljenih kmetij. V gubernijah Vilna, Grodno, Kovno, Minsk in Vitebsk noben kmetski dvor ne smé obsezati menj kakor 10 desetin zemlje. Uže leta 1843. je minister seljskago hozjaistva na državnih zemljiščih ustanovil kmetije z osebno gruntno lastnino, ker je hotel dokazati, da taki kmetje bolje gospodarijo nego v „Miru“ vezani. Ravnal se je pri tem po jako razumnih načelih. Vsaka kmetija (semejni učastok) je nerazdeljiva. Hiša z drugimi poslopji in z vsem za gospodarstvo potrebnim inventarom in živino prehaja na najstarejšega sina ali na tistega, katerega oče postavi dedičem. Leta 1857. je J. Solovjev obiskal take naselbine in našel v Samarskem okrožji 757 rodbin s 3346 moškimi dušami. Vsak dvor ima po 32 desetin njiv, po 4 desetine travnikov in po jedno desetino gozda in paše, skupaj torej po 39 desetin. Jedna tretjina zemlje pa je bila še občinska za nove naselnike. Dvori so združeni v malih sélih po 10 do 20. Solovjev hvali blagostanje in se čudi zlasti obilemu številu živine.

„Mir“ je torej glavni način kmetskega gospodarstva v vseh velikoruskih, potem v belo-in novoruskih gubernijah in v Sibiriji. V drugih gubernijah se nahaja razven „Mira“ osebna kmetska gruntna lastnina, Poljaci menda „Mira“ več ne poznajo. O „Miru“ se je na Ruskem uže pred osvoboženjem, zlasti od l. 1854. do 1857., napisala cela literatura, in kar so slavjanofili uže tedaj trdili, veljavno je še danes.

„Mir“ ni le kak ostanek prvotnega gospodarstva, kateri bi se moral po mnenju zahodne stranke čim preje, tem bolje odpraviti, ampak oni način gospodarstva, ki se je razvil po duhu narodovem in je še zdaj najtrdnješa podlaga socialnemu in narodnemu žitju.

Vse nedostatke, kateri izvirajo iz osebne gruntne lastnine in se poudarjajo dan danes povsod, popisali so slavjanofilski pisatelji Košeljev, Batovski, Beljajev, Samarin uže pred 25 leti. Kazali so na slabe nasledke latifundij na Angleškem in Irskem, kjer je uže izginil kmetski stan, na razkosavanje kmetij na Francoskem in v nekaterih nemških deželah, katero je v pogubo kmetskemu stánu. Iz teh nedostatkov ukrepajo, da je nevarno in pogubljivo za kmeta, ako smé prosto razpolagati s svojo

zemljo. Z „Mirom“ je rešen tisti socijalni problem, katerega rešiti se zastoj trudi zapadna Evropa. „Mir“ zabranjuje preveliko razkosavanje vsled podedovanja in prodaje, s katerimi se ustvarja kmetijski proletarijat.

„Mir,“ pravi Kaveljin, ¹⁾ „je jedina mogoča rešitev ljudske mase pred monopolom veleposestnikov in kapitalistov. Kjer je le privatna gruntna lastnina, tam bode prej ali pozneje v masi ljudstva nastala socijalna anarhija in revščina, strašne socijalne bolezni, katere vedno rastejo, ker osebna lastnina po svojem bistvu sili k razširjanju.“ In Samarin se izjavlja, da „Mir“ osigura občno blagostanje ter zabranjuje škodljive prenapetosti v razdelitvi zemlje: na jedni strani razkosavanje, na drugi latifundije. Zemlja ne more priti v roke tistemu, kateri je ne potrebuje in ki ni sposoben je obdelovati, ampak ostane temu last, kdor jo obdeluje.

„Mir“ ni nikar šesti čut,“ pisal je Košeljev l. 1858. v „Seljskem Blagoustrojstvu“, „katerega je Bog podaril Slovanom, ampak zapuščina, zaupana nam, ki stopamo poslednji na svetovno pozornišče“.

Še odločneje za „Mir“ in proti vsaki privatni gruntni lastnini so se oglasili socijalisti Črničevski, Panjev in posebno M. Jurjin, kateri je l. 1858. razvijal ravno tiste ideje, katere slišimo od zdanjih socijaldemokratov. Lastnina je rezultat dela, ne pa, kakor v zahodnji Evropi, pridobljena po okupaciji, podjarmljenji in oropanji prvotnih gruntnih lastnikov. Na Ruskem je zemlja lastnina tistih, kateri jo obdelujejo, in sicer vseh skupaj, ne jednega samega. Ruski „Mir“ združuje prednost malih gruntnih delov in velicega gospodarstva ter je sposobna podlaga za prihodnji razvoj umestne delitve zemlje potom asociacije. „Mir“ je vkoreninjen v vseobčnem prepričanji, da ima vsak človek pravico do zemlje in s tem je tudi „pravica človeka do dela“ („Recht des Menschen auf Arbeit“, katero je letos Bismarek proklamoval v nemškem državnem zboru) pri Rusih izpeljana, ker je vsakemu dana prilika delati na zemlji. „Razkosani mali gruntiči na zahodu,“ tako nadaljuje Jurjin, „hirajo, izsesani po dolgovih in po nezmožnosti lastnikov, jih dobro obdelovati; kapitalisti si polasté, čim dlje tem več zemlje, in monopolizujó ceno živeža, plačo delavcu pa znižajo do miloščine. Spekulacije in borsijska igra izpodkopujejo javno morálo, kapital pa se nakopiči v malo rokah. Ljudje brez strehe in dóma preté razdreti vse pogoje človeške družbe. Načelo privatnega gruntnega imetka se je izkazalo pogubljivim za socijalni red“.

Oglašali so se pa tudi nasprotniki „Mira“, katerim je „Mir“ le stara razvalina, ki se mora razrušiti. Pravijo, da se pri taki skupni lastnini nikdar ne more razvijati umno poljedelstvo, kajti

¹⁾ K. D. Kaveljin: Vzgljed na selskuju ruskuju občinu, 1859.

kmet nima pravega interesa, da tbi svoj kos zemlje poboljšal ali intenzivneje obdeloval, ker ga uživa le nekaj let, potem pa po srečki pride morda v druge roke. Zato se skupna zemlja slabo ali nič ne gnojí. To je glavni ugovor, ki ima res nekaj jedra v sebi. Pa razdelitev se je uže do sedaj le v daljših obrokih vršila in bode odslé še redkejša, ker zakon zahteva za veljaven ukrep dveh tretjin glasov. Sicer pa se ne sme prezirati, da se ravno po razdelitvi poravna marsikatera krivica. „Mirska“ zemlja ni povsod jednaka. Ako je torej jedna rodbina svoj del dobila na slabem kraji, pravično je, da pri novi razdelitvi pride do boljšega kosá. Vzboljšanje-gruntov (melioracija) pa se gotovo lože zvrši pri večem arealu, kakeršen je „Mir“, nego pri razkosanih malih parcelah. Tudi stroji se lože rabijo. Ako dozdej tega še ne nahajamo pri „Miru“, zgodilo se bo v prihodnjosti, ko bode omika bolj prodrla med narod. Sicer pa je zemlja, na kateri se pridelujejo trgovski pridelki: hmelj, konoplja, vino, itd. izključena iz razdelitve in ostane gospodarju.

Nasprotniki so dalje kazali na hrepenenje ruskega kmeta po osebni samostalnosti in na njegov nagon do lastne zemlje ter so prerokovali, da bodo kmetje po osvobojenji samí radi delili med seboj zemljo, kar jim je dovoljeno, toda le z dvemi tretjinami glasov. Pa kaže se, da so kmetje do danes ostali pri „Miru“ in razdelitve so le redke. V mnogih okrajih in celih gubernijah sta si le po kaki dve vasi razdelili zemljo; le v Novgorodski guberniji je v jednom okrožji od 190 „Mirov“ 49, in v Mobilevskem od 344 ukrenilo 25, da se razrušijo. Pa navzlic takim ukrepom se razrušenje navadno ne zvrši, in „Mir“ ostane kakeršen je bil. Občine, katere so od graščakov kupile zemljo, pridružile so celó to zemljo k „Miru“ in v mnogih vaseh so na državni zemlji, kjer so kmetje dobili zemljo v privatno last, zemljo prosto zložili v „Miru“, ker jim tako gospodarstvo bolj ugaja. Trirogov je živel dve leti v vasi Arašin Saratovske gubernije, da je natančno na mestu studiral agrarne razmere. „Mir“ je štel 493 prebivalcev v 87 rodbinah, ki so živeli v ravno toliko hišah, 212 jih je plačevalo dušni davek (podušnja dengi). Zemlje, to je njiv, imel je „Mir“ 846 desetín, razdeljene v 3 oddelke in 212 lozov, vsak po 4 desetine. Vse davke, državne in občinske, kakor tudi obrok (plačila za odvezanje) je seštel „Mir“ in razdelil v 212 delov, torej za vsak loz jeden del. Skupni znesek davkov in obroka je znašal 2607 rubljev 30 kopejk, torej po 12 rubljev 30 kopejk za vsak loz ali 3 rublje za desetino (blizu 2.84 kr. za jeden oral), kar ni ravno malo. Zemlja se je vsako leto razdelila, pa ne po dušah, ampak po dvorih, z ozirom na delavne močí, na inventar in živino, kajti „Mir“ je tu najbolj gledal na to, da plača vsak dvor res svoj odločeni del davkov. Trije dvori niso dobili nobenega loza, ker niso imeli nobenega moškega delavca (bezdušnije); 10 jih je imelo le po jednega

delavca, pa nobenega konja, dobili so po jeden loz; 45 po jednim delavcem in po jednim ali dvema konjema je dobilo po 2 loza, 30 najštevilnejših in najimovitejših po 3 do 4 in celó do po 5 lozov, 57 dvorov, ali skoraj dve tretjini vseh, posedlo je še ne prav pol zemlje „Mira“, najimovitejši ali jedna tretjina dvorov imeli pa so več nego pol zemlje (112 lozov proti 100) in plačali več davka, kakor vsi drugi. Dvor Bazilja Fedotova je l. 1874. imel $4\frac{1}{2}$, l. 1875. 5 in l. 1876. $5\frac{1}{2}$ loza, ker so mu v tem času prirastli fantje. Njegov sosed Ivan Fedotov pa je v istem času pal s treh na dva loza, ker je oče se postaral in se je zmanjšala rodbinska delavna moč. Rodbina Maksimov, katera bi morala po številu moških duš dobiti 4 loze, imela je le $2\frac{1}{2}$, ker je jeden moških bil slep, drugi nadušljiv.

Res pa je, da „Mir“ v mnogih krajih težko shaja, ker je dobil po osvobojenji premalo zemlje, namreč le njive in pašo, katero je poprej užival, gozdi in travniki pa so ostali graščakom. Leta 1880. so posedli

v I. okraji: „Mir“	17,7	milijonov	desetin,
Osební lastniki	11,5	„	„
Krona	1,3	„	„
Cerkev in mesta	0,8	„	„
v II. okraji: „Mir“	11,9	„	„
Osební lastniki	9,7	„	„
Krona	2,8	„	„
torej cerkev in mesta	1,7	„	„

Največ osebne lastnine je torej v rokah plemstva in trgovcev, v I. okraji 9.283.200, oziroma 1.284.713, v II. okraji 6.761.985, oziroma 1.450.039 desetín; „Mir“ s svojimi 50 milijoni prebivalci ima torej blizu 50% vse zemlje, v tem ko zavzima 38.102 ple-mičev in 6.400 trgovcev blizu 4%

Ruski profesor Janson je naštel leta 1877. za vso Rusijo državnega imetka 177 milijonov desetín, carskega 7 milijonov, kmetskega na zemlji poprej državni 46 milijonov; „Mirske“ zemlje 64 milijonov, kmetske na zemlji poprej carski 4 milijone, zemlje kolonistov 4 milijone, plemstva 64 milijonov in osebne lastnine 24 milijonov desetín. Kmetje imajo torej v svoji lasti 130 do 140 milijonov desetín, in od teh „Mir“ dve tretjini.

Razdelitev zemlje v „Miru“ na posamezne kmete kaže naslednja tabela:

Posedli so	kmetje	
	v I. okraji	v II. kraji
do 1 desetine ¹⁾	204.125	46.186
1—2 desetini	348.935	158.375
2—3 desetine	1,413.288	448.634
3—4 „	1,165.787	1,000.790
4—5 „	683.745	668.975
5—6 „	516.662	304.544
6 in več „	442.357	245.522

¹⁾ 1 desetina = 1.092 hektar = $1\frac{3}{4}$ oralov.

Toda iz tega izkaza se le pozvé, koliko zemlje pride na jedno moško glavo. Kmetij ali dvorov pa ni toliko, kolikor je všteti moških glav, kajti šteje se le 7,220.000 dvorov za 33 milijonov moških glav. Povprek znaša po Jansonu za celo Rusijo nadjel za jeden dvor 16 do 17 desetini, celó v najobljudenejših in najrodovitejših krajih še 10 desetini, blizu 18 oralov njiv in travnikov. V 8 gubernijah srednje Rusije so kmetje na državni zemlji dobili po 5, privatni po 3 desetine za jednega moškega; vsled pomnoženja ljudstva pa zdaj pridejo le še po 4, oziroma po 2.2 desetine na jednega moškega. V nekaterih gubernijah, n. pr. v Tverski so se hiše v desetih letih podvojile. Vsled tega postajajo učastki vedno manjši in kmetje obubožavajo, ker imajo premalo živine in poljedelskega orodja. Glavna napaka „Mirova“ obstoji v tem, da se ljudstvo preveč množi, kajti vsak mladenič se précej ženi, ker se zanaša, da dobí pri novi razdelitvi svoj oddelek zemlje. Dobro, dokler ima „Mir“ kaj rezervne zemlje. Kadar se pa morajo krčiti učastki dozdanjih članov, da dobivajo novi tudi kakov učastok, začne se nejevolja in prepir v „Miru“, in treba bode določbe minima zemskega nadjela za vsak dvor. Tiste občine, v katerih se razdelitev zemlje redkokrat zvrši, so najimovitejše, ker kmetje svoje oddelke dobro obdelujejo in ker se ljudje ne ženijo tako mladi zaradi upanja, da bi kmalu dobili svoj učastok.

Kjer se kmetje ob samem poljedelstvu ne morejo lahko živéti, zlasti ne v srednjih severnih gubernijah, pečajo se uže od nekdanj z raznovrstno domačo industrijo, za katero imajo posebne spretnosti. Dobijo se cele vasi, v katerih so sami tkalci, v družih lesorezci, v tretjih sitarji, potem lončarji, pletkarji itd. V vladimirski guberniji se živí mnogo vasij s slikanjem svetniških podob. V novejšem času se pa ustanovljajo povsod fabrike, katere s svojo konkurencijo oškodujejo domačo industrijo. Andrejev cení število ljudij, ki se pečajo v srednji Rusiji z domačo industrijo, na 321.000, kateri naredé na leto za 106 milijonov rubljev blagá.

Končno naj še omenim, kako se kmetško ljudstvo obnaša nasproti prekucijskemu gibanju nihilistov in anarhistov,¹⁾ kateri bi morali po svojih groznih činih in po svoji strahoviti eneržiji res vzbujati misel, da je vsa Rusija vulkan, ki bode uničil z velikansko erupcijo ves zdanji socijalni in državni red. Navzlic umorom visokih dostojanstvenikov in celó carja samega pa se uže zdaj pokazuje, da anarhistična stranka pač obseza neko številce fanatičnih mladih ljudij, ki se ne bojé nobene žrtve, niti smrti, da pa stoji masa naroda, zlasti kmetški stan, celemu gibanju apatično nasproti.

Ko je leta 1857. začel Hercen v družbi z Ogarjevem izdajati v Londonu znani časopis „Kolokol“, pečal se je najprej s korupcijo v ruskem uradništvu in z vprašanjem kmetškega osvobojenja. Na kako silno postopanje in upor Hercen ni mislil in ga ni nikdar zagovarjal. Zato je bil proti konci svojega življenja (1869. l.) na stran potisnen od mlajšega zaroda, ki je po ruskih mestih, zlasti v Petrogradu, Moskvi in Kijevu organizoval zarote in začel tiskati v tajnih tiskarnah časnike in brošure v socijalističnem zmislu. Nihilisti, kakor jih je slikal Turgenjev v romanu: „Očetje in sinovi“ (1862. l.) niso bili še državni nevarni in policija se zánje ni veliko zmenila. Še le, ko se je iz nihilistov izcimila socijalistična stranka z vedno bolj naglaševanim programom uničenja vsega socijalnega reda, pričela je policija močnejše paziti in zasledovati razširjevanje tacihi nevarnih idej. Črniševski je bil v Sibirijo poslan in po Karakasovem atentatu na carja Aleksandra II. dné 4. aprila 1866. l. zasegla je policija več zarotnikov. Cara odslé ni bila več volja razširjati svobodnih naprav na Ruskem. Znano je, da je pri tem atentatu carja rešil nek kmet Komisarov.

Tudi zarota Nečajeva, leta 1869., prišla je začasno na dan in ostala je brez vsacega vspeha. Imela je, kakor tudi poznejše zarote, največ privržencev med študenti, katerih je tačas mnogo bilo kaznovanih. Mladež, ki se je najbolj navduševala za nove ideje, prišla je k spoznanju, da tako dolgo ničesa ne more opraviti, kolikor časa stoji osamljena in nerazumljena od naroda samega. Ukrenila je torej „iti v narod“ in vzplamtiti ga k boju proti njegovim mučiteljem. In tla so bila res pripravljena za tako početje.

Navdušenje, s katerim je ves ruski narod pozdravljaval prve svobodne naredbe carja Aleksandra, izginilo je uže davno. Car je imel gotovo iz početka prav dobro voljo, pa pri vseh reformah je obstal oplašen sredi pota. Nobena njegovih plemenitih idej ni donášala tistega sadú, katerega sta on in narod od njih pričako-

¹⁾ Glej: Alphons Thun: Geschichte der Revolutionären Bewegungen in Russland. Leipzig, 1883, 376 stran.

vala. Uvédel je neke deželne zastope (zemstva), in jih tako postavil, da so v njih bili skoraj sami graščaki. Še tem zemstvom je pa kratil njihove pičle pravice, da s časoma niso smela družega obravnavati, kakor o cestah in o napravi kacij šol ali dobrodelnih zavodov. Poleg sodišč je imela policija še vedno administrativno oblast, soditi ljudi, pošiljati jih v Sibirijo. Tiskovna svoboda je bila prej kakor pozneje omejena, le v Petrogradu in Moskvi so izhajali časniki brez cenzure. Vsled tega v vseh omikanih, za napredek zavzetih krogih velika nejevolja in nezadovoljnost, in tajni up, da se morda po naporu prekucijske stranke omaje absolutistični centralizem. Vsled tega so našli najhujši anarhisti v nevarnih časih podporo in zavetje pri ljudeh, kateri ničesa nečejo védeti o kacam socializmu ali anarhizmu.

Kmetom je car res dal svobodo. Ko so se pa njegovi ukazi zvrševali, bili so ubogi kmetje povsod prikrajšani na zemljiščih, obteženi pa v plačilih za odvezo in državne davke. Za odvezo je država kmetom posojala denar, da so poravnali svoje dolgove graščakom, pa pod tacimi pogoji, da kmetje v določenih rokih niso mogli vrniti kapitala in obrestij. Še le zdanji car je leta 1882. kmetom plačila nekoliko olajšal. Huje za kmete pa je, da jim manjka gozdov in travnikov, ker so si jih graščaki v svoji lasti obdržali. Kmetje čutijo in se po pravici pritožujejo, da se jim je godila velika krivica.

V tem času sta na rusko mladino najbolj vplivala v Švici živeča socialista Bakunin in Lavrov. Bakunin v jedni svojih proklamacij kliče mladež na delo v narodu, in res so se od leta 1872. do 1878. ustanovila tajna društva v mnogih krajih. Tem društvom so pristopale tudi ženske z namenom, préprosti narod poučevati in navduševati za socialistične ideje. Turgenjev popisuje v svojem romanu: „Nov“ tako propagando, katera se je končala brez vsacega vspeha, ker je ruski kmet, kakor sploh kmetsko ljudstvo, konzervativen in se mu še ne sanja o takem socializmu, kakeršnega pridigujejo zdanji socijaldemokratje in komunisti. Propagandisti, mladi neizkušeni fanatiki, živeli so po več mesecev med ljudstvom kot prosti delavei in dajali ljudem časnike in popularno pisane brošure, ki so se v Genovi tiskale ter v Rusko vtihotapile. Leta 1873. in 1874. so bile socialistične družbe v mnogih mestih Vélike in Male Rusije, dokler ni policija vmes posegla in kacij 1000 propagandistov dela pod ključ. Od 770 leta 1875. zaradi te propagande zatoženih oseb je bilo 612 moških in 158 ženskih. Do uporov na kmetih nikjer ni prišlo, pa odslé so se vedno bolj širile med ljudstvom pravljice, da je car kmetom vso zemljo odmenil, graščaki in uradniki pa da so zatajili ta carski ukaz in carja prisilili, da ga je moral preklicati.

Med zaprtimi zarotniki jih je bilo le malo iz kmetov, med temi neki Peter Aleksejev, ki je v pravdi leta 1877. dokazoval,

kaka krivica se je kmetom zgodila s tem, da so se jim prikrajšale pravice do zemlje.

Po tem nevspehu je opustila socialistična stranka svojo propagando na kmetih in je, razburjena vsled silnega policijskega pritiska, ukrenila posluževati se skrajnih sredstev anarhistične stranke: umora in dinamita. Le jeden oddelek tajnih društev, tako zvani „Črni peredjel“ ni v némar puščal agrarnih razmer in izdajal še leta 1882. tajni časnik pod ravno tem naslovom. Teroristi pa so leta 1879. od besed prestopili k dejanjem, katera so nam še vsem v živem spominu. Leta 1879. so na treh krajih podkopali železnico od Petrograda do Moskve. Mina pri Moskvi, katero so izkopali Širjejev, Perovskaja in Hartman, počila je res, ko se je carski vlak 19. novembra 1879. l. peljal mimo, pa car je bil v drugem vlaku. Potem je kmetski sin Chalturin kot mizar dobil delo v zimski palači in tam pod carsko jedilnico nanosil nitroglicerina. Imel ga je uže 50 kilo pod posteljo skritega, pa se mu je zdelo še premalo. Na ukaz Šeljebova, tačasne glave teroristov, izprožil ga je 5. februarja 1880. l. ob času, ko je navadno car bil pri kosilu. Ves oddelek zimske palače z jedilno dvorano vred se je podrl, toda car ni bil ubit, ker se je ravno tisti dan vsled necega obiska zapoznil, da ni bil še v dvorani. Chalturin je od daleč gledal eksplozijo in ubežal, pa bil pozneje ujet, ko je morilec generala Strelnikova v Odesi 18. marcija 1882. l. pomagal ubežati, in obesili so ga.

Car bi se bil še pri tretjem atentatu 1. marcija 1881 l. rešil, ko bi se bil po prvem puku hitro odpeljal. Za ta atentat se je Šeljebovu ponudilo 47 prostovoljcev. Nikolaj Kibalčič, izvrsten kemik, izdelal je bombe, katere so večkrat izkušali zunaj Petrograda. V jutro 1. marcija je ob cesti, po kateri se je car navadno vozil, stalo 6 mož z bombami. Zofija Perovskaja, rodom iz visoke aristokracije, dobro vzgojena, pa fanatična privrženka teroristov, dala je znamenje s svojim ovójem, ko se je bližal carski voz. Risakov je s svojo bombo poškodoval le voz ter ranil in ubil nekaj kozakov. Car, namesto da bi se peljal dalje, stopi iz voza. V tem hipu vrže Grinevicki, rodom Poljak, svojo bombo, katera smrtno rani carja in njega samega.

Na kmetih pa so pripovedovali, da so carja ubili plemiči, ker je ukazal vzeti jim zemljo in dati jo kmetom, kateri imajo do nje staro pravico.

Osvobojenje kmetov ni donášalo tistega obilega sadú, katerega so v svoji idejalni navdušenosti pričakovali prvi boritelji leta 1860. „Velika naloga,“ pisal je nedavno „Ruski Kurjer“ (1884, 23. aprila), „ležala je na možeh v dóbi 1860. leta, uvedenje v življenje kmetskih reform. Izpolnivša svojo zgodovinsko misijo narodu, stopila je še scene tedanja generacija, ki je z redko eneržijo in z navdušenjem spravila v življenje idejo ravnopravnosti vseh

členov občinstva. „No djejalci emancipacije ne mogli sovršit do konca svoje gromolnoj istoričestoj zadači. V reformi okazalo mnogo nedostatkov, kotorije vskorje i bili vijasnjeni v žizni i literaturje“. Jedna glavnih napak je bila, kakor smo uže omenili, da so kmetje dobili premalo zemlje, a morali plačevati previsoke obroke. Aleksander III. je v obojem obziru izkušal pomagati. Obroke je toliko znižal in podaljšal, da kmetje zdaj na leto menj plačujejo za 12 milijonov rubljev. Da pa se kmetom omogoči kupiti si zemlje od veleposetnikov, ustanovila se je lanskega leta (1883.) kmetška banka (krestjanski pozemelni bank) z namenom, da posojuje kmetom denar za nakupovanje zemlje. Banka je dotirana iz državne kase in bode s časoma imela filijale v vseh gubernijah. Koncem aprila l. 1884. je poslovalo uže 14 filijal, drugod so se pa pripravljale. Od tistega časa je banka izposodila na 417 prošenj 5,790.693 rubljev. Med prošnjiki je bilo 132 „Mirov,“ 219 kmetških artelov, to je združenih kmetov, ki se skupno zavežejo za posojilo, kakor pri naših posojilnicah z neomejeno zavezo, in 71 posameznih kmetov (otdjelni krestjani). Kupili so 119.540 desetin za 6,692.355 rubljev, od katerih so 901.662 rubljev sami plačali, ostali znesek pa dobili od banke.¹⁾ Posojila se imajo vrniti najdlje v 34 $\frac{1}{2}$ letih.

Ruski časniki grajajo delovanje te banke, da zahteva preveč formalnosti, zaradi česar da preteče po 4—5 mesecev, predno se izplačajo posojila strankam. Vmešavajo se tudi posredovalci, židovskega rodú, kateri se dadó za svoje prav nepotrebno mešetanje dobro plačevati. V Vilni je neki židovski odvetnik kmetom zaračunal več tisoč rubljev za posredovanje pri banki. (Godi se pač tako, kakor pri nas kmetu, kateri išče posojila pri kaki hranilnici).

Zanimivo in karakteristično za ruskega kmeta je število artelov ali tovariščestev, kateri so dobili posojila. Med 417 prošnjiki je bilo 219 tovariščestev, to je kmetov, ki so se med seboj združili v ta namen, da s skupnim kreditom kupijo zemljo, katero potem razdelé med seboj. Nikjer združeno delovanje ni tako vkoreninjeno v narodu, nego pri Rusih. Delavci se zvezujejo v tako zvanih artelih ter skupno prevzimatejo kako delo, kako končaja in si razdelé dobiček. Kakor vidimo iz poročila kmetške banke, družijo se tudi kmetje v nakupovanje zemlje. V naši zapadni Evropi se veliko govori in piše ob asociacijah, in v poslednjih deset letih se res množé zadruge, zlasti hranilno-posojilne in konsumcijske zadruge. Na Ruskem pa o teh napravah nikdo še pisal ni, ko so bile uže davno praktično zvršene.

Leta 1869. so rodoljubi po vsem Ruskem začeli ustanovljati hranilna in posojilna društva po Schulze-Delitschevem zistemu,

¹⁾ Vjedomost o sudah iz krestjanskega pozemeljnoga banka o vremení otkritja jeho djestjeji po 1. aprila 1884. goda. (Razglašen v ruskih časopisih).

podobne našim posojilnicam. Vlada je izdala izgledna pravila in do leta 1873. potrdila 324 tacih društev.¹⁾ Koliko je zdaj tacih društev in s kakim vspehom delujejo, nisem mogel pozvedeti. Ravno na Ruskem pa je treba denarnih zavodov za osebni kredit, ker ni hipotekarnega tam, kjer je zemlja „Mirova“, in se tudi drugod hiša in zemlja kmetu ne smé eksekutivno prodati. Ruska inteligencija, katera se sploh za kmeta močno briga, pokazala je tudi v tem slučaju, da ni le v teoriji ljudoljubna, ampak da tudi s praktičnim delovanjem pomaga jedru naroda.

Upati smemo torej, da bode ruski kmet podpiran od inteligencije in vlade, s svojo krepko in zdravo naravo premagal težavno svoje zdanje stanje, v katerem se v nekaterih krajih nahaja. Naj le državniki ravnajo tako previdno in umno, kakor doslé. Naj ne posezajo z razdirajočo roko v stare naprave, ki so vzrastle z narodom, njemu na korist, in ki se bodo itak same izpremenile, kadar bodo izpolnile svojo dolžnost in kadar bodo drugi časi, drugi nazori in potrebe, z jedno besedo, kadar bo narodni duh to zahteval.

Prestopimo torej k drugi agrarni napravi, katera se tudi le pri Slovanih nahaja kot ostalina iz davno preteklih časov, ko so se naši pradedje tukaj naselili in začeli zemljo obdelovati, gotovo ne zmatrajóč jo za lastno, ampak za skupno občinsko. Paše in gozde so še tudi pozneje imeli skupne, a njive so ostale pri kmetški hiši. Kmetija pa ni bila last jednega samega, ampak cele rodbine, nerazrušljiva in nerazdeljiva. Ta naprava je

b. Jugoslovanska zadruga.

Omenil sem že, da so na Ruskem še do novejšega časa mnoge rodbine na kmetih, v katerih po več generacij skupaj pod jedno streho živí, katerim je na čelu hozjanj. Ker se je pa na Ruskem vsa pozornost obračala na „Mir“, se ni veliko o tem zadrúžnem življenji govorilo. Nekaj naravnega se je zdelo zadrúžnikom, da tisti zadrúžni duh, ki je ustvarjal in ki skupaj drží „Mir“, tudi še nižje doli na posamezno rodbino vpliva.

Drugače pri Jugoslovanih. Skupna občinska zemlja se je že davno razdelila med rodbine, a pravno mnenje narodovo še ni prišlo do zahodnih rimsko-pravnih nazorov ob osebni gruntni lastnini. Ostalo je pri starem arskem mišljenji, da ima cela rodbina lastninsko pravico do zemlje. Po rimskem pravu je imel „pater familias“ neomejeno oblast v rodbini in nad vsem imetkom, s katerim je smel po oporoki razpolagati po prosti volji, in kakor je volil, tako se je moralo zgoditi — uti legasset, ita jus esto. Pri Rimljanih je smel oče otrokom odtegniti vso zapuščino, pri

¹⁾ Izkaz o delovanji teh denarnih zavodov do l. 1873. v dr. Celestini-
novi knjigi: Russland etc. str. 111.

Germanih očetova oblast ni tako daleč sezala, ker so otroci zakoniti dediči.

Popolnoma različen je duh slovanskega dednega prava, katero ima svoj izvor v idejah rodbinske celote.¹⁾ Uže po Nestorji je pri starih Slovanih bila rodbinska celota podlaga zvezi posamnih rodov, in v vseh slovanskih tradicijah kaže se prevaga rodbine nad osebnostjo. Le v rodbini in po nji ima oseba veljavo. Neomejeno privrženost členov do rodbine hvali Nestor kot najlepšo krepost. Kdor je zaničeval rodbinsko vez ali se iz nje ločil, bil je zločinec; kdor pa je živel mirno in pošteno v rodbinski celoti, hvalili so ga. Posamezni človek je imel gotove pravice le kakor rodbinski člen. Zato tudi ves imetek ni bil oseben, ampak rodbinsk v skupno porabo vsem rodbinskim udom — omnia erant eis communia. V „Lubušinem sudu“ izreče Lubusa Klenovima sinovoma, ko sta se zaradi očetove dedščine med seboj prepirala:²⁾

„Po zakonu vekožiznyh bogov
budeta in oba vjedno vlasti“ —

in ko bi se brata ne mogla pogoditi —

„ži se rozdelita rovnu meru,“

torej po jednacih delih.

„Nehvalno nam v Nemcih iskati pravdu;
u nas pravda po zakonu svatu
juže prinesehu otei naši — v seže.“

Glava rodbini je bil navadno najstarejši mož, ki pa ni imel nobene pravice v slučaju smrti razpolagati z imetkom, ker ni bil njegov, ampak rodbinsk. Zato tudi ni trebalo posebnega dednega prava, kajti po smrti gospodarjevi ni bilo druge izpremembe, kakor da se je postavil nov gospodar. Ravno tako po smrti katerega koli rodbinskega uda ni bilo nobene zapuščine in zapuščinske razprave, ker ni imel družega imetka, nego kar je bilo obleke ali orožja. In še vse to se je zmatralo kot skupna rodbinska lastnina.

To staro slovansko pravo se je pri Čehih in Slovencih pod vplivom romanstva in germanstva uže davno izgubilo, dasi se pri nas nahajajo še mnogi sledovi, katere preiskati bi našim juristom bila hvaležna naloga; pri Hrvatih, Srbih in Bolgarjih pa je še danes v veljavi.

Utješenović v svoji poučni knjigi³⁾ navdušeno zagovarja združeno življenje. Ono mu je jéz proti razkosavanju zemlje s svojimi hudimi nasledki; jéz proti občnemu ubožanju in kmet-

¹⁾ J. Hube: Geschichtliche Darstellung der Erbfolgerechte der Slaven. Posen, 1836.

²⁾ Kraljedvorski rokopis.

³⁾ Og. M. Utješenović: Die Hauskommunionen der Südslaven. Eine Denkschrift zur Beleuchtung der volkstümlichen Acker- und Familienverfahung des serbischen und kroatischen Volkes. Wien, 1859.

skemu proletarijatu. V zadrugi so navadno po tri generacije združene. V hiši živi gospodar z ženo in z otroki, stari oče z ženo, kakšen mlajši brat in morda še kakšen očetov brat, oba z ženama in otroki. Ako v hiši ni dovolj prostora, postavijo si poleg manjše hišice za stanovanje. Gospodar ali starejšina je upravnik celega imetka; pri upravljanju mu pomaga žena, poleg hiše so hlevi, v katerih je po več parov volov ali konj, po 4 do 8 krav, po 15 do 20 ovac in svinj in dosti kúretine. Gospodarstvo je skupno, moški in ženske delajo na polji; le mati ali jedna mlajših žen ostane domá, da za vse kosilo pripravlja. Gospodar, ne da bi moral biti najstarejši, ampak oče sam, ko ga začnejo bolj zapuščati močí, prepušča gospodarstvo jednemu sinov po pregovoru: „Ko radi, onaj valja i da sudi.“

Zemlje ima vsaka zadruga po 25 do 40 oralov, navadno ne skupaj okoli hiše, ampak v pomešani legi, kar je na kvar dobremu gospodarstvu. Zadržni imetek, to je hiša z gospodarskimi poslopi, vsa zemlja in inventar z živino je rodbinska last. Ako torej umrje jeden člen rodbine, njegov delež na zadržnem imetku ne spada v njegovo zapuščino, ampak ostane zadrugi, katere členi so vdova in otroci, ako je bil pokojnik oženjen. Dekleta imajo le pravico do hrane in izreje, ne pa do kake dote iz zadržnega imetka. Vender se dá mladim oženjenim v osebno last kako živinče, ali kaj v denarjih, ali kak kósec vinógrada, da imajo poseben prihodek za svoje potrebe. Skupne prihodke pa vzprejema in hrani gospodar, kateri jih v nekaterih krajih koncem leta deli med posamezne rodbine zadruge. Ker se lahko vsak moški ženi, bi človek sodil, da se ljudstvo naglo množi, toda Utješenović trdi, da je v zadrugah navadno le po 10 do 12 oseb, in da so zadruge s 15 do 20 osebami redke. Sinovi namreč ne ostanejo vsi domá, oženi se le jeden ali dva, drugi pa si iščejo kruha drugod, bodi si, da studirajo, ali pa v kacem obrtu, ali v trgovini, ker dobro vedó, da more ob zadržni zemlji živeti le gotovo omejeno število ljudi. V nekaterih zadrugah, kjer je več mladih ljudi, vrsté se med seboj, tako, da hodi jedno leto prvi, drugo leto drugi sin v službo ali na delo, ker domá ni dovolj opravka in živeža.

Ko je avstrijska vlada ustrojila vojno organizacijo v krajini, uvidela je imenitnost zadruge za ta namen in jo rabila za podlago znani vojni zistemi v Granici. Kjer več rodbin združeno živi, tam se lahko več moških vzame v armado, kakor tam, kjer je vsaka rodbina záse, torej moški neobhodno potreben pri domu. Zato je avstrijska vlada zabranjevala razrušenje zadrug in izstop katerega rodbinskega člena iz zadruge.

Jako poetično opisuje Utješenović zadruge. Delo jim je veselje. Cel dan pojó in zvečer, kadar bi človek mislil, da so trudni, začne mladi svet kolo plesati. Prijaznost se združi z najvišjo

nravstvenostjo. Vsi zadružniki radi ubogajo gospodarja, veselé se skupaj in skupaj žalujejo.¹⁾

V resnici pa podoba ni tako svetla in so imele zadruge zlasti v Granici in v Hrvatski več temnih, nego svetlih strani. Gospodarji so postali tirani, ki so egoistično skrbeli le záse in svoje otroke. Neznosni prepiri so kalili domači mir; kdo si upa krotiti ženske jezike? Šaj se tudi ruske zadruge rušijo zaradi vedne nezloge. O hvaljeni nravstvenosti se nič dobrega ni slišalo. Ko je torej ogerski državni zbor leta 1839. ukrenil novi zakon o dedstvu ali nasledovanji, ki je tudi za Hrvatsko in Slavonijo postal pravomočen, začele so se zadruge précej rušiti ter razdelile zemljo med rodbine dozdaj združene. K sreči je ban Jelačić leta 1849. izdal ukaz, da se zemlja, kolikor je spada k zadruzi, ne smé razdeliti. Vender so se bile v tem času úže mnoge pritlikave kmetije ustanovile in stara naredba je bila v mišljenji narodovem omajana in izpodkopana. Uničene pa so bile zadruge v Granici vsled zakona od 27. junija 1873. l.

V tem zakonu se je zadrugam dovoljevalo, da smejo prosto razpolagati s svojim imetkom in da ima vsak zadrugar pravico napraviti oporoko o svojem delu. Dalje se je dovoljevala sodnijska eksekucija na posamezne zadružne deleže. Ako to ukréne večina zadružnikov, razruši se zadruza in imetek se v jednacij delih razdeli med vse zadružnike.

Nasledek tega nesrečnega zakona je razrušenje mnogih zadrug, kar bi se dalo samó na sebi zagovarjati in kar bi morda ne bilo v kvaro narodu, ko bi se bilo v zakonu ob jednom izreklo, do katerega minima se smé razkosati zemlja. Zadruge namreč nimajo v socialnem oziru take pomembe, kakor ruski „Mir“, in bi se vsakako težko dale ohraniti, ker se iz skupnega življenja treh ali štirih rodbin v omenjenem prostoru razmerno male hiše rodí preveč preprirov in ker sploh izvirajo iz vsega razni nedostatki. Zato tudi na Ruskem ne branijo takim skupnim rodbinam, da se ločijo, in vsaka gospodari sama záse; zaukazujejo pa, da se razkosavanje ne smé vršiti v drobne parcele, ter obvarujejo kmeta na njegovi zemlji, da mu je upnik ne smé vzeti in prodajati, kakor tudi ne k gospodarstvu potrebnega inventara in živeža.

Liberalni Madjari pa morajo plesati, kakor jim godejo židovi, in če so úže svoje lastne kmete izročili tem pijavkam, tem menj usmiljenja so imeli s slovanskimi podaniki. Zadruge se jedna za drugo razbijajo, nove pritlikave kmetije pa so zadolžene čez glavo.

Zagrebski „Gospodarski List“ je od leta 1850. do 1864. objavil iz raznih hrvatskih krajev celo vrsto poročil zvedenih rodoljubnih mož, kateri so izrekli svoje mnenje o zadrugah. Med temi so mnogi navdušeni zagovorniki zadružnega življenja, ki so úže takrat prerokovali silni propad kmetskega stanú na Hrvatskem,

¹⁾ Utješenović v omenj. knjigi.

ako se bodo po ogerskem zakonu zadruga zrušile in se bo zemlja vedno dalje razkosavala med dediče. Lože in bolje živí po pet ali šest rodbin skupaj pri združnem delu, živeža imajo dovolj, dovolj živine ter so dobro oblečeni. Potem pa, ko se zemlja razdeli med vseh pet ali šest v jednake dele, mora si vsaka rodbina postavljati svoja poslopja. Na tacih kmetijah nimajo potrebne živine in revščina je čim dalje huja. V Ivancih pri Varaždinu, pravi župnik Štefan Vukovič, je še nekaj zadrug, večina rodbin pa živí na svojem delu. Zadruga dobro shajajo in imajo dovolj živine; zasebne kmetije pa so revne, navadno brez volov in konj, torej si morajo pri zadrugah najeti živine, kadar je potrebujejo. Po razdelitvi je uničenih na tisoče hiš našega naroda, strašno se množi kmetski proletarijat. Ravno tako opisujejo L. Farkaš-Vukotinovič v križevski veliki županiji, Jurij Kiseljak v Draganiči in zlasti Žužek, župnik v Rjeki, prednosti zadrug pred razdeljenimi kmetijami. „Taka velika zadruga v moslavinskih, posavskih in kutinskih krajih,“ piše Vukotinovič, „ima 6—12 lepih volov, 6, 14—20 konj, od katerih so 4 do 6 lepi, 50—100 ovac in ravno toliko svinj, 15—20 krav in na stotine perotnine. V hiši in postranskih hramih živí po 4—10 in še več oženjenih mož, vsaka rodbina v svoji izbici; vsega je dovolj pri hiši, vina po 150 do po 300 véder, po več sto mernikov pšenice, koruze in prosa. Vsi pa priznajo, da je hudo zlo v mnogih zadrugah prepír med gospodarjem in drugimi združniki, ker vladni organi vsiljujejo zadrugam take gospodarje, kateri jim v vsem servilno služijo, potem pa fiskal gospodarju dovoljuje, da ravná kakor hoče. Gospodar se polení in je egoističen, kar skupi, potratí záse in za svojo rodbino, drugi moški pa morajo težko delati in so sploh kakor hlapci pri hiši.“

Žužek primerja blagostanje v zadrugah z revščino tistih kmetskih vlastelinov, katerih imetek se vsled rimskega dednega prava vedno delí v jednacijah delih med dediče. Pri njih se mimo največje revščine nahaja največja nesnaga, in grunt je uže tako razdeljen, da ga po nekaterih krajih delijo kar po ogonih in korakih. Kar se tiče agrarnega zistema v alpskih deželah, kjer podeduje jeden sin, navadno najstarejši, celo kmetijo, bratom pa izplačuje njihove deleže, meni Žužek, „da morajo ti mlajši bratje od hiše iti ter si drugod iskati kruha. Svoj delež zapravljajo in se kot delavci klatijo po svetu. V zadrugi pa ostanejo vsi solastniki zemlje in imajo vsi svoj dom, od katerega jih nihče ne more odgnati. Lahko se ženijo, v tem ko si prej omenjeni mlajši sinovi ne morejo postaviti lastnega ognjišča.“ (Ravno zato, ker se mladeniči v zadrugah prekmalu ženijo in se število konsumentov prehitro in premočno množi, zemlja pa se ne razširja, se zadruga ne morejo vzdržati. Pis.)

Bolniki in starci so v zadrugah bolje preskrbljeni, nego v razdeljenih kmetijah s pritlikavimi gruntiči, ker je v zadrugi

vedno kdo domá, da opravlja delo v hiši. Zadruga je asocijacija in sicer ne sestavljena iz tujih, ampak iz domačih ljudij, katerim je vsem na tem ležeče, da se množe prihodki. V operatu hrvatsko-slavonskih zaupnih mož se poudarja, da so zadruge najboljši jéz proti uboštvu na kmetih in proti nevarnemu proletarijatu. Rušiti jih bi se torej ne smelo dovoliti, ali pa le pod tem pogojem, da občina pritrđi in da vsi zadrúžniki privolijo. Kadar se pa to zgodi, naj dobí vsaka glava jednak del in ne, kakor se dela po zakonu od l. 1840. da se imetek razdeli po rodovih (stipites), kajti na ta način se lahko pripeti, da dobí n. pr., ako sta dve rodbini na hiši in šteje prva šest moških, druga pa le jednega dekleta, to dekletu polovico vsega imetka, vseh šest moških pa drugo polovico, kar bi bila huda krivica.

Navzlic vsem ugovorom in svarjenju se je ukrenilo razrušiti zadruge, ker ne spadajo v našo dôbo osebne svobode in so baje le primitivna agrarna naredba, katera se mora čim preje, tem bolje odpraviti. In nasledki? Zgodilo se je vse, kakor so prerokovali razumni možje v času, ko se je začelo govoriti o razrušenju zadrug, in prišlo je vse zato, ker se razkosavanju zemlje ni postavila nobena meja.

Moj prijatelj g. dr. J. Kopač v Zagrebu mi je pisal nedavno, „da od tega časa, odkar se zadruge svobodno delé, datira strašanski nazadek hrvatskega kmetskega stanú. Dokazano je, da sta tam, kjer so še zadruge ostale, domá tudi red in blagostanje. Čim več je novih pritlikavih gospodarstev, tem večji je trošek za režijo, ki je prej bila centralizovana. Vsled svobodnega deljenja zadrug je postala kmetska last na Hrvatskem labilna. Razmišlja se o stvari na vse strani, na kraj je pa težko priti. Če pojedini članovi zadruge ne razumejo onega etičnega (dostavil bi gospodarskega — pis.) momenta, ki je zadruge snoval, morajo naravno vse zadruge propasti. Res, ne zloga v nekaterih zadrugah rojéva slabe nasledke, vendar jaz mislim, da to ni prava pomoč, ako se razbije ono, kar je po sebi lepo in koristno. Kučno disciplino bi bili morali poostriiti in občine bi bile morale na to paziti, da se kučni red, ki ga ima vsaka zadruga, strogo vzdržava. Zanikarni zadrugarji naj bi ne imeli v zakonu utemeljene pravice prositi za razrušitev zadruge. Pri tem ravno solidni elementi v zadrugi trpé. Mi imamo še zadrug, ki se morajo prištevati idejalu, ali pri teh zadrugah vladajo še stari nazori, katerim je vodilo, da je osamljen človek slab. Deljenje zadrug je pri nas rodilo iste posledice, kakor pri vas prosto razkosavanje zemljišč, kmetski pavperizem in kmetski proletarijat se strašno širita“.

Zato je razumljivo, da bivši zadrugarji, ki zdaj živé v največji revščini, „proklinjajo onoga u grobu, koji je prvi uveo diobe (delitve) medju njima“.

Dr. F. I. Spevec, kateri je korenito preiskaval pravne zadrugne razmere,¹⁾ pripoveduje, da se razrušitev zadruge često ne vrši na mah, ampak polagoma, da „neke vrsti plodova ostaju još zajedničkim, zajednički se uživaju. Negdje podiele se zadrugari najprije samo stanom, ostale sgrade i zemljište ostaje u zajednici, ter ga obradjuju zajedno. Potreba posebnih stanova nužnom je posledicom prestanka prijašnje zajednice života, svaka grana stane u svojem stanu i u njem uživa svoj dio plodova. Zatim se dokida zajednica u posjedu i obradjivanju zemljišta, imenito kot oranice i vinograda, koji se najprije dodieljuje pojedinim ovlaštenikom u trajan posjed, dočim livade ili ostaju u zajednici ter se samo plod dieli, ili se pako doznačuju i kod livada pojedinim ovlaštenikom pojedini dielovi, ali ne trajno, već se svake godine mienjaju (torej kakor pri „Miru“): koi imao ove godine dio za sjeverne strane, uzeti će druge onaj u sriedi ali s juga itd. Šume nasprot, pašnjaci, dvorište ostaju često najdalje nepodieljenimi“. — O gospodarskih nasledkih razdelitve zadrug Spevec ne govori nikjer.

V Bosni in Hercegovini so lastniki večjega dela zemlje age, begi in vakuf (mohamedanska cerkvena lastnina), kmetje pa so le nekaki najemniki, ki agom ali begom oddajejo do tretjine svojih pridelkov. Sicer pa so agrarne razmere silno zamotane. Kmetje niso navadni najemniki, ker jim lastniki le z dovoljenjem gospôske smejo odpovedavati in lahko jedna generacija za drugo na isti kmetiji ostane. Age in sploh privatni gruntni lastniki so v razpolaganji z gruntnim imetkom omejeni, ker imajo sosedje, najemniki in kmetje pravico predkupa. Mnogi begi živé v zadrugah, kajti izpremenili so vero, a so ostali pri slovanskih običajih in slovanskem pravu.

Če bo res avstrijska vlada, kakor se močno govori, izkušala agrarne razmere v teh dveh deželah urediti, daj Bog, da jih ne bi po liberalno-židovskim kopitu, in da bi s tem ne spravila tamošnjih kmetov iz dežja na kap. Ako se misli na kako odvezo begove lastnine do zemlje, naj se odveznina nastavi primerna vrednosti in prinosu zemlje, ne pa tako visoko, kakor po l. 1848. pri nas, ko so mnogi graščaki po trikrat do štirikrat toliko kapitala dobili, za kolikor so poprej bili kupili celo posestvo. Zlasti pa se mora določiti minimum, koliko zemlje mora biti pri vsaki kmetiji, ki se ne sme dalje razdeliti, niti zaradi dolgov eksekutivno prodati. Ko bi pa pri zakonodajstvu Madjari imeli prvo besedo, bolje za kmete, da vse ostane pri starem. Godí se jim še veliko bolje, nego li izstradanim kolonom v Dalmaciji, Istri, na Furlanskem, po Italiji, in kakor kmetu na Ogerskem in Gališkem.

¹⁾ Dr. F. I. Spevec: Pravo bliže rodbine glede odsvoja nekretnina in o jurističkoj naravi zadruge. Zagreb, 1883.

V Dalmaciji, do koder ni sezal italijanski vpliv, ohranile so se zadruge, posebno pri pravoslavnih, bliže ob morji in okoli mest pa so sami tlačani — koloni.

V srbskem kraljestvu so se najbolj ohranile zadruge, dasi niso urejene kotifkor je meni znano, po posebnih zakonih, ampak le po tradicijonalnem pravu. Do leta 1874. ni bilo ničesar poskrbljenega za ohranitev kmetstva in zadrug. Razkosavati se je smela zemlja in kmetu prodati cel grunt, izimši dveh oralov s hišo. Z zakonom dné 24. decembra 1873. l. pre naredil se je § 471. zakona o sodnijskem postopanju in so se proglasile določbe, s katerimi se namerava ohraniti kmetski stan. Kmetu se po tem zakonu eksekutivno ne smé prodati: hiša z gospodarskimi poslopji in jednim oralom zemlje okoli nje, potem jeden plug, jeden voz, dva vola ali par konj, jedna motika, jedna lopata, jeden kramp, jedna kosa in toliko živeža, kolikor ga je treba za ljudi in živino do nove žetve; dalje na vsako glavo, ki davek plačuje pet dana (oralov) zemlje, naj bo neobdelana, ali gozd, sadovnik ali vinograd. Tega imetka pa tudi kmet sam ne smé prodati ali na kak drugi način oddati (odtudjiti). (Kako pametno in uvidno, da se ohrani grunt potomcem!) V sili se kmet smé zadolžiti, toda le pri javnih kasah, in tudi v tem slučaju se hiša in dva oralna zemlje ne smeta zadolžiti. Ako ima kmet več nego pet oralov zemlje, določuje sam, kateri del naj se mu zaradi dolgov prodá.

Srbski zakonodatelji, hvala Bogú, niso še oblizani od naše kulture, niti zaslepljeni po rimskem pravu, da bi jim omejenje gruntne lastnine na kmetih bilo sramotno jerobstvo, katero žali ves kmetski stan, kakor smo to čuli pri znani ênketi. Tudi se ne bojé, da bi kmet, če ga upnik ne smé „stante pede“ spoditi od hiše in grunta, ne imel nobenega kredita, kakor bi kmet za svojo osebo ne zaslužil toliko zaupanja, kakor kakšen trgovec ali obrtnik. Kdor tako slabo sodi o kmetu in zaupnosti njegovi, ta ga bolj razžali in sramoti pred svetom, kakor tisti, ki v prid vsi rodbini omeji pravico posameznika v razpolaganji z zemljo, katera mu je le izročena, da se s svojo rodbino živí ob nji, ne pa da v podobi dolgov zemljo sám pojé.

Navod k izvršitvi gori omenjenega zakona natančneje določuje, česa se kmetu eksekutivno ne smé prodati in zaradi zadrug pové, da mora za vsako glavo po pet oralov zemlje ostati prostih, kakor se tudi tiste hišice, v katerih poleg hiše zadrúžniki stanujejo, ne smejo prodati. Koliko je treba živeža, določujejo trije večaki (vjestaka). Ako hoče kmet prodati kos zemlje od grunta, mora z izpričevalom treh kmetov dokazati, da mu še ostane hiša s prostorom in pet oralov zemlje; isto tako zadruga. Politična gospóska pa mora privoliti v prodájo. S tacimi pametnimi naredbami se bo dal ohraniti kmetski stan na Srbskem.

G. Davorin Jenko, kateri mi je doposlal omenjeni zakon in „uputstvo za izvrševanja zakona od 24. decembra 1873“, mi piše, da v Srbiji še povsod obstoje zadruga, a tam, kjer so se rušile, so slabi nasledki, propad kmetskega stanu in revščina.

Druga nevarnost pa preti kmetom na Srbskem po urejenji zemljiškega davka, katero se je letos pričelo. Srbija se je vsled vojne v dolgove zakopala in ima, odkar je samostalno kraljestvo, sploh veliko večje troške. Zemlja je spet tisti predmet, kateri se najlože najde pri obdačenju in srbski finančni ministri niso zastoj v šolo hodili pri svojih kolegih, recimo avstrijsko-ogerskih. Novi gruntni davek na Srbskem bo baje znašal za oral I. vrste po 8 dinare (franke), druge vrste po 6 itd., za Srbijo gotovo previsoko. In kadar bo določen zemljiški davek, potem je odprta pot višje in višje za vsakojake priklade in srbski kmet kmalu ne bo delal za družega, nego za davčnega eksekutorja.

V Rumuniji so se kmetje še le 1864. leta oprostili. Pa Rumunci so videli hude nasledke v družih deželah, kjer se je izrekla neomejena gruntna lastnina. Spoznali so, da bi bil rumunski kmet po taki svobodi kmalu v hujši sužnjosti, nego poprej, in urejali gruntno odvezo tako, da je dobil vsak kmet primeren del zemlje, od 5 do 10 oralov njiv in travnikov, in primerno množico gozda. Kmet mora plačati obveznino v tridesetih letih. Ves ta čas pa ne sme niti kmet, niti njegovi nasledniki najeti kacega dolga na svoj grunt; grunta ne sme prodati, izimši občini ali družemu vaščanu. Še le po tridesetih letih, ako se tačas drugače ne ukaže, bo smel kmet s svojim imetkom po splošnem pravu razpolagati, toda občina bode imela vselej predpravo grunt kupiti, ako ga kmet hoče prodati. Če izumrje rodbina, postane grunt občinska lastnina. Pri nas pa so liberalni gospodje leta 1868. še tiste slabe ograje podrli, s katerimi se je po starih zakonih od l. 1790. kolikor toliko ohranila celota kmetij, dolgove delati pa je bilo vsacemu uže poprej dovoljeno. Kam smo zabredli s to svobodo, kaže številka 1900 milijonov hipotekarnih dolgov na kmetskih posestvih.

V Bolgariji¹⁾ se narodno sobranje s tem vprašanjem še skoraj nič ni pečalo, razven o „čifličkih“²⁾ zemljiščih. Zadruga so v Bolgariji redke in kar jih je, razpadajo, ker niso imele take tesne zveze in široke osnove, kakor n. pr. na Hrvatskem. Kmetje so z veliko večino popolni lastniki svoje zemlje in to uže po tukajšnjem zakonu. Kdor deset let obdeluje gotov del zemlje, postane njen pravi lastnik, razumeje se take zemlje, ki je bila javna

¹⁾ Iz pisma g. prof. A. Bezenška v Sofiji, kateri je bil tako prijazen, poslati mi na moje vprašanje naslednje zanimive podatke.

²⁾ Čiflik se pravi veliko posestvo, katerih so posebno mnogo imeli turški vlastelini, „čiflikdžiji“, ki so te zemlje Bolgarom ugrabili in jih potem njim dajali v obdelovanje.

brez lastnika in pusta. Kmetje pa, ki so obdelovali čifličko zemljo, niso njeni lastniki. Tacih je posebno veliko v južno-zapadnem delu Bolgarije, t. j. okoli Kistendila in Trna; tudi v Sofijskem okraju se nahajajo. Koliko je v Bolgariji obdelane zemlje, ni še znano. A res je, da leži še premnogo zemlje puste in prazne, posebno v iztočnem delu, v Tuzluku. Vsak si lahko vzame v tacih predelih zemlje, kolikor je more obdelovati; a nekateri si je prisvajajo celó več, kakor jim je mogoče obdelovati, ali pa na več mestih, kjer se jim zdi zemlja boljša.

Zemlja se daje v dar bivšim pobornikom za osvobojenje Bolgarije, potem preseljencem iz Makedonije in Bolgarom iz južne Ogerske. Zadolženi niso ravno. Za denarne potrebe imajo svoje „zemljedelčeske kase“, osnovane še pod turškim gospodstvom, katere posojujejo denar zemljelcem za 4 do 7%. Razven tega imajo pa svoj posel tudi lihvarji (oderuhi) zlasti ob Črnem morji, toda lani je sobranje ukrenilo zakon proti lihvarstvu. Uže l. 1880. pa so napravili zakon, da se ne smé prodajati ali zalagati „zelenica“, (žito, dokler je še zeleno) na riziko. Zemljedeleske kase so velika dobrotna seljakom. Poleg tega imajo tudi še sirotinske kase. S prvimi in drugimi nima vlada nobenega posla, samó toliko, da jih nadzira finančni minister. Narod sam si izbira svoje okrožne svéte, ki te kase opravljajo. Nahajajo pa se take kase po vseh večjih mestih in palankah (trgih). Do prodaje hiš in zemlje sicer tudi pride časih. V „Državnem Vestniku“ so čitati objave o tacih dražbah, do skrajnosti, da bi se komu vse prodalo, pa menda ni prišlo, ker drugače bi gotovo uže sobranje storilo kake korake proti temu.

Kar se tiče dednega prava na kmetih, nisem mogel kaj točnega zvedeti, tudi je stvar različna. Navadno je naslednik starejši sin; on redí starše in sodediče, dokler mu pomagajo združno pri delu. Ženskim sodedičem se izplača, kadar se omožé, nekaj dote, pa manjši del, nego bratom. Podrobnosti se bodo gotovo nahajale v Bobčevi knjigi „o narodnem pravu med Bolgari“, katero je obečal pisatelj v „Marici“, da jo bode izdal. (Menda še ni izšla.)

Pri Srbih je bila še nad zadrugo neka rodbinska zveza po žlahti. Rodbine ali zadruge, ki so si bile v žlahti, ostale so zvezane v „bratstvu“. Več bratstev pa je bilo združenih kot „pleme“. Tako pleme je časih štelo do 2000 in več oboroženih mož. V Črni gori in Hercegovini se nahajajo take rodbinske zveze še zdaj, le da nimajo več tiste veljave, kakor v prejšnjih časih. Zavoljo gruntne lastnine pa imajo še zmerom svoj pomen, ker ima vsako bratstvo skupno pašo za vse rodbine ali zadruge — „zabrana ali cjelina“ — in zopet vsako pleme skupne paše v rabo vsem bratstvom — „muša“ imenovano. Poleg teh paš in do-

brav, skupnih logov, nastali so časih celó krvavi prepiri med plemeni. Sicer ima pa še tudi vsaka zadruga svojo posebno pašo, ogrado.¹⁾

3. Omejena osebna gruntna lastnina.

a) Amerikanski „Homestead“.

Uže Goethe pravi:

„Amerika, du hast es besser,
Als unser Continent das alte,
Hast keine verfallene Schlösser
Und keine Basalte.

Dich stört nicht im Innern,
Zu lebendiger Zeit,
Unnützes Erinnern
Und vergeblicher Streit“.

Če se ne motim, toži ravno isti pesnik:

„Es erben sich Gesetz und Rechte
Wie eine Krankheit schleichend fort“.

Amerika je res bila na boljsem. Naseljenci iz Evrope, energičen rod, kajti slabotni in plašni ljudje se gotovo niso upali čez morje, otresele se je z evropskim prahom tudi mnogih evropskih predsodkov. Krščansko ni ravnal s prvotnimi prebivalci, uničil jih je uže skoraj do poslednjega možá. Toda v življenji narodov se ponavlja povsod zmaga močnejšega nad slabejšem, in zgodovina ni nič družega, nego veden boj in nastop novih narodov na grobovih uničenih. Stare kulture izginjajo in nove vstajajo na dan; svoj izvor imajo v zemlji in v podnebjih. Sploh pa se je kulturni razvoj človeštva dozdalej pomikal od vzhoda, iz Azije, kjer je tekla zibel prvemu človeštvu, proti zahodu — Kitajska, Indija, Asirija, Perzija, Grška, Italija z južno in srednjo Evropo, in končno Amerika. V novejšem času se pa kulturni tok v Evropi vrača preko severne Evrope po Rusih nazaj v Azijo.

V severni Ameriki, na katero v prvi vrsti mislimo, kadar govorimo ob Ameriki, naseljenci niso našli posebno znamenite stare kulture, razven v južni Mehiki, pač pa brezkončne prostore z gozdi pokrite ali z grmovjem in travo obrastene, ker so tamošnji Indijanci živeli le ob lovu. Morali to torej zemljo krčiti in tako obdelovanje ni lahko. Kdor je kedaj pri nas dal iz gozda narediti kultivirano zemljo, njivo ali vinograd, vé, koliko trudapolnega dela stane, predno se je štorovje izkopaló in zemlja pripravila za setev ali nasade. Kaj še le v prvotnih gozdih ameriškanskih z velikanskim drevjem in razkošnimi koreninami? Rodi pač táka zemlja, da človeku obilo povrača njegov trud. Od obal Atlant-

¹⁾ Sitte und Gewohnheitsrecht der Südslaven, von Dr. Friedr. S. Kraus. Agram, 1884, I. Band.

skega morja so se naseljenci pomikali dalje preko nezmernih planjav severne Amerike. Od vzhoda proti zahodu, dokler niso v teku treh stoletij prodrli do Tihega oceana, do poslednje, rekel bi arske kulturne postaje, kajti ónstran Tihega oceana se ponaša uže Kitajec s svojo najstarejšo, če prav po naših nazorih okamenelo kulturo.

Na tem svojem potu so naseljenci gozde in puščave vzpreminjali v njive in travnike, postavljali neštevilna mesta, preprežali vso deželo z železnicami, poslednje tri čez velikanske gore do Tihega oceana. Ustvarili so mogočno državo, katere javno in privatno pravo se bistveno razločuje od staro-evropskega. Podlaga blagostanju je se vé da v prvi vrsti obširnost in rodovitost zemlje, katera še neizsesana donša poljedelcu bogatih pridelkov in ima prostora za rejo milijard raznovrstne domače živine. Od leta 1855., ko se je pridelalo 100 milijonov bushlov pšenice, narastla je ta številka leta 1870. na 235 milijonov, leta 1880. na 459 milijonov. Torej se smé računati, da se je od l. 1855. do l. 1880. zemlja s pšenico posejana, pomnožila za 359%. Pa tudi prebivalstvo naglo narasta in potrebuje vedno več živeža; preostanki za izvažanje v Evropo bodo zaradi téga vsako leto manjši. Za zdaj in za mnogo desetletij bo Evropa še lahko dobivala žita in mesá iz Amerike ter se bo naše poljedelstvo moralo boriti z ameriškansko konkurencijo. Skoraj neverjetno se mora zdeti človeku, da žito, ki se je pridelalo sredi ali celó blizu zapadnih obal ameriškanske celine, ki se prevaža na tisoče kilometrov daleč po ameriškanski suhi zemlji in potem še čez Atlantsko morje, more konkurirati skoraj do srede Evrope, v Nemčiji, Švici in Trstu z našim domačim in ogerskim žitom.

Gotovo so pogoji za pridelovanje v Ameriki ugodnejši, nego li pri nas. Zemlja še ni po tisočletnem obdelovanji opešala, humus je globok, gnojiti ni treba. Po nezmernih planjavah se opravlja vse delo s parnimi stroji ali z vodno močjó, prevažanje po železnicah in po morji stane malo. Glavna stvar je pa, da so davki majhni in da se kmetu tudi ni treba boriti, kakor pri nas, z obrestimi za vknjižene dolgove, kajti teh ga ohranijo zakoni o „Homesteadih“ ali nerušnih kmetijah, kmetskih domóvih (Heimstätten). In še nekaj pomaga kmetu, ni mu namreč treba svojih najboljših delavnih močij ravno tačas, ko so dorastle in za delo najpripravnejše, svojih sinov dati za več ali menj let v vojake. Ves njen državni in gospodarski zistem dela Ameriko tiko mogočno in nevarno v konkurenciji Evropi nasproti.

Primerjajmo nekatere številke ¹⁾ državnega gospodarstva največjih evropskih držav z ónimi severne Amerike.

¹⁾ O. Hübner's geographisch-statistische Tabellen 1868.

Država	Število prebivalcev v milijonih	Državni razhod v milijonih marek	Število stalne vojske	Število ladij	
				vojnih	trgovskih
Nemčija	45.2	2000	427.000	104	4660
Francoska	37.5	2894	498.000	356	15.000
Angleška	35.2	1709	188.000 ¹⁾	555	24.830
Italija	28.4	1765	210.000	76	7815
Avstrijsko-Ogerska	37.8	1869	285.000	67	8406
Rusija	100	1524	970.000	389	3399
Severna Amerika .	50	1095	25.000	138	24.065

Ako odštejemo Angleško, imajo Nemčija, Francoska, Italija, Avstrijsko-Ogerska in Rusija z 250 milijoni prebivalcev 2,400.000 vojakov na nogah, ali na 50 milijonov blizu pol milijona, Amerika pa na jednako število le 25.000 mož. Ostane ji torej 475.000 krepkih, zdravih moških za delo. Če bo Evropa še dolgo ostala pri svojem oboroženem miru, bo državno in zasebno gospodarstvo zagazilo v najhujše krize in socialno vprašanje se bo čim delj tem huje zamotalo.

Moti se pa, kdor misli, da se je ameriška država le zaradi neomejene svobode tako čudovito razvila. Res, da v političnem in narodnem oziru vlada popolna svoboda, kajti narodi se smejo po svoje razvijati in, dasi je angleški jezik državni jezik, nikdo ne bo silil družih narodov, da bi se ga morali priučiti, ako jih ni volja. Vsak narod si snuje svoje šole, kakor si tudi vsako veroizpovedanje cerkvene postave in obrede ureja po svoje, ne da bi se država vtikala vmes. Politična uprava je izročena občinam in deželam. Vse drugače pa se ravna v gospodarskih stvaréh, zlasti kar se tiče železnic, bank, denarnega prometa in agrarnih razmer. Tu si dežele, oziroma država ne pridržujejo samó strogega nadzorstva, ampak urejajo jih z natančnimi zakoni, po katerih je svoboda osebe in imetka vse huje omejena, nego li bi bila pri nas, da se je prepovedalo razkosavanje zemljišč.

Za železnice, dasi niso državne, niti z državnim denarjem zgrajene, postavljene so v vseh deželah posebne komisije z državnim komisarjem, in njih naloga je nadzirati vse delovanje železničnih društev. Te komisije imajo pravico pregledovati vse njihove knjige, preiskavati železnično progo, mostove, poslopja, vozove in državni komisar smé, ako se kje pokaže kakšen nedostatek ali celó kaka nevarnost za promet, vse potrebno zaukazati, železniško vodstvo pa mora brez ugovora izvršiti, kar se mu naroča. Tudi

¹⁾ Vines je tudi vojska v kolonijah.

na tarife vplivajo države. Zakon za državo Illinois n. pr. določuje ¹⁾ v § 1.: Ako katera železnica nastavi previsoke in neprimerne tarife za prevožno ljudij ali blaga, ima se krivo spoznati prisiljenja (Erpressung) in po § 4. kaznovati z globo od 1000 do 5000 dolarjev, če se zgodi to prvič, ako drugič od 5000 do 10.000 dolarjev, tretjič do 20.000 in pri vsacem nadaljnem slučaju s 25.000 dolarji. Navzlic ti državni strogosti ima Amerika 150.000 *km* železnic — le od l. 1880. do 1882. se je zgradilo 45.000 *km* novih prog — katerih vrednost znaša 5 milijard goldinarjev. Evropa brez Angleške pa jih ima le 130.000 in z všteto Angleško še vedno le 150.000 *km*, torej jednako veliko.

Pri železničnih tarifah pa dežele pazijo posebno na to, da so kolikor mogoče nizke za žito in živino, ne pa tako nezmerno visoke, kakor pri nas v Avstriji. Le po tem potu je mogoče tekmovati amerikanskemu žitu z Evropo.

Ravno tako strogo, kakor na železnice, pazi država na denarne zavode in banke. Ko je liberalna Evropa odpravila kazni za oderuhe, objavili so v Ameriki zakone proti oderuštvi in visokost obrestij omejili na 6 do 10%. V Evropi so se poleg centralne privilegirane banke, n. pr. c. kr. avstrijsko-ogerske, ustanovljale velikanske privatne banke s prav površno vladno kontrolo, katere monopolizujejo denarni promet. Nasproti so si pa v Ameriki izmislili nekov bankin zistem na jako originalni podlagi, po katerem je zdaj uže osnovanih nad 2000 lokalnih bank, ki poslujejo pod strogo vladno kontrolo v največjo korist ljudstvu in državi. In ves zistem je tako préprost, da se je le čuditi, zakaj ga v Evropi še niso nikjer posneli in porabili. Židovi in njihove banke bi se vé da potem ne imeli toliko prilike, polniti si žepov s pritiskom in odiranjem poljedelskega, obrtnega in trgovskega stanú. In zato tudi naši véliki časniki, ki so navadno bankini in židovski organi, nikdar besedice ne zinijo ob amerikanski bankini uredbi. G. Albert Kurtz, ki se je preselil po dvajsetletnem poslovanji v Ameriki zaradi zdravja v Evropo in ki zdaj živi v Slatini na Štajerskem, mož, dasi rodom Nemeec, vender po polnem pravičen in velik prijatelj Slovincem, popisal je osnovo in delovanje teh bank. ²⁾ On meni, da bi se po uvédenem takem zistemu v Avstriji dal državni in osebni kredit postaviti na zdravo podlago in visokost obrestij zmanjšati na 3 do 4%, kar bi zlasti za kmetski stan bilo vážno in potreбно.

Po nacijonalno-bankinem zakonu s 3. junija 1864. l. smé se povsod ustanoviti nacijonalna banka, ako se združi najmenj pet oseb, da zložijo kapital, ki mora znašati vsaj 100.000 dolar-

¹⁾ Dr. R. Meyer y omenjeni knjigi.

²⁾ Alb. Kurtz: Das National-Bank-Sistem der V. St. von Nordamerika. Südsteirische Post. Marburg. Majnik in junij 1884.

jev; le v mestih pod 6000 prebivalcev zadostuje 50.000 dolarjev. Od kapitala se vplača prva polovica pri ustanovitvi, druga polovica v mesečnih rokih. Banka mora od tega kapitala najmenj tretjino vložiti kakor kavcijo v državno kaso, in sicer v državnih obrestonosnih obligacijah. Država pa daje banki državne bankovce v znesku 90% vložene kavcije brezobrestno. S temi bankovci (bonds) banka posluje. Ker dobiva obresti od vložene kavcije, recimo 5%, na drugi strani pa plačuje za državne bankovce k večjemu do 2% stroškov davka, lahko posojuje svoj denar po 3 do 4%. Državno nadzorstvo je silno strogo in postavljeni državni komisariji imajo neomejeno oblast pri nadziranju bankinega poslovanja. Vse nacionalne banke so depozitorji za javne denarje, tako rekoč državni in vladni finančni agentje. Na kako trdnih in solidnih podlagah stoji ta bankini zistem, pokazala je poslednja kriza meseca marcija 1884. l., tičoča se železničnih papirjev v Novem Jorku. V tem ko so privatne banke s 100 milijoni dolarjev pasiv morale likvidovati, ustavila je samó jedna nacionalna banka od 2000 bank plače, in to le zaradi sleparstva direktorjev, kateri so tudi précej potem bili dejani v zápor.

Leta 1882. je bilo 2269 tacih nacionalnih bank z delniškim kapitalom 483 milijonov dolarjev, z rezervnim fondom 131 milijonov dolarjev in 1122 milijonov privatnih vlog. Te banke so vložile pri finančnem ministru 357 milijonov v državnih obligacijah in nasproti imele 314 milijonov bankovcev v cirkulaciji, a poleg tega še v zlatu založena 102 milijona dolarjev, torej več nego dovolj varnosti za svoje bonds (bankovce).¹⁾ Letni promet je znašal 2399 milijonov dolarjev.

Ravno tako, kakor bankinemu zistemu, moramo se čuditi umnim agrarnim naredbam v severni Ameriki. V istem času, ko se rimsko pravo v Evropi do zadnje konsekvence razvija in ko se osebna svoboda raztéza do po polnem svobodnega neomejenega razpolaganja z zemljo, vezali so Amerikanci zemljo, in dali gruntne lastnika — vsaj po mnenji naših za neomejeno gruntno lastnino navdihnenih juristov — pod kuratelo. Nisem pa še slišal, da bi se Amerikancem, ki gotovo vedó ceniti pravo svobodo, táko omejenje zdelo nečastno ali poniževalno za kmetški stan.

Kdor pogleda zemljevid Severne Amerike, vidi vso površino skoraj po kvadratih razdeljeno v posamezne dežele. Istim načinom je vsa zemlja po kvadratnih kilometrih razdeljena v tako zvane sekcije. Vsaka sekcija, obsezajoča 640 acres = 258 ha, objeta je na vseh štirih stranéh s cestami. Sekcija se smé deliti v $\frac{1}{2}$, $\frac{1}{4}$, $\frac{1}{8}$ do $\frac{1}{16}$ podsekcij. Navadno obseza jedna kmetija po $\frac{1}{4}$ ali

¹⁾ A. Kurtz v omenjeni razpravi. Ako se pa prištevajo vse hranilnice in privatne banke, jih je uže nad 7000 z več milijardami kapitala in depozit. (Opazka v „N. Fr. Presse“ 1884, Juni.) Po dr. R. Mayerji je bilo 1881. l. vseh skupaj 6796 s 670 milijoni kapitala in 2667 milijoni depozit.

vsaj $\frac{1}{8}$ sekcije ali 160 do 80 acres. V vzhodnih deželah pa, kjer se zemlja uže delj časa kultivira in kjer je prebivalstvo gostejše, smejo se sekcije z dovoljenjem deželnim ločevati še na manjše dele. Vsak grunt, vsaka kmetija, ograjena je s plotom, kar se v mnogih deželah zaukazuje celó po zakonu. Naprava in poprava tacih plovov sta baje v letih 1879. in 1880. veljali 77,763.473 dolarjev.¹⁾ Hiša z gospodarskimi poslopji stoji ob cesti. Ker je ves grunt arondiran krog hiše, ima uže v tem kmet prvi pogoj dobremu gospodarstvu. Niti delavci, niti živina ne gubé časa s potom na oddaljene parcele. Lahko je uvésti in ohraniti red in tudi poljski stroji se dadó lože rabiti, nego li pri nas, kjer so časih parcele tako majhne, da se živini pri oranji še na lastni zemlji ni móči obračati.

Angleški naseljenci so v Ameriko prinesli s seboj svoje angleško dedno in agrarno pravo, po katerem prvorojenec podeduje vse posestvo, ne da bi se smelo deliti. Ker si je vsaka rodbina pri naselitvi prisvojila toliko zemlje, kolikor se ji je zljubilo, nastala so veleposestva, kakor na Angleškem, mlajši sinovi pa so se pomikali dalje v druge nekolonizovane kraje. Dné 4. julija 1776. l. je kolonijalni parlament v Filadelfiji proglasil neodvisnost severne Amerike od máterine zemlje angleške po predlogu Jeffersona, virginskega poslanca, kateri je v dotično izjavo vpletel tudi pojem človeških pravic, dasi se določitev tega pojma navadno pripisuje francoski prekuciji. Francoska deklaracija l. 1789. je le prepis amerikanskega izvirnika in bila je najbrž tudi po Jeffersonu, ki je bil odbran amerikanskim poslancem v Parizu, zdelana ter po njegovem prijatelju Lafayettu predložena francoskemu parlamentu. Jefferson, jeden najbistroumnejših državnikov Severne Amerike, ustanovil je demokratično stranko, katera je vladala od njegovega predsedništva do Abrahama Lincolna in je dobila l. 1882. zopet večino v kongresu. On je proglasil načelo, da se nobena generacija ne smé vezati na take dolžnosti, katerih bi ne mogla zvrševati, dokler živí. Torej niti pojedini človek, niti država ne smeta delati več dolgov, nego jih je móči poplačati v štiri in tridesetih letih, v povprečni dóbi za jedno človeško generacijo.²⁾ Kot demokrat je delal za odpravo predpravice veleposestnikov, tako zvanega angleškega Entaila. Po Jeffersonovem izreku imajo vsi ljudje jednako pravico do zemlje, torej se lastniku ne smé braniti, da svojo zemljo po jednacijah delih raz-

¹⁾ Allgemeine Verhältnisse der Landbezirke in den Vereinigten Staaten. Wiener Landw.-Zeitung 1884, Nr. 28.

²⁾ Jeffersonovega načela, da mora država vsak dolg, ki ga najame, plačati v štiri in tridesetih letih, drži se Severna Amerika strogo. Leta 1801. je znašal državni dolg 83 milijonov dolarjev, do l. 1836. je bil uže poplačan ves ta dolg. Po vojski z južnimi državami je dolg l. 1866. narastel na 2773 milijonov dolarjev, od katerih je v šestnajstih letih uže bilo 1200 milijonov plačanih ter bode gotovo ves dolg poravnán še pred štiri in tridesetimi leti.

deli med otroke svoje in da sploh povoljno razpolaga s svojo zemljo. Jeffersonu je bilo le do tega, da razruši preveliko moč maloštevilnih aristokratskih družin, ki so si pri naselitvi prisvojile velikanska posestva z namenom, ustanavljati velike in mogočne rodbine. Razrušenje teh veleposestev je Jefferson res dosegel; slabih nasledkov neomejene gruntne svobode pa tačas še ni mogel spoznati, če prav bi ga pogled v grško in rimsko zgodovino bil lahko poučil, kam privéde taka neomejena svoboda.

Ni še minilo petdeset let, odkar je bil v Severni Ameriki Entail odpravljen, da so se smela zemljišča prosto razkosavati in obkladati z dolgovi, in uže se je pokazal silni propad na kmetih ter pretela agrarna kriza. Amerikanci, praktični kakor uže so, spoznali so précej kóren temu zlu in, ne da bi se dali motiti po liberalnih frazah in po navideznih obzirih na privatno pravo, posezali so z energično roko med zamotane agrarne razmere ter gruntnemu lastniku vzeli imeniten del njegovih pravic, ukazali, da ne smé ni razkosavati, niti zadolževati grunta svojega.

Še do tridesetih let našega stoletja je tudi v Ameriki upnik po rimskem pravu dolžniku smel jemati vse, kar je imel, premično in nepremično blagó, smel ga je dati celó v zápor zaradi neplačanih dolgov. Po veliki bankini krizi 1837. leta so kapitalisti neusmiljeno iztirjavali svoja posojila od upnikov in zlasti na jugu plantažnim lastnikom jemali vso zemljo. Država Texas, tačas prav malo obljudena, dala je tem iz južnih držav na njenem teritoriji naselivšim se kolonistom zemljo, toda ob jednom, da bi jih prejšnji upniki ne mogli tudi tukaj preganjati, ukrenila zakon, da se kmetski dom z gruntom — „Homestead“ — zavoljo dolgovi v celoti, niti v kóscih ne smé eksekutivno prodajati. To je bil prvi zakon za oetje kmetskih domov pred eksekucijo. Druge države so jo posnemale, zdaj so skoraj v vseh veljavni „Homestead-laws“ — zakoni o kmetskih domóvih (Heimstätten).

Najbolj je na to pritiskala posebna stranka, tako zvana „Loco-foco“, katera se je organizovala l. 1832. in pozneje dobila ime „agrarcev“. Ta stranka je izdala uže pod predsedništvom Jaksonovim svoj program, po katerem se ima ohraniti srednji in mali gruntni posestnik s tem, da se posestva ne smejo deliti med dediče, ampak v celoti ostajati vsi rodbini; ne prodajati, le k večjemu zamenjavati z drugim kmetskim domom. Tako se bode odpravilo po mnenji te stranke najhujše zlo vsake države, vse-mogočnost birokracije in veleposestnikov, ker bi potem ne trebalo zamotanih zakonov in uradniških vlad, katere zdaj po vsem svetu onesrečujejo človeštvo po nezmernih, za plače in vojske potrošenih davkih. Vsak kmetski dom naj obseza $\frac{1}{4}$ sekcij, 160 acres, in naj ne bode manjši od 10 acres,

Neumorni agitaciji agrarne stranke se ima Amerika zahvaliti, da so se utrdile agrarne razmere vsled „Homestead-laws“, in da

ima zdaj krepak poljedelsk stan, kateri lahko shaja, če dela in ne zapravlja. Število farm, to je kmetij, narastlo je od 2,044.077 v letu 1860. na 4,008.907 v letu 1880., od katerih so posedli kmetje 2,984.306; namreč: 2.601 do 3 acres zemlje; 85.456 od 3 do 10 acres; 122.411 od 10 do 20 acres; 460.486 od 20 do 50 acres; 804.522 od 50 do 100 acres; 1,416.618 od 100—500 acres;¹⁾ na ostalih kmetijah so bili najemniki. Torej so tri četrtine kmetij v posesti kmetov, ki sedé na lastni zemlji, s katere jih noben upnik ne smé pregnati.

Glavni zakon o kmetjskih domóvih je ukrénil kongres leta 1862. za naseljence na državni zemlji. Določilo se je za kmetijo 160 acres. Zaradi dolgov se kmetija v prvih petih letih po naseljenji ne smé prodati; a tudi potem ne, ker spada kmetjski dom pod „Homestead-laws“ posameznih dežel. Najstarejši zakon države Texas iz l. 1839. določuje, da je kmetjski dom zavarovan proti posilni prodaji zavoljo dolgov. Tudi lastnik sam smé kmetijo prodati le s privoljenjem svoje žene. Zakon l. 1882. še natančneje določuje, kaj mora ostati rodbini in kaj je izvzeto od eksekutivne prodaje, namreč: dom z gruntom, gospodarsko, kuhinjsko in kmetijsko orodje, rodbinska knjižnica in rodbinski portréti, pet krav s teleti, dva jarma upréžnih volóv, dva konja z vozom, puška, dvajset svínj, dvajset ovác, sedla in zaprege, komati za živino in orodje za obrt, ako se kmet s katerim pečá. Prodati se smé kmetjski dom le za dolg, ako lastnik ni plačal kupnine, za zaostale davke, za takšno delo in robo, katera se je porabila za melioracije.

Po uradnem izkazu je od l. 1862., ko je pod predsedstvom Andrew Johnsona bil proglašen 20. majnika zakon o kmetjskih domóvih na državni zemlji, do 30. junija 1883. l., bilo ustanovljenih 608.652 kmetjskih domóv. Po tem zakonu je namreč dovoljeno vsacemu amerikanskemu državljanu, vzeti od državne zemlje v last 160 acres, a plačati mu je le pristojbine. Take proste zemlje pa je vedno menj, čim bolj se množi prebivalstvo. Veliko take državne zemlje so dobivale železnice, katere so jo prodajale spekulantom, ki vabijo naseljence v take kraje in pri oddaji zemlje imajo lepe dobičke. Pa tudi vsem takšnim naselitvam veljajo zakoni o kmetjskih domóvih.

Kaj pa kredit? Ako se kmetu ne smé prodajati njegovega grunta in je še celó njegovo premično blagó večinoma obvarovano pred eksekutivno prodájo, kdo li mu bode posojal denarja, kadar je v stiski? Kako si hoče revež pomagati, če mu v slabih létinah vsega primanjkuje, živeža, semena za setev, živine itd.? Kje najde kaj kredita? To je bil tisti izgovor pri znani énketi, ko se je nasvetovalo, da se kmetija ne smé prodajati zaradi dolgov. Hipo-

¹⁾ Obširno opisuje amerikanske agrarne razmere dr. R. Mayer v knjigi uže omenjeni str. 66. do 490.

tekarni kredit je baje tista panacea, katera reši našega kmeta iz zadreg. Ali kako ga reši! Še nekaj desetletij, in malo bo kmetov, ki so še pravi lastniki zemlje svoje, vsi drugi le po milosti upnikov-kapitalistov, katerim ne kaže kmeta preganjati z grunta, saj tako dela samó zánj.

Amerikanskemu farmerju, dasi ne more ponujati svojega doma za hipoteko, manjka ravno tako malo kredita, ako ga je vreden, kakor obrtniku in trgovcu, ki tudi upniku z drugim ni pôrok, nego li s svojo osebno veljavo. Da ima tudi pri nas kmet kredit, da dobí v sili denarja, ne da bi moral svoje hipoteke zastavljati, kažejo nam hranilne in posojilne zadruge s svojim vedno raztezajočim se koristnim delovanjem. Kdor nima družega kredita, nego na svoje hipoteke, bolje, da se mu zabrani še ta, kajti z zadolženjem grunta ne pojé samega pridelka zemlje, ampak zemljo sám o, katero bi moral ohraniti svojim potomcem, kakor dobro omenja Jefferson.

„Zakon o kmetskih domóvih“, tako je pisal l. 1882. kongresni nadknjižničar v Washingtonu Mr. Spaffort grofu Gezi Andrassyju, glavnemu zastopniku agrarne stranke na Ogorskem, „spada med najdobrodejnejše in najvspešnejše, kar se jih je ukrenilo v kateri koli deželi. Načelo, na katero se ta zakon naslanja, da se vsaki rodbini zagotavlja stanoviten dom, smé se slaviti kot izrek razsvetljene državne politike. Uže je 33 držav ukrenilo specialne zakone, in tudi v ostalih štirih se snujejo. Duh vseh teh zakonov izkuša ohraniti kmetski dom pred prodajo zavoljo neopreznosti ali nesreče rodbinske glave, kar ni le v rodbinskem, ampak tudi v državnem interesu, in od tačas se res krepi vsa država“.

Naj navedem še nekatere izreke imenitnih Amerikancev o kmetskih domóvih. Tarbell v Missisipi pravi: „Ni ga večjega nagona k čednosti, marljivosti in domoljubju, nego li je stalen dom, okoli katerega se zbira rodbina in kamor se členi veselo vračajo, naj bodo še tako raztreseni po svetu“. H. Benton, ki je uže leta 1828. zagovarjal napravo kmetskih domóv, dokazuje, da je najem svobodi neugoden. „Svobodni kmet (Freisasse) je naravni nositelj svobodne vlade, najemništvo pa uničuje domoljubje in slabí duh neodvisnosti“. „Zakon“, dejal je sodnik Sanderson, „izvira iz ideje, da je dobro za splošno blaginjo, ako ima vsaka rodbina svoj dom, gotovo svoje bivališče, gradič svoj, v katerem nahaja zavetja pred finančijelno nesrečo in varstvo pred preganjajočimi upniki“. Ko je Mr. Christian v Cooku utemeljeval ta zakon, zaznamoval ga je „določbo za varstvo in ohranitev žené in otrok proti moževi zanikarnosti in neopreznosti“. C. J. Morill pravi: „Bil je vélik trijumf civilizacije, ko je določil zakon, da se nikdo ne smé zapreti zaradi dolgov, pa še bolj ustanovljena je sreča rodbin, odkar je kmetski dom zavarovan pred roko biričevo.“

V konventu nevadskem je minister de Long l. 1864. priporočil zakon in rekel: „Ideja se naslanja na staro angleško načelo, da je vsacega moža dom njegov grad, njegovo svetišče in zavetišče pred vsemi skrbmi življenja in pred vsem preganjanjem svetá. Namen zakonov pa je, vsakemu dati varnost za njegov dom, zagotavljati ga, da mu prostor, kjer so se mu poródili otroci, v nobenem slučaju ne bode odvzet.“

V istem zmislu je dejal J. H. Warwick: „Vsi čutimo, kaj to pomeni, imeti okoli sebe narastajoče otroke, kaj pomeni, počivati pod rodbinsko streho, bodi si mala ali velika. Zlasti zaradi žené in otrok želim tega zakona, da jim ostane rodbinsko ognjišče, ne da bi ga mogli izgubiti zavoljo kacega moževega nepremišljenega koraka.“

V Ameriki so torej dobro védeli, da je treba za poljedelca družih zakonov, nego li za druge stanovce, zato se niso dali v zakonodajstvu motiti po rimsko-pravnih predsodkih in liberalnih frazah. Osebna svoboda smé sezati le tako daleč, da ni v kvaru rodbini, narodu in državi, kajti v teh obzirih ima tudi osebna lastnina svoje meje.

Kadar človek omenja in kaže na agrarne naprave v Ameriki, précej se mu ugovarja: „V Ameriki so vse druge razmere, tam je to mogoče, pri nas pa je ljudstvo vzrastlo v družih nazorih in je navajeno, da smé prosto razpolagati z vsem svojim imetkom, premičnim in nepremičnim. Ustavljalo bi se vsaki omejitvi svojih lastninskih pravic.“ Ni res! Ravno narod želí ohraniti celoto kmetije, le napačni zakoni ga silijo v dolgove in do razkosavanja.

A tudi kmetovanje v Ameriki se od evropskega ne razločuje tako silno, kakor se navadno trdi. Pogovarjal sem se večkrat z prej omenjenim g. Kurtzem ravno o kmetijstvu v Ameriki in pri nas Slovencih, ker je on oboje na tanko opazoval. Glavni razloček tukaj in tamkaj je v tem, kako ravnájo s kmetom država, zakonodajstvo in drugi stanovi. V Ameriki spoznavata država in občinstvo, da je treba varovati in krepíti kmetijski stan, da se mu mora omogočiti eksistencija in vzbujati veselje do dela s tem, da se njemu prepušča večji del užitka od tega, kar si je pridelal v potu svojega obraza. Kako pa pri nas? Kmet bi moral biti tista skleda, iz katere vsi zajemajo, od davkarije pričénši, trgovci, obrtniki, krčmarji, notarji, advokati, zdravniki, duhovščina in uradniki tako dolgo, da je izpraznena in strta.

Država obdači pri nas zemljo z blizu 23% čistega prinosa, v tem ko jemlje pri premičnem kapitalu k večjemu po 10% čistega dobička. Pri kapitalu se vrhu tega ta davek jemlje le po dokazanem dobičku, toda pri zemlji je stalen in nikdo ne vpraša, ali je zemlja tudi toliko rodila, kolikor se zahteva davka. Državni davek pa je najpripravnejša podlaga za vsakojake priklade: de-

žélne, okrajne, občinske, šolske, cerkvene itd. Pa še ni dovolj plačil. Pri vsaki malenkosti treba koleka, notarskih pisem, da ne govorim sploh o dragi justici in neusmiljeno napetih tožbenih troških. In kaj še le pristojbine! V Ameriki država skoraj ničesa ne zahteva od grunta in je jedina občutljiva davkarska naloga občinska.

Nič menj hudo se ne godí pri nas kmetu v kupčiji, kadar ima kaj prodati svojih pridelkov. Glavni dobiček vtaknejo v žep prékupci in trgovci; kmet mora biti še vesel, če mu je sploh mogoče, da svoje blagó izpremeni v denar. V Ameriki so v vsakem mesteci državne nacionalne banke in trgovci, ki dajejo pod prav ugodnimi pogoji farmerju kredit. Navadno ima vsak farmer pri jednem trgovci svoj „conto corrente“. Trгоvec v teh mestecih ima v svoji zalogi vse, česar potrebuje kakov farmer in mu dá blagá na kredit, ne da bi si jemal večjega nego li navadni dobiček. Farmer oddá zopet vse, kar ima na pródaj, svojemu trgovcu, kateri izročeno mu blagó po dnevni trgovski ceni prodá dalje, pa si pri tem ne jemlje nobenih procentov. Farmer in trgovec, oba shajata dobro, in farmer, če tudi ne more zastavljati nobenih hipotek, ima vedno dovolj potrebnega kredita, ako ga zasluži po svojih osebnih svojstvih, po marljivosti, štedljivosti in treznosti. —

Prestopimo zdaj od najmlajše k najstarejši človeški kulturi, h kitajski in oglejmo si agrarni zistem tega nam čudnega naroda, kateri nam često služi v posméh, a njemu še bolj mi s svojimi nazori.

b) Kitajski „Tien minn“.

V starih časih je bila vsa zemlja, kakor pri arskih narodih, skupna in razdeljena le v užitek med rodbine. V 7. stoletji, za vlade cesarja Won-ti, postala je zemlja osebna last, pa ne povsem. Od 330 milijonov hektarov zemlje jih je namreč 70 do 75 milijonov tako vezanih, da ima vsaka rodbina svoj „Tien minn“, hišo z gruntom, katerega podeduje vselej najstarejši sin, ki je dolžan kmetijo v dobrem stanu vzdržati in v dobrem stanu oddati nasledniku. Takšen „Tien minn“ se ne more niti zadolževati, niti prodajati, niti prostovoljno, niti po eksekuciji. Davka se prav malo plačuje, zapuščinske pristojbine pa nobene.¹⁾ In zdaj naj še kdo smeši Kitajce! Tri četrtnine vse zemlje so proste, nevezane, ter jih smé lastnik prodajati, kadar mu drago. Jedna četrtnina pa je vezana, še bolj nego li pri ameriškanih „Homesteadih“, torej se srečati najmlajša in najstarejša kultura v jedni in isti ideji omejitve svobodne gruntne lastnine.

¹⁾ Dr. B. Mayer in Laveleye v omenjenih knjigah.

Ker je Kitajska silno obljudena, ima zemlja visoko ceno, od 1000 do 12.000 in 15.000 frankov za hektar; najnavadnejša cena je 3000 do 4000 frankov. Ako se računa na Kitajskem 90 milijonov rodbin, pride na jedno rodbino $3\frac{1}{2}$ hektarov, toda „Tien minni“ so manjši, časih le do $\frac{3}{4}$ hektara. Za najemnike ima Kitajska prekoristno napravo, da postanejo s časoma, ako po več let na jednom in tistem gruntu živé, lastniki jednega dela zemlje.

Ob agrarnih razmerah na Kitajskem nahajajo se prav zanimive opazke v spisu Čeng-Ki-Tongovem, uradnika pri kitajskem poslanstvu v Parizu.¹⁾ V oddelku: „O rodbini“, opisuje omenjeni Kitajec, kateri gotovo bolj pozná odnošaje svoje domovine od tujih pisateljev, rodbinsko življenje z ozirom na lastninsko pravico. „Rodbinsko življenje“, pravi, „to je podlaga, na kateri sloni vse socijalno in državno življenje Kitaja. Kitajsko občinstvo je zveza rodbin. — Kitajska rodovina je prava zadruga. Vsi člani so zvezani drug drugemu pomagati in skupno živeti. Vsi dohodki se stekajo v občeno blagajnico, vsak nosi vánjo, kolikor more. V rodbini morata vladati jednakost in svoboda, in ti véliki besedi sta zapisani v srca naša. Vsak član rodbine je zavezan skrbeti za mir in soglasje v rodbini. Pa popolnosti ni nikjer. Če si tudi stavimo take idejale, vendar dobro vémo, da ni pravila brez izjeme, in še celó na solnci so pege.“

„Ako vsled neugodnih razmer navstane prepir, dopušča zakon delitev občne lastnine: razdelí se v jednake dele med vse moške člane, na ženske se ne gleda pri razdelitvi. Ta organizacija ima brez dvojbe prednosti s stališča vzajemne pomoči. Ako zbolí jeden član rodbine, dobí takoj potrebno pomoč. Ako kdo izgubi svoj zaslužek, neobhodno potreben za življenje, ali zavoljo starosti ne more delati, prihití mu rodbina na pomoč. Kakor vidite, je to nekaj podobnega patrijarhalični organizaciji v svetopisemski dóbi. Oblast je v rokah najstarejšega v rôdu, v vseh važnejših slučajih v življenji ima on odločilni glas. Vsa pisma podpisuje on v imeni rodbine. Zemlja je vsem skupna last. Potnik, ki pride v naše vasi, prepriča se lahko o tem. Ako vpraša, pokazavši na ta ali óni kósec zemlje, čegav je, povejo mu, te ali óne rodbine. In ako se hoče bolj prepričati o tem, prečíta naj na mejnikih ime rodbine, katere je posestvo. Vsaka rodbina ima pisana svoja pravila. Vsi dohodki, ki jih ima rodbina, naznačeni so v njih z nenavadno natančnostjo, in tudi zakaj so namenjeni; tako se ima dohodek od tega kosa zemlje vporabljeti za vzdrževanje starcev; od drugega — za nágrade mladim ljudem po dovršenji izpitov; iz dohodkov tretjega kosa

¹⁾ Spis je bil proglašen 1883. l. v „Revue de deux Mondes“, poslovenjen v „Sl. Narodu“ 1884, št. 203. itd.

se plačujejo troški za vzgojo otrok ali za dote hčeram; vse je točno naštetu, preskrbljeno je za vse, tudi najmanjše slučajnosti.“

„Pravila ne določujejo samó pogojev materijalnega življenja, ampak določujejo i dolžnosti in kazni, katerim se mora podvreči vsak član rodbine, ki s slabim obnašanjem ali z zapravljivostjo škoduje rodbini. Podobna zistema bi se ne mogla obdržati, ko bi uže vzgoja vsakemu ne vtisnila spoštovanja do nje. Brez tega bi naše rodbinsko življenje ravno tako izginilo, kakor je na zapadu. Naše vzgojevanje je nalašč tako uravnano, da se doseže ta zmoter — onó razvija globoko spoštovanje do rodbine.“

„Na petih osnovnih principih stoji in vzdržuje se udanost rodbinskim načelom. Ta so: zvestoba cesarju, spoštovanje roditeljev, soglasje med soprogi, solidarnost med brati in stanovitnost v prijateljstvu. Ti principi so podlaga naši vzgoji. Vsakemu se z vsemi silami izkuša vtisniti v glavo, kako je potrebno obdržati staro organizacijo.“

Kdo ne bi précej spoznal sličnosti med kitajsko rodbino in jugoslovansko zadrugo? Kitajci so torej tudi v svojih agrarnih napravah ostali v prehodnji dóbi od občinske do osebne gruntne lastnine. Káko imenitnost Kitajci pripisujejo kmetskemu stánu, vidi se iz tega, da med stanovi so učenjaki prvi, kmetski stan drugi in potem še le pridejo trgovci in obrtniki.

„Zemljo,“ pravi nadalje Čeng-Ki-Tong, „obdelujejo po vsi naši obširni državi in s poljskim delom se pečá večina prebivalstva. Vsi zemljedelci so précej imoviti, naj uže imajo svojo zemljo, ali pa samó v najemu. Zemeljski davek je jako majhen, počez ne več, kakor jeden frank na jednega prebivalca, poleg tega po zakonu v nerodovitih letih ni treba plačati najemnine.“

Francoz Vernéde, ki je prepotoval Kitajsko, pripoveduje, da je zadel povsod na silno gosto naseljenje, ki živi na tako tesnem prostoru, da v mnogih krajih zaradi pomanjkanja zemlje napravijo vrte na strehah stanovanj. Videli smo provincije, obsežajoče po 150.000 kilometrov s 50 milijoni prebivalcev. Vsa zemlja je skrbno obdelana v vsi svoji širjavi. — V Pečili n. pr. je zemlja jako na majhne dele razdrobljena in ni jednega neobdelanega kósca ter baš umetno obdelovanje odpravlja neugodne strani razdrobljenja. Velike vasi vidijo se kakor buketi cvetic sredi obširnih ravnin z bogatimi žetvami. Obilost rok, cena ročnega dela pospešuje razvoj kulture. Zemlja je lepo obdelana in poljedelstvo daje ogromne pridelke. Varčni, trezni, potrpežljivi, delavni, podjetni, pošteni kitajski narod vidi vso mogočnost svojo v delu in v tem oziru preseza mnoge zapadne narode. To je važna stvar, katera bi se ne smela pozabiti v vprašanjih višje politike.

c) Indijski „Ryot“.

V sosednji Indiji, ki se tudi ponaša s svojo starodavno kulturo, bila je še do začetka tega stoletja gruntna lastnina po starem arskem običaji skupna, občinska. Njive so se delile med rodbine, katere so jih obdelovale. Od leta 1812. do 1842. pa so Angleži gruntne razmere tako urejali, da je vsak kmet postal osebni lastnik tiste zemlje, katero je ravno ta čas kot občinsko užival, in da je dobil popolno neomejeno pravico razpolagati s svojo zemljo. Kmalu so se prikazali znani zli nasledki te svobode. Poslastva so se vsled jednacega dednega prava vseh dedičev začela zadolževati in v parcelah prodajati. Žéli so oderuhi, kateri so v vseh vaséh kmetom ponujali denarja, se vé da na visoke obresti. Kmet je padel v robstvo in se tako nesrečnega čutil, da je zgrabil za orožje. Glavni vzrok vélikim uporom proti Angležem leta 1857. in pozneje so bile neznosne agrarne razmere.

Oderuhi (Sowkars) so na hipoteke posojali po 12% in više, in ko kmet ni več zmagoval obrestij, polaščevali so se grunta ter ga dajali v najem kmetu, prejšnjemu lastniku, ki jim je moral dajati peti, tretji del ali celó polovico žetve. Za davek pa je birič vzel najemniku iz hleva zadnji rep.

Angleška vlada, uvidevša strašni propad na kmetih, morala je napósled seči vmes in izdala je leta 1878. zakon v obrambo kmetov proti oderuhom. Po § 21. tega zakona se ne smé noben kmet ugrabiti in zapreti zaradi kacega dolga. Po § 22. pa se nobenega kmeta nepremični imetek ne smé prodajati zavoljo dolgov. S temi naredbami se je nekoliko preprécilo oderuštvo, čez glavo zadolženemu kmetu pa le toliko pomagalo, da ga upnik ni smel zapoditi iz hiše. Svojega dela plodú pa ne uživa stiskani kmet, temveč upnik njegov. Angleška vlada namerava torej v poslednjem času ustanoviti neko agrarno banko, katera bi imela nalog, amortizovati hipotekarne dolgove.

d) Hanoveranski „dvori“, angleški „Entails“ in „fideikomisi“.

Vse te tri naprave omejuje osebno gruntno lastnino ter vežejo zemljo, da se ne smé razkosavati in zadolževati le do gotove meje.

Na Hanoveranskem je bila iz starih časov navada, da so se kmetije po smrti lastnikovi v svoji celoti izročevale prvo-rojenemu sinu ali hčeri. Po priklopljenji Hanoveranskega k Prusiji se je zemljeknjižni pruski red uvédel tudi tam. Po njem so bile odpravljene prejšnje pravne določbe, ki so zabranjevale kmetije razkosavati, posamezne parcele prodajati ali družiti po več kmetij. Zaradi tega pa je nastala tako močna reakcija proti ti

novotarji na kmetih in v deželnem zboru, da se je centralna vlada morala udati in dovoliti zakon s 24. februvarja 1880. l. Ta zakon na podlagi starih pravnih nazorov ureja dedno pravo na kmetih. Vsak kmet sme svojo kmetijo vpisati dati v „Höferolle“ (posebna gruntna knjiga za kmetijske domove). Za take kmetije potem ne velja navadno, ampak neko posebno dedno pravo, po katerem jeden dedič prevzame vso kmetijo z vsem, kar spada k nji, to je s kmetijskim orodjem, živino itd. Da lože shaja, odračuna se mu dobra tretjina vrednosti kmetije in dobi še tudi od ostalih dveh tretjin, katere se razdelé med sodediče, pravni svoj delež. Kmetija se za takšen slučaj cení po letnem čistem prinosu, pa brez inventara, in se odračunajo dolgovi in druga bremena.

Dasi je hanoveranski zakon le fakultativen, to je, noben kmet se ne sili, da bi vpisal svojo kmetijo v „Höferolle“, vender se je od 100.000 kmetov jih oglasilo uže 60.000, ker samí uvidevajo, da se more le na ta način dobra kmetija ohraniti rodbini.

Po starem angleškem „Entail“-zakonu pripada vsa zemlja, kadar umrje lastnik, nerazdeljena sinu prvorojencu. Vsak lastnik ima pravico, določevati v posebnem pismu ali v oporoki, da se zemlja do tretjega rodú ne sme niti prodajati, niti razkosavati, niti zadolževati. Dalje sme svoj grunt dajati v najem na 21 do 999 let, in v tem slučaju na posestvo nalagati razna bremena, n. pr. rente záse, za ženo, za hčere itd. Angleški liberalci so očitali temu agrarnemu redu, da zabranjuje prodájo zemlje, da časih nevredne osebe vzdržuje na visocih socijalnih mestih, da ovira dobro kmetovanje, da malim ljudem onemogoči nakup kakega kosa zemlje, in da gruntnim lastnikom krajša kredit ter jim jemlje pomagála za intenzivnejše gospodarstvo. Prekucniti pa se tudi liberalci niso upali vsega starega redú, ko so prišli na krmilo, ampak zadovoljili so se z nekaterimi izpremembami. Dedič še vedno dobiva celo posestvo, sme pa zemljo na gori naveden način vezati le do družega rodú. Zadolžiti sme posestvo, pa le za gotove namene in tako, da ostaja vrednost vsega imetka neizpremenjena, bodi si, da iz posojila prikupi zemlje, ali za meljoracije. V teku stoletij se je na Angleškem največ zemlje po Entailu vezalo tako, da je težko dobiti nevezane zemlje in, ker tam ni gruntnih knjig, nastajajo pri prodáji zemlje dolgoletne pravde. Ob angleških latifundijah smo uže govorili in kazali na nedostatke, izvirajoče iz tacega nakopičevanja gruntnega imetka v malo rokah.

Pri „fideikomisu“ ne gré le za to, da se ohrani celota gruntnega posestva, ampak tudi zato, da se ohrani v jedni in isti rodbini. Na Francoskem je prekucija l. 1789. odpravila vse predpravice plemenitašev. Največ „fideikomisov“ je v Nemčiji in pri nas na Avstrijsko-Ogerskem, zlasti na Češkem, na Morav-

skem in na Ogerskem. Na Češkem so 3 % zemlje vezani po „fideikomisih“. Na Ruskem je car Peter tudi posnel to zapadno napravo in l. 1719. izkušal uvésti taka „zapovednija imenija“ (Fideikommise) ali „Jedinonasledije“, ki so se v celoti izročevala dediču, vendar je oče imel pravico določevati, kateri izmed sinov dobódi posestvo. Leta 1730. je car Peter II. odpravil ta zakon. Car Nikolaj pa je l. 1845. zopet dovolil „fideikomise“ in sicer za taka nezadolžena posestva, ki so imela najmenj 2000 kmetov, ali nesla po 12 tisoč rubljev letne rente. Ta naprava se pa na Ruskem ni vdomačila, ker se je ves čas ustanovilo le kacic 40 majorátov.

IV. Sklep in konec.

Pregledali smo agrarne zisteme pri vseh kulturnih narodih in priznati moramo, da se povsod več ali menj zanimajo za agrarno vprašanje, kajti vedno bolj prodiraj spoznanje, da je treba skrbeti za táko podlago kmetskemu stánu, na kateri se more zdravo in krepko razvijati ter sam potem biti najtrdnější steber socijalnemu redu in narodnemu blagostanju. Zlasti v Evropi je agrarno vprašnje postalo akutno. Zavoljo množéčega se prebivalstva ne zadostujejo več poljski pridelki, le Rusija in v dobrih letih Ogerska in Rumunska zamorejo še izvažati žito, glavni živež človeštvu. In ravno v Evropi, izimši tisti del Rusije, kjer se je ohranil „Mir“, postajajo agrarne razmere od dné do dné žalostnejše. V neprestanih političnih, verskih in narodnih borbah se je le takrat mislilo na kmeta, kadar je po prehudem trpljenji zgrabil za bét, kosó in kar je dobil v roke primitivnega orožja, in se krvavo maščeval nad svojimi trinogi, ti pa po lahki zmagi še krvavejše nad njim. Tačas so tudi vojske, kuge in lakote prouzročevale, da se ljudstvo ni preveč množilo. Ko je bila odprta Amerika, začelo se je preseljevanje iz preobljudenih krajev v novi svet ter se nadaljuje še danes. Pa kako dolgo bo še to trajalo? Severna Amerika ima res nad 9 milijonov kvadratnih kilometrov zemlje, torej blizu dvajsetkrat toliko, kakor Nemóija in še le 50 milijonov prebivalcev. Veliko te zemlje pa ni ugodne in pripravne za naseljevanje, in če se bo ljudstvo v Ameriki množilo tako hitro, kakor v poslednjih desetih letih, narastlo bo kmalu na več sto milijonov in bode samó potrebovalo, kolikor se pridelá žita in priredí živine.

Pa ne spuščajmo se v takova dalnja opazovanja, ostanimo pri zdanjih razmerah, za kmetski stan dovolj neugodnih, in ker zdaj poznamo vse agrarne zisteme, povedati nam je svoje mnenje, po kateri poti naj hodijo zakonodajci, da rešijo kmetski stan iz zadreg, v katere je zagazil največ po njihovi krivdi.

Troje agrarnih zistemov poznamo. Najstarejši in prvotni pri vseh azijskih narodih, pa tudi menda pri družih — za Indijance

v Ameriki je to dokazano in Malajci na Javi se je še danes držé — je občinska ali skupna gruntna lastnina. Velikorusi so ostali pri tem zistemu in „Mir“ nam kaže podobo agrarnih razmer iz davno minulih časov. Pri nas so se iz te dóbe ohranili le ostanki: skupni pašniki, skupni gozdi, tu in tam tudi, posebno na Notranjskem, skupni travniki, menjalke. Na ljubljanskem barji n. pr. leží velik travnik, ki je lastnina kmetov neke vasi jedno uro od njega oddaljene. Ta travnik je razdeljen v toliko parcel, kolikor je kmetij. Vsaka kmetija ima svojo parcelo, toda vsako leto drugo, dokler ne pride po vrsti zopet do prve nazaj. V „Miru“ se parcele delé po lozih, tukaj pa v določenem redu, tako, da v teku let vsaka kmetija uživa zapóred vse parcele, dobre in slabe. Tako se tudi drugod kmetje vrsté na menjalkah. Gotovo pravičnejši način razvrstitve nego po lozih.

Kdo bi tajil, da „Mir“ nima v sebi vseh pogojev za ohranjenje kmetškega stanú, če prav na to še misliti ni, da bi se pri nas dala uvésti taka naprava. Vender ima tudi „Mir“ svoje slabe strani, kar je bilo úže omenjeno in kar njegovi nasprotniki še pretiravajo. Enketa v Petrogradu, ki se je leta 1873. bavila z agrarnim vprašanjem na Ruskem, končala je sicer poročilo svoje s temi besedami: „Nerazdeljena gruntna posest je nepreskočna ovéra poljedelstvu, veriga osební svobodi, cóklja vsakemu podjetnemu duhu, prêmija brezskrbnosti in lenobi, in pretí, kakor na Javi, večino kmetškega prebivalstva izpremeniti v proletarijat“. Pa meni se zdé kompetentnejši sodniki kmetje samí, ki se „Miru“ ne držé le iz tradicije, ampak iz prav praktičnih razlogov. Kmetje moskovske gubernije n. pr., vprašani, ali bi ne kazalo, da se odpravi „Mir“, odgovorili so: „Ko bi „Mirova“ zemlja postala osebna gruntna lastnina, prodajala bi se lahko v škodo lastnikov in njihovih potomcev. Kmet umrje ter zapustí nedorasle otroke, ali je pa vzet v vojake in vdovi ali ženi ni móči sami obdelovati zemlje. V takem slučaju bi se morala njiva prodati, a zdaj prevzame „Mir“ učastok, da ga izročí rodbini z dovoljnimi delavnimi močmi. Pozneje, ko dorastejo otroci, ali ko se vrne mož od vojakov, dobé zopet svoj učastok.“ Kaveljin torej po pravici primerja „Mir“ zavarovalni družbi za kmeta. „Brez njega bi kmet podleгал izkušnjavi, prodal bi svojo zemljo in tako pojedel dedščino svojih otrok“. In Leroy-Beaulieu pravi: „O mužiku se smé reči, kakor ob angleškem lordu: on podeduje bogastvo svojega očeta, pa ne njegove revščine. „Mir“ odpre zavetje ob dedovino dejanim in obvaruje prihodnje generacije proti zapravlivosti ali lahkomišljenosti živeče, otroka proti nasledkom očetovih slabostij“.

Ako ima úže „Mir“ res različne nedostatke, izvirajo ti najbolj iz ruskega davkarskega in finančnega zistema, ker se država poslužuje „Mira“ kakor prejemnika davkov in se za zaostali davek

zanikarnega kmeta drži celega „Mira“. Pridnemu in imovitejšemu kmetu je torej davek plačevati tudi za lenúha. V novejšem času se je ruska vlada začela resneje zanimati za kmeta s tem, da mu je olajšala plačo za odvezo in mu preskrbela kredit. Ali trebalo bi po zakonih zatrditi, da se „Mirska“ zemlja nikdar ne more vzeti kmetom. Dmitrij Samarin za tega delj zahteva,¹⁾ „da se „Mirska“ zemlja popolnem odtegne zakonom o privatni lastnini in, da se proglasi kot stalna dotacija kmetskega stanú, katera se ne smé prodajati“. Kajti dasi kmet svojega „učastoka“ nima v osebni lasti in bi ga ne smel prodajati, zgodi se vender, da zanikarni kmet svojo zemljo dá v najem ali celó prodá imovitejšemu sosedu in da stopi iz „Mira“. Število tacih kmetov brez zemlje, „bobijli“ imenovanih, množi se, ter jih je bilo úže leta 1871. v Kostromski guberniji 98.000, v Tambovski 94.000, v Kurski 77.000. Torej tudi „Mir“ ne zagotavlja vsacemu njegovega kosa zemlje. Tacim kmetom pa, ki posojajo revnejšim denar proti temu, da jim prepuščajo svoje loze, pravijo Rusi, da so „Mirojedi“. Njim podobni so „kulaki“, oderuhi v vaseh, ki se pečajo zlasti s tem, da so posredovalci za zdelke domače industrije in imajo kmetske producente v svojih pestéh (kulakih).

Ravno tako se pa godí tudi v visokoomikani Nemčiji, n. pr. v Turingiji, kjer se na tisoče na pol kmetskih ljudij bavi z zdelovanjem tako zvanih nirnberških igráč. Vsi so v pestéh obogatelih trgovcev, samí pa se živé ob — krompirji, dasi od marcija do novembra meseca delajo od 4. ure zjutraj do polnočí. Beda je strašanska, če prav spečajo vsako leto za 10 milijonov mark tacih igráč.²⁾ Na Ruskem si proti tem pijavkam začenjajo pomagati z „arteli“ (zadrugami) in, kakor se bere, z dobrim vspehom.

Rado se očita ruskemu kmetu nezmerno žganjepitje, vender ne smemo prezirati resnice, da se pod mrzlim podnebjem alkohol lože in z manjšo škodo za zdravje používa, nego v toplem. A tudi na Ruskem od časa osvobojenja kmetov semkaj žganjepivstvo pojema in vlada, če prav ima vsled tega izgubo pri davku, podpira ljudstvo v njegovem mnenji, da bi se zatiralo preobilo žganjepitje. Število žganjarij se je od 257.000 leta 1863. na 139.000 leta 1879. zmanjšalo; l. 1881. bilo jih je zopet 146.000. Narod pa je l. 1882. izdal za žganje pol milijarde rubljev, reelna vrednost žganja pa je bila le 50 milijonov rubljev.

„Mir“ in jugoslovanska „zadruga“ imata le to za človeštvo usodepolno stran, da preveč pospešujeta množitev človeštva. Ker ima v „Miru“ vsak moški pravico do jednega oddelka zemlje, ni se čuditi, da se vsak moški po prirodinem nagonu in želeč živeti pri svojem ognjišči oženi prav mladolet. Na Ruskem stopita

¹⁾ Rus. 1880, 3.

²⁾ Dr. Emil Sax: Die Hausindustrie in Thüringen. Jena, 1882.

dve petinki moških in dve tretjini ženskih pred 20. letom v zakon. Takisto se godí v zadrugi, kjer se sploh ženijo pred 20. letom. Zemlja, ki je pač zadostovala za gotovo število ljudij, ne more rediti trikrat ali štirikrat tolikega števila.

Tudi drugi način skupne gruntne lastnine, da ima namreč posest rodbina, ne pa osebni lastnik, ohranil se je le pri Slovanih, in to je jugoslovanska zadruga. Dokazali smo, da so propad zadruge zakrivili zakonodajci s svojimi rimsko-pravnimi nazori in malovestni upravni javni organi. Res, da je težko vzdržavati mir in red v skupini pod jedno streho živečih rodbin, in da se to dá doseči samó, če ima glavar dovolj avtoritete. Vlada bi torej morala s svojo sankcijo utrjevati glavarjevo oblast. Vladni organi pa so ravnali čisto nasprotno. Omejili so prosto volitev glavarjevo ali domačinovo; nekateri so ga celó naravnost imenovali, in sicer takovega, o katerem so védeli, da jim bode servilno poslušen in — v marsičem uslužen. Naj je bil potem slab gospodar, len, razuzdan, tiranski proti zadrugarjem — vseh pritožeb niso slušali, dokler zadrugarji niso zahtevali ločitve, da se rešijo tega neznosnega stanja. Razruševanja zadrug je kriv v prvi vrsti birokratizem. Če torej pomislimo, da je jugoslovanstvo ravno v zadrugi imelo svojo najtrdnjšo zaslómbó, sumil bi človek skoraj po pravici, da so Madjari leta 1840. in pozneje nalašč delali na oslabiljenju zadrug, da bi z razdiranjem stare socijalne naprave oslabil jugoslovanski narod, zlasti Hrvate v vojni krajini.

Tu se zopet kaže, kako nevarno in pogubno je za narod, ako se, ne gledé na stoletne tradicije, kakim teorijam na ljubáv s smelo roko razdira, kar se je polagoma razvilo iz pravega narodnega mišljenja po vplivu zemlje in podnebja. Z jednim kratkim paragrafom kacega zakona se časih poseže v bistvene pogoje, na katerih sloni eksistencija milijonov zemljanov, če se tudi iz početka dotična naredba ne vidi imenitna. V teku let se še le pokazujejo slabi nasledki, navadno pa uže tako mnogobrojno in v taki meri, da se več ne dádo popraviti. Takšen poguben zakon je bil uže večkrat omenjeni ogerski l. 1840., ki je dovoljeval zadrugarjem ločiti se iz zadruge, in določeval za take slučaje jednake deleže združnega imetka na podlagi rimskega dednega prava. Hrvatski pisatelji se močno pečajo z zadrugarškim vprašanjem, sabor pa se dozdej še ni odločil ustaviti razdelitev zadrug in vsaj rešiti, kar je še mogoče. Sploh se mi vidi, da se sabor premalo briga za agrarne razmere, narod pa, ki se v svoji obupnosti punta brez zmotra in organizacije, zabrede le še v večjo nesrečo in v hujše stiske.

Od skupne gruntne lastnine so prestopili narodi k osebni. Pri nas, na Nemškem in Francoskem je večina zemlje postala osebna lastnina še le po osvobojenju kmetov, in sicer pri Francozih précej popolna in neomejena, pri nas pa tam, kjer so naredbe od

l. 1795. bile veljavne, omejena; le na Kranjskem in v južnih krajih so uže od francoske okupacije sem lastniki smeli po polnem povoljno razpolagati s svojo zemljo. Kake nasledke je imelo prosto razpolaganje z zemljišči, dokazali smo uže pri dotični priliki. Nastale so na jedni strani latifundije, na drugi pritlikave kmetije, oboje na kvar in pogubo kmetskemu stánu. Zato se nikakor ne moremo sprijazniti niti z načelom po polnem svobodne gruntne lastnine, niti in še menj z rimsko-pravnimi nazori jednacih dednih deležev na kmetih.

Najbolj nam ugaja agrarni zistem, kakersšnega so si ustvarili Amerikanci, katerih ne premotijo nobeni doktrinarni in liberalni predsodki, ako uvidijo iz prakse, da niso na korist narodu. Pri nas Slovencih so kmetije najbolj razkosane v primorskih deželah in na Notranjskem, drugod pa je kmetsko ljudstvo samó navzlic dovoljeni svobodi instinktivno ohranjevalo po očetih podedovano zemljo nerazdeljeno potomcem. Tu torej ni treba družega nego staro navado kodifikovati in v zakonu izreči, kar se dela v praksi.

S tem, da se omeji lastnikova pravica na kmetih v toli, da mora vsaj toliko zemlje ostati pri kmetiji, kolikor je je treba, da se na nji lahko preživi rodbina petih oseb, da se dalje kmetija smé zadolževati do gotove meje in da se končno niti kmetija, niti h kmetijstvu potrebni inventar zaradi dolgov ne smeta prodajati — z vsemi temi naredbami sicer ne bomo kmetskega stanú najedenkrat privédli do sreče in blagostanja, a dali mu bomo dobre podlage za boljši razvoj.

Da se kmetskemu stánu sploh olajša njegova eksistencija in se mu ohrani veselje do njegovega trudapolnega dela, morala bi se odpravljati tudi bremena, katera so se mu nakladala od vseh strani. Gruntni davek bi se moral razmerno znižati, ali ne smelo bi se vsaj dopuščati, da bi se ravno njemu nalagale vse priklade. Naj bi se rajši sezalo na nedirektne davke. Sploh bi vsem drugim stanovom kmet ne smel biti citrona, katero ožéma vsakdo, dokler je v nji še kaj soká. Spoznati bi marveč morali, da je blagostanje vseh drugih stanov odvisno od blagostanja kmetskega, skrbeti bi morali z vsemi pomagáli za to, da ga ohranijo krepkega in zdravega. Skrbeti se mora za pouk kmetskega ljudstva v vseh strokah gospodarstva, navaditi ga zmernosti in štedljivosti, če treba po zakonih zabranjevati škodljivo uživanje žganih pijác, lajšati mu prodájo njegovih pridelkov, ustvarjati mu denarne zavode za osebni kredit itd. Krivico pa stori slovenskim našim rodoljubom, kdor jim očita, kar je zdaj nekako prišlo v modo, da so v boji za narodne pravice zanemarjali praktično stran. Ravno oni so brez vsake druge pomoči, pogostokrat celó ovirani po kaki vladajoči stranki, ne le v mnogih knjigah in časnikih poučevali kmetsko ljudstvo, ampak nastopili tudi praktično pot in po gospodarskih,

kmetijskih in vinarskih šolah, po raznih društvih kmetijskih, sadjarskih, hmeljskih itd., po mnogih posojilnicah kmetskemu stánu časih iz najhujše site pomogli in ga podpirali, da ni po polnem oslabel pod težkimi nakladanimi mu bremeni.

Ako govorim o nerušnosti kmetije, ne mislim, da bi se vsa zemlja na ta način vezala, in, da bi potem sploh nemogoče bilo, kupiti kakšen kos zemlje. Uže tačas, ko se ustanovljene kmetije niso smele razkosavati, bilo je dosti prostih parcel („lastnina“), katero je smel vsak prodajati in kupovati. Zdaj pa je take zemlje vsled razkosanih kmetij še veliko več ter bi se po zakonu o nerušnih kmetijah (kmetskih domóvih) še jedna tretjina zemlje ne vezala. Izključena iz take omejitve gruntne lastnine je tudi vsa zemlja, na kateri se pridelujejo trgovske rastline (Handels-gewächse): vino, hmelj, tobak, lan, konoplja itd. Za pripravlanje take zemlje treba je navadno kapitala. Nje vrednost je sploh večja, nego vrednost njiv in travnikov. Tudi si jo lahko vsak lastnik na svoji zemlji, ako je za to ugodna, pripravi, torej mora ostati vsacemu lastniku na prosto razpolaganje. Akoravno bi bila zemlja tudi vezana, smele bi se v izrednih slučajih parcele odprodajati, le da bi bilo k ti prodáji treba dovoljenja politične oblasti.

Kmetije srednje velikosti se torej vedno bolj spoznavajo kot tista agrarna uredba, katera najbolj ugaja kmetskemu stánu in mu najbolj zagotavlja, da bo, kolikor toliko, dobro shajal. Vender tudi še v drugem jako važnem obziru je želeti, da se omej lastnikova gruntna svoboda in odpravi jednaka dedna pravica, kajti ako se kmetija razdeli in se parcele povoljno rušijo od nje, dana je prilika postavljanju novih hišic po malih parcelah in neomejeni množitvi človeštva po beraških zakonih, česar človeštvo nikakor ne more in ne smé želeti. Uže zdaj primanjkuje živeža v Evropi; odkod ga bodo jemali, če bo prebivalstvo tako naraščalo, kakor v poslednjih desetletjih? Uže zdaj na pritlikavih gospodarstvih skoraj družega ne sadé, nego li krompir, to najmenj zdravo hrano, in čim več bo ljudij, tem več zemlje bo s krompirjem posajene, da si stradajoče ljudstvo vsaj s kako stvarjo napolni svoj želodec.

Dokazano je, da se ravno od tistega časa, odkar se krompir uživa v taki obilici, širita tuberkuloza in skrofuloza, se vé da najhujše v tistih krogih, kateri se hranijo skoraj s samim krompirjem. Učenjaki trdé,¹⁾ da je krompir naravnost škodljiv človeku, ker ima v sebi preveč kalija (20—28 na 1000), in premalo natrona (le 0·32—0·58 na 1000).

¹⁾ Dr. A. Bidder: Ueber die Beziehungen der Alkalien der Nahrungsmittel (Nährsalze) zur Aetiologie der Tuberculose. Berl. klin. Wochenschrift, 1883. Nr. 44, 45, 47. — Dr. M. Bresgen: Die Ueberhandnahme der Scrofulose, besonders auf dem Lande. Med. chirurg. Centralblatt, 1884, Nr. 22.

Poleg tega ima med vsem sočivjem in žitom krompir največ celuloze. Zato je slavni kemik Mulder uže davno izrekel, da bi bila velika sreča za človeštvo, če bi se krompir odpravil s planeta našega. Človek, ki se s krompirjem živi, použije ž njim vsak dan po 40 do po 100 gramov kalija, kar ni v kvaro le želodcu, ampak sploh telesni tkanini. V zgoraj omenjenih turingijskih industrijskih krajih, kjer se ljudje živé le ob krompirji, okuženi so skoraj vsi po tuberkulozi in skrofulozi in polovica jih umrje na tuberkulozi. O hrani svoji pa pravijo sami:

„Kartoffeln in der Früh',
Zu Mittag in der Brüh',
Des Abends mitsammt dem Kleid,
Kartoffeln in Ewigkeit!“

V Waltershausnu, v tamošnjem kraju živé delavci ob krompirji, ki je zabeljen z mrzlotolčenim lanénim oljem (kaltgeschlagenes Leinöl), po zimi pa v poboljšek uživajo kite, katere izrežejo mesarji iz mesa, predno ga posekajo v klobase.¹⁾

Krompir zavzima posebno v Nemčiji in Avstriji vedno večje prostore. V Avstriji se je leta 1881. pridelalo milijonov hektolitrov: pšenice 14, rži 24·9, ječmena 16, ovsa 32, koruze 5·8, sočivja 2·5, krompirja 84 (!), pése 34·3 in vina 3,396.749 hl. Gledé na število prebivalcev 22 milijonov pridejo v Avstriji na glavo torej blizu štirje hektolitri krompirja, kar je neprimerno veliko; odšteti se vé da moramo onega, kar se ga rabi za napravo spirita in pitanje živine. Na Nemškem je uže več zemlje s krompirjem nasajene, nego posejane s pšenico ali z ječmenom, le rži se še več prideluje, kar kaže naslednja tabela:

	Kako se rabi zemlja 1000 hektarov			
	Nemčija 1878	Ogerska 1882	Severna Amerika 1877	Amerika 1880
Rž	6.051	1.347	564	707
Pšenica	1.819	2.600	10.508	15.194
Ječmen	1.622	1.011	645	737
Oves	3.754	1.041	5.130	6.475
Krompir	2.758	402	717	737
Koruzna	1.974	20.147	25.327
	16.004	8.375	37.711	49.177

Na Nemškem je torej uže 2,758.000 hektarov s krompirjem nasajenih, na Ogerskem le 402.000, in v Ameriki se tudi krompir

¹⁾ Dr. E. Sax v omenjeni knjigi.

ne širi. Tem bolj čuditi se nam je pa v velikanski meri rastoči žitni produkciji v Ameriki, katera je v štirih letih od 37 milijonov ha zemlje poskočila na 49 milijonov. Pridelalo pa se je leta 1882. žita za jedno glavo prebivalstva v metričnih stotih v Nemčiji 3,2, na Ogerskem 7, v Ameriki 11.

Agrarno vprašanje, v vseh časih za človeštvo velike važnosti, postalo je v Evropi akutno. Moč kapitala je tako narastla, da je vkovala kmetški stan v hujše robstvo, nego li je bilo óno, v katerem je vzdihal pred osvobojenjem. Ko je po tisti zgodovinski seji francoske narodne skupščine, v noči od 4. do 5. avgusta 1789. l., v kateri so se proglasile človečanske pravice, Camille Desmoulins v svojem časniku, kakor je le Francozu mogoče, diti-rambiški slavil imenitne ukrepe tiste noči, vzkliknil je poleg družega: „Ta noč je odpravila predpravice in cene. Ta noč je izgnala kupca iz tempeljna justice. Pravica bo odslé tožbe revnih in stiskanih poslušala brezplačno. Izginili so advokati, katerim je bil monopol govorniška umetelnost, ki so imeli izključno pravo do vseh pravn. Nesrečna noč za vse pijavke države! Srečna noč za trgovca, kateri bo svobodno tržil, za rokodelca, katerega pridnost bo prosta in neomejena. Srečna noč za kmeta, kateri bo imel desetkratni dobiček po odpravi desetine in fevdalnih pravic. Srečna noč za vse, ker je zdaj vsem odprta pot do časti in ker odslé med Francozi ne bo družega razločka, nego po krepostih in talentih.“¹⁾ Francoska se je res, zlasti v našem stoletju čudovito razvila. Toda z narastajočim kapitalom je rastle robstvo kmetov in delavcev in po neomejeni osebni gruntni lastnini otežkočilo se je kmetu umno kmetovanje.²⁾ Današnji rod se redi le še ob tem, kar so mu pripridili in prihranili predniki.

Kapital se nikomur ni ponujal tako rad, kakor kmetu, ker našel je tam dvojno varnost, vzel si je v zastavo vse nepremično blagó, hišo in grunt in če tam slučajno ni našel zadostila, imel je še osebo lastnikovo, katere se je držal in se je še drži. Kajti kmet, ki najame kapital, ne le da mora vse svoje imetje upniku zastaviti, vrhu tega ostane, ako pri eksekutivni prodaji ni vsa upnikova terjatev poravnana, še oseben dolžnik. Ko bi si res pozneje z delom in varčnostjo zopet česa pridobil, preži nánj upnik, da mu zopet vzame in vtakne v svoj žep vse, česar si je prislužil in s čimer bi si bil morda ustanovil novo existencijo.

Pameten agraren zistem mora torej po ameriškem vzgledu, ker ruskega „Mira“ in jugoslovanske zadruga za naše razmere ne moremo jemati v poštev, braniti kmeta proti prehudemu pritisku vé-

¹⁾ Cit. v knjigi: Das Kapital und die Kapitalmacht. Beitrag zum Verständniss der socialen Frage. Bearbeitet von Dr. Edgar Bauer. Leipzig, 1884.

²⁾ Anglež E. Burke zato naravnost trdi, da je francosko prekucijo proizvodila denarna veleoblast, katera je hotela podreti ograde, postavljene v varstvo stalne gruntne lastnine.

licege kapitala. Pri nas je tega tem bolj treba, ker znašajo najnižje obresti za kmeta 5 % za hipotekarno zagotovljena posojila, pri hranilnih in posojilnih zadrugah 6 do 8 % na osebni kredit, ker imajo posojilnice same predrag denar v rokah.

Mnogo bi se dalo še pisati ob uzrokih, zakaj je propadal in še propada kmetski stan, še več o nasvetovanih pomagálih, s katerimi bi se mu ustvarjala boljša bodočnost, toda razprava se mi je zavoljo obilega građiva uže brez tega preveč raztegnila in namen moj ni bil, agrarnega vprašanja na vse strani na drobno razmotravati, temveč hotel sem le v kratkih črtah razložiti prednosti in napake raznih agrarnih zistemov in vzbujati do dela še energičnejšega v prospeh kmetskemu stánu, dokler je še čas in možnost. Ako postavimo kmetski stan na trdno podlago, ukrepímo s tem tudi druge stanove ter si najbolj zagotovimo narodnost svojo.

Razširjava kristjanstva med Slovenci.

Spisal Andrej Fekonja.

Predgovor.

Znani cerkveni povestničar Hefele v začetku svoje „Geschichte der Einführung des Christenthums im südwestlichen Deutschland“ pravi:

„Religiozna in kulturna povestnica kakega národa ste si tako tesno v zvezi, da bi se zares reklo ovej delati grob, ako bi nemarajoč hoteli puščati hirajočo ali neobdelano in neodkrito Ni-li pri vseh neomikanih ljudstvih . . . prvi korak h kristjanstvu bil ob jednem prvi korak k uljudnosti, in prvi žarek kristjanske luči prvi odgojitelj k prosveti in urejenemu življenju?“ No za nas Slovence je sprejetje kristjanstva posebno važen in za ves daljni razvoj, oziroma zator naroda odločilen dogodek. Med tem ko je namreč kristjanska vera našemu ljudstvu vdihnola bila novo življenje, zadali so nekteri njeni oznanjevalci v velikem delu mu národno smrt.

V „Letopisu Matice Slovenske“ za l. 1882. str. 163—194 priobčil sem bil članek: „O začetkih kristjanstva na Slovenskej zemlji“, namreč kako se je kristjanstvo bilo razširjalo med prvotnimi prebivalci naše domovine v provincijah Istri, Panoniji in Noriku, ter Karnioli od prvih začetkov svojih v 2. polovici I. stoletja, za rimskega gospodstva pa do konca VI. veka, ko je v selitvi narodov bilo večidel zopet zatrto (kot I. del spisa). — V naslednjej razpravi pak sem se namenil spregovoriti nekoliko o tem, kako je vera Kristova bila oznanjevana pri novih Slovincih nadošlih v svoja sedanja bivališča koncem VI. in početkom VII. veka, ali med pravimi pradedi našimi, in to tja do zadnje četrti IX. stoletja. Vsaj uprav o teh velja baš izrečena opazka o sprejetju kristjanstva v svojih posledicah.

Rabili so mi tudi v tem delu posebno: Dr. Alois Huber „Geschichte der Einführung und Verbreitung des Christenthums in Südostdeutschland“ Slzbg. 1875. IV. Bd. Slaven-Zeit (o katerem pravi P. L. Hrovat: „Ta knjiga je izvrstna, ima dobre vire, po-

stopa kritično . . . Dasi Huber Slovanom ni preveč prijazen, vendar — in ravno zato — se učimo veliko dobrega pri njem zlasti, kako so bili germanizovani Slovenci ob Anži, po gornjem Štajerskem in Koroškem;“ P. Hicinger „Začetki keršanstva na Slovenskem“ v knjigi Zlati Vek Ljublj. 1863; Dr. Ivan Bilý „Dějiny svatých apostolů Slovanských Cyrilla a Methoda“ v Praze 1863, poslovenil Janez Majciger, Marib. 1863; Anonymus Salisburgensis „De conversione Carantanorum“ po Majcigerjevem prevodu v omenjeni „Zgodovini svetih apostolov slovenskih Cirila in Metoda“ str. 98—103; potem M. Mesic „Pověst Isusove cěrkve“ Zagr. 1865 str. 222—238; S. Ljubić „Ogledalo književne poviesti jugoslavjanske“ Rieka I. 1864. 12—29; ter še nekteri na dotičnih mestih navedeni spisi.

Opomnja. — V bolje razumljenje treba je iz onega vvoda dotične stvari vsekakor tu kratko ponoviti.

Vvod.

Že leta 551 prišli so bili z ruskih step novi slovenski rodovi sèm prek Dunava, ter so pritiskani od Avarov po odhodu Langobardov v Italijo in, deloma tudi že preje, v 2. polovici VI. stoletja zavzeli svojo starodavno dedovino Panonijo in Norik, a tečajem VII. veka zaseli tudi še Karniolo, Istro, iztočno Venecijo ter staro Liburnijo.

Meje te novo naseljene slovenske zemlje bile so tedaj po priliki te-le: Na iztoku Dunav; na jugu Sava, Kolpa in Jadransko Morje; na zapadu srednji in gornji Tagliamento, gornja Eisack, Wipp, srednji Inn; na severu jezera Chiemsko, Attersko, Traunsko in dalje deloma tudi reka Dunav — tako da so torej Slovenci v onej dobi bili naseljeni, seveda tu gosteje tam redkeje, razven na današnji Slovenskej zemlji še skorej po vsej Istri, v današnji Hrvatskej in Slavoniji, ter jugozapadnej Ogerskej, a po celej Štajerskej, celej Koroškkej, iztočnej Venetskej, iztočnej Tirolskej, skorej po celej Salzburškej, v delu Bavarske ter mestoma v G. in D. Avstrijskej.¹⁾ No kakor v rimskej dobi, bila je naša domovina tudi sedaj po drugej naselitvi razkosana na več pokrajini, ktere so pak po novih naselnikih dobile deloma nova imena. Stari pisatelji naši pradede imenujejo izrazom Sklavini, tudi Vinidi, in njih deželo Sklavinija t. j. Slovenija. Večidel nekdanje slovenske zemlje ima pri njih v 8. stoletji tudi ime Karantanija ali Karantanum, obsegajoč po priliki nekdanji sredozemni Norik, namreč današnje Koroško, Štajersko, razven iztočnega roba, Kranjsko do Save, ter dele Tirolske, Salzburške in D.-Avstrijske; potem Karniola ali Krájina, t. j. današnja gornja Kranjska; njej na zapadu Furlanija s sedanjo Goriško in delom notranje Kranjske; južni del Kranjske je spadal k Istri; stara Panonija ohranila je blizu svoje nekdanje

zemlje, namreč iztočno stran sedanje Štajerske in doljno Kranjsko, Hrvaško in Slavonijo, pa Ogersko do Dunava in iztočno D. Avstrijsko do današnjega Beča, in se je, kakor nekdanj, tudi delila v P. doljno, preustrojeno pozneje v tako zvano Slovensko krajino, in na P. gornjo, včasih tudi Avarijo ali Hunijo imenovano; ostali severozapadni del slovenskih naselbin v starem pobrežnem Noriku je dohajal Bavariji.²⁾

Z obzirom na ta selišča naših pradedov pred tisoč in toliko sto leti hočemo torej v okvir našega predmeta povzeti — kakor v I. delu — ves prostor od Jadranskega Morja tja na okrog do reke Dunava, ter od ustja Save in Drave vdilj gori do izvirov Drave in Mure, pa do bregov Salice in Inna — sopet isto tako glasno jasno: „Sve za vjeru i za domovinu!“

No preje, nego li pripovédam o razširjanju vere Kristove med našimi pradedi, naj omenim nekoliko, kakošna je bila

Vera in nrvnost poganskih Slovencev.

„Bili ste mrtvi . . . brez Krista“. Efez. 2, 1. 12.

Dokler so Slavjani živeli v jedinstvu, častili so jedne ter iste bogove, a ko so to jedinstvo raztrgali in se začeli preseljevati v posamnih plemenih, menjala se je tudi njihova vera, na katero je tedaj brez dvojbe vplivalo tudi tuje verstvo družih narodov. Za to je jako težko pisati o veri poganskih Slovencev posebej, ker ni jeden istodobnih pisateljev ne govori o njej; a težko je zopet razbirati jo iz narodnih pripovedek, ker so mnoge vdomačile se pri nas donešene od Nemcev, a nektere so morda tudi bile sprejete še iz prejšnje rimske mythologije. — Ne bodem torej obširno razpravljaj o slavjanskem bajeslovju, niti našteval pojedinih božanstev slovenskih; nego podajem samo kratek načrt vere poganskih Slavjanov v obče, ter málo oznako njihove nrvnosti in nravi.³⁾

Po izvestjih Prokopija caesarejskega (assessorja Justinianovega vojskovodje Belizara), (Lib. III. pag. 14) o Slavjanih sedaj ruskih iz sredine VI. stoletja, in Helmolda (duhovnika v Bosovi v Ljubekskej), (Chronica Slavorum L. I. p. 83) o Slavjanih nekdanj polabskih iz 3. četrti XII. veka, častili so stari Slavjani jednega vrhovnega boga, stvarnika vsega sveta in gospodarja neba. No iskajočim da v svojej veri izrazijo ono veliko nasprotnost, ktera biva v celej prirodi in v razmeri prirode do človeka, razcepil jim se je ta monotheizem v dualizem. Vsako dobro namreč izvajali so od onega vrhovnega bitja, stvarnika svetlobe, kakor največje dobrote v prirodi, ter so ga s tega stališča imenovali „belega boga“; vse zlo nasproti pripisovali so uzroku črne teme, po čemur so ga torej zvali „črnega boga“. V dalnjem svojem razvitku pak jim se je monotheizem zvrigel v polytheizem, z ob-

zirom namreč na prirodne moči, katere so oni obožavali. — Tako je torej tudi pri Slavjanih bilo več božanstev, katera so vsa postajala iz onega najvišjega bitja po emanaciji, ter jim je bilo odločeno, da ravnajo s svetskimi stvarmi, dočim si je največi bog pridržaval vseobčne in nebesne. Vsa ta višja bitja predstavljali so si, kot osebe. A verovali so v previdnost božjo, ter so zametavali trdo in neuprosljivo usodo drugih národov.

Prema takovej veri bilo je urejeno tudi bogočastje poganskih Slavjanov. Obožavajoči narodo in poosebljajoči prirodne moči niso imeli s prva skupnih hramov ali templjev, da bi v njih svoje bogove častili, in za nekaj časa tudi ne posebnih duhovnikov ali žrecev, kateri bi jim žrtev prinašali. Nego bogove častili so navadno ali na poljih, ali v gajih, pri rekah, ali ob skalah in na visokih gorah, kder so mislili, da jim je stanovališče najpristojneje; a vsaki otec rodbine prinašal je žrtvo pred svojo hišo, župani pak in knezi bili so vrhovni svečeniki, ter so bogovom darovali v narodnih zborih. Pozneje imeli so Slavjani pač tudi zidana svetišča, kakor i posebno svečeništvo. Žrtve njihove bile so nekaj krvne, posebno goveda, nekaj nekrvne, kakor hrana za svete ptice jastrebe, orožje promaganih sovražnikov itd., ktere so bogovom darovali o somraku, klanjajoč se, bijoč se v čelo in bogoljubne pesni pevajoč. Pri tem se je tudi prorovalo. — V boleznih ali drugej kakej nevarnosti zaobljubljali so se bogovom, a ko so bili uslišani, zvesto so sopet žrtvovali.

Glavni prazniki slavjanski bili so: o zimskem solnceobratu, na koncu zime, v spomladi in o letnem solnceobratu. Razven teh so še večkrat spomladi, po leti in jeseni slavili spomin svojih mrtvih. — Med nabožno-národnimi obredi, katerih so Slavjani mnogo imeli v navadi, važni so tu posebno oni, kateri se odnašajo na smrt; kajti ž njimi se zasvedočuje vera v neumrljivost duše.

Na teh precej čistih, metafizičnih temeljih bilo je osnovano božanstvo starih Slavjanov tako domače, kakor javno nraštveno življenje, kterega istodobni pisatelji ne morejo zadosta nahvaliti. Prokopios (v 552 l.) posebno Slavjane hvali kot krotke, odkritosrčne in priproste. Njihovo domače življenje je bilo patriarhalno. Da li je pri Slavjanih bilo mnogoženstvo dopuščeno, to se ne da za gotovo določiti; skoro gotovo ni bilo zabranjeno, vendar se je večji del mož, zlasti nižjih stanov, zadovoljeval z jedno ženo.

Čistost in zvestobo slavjanskih soprog hvalijo sopet vsi pisatelji; cesar Maurítios (582—602) n. pr. pravi: „Žene njihove so posebno sramožljive a zveste možem neizmerno, tako da se mnoge, ne mogoč pretrpeti smrti moževe, same sebe ubijejo“. Nezvesto ženo mogel je mož brez kazni ubiti; a deklino, ktera bi pred omožitvo postala mati, je ljudstvo s kamenjem pobilo.

Najljubši posel bilo je Slavjanom poljedelstvo in živinoreja. Od pridelkov in čred svojih so radi delili ubožcu in tujcu. Razžalitve gosta imel je vsakdo osvetiti. Náravi zmirom vesele ničesar niso začenjali niti končavali brez pesni in plesa. — No pri vsej svojej miroljubnosti bili so stari Slavjani izurjeni tudi v orožju, ter so se bojevali hrabro kot levi, kedar je bila sila; samo da so se tudi v boju pokazovali človečne in veledušne, čemur bodi dokaz že to, da sužnjev v vojni ulovljenih (po svedočanstvu ces. Mavritija) niso na večno pridržavali v sužnosti, nego samo za nekaj časa, puščajoč jim po tem na voljo, da se odkupivši vrnejo na svoj dom, ali da po želji ostanejo pri njih povse slobodni.

Taka priprostost v veri in v celem življenji poganskih Slavjanov bila je kristjanstvu dokaj prijazna, in zato se je pri naših pradedih lahko udomačila tudi vera Kristova — tam, kder se razven nje ni še tudi kaj druga zahtevalo.

Kristjanstvo.

„Približalo se je k vam kraljestvo božje“. Luk. 10, 9.

Doba naselitve novim prebivalcem v naše domovini za uredjenje političnih in religiozних stvarij njihovih bila je zelo neugodna. Slovenci so imeli nevarne sosedes; na jednej strani bojevite Bajovare ali Bavarce, na drugej divje Avare ali Obre; ter so sedaj ovim sedaj onim bili podložni. Le v 2. četvrti VII. veka posrečilo se je večini njih pod vodstvom hrabrega Sama teški avarski jarem otresti in od bajovarskih napadov malo si odpočinoti. Samo, prvi slavjanski kralj, kateri je našim pradedom — ako tudi le za kratko časa (623—658) — pridobil državno slobodo in vzbudil v njih národno samozavest, nadelal je k njim pač tudi pot kristjanstvu in večej naobraženosti.⁴⁾

V napadih barbarskih národov na slovensko zemljo, posebno v hunskem in avarskem divjanju, propale so bile skoro vse znane nam škofovske stolice, utemeljene v prvej dobi pokristjanjevanja tukajšnjih stanovnikov, izvzemši južne; a kristjanska vera je v naših krajih izginola ali se razpršila.⁵⁾ Vendar je po tem strahovitem viharju ostalo še nekaj kristjanskega prebivalstva in duhovništva, katero je, ko so nastale nekoliko boljše okolnosti, cerkveno svoje življenje obnovilo ter začelo tudi med nadošlim novim slovenskim národom delovati.⁶⁾

Luč sv. evangelija pak je našim pradedom, novodošlim Slovincem, donešena bila — ne gledè na nektere brezuspešne poskuse, poglavitno od treh stranij in po trojem potu:

I. od juga vzlasti iz Ogleja t. j. nekdanje Akvileje po duhovnikih italških.

II. od severa, posebno prek Solnograda — danšnjega Salzburga po mašnikih nemških; in

III. od iztoka iz Soluna ali zaprav iz Carigrada po svečenikih grško-slavjanskih.

A po teh oddelkih hočemo tudi predmet razpravljati, ter na koncu dodati nekatere opazke posebej k 2. delu: o znaku, sredstvu in posledici nemškega misionstva v Slovencih.

I.

Prvi misioniski poskusi. Potem Oglej.

„Trebaj ti je sopet prorokovati ljudstvom“ . . . Apokal. 10, 11.

Dr. J. A. Ginzl govori o prvem pokristjanjevanju Slovencev tako-le:

„Jugozapadni ali illyrski Slavjani, ktere Kopitar s posebno ljubeznijo po sredoveškem imenu njihovem „Karantance“ nazivlje, bili so prvi iz velikega slavjanskega plemena, pri kterih se je kristjanska vera udomačila. Kdor pogleda na prostrane dežele: Macedonijo, Moesijo, Panonijo in Illyrik, v kterih so ti Slavjani prebivali (v. K. v. Spruner's Histor. geogr. Atlas Nr. 2, 3) in v kterih je že pred Konstantinom cerkva bila se utrdila, temu bi moralo biti povse nerazumljivo, ako se novi slavjanski priselniki ne bi bili ravno seznanili s kristjansko vero domačih Grkov in Rimljanov, ter sosednih jim Nemcev. — Kdor pak pomisli, da se je kristjanstvo povsod tiho uvajalo in da je cerkva po vseh krajih neopažena zrasla v veliko, ta se ne bode čudil, da nam je povestnica o začetkih kristjanske vere med temi Slavjani ohranila tako malo podatkov. Toliko pak je historično gotovo, da so vsi Karantanci, kateri so zavzemali današnjo Koroško, Goriško, Primorsko, Kranjsko, Štajersko, sosedne kose Ogerske in Hrvatske, kakor večji del Hrvatov in Srbov, že v VII. stoletju bili za kristjansko vero pridobljeni, in da se ta zasluga o pokristjanjenju prvih Slavjanov mora pripisati — ne Grkom, nego Latincem. Tako Ginzl.“⁷⁾

Teško bode sicer dokazati, da bi že v VII. stoletju bili vsi Slovenci popolnoma pokristjanjeni; vendar naj bode navedenih tu nekoliko primerov, kako se je tedaj vsaj poskušalo naše pradede s kristjanstvom seznaniti. Dakakor nektera taka mnenja treba je dotično pojasniti, oziroma popraviti.

Pripoveda se, da je Irec sv. Kolumban, opat v Vogezih, bil okoli leta 610 namenil Vendom ali Slovenom sv. evangelije oznanjevati, a da ga je neka nebeška prikazen od tega sklepa odvrnola, ker to ljudstvo za sv. vero bajda še ni bilo sposobno; pa je zato šel v Italijo.⁸⁾

Isto tako je bajda sv. Emeram, škof v Poitiers-u, hotel iti v Panonijo kristjanstvo pridigovat, da nek se celo trdi, da je njemu, Emeramu, in njegovemu slovenskemu tolmaču, duhovniku

Vitalu, lep plod obrodil trud v teh straneh,⁹⁾ je vendar Emeram na potu iz Gallije ostal bil že v Regensburgu, in tam mučenik umrl 652 l.

Papež Joanes IV. poslal je l. 640 nekega opata Martina kristjanskim siromakom v opustošenih krajih Istre in Dalmacije, kakor poroča rimski opat in bibliothekar Anastasius (umr. o. 886), z mnogo denarja in srebra, da ujeje kristjane odkupi, ubožcem pomaga in sv. telesa mučenikov, v salonskeji cerkvi se nahajajoča, od očitnega oskrunjenja ohrani, ter v Rim prenese; a verjetno je, da je papež opatu tudi naročil, naj poskusi pogane za kristjansko vero pridobiti. Opat Martin prišel je bil pač v Dalmacijo,¹⁰⁾ a o njegovem delovanju v Istri povest molči.

Belgijski apostol sv. Amand, pozneje škof v Mastrihtu, o katerem se piše, da je okoli l. 630 „prišel prek Donave k Slovincem krščansko vero oznanovat, pa da je oznanoval sv. vero tod po jugovzhodnem Noriku,¹¹⁾ prebrodil je pač po svedočanstvu njegovega istodobnega životopisca, meniha Raudemunda Elnonskega, Dunav, „potoval tam po slavjanskeji krajini in poganom odkritosrčno oznanjeval evangelije Kristovo; a le malo njih bilo mu je v Kristu prerojenih, in ker je videl le majhen sad in spoznal, da mučeniške krone, katero je zmirom iskal, še ne more doseči, vrnol se je k svojim ovcam nazaj.“¹²⁾

Vse te prikazni so torej za nas brez pomena. —

O pokristjanjevanju novo došlih Slovencev delovala je najpreje v na veliko, kakor že v prešnjeji dobi med prvotnimi prebivalci.

Akvilejska metropolija.

Nemamo sicer določnih poročil, kedaj in kako so Slovenci od oglejske cerkve bili pokristjanjeni. Ali verjetno je, da je vsaj večina naših pradedov bila krščena od duhovništva uprav akvilejske metropolije, katerej je izza VI. stoletja sèm v duhovno skrb bila izročena skoro vsa slovenska zemlja. Akvileja (nekdaj glasovito mesto rimsko, „ključ Italije“, in v srednjem veku sloveči patriarhat, danes skromna vas Oglej v Gradiškeji), s prva nadškofija za Venecijo in Istro, postala je bila namreč med l. 488 in 544 metropola tudi za ves Norik in jugozapadno Panonijo pa še za iztočni del Rhaecije I. ter za Rhaecijo II. ali Vindelicijo, v kterih deželah je tedaj misionrske posle skoro izključivo vodila vse do Karla „Velikega“.¹³⁾

Da čujemo, kako o pokristjanjevanji Slovencev po oglejskih misionarjih sodijo nekteri naših pisateljev.

J. Trdina piše o tem: „Gotovo je že en del Slovencev kmalu po naseljenji v tukajšnjih krajih svoje malike zavrgel in se dal krstiti. Zakaj, v Ogleji je skozi in skozi véliki škof (patrijarh) prebival, in tudi okoli tega mesta so se Slovenci naselili,

Ker so bili ti oglejski patrijarhi za razširjanje vere vedno marljivi, sme se misliti, da so brez dvombe tudi Slovence, ki so krog Ogleja in tudi v mestu prebivali, k pravemu razsvitljenju pripeljali¹⁴⁾

P. Hicinger pripoveduje: „Za južno stran (slovenske zemlje) je bila akvilejska cerkev, če tudi po razcepljeni bolj ob moč djana, vendar zmiraj kakor svetilo na viharnem morji; po soedinjenji z rimsko cerkvijo pa so ondašni patriarhi tudi bolj krepko začeli delati za popolno zmago krščanstva zlasti na južni strani deroče Drave. Vender se o tej reči le malo posebnih naznanil nahaja. O Ljubljani, ki je nastopila na mesto stare Emone, se terdi, da se je cerkev sv. Petra še iz prvotnih časov ohranila, in da je bila cerkev sv. Nikolaja v sedmem stoletji sozidana. V Lurni ali stari Tiburniji se naznanjuje, da je patriarh Janez ali Kalikst v dneh papeža Zaharija in frankonskega kralja Pipina, to je krog l. 750, posvetil kapelo s. Petra“¹⁵⁾

S. Ljubić veli: „Krščanska vjera došla je svakojako Slovence, kako je i naravski, najprije iz Ogleja od ondješnjih patriarha. Oglejci u prepiru sa Solnogradskimi biskupi vazda su se na to pozivali: narod u primorju, Goričkoj i zapadnoj Kranjskoj smatrao je uvijek Oglej za sjemenište svoga krščanstva: patriarhe su zato i tvrdokorno zahtievali i zadržali cerkovnu oblast sve do Drave. Krščanska vjera bavarskih apostola nije bila ništa drugo nego orudje bavarske politike“¹⁶⁾

Iv. Tkalčić govori: „Vjerojatno je, da su se posavski Hrvati upoznali s krščanstvom kao i susjedni im Slovenci trudom oglajskoga svećenstva. Pod oglajsku bo patriaršiju, koja imaše u svojoj duhovnoj vlasti Istru, Norik i diel Panonije do gornje Drave, podčinjen bi na taj način i jedan, prem malen diel Hrvatske“¹⁷⁾ — t. j. danes hrvatske, a nekđaj pač slovenske zemlje, kajti sedanji takozvani provincijalni Hrvati bili so tedaj uprav Slovenci.

Jos. Erben pravi: „Začetki krščanstva med koroškimi Slovenci izgublajo se očem v negleni starodavnosti. Za gotovo vemo samo to, da je prišla sëm vera iz Ogleja po laških in pa iz Salzburga po nemških duhovnih“¹⁸⁾

S. Rutar pak trdi: „Saj so vender ti (— oglejski patrijarhi —) pokristjanili večino Slovencev in so v tem celo na Koroškem tekmovali s saligradskimi višjimi pastirji, tako da so bili nastali veliki prepiri, kaj spada pod saligradsko, kaj pod oglejsko nadškofijo“¹⁹⁾

Rutar sicer pač misli, da so oglejski patriarhi med Slovenci sveto vero širili le počasi, ker je Alkuin, prijatelj in svetovalec Karla Vel., svojega prijatelja Pavlina, oglejskega patriarha, nujno opominjati moral, da se pobrine za pokrščenje Slovencev. „Ali“ — pripazuje sam — „temu je bila izvestno velika ovira to, da

tujci misijonarji niso znali zadosta slovenščine. Latinščina veljala je za jedini cerkveni jezik in poleg te smatrali so slovenščino, kakor tudi nemščino, za veliko zlo.²⁰) No k temu je treba tudi pomisliti, da se vera, v kateri je bil kdo rojen in vzgojen, tako lahko in hitro ne zapušča: torej je povse naravski, ako oglejski verovestniki med poganskimi pradedi našimi niso mogli kristjanstva tako naglo in povsod popolnoma utrditi, ter so „Gorenci, Korošci in Štajerci za kneza Boruta (sredi VIII. stoletja), ko so nemški mašniki tje prišli, bili še trdovratni malikovalci.“²¹)

Patriarh sv. Paulinus.

Mnogo zaslug o razširjanju kristjanstva med poganskimi Slovenci pridobil si je bajda omenjeni patriarh sv. Paulinus II. (774—802), pozvavši svojega dobrotnika frankovskega kralja Karla „Velikega“ ok. l. 774, naj si z Langobardi vred podvrže tudi Slovence, da jih bode moči spreobrnoti k veri Kristovej, tako kakor preje nemške Sakse²²) . . .

Sicer je ta Paulinus bil učen pisatelj in odločen boritelj proti heretikom. Kot papeža Hadriana I. namestnik je bil navzoč v synodah v Aachenu 789, v Regensburgu 792 in v Frankfurtu 794, kder se je obravnavalo o kipoborstvu, a posebno o krivoverju toledskega nadškofa Elipanda in urgelskega škofa Feliksa, učečih t. i. adoptianizem (Kristus da je sicer po svojej božjej naturi pravi sin božji, a po človeškej samo posinovljenec), ter je tudi sam proti Feliksu sklical metropolitiski synodi v Foro Juliju (Furlan) 796 in v Altinu (Venetia) 799 l.²³)

Trst. — Solin (Spljet).

Poleg oglejskih patriarhov sodelovali so v južnih straneh gotovo tudi ostali škofi v Istri, pokristjanjujoč novo nadošle Slovence, in Hicinger l. c. v tem pripisuje posebe Primorje, Kras in Pivko škofom v Trstu, kder so iz one dobe znani škofi Gaudentius l. 680, Joannes l. 759 in Mauritius l. 766. —

Morebiti je na pokristjanjenje Slovencev vplival kaj tudi Solin (Salona) v Dalmaciji, ktera cerkva je bila po papežu Martinu I. z nadbiskupom Ivanom Ravenjanom, stolujočim sedaj v bližnjem Spljetu, ok. l. 650 obnovljena, ter je po tem postala metropolija cele Hrvatske, t. j. dalmatinske in takozvane posavske.²⁴)

II.

Salzburg in druga nemška misionišča.

„Vsi bodo verovali v njega: pa pridejo „Rimljani“ ter nam vzamejo zemljo in narod“ . . . Joan. 11, 48.

V VI. stoletju nastala je v severo-zapadnem kraju tedanjih slovenskih naselbin nova škofija, ktera je pozneje bila znamenita

za misije pri Slovencih v Karantaniji in deloma v Panoniji: namreč Salzburg-Solnograd.

Utemeljitelj salzburske škofije je wormski škof sv. Rupert ali Ruodbert, iz frankovske kraljevske rodbine Merovejske, apostol Bajovarjev.

Njegov životopis, navadno „Vita primigenia“ nazvan (priobčil ga je Pertz v Monumenta Germaniae, Scriptorum T. XI. p. 1 sq.) med ostalim pripoveda, da je za Hildeberta, kralja frankovskega, Rupert ali Ruodbert, škof v Wormsu, prišel na prošnjo bajovarskega vojvode Theodona (Dieta) v Regensburg, „da noriško provincijo obiše in sè svetim naukom razsvetli“. Krstivši Theodona sezidal je Rupest ž njegovo pomočjo na razvalinah starega (po Herulih 476—7 razdjanega) mesta Juvavije cerkvo na čast sv. Petru, ter benediktinski samostan moški z 12 wormski menihi in pozneje drugi ženski s predstojnico rojakinjo Ertrudo, iz ktere naselbine je sčasoma nastalo sedanje mesto po tamošnjih solinah Solnograd, Salzburg imenovano. — Po salzburskih kronikah in po sedaj občno veljavnem mnenju naselil se je Rupert v današnjem Salzburgu leta 582., a Huber l. c. II. jako obširno dokazuje, da že l. 536, ter je umrl 623, odnosno 574. (Da bi Rupert še le l. 696. prišel v ta kraj, in umrl 718, kakor nekteri trdè, je najmanje verjetno.)

Sv. Rupert v Slovencih (?).

Omenjena Vita primigenia, opisujoč življenje sv. Ruperta, ima med ostalim besede za nas posebe spomina vredne. Pravi: „Rupert, v Regensburgu od vojvode bajovarskega Theodona častno sprejet, podal se je po tem, mož božji, z njegovim dovoljenjem po reki Dunavu brodareč na pot tja do méj dolnje Panonije, troseč seme življenja; naposled vrnovši se, je prišel do Laureškega mesta in je tam mnoge bolnike in po raznih nadlogah stiskane z molitvo po moči božje ozdravil, ter pravej veri več jih tam pridobil;“ — naposled se naselil v Juvaviji. V originalu: „Tunc supradictus vir Domini (Rudbertus) accepta licentia per alveum Danubii usque ad fines Pannoniae inferioris spargendo semina vitae navigando iter arripuit; sicque tandem revertens ad Laureacensem pervenit civitatem, multosque ibi infirmos variisque languoribus oppressos orando per virtutem Domini sanavit . . .“²⁵⁾

Ta „prvotni životopis“ je priredjen po rokopisih iz 11. in 12. stoletja. — A. F. M. Mayer priobčil je nedavno v Archiv für österreichische Geschichte (Wien 1882. LXIII. 595—608) in ocenil ta spis po rokopisu iz 10. stoletja, kateri nam navedeno o sv. Rupertu poroča s temi-le besedami: „Tunc supradictus vir Domini, accepta licentia, per alveum Danubii navigando iter arripuit sicque tandem perveniens ad Lauriacensem civitatem predicando verbum

doctrine vite multosque infirmos variisque languoribus oppressos orando per virtutem Domini sanavit . . .“ Po tem takem je torej Rupert iz Regensburga prišel po Dunavu naposled samo do Laureaka, a ne dalje, n. pr. do Panonije ali celó do dolnje Panonije, kakor v onem, kronologično poznejem poročilu, kajti v starejem in zato verjetnejem viru o tej pokrajini ni besedice omenjeno. Dolnje Panonije tedaj sv. Rupert ni videl.

A kedaj in zakaj je prišel v oni takozvani prvotni životopis pasus o Rupertovem dohodu do dolnje Panonije? — Dr. Krek misli, da brezdvobeno o borbi med Salzburžani in sv. Metodoma, ko je bila spisana spomenica o pokristjanjenju Karantancev in njihovih mejašev po salzburških škofih, l. 872.²⁶⁾; — „in je imel tá čisto samovoljni dodatek, ta ‚frans pia‘ namén, da solnograške, oziroma bajovarske pravice za dolenjo Panonijo tembolj utrdi.“²⁷⁾ —

Znana je tudi in občno pripovedovana povest o sv. Rupertu, da je bajda prišel oznanjujoč sv. vero celó v staro Celje, kder je nad grobom sv. Maksimiliana postavil in njemu v čast posvetil cerkvice, a večidel mučeniških ostankov pa seboj vzel v Laureak, od koder so naposled bili prenešeni v Passau.

No kaj je sopet s to povestjo? — Huber, govoreč o rečenem potovanju Rupertovem do dolnje Panonije, trdi, da je Rupertu pri tem bil uprav namen, da dobi relikvije sv. Maksimiliana v Celji²⁸⁾; a že Ig. Orožen brez obzira na tu pojasnjeno imenuje vse Rupertovo delovanje v Celji (698?) nezagotovljeno govorico — „eine unverbürgte Sage.“²⁹⁾ Hicinger l. c. piše: „Rupert je prišel čez visoke Turove, ter sveto vero oznanoval Slovincem; došel je do korotanskega vojvoda, je po njegovi prošnji mnogo ljudstva spreobrnil in kerstil; tudi je več cerkev posvetil in mašnikov razposlal — ter naposled prišel do Celja itd.“³⁰⁾ — No naš pisatelj navaja pač dobo 696—718 za Rupertovo delovanje v salzburške škofiji, katero se je vendar vsekakor vršilo vsaj jedno stoletje preje. Kaj bi po tem takem prvi „Primas Germaniae“ imel opraviti s Slovenci? . . .

Sv. Virgilij, apostol Karantancev.

Nasledniki Rupertovi, kakor: škof sv. Vitalis, opati Anzogolus, Savolus in Ezzius, ter škofa Flobargis in Joannes, nam se samo kratko omenjajo v spisku „Catalogus episcoporum sive abbatum eiusdem sedis Juvavensis,“ kot drugem delu omenjene spomenice.³¹⁾ O sv. Vitalisu še sicer piše Erben l. c.: „Njegov (Rupertov) nastopnik Vitalis ga je posnemal in ga celó prekosal, vneto spreobračaje Slované“, — a gotovega tu ni nič.

Pravo pokristjanjevanje Slovencev od Salzburga sèm začelo se je za 8. predstojnika te cerkve, za opata in potem škofa sv. Virgilija sredi VIII. stoletja, o katerem rečeni katalog, omenivši škofa Joana, to-le pripoveda:

„V istih časih torej, namreč Otilona vojvode bavarskega, kateri je tedaj bil podložen frankovskemu kralju Pipinu, prišel je nek moder in vrl učitelj iz Irskega otoka, po imenu Virgilius (izvirno se je imenoval Feargil in je bil redovnik zaprav na otoku Jona v glavnem samostanu Hy zvanem) k rečenemu kralju v Frankiji, v kraji, zvanem Karisiacum. Ta ga je iz ljubezni do Boga obdržal pri sebi skoro dve leti in, spoznavši ga dobro učenim, poslal ga je omenjenemu vojvodi Otilonu, ter mu podelil škofijo, voditelja pogrešajočo (namreč Salzburg zač. l. 745). Ta pa je odlašajoč posvetitvo skoro skoz 22 let, imel za sebe lastnega škofa spremeljevalca iz domovine, po imenu Dobda graecus, da je izvrševal škofovski posel. Po tem pak je ljudstvu in škofom one okrajine mnogo prosečim privolil, da je posvetitvo prejel, ter je bil oredjen od sopokrajinskih predstojnikov cerkvenih za škofa, leta namreč roj. G. 767. 15. jun.“³²⁾

Virgilij je na mesto tedaj navadnih redovnih mašnikov poklical večidel posvetske duhovnike v cerkveno službo pri stolnej in drugih cerkvah v svojej škofiji, a menihe, katerim je tudi kot škof ostal sam opat, odločil je za misionarje Slavjanom.³³⁾

Huber misli, da je Virgilija napotilo bilo málo že pokristjanjeno pleme slavjansko ob reki Naabi v Bavarskej, da je sklenol brezštevilne rodove Slavjanov privedi v katoliško cerkvo. Občna spreobrnitva Slavjanov bila je bajda glavna misel, po ktorej je ta škof uravnal vse svoje delovanje. Ustanovitva apostolske šole pri sv. Petru v Salzburgu, pridobitva in obnovitva samostana Maximillans-zella, utemeljitva opatij Innichna in Kremsmünstra, in vedna uporaba menihov iz Altacha — glavna so dela Virgilijeva za spreobrnitvo Slavjanov.³⁴⁾

Ta Irec Feargil ali (polatinjen) Virgilius je torej za nas znamenit škof salzburgski; kajti on je, po besedah Erbenovih, „sproževal in vodil vse naprave, ktere so imele služiti za spreobrnitvo Slovencev po krajih pred in za Turami, zarad česar so ga tudi počastili z imenom apostola koroških Slovencev.“

O tem sedaj v sledečih odstavkih.

Vojvodi Karast in Hotimir.

Slovenci so od Nemcev kristjansko vero začeli prejemati potem, ko so postali od njih odvisni ter so jim morali plačevati danj.

Anonymus Salisburgensis v rečenem spisu „de conversione Carantanorum“ nam o tem — omenivši dogodkov, sicer nekoliko izmišljenih, med karantanskim vojvodo Samom in frankovskim kraljem Dagobertom — tako-le pripoveda:

„Ne mnogo časa po tem začeli so Huni (zaprav Avari) iste Karantance s sovražnimi navali teško stiskavati. Bil jim je takrat vojvoda, Borut z imenom, kateri je dal Bavarcem sporočiti, hunska

vojska se proti njemu bliža, torej jih prosi, da mu na pomoč pridejo. Ti pa so tudi podvizavši se prišli, Hune izgnali, Karantance sicer rešili ali kraljevemu robstvu podvrgli, kakor tudi njihove pomejnike. Odveli so od tod na Bavarsko talnike ali zastavljence, med katerimi je bil Borutov sin Karast (Cacatius) po imenu, katerega je otec po kristjansko odrejati in pokristjaniti prosil. Tako se je tudi zgodilo. Zastran Hotimira (Cheitumar) bratovega sina je jednako željo izrekel. — To je bilo še za vojvode bajovarskega Otilona, nekder 746—748. l.³⁶)

„Po Borutovej smrti (l. 750) pa so Bavarci po ukazu Frankov Karasta, že kristjana, nazaj poslali na željo istih Slavjanov, kateri so si ga za vojvodo izvolili; vendar je že tri leta po tem umrl (753.). Sopot pa so z dovoljbo gospoda in kralja Pipina po zahtevi onih narodov poslali tja Hotimira, že kristjana, kateremu je neki Lupo, od solnogradske stolice v mašnika posvečen za otok Kiemskega jezera, „Arva“ imenovan, pridal svojega tudi že mašnika posvečenega stričnika Majorana po imenu.³⁶) Ker pa je bil oni isti mašnik Lupo njegov boter, ga je učil, naj pri solnogradskem samostanu z udanim srcem kristjanske svoje dolžnosti opravlja. Narod pa ga je sprejel in mu vojvodstvo izročil. Imel pa je s seboj mašnika Majorana v solnogradskem samostanu posvečenega, kateri ga je opominjal, naj pri tem samostanu k božej službi glavo uklanja, kar je tudi storil in obljubil pri stolici samej služiti. Tako je tudi delal in vsako leto ravno tam božjo službo opravljal in od tod je zmirom nauk in dolžnosti kristjanske sprejemal, dokler je živel.“ Tako Anonym. Sal.

Stara pripovedka pravi, da je Karast stanoval v gradu pri današnjem sv. Lambrechtu in da je tam cerkvo postavil; druga o tem vojvodi ni znano. Njegov bratranec Hotimir je stoloval v Krnskem Gradu na Gospe-Svetskem Polji (Carantana civitas pri drugih pisateljih — kder je bilo tudi pozneje sedišče koroških vojvod), ter je za razširjanje kristjanstva med karantanskimi Slovenci mnogo storil,³⁷) kakor sledi.

Bl. Modest, podškof.

„Ko je bilo preteklo nekoliko časa“ — pravi Anonym. Salisb. dalje — „zaprotil je preje imenovani vojvoda karantanski, Hotimir, škofa Virgilija, naj pride obiskat ljudstvo naroda onega in v veri potrdit, česar pak Virgil tedaj nikakor ni mogel storiti. Mesto sebe pa je poslal svojega škofa, Modesta po imenu, v poučevanje onega ljudstva, in z njim mašnike Vatona, Reginberta, Kozara in Latina, tudi diakona Ekiharda z drugimi duhovniki, davši mu oblast, cerkve blagoslavljati, duhovnike posvečevati po zahtevah cerkvenih zakonov, ničesar pak za se podvzeti, kar bi sklepom svetih očakov nasprotovati utegnolo. Ti možje, pri-

šedši h Karantancem, so blagoslovili tam cerkvo sv. Mariji (— današnja Gospa Sveta nad Celovcem), v mestu Liburniji (— t. j. v starej Tiburniji, sedaj sv. Peter v Gozdu,³⁸) v Undrimah (— morda sedanja sv. Margareta pod Knittelfeldom) in v drugih mnogobrojnih krajih. Modest pa je tam ostal do konca svojega življenja.³⁹) Bil je tudi Irec rodom. Huber uganja, da se je zval Hrgbald,⁴⁰) in nekdanji spremljevalec sv. Winfrieda-Bonifacija.⁴¹) Prebival je kot okrajni škof — chorepiscopus v Gospé Svetej, kder je umrl okoli l. 760 in bil v stolnej cerkvi pokopan, kakor še dan danes kaže nagrobni spomenik pred oltarjem sv. Križa.⁴²)

Upor na kristjanstvo.

Anonymus Salisburg. nadaljuje: „Ko je škof Modest umrl, zaprosil je isti vojvoda Hotimir škofa Virgilija, da, ako mu je mogoče, k njemu pride, kar mu je Virgil vendar odrekel, ker se je bil tam vnel punt, ktereга „karmula“ imenujemo“, a zidal je Virgil tedaj tudi novo stolno cerkvo v Salzburgu, katero je 874. posvetil.⁴³) „Po storjenem posvetovanju je poslal tja mašnika Latina, kateri je pa, ko se je punt z nova začel, sopet od tod odšel. Ko je bil pa punt zadušen, poslal je škof Virgil sopet tja mašnika Madalhoha in za njim mašnika Varmana. — Po Hotimirovej smrti (769.) se je narod z nova spuntal in nekoliko let ni bilo tam nijednega mašnika“ — pravi Anonym.

Hotimirov naslednik, Waltung ali Waltunch, Nemeč ali vsaj ponemčenec, ktereга je bajovarski vojvoda Tassilo II. Otilonov sin podložnim si Karantancem dal za načelnika-namestnika,⁴⁴) hotel je namreč kristjanstvo sè silo uvesti; a Slovenci, izgubivši že preje po Nemcih deloma svojo politično slobodo, sedaj tudi tujim verskim poslancem niso zaupali. Nekteri župani-plemiči, posebno v okraji današnjega Maribora, Celja in Slov. Gradca so pod vodstvom slov. gradskih knezov svečenika Droha, Deodora, Sama in Aurelija uprli se odločno zoper domače nasilstvo in tuje gospodstvo. Leta 772 bil je s pomočjo Bajovarjev vstanek potlačen, karantanski Slovenci popolnoma podjarmljeni, in Waltung, kateri je bil iz dežele pobegol, vrnil se je pod varstvom Tassilovim sopet v Karantanijo.⁴⁵)

Nadduhovniki — škofovi namestniki.

„Vojvoda Waltung“ (kakor ga Anonym .Sal. naslovlja), „je sedaj sopet škofa Virgilija prosil, naj mu mašnikov pošlje. Škof pa mu pošlje mašnika Heimona in Reginbald in diakona Majorana z drugimi duhovniki; kmalu potem je poslal tja uprav prejšnjega Heimona, Duplitera in Majorana in druge duhovnike z njimi; drugoč jim je poslal mašnika Gocara, Majorana in

Erhanberta; za njimi duhovnika Reginbalda in Reginhara, in še Majorana in Augustina, in sopet Reginbalda in Gundhara. Vse to pa se je godilo za škofa Virgilija — Anonym. S. pripazuje. Ovi so sedaj kristjanstvo v deželi na novo oživili.

V „Življenju Svetnikov in Svetnic božjih“ (izd. Družba sv. Mohora) piše se o sv. Virgiliju škofu 27. nov. še to-le: „Na večer svojega življenja, misleč, da se mora od Solnograda odtegniti, hoče še enkrat svoje pozemeljsko delo pregledati. Poda se na ogled po svoji veliki škofiji, obiše njene poslednje pokrajine noter do iztoka Drave v Donavo (?!), da bi se o stanu cerkva z lastnimi očmi prepričal in videl, kako je sè sv. vero. Na tem popotovanju pomaga, kjer koli vidi, da je treba pomoči, uči ljudstvo, jih poterjuje v zakramentu sv. birme, posvečuje mašnike, in jim oskerbuje njih živež . . .“ Domu prišedši umrl je kmalu 27. nov. 784. Njegovi ostanki počivajo pod velikim oltarjem salzburške prvostolnice. —

Imenovani misionarji so bili, kakor Huber razlaga, vsi člani meniškega katedral-presbyterija pri sv. Petru v Salzburgu, ktere je škof Virgil v Karantanijo pošiljal od 772 do 784 po šestkrat, torej vsako drugo leto, in to prve trikrat 772, 774, 776 po tri in druge trikrat 778, 780, 782 po dva, a Majorana 4krat, Reginbalda 3, Heimona 2, ter ostalih šest po 1krat.⁴⁶⁾

Po dostojanstvu bili so ti mašniki po vsej priliki nekakovi nadduhovniki — Archipresbyteri ali Vicarii foranei — škofovi namestniki, pooblašteni jurisdikcijalno, da so po smrti podškofa Modesta vodili pokristjanjevanje in dušoskrbje, ter, kakor se zdi, so bili predstojniki omenjenih cerkev Sv. Marije, v Liburniji in v Undrimah, kot glavnih. Drugi v poročilu Anonyma Sal. ne imenovani duhovniki bili so brez dvojbe onim vikšim povse podređeni in od njih odvisni.⁴⁷⁾

Rečene, za Modesta postavljene in posvečene tri cerkve bile so, kakor mnogo drugih, v omenjenem vstanku sicer pač razrušene, a novi misijonarji, navedeni nadduhovniki in njihovi pomočniki, so blizu starih selišč: Gospe Svete, sv. Petra v Gozdu in sv. Margarete pod Knittelfeldom, postavili nove, — kterim da bi se še danes nahajalo sledov: od prvih v Gospé Svetej, bajda tik tam, ona rotunda, navadno Ajdovski tempel imenovana; od drugih pak sv. Peter podružnica Špitalske fare, dakakor večkrat prezidana.⁴⁸⁾

Druga misionišča.

Menihi iz samostana sv. Petra v Salzburgu, glavnega ognjišča kristjanstvu, misionarili so, kakor je iz do sedaj navedenega razvidno, posebno v osrednjej Karantaniji t. j. v današnjem Koroškem. Pod vodstvom salzburškega katedral-kloštra sv. Petra,

kteri je poleg mnogih misionarjev dajal podškofe in nadduhovnike, delovale pa so za pokristjanjenje Slovencev še druge benediktinske opatije, sv. Petra filiale. A te so po Huberu IV. 186 sl.:

Maximilians-Zelle, Innichen in Nieder-Altach.

Maksimilianovo Selo v Pongavu,⁴⁹⁾ katero so bili Slovenci okoli 612 sicer razdjali, a ga je bajovarski vojvoda Otilo sopet obnovil, skrbelo je za sedanji Lungau in sosednji iztočni okraj, ter za današnjo severozapadno Štajersko.⁵⁰⁾ India ali Innichen, t. j. stari Aguntum v Bistriški Dolini v sedanji iztočni Tirolski, kateri kraj z okolico, Toblach imenovano, je vojvoda Tassilo II. opatu Attonu pri sv. Petru v Šarnici (blizu meje današnje Tirolske in Bavarske) l. 770 podaril bil z namenom, naj se tam ustanovi samostan, „da se neverni narod slovenski na pot resnice privede,“ — upravljala je jugozapadnej Karantaniji, po priliki v današnjem Belaškem okraju.⁵¹⁾ Dolnji Altach, nekder za Passavom na levem bregu Dunava, na mesto kterege je isti Tassilo po nasvetu škofa Virgilija l. 777 utemeljil glasoviti samostan Kremsmünster v današnji Gornji Avstrijski, ter mu med drugim podaril kakih 10 slovenskih vasij in 30 slovenskih družin pri Todichi (Dietachi), — pak je svoje ljudi pošiljal na vse strani po deželi, a posebno si je pa za svoj posel odbral iztočne pomejnice Karantancev, torej današnji iztočni del Štajarske in zapadni kos Ogerske.⁵²⁾

Huber to dokazuje II. cc. nekaj po starih listinah, nekaj po cerkvenih sledovih od dotičnih redovnih družeb, ter med ostalim trdi, da še sedaj obstoječi samostan sv. Pavla v Lavantski Dolini, kakor tudi nekdanji benediktinski v Osojah, Vetrinju, Müllstadtu itd. večidel svoj začetek izvajajo od Maksimilianovega Sela, Innichena in sv. Petra v Salzburgu.⁵³⁾ Tudi krajevna imena: Sele, Selnica, Radisel, Bizelsko i. dr. spominjala bi bajda na nekdanje samostanske „cele“ v onih krajih.⁵⁴⁾

Ko je omenjeni opat Atto (Hatto) postal škof v Frisingi (784—810), pripalo je Innichen ž njim frizingski škofiji, a že l. 778 zdi se, da je ta cerkva dobila od Salzburga tudi Liburnijo — (sv. Peter v Gozdu z okrajino vred.⁵⁵⁾ Razven teh je še več drugih posestev na slovenski zemlji sčasoma postalo lastnina frisingška, n. pr. Marija D. na Otoku, Požarnica, Gornja Bela, pozneje Loka.⁵⁶⁾ Tako je umevno, da so tudi frisingški škofi v naših krajih imeli misionarske staje, ter so med našimi pradedi kristjanstvo razširjali.⁵⁷⁾

Vojvoda Ingo in vodja Domicijan.

Tako je torej kršnanstvo v Karantaniji med národom precej se utrdilo, in le posamezni slovenski plemiči so mu še nasprotovali. Pa tudi té je Ingo, poslednji znani vojvoda slovenski,

kterega je Karol „Veliki“, podvrški z Bavarsko vred tudi Karantanijo l. 788, po Waltungovej smrti nad Karantanijo postavil o. 790, — napotil, da so se pokrstili.⁵⁸⁾

O tem vojvodi Ingu pravi Anonymus Salisburg., da je bil „jako drag národom in ljubljén zarad modrosti. Ves narod mu je bil tako udan, da, ako je komu le nepopisan papir od njega bil poslan, le nikdo ni se upal ukaza njegovéga zanemariti. Napravil pa je tudi nekaj jako čudnega (pripovéda isti Anon. S.). Prave robove, ali že kristjane je s seboj povabil k mizi, njihove gospode pa, ali še nekristjane pustil je zvenaj kot pse sedeti, postavivši pred nje kruh in meso in prosto posodo, naj bi tako obedovali; robovom pa je iz zlatih kupic si napivati velel. Sedaj so prvaki od zvenaj povprašujoč rekli: ‚Zakaj nam tako delaš?‘ On pa: ‚Niste vredni neumitih teles družiti se sprerojenimi v svetem studencu, nego zvenaj dóma; kakor psi zaslužite obedovati.‘ Na to so se dali v svetej veri poučiti in tekmujoč hiteli so k svetemu krstu. Tako pa je po tem kristjanska vera ojačala.“⁵⁹⁾

V spomin, da je prosto ljudstvo vero Kristovo preje sprejelo nego li plemstvo, uvel je bajda Ingo znano svetčanost pri ustanovljanju karantanskih vojvodov na Gospe-Svetskem Polji pod Krnsko Goro;⁶⁰⁾ a bi morda tudi oni pomenljivi napis na tamošnjem t. i. vojvodskem prestolu, po našem Jarniku glaseč se: VERI MA SVETI VERI PRAVDO BraNY VDOVE, bil uprav Ingov.⁶¹⁾

Nekteri mislijo, da je vojvoda Ingo pri krstu dobil ime Domitijan, in po tem sklepajo, da bi uprav Ingo bil oni „Domitianus dux“, o katerem govori nagrobni napis v Millstadtu, da je prvi utemeljil ono cerkvo in ljudstvo pokristjanil: „Hic requiescit B. Domitianus Dux, primus fundator huius Ecclesiae, qui convertit istum populum ad Christianitatem ab infidelitate“. Drugim zdi se to neverjetno.⁶²⁾ Dr. Kos méni:⁶³⁾ „Mogoče, da je Domitijan v tistem času živel, kakor Ingo, in da je bil vojvoda na zapadnem Koroškem; morebiti pa še vojvoda bil ni, temveč samo vojskovodja ali vojašk poveljnik, kar tudi pomenja beseda ‚dux‘.“

Nadškof Arno. Misije v Panoniji.

Za Karantanci prišli so na vrsto, da se pokristjanijo, po izrazu Anonyma Salisburg., „njihovi mejaši“, to so po Kopitarji „Slavjani, kateri so zvenaj Norika prebivali po celej Panoniji, izvzemši Slavonijo in Srem, ker sta tedaj bila pod bolgarsko nadvlado, in deloma tudi Kranjsko, ktera je bila po oglejskih patriarhlih k pravej veri spreobrnjena.“⁶⁴⁾

V Panoniji, posebno na severnej strani Drave, kristjanska vera do sedaj zarad tam gospodujočih divjih Avarov ni mogla tako napredovati, kakor v Karantaniji. A ko so Franki za Karla

„Velikega“ tudi Panonijo svojeje oblasti bili podvrgli, — po Karlovem sinu Pipinu in furlanskem grofu Eriku s pomočjo slovenskega vojvode Vonimira leta 796, — tedaj je kmalu tudi tu vera Kristova začela krepkeje poganjati korenine; kajti Frankom je bilo vlastno in koristno, povsod zasajati kristjanstvo, do koder je njihova moč segala.

Začel pak je od salzburških škofov med panonskimi Slovenci sv. evangelije oznanjevati Virgilijev naslednik Arn ali Arno, od l. 798 nadškof, prvi v Salzburgu. Adalram (821—836), Liupram (836—858) in Adalvin. (858—873) so nadaljevali.

Poslušajmo tudi o tem Anonyma Salisburg.

„L. 796 je Pipin premagavši Avare pri glasovitem „Rinku“, od tod vračajoč se v predelu Panonije dolnje okoli jezera Pelissa (t. j. današnjega Blatnega Jezera) onkraj reke Rabe⁶⁶) noter do reke Drave in do tja, kder Drava v Dunav teče, velel po oblasti z naukom in cerkveno službo oskrbeti ljudstvo, katero je od Hunov in Slavjanov v onih deželah bilo ostalo, Arnu solnogradskemu škofu, dokler da otec njegov, cesar Karol, sam tja ne pride. Pozneje tedaj leta 803 je cesar Karol v Bavarsko prišel in meseca oktobra v Solnograd, kder je imenovano podaritvo sinovo, ponovivši vsled svoje oblasti vpricho mnogih vernikov potrdil, ter ukazal, da ima na večne čase biti nerazrušljiva“.

Arno je povelje Pipinovo in Karlovo izvrševal, kakor Anonymus Sal. naznanja z besedami: „Na enak način je tudi Virgilijev naslednik Arno, škof solnogradske stolice, pastirsko skrb opravljal: od vseh strani posvečuje mašnike in jih pošilja v Slovenijo, predele namreč Karantanske in dolnje Panonije tamošnjim vojvodam in grofom, kakor je to prej Virgil delal“.

Omenivši Anonymus S. gori navedeno o vojvodi Ingu, nadaljuje:

„Med tem pa se je leta 798 po Kr. r. zgodilo, da je nadškof Arno, prejemši od papeža Leona (III.) pallium ali nadškofovski plašč na potu iz Rima prek reke Pada prišel in Karlovega poslanca s pismom srečal, v katerem mu cesar ukazuje, nemudoma se podati v predele slavjanske, poizvedati želje tega naroda in božjo besedo oznanjevati. Ali ker tega storiti ni mogel, preje nego odgovor svojega poslanja nazaj prinese, nagloma se k cesarju poda. Tu poroči, kar mu je gospod in papež Leo po njem vedeti dal. Po izpolnem poslanstvu je cesar sam nadškofu ukazal, naj se podá v dežele slavjanske in naj vso ono pokrajino z božjo službo po škofovski navadi oskrbi, ljudstvo pak kristjansko vero oznanjujoč okrepi. Kakor je cesar zapovedal, tako je Arno tudi storil; tja dospevši blagoslavljal je cerkve, posvečeval mašnike, pridigujoč poučeval narod“.

Anglosaški menih Alkuin, največi učenjak svoje dobe na dvoru Karlovem, opominjal je pri tej priliki svojega nekdanjega

učenca Arna prav modro: Pred krščenjem naj vsakikrat ljudstvo preje v veri temeljito pouči; naj ne spreobrača sè silo; pri novih kristjanih naj stopnjema kristjansko življenje zahteva; desetine naj ne iztirjava takoj strogo, ker jo komaj oni, kateri so v kato-liškej veri rojeni in poučeni, hočejo vso odrajtovati, in ker je bolje desetino nego li vero izgubiti; v pridigah naj se ravna po sv. Avgustina spisu „De cathechizandis rudibus“ in po papeža Gregorija knjigi „Liber pastoralis“. Podobno je Alkuin pisal tudi kralju Karlu.⁶⁶⁾

Okrajni škofi.

Kakor je nekdaj škof Virgil v Karantanijo bil poslal namestnega škofa bl. Modesta, tako so sedaj tudi nadškofi salz-burgski Arno, ter Adalram in Liupram Slovincem posve-čevali posebne škofe, katerih delo je bilo, voditi duhovsko upravo in skrbeti za popolno pokristjanjenje dotičnih prebivalcev. A takih namestnikov bilo je sedaj tudi tem bolj treba, ker je pod-ročje za Salzburžane postalo gotovo preobširno.

Taki okrajni škofi, chorepiscopi, znani so nam trije: Theodorik (do 823), Otto (823—853) in Osvald (853), o katerih nam zopet Anonymus Salisb. poroča:

Nadškof Arno iz slavjanskih dežel „vrnovši se dal je cesarju glas, da bi se tam veliko koristiti dalo, ako bi se kdo marljivo tam prizadeval. Na to ga je cesar vprašal, ali bi imel ktereга cerkvenega moža, kateri bi mogel tam božjej stvari na korist delati. On pa je odgovoril, da ima takega moža, kateri bi bil Bogu ugoden in kateri bi mogel národu pastir biti. Tako je bil na povelje cesarjevo povzdignen Theodorik za škofa od Arna, nadškofa solnogradskega. Sam Arno in grof Gerold sta ga privela v Slovenijo, in ga izročila vojvodam, predavša temu škofu deželo Karantancev in njihove pomejnike na zapadnem kraji Drave (morda toliko kakor na severnem pobrezji Dravinem⁶⁷⁾) noter do tja, kder Drava teče v Dunav, z nalogo naj v polnej oblasti ljudstvo vlada, s pridigami in évangelijskim naukom uči Bogu služiti, naj postavljene cerkve blagoslavlja, mašnike posvečujoč postavlja in celo cerkveno službo v onih predelih po cerkvenih zakonih opravlja pod vrhovno oblastjo solnogradskih škofov. Tako je tudi delal žive dni“.

„Po tem pa, ko se je bil nadškof Arno 821 po Gosp. r. iz tega življenja preselil, prevzel je prepobožni učitelj Adalram vlado solnogradske stolice. Med drugimi dobrimi deli je po smrti škofa Theodorika postavil Slavjanom Ottona za škofa, kakor jih je preje nadškof Arno škofu Theodoriku izročil. Adalram pa je leta 823 po Kr. r. pallium od papeža Eugenija dobil in čre-dico sebi izročeno 15 let pasel; ko ga je pa nebeška milost po-klicala in ga telesnih vezij oprostila, prevzel je čistiljivi Liupram

vrhovno pastirstvo imenovane stolice. Papež Gregor mu je 836 podaril pallium. Storil je brezštevilna Bogu dopadljiva dobra dela in se leta 858 po r. Kr. preselil v nebeško prebivališče. Naslednika njegovega, kterega si je sam odgojil, častitljivega Adalvina, počastil je papež Nikolaus s plaščem. Slovi še sedaj vladajoč z vso marljivostjo čredo od Boga mu izročeno⁶⁸. (871.)

„Za njunih časov, namreč za nadškofov Liuprama in Adalvina, vodil je škof Osvald slavjanski narod, kakor so že v starih časih imenovani škofi delali, vedno podvrženi solnogradskim škofom. Sedaj se pa škof Adalvin sám trudi ono ljudstvo voditi v imenu Gospodovem, in že na mnogih krajih onih dežel slovi⁶⁹. (871.)

A kako daleč se je raztezal delokrog teh „slovenskih“ škofov?

Za Theodorika trdi Huber. Njegova misionarska pokrajina bila je omejena na severni breg Drave, in sklepa po tem, da je okrajni škof moral gotovo uveden biti še le po 14. jun. 810, kterega dne je bila reka Drava odločena za mejo med metropolijama salzbursko in akvilejsko (o tem bodemo takoj več izvedeli).⁶⁸ Njegov naslednik Otto, od l. 823, bil je, kakor pravi Hicinger, „za podškofa v korotanski strani in njenih pokrajinah“⁶⁹ a gotovo samo na severnej strani Drave, ker so južne pokrajine kakor rečeno od l. 810 bile oglejske. A poslednji slovenski škof, ali menda bolje poslednji podškof za Slovence, Osvald, od l. 853, je le še, po besedah Kopitarjevih, „Karantanom samim vladal“⁷⁰ dakakor dosledno sopet samo na levem Dravskem bregu. — Stolovali so po vsej priliki v Gospé-Svetej.

Ali je Osvald kot okrajni škof umrl, ali je bil že preje odstavljen, ni znano. Hotel je pač postati samostalen, od Salzburga neodvisen, kar je razvidno iz dveh dekretalij papeža Nikolaja I. „Hoswaldo Chorepiscopo Quadrantino“, tičočih se klerikalne discipline (uboja ali telesne poškodbe po duhovnikih) — torej predmeta, v katerem bi se Osvald moral do svojega nadškofa obrniti, a nikakor ne bi smel ognovši se temu neposredno govoriti pri papeži, ako bi hotel zvesto po svojej dolžnosti ravnati.⁷¹ Za to Liupramov naslednik nadškof Adalvin (858—873) Slovcem ni dal več posebnega škofa, temveč je sam upravljal vrhovne zadeve v Sloveniji, kar konstatuje že neka listina kralja Ludvika 6. jan. 864 l.; kralj Ludvik je namreč tega dne salzburskeje cerkvi v namestek za doneske v hrani, ktere so okrajni grof karantanski in podložniki morali škofu salzburskemu odrajtovati, „kolikor krat je zarad pridige v Karantanijo prišel“ — dal pri Krki posestvo z več poslopji in kmeti.⁷² Za navadne posle v manje važnih stvareh imenoval je Adalvin po l. 869 sopet namesto škofov na d d u h o v n i k e, jednake naslednikom Modestovim, najpreje Altfrida, bivšega „dvornega kapelana“ panonsko-slovenskega kneza Pribine,⁷³ in ko je Altfrid umrl, Richbalda, archipresbytera, o kterih še bodemo nekaj več čuli.

Prepir med Akvilejci in Salzburžani.

Kaj da so oglejski patriarhi v tej dobi za sopeno razširjanje kristjanske vere v Karantaniji in Panoniji bili posebe storili, tega sicer, kakor je bilo preje rečeno, poblize ne znamo. Kajti Anonymus Salisburgensis pripoveda nam navlašč samo čine salzburških škofov in misionarjev; a drugih poročil itak nemamo.⁷⁴⁾ No da so brez dvojbe tudi Oglejci tu sodelovali nove Slovence pokristjanjuoč, bilo je že v dotičnem odstavku obrazloženo; — vsaj pobožni patriarh Pavlin II. je teško zanemarjal opomine slovečega Alkuina: „naj premaganim Avarom, torej tudi Slovincem v Panoniji, pridiguje.“⁷⁵⁾ Temu pritrjuje tudi J. Griess, govoreč o misijah salzburškega škofa Virgilija: „Verski oznanjevalci, kateri so od tod (iz Salzburga) tja do dolnje Panonije prodrli, srečavali so tam one poslance, kateri so od stoletij sèm že iz Akvileje k Dunavu gori prihajali; in tako so se oboji ob Dravi in Savi kristjanski pozdravljali in si pomagali.“⁷⁶⁾

No prišlo je sčasoma tudi do razpora.

Salzburžani bili so svojo jurisdikcijo raztegnoli prek Drave daleč na jug, deloma še prek Save celó do kranjske Krke.⁷⁷⁾ Ker so pak oglejski patriarhi preje imeli vikšo cerkveno oblast ne samo v južnej, temveč tudi v severnej strani podravskeje, zato se je patriarh Ursus, naslednik l. 802 umrlega Pavlina, proti nadškofu Arnu pritožil, trdeč, da ima Oglej pravico tudi do vse Karantanije.

„Že v časih, predno so Langobardi Italijo zavzeli“ (568—569) — pravi Ursus, „synodalakta dokazujejo, da so že tedaj njegovi spredniki mesta karantanske pokrajine bili Akvilejci podložili“. Arno pak se je opozival v tej zadevi na odločbe in potrdbe papežev Zaharija, Stefana III. in Pavla I. (med 741 in 767), po katerih je Karantanija bila s salzburško cerkvo združena.⁷⁸⁾

To pravdo je cesar Karol „Veliki“ na državnem zboru v Aachenu 14. jun. 810 (drugi trdé 811) razsodil tako-le: „Drava bodi v bodoče meja med obema metropolijama; južne pokrajine naj oskrbljuje Akvileja, severne pa Salzburg; sicer naj cerkvi ob obeh bregovih reke svoja posedstva v miru ohranite.“⁷⁹⁾

Ursov naslednik, patriarh Maxentius, (811—833) s to odločbo nezadovoljen je tožbo ponovil; a cesar Ludvik „Pobožni“, Karlov najmlajši sin, je na prošnjo Arnovo l. 820. 27. dec. prejšnjo otčevo razsodbo potrdil.⁸⁰⁾ In tako je ostalo do sredine XVIII. stoletja (1751, ko je akvilejski patriarhat jenjal).

Kneza Pribina in Kocelj.

Kakor je v zapadu tedanje slovenske zemlje vrl pospeševalec kristjanske vere bil vojvoda Ingo, ter mogoče da tudi vodja Do-

micijan, tako nam se malo pozneje na iztoku med svetskimi vladarji naših pradedov v istej lastnosti pokazuje bivši slovaški, iz Nitre prognani knez Pribina, in ž njim sin njegov Kocelj, ktera sta v dolnji Panoniji med Dravo in Rabo postavila novo središče kristjanstva za Slovence. „Vzlasti Pribinin pristop h kristjanstvu“ — pravi znani povestničar dr. Dudik — „imel je za vse panonske in po téh celó za njihove sobrate moravske Slavjane, nepreračunljive nasledke⁸¹⁾“; a Koceljev dvor postal je po besedah o. L. Hrovata „središče in podlaga poznejemu temelju slovanske liturgije“.⁸²⁾

Anonymus Salisburg. pripoveda, da je okoli l. 830 neki Pribina, prognan od moravskega vojvode Mojmira prek Dunava prišel k Ratbodu (pomejnemu grofu pozneje tkzv. Ostmarke), kder je kralju Ludviku predstavljen bil, na njegovo povelje v veri poučen in krščen v cerkvi sv. Martina, v kraji Treisma (Stollhofen pri Treismaueru v D. Avstriji 834); a razprevši se z Ratbodom pobegnil je Pribina s sinom Koceljem v Bolgarsko, in za tem k vojvodi Ratimiru (v posavsko Panonijo). A ko je ta po Ratbodu, od kralja Ludvika poslanem bil protiran, podal se je Pribina s svojimi k grofu Salahu (v Rihenbergu pri Savi), kateri je beguna prijazno sprejel in z Ratbodom pomiril. „Pri nekej posebnej priliki so med tem verniki imenovanega kralja naprosili, in kralj je Pribini podaril neki predel dolnje Panonije ob reki, ktera se imenuje Sala. Takrat je tedaj začel Pribina tam prebivati in tvrđjavo zidati v nekem logu in močvirji reke Sale. Od vseh strani si je zbiral ljudstvo in se jako širil po deželi (o. l. 840). Ko je prebožni kralj Ludvik pa izvedel, da je Pribina jako pobožen in cerkvi in kralju zvesto udan, dal je na večkratne nagovore svojih vernikov Pribini to v last, kar je prejele kot dar imel, razven onih stvari, ktere so bila lastnina solnogradske škofije. Zgodilo se je to očitno v mestu Reganesburgu leta Gospodovega 849. 12. okt.“⁸³⁾

Omenjena trdnjava Pribinina bila je krasen grad, pozneje Blatograd imenovan (— vsaj bolg. menih Hraber pr. 927. piše „Kocelj knjaz Blatenský“ —), kar so Nemci prekrstili na Mosaburch-Moosburg (bav. nem. môs = saks. nem. môr, močviren kraj) Magyari po tem zvarili v Szalavár (sala, bav. — reka počasi tekoča, močvirje, vari, stslav. — hiša, bivališče), pri imenovanem jezeru Pelissa (stslav. pleso = jezero) ali Blatnem Jezeru — Plattensee — Balaton“.⁸⁴⁾

Pribina, sicer bolje kristjan nego li Slavjan, prizadeval si je na vso moč, da po njegovem vzgledu tudi vsa njegova kneževina sprejme vero Kristovo. Za to je s sinom Koceljem vred podpiral salzburgsko duhovništvo, stavil krasne cerkve, obdarjal nje in njihove službenike, kakor sopet od Anonyma Salisburg. poizvédamo, kateri med ostalim posebe naglašá: „Dokler je Pribina

živel, cerkvenih stvari ni nič zmanjšal ali odvezel pravicam preje imenovane stolice (solnogradske), temveč je na nagovarjanje nadškofov, kolikor je le mogel trudil se pomnožiti posest“.

Veliki mašniki.

„Ko je Pribina imenovano tvrđnjava bil sezidal“ — pravi Anonymus Sal. — „in postavil v njej z nova cerkvo, katero je nadškof Liupram, ko je ravno po oblasti duhovno opravilo v onej pokrajini opravljal, v to tvrđnjava prišedši v čast sv. Bogorodnice Marije posvetil leta namreč 850. 24. jan.⁸⁶⁾ — takrat je dal Pribina svojega mašnika, z imenom Dominika, v roke in oblast nadškofu Liupramu, Liupram pa onemu mašniku pravico v svojej škofiji mašo peti, priporočivši mu ono cerkvo in skrb za ljudstvo, kakor mašništveni red zahteva. — Po smrti duhovnika Dominika bil je v povikšanje božje časti tja poslan Svarnagel, izvrsten učitelj in mašnik, z diakoni in duhovniki. Za njim pa je Liupram mašnika in mojstra v vsakej umetnosti, Altfrida, tja napotil. Adalvin, Liupramov naslednik, ga je v višega duhovnika povzdignol in mu izročil ključe cerkvene ter skrb za celo ono ljudstvo. Na zelo jednak način je po njegovej smrti Richbald kakor višega duhovnika tam nastavlil. Ta je dolgo časa tam bival in opravljal službo božjo vsled oblasti, katero je imel od svojega nadškofa“. Tako Anon. S.

Dominik, Svarnagal in Altfrid bili so torej, kakor bi se dan danes reklo, „dvorni kapelani“ Pribinini.⁸⁶⁾ A kakor sta Altfrid in za njim Richbald bila od nadškofa Adalvina imenovana za archipresbytra, tako zdi se, da je tudi že Dominik od nadškofa Liuprama bil dobil pravico do nekakovih pontifikalij, kar naznačujejo dotične besede Anonyma Sal., posebe izraz „*licentia missam canendi*“ ne more se drugače tolmačiti, nego s pontifikalno mašo; kajti navadno mašo peti ali „péto mašo“ služiti smel je Dominik itak kot mašnik.⁸⁷⁾ A. Svarnagal?

In tako nahajamo tudi v Panoniji isto cerkveno napravo, kakor v Karantaniji: na mesto podškofov nadduhovnike in poleg redovne tudi že svetsko duhovščino.⁸⁸⁾

Še nekteri menihi-misionarji.

Tudi v Panoniji, kakor v Karantaniji, so pri misionarskem delu trud in vročino dneva prav za prav nosili menihi, po svojih obljubah uboštva in pokorščine tako rekoč rojeni misionarji. Nadškofi salzburgski bili so sami zajedno opati katedral-kloštra sv. Petra, od koder je prihajalo največ verovestnikov v rečeni pokrajini; kder redovnikov tega samostana ni bilo zadosta, tam so jim pomagali sosedni, kateri so od VIII. stoletja sèm po redu sv. Benedikta bili med seboj združeni.⁸⁹⁾

O delovanju menikov v tej pokrajini svedočijo nam obširna posestva, ktera so dotični samostani dobili v nagrado za izkazovane duhovne dobrote, poleg sv. Petra v Salzburgu posebno Nieder-Altach in podružni mu Kremsmünster.

V Pribinim Blatogradu utemeljena je bila za nadškofa Liuprama benediktinska opatija sv. Hadriana, o kateri Anonymus Salisburg., sicer ne prav jasno, govori rekoč: „Pozneje pa je na Pribinine prošnje poslal nadškof Liupram mojstre iz Solnograda, zidarje in slikarje, kovače in tesarje, kateri so sredi Pribininega mesta veličastno cerkvo postavili, ktereje je sam Liupram temeljni kamen položil in cerkveno službo tam opravljal. V tej cerkvi počiva mučenik Hadrian pokopan;“⁹⁰⁾ no ktere določno zaznamuje listina kralja Arnulfa v Mattighofenu salzburškemu nadškofu Dietmaru 20. nov. 890: „Opatijo Blatograd, kder mučenik Kristov Hadrian počiva, ktero so naši spredniki rečeneje cerkvi (Salzburgu) dali, potrjujemo . . .“ Samostan sv. Hadriana v Blatogradu dobil je svoje redovnike iz opatije N. Altacha; a Pribina je kloštru podaril: „svojo lastnino, ktero je imel pri Salapiugi (Sale upogibu?) v teh-le mejah: iztočno prek rečice Sale do Slongenzin-marke, Stresmarena, po tem gori ob Sali do Waltungesbacha, in dalje do Hrabeskeit-i in h Chiristetinu“. Kralj Ludvik je 860 N. Altachu potrdil to tako oddaljeno posed.⁹¹⁾

Za Salzburg ali katedral-klošter more se navesti več takih posestev. Tako v onem kotu, kterege nareja Sala južno od zavinka, gospodščina s 300 kmetijami in 300 vinogradi; nadalje Pečuh (ad quinque ecclesias, pri petih cerkvah — ktero ime že samo naznanja številno prebivalstvo kraja) s carinami (coli), vinogradi, logi itd.; zopet Ptuj, s cerkvo pooblaščno za desetine, s celim gradom, obgradjem, colnišči in mostom; istotako Dornava s hribom „Paraunoz“, z vinogradi, travniki, njivami in gozdi; naposled precej velika okolica pri Dravi nekder.⁹²⁾

Ova večja posestva bila so po vsej priliki zarad zaslug tamošnjih menihov podarjana misioniskim stajam, na teh posestvih nastalim, cerkvi, ali odnosno poglavitnim kloštrom onih celic; in v Pečuhu in Ptuj u bila sta morda celó redna podružna samostana.⁹³⁾

Brez dvojbe bilo je še več takih misioniskih naselbin; toda magyarska divjost zatrla je pozneje vsakoršni sled o tem, kakor je razvidno že iz besedi v sicer drznej pritožbi salzburškega nadškofa Dietmara I. in njegovih suffraganov papežu Joanu IX. l. 900, kder se o teh mongolskih tropah veli: „ . . . nektere so ujete odveli, nektere posekali, nektere zverinsko z lakoto in žejo v ječah pokončali, brez števila njih pak so prognali, in odlične može in čestite žene zaslužjili, cerkve božje so zažgali, vse hiše podrli, tako da se v celaj našej Panoniji, največej pokrajini, ne vidi ni jedna sama cerkva.“⁹⁴⁾

Cerkve v IX. stoletji.

Razven omenjanih treh, po bl. Modestu zač. 2. pol. VIII. veka posvečenih cerkev, namreč: Sv. Marije (Gospa Sveta), v Liburniji (sv. Peter v Gozdu) in v Undrimah (sv. Margareta pod Knittelfeldom), znanih nam je iz dobe pokristjanjevanja naših pradedov v IX. stoletji po imenu še mnogo cerkev na slovenski zemlji, ktere so za to vredne, da jih se potomci po 1000 letih spominjamo.

Največ nam jih se imenuje v Salzburškeji nadškofiji, a tu sopet v dolnjej Panoniji, v kneževini Pribino-Koceljevej, kder sta uprav ta slovenska vladarja postavila jih lepo število. Take so po Anonymu Salisburg.: Nova v Pribininem mestu sezidana cerkva sv. Bogorodnici Mariji v čast posvečena 850; cerkva mašnika Sandrata in cerkva mašnika Erimperta, obe od Kocelja obdarovani;⁹⁶⁾ po tem pri Salapiugi (Sale upogibu) sv. Ruperta cerkva, ktero je Pribina Salzburžanom prepustil; nadalje druga veličastna cerkva sredi Blatograda, omenjena opatijska sv. Hadriana, po salzburgskih mojstrih izvršena; sopet v istem mestu cerkva sv. Janeza Krst.; zvenaj mesta pak v Dudlejpi, v Ušetinu, v Businici (Vuzenici? Pesnici?), v Betobiji (Ptuji), v Stipilibergu, v Lindolovesi (Lendavi?), v Keisi (Kiseku), v Uvejderesi, v Isangrimesi, v Beatusesi, pri Petih Cerkvah (Pečuhu); tudi v Otokaresi in Palmuntesi in drugih krajih; kder je Pribina in narod njegov hotel, bile so te cerkve vse za Pribininih časov sezidane in posvečene od solnogradskega škofa Liuprama. Za Kocelja pak, naslednika otcu Pribini, 860 ali 861 od Moravanov ubitemu, posvetil je nadškof Adalvin te-le cerkve: Sv. Štefana na lastnini Viti-marovej 26. dec., ko je l. 865 praznoval Kristovo rojstvo na gradu Koceljevem „Moseburgu“ in isti dan tam božjo službo opravljal; po tem l. jan. cerkvo sv. Mihaela na lastnini Koceljevej v Ortahu (nekder pri Blatnem Jezeru;) na to sv. Pavla pri Veridi (nekder v Medjimurju) 13. nov. i. l.; nadalje i. l. 14. jan. pri Spizumu cerkvo sv. Margarete; pri Ternbergu sv. Lovrenca; v Fiskeri i. l., in pozneje v kraji Cela na lastnini Ončatovej cerkvo sv. Petra, ko je sopet v te pokrajino prišel zarad birmanja in pridigovanja;⁹⁶⁾ nadalje v Stradah (Maria Straden sev. izt. od Cmureka) sv. Štefana cerkvo; cerkvo sv. Petra v Veridi (tudi v Medjimurji); a naposled v Kartinah (pri Blatnem Jezeru) v čast sv. Janeza Evang., v Muzilihesi in v Jablanici. Vsakej cerkvi je dal posebnega mašnika.⁹⁷⁾ — V Karantaniji bile so tudi že v tej dobi cerkve te-le: V Trebnjem, v Ojstrovici, v Vetrinji, v Brežah, na Krki, v Blatnem gradu, v Podkernosu, v Velikovci in pri sv. Andreji v Lavantskeji Dolini, kterih omenjajo listine kralja Arnulfa iz let 888 in 890.⁹⁸⁾

Za Akvilejsko patriarhijo nimamo tako obširnih poročil o posamnih cerkvah iz te dobe. Kralj Karlman je sicer l. 879 v posebnej listini patriarhu Valpertu potrdil vse posestva akvilejskega patriarhata, tudi zraven oblast čez podložne krstne in glavne cerkve po imenu; pa ona listina je le pomanjkljivo naznanjena, da se imena teh cerkev ne morejo vedeti. Vendar po drugih znamenjih se more soditi za mnoge stare cerkve, ktere so se že nahajale v IX. stoletju na desnej strani Drave. Tako nas zagotavljajo: Hohenauer (*Kirchengeschichte von Kärnten*), Muchar (*Geschichte der Steiermark*), Klun (*Archiv für Krain*) in Kandler (*Indicazioni per le cose storiche del Littorale*), da so že tedaj bile cerkve v teh-le krajih: V Belaku, v Rožeku, v Ukvah, pri Sv. Mohoru, v Kapli pri Dravi in pri Sv. Mihaelu poleg Pliberka; zatem v Slov. Gradcu, v Celji, v Žičah, v Pilštanju in na Laškem; dalje v Ljubljani pri sv. Petru, v Loki, v Kranju, v Radovljici, v Cerkljah, v Mengšu, v Kamniku, v Cirknici; pri sv. Vidu poleg Zatičine, pri Belej. Cerkvi, v Krškem, v Trebnjem, v Ribnici in v Metliki; naposled pri sv. Petru poleg Soče, v Divinu, v Solkanu, v Kanalu, v Volčah, v Bovci, v Tolminu, pri sv. Vidu na Gori in v Vipavi, pa še v Mujah, v Buzetu, v Jelšanah in v Slavini ter v Piranu⁹⁹) Morebiti tudi sv. Štefana v Zilskej Dolini za podškofa Theoderika (?).¹⁰⁰)

Toliko hiš božjih v imenovanih a še „v drugih mnogobrojnih“ krajih svedoči nam pač dovolj o bogoljubnosti nekdanih Slovencev, in potrjuje tudi besede slavjanskega letopisca Helmoda o naših pradedih: „Karantanci, mejaši Bavarcem, so ljudje za bogočastvo vneti, in ni ga naroda poštenejega, kateri bi Boga bolj častil in duhovnike više spoštoval.“

Črtica o Blatogradu.

K navedenim svetiščem naj še dostavim tu iz spisa našega Davorina Terstenjaka posebe nekaj o nekdanjem stolnem gradu Pribininem in Koceljevem, a tudi prvem stolnem mestu Metodovem, o katerem bode takoj govor v sledečem delu.

Ta staroslovenska stolica je, kakor omenjeno, današnji magyarski Szalavár blizu železniške postaje Keszthely-Kostel pri Blatenskem jezeru. D. Terstenjak piše v „Zlatem Veku“ l. 1863 o ostankih tega zares Slovincem toliko dragega in svetega kraja, na str. 55 to-le:

„Ne celo dve uri od Kostela je Salavar. Salavarska cirkva je sozidana večidel iz kamnja starega Pribino-Kocelovega grada. Vas Salavar stoji v močvirni dolini s sitjem in terstjem preraščeni in z drugimi močvirnskimi rastlinami. Vsa okolica je muznata, zato je Anonymus Salisburgensis v resnici pisal: „Privinnae ci-

vitas munimen, castrum (var, varoš) in nemore et palude ‚Salaec‘ to je: ‚grad blatenski‘ — nemški ‚Moosburg‘. — Eno uro od razvalin stoji sadaj klošter benediktinsk ‚Salaapathy‘. Ko pred vrata kloštra salaapathskega stopiš, zagledaš sledeči chronographicon: Abbatla SaLaVarlensis DIVI HaDrIanI athLetae ChrIstI gLoRlosI gratla Del faVente restItVta. Opatstvo je torej semkaj prinešeno bilo leta 1594.¹⁰¹⁾ Že Anonymus Salisburgensis omenja, da je v Pribinovi cirkvi sv. mučenik Hadrian pokopan . . .

„Okolica salavarska je koritnata dolina, skoz katero potok Sala teče, zato ime Salavar. Na mnogih mestih teka rečica Sala pod šelinato zemljo (mahovjem, torfom). Na obeh bregéh Sale so raztreseni brežički veči del z jelšami obraščeni. Madžari, kateri sadaj v ti okolici prebivajo, to hosto (nemus Salae) imenujejo: Salaligeth-Salolog.

„Grad Pribino-Kocelov je stal na vzvišenem mestu, in dozdeva se, da je ta brežič človečja roka nametala. Kolikor se da iz ostankov tega grada spoznati, je grad bil četverovoglat in je imel prikop. Osnova grada kaže byzantinski slog. Od grada do blatenskega jezera je blizo polpet tisuč sežnjev. Dolgost grada znaša od severa do juga 34, od iztoka do zahoda 24 sežnjev. — V kotu med severno in izhodno stranjo je stala cirkev. Po stenah se še poznajo slikarje in opominjajo na popis Anonymov: ‚Privinnae misit Luipramus archiepiscopus magistros de Salzburg, muratores et pictores, qui intra civitatem Privinnae honorabilem ecclesiam construxerunt‘. — Podvali so iz četverovoglatega kamna. Opeke so dvoje, nektere 11½ palcev dolge in 5½ široke in temnorudeče barve. V južni strani se vidi grobelj (crypta) podobna četverovoglati hižki . . .

„Po tih okolicah so se nar prvlje razlegali slovenski glasovi pri službi božji . . .“¹⁰²⁾

A k temu sedaj v III. delu prehajamo. Samo besedo še preje o cerkveni disciplini one dobe.

Duhovništvo in farni ustav.

Anonymus Salisburg. nam poroča, kakor smo čuli, da je nadškof Adalvin pojedinim cerkvam, posvetivši jih, odločil lastnega duhovnika — „et singulis proprium presbyterum ecclesiis (deputavit“).

Nekteri mislijo, da so ti pri posameznih cerkvah nameščeni duhovniki bili župniki — parochi, plebani — v današnjem pomenu besede, kar pa ni pravo. Nego to so, kakor Huber uči, na poziv in odpoziv postavljeni krajevni mašniki v družbi z duhovniki živeči, — podobni današnjim kuratom ali lokal-kaplanom, vendar brez omejenega okrožja, gledé „dušoskrbja“ najpotrebneje le samo pri podložnih svojih sorodnikov vršujoči. —

Fare z župniki v današnjem smislu začele so se še le, kedar se na koncu XI. stoletja ni več delila renta (dohodek), kakor je to do tedaj bilo v veljavi, temveč se je razdeljeval fond (zaloga) sam.¹⁰³⁾

V izveštju Anonyma Salisb. slišali smo nadalje o diakonih in drugih duhovnikih, kateri so v spremstvu nadduhovnikov bili pošiljani v Slovenijo, n. pr. od Virgilija s Heimonom in Reginbaldom v Karantanijo; od Liuprama s Svarnagelom v doljno Panonijo. Ti diakoni so razven obredne službe skoro izključljivo oskrbljevali cerkveno premoženje. Jeden, ali, ako je bilo treba, več mašnikov delili so sv. sakramente; a cerkveni officium, t. j. duhovske molitve takozvani brevir, opravljala je vsa duhovščina skupno: izborno pevanje psalmov v cerkvi spadalo je namreč takrat k poglavitnim njenim opravilom.¹⁰⁴⁾

Iz omenjenega poročila izvešamo vrh tega še tudi, da je dušno pastirstvo tedaj že v obče izročevalo se svetskimi duhovnikom, dočim so od začetka dušoskrbje naravski opravljali le misijonarji, torej mašniki samostanski. Anonymus Sal. govoreč o cerkvah v doljni Panoniji, pravi namreč med ostalim: „Iz Pribiniega grada vračajoč se je nadškof Liupram spreveden od Kocelja posvetil cerkvo mašnika Sandrata, ktereje je Kocelj prostor, log in travnik . . . podaril in ga uvel v posest njegovo; potem je še cerkvo mašniku Erinpertu podaril, katero je omenjeni nadškof posvetil, kakor so jo preje Engildeo in njegova sina in mašnik Erenperht imeli, in je imenovane može uvel v posest.“ Da sta Sandrat in Erinpert (oba germanskega rodu) bila svetska duhovnika, razvida se od tod, ker sta dotični v skrb si izročeni cerkvi postavila bila na svojem rodbinskem posedstvu,¹⁰⁵⁾ a menihi, kakor znano, lastnine némajo. — A ne samo zasebne, tudi za dušoskrbje odločene cerkve (Ecclesiae curatae, Seelsorgkirchen) dobivale so tedaj svetsko duhovščino. To moremo sklepati iz tega, ker je že synoda v Reisbachu leta 799 menihom bila prepovedala biti „župnikom“, can. 11.: „Monachi ne sunt curiones“, kar se v pozneje pristavljenem opisu tolmači: „Monachus nullo modo parochiam regat.“¹⁰⁶⁾

Na večjih posedstvih, ktera so bili samostani dobili v nagrado za misionarsko delo, ostali so i nadalje redovniki kot nasledniki misionarjev, ter so iz svojih klosterskih hišic dušno pastirstvo oskrbljevali.¹⁰⁷⁾ —

Tako je torej dušoskrbje tiho in mirno najpreje prehajalo iz rok misionarjev, kateri so sploh bili menihi, v roke svetskih duhovnikov ali začenjalo se je polagoma stalno dušno pastirstvo. Od tega pak so nadalje od nestalnih lokalij bile utemeljevane fare z določenimi mejami in z neodstavljivimi (inamovibiles) duhovniki nadarbeniki ali današnjimi župniki.

Dušoskrbje in cerkveni red.

Duhovniki svetski, katerim je bilo stalno dušno pastirstvo izročeno, pripravljali so se za ta posel v posebnih samostanskih šolah.

O tem pripoveda spet Huber tako-le: ¹⁰⁸⁾

Teologična priprava za duhovski stan v obče in za svetske duhovnike posebej bila je pri jako priprostem dušoskrbnem uredjenju ranega srednjega veka prav gotovo tudi jako priprosta. Da so se naučili čitanja in pisanja, po tem cerkvenega jezika, verskih in dejanskih resnic ter bogoslužja ali liturgije, bile so pač poglavitne stvari.

Predikaval je v onih časih izključivo še škof, sam ali po posebnih poslancih iz svoje duhovščine, h kateri so tu spadali tudi misionarji. Spovedoval je takrat tudi le samo škof in njegovi posebni pooblaščenici; samo v smrtnej nevarnosti imeli so za to pravico tudi mašniki na kmetih. Poleg krščanskega nauka za otroke in doraščene poučevali so selski duhovniki še navadno v homilijah sv. Gregorija Vel. papeža, katerih so se morali na pamet učiti.

Matrikule ali matične knjige (krstne, poročne, mrtveške) niso bile v rabi, in za pismena poročila o dušnem pastirstvu, ktera so sedaj v zvezi s t. i. državno legijo, se tedaj ni znalo. Vsako leto morali so duhovniki o Velikej Noči priti po sv. olja k škofu, pri kateri priliki so o svojem poslovanji ustmeno poročali, ter po tem zajedno bili izpraševani, koliko da znajo. Po precej malem obsegu službinske oblasti bil je določen tudi obseg njihovih bogoslovskih znanostij.

Za misionarje odločeni redovniki, mašniki in diakoni so se gotovo temeljiteje naobraževali in praktično se vadili v omenjenih občnih predmetih. K temu pak je še bilo neogibno treba naučiti se jezika onega ljudstva, kteremu so imeli evangelje oznanjevati — tukaj slovenskega . . . No o tem pozneje v dodatku.

III.

Ciril in Metod. Slovenska liturgija.

„Slišimo jih govorečih v naših jezikih veličja božja.“ Dejanje Apost. 2, 11.

Kristjanstvo bilo je tako do sredine IX. stoletja med Slovenci povsod razširjano; toda vera Kristova še ni prodrla vseh razmer slovenskega naroda, vera še v ljudstvu ni bila delavna.

Pomenljiva je opazka Erbenova za našo stvar o karantansko-panonskih Slovencih: „Rabili so pri službi božji latinski jezik po obredu rimske cerkve.“ ¹⁰⁹⁾ A ne samo to. Poglavitni vzrok na-

vaja Dr. Bílý, zakaj so cerkvene razmere pri Slavjanih bile tako zmedene in neurèdjene, in zakaj kristjanska vera tu ni kaj veselo napredovala, rekoč: „Prvi širitelji kristjanske vere . . ., brez izjemka nemški duhovniki iz Solnograda in Bavarske, niso znali slovanski govoriti in se tudi niso hoteli tega jezika učiti; zato so seznanili prednike naše sicer z obredi kristjanskimi, pobirali so desetino od njih, ali duha prave kristjanske vere jim niso znali vdehniti.“¹¹⁰) — Pri tem so Nemci imeli s kristjanstvom svoje posebne namene. „Za duhovnikom frankovskim in bavarskim stopala je vojska; kder je on zasadil križ v zemljo, tam so cesarski vojvode zabili meč, posebno sebi pravico k vladi, k nakladanju sužnosti, davkov, desetine in drugih plačil“ — pravi sam nemški pisatelj Gfrörer.¹¹¹)

Takemu počenjanju Nemcev — o čem še bode obširnejši govor v dodatku temu spisu — uprl se je najpreje veliko-moravski knez Rastislav ali Rastić.

Hoteč otresti nemški jarem, v kterega ga je bil zapregel kralj Ludvik „Nemec“, ko je s prestola pahnil strica mu Mojmira l. 846, sklenil je Rastislav, stolujoč tedaj v Devinu, zvezo s sinovcem Svetopolkom, knezom v Nitri, in s knezom Koceljem v Blatogradu,¹¹²) ter s sosednimi takrat Bolgari; pa odločivši poiskati še varstvo in zvezo Byzantincev, poprosil je leta 862 v Carigradu pri cesarju Mihaelu III. učiteljev, kateri bi njegovo ljudstvo v materinskem jeziku v kristjanski veri poučili in utrdili. S tem je Rastislav namerjaval svoj namen tem laglje doseči: osloboditi se nemškega gospodstva, kar pak ni bilo mogoče, dokler so njegove podanike pokristjanjevali Nemci. Zato se je moravski knez v tej zadevi obrnil na iztok k Grkom, kateri — pomni! tedaj še od Latincev na zapadu niso bili ločeni.¹¹³)

Rastislavov poziv, kteremu sta se, kakor vsaj najstarejši ruski letopisec menih Nestor († 1116) trdi, tudi Svetopolk in Kocelj bila pridružila,¹¹⁴) bil je v blagoslovno korist i nam Slovcem. Kajti solunska brata sv. Ciril in Metod, ktera je grški cesar Slavjanom poslal za misionarja, sta tudi naše slovenske pradede, vsaj iztočne, v božanski veri temeljito poučila in utrdila. Uprav Ciril in Metod prokrčila sta našemu narodu pot h kristjanski in národnej naobraženosti, a baš po tej dvojici zasijala je bila Slovcem doba v cerkvenem obziru nikdar ne preje ne pozneje videne slave in sreče. — Lepo, kakor resnično govoril je sv. otec naš veliki papež Leo XIII. v slovesnej avdi-jenci 5. jul. 1881 vsem Slavjanom: „Kar se vselej dogodi, ker moč sv. vere neogibno mora imeti največ vpliva na človeško življenje in pravnost, to se je razodelo pri vaših otcih še očitneje in svetleje po delu Cirila in Metoda: ne samo, da so sprejeli katoliško vero, kar je vendar največe, temveč tudi spodobno pravnost in olikanost običajev v življenji. Tema svojima blagovest-

nikoma ste tudi v tem obziru veliko hvalo dolžni, da sta znamenja za vašo pisavo prva iznašla; da sta največji del svetega pisma v národno besedo pretolmačila; da sta sv. obrede primerno národnemu duhu uredila. S teh uzrokov bode Cirilovo in Metodovo ime proslavljalo vse potomstvo . . . pri vseh Slavjanih od Jadranskega Morja do zadnje Novgorodske pokrajine.¹¹⁵⁾

Zato hočem v sledečem o teh sv. možeh, ktera povse pravo zaslužujeta slavno ime slavjanskih apostolov, govoriti še posebej, kar se tiče njenega delovanja med Slovenci.

Ciril in Metod na iztoku.

Početnika slovenskega bogoslužja: Ciril, pri krstu Konstantin, in starejši brat njegov Metod, rodila sta se, kakor znano, nekder v 3. desetini IX. stoletja v Solunu — Thessaloniki, tedaj pol grškem pol slavjanskem mestu v Makedoniji, čegar stanovnikom kristjanom je bil že sv. apostol Pavel med drugimi lepimi pohvalami I. Thess. 2, 20 pisal: „Vi ste slava naša in radost.“ — Plemenitega roda (otec Leo je bil cesarski drugar, t. j. prvi uradnik za strategom) in znanstveno naobražena, a pobožna in krepostna, izbrala sta si naša brata: Metod popustivši upraviteljstvo neke bližnje slavjanske pokrajine (Strumske?), in Konstantin, med sedmero otroci najmlajši, odrekši se tudi velikih svetskih častij — oba duhovski stan ter sta mašnika posvečena v Carigradu šla drug za drugim v samostan sv. Bazilija na goro Olymp. — Konstantina, priimenovanega Filosofom, in bivšega čuvarja patriarhske knjižnice pri sv. Zofiji, poslal je 24letnega cesar Mihael v porazumljenju s patriarhom Ignacijem h Kazarom na Tavriški polotok, kder se je s hebrejskimi in saracenskimi modrijani boril z izvrstnim uspehom in je tudi v Kersonu dobil ostanke papeža in mučenika sv. Klementa; prišedši nazaj v Carigrad in našedši na patriarhske stolici znanega Photija vsiljenca, svojega nekdanjega učitelja, vrnol se je, ne odobravoč njegovega nauka o dvojnej duši v človeku, sopet med redovnike. Isto tako Metod, odbivši bajda od cesarja in patriarha ponujeno mu nadškofovsko čast, šel je za igumana (gvardiana) v Polihronski samostan — po tem, ko bi bil, kakor nekteri pravijo, v Bolgarskej kneza Borisa z znano sliko o poslednjem sodbi pridobil za kristjansko vero (drugi trdé, da se je to zgodilo pozneje gredoč v Moravsko.¹¹⁶⁾

Na to dojde bratoma poziv od slavjanskih knezov.

Poslanstvo v zapadne Slavjane.

Stara, tako imenovana panonska legenda sodržujoča „Žitje sv. Konstantina in sv. Metoda“, ktero sta spisala morda njuna učenca Klement (bolgarski Slavjan, pozneje škof v Veliei in zatem nadškof v Ohridu v Bolgarskej, umrl 916.¹¹⁷⁾ in Gorazd

(moravski Slavjan, odmenjen za naslednika Metodu na panonsko-moravski stolici, a od ondod prognan v Bolgarsko, pred Klementom nadškof v Ohridu)¹¹⁸), in katero je objavil P. J. Šafařík v knjigi „Památky dřevního písemnictví Jihoslovanův“ v Praze 1851 — pripoveda nam o poslanju kneza Rastislava k cesarju Mihaelu s temi-le besedami: „Mnogi učitelji kristjanski prišli so k nam iz Italije, Graecije in Germanije, kateri nas poučujejo vsakteri drugače; mi pa Slavjani smo ljudje priprosti, neučeni in nimamo nikogar, kateri bi nas učil pravice in odpiral nam smisel Svetega Pisma. Zato, o gospod, pošlji nam takega moža, kateri bi bil zmožen učiti nas vsakojake resnice.“ Na to je rekel cesar h Konstantinu (Cirilu), kterega je kot od poslancev bajda zaznamljenega dal k sebi poklicati: „Slišiš li te besede? Nikdor drugi tega ne dožene, razven tebe. Zato te sprevidim in preskrbim bogato. Vzemi s seboj brata opata Metoda za tovariša in podaj se na pot; kajti vidva sta Solunjana, in Solunjani govoré vsi čisto slovenski.“ Konstantin da na to odgovori: „Z radostjo pojdem tja, ako imajo bukve (pismenke in knjige) v svojem jeziku“; no izvedevši, da nimajo, „takoj zloži pismena, in začne besedo pisati evangeljsko: Isprva bé slovo.“ — Tako Žitje sv. Konstantina XIV. 19.¹¹⁹)

Po tem sta se Ciril in Metod podala na pot s cesarskimi darovi in priporočno poslanico za Rastislava, leta 863.

Bratov skupno delovanje.

Potujoč iz Carigrada v Moravsko morala sta naša slavjanska blagovestnika iti skoz Panonijo. Knez blatenski, Kocelj, spozumljen z Rastislavom, in slovensko ljudstvo, izvedevše o prihodu novih učiteljev, sprejeli so ju z velikim veseljem.¹²⁰) Vendar dalje časa se brata Ciril in Metod sedaj med Slovenci v Panoniji pri Kocelji nista mudila, ter sta že junija 863 dospela k Rastislavu v Moravsko, kder so moža božja z ostanki sv. Klementa isto tako z neizmerno radostjo pričakali pri knežjem Velehradu.¹²¹)

Prišedša v Slavjane začela sta sv. apostola takoj ljudstvo v veri utrjevati, učiti je národno knjigo in cerkveni obred, iztrebljavati še zaostalo poganstvo, ter odgajati národno duhovništvo, kakor nam poveda Žitje sv. Konstantina, da Rastislav „učeníky sbravě vě dastě ihě učiti“; isto veli tudi o Kocelji.¹²²) — „I radi byša Slověni, jako slyšaša veličija božija svojimi jazykomi“, pravi s priprostimi a vzvišenimi besedami častiti stavec Nestor; kajti nova misionarja znala sta z ljudstvom v njegovem jeziku govoriti in mu resnice sv. vere v domačej besedi razkladati. K temu je Konstantin priredivši po vsej priliki starejše znake pisemske za slavjanski jezik v novo azbuko takozvano glagolico,¹²³) zarad boljšega uspeha iz grščine prevél tudi v narodov jezik nektere oddelke Svetega Pisma St. in N. Z., kateri se čitajo pri božjej službi —

počenshi, kakor svedoči panonska legenda v navedenih besedah, z evangelijem sv. Joana, katero delo je sedaj marljivo nadaljeval, brez dvojbe skupno z Metodom.

Delovala sta sv. brata v državi Rastislavovej 4 $\frac{1}{2}$ leta z velikim uspehom; zadnji čas pred svojim potovanjem v Rim pak nedvojbeno tudi v kneževini Koceljevej. Dokaz temu bomo takoj slišali.

Ciril in Metod v Panoniji.

Ko so se tako v Moravskej godile ove pomenljive stvari, tedaj so se v Salzburgu po pravem začeli bati za svoje duhovno prvenstvo v dolnji Panoniji. Zato pak je salzburgski nadškof Adalvin, kakor je bilo gori v II. omenjeno, leta 865 prišel sam v mrzlej zimi o Božiči h knezu Kocelju na Blatograd. „Smemo si pač misliti“ — pravi Bílý — „da je to samo zarad tega storil, da bi tega kneza pred močnim vplivom slavjanskih apostolov varoval in obranil; pa vse zastoj! Česar so se bali v Solnogradu, to se je zgodilo v Moravi Panonskej. Povest o tem, kar se je bilo prigodilo na Velehradu in poleg Tater, preletela je prek Dunava in je pridobila našima sv. apostoloma srca ljudstva slovenskega, tako da si je želelo: ‚Da bi pač ta sveta moža tudi k nam hotela priti!‘ Kakor hitro sta tedaj prišla sv. brata na svojem potovanju do dežele Koceljeve, se je narod od vseh strani valil k njima in željno od njiju sprejemal božjo besedo. Knez sam ju je z radostjo sprejel na svojem gradu. Sv. Ciril in Metod, opravljajoč službo božjo in oznanjujoč besedo božjo, sta napravila velik utisek na ljudstvo njegovo, tako, da nju ni hotel od sebe pustiti. Svetnika pa se nista mogla dalje muditi; kajti hitela sta do Rima, da bi pomirila sv. otca, sebi pa zagotovila delo v vinogradu Gospodovem med Slavjani. Pravijo, da je od tukaj 50 učencev spremljalo nova svoja učitelja noter do Rima.“

Tako Bílý, kterega navajam večidel po Majcigerjevem prevodu.¹²⁴⁾

Kar se tiče omenjenih učencev, zbrala sta jih slavjanska apostola uprav na Koceljevem dvoru. Mesić vsaj naravnost veli: „Došavši sv. apostoli u njegovu (Koceljevo) kneževinu, lépo ih on primi, te obljubivši i sám slavjansku knjigu izruči im do petdeset učeníkah na nauk.“¹²⁵⁾ Tudi Huber pravi, da sta Konstantin in Metod „tu v kneževini Koceljevej 50 učencev v staroslovenskem jeziku poučevala, ktere sta potem v Rim s seboj vzela,“¹²⁶⁾ da jih v duhovnike posvetijo. In baš to nam zasvedočuje, da sta naša verovestnika morala dalje časa trajno in ne samo mimgredoč kratko delovati med Slovenci v dolnji Panoniji.¹²⁷⁾

A da sta Ciril in Metod svoje učence vzela s seboj, na posvetitvo v Rim, kaže, da sta že tedaj imela namen, uvesti slo-

vensko liturgijo; kajti inace bi svoje bodoče pomočnike gotovo bila dala v duhovnike posvetiti ali v Passavu od škofa Hermanricha ali v Salzburgu od nadškofa Adalvina.¹²⁸) — Vel.-Moravska je namreč cerkveno spadala nekaj pod Passau, nekaj pod Salzburg, a dolnja Panonija itak pod Salzburg. V tem smislu govori tudi Kopitar, da je Metod „morda namerjaval sam pri sebi takoj, ko je bil poklican z bratom vred od Rastislava iz Grecije proti Nemcem, službo božjo opravljati v domačem jeziku svoje škofije . . . národní jezik je iz zasebnih zadev s trga postavil na oltar, da bi se s to Slavjanom izkazano uslugo ustavljal skrivnim zvižáčam nasprotujočih Nemcev.“¹²⁹)

Iz vsega tega je razvidno, da sta Ciril in Metod že od začetka svojega delovanja v zapadnih Slavjanih namerjavala uravnati ovim posebno, od Nemčije neodvisno škofijo in to sè slovenskim bogoslužjem; pa se vsled tega zdi verjetno, kar ptujski 1841 umrli beneficiat Simon Povoden pripoveda v svojem letopisu: „da sta Ciril in Metod potujoča v Ptuju sv. mašo v slovenskem jeziku pevala.“¹³⁰)

Pot v Rim. Smrt Cirilova.

Pozno v jesen 867, kakor se zdi, napotila sta se Ciril in Metod iz Blatograda Koceljevega dalje v Rim, ali samovoljno ali pozvana, ali pak menda oboje.¹³¹) Nekteri mislijo, da sta iz Panonije potovala skoz Karantanijo; no verjetneje je, da sta krenola skoz takozvano gornjo posavsko Hrvatsko, koder jima je bil pot v Italijo najkrači ter mnogo slobodnejši, nego skoz ono tedaj nemškemu kraljestvu podložno pokrajino, in kder se je še v ljudstvu ohranil spomin o potovanju sv. blagovestnikov.¹³²) V Benetkah sta se sv. učitelja prepirala s tamošnjimi duhovniki zarad uvedanja národnega jezika v cerkvo. Ko sta prišla v glavno mesto kristjanstva, bil je med tem papež Nikolaus I. 13. nov. umrl, in je na stolici sv. Petra sedel od 14. dec. i. l. že Hadrian II., kateri je apostolska romarja, imajoča s seboj ostanke sv. Klementa, pred mestom z duhovništvom in ljudstvom slovesno sprejel. Torej sta brata dospela v Rim koncem 867. l.¹³³)

Na prošnjo Rastislava, kateri je svojo državo želel kakor v političnem tako tudi v hierarhičnem obziru od Nemcev neodvisno, bila sta brata po končanih razpravah in obravnavah o bodočem delovanju, tako imenovanem processus informatorius, dne 6. jan. 869. posvečena v škofa, njuni učenci pak v mašnike in diakone.¹³⁴) Cirila in Metoda ordiniral je papež Hadrian sam.¹³⁵)

Konstantin, sedaj Ciril imenovan, zbolel je kmalu na to, ter je, žal prerano, 40 dnij po posvetitvi v samostanu umrl 14. febr. 869 v 42. letu svoje dobe, toplo priporočivši bratu Slavjane. S častjo, kakor le papeži, bil je na zahtevanje rimske duhovščine,

proti želji njegove matere, da bi počival v domovini — pokopan v Rimu v cerkvi sv. Klementa na desni strani oltarja.¹³⁶⁾ God njegovega spomina praznoval se je že l. 1056 v koledarju evangelja ostromirskega.¹³⁷⁾

Metod odločen v nadškofa.

Sedaj je bila naloga Metodova, da sam nadaljuje delo, katero je bil z bratom zajedno začel.

Dokler se je moravski knez Rastislav sopen boril z nemškim kraljem Ludvikom „Nemcem“ za neodvisnost, katero je srečno izvojeval 870, med tem je panonsko-slovenski knez Kocelj papeža Hadriana poprosil, da mu pošlje Metoda škofa;¹³⁸⁾ kajti je tudi on želel svoje ljudstvo naobraziti s pomočjo materinskega jezika, a pri tem je brez dvojbe isto tako kakor Rastislav namerjaval osloboditi se nadoblasti nemške cerkve.¹³⁹⁾ Hadrian usliši prošnjo Koceljevo ter Metodu odloči Panonijo in Moravsko kot področje, v katerem bode deloval.¹⁴⁰⁾

Metod se je za vojne v Moravskej koncem leta 869 vrnil iz Rima v Panonijo. Slovenski knez sprejme slovenskega škofa z veliko častjo; no videč Kocelj, da je Metod kot „episcopus regionarius“, pokrajinski škof brez določene stolice in brez rednega pravomočja bil odvisen od salzburškega metropolita, poslal ga je na to spomladi 870 v Rim nazaj k papežu,¹⁴¹⁾ proseč, „da ga (Metoda) posveti v škofa v Panoniji za stolicu Andronika apostola“, kakor se izraža panonska legenda, t. j. da Metoda povzdigne v nadškofa stare Sirmijske metropolije.¹⁴²⁾ — (Sirmium, pri dolnjem Savi v dan. Sremu, v rimskej dobi glavno mesto za celo politično dioeceso Illyricum occidentale, bilo je do l. 442, ko so ga Huni razdjali, tudi cerkvena metropola za vso Panonijo in ves Norik; a sv. Andronik, učenec sv. ap. Pavla, bil je prvi škof tega mesta, od kterega se danes nahaja še le malo razvalin poleg hrv. Mitrovice.¹⁴³⁾ — Papež Hadrian je tudi tej želji ustregel Kocelju odgovorivši: „Ne samo tebi, nego vsem tamošnjim pokrajinam ga (Metoda) pošiljam kot učitelja od Boga in od sv. apostola Petra, kot prvega škofa in ključarja nebeškega.“

Prav torej veli Rus Nestor: „Kocelj knjaz postavi Methodija episkupa v Panoniji na stolč svjatago Anđronika apostola.“ Moravski Rastislav bil je to znamenito stvar začel, a panonski Kocelj z uspehom jo dokončal, čemur tudi Bílý pritrjuje rekoč: „Da je najbližnje in naravno priliko k obnovljenju panonskega nadškofovstva podalo poslanstvo kneza Kocelja, kateri je naša sv. brata že na njunem potu v Rim spoznal, in ko je Metod v Rimu prebival, papeža za njega kot učitelja poprosil, to moremo brez vseh pomislikov pripustiti.“

Panonsko-moravska nadškofija.

Da je papež Hadrian II. Cirila in Metoda rad posvetil v škofa ter še utemeljil posebno nadškofijo panonsko-moravsko, to se je zgodilo, kakor Huber razlaga, nekaj z osebnih obzirov na brata sama pa na Rastislava in Kocelja, a nekaj z obzirov obče cerkvenih.

Papež, pravi Huber, moral je Cirilu in Metodu biti hvaležen, da sta ostanke njegovega sprednika sv. Klementa prinesla nazaj v Rim; njuna skrb za duše zaslužila je mnogo priznanja; po svojej znanstveni naobraženosti bila sta itak že daleč na okolo znana, kar sta po prevodu Sv. Pisma na slovenski vnovič sijajno zasvedočila; a posebno pozornost naklonila jima je njuna čista pravovernost.¹⁴⁴⁾ Rastislav, zapustivši sedaj iztočno cerkvo, obečal je mnogobrojni národ v Moravskej za zmirom privedi v krilo rimske cerkve; Kocelj pak bil si je, kakor že njegov otec Pribina, itak pridobil velike zasluge o pokristjanjenji dolnje Panonije¹⁴⁵⁾

A posebno so bili razlogi obče cerkvenega značaja, da je Hadrian nekdanjo metropolijo sirmijsko obnovil. Od iztoka je pretilo razkolništvo; v Carigradu bil je shizmatiški patriarh Photius v tem času sicer odstavljen in umeščen sopen pravoverni Ignatius, a Bolgarska je pod vladjo kneza Borisa-Mihaela od Rima se odvrčala ter se nagibala k Carigradu. Da torej vsaj moravsko-panonske Slavjane sebi pridrží in morebiti še Bolgare ohrani, osnoval je papež nadškofijo Metodovo kot v posredovanje.¹⁴⁶⁾ Na zapadu pak je vse nevarneja bivala svetska nadvlada pohlepni Karlovcev nad cerkvo; kajti metropolita salzburgski in passavski dobila sta dotične pokrajine le od svetskih vladarjev: Salzburg doljno Panonijo l. 796 provizorično od Pipina in 803 definitivno od Karla „Velikega“, a Passau, gornjo Panonijo in Moravsko deloma tudi 803 od istega Karla in pozneje še od Ludvika „Pobožnega“ 829 l. Rim teh dežel rečenima metropolijama nikdar ni potrdil, ker po besedah Huberovih, „ni Salzburgu ni Passavu ni se zdelo vredno, da bi si panonsko pomnoženo škofijo svojo po svetej stolici dala kanonično potrditi.“¹⁴⁷⁾ — Sicer pak so nemški škofi za Slavjane v Panoniji in Moravskej kaj slabo skrbeli, kakor sopen isti Huber izpovedá, imenujôč to sam napačnost — Missgriff.¹⁴⁸⁾

Hadrian II. dovoli bogoslužje slovensko.

Odpuščajôč papež Hadrian Metoda škofa na koncu leta 869 v Slavjanske dežele, dal mu je bil poslanico vkupno za Rastislava in Kocelja, v ktorej je očitno odobril delovanje Metoda in pokojnega Konstantina-Cirila, ter povrh tega izrečno dovolil porabo slovenskega jezika pri službi božjej, a vse temu nasprotujoče izobčil.¹⁴⁹⁾

To je papež storil vsled izvrstnega zagovora Cirila, kateri je v zboru rimskih otcov Formosa, Gauderika, Arsenija in knjižničarja Anastasija pred papežem samim krepko branil svoje in svojega brata delovanje, jednok bajda med drugim govoreč: „Pisano je: ‚Vsi jeziki naj hvalijo Gospoda‘. Zakaj na mene mrzite zaradi tega, da sv. vero slovenski učim ter službo božjo slovenski opravljam? Zares, ako bi moravski národ bil latinski ali grški znal, bil bi jaz v teh jezikih govoril; no ker teh nijednega ne razume, uvel sem to, kar na meni grajate, ter sem pridobil mnogo ljudstva Gospodu.“¹⁵⁰ — Nestor namreč poroča nam: „Nekteri so začeli grajati slovenske knjige, govoreči: da se ne dostoji nijednemu národu imeti bukev svojih razven Hebrejev in Grekov in Latinov, po Pilatovem pisanji, katero je na križ Gospodov napisal. To pak slišavši papež rimski je pokregal one, kateri mrmrajo na knjige slovenske . . .“¹⁵¹

O tem svetčanem dogodku čitamo v „Delu sv. Cirila i Metoda“, katero je spisal Jaromir Volkov 1881 na str. 15 to-le: „Papež Adrijan II. vzame iz rok sv. Cirila slovanske knjige, položi je na žrtvenik (oltar) sv. Petra, ter v navzočnosti cerkvenega zbora, sv. Cirila i Metoda, 50 nju učencev i zbranega rimskega ljudstva, — jezik slovanski i njegovo cerkveno literaturo blagoslovi („libros versos divino altari imponit, quasi sacrificium offerens Deo.“ Cap. 3.), potrdi i zaukaže: naj se v tem jeziku služi liturgija in vsé vsa druga cerkvena opravila povsod, kodar biva narod slovanski. Dalje papež pristavi i pismeno razglasi: „Kdor bi se prodrznil drugače učiti, zaničevaje knjige tega jezika, naj bode izobčen (proklet).“ — Dokončavši papež to blagoslovenje vzame slovanske bogoslužbene knjige raz žrtvenika, ter je izroči sv. Cirilu i Metodu za cerkveno službeno rabo. — Od onega velepomembnega trenutja, začetkom l. 868, ko se je dogodilo to v Rimu v cerkvi sv. Petra, i sicer mej božjo službo, v navzočnosti cerkvenega zbora i družega občinstva: — postala je staroslovansčina „sveti jezik“ (Slavorum lingua sacra).“ — Tedaj se je bajda tudi s papeževim dopuščanjem v istem Rimu služila in pevala slovenska liturgija tri dni zapored, in to v cerkvah sv. Petra, sv. Pavla in sv. Andreja.¹⁵²

Poslanica Hadriana II. k Rastislavu in Kocelju.

Velevažna poslanica papeža Hadriana ohranjena nam je samo v slovenskem prevodu; objavil jo je Šafařík v rečenem Žitju sv. Methoda. A ker gotovo ta dragocenost ni vsakemu na poljubni ogled, to jo postavljam sèm célo, s posebnih obzirov prepisano le v latinico. Slóve, kakor jo ima (v „cirilici“) Mesíc l. c. 229 sl.:

„Аньдрѣянъ епископъ i рабъ боžíя къ Rostislavu i Kocelju. Slava въ вышнихъ Bogu, i на земљи миръ, i въ челоувѣчехъ благо-

volenije. Jako ó vasъ duhovnaa slyšahomъ, na njaže žaždahomъ sъ želanijemъ i molitvoju, vašego radi spasenija, kako jestъ vъzdvignъ gospođъ serdca vašja, iskati jeho, i pokazalъ vamъ, jako netokmo věroju, no i blagymi děly dostoitъ služiti Bogu. Věra bo bezъ dělъ mertva jestъ, i ótpadajutъ ti, iže sê mněť Boga znajušte, a dělmy sê jeho ótmetajutъ. Netokmo bo u sego světiteljskago stola prosiste učitelja, no i u blagověrnago carja Myhaila, da posla vamъ blažennago Filosafo Konystěntina i sъ bratomъ, donđeže my nedospěhomъ. Oni že, uvědvěše apostolskago stola dostoěšta vašě strany, kromě kanona nesъtvoriste ničszože, no kъ namъ priidoste, i světago Klimenta mošti nesušte. My že treguvu radostъ priimše, umyslihomъ ispitavše poslati Methodia, svěštěše i sъ učenyky, syna že našego, na strany vašě, muža že sъveršena razumomъ i pravověrna, da vy naučite, jakože jeste prosili, skazaē knigy vъ ězykъ vašъ, po vsemu cerkovnomu činu ispolnъ, i sъ světoju mšěju, rekše sъ služboju, i kreštenijemъ. Jakože jestъ Filosoфъ Konstěntinъ načalъ božijeju blagodětiju, i za světago Klimenta molitvy: takože ašte inъ kto vъzmožetъ dostojno i pravověrnо skazati, světo i blagoslovenno Bogomъ i nami i vseju katolikijeju i apostolskoju cerkovju budi, da byste udobъ zapovědi božija navykli. Sej že jedinъ hranite obyčaj, da na mši perъvoje čutъ apostolъ i evangelije rimsky, tače slovenъski, da sê ispolnitъ slovo knižnoje: jako vъshvalěť gospoda vsi ězyci, i drugojici: vsi vъzglagoljutъ ězyki različny veličija božija, jako dastъ jimъ duhъ světyj ótvěštěvati. Ašte že kto ótъ sъbrannihъ vamъ učitelj i slyšaštihъ sluhi i ótъ istinny ótvraštajuštihъ na vlědi, načnetъ drъznuvъ inako razvraštati vy, gadě knigy ězyka vašego, da budetъ ótlučěnъ, no tokmo vъ sudъ dany cerkvi, donđeže sê ispravitъ, ti bo sutъ volci, a ne ovci, ěže dostojitъ ótъ plodъ jihъ znati i hraniti sê jihъ. Vy že čada vълjublennaja, poslušajte učenija božija, i neótrin'ete kazanija cerkovnago, da sê obrěštete istinniji poklonnici božiji, ótcu našemu nebesnomu, sъ vsěmi světymi. Aminъ.¹⁵³⁾

Metod v dolnjej Panoniji — peva mašo slovenski.

Poglejmo sedaj malo za Metodom v deželo Koceljevo, kamor smo ga videli odšlega iz Rima.

„Ko je sv. Metod na grad Koceljev došel“ — piše Bilý — „razveselil se je in potolažil zlahtni knez in cela njegova rodbina, da so jim se izpolnile želje in hrepenenje. Jedino, kar jih je pri tem žalostilo, bilo je to, da po naredbi papeževej Metod ne bode mogel pri njih stolovati, in da je umrl sv. njegov brat.“¹⁵⁴⁾ — No Metod je ostal vendar v Panoniji pri Kocelji; kajti vojna v Moravskej trajala je nadalje (870—874), a njegov prijatelj knez Rastislav bil je po izdajstvu svojega vladohlepnega sinovca Sveto-

polka (Svatopluka) ujet in v neko bavarsko temnico vržen ter naposled oslepljen, na kar so Moravsko zavzeli Nemci pod Ludvikovim sinom Karlmanom.¹⁶⁶) — In tako je uprav dolnja Panonija bila središče apostolske delavnosti novega metropolita in Blatograd pri Sali prvo stolno mesto njegovo.

Lepo govori o tem Davorin Terstenjak v „Zlatem Veku“ str. 53: „Božja previdnost ni si zvolila ponositega Srema, kjer je sv. Peter oznanoval sv. evangeli, Epaenet vladal krščansko kerdelo in Andronik stoloval kot prvi škof, ni slavnega Petovia, kjer je sv. Viktorin trpel in pričeval resnico besede božje, ni Celeje starodavne, kjer je dobil sv. Maximilian krono mučeništva, ne bogatega Siska, kjer je sv. Quirin pričeval Jezu-Krista, čeravno so slovenske roke zopet postavile iz razvalin čedne mesta, v ktere je skoro, kakor prvlje latinska ploha — sedaj frankobavarska se vgnjezdila. Nasledniku sv. Andronika je bilo odločeno stolovati sicer v malem mestecu — ali v sercu Panonije kraj velikega blatenskega jezera.“

Imajoč varstvo kneza Kocelja mogel je Metod sedaj v dolnjej Panoniji izvrševati svoj nadškofovski poklic. S pomočjo dveh brzopiscev, kakor nam javlja njegov životopis, prelagal je dalje knjige biblijske od grškega v slovenski jezik — (o čem še nam bode prilike pozneje nekaj več spregovoriti); a posebno mogel je uvesti v službo božjo slovenski jezik, kakor mu je to dopuščala papeževa povlastica. „Po tem pa je“ (— da se poslužim sopet besed češkega pisatelja) „mož božji vse ljudstvo si naklonil in cerkvo okrasil s pesmami in spevi duhovnimi. Ljudstvo mu je zato bilo srčno udano, ker sv. Metod ni samo v slovenskem jeziku pridigoval, temveč tudi sv. mašo v tem jeziku peval in služil, in vse obrede v tej besedi opravljal.“¹⁶⁶)

Ta uredba, da je Metod v cerkvenem obredju dotedanji tuji in mrtvi jezik latinski zamenil z živim domačim, dopadala se je slovenskemu ljudstvu toliko, da se je vse poprijelo novega nadškofa in narodnega duhovništva.¹⁶⁷) Nemški mašniki izgubljali so naravski in tudi izgubili svojo veljavo pri Slovencih popolnoma, a njihovo delovanje moralo je tu dakakor jenjati. Preje mnogo omenjani Anonymus Salisburgensis — morda oni nadduhovnik Richbald sam, kateremu je bilo tedaj zaupano duhovno oskrbljevanje na mestu salzburškega nadškofa v dolnjej Panoniji,¹⁶⁸) — stresa svojo jezo nad Metodom v onej spomina vrednej listini o spreobrnitvi Karantancev tako-le: („Richbald nadduhovnik) je dolgo časa tam (v d. Panoniji) bival opravljač službo božjo vsled oblasti, katero je imel od svojega nadškofa, — dokler da je neki Grk, Metod po imenu, s pismom slovenskim na novo izmišljenim latinski jezik, rimski obred in pooblaščen latinsko pismo modrijanski spodrinol in tako v nečast pripravil pri celem ljudstvu slovenske strani mašo, evangelje in božjo službo onih, kateri so vse

to po latinsko opravljali. Tega on (Richbald) ni mogel prenesti, in tedaj se je vrnil k stolici solnogradskeje. — Z nadduhovnikom — „Erzpriester-jem“ — potegnolo jo je brez dvojbe tudi več drugih frankovsko-bavarskih mašnikov iz slovenskih krajev¹⁶⁹⁾; pa gotovo so ostali, kakor Kopitar trdi, na svojem mestu latinski duhovniki po krajih naseljenih z Bavarci pri cerkvah v Salapiugi, v Lindolvesi itd.¹⁶⁹⁾

Opazka. Huber, l. c. IV. 406, in po njem tudi L. Hrovat¹⁶¹⁾ pravi, da je Metod leta 871, v katerem da je bil oni spis o pokristjanjenju Slovencev sestavljen, v Panoniji opravljal službo božjo v slovenskem jeziku le deloma — ex parte, in to s previdnosti, boječ se Nemcev, a da je še le pozneje ok. 874 v Moravskeje, ne brigajoč se več za Nemce, uvel celo liturgijo slovenski. A to je pomota, nastala vsled pomanjkljivo tiskanega poročila Anonymovega v nekterih izdanih: „Methodius . . . vilescere fecit cuncto populo ex parte missas et evangelia ecclesiasticumque officium illorum, qui hoc latine celebraverunt“; dočim že Dobrovsky v tekstu za besedama: „ex parte“ vvrščuje: „Slavorum“, k čemur Ginzl po Kopitarju l. c. opazuje: čisto prav, kajti ex parte „Bawariorum“, kateri so s Slavjani vred v teh krajih prebivali, naravski ni mogel isti učinek nastati.¹⁶⁹⁾

Treba je torej ta popravek uvažati ter pomniti, da je Metod vsekakor že tedaj v dolnjej Panoniji najpreje osnoval čisto slovensko bogoslužje ali liturgijo.

Borba Metoda z Nemci.

No čim uspešneje se je Metodovo delovanje razvijalo, tem večja nevarnost pripravljala se je za njega in njegovo škofijo.

Omenjeni, po nalogu nadškofa salzburškega Adalvina sestavljeni spis „De conversione Carantanorum“ kot spomenica-promemoria brez dvojbe nemškemu kralju Ludviku in njegovemu sinu vojvodi Karlmanu za obrambo domišljevanih starih pravic do dolnje Panonije¹⁶³⁾ — tži Metoda kot vsiljenca v deželi Panoniji, katero so salzburški nadškofi s pomočjo in dovoljenjem nemških vladarjev imeli sami in jedini v svojej cerkvenej oblasti, in to že celih 75 let neprenehoma. Pravi, kako je kralj Ludvik „Nemec“ panonskemu knezu Pribini „to v lastnino dal, kar je preje le kot dar imel, razven onih stvari, ktere so bila lastnina solnogradske škofije, namreč posedstvo sv. Petra prvaka apostolov in preblaženega Hrodberta (Ruperta), kder njegovo truplo počiva. Tu se sedaj prečastni škof Liupram kot nadškof pripoznava. Tako je prečastiti gospod naš in kralj te stvari, ktere so se takrat tej škofiji v onih pokrajinah pridobile in se v prihodnem času z božjo milostjo pomnože, uredil, da morajo brez prigovora kakega človeka in brez sodbenega značaja za zmirom imenovanim cerkvam ostati. Tam

so bili navzočni: Liupram nadškof, Erchanbert škof, Hartwig škof, Karoloman, Hludwik, Ernst, Ratpot, Werincheri, Pabo, Fritilo, Tacholf, Deotrich, Wuanink, Gerolt, Liutolt, Deoteri, Wuolfregi, Jezo, Egilolf, Puopo, Adalpercht, Odalrich, Peringer, Managolt. Zgodilo se je to očitno v mestu Reganesburg, leta Gospodovega 849. 12. oktobra, — ter končuje z besedami: „Od časa tedaj, od kterege se je vsled podaritve in ukaza gospoda in cesarja Karla ljudstvo iztočne Panonije od solnogradskih škofov vladati začelo, noter do sedanjega časa preteklo je ravno 75 let. V tem času tedaj ni nijeden škof, naj bi že prišel od koderkoli, imel pravice cerkvene v onih pomejnih pokrajinah razven solnogradskih škofov. Pa tudi mašnik od koderkoli prišedši ni se upal nad tri mesece tam božje službe opravljati, da ne bi bil preje odpustne listine nadškofu pokazal. Taka je bila torej tam navada noter, da se je začel nov nauk modrijana Metoda.“ — Tako salzburgska obtožna spričba.¹⁶⁴⁾

Nemški škofi pak, ne hoteči priznati Metoda za nadškofa v Panoniji in Moravskej, rekoč: „Ne more pravom žeti Grk, kder so Nemci sejali“¹⁶⁵⁾ — upotrebili so sedaj povoljno priliko, ko je Rastislav očij oropan bil zaprt v nekem samostanu v Bavarskej, ali morebiti že tudi mrtev, a Kocelj sam ni imel toliko moči, da obrani svojega škofa. Pozovejo Metoda pred se na sodbo ter mu — tožniki ob jednem sodniki — ne samo prepovedó vsako dalje delovanje, temveč ga še s surovo silo vržejo nekder v Nemcih v ječo, v kterej so ga imeli 2½ leta.¹⁶⁶⁾

Slobodo in priznanje metropolitske časti pridobil je Metodu naslednik Hadrianov, papež Joanes VIII., kateri je nemškim škofom moral naposled zapretiti s cerkveno kaznijo, ako Metoda ne izpusté.¹⁶⁷⁾ Nekaj pak je nadškofu pripomoglo do rešenja tudi zmagovalno vojevanje kneza Svetopolka, Rastislavovega naslednika, kateri je — preje sicer protivnik Metodov po Nemcih prevarjen, no za tem sam obtožen in v ječo vržen a sopot iz nje rešen — Nemce sedaj prevarivši potolkel ter iz Moravske zapodil.¹⁶⁸⁾ A verjetno je, da je tudi Kocelj ob onem dogodku pri papeži za svojega prijatelja posređoval.¹⁶⁹⁾

Papež brani Metoda.

Zanimivih stvari o ravno omenjenem dogodku med nemškimi škofi in Metodom izvedeli smo še le v poslednjem času, in to iz pisem papeža Joana VIII., najdenih 1880 v British Museum-u v Londonu, in ktera nam je sicer drugod objavljena, deloma priobčil tudi naš književnik prof. Dr. Krek v „Kresu“, 1881 števil. 6. v članku „Papeška pisma britanskega museja in sv. Methodij“. — Zarad občnega razumljenja podajem dotične ulomke tu slovenski nekaj s Krekovimi posnetki.

Česar se panonska legenda jedva dotakne — namreč zapora Metodovega — pravi naš pisatelj — stopi tu — v pismih pap. Joana VIII. v londonskem zborniku — v živih barvah pred naše oči, in srce nam utripati neha opazivšim toliko surovosti baš na onih možéh, kateri so se bili uspeli do najviših hierarhijskih sedežev v Bavariji. — Ti možje so: Adalvin nadškof v Salzburgu, Hermanrich nadškof v Passavu, in Anno škof v Frisingi.

Napor in pravdo proti Metodu prouzočil je bil gotovo Adalvin, kateremu je kot salzburškemu metropolitu posebno šlo za panonske pokrajine. To potrjuje tudi papež sam v pismu Adalvinu (m. 14/12 872—14/5 873) opominjajoč ga: „Spodobi se, da ti, kateri si bil prouzočitelj njegove (Metodove) odstave, izročeno mu službo sopeť pridobiš.“ — Predsedoval pak je zboru, v katerem je bil Metod odstavljen, po vsej priliki Anno frisingski, kajti papež mu očita (pr. 14/9 873): „Drznost tvoja in prevzetnost prestopa ne samo oblakov nego i celó nebesa. Prisvojil si si namreč prava apostolske stolice in kot patriarh (t. j. papež) si nad nadškofom sodne oblasti se polastil; dà kar je še teže, z bratom svojim Metodom nadškofom v poslanju apostolske stolice med pogani delujočim, si bolj po tyransko nego po kanonično ravnal, in ni ti se zdela vredna pritrditva duhovnikov, kateri so bili pri tebi, kar si le samo v zaničevanje stolice apostolske storil. Ko je on (Metod) namreč poleg svetih kánonov zahteval, da bi postavljen bil pred sodbo stolice rimske, ti mu tega nikakor nisi dopustil, temveč si nad njim s privrženci svojimi in tovariši kot sodbo izrekel in ga od vršenja božjih služeb odstranil ter v ječo vrgel.“ Papež našteva še druge njegove pregreške in mu vzlasti očita, da je v Rimu za Metoda vprašan lažnjivo govoril, da ga ne pozna, dočim so že preje grozne silovitosti ž njim počenjali, katerih je uprav Anno posebno bil kriv: „ko si vseh múk od vaših mu prizadanih bil sam netilec, sam vzpodbadalec, dà sam prouzočitelj.“ — A Hermanrichu passavskemu piše papež (pr. sept. 873): „K oplakanju zlobnosti tvoje mislimo da bi zadostoval le samo studenec solz kakor prerok Jeremija. Kajti ktereга da ne rečemo škofa, svetovnjaka kakega, dà trinoga, okrutnosti ni tvoja drzovitost preseгла, ali zverske divjosti ne prekosila, brata in soškofa našega Metoda z jetniškimi mukami trapeč in pod milim nebom dalje časa z najhujo zimo in z ljutim snégom strahujoč, ter od vladanja cerkve njemu izročene odtegujoč, in toliko v besnost se zaletéc, da bi ga v zbor škofov privlečenega s konjskim bičem pretepel, ako te ne bi zadržali drugi. So-li, vprašam, to zločini škofa, ktereга dostojanstvo, ako se prevzame, še večja dela? O škof, s škofom tako ravnajoč, in to z apostolske stolice roko posvečenim in na stran ti odrédjenim! . . .“ Naposled ukazuje papež vsakemu, naj pridejo v Rim ter se pred njim samim opravičijo zarad takega ravnanja z Metodom, drugače da jih bode

kaznil s cerkvenim izobčenjem, kakor je Hermanrichu itak že sv. sakramente ustavil.¹⁷⁰⁾

V istem smislu pisal je Joanes VIII. v instrukciji za svojega poslanika Pavla škofa ankonskega k nadškofoma Adalvinu in Hermanrichu ter h kralju Ludviku in knezu Svetopolku. V tem napotku (pis. pr. sept. 873) imel je papežev poslanik imenovanima nadškofoma poročiti, da je prišel Metoda sopet vpostavljat na njegovo prejšnje mesto, s kterega je bil skoz tri leta (točneje poltretje leto¹⁷¹⁾ siloma odpravljen. Pooblaščen je bil jima oko v oko povedati: „Vidva sta brez kanonične razsodbe obsodila škofa od apostolske stolice poslanega, ter sta ga v ječo vrgla in s pestmi bila, od božje službe odstranila in z njegovega sedeža na tri (2^{1/2}) leta zapodila.“ Poslan pak je, da jima za toliko časa zabrani opravljati duhovska opravila, kolikor časa sta častitega moža od svetega službovanja zadrževala; Metod pak naj sedaj tudi toliko časa brez opovér in tožeb uživa podeljeno mu škofovsko oblast, kolikor časa mu je bila vsled nju vzeta. Potem še le naj prideta pred apostolski sedež se pritožiti, ako imata kaj proti njemu, in zaslišani bodete obé stranki ter sojeni in to po patriarhu (t. j. papeži) samem, kteremu jedinemu pristoji v nadškofovskih razporih razsojevati. — Gledé Metoda je bil „apostolik“ (papež) še posebno določil, da ga spremi Pavel h knezu Svetopolku v Moravsko, da ondi nadaljuje, kar je bil blizu deset let preje začel.¹⁷²⁾

Rim zagovarja svoja prava do Panonije.

Med tem, ko se je papež Joanes VIII. tako odločno potegoval za osebnostno slobodo nadškofa Metoda, branil je ob jednem krepko tudi prava rimske stolice, vsled kterih je bila utemeljena posebna nadškofija panonsko-moravska. — Da čujemo torej nekoliko tudi o tej za nas važnej zadevi.

Videli smo gori, kako so nemški škofi salzburski in passavski pokrajini Panonijo in Moravsko dobili v cerkveno last le od svetskih vladarjev Pipina, Karla „Velikega“ in Ludvika „Pobožnega“, kterih posestij jim rimski papež ni nikdar kanonično potrdil, — ker jim se ni račilo za to poprositi. Vkljub temu so škofi salzburske provincije v Rimu zatrjevali, češ da imajo dobro pravo do onih dežel. Omenjana promemoria nadškofa Adalvina „de conversione Carantanorum“, bržčas tudi papežu samemu izročena,¹⁷³⁾ naglašala je še posebe praeskripcijo o dolnji Panoniji, ktero pokrajino da je Salzburg vsled začasne izročitve po Pipinu l. 796 v nemotenej posesti imel skoz 75 let. — Salzburg je toraj postopal historično.¹⁷⁴⁾

A Rim, pravi Huber, postopal je še bolj historičski, obrazloživši, da se njegovo pravo do panonske cerkvene provincije piše iz apostolske dobe in da zastaranost, ktero je Salzburg proti pa-

triarhijskemu t. j. papeškemu pravu hotel trditi, ne more biti veljavna ne po pridobitvi ne po trajnosti od svetske zakonodaje same določenej.

Nekaj tega priobčujem tu na prosto po nemškem prevodu, kakor nam isto Huber podaje.

Kralju Ludviku „Nemcu“ pisal je papež Joanes VIII., kakor se zdi že v prvem letu svojega papeštva, torej 872 l., med ostalim tako: „Gotovo je, da je panonska škofija od starodavnih časov sèm bila prištevana k posebnej lastnini (privilegiis) apostolske stolice . . . To kažejo koncilske razprave in dokazuje pisana povestnica. A ker zarad ovirajočih po vojnah nastalih zmotnjav dolgo ni bil nijeden škof iz Rima tja poslan, začeli so manj poučeni o tem dvojiti.“ In v instrukciji svojemu poslaniku v Nemčiji in Panonijo, ankonskemu škofu Pavlu pravi isti papež: „Ne samo v Italiji in ostalih provincijah zapadnih, temveč tudi v mejah celega Illyrika je svoje dni apostolska stolica vršila posvečevanja, blagoslavljanja in cerkvene naredbe.“

Iz tega je razvidno, da bi salzburgski nadškofi Panonijo morali bili dobiti od papeža, a ne od kralja, da se morejo tako pozivati zakonito na svoje pravo ter praeskripcijo utemeljiti.¹⁷⁶)

Papež je pa tudi dokazal, da Salzburžani ne samo po cerkvenem, nego tudi po rimskem pravu Panonije nemajo zadosta dolgo v posesti, da bi zastaranost veljala. Pravi namreč v omenjeni instrukciji za svojega poslanika v Nemčiji in Panoniji, Pavlu škofu ankonskemu: „Ako se kdo proti številu preteklih let pritožuje, to mu bodi znano, da je med kristjani za take slučaje določena gotova doba. Kder pak je vmes nastala besnost poganov in nevernikov, naj še preteče toliko let: to ne more škoditi pravicam cerkev, ktere zemeljskega orožja ne upotrebljujoč, potrpljivo čakajo Gospoda, kedaj se bode hotel jih usmiliti. Vsaj je Rešitelj sam po toliko tisoč letih človeški rod iz oblasti pekla oslobodil.“ A kralju Ludviku pisal je Joanes VIII. o tem med drugim to-le: „Od števila let naj nikdo ne jemlje povoda k nasprotovanju (— s tem papež očitvidno misli nadškofa Adalvina —); kajti prava sv. rimske cerkve, kterej mi po velji božje služimo, dobiva ona na trdnem temelji stanovitnosti, na neomajljivej skali; nijedna dolgost časa jih ne ukraji, nijedna razdelitva držav jim ne more škodovati. Pa tudi poštovano rimsko pravo dopušča praeskripcijo še le po 100 letih.“ (Justiniani Novell. IX. namreč določuje: „Centum tantummodo annorum lapsu temporalem exceptionem eis (ecclesiis) opponi sancimus“, na kar se papež tu opira.¹⁷⁶)

Prav je bil torej že Metod v sodnem zboru odgovoril predrznemu očitvanju nemških škofov: „V našej oblasti učiš — in nostro imperio doces“, rekoč: „Ni vaša, temveč sv. Petra“, t. j. rimska ali papeževa neposrednje ter neodvisna od kakošne, recimo nemške metropolije.¹⁷⁷)

Metod zadnjikrat pri Kocelji.

Iz ječe izpuščen podal se je mučenik Metod, kakor se zdi, spomladi 874, najpreje sopet v panonsko stran svoje metropolije k svojemu milemu Kocelju, kateri blagi vladar je jako darežljivo podpiral vse, kar je moglo pospeševati razevet nabožnosti in bogočastja pri njegovem ljudstvu slovenskem.¹⁷⁸) Metodu sovražni škofi pak so bajda še Kocelju grozili, ako bi „sovražnega Grka“ hotel pri sebi obdržati; ali med tem so oni sami od božje roke udarjeni bili, in četirje izmed njih nagloma zapored smrt storili, pravi Bílý¹⁷⁹) — t. j. Adalvin salzburgski že 14. maj. 873, a njegov naslednik Adalbert I. 30. jul. 874, Hermanrich passavski 2. jan. 874, in Anno frisingski 875.

Sedaj je papež tudi vojvodo slavjanskih pokrajin, Karlmana, opominjal v pismu: „Ker je nam cerkvena provincija Panonija podvržena bila, za to te prosimo, da bratu našemu Metodu kot v teh pokrajinah od sv. stolice škofu namestniku postavljenemu, v ničem ne bi napotoval, da bi on poleg starodavnega običaja vse, kakor se spodobi škofu, mogel opravljati in izvrševati.“¹⁸⁰) — In tudi velikemu županu srbskemu, Mutimiru, pisal je Joanes VIII., i. l. 874, nagovarjajoč ga: „Posnemaj navado svojih sprednikov, in glej da se, kolikor ti je možno, k panonskej škofiji vrneš; in ker je sedaj, hvala Bogu za to, od stolice Petrove tja odrèdjen škof, podaj se sopet pod njegovo očevsko skrb.“ S tem je namreč papež namerjaval Srbe zvezati z Rimom, vsaj v onem delu med Bosno in Kolumbarom, kateri je že od nekdaj spadal k starej panonskej metropoliji; a ovo tako učiniti središčem za vse podunavske Slavjane.¹⁸¹)

Tedaj je bila Metodova škofija največa: obsegala je zemlje politiški podčinjene knezu moravskemu, knezu panonskemu, velikemu županu srbskemu stranoma in deloma knezu koroškemu.¹⁸²) (Bílý-)Majciger jo tako-le omejuje: „Razširjevala se je daljna in prostrana diecesa sv. Metoda na jugu čez Dravo in Savo k Dalmaciji in je obsegala slasti dežele od slovanskih Karantancev in njihovih sosedov obljudjene in „Slovenija“ imenovane, in sicer tako, da je bila izločena Slavonija in pokrajina Sremska na pravem bregu Drave (obé kor k Bolgarskemu šteti) in dežela Kranjska (kor k oglejskemu patriarhatu spadajoča). Proti severovzhodu se je raztegala diecesa sv. Metoda čez Rabo in Donavo celo čez meje velikomoravskega kraljevstva.“¹⁸³) No prave Karantance bode treba pač izločiti iz Metodove metropolije; kajti Karantanija na levem bregu Drave ostala je bila cerkveno zmirom v oblasti salzburgskih škofov; a južni del je itak spadal pod akvijsko patriarhijo. —

Zastonj je bil vendar papež Joanes VIII. Karlmana prosil, da pusti Metodu slobodno v Panoniji izvrševati škofovsko pravo-

močje; vojvoda slovenske dežele je podpiral nemško duhovništvo. Slovenska liturgija Metodova je še Nemce sedaj bolj razjarila: „v dolnji Panoniji je bilo toliko protivnikov novemu redu, kolikor nemških duhovnikov in latinskih cerkev“, pravi dobro Dudik.¹⁸⁴) Ker tudi ostareli Kocelj svojega nadškofa ni mogel več varovati pred sovražniki, to je Metod še istega leta 874 moral se umakniti v Moravsko.¹⁸⁵) Tam ga je Svetopolk, — sedaj vsled mira s kraljem Ludvikom sklenenega v Forchheimu, velikomoravski kralj, — prijazneje sprejel nego-li prvokrat.

Panonija sopet salzburška.

Leta 877 pisal je papež Joanes VIII. iz synode v Raveni panoskemu knezu Kocelju pismo o nerazvezljivosti zakona: „... Cozili comiti de his, qui uxores suas dimiserint vel ad alias iis viventibus migraverint“, opominjajoč ga, da naj v svojih krajih ne trpi mnogoženstva. To nam svedoči, da je še tedaj Kocelj živel ter ni bil umrl že l. 874, kakor mnogi mislijo.¹⁸⁶) No po smrti tega velezaslužnega vladarja slovenskega bila je njegova kneževina združena s Karantanijo pod oblastjo Arnulfa, nezakonskega sina kralja Karlmana in Slovenke Luitswinde.¹⁸⁷) Ta Arnulf, vojvoda karantanski in dr. panonski, po priporoči mogočnega Svetopolka 887 nemški kralj izbran, ustrojil je po tem ok. l. 896 od zapadnega dela dolnje Panonije posebno grofijo, Dudlejpa imenovano, segajočo tja do Blatnega Jezera z glavnim mestom Ptujem, ter jo v léno dal Braclavu, knezu dežele med Dravo in Savo.¹⁸⁸) Tega Braclava, zaveznika Arnulfovega v bojih proti Svetopolku, imajo nekteri (tudi Hicinger l. c.), za Koceljevega sina, a nepravo; kajti Kocelj je bil vsaj leta 876 „star in brez moškega zaroda“, dà zdi se, da sploh dedičev ni zapustil.¹⁸⁹) Panonija dolnja torej ni dobila več pravoslovenskega kneza.

A tudi slovenski škof Metod po svojem odhodu v Moravsko v tem kraji menda ni več imel mnogo vpliva, nego sopet je Salzburg raztegnol sèm svojo oblast. Že leta 874 nahajamo Adalvinovega naslednika nadškofa salzburškega Dietmara (Theotmara) v Ptuji, kder je tedaj tamošnjemu grofu Gozwinu, prvemu predstojniku dudlejske grofije, posvetil cerkvo. Morebiti, da je uprav ta drzovitost Salzburžanova, proti jasnim odločbam rimske stolice učinjena, Metoda bila primorala, da je iz Panonije prešel v Moravsko.¹⁹⁰)

V to sopetno osvojitvo dolnje Panonije po salzburškem metropolitu vendar Rim, kakor se zdi, ni bil takoj privolil. Huber to sklepa iz tega, ker je Dietmar, akoprav že 874 l. za nadškofa izbran, pallium od papeža Joana VIII. vendar še le novembra 877 dobil in tudi tedaj še le na priprošnje kralja Karlmana („vestra petitione inclinati“). Še meseca novembra leta 879 razpor

zarad sopetne svojitve panonskega dela škofije med nadškofom Dietmarom in papežem Joanom ni bil poravnan, in zato je papež silil na to, naj se Dietmar dalje ne obotavlja ter vender enkrat priroma „ad limina apostolorum“, kakor je bil papežu po Karlmanu napovedal, da po izrazu Joana VIII. v pismu 19. nov. 879 „z Nami ono, kar je svetej cerkvi božjej koristno, tudi v red spravi“. Nadškof podal se je na pot v Rim sledečega leta, in pri tej priliki bila je menda sklenena pogodba gledè panonske škofije, kajti je Dietmar 881 l. že s kraljem Ludvikom, sinom cesarja Ludvika „Nemca“ in bratom kralja Karlmana, zamenil nektera panonska posedstva, in to Muotillstat (morda Müttendorf v gradškem okrogu) in Gradec sam.¹⁹¹⁾

Ker so kmalu tudi Srbi povse oprijeli se Dukljanske metropolije (v dan. Črnej Gori), okoli ktere je tedaj bila skupljena vsa moč srbskega življa; ¹⁹²⁾ to je Metodu ostala samo še Moravska ter ž njo, kakor se zdi, 884 združena iztočna stran Panonije.¹⁹³⁾

Zarad miselne zveze sledimo torej na kratko našega apostola tja v državo Svetopolkovo.

Metod v Moravskej (in Češkej).

Metod izselivši se v Moravsko k Svetopolku vzel je bil s seboj iz d. Panonije vse svoje slovenske duhovnike in pridobil si je še novih. S temi krepkimi močmi je lahko nadomestil nemške mašnike, kateri so sedaj deželo Svetopolkovo morali zapustiti.¹⁹⁴⁾

S tem pak je bilo ustrezno obema: Svetopolku in Metodu. Svetopolk je hotel čisto neodvisen postati od Nemčije, in v to svrhu je bilo treba ustanoviti mogočno slavjansko državo; za to je želel vse slavjanske življe striniti, in da bode jednolična služba božja krepek pomoček k temu, to je tudi sprevidel; za to mu je bil Metod s slovensko liturgijo drag gost. Ubeglemu škofu pak je bila mogočna država najlepše polje za goreče delovanje, in nikder ni imel Metod boljšega zavetja pred nemško-latinskimi sovražniki, nego pri Svetopolku.¹⁹⁵⁾ — Tu je slavjanski metropolit sloboden v slobodnej državi prizadeval si s svojimi učenci, posebno z Gorazdom, Klementom, Naumom, Angelarom in Savo, poučevati in utrjevati narod v kristjanskej veri. Stoloval je tam, kder je danes selo Staré Město pri Uherskem Hradištu blizu sedanjega Velehrada.¹⁹⁶⁾

Kmalu je Metod prenesel svoje rešilno delovanje tudi na sosedno Češko, krstivši na Velehrad došlega češkega vojvodo Bořivoja, Svetopolkovega svaka (Svetopolk je imel Bořivojevo sestro Ljudomiro za ženo), po tem v deželi posestrimi samej Bořivojevo ženo Ludmilo, prvo svetnico češko, in 30 čeških lehov ok. l. 878 ali 879.¹⁹⁷⁾

Nove nezgode.

Med tem ko je Metod slavil te sijajne pridobitve svojega neutrudljivega delovanja, njegovi protivniki niso mirovali. No kakega orožja se je zavidni nemški episkopat sedaj lotil, in kako se je obnašal Rim, to nam povéda pismo papeža Joana VIII. od 14. jun. 879 Metodu „archiepiscopo Pannoniensis ecclesiae“ pisano, ktero se tako-le glasi v prevodu:

„Slišali smo, da ti v propovedanji ne učiš tega, kar je sveta rimska cerkva od samega apostolskega prvaka sprejela in vsaki dan oznanja, in da ljudstvo samo v zmoto zavajaš. Za to ti s tem apostolskim našim pismom ukazujemo, da brez vsega odlaganja takoj se k nam na pot podaš, da iz tvojih ust slišimo in spoznamo, da-li tako veruješ in tako učiš, kakor si ustmeno in pismeno svetej rimskej cerkvi obljubil verovati, ali ne: da resnično spoznamo tvoj nauk. Čujemo tudi, da mašo pevaš v barbarskem, to je, v slovenskem jeziku; in za to smo že v našem pismu po Pavlu škofu ankonskem ti dostavljenem prepovedali, da v tem jeziku svete slovesne maše ne služiš; temveč ali v latinskem ali v grškem jeziku, kakor cerkva božja po vsem svetu razprostranjena in pri vseh národih razširjena peva. Pridigovati pak ali govor imeti pred ljudstvom ti je slobodno, ker psalmist vse národe opominja, Gospoda hvaliti, in apostol veli: vsaki jezik naj izpovéda, da je Gospod Jezus v slavo Boga Otca“.¹⁹⁸⁾

Da je papež sv. mašo v slovenskem jeziku prepovedal, k temu ga je torej primoral z jedne strani običaj povsod v cerkvi uveden, z druge pak očitni obzir na nemške odporneke Metodove; kajti s to prepovedjo si je mislil jih z naredbo sv. stolice glede moravske cerkve nekoliko pomiriti.¹⁹⁹⁾ A da je Metod vkljub papeževej prepovedi sv. mašo služil vendar slovenski, to si moremo tolmačiti tako, pravi Ginzel, da ali prvo papeževo pismo Metodu ni prišlo v roke, ali pak Metodov zagovor na to še v Rim ni bil dospel, ko mn. Joanes VIII. vsled sopetnih tožeb zaradi krivo-verstva in nepokornosti bajda pisal drugo baš navedeno pismo l. 879.²⁰⁰⁾

Obtožno pismo nemških škofov izročil je veternjak Svetopolk, služeč sedaj že sopet Nemcem, po svojem poslaniku slovenskem duhovniku Joanu Benetškem spomladi 879 v Rimu, proseč ob enem papeža rešitve in sveta za sebe, kajti je bajda kralj (Svetopolk) „v veri v dvombi in da je dvomljivosti v veri tem več izpostavljen, ker nadškofa (Metoda) samega imajo poprek za krivo-verca.“²⁰¹⁾ Papež Joanes je na to Svetopolku istega dne kakor Metodu 14. jun. 879 odgovoril pismeno, opominjajoč ga, naj se trdno drži rimskega nauka; da Metod drugače uči, temu se on, papež, čudi; za to pak mu je ukazal, da nemudoma pride v Rim.²⁰²⁾

Joanes VIII. slovensko liturgijo potrdi.

Prejemši Metod papežev poziv, napolil se je spomladi 880 s Svetopolkovim vazalom Zemižiznjem idr. v Rim, da zvijačno obrekovanje zavidnih nemških škofov uniči.²⁰³) „Čudovita je bila posledica Metodovega potovanja“ — pravi nemški učenjak Wattenbach. „Krive vere obdolžen, zaradi slovenske liturgije ostro grajan, šel je tja, da bi dajal odgovor, a prišel je nazaj zmagonosen nad svojimi sovražniki, bil je na trdnem kakor nikdar preje, in imel je koncesijo, kakoršne še ni bil dobil nijeden rimski misionar.“²⁰⁴)

Kako je Metod svojo stvar v Rimu branil, o tem sicer nemamo potrebnih in natančnih poročil; vendar iz poslanice papeža Joana VIII. od meseca junija leta 880 kralju Svetopolku, katero je Zemežizenj iz Rima prinesel,²⁰⁵) poizvedamo nasledek cele pravde. Razvida se iz te poslanice najpreje, da so sovražniki Metoda krivili in tožili, da pri maši peva nicaeno-konstantinopolitsko veroizpoved — Credo brez dodatka „i od Sina — Filioque“, s čim so hoteli na njega sum vreči, da s Photijem razkolnikom držoč zanečuje izhajanje sv. Duha od Očca in Sina;²⁰⁶) a potem, da upotrebljuje slovenski jezik pri službi božje, akoprav mu je bilo to prepovedano. No papež Joanes VIII. je Metoda ne samo proglasil pravovernim in cerkvi koristnim, ter zapovedal vsem ali Slavjanom ali drugega národa duhovnikom, da so mu (Metodu) kot nadškofu v vsem pokorni; temveč je tudi Cirilovo slovensko pismo pohvalil, slovenske liturgijske knjige odobril ter v imenu cele cerkve porabo slovenščine pri božji službi, pri sv. maši in pri urah duhovnih dovolil in potrdil — rekoč:

„Pismena naposled slovenska od Konstantina jednoč modroslovca pronajdena, s katerimi se Bogu dolžna hvala odpeva, pravom pohvaljujemo ter ukazujemo, da se v istem jeziku Krista Gospoda našega nauki in dela pripovedajo; kajti ne samo v treh, nego v vseh jezikih Gospoda hvaliti nas sveto pismo opominja. Niti je to pravej veri ali nauku kaj protivno, ali mašo v istem slovenskem jeziku pevati, ali sveto evangelje novega in starega zakona dobro prevedeno in raztolmačeno čitati, ali vsa druga úrna opravila pevati; ker kateri je storil tri glavne jezike, hebrejski namreč, grški in latinski, oni isti stvaril je tudi vse druge na hvalo in slavo svojo. Ukazujemo vendar, da se v vseh cerkvah vaše dežele zaradi večje spoštljivosti evangelje latinski čita, in potem v slovenski jezik preloženo v ušesih ljudstva latinskih besed ne umejočega oznanja, kakor se zdi, da se v nekterih cerkvah godi.“

Joannis VIII. epistola ad Sfantopulcrum.

Ker je ravno omenjena stvar o Metodu in slovenskej liturgiji za nas posebno znamenita, to podajem še papeževe besede v rečenej poslanici v originalu. Joanes VIII. piše Svetopolku:

„Hunc Methodium venerabilem archiepiscopum vestrum interrogavimus coram positis fratribus nostris episcopis, si orthodoxae fidei symbolum ita crederet, et inter sacra missarum solemnina caneret, sicuti sanctam romanam Ecclesiam tenere et in sanctis sex venerabilibus synodis a sanctis Patribus, secundum evangelicam Christi Dei nostri auctoritatem, promulgatum atque traditum constat. Ille autem professus est, se iuxta evangelicam et apostolicam doctrinam, sicuti sancta romana Ecclesia docet et a Patribus traditum est, tenere psallere. Nos autem illum in omnibus ecclesiasticis doctrinis et utilitatibus orthodoxum et proficuum esse reperimus, vobis iterum ad regendam commissam sibi Ecclesiam Dei remisimus, quem veluti pastorem proprium ut digno honore et reverentia, laetaque mente recipiatis, iubemus: quia nostrae apostolicae auctoritatis praecepto archiepiscopatus ei privilegium confirmavimus, et in perpetuum, Deo iuvante, firmum manere statuimus, sicuti antecessorum nostrorum auctoritate omnium Ecclesiarum Dei iura et privilegia statuta et firmata consistunt; ita sane ut iuxta canonicam traditionem omnium negotiorum ecclesiasticorum curam habeat ipse, et ea, velut Deo contemplante, dispenset . . . Presbyteros vero, diaconos, seu cuiuscunque ordinis clericos, sive Sclavos, sive cuiuslibet gentis, qui intra provinciae tuae fines consistunt, praecipimus esse subiectos et oboedientes in omnibus iam dicto confratri nostro archiepiscopo vestro, ut nihil omnino praeter eius conscientiam agant. Quod si contumaces et inoboedientes existentes scandalum aliquod aut schisma facere praesumpserint, et post primam et secundam admonitionem se minime correxerint, quasi zizaniorum seminatores et ecclesiis et finibus vestris auctoritate nostra, praecipimus esse procul abiucendos, secundum auctoritatem capitulorum, quae illi dedimus et vobis direximus. — Litteras denique sclavonicas a Constantino quo(n)dam philosopho repertas, quibus Deo laudes debite resonent, iure laudamus; et in eadem lingua Christi Domini nostri praeconia et opera, ut enarrentur, iubemus. Neque enim tribus tantum, sed omnibus linguis Dominum laudare auctoritate sacra monemur. Nec sane fidei vel doctrinae aliquid obstat, sive missas in eadem sclavonica lingua canere, sive sacrum evangelium vel lectiones divinas novi et veteris testamenti bene translatas et interpretatas legere, aut alia horarum officia omnia psallere: quoniam qui fecit tres linguas principales, hebraeam scilicet, graecam et latinam, ipse creavit et alias omnes ad laudem et gloriam suam. Iubemus tamen, ut in omnibus ecclesiis terrae vestrae propter maiorem honorificentiam evangelium latine legatur, et postmodum sclavonica lingua translatum in auribus populi latina verba non intelligentis annuncietur, sicut in quibusdam ecclesiis fieri videtur; et si tibi et iudicibus tuis placet, missas latina lingua magis audire, praecipimus, ut latine missarum tibi solemnina celebrentur“.²⁰⁷⁾

Poslednja leta Metodova.

„Roma locuta causa finita — Rim je govoril, stvar je končana“, mislil bi sedaj človek; toda pri Nemcih to občno cerkveno pravilo ni bilo v navadi. Nemški škofi se papeževej naredbi niso udali, temveč so Metoda še britkeje in kruteje preganjali. — Za sredstvo in pomočnika služil jim je Nемеc Wiching, kterega je bil papež Joanes na priporočbo Svetopolkovo posvetil za latinskega škofa v Nitri s pogojem, da bode svojemu nadškofu Metodu v vsem pokoren. A slavohlepni Wiching, — „der verächtlichste Charakter seiner Zeit“, kakor ga sam Huber imenuje²⁰⁸) — začel je takoj Metodu mrežo plesti: vrinol je Svetopolku podvrženo pismo papeževo, v katerem je rečeno, da je Metod bil prisegel, on hoče slovensko liturgijo opustiti, a Wiching da mu mora nasprotovati.²⁰⁹)

To nemško podlost (po izrazu istega Hubera „Niederträchtigkeit“) ²¹⁰) podpiral je Svetopolk, nekaj z vihraste brezznačajnosti, nekaj zaveden po onem pismu. Svetopolk je že preje upotrebljeval Metodov vpliv na narod za svoje politične namene, kot pomoček proti germanstvu; kedar pak mu sveti, strogi apostol ni bil po volji in ga ni potreboval, in ako je videl kako dozdevno začasno korist od germanstva, obrnol je nadškofu svojemu hrbet, zapustil ga in ne branil pred napadniki; ²¹¹) dà „kakor proti sovražniku se obnašal.“²¹²) In to je bilo posebno za to, pravi Huber, ker je pobožni Metod grajal Svetopolkove strasti z neomagljivo strogostjo in ustavljal se jim z apostolskim pogumom v svetej gorečnosti.²¹³)

No da se je našemu apostolu Metodu morala res sila goditi, sodimo lahko iz tega, ker mu papež Joanes v tolažnem pismu 23. marc. 881 pravi: „quidquid enormiter adversum te est commissum“, in pa iz tega, da je srčno žaljeni mož, v svesti pravice in dolžnosti svoje nekaj let pred smrtjo izobčil Svetopolka in Wichinga.²¹⁴)

Posvetivši še 884 v Brnu cerkvo na čast sv. apostolov Petra in Pavla, — umrl je slavjanski metropolit v Velehradu dne 6. aprila l. 885, ter bil k pokoju položen v glavnej cerkvi „ecclesia synodalis.“²¹⁵)

Konec slavjanske metropolije.

Po smrti mnogoskušanega prvoučitelja našega dal je Svetopolk, od Wichinga svojega prijatelja (?) naščuvan, Metodovega naslednika Gorazda in ostale njegove učence — bajda do 200 njih — pometati v ječe, a leto zatem 886 prognal je vse z vojaško silo iz države. — Šli so slavjanski svečeniki v Bolgarsko in Hrvatsko — pokopavši Metodovo škofijo a soboj nesoči, oh, slovensko liturgijo!

Papež Joanes IX., naslednik Joana VIII., uredil je sicer l. 899 na prošnjo Svetopolkovega sina Mojmira še jedenkrat cerkvene stvari v Moravski v smislu Metodovem, tja poslavši tri kardinale, kateri so tam vpostavili štiri škofe in s tem neodvisno cerkveno pokrajino.²¹⁶) Ali takoj so Nemci, škofi salzburske provincije s svojim metropolitom Dietmarom I. na čelu proti naredbi papeževej prosvedovali končujoč z res originalnimi besedami: „Et quoniam armis si eos defenderint, in servitium redegerint; idcirco iure proprio tributarios habere debuerunt et debent; et sive velint sive nolint, regno nostro subacti erunt“; ²¹⁷) pa so prouzočili na Moravsko vojno, vsled ktere je nesrečni Mojmir v miru 901 moral od svojih namér gledè slavjanske škofije odstopiti.²¹⁸)

Poleg tega bili so z iztočnih Karpatov sèm na Panonijo udarili nasledniki Hunov in Avarov, finski Magyari, od kralja Arnulfa proti Svetopolku pozvani, o katerih se v rečenem pismu škofov salzburske metropolije Joanu IX. l. 900 čitajo te-le grozne besede: „Alios captivos duxerunt, alios ceciderunt, alios ferina carcerum fame et siti perdidierunt, innumeros vero exilio deputaverunt et nobiles viros et honestas mulieres in servitium redegerunt, Ecclesias Dei incenderunt, et omnia aedificia deleverunt, ita ut in tota Pannonia nostra, maxima, provincia, tantum una non appereat ecclesia.“²¹⁹)

In tako je morala propasti Panonija in Moravska kot žrtva mednárodne mržnje, bratske nesloge in divje bojevitosti. Po svedočanstvu Konstantina Porphyrogeneta (De adm. imper. c. 41) so Magyari Slavjane „s korenino zatrli in njihovo deželo zavzeli; kar je ljudstva ostalo, pobegnolo je vsekod k sosednim národom, k Bolgarom, Turkom, Hrvatom in drugim“.²²⁰)

Izginol je poslednji sled samostalne panonsko-moravske cerkvi.

Slavjanske knjige, kar so jih po odhodu Metodovih učencev še dobili, uničili so nemški in latinski škofi takoj na grmadi, meneč, da so s tem činom opravili Bogu prijetno nekrvavo daritvo.²²¹) Liturgija slavjanska je od te dobe vse bolj ginola v onih zemljah, v katerih so jo bili naši sveti apostoli najpreje uveli. No odtod iztisnena našla je pribežišče pri drugih Slavjanih, kateri so se radostno poprijeli čvrstega pomočka svoje kristjanske in národnej prosveti.²²²) To so, kakor rečeno, bili najpreje Bolgari in Hrvati, za tem Srbi ter naposled za jeden vek po krščenju velikega kneza Vladimira (988) vsi Rusi.

Usoda slovenske liturgije.

B. Kopitar, govoreč o Cirilu in Metodu ter cerkvenem jeziku slovenskem, rekel je bil že leta 1810: „Jezik prevoda grške liturgije mogel bi bil postati zajedniški književni jezik vseh slavjan-

skih rodov, da ni nastalo shizma med Rimom in Carigradom. Ta razkol tedaj slovenščine v Češko in Poljsko celó ni pustil in jo je izrinol še iz Panonije, škofije Metodove, ter deloma iz Dalmacije, kder je nek škof še ko je Metod živel za svojo škofijo prepisal bil preloženi psaltir. Samo dalje v sredo dežele, na slavjanskem jugu in iztoku je rimska zavist ni mogla doseči.²²³⁾

Že koncem IX. stoletja nastali so v Dalmaciji med Teodozijem, katoliškim škofom v Ninu, in nadškofom v Spljetu, kateri je ostal v razkolu, prepiri zaradi metropolitstva. Papež Joanes X., zaprosen po rimsko-dalmatinskih škofih, naravnal je na to leta 925 cerkveni zbor v Spljetu, pri katerem so bili navzočni tudi ninski škof Gregor ter hrvatski kralj Tomislav in srbski knez Mihail. Tu je bilo odločeno, da je Spljet metropolija za vso Dalmacijo in Hrvatsko, a gledè slovenščine v cerkvi: „da nijeden škof naše pokrajine ne sme posvečevati duhovnikov za slovensko službo božjo, a oni slovenski duhovniki, kateri že imajo više rede, da morejo samo tedaj sv. mašo služiti, ako to papež posebe kde dopusti zaradi manjkanja drugih duhovnikov.“²²⁴⁾ Drugi zbor v Spljetu leta 1059 odobril je sklepe prvega zbora ter slovensko liturgijo in ž njo slovensko pismo glagolico prepovedal, čemur je pritrđil tudi papež Aleksander II. in to „sub anathemati interpositione“, posebno zaradi tega, ker so rimsko-dalmatinski škofi dolžili slovensko bogoslužje krivoverja, namreč kot plod „arianca“ Metoda!²²⁵⁾

Ker je pak poleg nekterih duhovnikov glagola še v posebno ljudstvo zmirom odločno zahtevalo, da se v cerkvi ohrani národni jezik in pismo, to je papež Innocentius IV. leta 1248, 29. marc. slovensko liturgijo v glagolici sopet dovolil, pišoč škofu senjskemu: „Celebrandi divina (officia) secundum dictam litteram (t. j. z glagolico) licentiam tibi in illis dumtaxat partibus, ubi de consuetudine observantur praemissa, dummodo sententia ex psius veritate litterae non laedatur, auctoritate presentium concedimus postulata“²²⁶⁾

Dan danes vrši se slovensko bogoslužje samo še pri nekterih pravovernih: Hrvatih v Senskej biskupiji, mestoma v Istri, v Dalmaciji in na poblížnjih otokih, ter pri dotičnih Bolgarih in Rusinih, a pri vseh pravoslavnihi: takih Bolgarih, Srbih in Rusih t. j. kakih 73—75 milijonov Slavjanov — vendar ne več v čistem staroslovenskem jeziku ter, izvzemši hrvatsko primorje, v Klementovej „cirilici“.

Književno delo sv. Cirila in Metoda.

Kaj in koliko sta naša slavjanska apostola zaprav pisala s pismom glagolskim in v jeziku staroslovenskem, ta jako težki predmet razmatral je potanko in obrazložil Dr. Fr. Rački v

„Tisučnici Slovjskih apostolah“ 1863. Zbirajoč po starih pisateljih, kakor so: Žitje sv. Konstantina in Methoda, Translatio s. Clementis, Ivan eksarh bolgarski, papeža Hadrian II. in Joanes VIII. ter menih Nestor, ustanovil je Rački popis knjig, ktere so potekle iz peresa ovih dveh bratov, tako-le:

Ciril je uredil v slovenskem jeziku iz N. Z. Evangelistar in Praksapostolar, to so oni odlomki evangelja, dejanij apostolskih in listov, kateri se čitajo v cerkvi pri službi božje; a iz St. Z. Psaltir in Paramejnik, t. j. psalme in perikope ostalih knjig, kolikor se čitajo v cerkvi. Kar se pak tiče strogo bogoslužnih knjig, to je Ciril prevel Službenik — gršk. Liturgiar, lat. missale, Časoslov — gr. horologion l. breviarum, Ustav — kanon, Trebnik ali Obrednik — rituale, Oktoich, t. j. spevnik osmoglasnik, v katerem so nedeljske pesme po Joanu Damaskenu sestavljene in za osem glasov priredjene, s Stiherarom t. j. slavospevom na čast svetnikov, in z ostalimi spevniki.

Metod pak je po Cirilovej smrti „prežde že oť učeníkъ svojihъ posazh dva popy skoropisca zělo preložil kъ borzě vsě knigy ispolnъ, razvě Makъkavej, oť grečeska ęzyka vъ slovenskъ“, kakor pravi njegovo Žitje XV., in tudi Ivan eksarh bolg. veli, da Metod „preložil vsě ustavnje knigy 60 oť elinъska ęzyka, ježe jestъ grčeskъ vъ slovenskъ“. Metod je torej Cirilov prevod tako dopolnil, da je potomstvu zapustil poslovenjeno celo sveto pismo, t. j. knjige ustavne ali kanoniške, izvzemši takozvani deuterokanoniške, (po Vulgati: dve Makabejev, Tobija, Judit in Baruh, Modrost Salomonova, Pregovori Sirahovi in oddelki v Danielu in v Estheri). Životopisec pripisuje Metodu še prevod Nomokanona ali knjige cerkvenih zakonov, in Paterika ali kratkih vestij o življenji najslavnejih puščavnikov, a Žitje sv. Konstantina X. pripovēda, da je Metod prevel apologijo vere kristjanske, katero je brat Ciril govoril bil pri Kazarih proti muhamedovskim in judovskim učiteljem, in je pozneje razširjena bila pod naslovom Kirilъ slověnskyj.

Pri tem književnem poslu sodelovali so med Slavjani skoz 22 let s Cirilom in Metodom brez dvojbe tudi njuni učenci, poimenoma Gorazd, Klement, Naum, Angelar in Sava, kakor nam itak svedočijo nesumljivi spomeniki one in naslednje dobe.²²⁷⁾ — Iztočna cerkva slavi spomin ove sedmorice z naslovom: „Sedmi-početnici“ — kot utemeljiteljev vseslavjanske književnosti in obraženosti.²²⁸⁾

Nas Slovence pak, med čijih spredniki v Panoniji sta slavjanska apostola na tem polji poglobitno delovala, ovi prvi plodovi národne knjige „še današnji dan in to po pravici, napolnjujejo s čutom velikega spoštovanja in opravičenega ponosa.“²²⁹⁾ A zato sem jih tudi tu navel.

Slavjanska apostola v Slovencih.

(Ogled.)

Spremljajoč tako sv. Cirila in Metoda prekoračili smo tu in tam odmerjeni si krog, kar mi se je pa vendar zdelo potrebno zaradi celote in boljše jasnosti; vsaj spisi, v katerih se vsestransko življenje in delovanje slavjanskih apostolov obširneje razlaga, itak niso vsakemu zmirom pri rokah, a ugodno je le vsaj v pregledu predočiti si večkrat „one čudovite zgodbe, one sijajne čine blagih dveh grških bratov, ktera sta si po svojih neizmernih zaslugah za Slovence in posredno za vse Slovane sploh pridobila za vselej častno ime: Apostola Slovanov“.²³⁰⁾

Ozrmo se sedaj še jedenkrat malo na to, kakor je bilo o sv. bratih v odstavkih tičočih se Slovencev, omenjano, ter povzemimo na kratko, kar smo slišali o njunem delovanju med našimi pradedi.

Videli smo, da sta Ciril in Metod prvokrat prišla k Slovincem že na potu iz Carigrada k Rastislavu v Moravsko leta 863 in to v dolnji Panoniji k blatenskemu knezu Kocelju, sicer le za prav kratko časa. Dalje mudila sta se v tej deželi pred svojim odhodom v Rim jeseni 867 ter sta uprav pri Kocelji zbrala onih 50 učencev, ktere sta, posvečene po tem v Rimu v duhovnike, slovenska učitelja pripravljala najpreje za slovensko bogoslužno obredje.²³²⁾

Pokopavši Metod, žal prerano, v Rimu brata Cirila, podal se je koncem leta 869, sedaj posvečen škof, zaradi nastale vojne v Moravskej sopoet v Panonijo. Slovenski Kocelj pridobi v Rimu svojemu, od Salzburga še vendar odvisnemu škofu samostalnost 870, in Metod stoluje kot naslednik sv. Andronika v nekdanji metropoliji sirmijskej, najpreje na Koceljevem Blatogradu med Slovenci, nadškof Panonije in Moravske, podložen neposredno rimskemu papežu.

Izvršujoč tako Metod v deželi Koceljevej svojo oblast dalje uvel je po odločbi papeževej v cerkvo povse slovenski jezik na neizmerno radost slovenskega ljudstva ter je pridobil mnogo duš v dolnji Panoniji.

Po nemških Panonijo protipostavno si svoječih škofih kot prostih biričih v ječo vržen a po 2½ letnem zaporu s posredovanjem Joana VIII. ter po vplivu Svetopolka in Kocelja sopoet rešen, vrnil se je Metod še jedenkrat v doljno Panonijo spomladi 874. Ali že isto leto moral je slovenski metropolit svojega dragega Kocelja in ljube Slovence zapustiti ter se pred premočnim vojvodo Karlmanom in njegovimi privrženci umakniti k Svetopolku v Moravsko, kder je še v marsikterih britkih nadlogah ostal okoli 10 let do smrti. Južnega déla svoje škofije Metod od

tedaj menda ni več videl, kajti dolnja Panonija prišla je sopenet v oblast Salzburžanom.

Nadaljevanje.

Slavjanska apostola delovala sta torej po svedočbi povestnice med Slovenci osebno le na iztoku, v dolnjej Panoniji. Dalje na zapad in na jug tedanje slovenske zemlje: v Karantanijo ter na južno stran Drave v Oglejsko patriarhijo, dejanje sv. Cirila in Metoda vsaj do leta 869, to je do smrti Cirilove, naravnost ni segnolo.

A tudi Metod sam v teh krajih pozneje, kakor se zdi, ni mnogo deloval. Zapustil nam je samo, kolikor se o tem poroča, blag spomin svojega rimskega pota iz Moravske leta 880. Tedaj namreč je verjetno zgodilo se, kar celovški ravnatelj plemičke šole, Hier. Megiser v svojih „Annales Ducatus Carinthiae“ 1612 pag. 568 piše: Metod je tudi v Štajersko, Koroško in Kranjsko k Slovincem prišel („Methudius . . . sei auch ins . . . Steyerland, Khärndten und Crayn zu den Wenden kommen . . .“)²³²) No škofovska oblast Metodova se med Slovence preko granic Panonije, kakor rečeno, ni razprostirala; na južno stran Drave itak ne, ker je ta kraj spadal zmirom pod Oglej, a tudi v severnem delu Karantanije ne. Naš povestničar Hicinger o tem tako-le govori: „Razločno je v razlaganji o spreobrnitvi Korotancev iz l. 873 le zastran Panonije izrečena pritožba zoper Metoda; tudi je vpričo tega le panonski nadmašnik Rihbald pobegnil v Solnigrad, od korotanskega podškofa Ozvalda ali njegovega naslednika Salomona ni besede.“²³³) Tudi se ne da spričati, da bi bil Metod segal v duhovno pastirstvo akvilejskega patriarha na južni podravski strani; listina kralja Karolomana iz l. 879, kjer so poterjene pravice akvilejske cerkve, govori samo o tem, naj noben vernik ne napada ne posest tiste cerkve ne podružnih samostanov in cerkev; od kacega družega škofa, ki bi segal v akvilejske pravice, celo ni glasu v tej listini, le od Gradjanskega patriarha govori druga listina iz l. 880.“²³⁴) —

Akoprav, po besedah P. L. Hrovata — „ni treba diplomatično dokazovati, do ktere meje je prišel Metod, kje je pridigoval; dosti je, da je govoril našim očakom, ali vsaj bratom naših prededov, in sicer v jeziku naših očakov“: —²³⁵) vendar naj bode tu nekaj omenjeno, v kakem odnošaji sta slavjanska apostola v širjem obsegu Slovencev, prema celej našej domovini.

Da delovanje sv. Cirila in Metoda tudi izven Panonije pri naših pradedih ni bilo brez ypliva, svedoči nam že njuno glagolsko pismo, ktero je bilo nekda pri Slovincih, ako morda že ne v Karantaniji, to gotovo južneje, posebno proti Jandranškemu Morju; jako razširjeno. S. Rutar²³⁶) posebno poudarja, „da so tudi karantanski Slovenci zelo z glagolico in morda tudi

s cirilico pisali, predno je bil Trubar udomačil latinico. To mnenje se od nekaterih strani sicer pobija — pravi Rutar dalje, — „ali izvestno je, da je bila glagolica med primorskimi Slovenci jako v rabi. Razen obilih pisanih dokazov za to imamo tudi v kamen udolbene spomenike, tako n. pr. glagoliški nadpis na zvoniku v Dornbergu. Na rojstni hiši pisalčevi (v Krnu nad Tolminom. Ured.) stalo je na kamen udolbeno glagolsko slovo *l*, in ko sem svojega roditelja povprašal, kaj to pomeni, odgovoril mi je, da število 50, kar je po glagolski azbuki tudi res. Na gradu Gorenja Sevnica nahaja se glagolski nadpis, in v samostanu Olimje stoji v vseh važnejših jeziki napisano ‚Bog‘, med temi tudi slovenski s cirilskimi črkami“. Za to povse pravo zaključuje pisatelj na drugem mestu: ²³⁷⁾ „Mnogi slovenski nadpisi z glagolico, n. pr. v gradu Sevnici, v Dornbergu, Kamnjih i. t. d., pričajo, da so bili tudi Slovenci, (namreč karantanski, o katerih pisatelj govori), vzprejeli od sv. Cirila izumljeno, ali popravljeno, pismo. Toda italijanski in nemški vpliv bil je premočen in ni pustil glagolici do razvitka in obče veljave. Počasi so pozabili težko glagolsko pismo in poprijeli se latinice, ali s tem tudi latinščine (namreč pri sv. maši) in nemščine“.

O Metodu misli še Hicinger, da je „tudi v akvilejskem patriarhatu njegova beseda in njegov izgled zamogel edinost z rimsko cerkvijo bolj pokrepčati“. Carigradski patriarh shizmatički Photius iskal je namreč tudi oglejskega patriarha Valperta obrniti na svojo stran in odcepiti od Rima; no „v tem oziru“ — pravi Hicinger — „je Metod verjetno tudi za akvilejske cerkev storil svoje, in se pridružil opominom papeža Joanesa VIII., da je tista ostala v edinosti s stolom sv. Petra“ ²³⁸⁾ — Torej sopet delo našega apostola za Slovence zvenaj njegove škofije.

O vplivu naših slavjanskih blagovestnikov v zapadnih in južnih Slovencih kaže posebno še to, da se je tudi v Karantaniji a vzlasti v Oglejskej patriarhiji svetobredje vršilo slovenski, a to že za Metoda in še dolgo potem, ter se je slovenska liturgija tu in tam v Istri in iztočnem primorju ohranila celó do danšnjega dne. — In o tem konečno še nekaj besed posebe.

Slovenska maša pri Slovencih.

Žitje sv. Konstantina v t. i. panonskej legendi XIV. 19 pripoveda, da, ko je Ciril namerjaval iz Carigrada oditi v Moravsko, da pomolivši k Bogu — „načeti besedu pisati evangelsku: Isprva bę slovo“, t. j. po naše sedaj: „V začetku je bila beseda“ Joan. 1, 1. Torej z evangeljem nedeljskim kot najpotrebnejšo knjigo za cerkveno porabo začel je naš blagovestnik pripravo za slovensko bogoslužje. To književno delo nadaljevala sta sv. brata prišedša med naš narod v Panoniji, ²³⁹⁾ ter je posebno Ciril svoje

učence naučil „cerkveni čin“, t. j. časoslov ali brevir, in tajno službo, namreč službenik ali misal: vsakorč že vsъ crьkovnyj činъ priemь nauči je utrbnici i časovomь i večerni i pavečernici i taj-něj službě“, kakor pravi njegov životopisec XV.²⁴⁰) Brez dvojbe bili so to prvi oni učenci, ktere je panonski knez Kocelj slavnjanskima učiteljema bil izročil. Prav torej P. L. Hrovat Pribinin grad ob Sali imenuje „zibelj staroslovenščine“ in deželo Koceljevo pri Blatnem Jezeru, „središče in podlago poznejemu temelju slovanske liturgije.“²⁴¹) — „Po teh okolicah so se“ — kakor lepo veli Terstenjak — „najprvle razlegali slovenski glasovi pri službi božji“, in iz dolnje Panonije se je slovensko bogoslužje, pozneje po papežih Hadrianu II. 868 in Joanu VIII. 880 odobreno in potrjeno, razširilo ne samo k vsem Slovencem, temveč tudi k drugim Slavjanom bratom.

Nam velja tu pojasniti, kako je krasno delovanje sv. Cirila in Metoda ogrelo bilo — ako morda i brez njunega posredovanja — vse naše pradede, to je, da se je nekdaž sv. maša v slovenskem jeziku služila razven v Panoniji tudi v Karantaniji ter posebno v Oglejskej patriarhiji.

„Excerptum e libello de conversione Carantanorum“ (objavil Henr. Pertz v Monumenta Germaniae historica T. XIII. p. 15 sl.) poroča nam to-le o Metodu: „Post hunc (Osbaldu) interiecto aliquo tempore supervenit quidam Sclavus nomine Methodius, qui advenit slavicas litteras et slavice celebravit divinum officium, et vilescere fecit latinum — tandem fugatus a Karantanis partibus intravit Moraviam ibique quiescit“, to je: „Za tem (namreč za karantanskim podškofom Osvaldom) je črez nekoliko časa nadošel neki Slavjan z imenom Metod, kateri je pronašel slovenska pismena (!) in je slovenski opravljal božjo službo, in v veljavi zmanjšal latinsko — naposled je prognan od karantanskih strani vnišel v Moravsko in tam počiva.“ Te besede Ljubić tolmači: „Uz tu pregodu Korutanci primiše od Metoda crkovne knjige,“²⁴²) in tudi Terstenjak oni citat navaja v dokaz, da je Metod deloval v Karantaniji in to v Celjskej okolici, o kateri pisatelj baš govori.²⁴³) Sicer pak smo itak že gori slišali, da je Osvald po omenjenem excerptu Metodov sprednik — bil pokrajinski škof samo za Karantanijo v salzburškeje nadškofiji. A Čeh Erben piše: ko je po smrti kralja Karlmana 880 njegov sin Arnulf dobil Karantanijo in gornjo Panonijo, „tedaj se je prikupila Slovencem in je obvladala tudi na Koroškem slovenska liturgija po Metodu vpe-ljana, katero so pa salzburški škofje kmalu zatrli.“²⁴⁴) Naš Valvasor pak v svojem neprecenljivem delu „Ehre des Herzogthums Crain“ (Knj. VII. 403) govori: „Bog je obudil duha svetega Metoda, kateri je v slavonske cerkve, posebno pa v Dalmaciji, Koroškeje, Kranjskeje in Moravskeje vršitvo božje službe v slavonskem jeziku uvel. Ta Metod je Slavjane v Dalmaciji, Hrvatskeje in Slo-

venskej krajini pregovoril, da so v duhovskih uredih latinski jezik opustili in pri božjej službi svoj materinski jezik upotrebljevali.²⁴⁵)

Iz tega torej lahko sklepamo, da so vsi Slovenci sv. mašo in ostale bogoslužne obrede opravljali v národnem svojem jeziku, in to že tedaj, ko je slavjanski apostol še živel in morda še med njimi bival.

A tudi z Metodovim progonom iz naše strani slovenska liturgija od Slovencev še ni bila takoj prognana in z njegovo smrtjo še med našimi spredniki dolgo ni povse izumrla. Zatrtá sicer po nemškej zavidnosti in magyarskej surovosti v panonskeje metropoliji ter brez dvojbe v salzburškem délu karantanskem, ohranila se je ta svetinja v oglejskeje patriarhiji po južnih podravskeje krajih še celih osem vekov.

Rutar, govoreč o našeje stvari pri panonskeje Slovenceje, o „lastneje duševneje izobraženosti, ki dela čast slovanskemu in zlasti slovanskemu imenu“, trdi sicer: „Koliko je to tudi na karantanske Slovence vplivalo, ne da se nikakor določiti, ker nimamo nikakejšnih virov. Gotovo je le toliko, da se je tudi med Slovenci (— misli karantanskimi —) po nekaterih krajih v slovanskem jeziku sv. maša brala in to še do XV. stoletja.“²⁴⁶) Ali, imamo dokazov, da se je pri nas sv. maša služila v slovanskem jeziku tu in tam tudi koncem XVI. in še celó tja v zadnje četvrt XVII. stoletja. Evo nekoliko primerov.

V „Slov. Glasniku“ 1864 str. 67 nahajamo priobčeno glagolsko listino iz starega misala v Črničah blizu Gorice, ktera nam to-le javlja: „1583 Misica Ijuna na 15. pride k nam v Kamnane (t. j. Kamnje pod Čavnom) g. škof Vidamski in nas vižita, ta isti dan na svetega Vida tako hoti da mu mašu hrvatski pojem pred vsemi doktori i pred vsim pukom (ljudstvom) v cerkvi S. Mihela v Kamenah. Ja pre Frančeško Vlentić dalmatin od Raba.“ — Ig. Orožen v knjigi „Das Bisthum und die Diözese Lavant“ (III. Thl. 1880) navaja na str. 462 po gornjegradskem arhivu, da je Matija Slivar, vikar v Grižah pri Celji 1580—1631, kteri je jeseni 1600 tudi sosedno župnijo sv. Pavla v Savinjskeje Dolini marljivo oskrbljeval in bil z dóma iz trstjanske škofije, po Visitat. protokolu od 1597 l. „sv. mašo služil — celebriral — dostikrat ali veči del (ut plurimum) glagolski“ — Kopitar v svojeje „Grammatiki“ (1808 prđgvr. XXX) pripovéda: „Po listinah (archivarisch) je dokazano, da je v župniji sv. Križa pri Tržiči na Gorenjskem pop glagolaš mašo čital po glagolskem misalu, dokler mu ni 1617 ljubljanski škof Tomaš Kren prepovedal.“ — A Valvasor v rečenem delu „Ehre des Herzogthums Crain“, tiskanem leta 1689 celó pravi: „Še do danešnjega dne čita se v Dalmaciji in na mnogih krajih v Kranjskeje, maša v slavonskem jeziku“; in na več mestih: „da še dandanes v Slovenskeje krajini, v Hrvatskeje in Dalmaciji, kakor

tudi po raznih krajih v Kranjskej pri božjej službi in vseh cerkvenih obredih rabi sploh umevni slavonski jezik.²⁴⁷⁾

Tako so torej naši dedi Slovenci še pred 200 leti slišali v svojem jeziku veličja božja. Da, majhen ostanek od tega imamo še celó iz začetka našega veka, knjižico najdeno v naših dneh v semeniškeji biblioteki v Gorici in po latinskem misalu poslovenjeno: „Passion . . . katiri se poje na Zvetno Nedello“, tiskano v Trstu leta 1805. Poslovenjena je bila knjižica za take župnije, kder je bila navada, da so duhovniki, ali ako teh ni bilo dosta, drugi možje ali fanti v cerkvi peli pasijon ali trpljenje G. N. Jezus-Krista v slovenskem jeziku.²⁴⁸⁾

Naposled bodi še omenjeno, da v ljudstvu samem na meji nekdanje Panonije in Karantanije še dandanešnji živí spomin o tej tisočletnej slavnosti našega cerkvenstva. Pri Jarenini v Slovenskih Goricah znana je namreč pripoved, da je sv. Metod mašo čital slovenski uprav poleg tamošnje župne cerkve v sedaj žal zapuščenjej kapelici sv. Hieronyma.²⁴⁹⁾

Divna ta svetost je nam Slovincem danes do cela uničena — ako ne prištevamo sém dotičnih krajev v Istri s hrvatskim prebivalstvom. Pa, da rečem s Trdino, „mašne bukve in sv. pismo, ki je je Ciril poslovenil, bodo na vekomaj pričale o lepoti in kreposti staroslovenskega jezika“,²⁵⁰⁾ in tudi pri nas ovija se, po izrazu Dr. Ginzela, kot nevenljivi bršljin okoli imena sv. Metoda jedna najzanimivejših in najznamenitejših prikaznij v cerkvenjej povestnici IX. stoletja, in ta je: slavljenje božjih služeb v slovenskem jeziku.²⁵¹⁾

Za to, reimo z Bilim²⁵²⁾: Slava in večna hvala Vama sv. brata Ciril in Metod! Dokler bode jednega Slavjana na zemeljskeji krogli, ne pogine spomin Vajin, dokler bode cerkva kristjanska, ona ne prestane oznanjati hvale Vajine. —

Toliko kot spomin najdičnejši in najkrasnejši nekdanje naše národne sijajnosti in prosvete v cerkvi, da služi poleg tega za ogledalo in vzpodbujo slovenskemu duhovništvu! . . .

„Ašte že kto . . . načnetъ drъznuvъ inako razvъraštati vy, gadé knigy ézyka vašego, da budetъ ótlučenъ!“

V Sloveniji, na (3.) slavjanski praznik sv. Cirila in Metoda 1883.

Andrej Fekonja.

Opazka k strani 140. Grad Pribinin — civitas Privinnae — Blatograd — Moosburg — iskali so bili nekedaj drugod, ne pri Blatnem Jezeru v dan. Ogerskeji; in to nekteri kakor Dr. Ginzl (Geschichte der Slaven.-Apostel Cyrill und Method 78, 79) idr. v Blatogradu nad Vrbskim ali Celovškim Jezerom; drugi n. pr. Th. v. Kleinmayr (Nachrichten vom Zustande der Gegenden und Stadt Juvavia, Slzbg. 1784, 154), R. v. Koch-Sternfeld (Anhang zur Topographischen Ma-

trikel 164) v okolici Celjskej in gori po Savinjskej dolini. — No proti prvim govori razločno Anonymus Salisburgensis, rekoč da je dežela Pribinina v dolnji Panoniji in ne v Karantaniji; a drugim naravnost nasprotuje to, da Salzburg od leta 810 (811) že, torej tudi za Pribine in Kocelja ni imel na južnej strani Drave nikakoršne jurisdikcije več. Pomota, da bi Pribinin Mosaburch bil kde pri Savinji, n. pr. dan. Mozirje, nastala je vsled krivotiskanih besed Anonymovih pri Hansizu (Germania Sacra II. 1729) in Kleinmayru l. c.: „Circa fluvium qui dicitur Sana“ namesto „Sala“, in: „nemore et palu (!) Selleda fluminis“ namesto „palude Sale fluminis“ (Vid. Huber IV. 386).

Dodatek.

Znak, sredstvo in posledica nemškega misionstva v Slovencih.

„Privel bode Gospod nad te narod od daleč in od skrajnih méj zemlje, v podobi orla letečega s hrapom, čijega jezika razumeti ne moreš: narod silno predrzen, kateri ne mara starca in ne prizanaša otroku, in žre plod tvoje živine in sad tvoje zemlje: dokler da ne pogineš, in ne pusti ti žita, vina in olja, ne čred goved ne ovec: dokler te ne uniči in zatré v vseh tvojih mestih.“ Deuteron. 28, 49—52.

V knjigi „Slovanstvo“ (izd. Matica slov. I. 1864) čitamo o Slavjanih baltičkih in polabskih na str. 21,22 med ostalim to-le:²⁶³) „Vera Kristova je bila širjena med njimi na tak način, na kakoršen inde islam (mohamedanstvo); mnih nemški jezika slovanskega neznajoči ali zopet cela truma oboroženih žolnirjev (najetnikov), kateri oboji so Slovanom krst prejemšim nakladali hitro vsakojaka bremena — glej to so bili „apostoli“ božjega nauka Kristovega v Polabji! Latinske ceremonije in spevi, katerih Slovani niso umeli (obračali n. pr. „kyrie eleison“ v „U kri volsa“ — „v grmu jelše“), plače: biskupovnica in vojvodnica in druga težka bremena in vrh tega še zaničevanje od strani gospodujočih Nemcev — to so bile pa glavne reči pri sprejetji kristjanstva; res mal razložek v primeri s prejšnjim stanom! — Po obilnih spričalih sodasnih letopiscev nemških ni bilo mar Nemcem razširjanja kristjanstva, ampak mnogobolj podjarmljenja in davkov slovanskih; v kristjanskih vojskah nemških bojujejo se ne jedenkrat tudi poganski polki slovanski proti svojim bratom . . .

Ginoli so ti Slovani i po nasilstvu, i notrajni slabosti i neslogi; sami niso znali in mogli ustanoviti večje države. Tako se še tudi ni ustanovila v njihovem sosedstvu na vzhodu po Boljeslavu močna država poljska, ktera bi jih bila branila navala nemškega; tiščal je živelj nemški vedno dalje na vzhod in Poljaki so morali brž po poginu polabskih sorojakov z njim začeti kruti boj ne le od zapada, ampak tudi od severa, kder so se vsled nesprevidnosti poljske vgnjezdili deroči nemški vitezi v deželah baltiških vedno dalje na vzhod se širerči.“

Kako na las podobna slika o karantanskih in panonskih Slovencih v dotičnih odnošajih!

Ogledati čemo si stvar malo bliže, sicer na nekaj poseben način: po navodu nekterih biblijskih izrekov, a v naš namen tolmačeno veči del po mnogo citiranej knjigi „Slovanom ne posebno prijaznega“ Nemca Dr. Al. Hubera duhovnika, od preč. k. ndškf. ordinariata salzburskega priporočenej „Geschichte der Einführung und Verbreitung des Christenthums in Südostdeutschland“ IV. Bd., ter po drugih priznanih spisih.

Tvarino skupimo v tri poglavja, ktera naj nam pokažejo:

1. kakošen je bil tedanji „občevalni jezik“ nemških misionarjev ter temu primeren uspeh njihovega delovanja;

2. po katerem potu in s kakim namenom so Nemci naše pradede za kristjanstvo pridobivali; a

3. kteri so bili nasledki nemškega misionstva v slovenskih zemljah in njihovih nekdanjih prebivalcih.

Videli bodedo v tem, kako so — mutatis mutandis — tudi za nas primerne besede svetopisemske, ktere sem z razlogom vzel gori za motto dotičnemu oddelku II.:

„Vsi bodo verovali v njega, pa pridejo Rimljani ter nam vzamejo zemljo in narod.“

1.

„V govoru drugih ust in v tujem jeziku bode govoril temu ljudstvu“. Isaia 28, 11. — Valvasor v svojej „Ehre des Herzogthums Crain“ (v II. Zvez. VII. Knj.) govoreč o pokristjanjevanji Slovencev pravi, da se je med njimi s početka kristjanstvo le počasi razširjalo ter vera Kristova le po malem rasla, pa na str. 403 opazuje: „temu je bilo najbrž krivo, da se je javna božja služba največ opravljala samo v latinščini, ter se je evangelje, iz kterega bi bila imela občina zajemati najboljše izpoznanje Krista, oznanjalo le v latinskem jeziku.“²⁶⁴) Tudi v tem spisu bilo je že omenjeno, da je latinščina v onej dobi veljala povsod za jedini cerkveni jezik, pri Slavjanih in Germanih in drugih národih. Latinski se je torej ne samo sv. maša služila in drugi cerkveni obredi se vršili; temveč v tem tujem, mrtvem in nerazumljivem jeziku razlagale so se tudi verske in

djanske resnice, v latinskem jeziku učile so se vse navadne molitve, — sploh celi verozakonski pouk bil je latinsk. Apostol Nemcev, sv. Bonifacius (umrl 755 l.) delal je sicer sopetovano na to, da se nemško ljudstvo posamne molitve uči nemški, da se ljudstvu v njegovem jeziku čitajo epistole in evangelja, tolmačijo homilije ali cerkveni govori, in da se nemščina upotrebljuje pri deljenji sv. sakramentov v posameznih nebvstvenih delih.²⁶⁶) No vendar je še v njegovih zakonih, t. i. Statuta Bonifacii, bilo ljudstvu strogo zapovedano, nekterih molitev naučiti se latinski; kterege povelja so se nemški duhovniki tudi držali, dokler se ni bilo pokazalo, da se kljubu vsemu pretenju in hudim kaznim stvar ne da izvesti.²⁶⁶) Še v synodi v Mainzu leta 813 bilo je ukazano, naj duhovniki učé tudi Očče naš in Vero latinski moliti, — vendar „kdor drugače ne more, naj se uči v svojem jeziku“ — („et qui aliter non potuerit, vel in sua lingua discat“); a synoda v Tours-u je istega leta 813 odrèdila, da naj se národu v domačem jeziku pridiguje, da se morajo škofove homilije v národni jezik pretolmačevati.²⁶⁷)

Sčasoma so se pač tudi pri Slovencih molitve in obredne formule, ktere je ljudstvu bilo treba znati, začele prevajati na slovenski; in tako so v nas nastali in do danes ohranili se nekteri primeri o tem, kakor znani Brizinški spomeniki vsaj iz X. veka —: očitna izpoved, homilija o grehu in vzveličanju ter izpovedna molitva; a poznejši rokopisi verjetno iz XV. stoletja: dva c. k. knjižnice v Ljubljani —: očitni izpovedi, in jeden zgodovinskega društva v Celovci —: Očče naš, Češčena Marija in Vera.²⁶⁸) Iz teh malih ostankov pismenih poizvédamo torej, da so nemški misionarji Slovence pokristjanjujoči vsaj najnavadnejše molitve učili vendar slovenski, da je ljudstvo očitno izpoved za duhovnikom molilo po domače, in da je tudi škof — vsaj tedaj kedar — Slovcem pridigoval v njihovem jeziku; kakor bi po Kopitarji baš ono homilijo o grehu kot pripravljanje za izpoved v brizing-skem rokopisu bil sestavil sam Abraham „Karantanec“, 957—994 škof v Frizingi, ktera cerkva je posebno poleg Salzburga med karantanskimi Slovenci imela svoje misionarje. —

Zanimivo bi bilo, da se zna, kako so se vendar nemški misionarji učili slovenščine. Zarad posebnosti podajem tu, kar o tem piše Huber. Pravi: „Samostani, kterim je bila izročena zvenanja misija, dobivali so naravski svoje učitelje slavjanskemu jeziku iz opatije D. Altacha, deloma pač tudi iz kloštra sv. Emerama, čjijh menihi so se bili v misijah pri Slavjanih ob Naabi njihovega jezika naučili. Kako pa so se ti učili jezika ponaabskih Slavjanov? Deloma kot dušni pastirji ponaabskim Slavjanom sosednih Bajovarjev, veči del pak gotovo z dvojnim pripomočkom: napravljali so si namreč kratke glosare (tolmačnike) in vokabulare

(slovare). V tolmačnikih bila je zbirka izrekov za navadno občevanje, kakoršne imajo še danes romarji nižih stanov ali tujih jezikov nezmožni potniki s seboj; v njih so tuji misionarji nahajali stavke, kateri so jim za pogovarjanje bili najbolj potrebni. Da so pak staveč si kočje, meniške hišice, molilnice, krčječ gozde, obdelujoč zemljo itd. mogli razumeti se s prebivalci, kateri so tuj jim jezik govorili, narejali so si obširnejše slovare, kateri so imeli v sebi precejšnjo obilico besed preje omenjene predmete in opravila zadevajočih. — Tako so si bajda bavarski verovestniki pomagali, dokler se niso — po mislih Huberjevih — sčasoma slovensčine privadili.²⁶⁹) No kako da so se je privadili, kaže zadosta že način njihovega učenja. Brez dvojbe bili so tedanji oznanjevalci besede božje v Slovencih slovenskega jezika zmožni tako, kakor n. pr. dandanes nekteri kandidati za javne službe z znanimi „zeugnissi“. — „Pridite torej, snidimo in zmešajmo tam jezik njihov, da ne ume drug glasa svojega bližnjega.“ I. Mojs. 11, 7. — Koliko da ima Nемеc resne volje in sposobnosti, naučiti se slavjansčine, to je itak znano. A da nemški misionarji tudi tedaj slavjanski niso znali, vsaj zadosta ne, potrjujejo nam že besede knezov Rastislava, Svetopolka in Kocelja carju Mihaelu (po Nestoru): „Zemlja naša je krščena in ni pri nas učitelja, kateri bi nas poučeval in nam razlagal svete knjige; . . . ker ne umemo knjižne oblike ne moči njih, pošljite nam učiteljev, kateri nam morejo razložiti knjižne besede in pomen njih“; ter da so „vzradovali se Slovenci, ko so slišali veličja božja v svojem jeziku“ — namreč od Cirila in Metoda. — Od tedaj pak je tudi nemški vpliv, kakor v vsem življenji pri Slovencih i v nabožnosti povse zavladal. Da molčimo o toliko nemških izrazih za cerkveno terminologijo slovensko, — že v navadnih naših molitvah takoj na prvi mah lahko spoznaš, kako je vse prikrojeno naravnost po germanskem načinu in vzgledu. Tako n. pr. že A. Murko v svojej slov. Slovnici l. 1832 prdgvr. VI. opazuje, da je v „Otčenašu“ pravilneje: „izidi se volja tvoja“ in „reši nas (od) zla (zléga)“, nego li: „zgodí se“ — „od hudiga“; ono namreč se moli v slovenskem ljudstvu na iztoku, kder sta vsaj pozneje učila slavjanska blagovestnika, a ovo v zapadu, kateri je bil bolj ostal v oblasti nemških apostolov. Navadna „Češčena Marija“ je sopet pri „panonskih“ Slovencih „Zdrava Marija“; neogibna „gnada“, ktere se ni najnovejši in to še boljši pisatelji naši nikakor ne morejo otresti, je med „Prekmurci“ vsaj „milošča“; no izvrženi „žegen“ — akoprav „signum“ umika se vendar malo po malo pravemu „blagosloju“; — „gmajna svetnikov“ je itak odkrita nemška spaka itd. Da „Čast bodi Bogu Očetu itd.“ ni „Gloria Patri“ nego „Ehre sei Gott etc.“, ali „Od vekomaj do vekomaj“ sopet „von Ewigkeit zu Ewigkeit“ mesto „in saecula saeculorum“ . . . je očividno, — itd. itd. itd. — Takih nemčiznij je „legijon“ . . .

S kakim uspehom da so Nemci tedaj pri opisanih razmerah med Slovenci delovali za kristjanstvo samo, lahko si mislimo. „Vsaj stvari brezdušne glas dajoče, ali piščal ali gosle, ako razločka v glasu ne dajo, kako se spozna kaj se svira ali igra? Kajti ako negotov glas daje troblja, kdo se bode pripravljaj na boj? Tako tudi vi, ako po jeziku razumne besede ne date, kako se bode razumelo, kar se govori? bodete namreč v zrak golčali. — Ako torej ne znam moči glasa, bodem onemu, kateremu govorim, tujec: in kateri govori, meni tujec. — Sicer ako bodeš blagoslovljal v duhu, kako bode oni, kateri stoji mesto prostaka, rekel Amen na tvoj blagoslov? ker ne zna, kaj praviš; ti sicer dobro zahvaljuješ, ali drugi se ne poboljšuje“. I. Korint. 14, 7—9, 11. 16. 17. Zato po vse pravo veli Bílý l. c.: „Nemški duhovniki iz Solnograda in Bavarske niso znali slovanski govoriti in se tudi niso hoteli tega jezika učiti; zato so seznanili prednike naše sicer z obredi kristjanskimi, pobirali so desetino od njih, ali duha prave kristjanske vere jim niso znali vdehnati“. No ne samo ne znali, ni tega niso niti hoteli, kakor priznava tudi sam Huber rekoč: „O nadškofu salzburškem Dietmaru I., o Zachariji saebenskem (briksenskem) in Uttonu frizingskem znamo, da so bili hrabri vojaki, kar je z njihovo junaško smrtjo 7. jul. 907, po vsej priliki na Velejskeji pustinji (Welserheide) očitno dokazano: da bi bili cerkveno izvežbani, apostolski škofi, bilo bi težko dokazati“. In dalje pravi isti nemški pisatelj, da so nemški škofi za Slavjane slabo sbrbeli, kar se tiče dušnega pastirstva, govoreč tako-le: „Sicer se zdi, da je spreobračanje Slavjanov in Avarov v dolnji Panoniji celó pod upraviteljstvom nadškofa Adalvina le počasno se vršilo, drugače ne bi bil tam za Metodovo gorečnost odprt tako obširen delokrog; da Adalvin za svojevoljno grajalno ravnajočim Osbaldom tam ni več postavil okrajnega škofa, temveč je oskrbljevanje svoje neizmerne škofije v svoje roke vzel, imenoval sem preje napačnost (Missgriff), in to bode ostalo resnično še v slučajih, ako tudi od kronistov pridjani mu praedikat „Pastor vigilantissimus“ tolmačimo v najlepšem pomenu besede. Kar je nemogoče, to tudi za nadčloveško silo ne bode mogoče. — Brez primere slabije nego v salzburškeji dolnji Panoniji moralo je biti s spreobrnitvo Slavjanov v passavskeji Moravi, kajti ako bi tamošnja misija imela bila le kak omembe vreden uspeh, gotovo bi nam se ohranilo kakoršno koli poročilo o tem: tako pak znamo le o precej sumljivih misionških delih onega škofa Urolfa, ktereja so ok. l. 806 Arno in njegovi suffragani odstavili, in o jednej cerkvi v Nitri v Slovaškeji, kateri je salzburški nadškof Adalram l. 836 posvetil“. — Tako „Slovanom ne posebno prijazni“ Nemeč.²⁶⁰)

2.

Proučujoč povest o pokristjanjevanji Slovencev po Nemcih, domislil sem se nehoté med ostalim tudi besed, ki je prorok Samuel govoril Izraelcem kralja zahtevajočim: „To bode pravo kralja, kateri vam če vladati: Sinove vaše vam bode vzel; — ter jih postavil sebi tisočnike in stotnike, in orače svojega polja in žnjece sétev in kovače orožja in vozov svojih. Hčeri vaše bode tudi storil sebi mazilarice in kuharice in pekarice. Vaša polja tudi in vinograde in olivnike najboljše bode vzel in dal svojim hlapcem. Pa i setve vaše in vinogradov dohodke bode desetkoval, da jih daje skopljenecem in službenikom svojim. Tudi vaše hlapce in deklet, in mladeniče najboljše, in osle bode porabil in stavil za svoj posel. Črede vaše bode tudi desetkoval, a vi bodete njemu sužnji“. I. Kralj. 8, 11—17.

V prvih 40nih letih VIII. stoletja poskusil je bil bajovarski vojvoda Otilo frankovske nadoblasti osloboditi se ter je v to svrhu upotrebil v pomoč tudi Slavjane, po vsej priliki rodove karantanske 743. Ta vojskini oddelek moral je imeti dakakor skupnega voditelja, a za takega je bil, kakor se zdi, izbran Borut, kateri je tako postal vojvoda Karantancev a je tudi po tem v miru to ostal. Tako trdi Huber.²⁶¹⁾ A vidi se iz tega, kako so Bavarci bili Slovence, po smrti mogočnega Sama (658) sopet sebi samim prepuščene, modro na svojo stran pridobili že preje, nego so jih še začeli „kristjaniti“.

V nevarnih bojih z Avari naslonili so se po tem Slovenci na sprijaznjene Bavarce ter pri njih zaiskali pomoči. Avari so bili tako premagani. „S to zmago pak,“ pravi Huber, „prišel je za Bavarce tudi čas, da karantanskim Slovincem njihovo več nego poldrugostoletno krivico povrnejo. Ta vrnitva pak je bila po kristjanstvu uravnana. Slovincem njihovo tolikokrat zlorabljeno neodvisnost pustiti, bila bi politična napačnost; zmagalci so jim torej naložili najpreje danj (tribut) in vzeli so mladeniče iz prvaških rodbin v deželi, med temi sina vojvode Boruta, z imenom Karasta, in stričnika Hotimira kot talnike s seboj v Bavarsko, da jih dajo v kristjanstvu poučiti. Vojvoda Borut je v to modro naredbo povse privolil“. Tako nemški pisatelj,²⁶²⁾ kateri pak sám istotamo naravnost izpoveda, da so Slovenci bili prisiljeni pokristjaniti se.²⁶³⁾

V čem je obstajal davek, kterega so Slovenci morali Bavarcem odrajtovati, ni prav znano; po vsej priliki bili so pridelki, kakor kovine, posebno železo, potem živina, i goveda i konji, ter menda tudi vino, katero je sicer že v 1. pol. VI. veka raslo v Bavarskej, n. pr. pri Kruckenbergu pri Dunavu, toda slavni Nemci so sladka vina štajerska gotovo raje pili, nego li regensburški

in landshutski cviček, o katerem poslednjem jezuit Balde peva: „Mons ubi nativum vites lacrimantur acetum“.²⁶⁴⁾

No s temi davščinami — „justo tributo“ po izrazu onodobnih listin²⁶⁵⁾ — Slovincem po Bavarcih za skupnega frankovskega nadkralja naloženimi se Nemci niso dolgo zadovoljevali; nego Karantanci prišli so kmalu v popolno odvisnost od Bavarcev in skoro za tem od Frankov. Slovenci ob Anizi, istega plemena koterega Slovenci v Karantaniji, bili so že po preteku prvih desetletij VIII. veka le še samo po imenu samostalni, a v resnici pak odvisni od Bavarcev.²⁶⁶⁾ Vendar nekoliko samouprave ohranili so še dalje časa; vsaj župan Physso in oskrbnika (actores) Sparuna in Taliub, ktere nam imenuje ustanovna listina samostana kremsmünsterskega leta 777, bili so domačini.²⁶⁷⁾ A leta 772 prišel je Otilov sin vojvoda Tassilo II. v Karantanijo z vojsko, prebivalce potolkel, postavil za namestnika svojega privrženca Waltuncha ter karantanske Slovence povse podvrigel Bavarcem.²⁶⁸⁾ Ko je pak frankovski kralj Karl „Veliki“ leta 788 uničil upornega Tassila in dynastijo Agilolfingovcev ter zatrl vojvodino Bajovarijo, bili so karantanski Slovenci z Bavarci vred v oblasti Frankov. Tedaj pa je Karl v Bavarijo-Karantanijo za namestnika postavil svojega svaka Gerolda, grofa büssenskega v Alemaniji, brata kraljice Hildegarte;²⁶⁹⁾ vse Karantaniji pomejne dežele slovenske na južnej strani Drave pak je pridjal, podvrگیši si jih že preje zapored od l. 774, Furlaniji kot markgrofiji ustrojenej proti Langobardom, ter je bil načelnik markgrof Markar 788, za njim Erich 795, Kadolach 799 in Balderich 819 do 828 l., v katerem je Furlanija bila razdeljena na četiri manjše marke.²⁷⁰⁾

Ista usoda, ktera karantanske in druge južne, zadela je kmalu potem tudi panonske Slovence. Anonymus Salisburgensis pripovedujoč, „kako je dolnji del Panonije salzburgske diecezi pripal“, poroča nam tako-le: „Ko je tedaj cesar Karl izgnavši Hune (Avare) škofovsko čast solnogradske cerkve upravitelju izročil, ko jo je Arnu nadškofu namreč in njegovim naslednikom v vedno posest in vlado podaril, začeli so narodi ali Slavjani ali Bavarci deželo v posest jemati, iz ktere so bili Huni prognani, in se množiti. Tedaj je bil od cesarja kot prvi mejni grof (confinii comes) postavljen Goteram, drugi Verinhar, tretji Alberik, četrti Gotefrid, peti Gerold“. — Sicer je Karl „Veliki“ tudi tu s početka pustil še Slovincem njihove národne ustanove in posebnosti, kar je razvidno iz nadaljnjih besed Anonymovih: „Med tem pa, ko so imenovani grofi iztočno stran oskrbljevali, bivali so nekteri vojvode (duces) v onih predelih pod imenovano stolico spadajoči, kteri so bili navedenim grofom podložni v službo cesarjevo (qui comitibus prefatis subditi fuerunt ad servitium imperatoris), kterih imena so Pribislav, Cemikas, Stojmir, Etgar;“ to so bili po vsej priliki karantansko-zapadnopanonski župani.²⁷¹⁾ Ali, nadaljuje takoj Anonymus Sal., „za temi vojvodami pa so začeli Bavarci

vsled kraljeve podaritve imeti preje imenovano deželo kot grofijo (in comitatum), z imeni Helmvin, Albgar in Pabo. Za njimi pa je prevzel Ratbod obrambo mejno“ Torej popolna okupacija.

„Pride in sede na mojem prestolu, in bode sam vladal mesto mene: ter mu velim, naj bode knez nad Izraelom in nad Judom“. III. Kralj. 1, 35. — „Dal sem vam deželo, v kateri niste delali, in mesta, katerih niste sezidali, da prebivate v njih: vinograde in olivnike, katerih niste zasadili“. Josue 24, 13. — „Izginol je od hčeri Sionske ves njen kras: postali so njeni knezi kot ovni ne nahajajoči paše: in odšli so brez moči pred obličjem proganjalčevim“. Žal. Jerem. 1, 6. — Da, namesto domačih vojvod nastopili so v Slovencih tuji kraljevi namestniki, in slovenski župani morali so se umakniti nemškimi grofom. Od kralja pošiljani mogotei in njihovo pač mnogobrojno spremstvo, z najemi — feudi obdarovani velikaši ter njihovi ljudje vse nemškega roda, bili so gospodarji v deželi,²⁷²⁾ a preje svoj Slav postal je sedaj tujcu Sklav! —

„Postavil je torej (novi kralj) jim priganjače robotnikov, da jih trapijo z bremeni“. II. Mojs. 1, 11.

Huber omenivši, da je l. 772 Tassilo premagal Karantance ter Karantanijo podvrgel, dostavlja: „Ta zaslužena kazen bila je za karantanske Slavjane od najboljšega učinka, kajti od sedaj so kristjanstvo sami radi sprejeli“.²⁷³⁾ No, slišali smo že gori besede drugega nemškega pisatelja, slavnega Gfrörera: „Za duhovnikom frankovskim in bavarskim stopala je vojska; kder je on zasadil križ v zemljo, tam so cesarski vojvode zabili meč, posebno sebi pravico k vladi, k nakladanju sužnosti, davkov, desetine in drugih plačil“. Isto tako bilo je rečeno, da je Nemeč ali vsaj pomenčenec Waltunch čestilce starih bogov z orožjem silil na kristjansko vero, zarad česar so se tudi Slovenci tujcem uprli z orožjem. Vsaj „Lev èrjujoč in medved gladoven je brezbožen vladar nad ljudstvom siromašnim. Vladar ne imajoč razumnosti mnoge potlači po sili“. Pregov. 28, 15. 16. — Sužnji — glebae adscripti — še tedaj naši pradedi sicer niso postali, kakor je inače bila Nemcem navada povsod s premaganimi národi učiniti, vendar so morali Slovenci svojim gospodarjem plačevati redne dače in delati tlako, kakor že podložnim gre.²⁷⁴⁾ „In v britkost so pripravili jim življenje s teškimi deli — in z vsako službo, s čim so bili v deželi s tlako stiskani“. II. Mojs. 1, 14. Prav torej veli naš knezoškof A. M. Slomšek blagega spomina o Nemcih misionarjih: „Prinesli so sv. vere luč, prave omike ključ — pa tudi desetine in tlako“.²⁷⁵⁾ O prvih še besedo posebe.

„Kterega rod pak se ne prišteva k njim, jemal je desetino“. Hebr. 7, 6. — Anonymus Salisburg. govoreč o

pokristjanjenju Karantancev, pravi takoj na začetku svojega spisa: »One, kateri so se veri pokorili in krst sprejeli, so (Franki in Bavarci) kraljevemu davku podvrgli, deželo pak, katero imajo ostali v posesti, imajo še do današnjega dne kraljevemu davku podvrženo«. Poleg rednih davkov naložili so bili Nemci Slovincem, pokristjanivši jih, še posebe desetino. Že Alkuin je nadškofa Arna idočega prvokrat v Slovence, opominjal, naj vero oznanjuje, a ne iztirjava desetine: »Esto praedicator pietatis, non decimarum exactor;« in kralju Karlu pisal je isti Alkuin: »Še mi, kateri smo rojeni in vzrejeni v katoliškej veri, dajemo le neradi od svojega imetja desetino; je li tedaj pametno, pobirati jo po hišah od ljudstva, katero je komaj pristopilo h kristjanstvu? So mar zahtevali desetino apostoli, ko so raznim narodom oznanjevali sveto vero, ali pa komu drugemu velevali, naj jo pobira?«²⁷⁶) — To desetino uvel je bil namreč Karl »Veliki« v svojih deželah za prežitek duhovništva; in tako jo je tudi slovensko ljudstvo moralo od svojih pridelkov odrajtovati. Ker so se že Saksi bili temu uprli, za to je Alkuin Arnu svetoval, naj pri Slovincih pobira samo tretji del desetine; pa frankovski duhovniki pobirali so menda sploh le celo desetino; in tako so se tudi Slovenci ustavili. Še le nadškofu salzburgskemu Gebhardu, izvolj. l. 1060, posrečilo se je dognati pobiranje polne desetine. — Leta 807 se je v synodi v Salzburgu po kanoniških zakonih določilo, da se imajo ti desetinski dohodki na 4 dele razdeljevati: prvi del gre škofu, drugi duhovništvu, tretji ubogim in četvrti naj se upotrebljava za cerkvene stavbe. — Posebne davke moralo je še ljudstvo spravljati salzburgskim nadškofom, kedar so ti sami prišli v slovenske dežele pridigovat, in to kot povračilo za potne stroške. Leta 864 pa je to odrajtovanje jenjalo, ker je bilo nadomeščeno z gori omenjeno podaritvo zemljišč ob koroškej Krki.²⁷⁷)

3.

»Kedar prestopite Jordan in vnidete v deželo Kanaansko, uničite vsekoliike prebivalce one dežele: polomite podobe in kipove razdrobite, ter vse višave opustošite čisteči zemljo in prebivajoči v njej; jaz namreč dal sem vam jo v posest, da sijo razdelite po žrebu. Večim dajte obširnejši, manjim ožji kos. Pojedininim kakor kocka pade, tako naj bode dana dedščina. Po rodovih in družinah naj se posedstvo razdeli«. IV. Mojs. 33, 51—54. — »Rekli so: Pridite, in iztrebimo jih izmed národa: da se ne spomenja ime Izrael več«. Psal. 82, 5. — »Sam (Bog) bode iztrebil ta ljudstva pred tvojimi očmi počasi in v oddelkih. Ne bodeš jih mogel zatreti objednem: da se kde ne namnožé zoper tebe zverine zemlje.

Predal jih bode Gospod Bog tvoj pred tvojim obličjem: in jih bode pomoril, dokler niso povse zatrti. In izročil bode njihove kralje v tvoje roke, in ti bodeš uničil imena njihova pod nebom: nijeden ne bode mogel ti soperstati, dokler jih ne zdrobiš". V. Mojs. 7, 22—24.

Povestnica nam kaže, da národi, kateri so izgubili politično samostalnost, navadno izgubé tudi svojo národno individualnost. Isto vidimo pri naših pradedih v velikem délu na severu in iztoku ter v zapadu. S kristjanstvom, po Nemcih donesenim, začela se je poleg okupacije zemlje tudi systematična germanizacija Slovencev. Vsaj isti Huber, po Hrovatovej sicer jako blagej sodbi „Slovenom ne posebno prijazni Nemeč“, imenuje kristjanstvo „das friedliche Mittel der allmáligen Germanisirung — mirno sredstvo počasnega ponemčevanja“,²⁷⁸⁾ ter pripovedá na več mestih — sicer jako opazno, ali číta se pač lahko med vrstami — kako so Nemci Slavjane germanizujoč kristjanili. Govoreč n. pr. o Slovencih ob Aníži, kako so ti vkljub vsem davkom in tlaki ostali bajda pod bavarskim gospodstvom zmirom slobodni — „liberi Sclavi!“ — pravi ta nemški povestničar le dalje: „Jedno pak moralo je Slavjanom biti po volji, kar je globoko segnolo v njihovo národno življenje, a ne žalilo (?!), in ker se je tako blago (nobel ž njimi ravnalo, tudi jim je gotovo prav po volji bilo (?)) . . . Mislim konečno naselitvo slavjanske zemlje kloštra Kremsmünstera z germanskimi kolonisti. Ta naredba je v povestnici pokristjanjevanja Slavjanov karakteristična . . . Nemške kolonije morajo se v pravem pomenu imeti za najizdatnejši kvas pokristjanitvi Slavjanov. Kar se posebe tiče Slavjanov ob Aníži, vidimo iz načina, kako so bile te kolonije uravnane, kolika vrednost se je podajala temu sredstvu kristjanizovanja in civilizovanja. Kako so gozdnati kraji med vodama Ipfbach kultivirali, povéda nam ustanovna listina: „Tudi četrideset koč od drugod prinesenih dali smo v teh krajih postaviti“. Te nemške med slavjanske potisnjene kolonije bile so to se vé povse kristjanske. Med tem ko so menihi dušne potrebe kolonistov oskrbljevali, misionarili so ob jednom pri od več stranij sosednih Slavjanih. Ovím je bila s tem dana prilika, vzveličanski nauk ljubezni v njegovih učinkih praktično opazovati, in tako so dobivali skupno krepke utiske apostolstva dobrega vzgleda in žive besede. Podvojeno apostolstvo tudi ni ostalo brez blagovitega ploda, kajti Slavjani ob Aníži bili so v razmerno kratkem času kristjanstvu pridobljeni.“²⁷⁹⁾

Dà, dà. Pa tudi germanstvu, kar i Huber sam priznava govoreč nekaj pozneje o Slovencih v dan. G. Avstrijskej ob Dietachi in Sierningi kremsmünsterskemu samostanu podarjenih. „Germanizacija onih Slavjanov, kateri so v bajovarskej oblasti bili zaostali“, pravi, „vršila se je bila za nekaj več nego sto let tako

naglo in krepko, da so po treh rodovih Slavjani sprejemali celó že nemška imena“, kakor svedočita n. pr. Wartmann in Saxo, imeni priznano germanskega idioma, o katerih je v listini kralja Arnulfa l. 888 naravnost rečeno, da sta bila Slavjana in preje lastnika treh kraljevih kmetij ob vodi Schalachi (bržčas Krennbach) Kremsmünsteru darovanih.²⁸⁰) „Še z večo močjo, misli isti pisatelj, začela se je germanizacija poanižkih Slovencev koncem X. stoletja ter je v XII. veku bila dovršena“. ²⁸¹) Isto se je zgodilo s Slovenci v Karantaniji: v dan. Salzburgske, gornje in srednje Štajerske, severne in zapadne Koroške ter v iztočni Tirolske, o katerih sopet Huber veli: „Po poznejših dogodkih bilo je slavjanstvo na več straneh deloma s silo orožja, deloma z mirnim sredstvom počasnega germanizovanja nazaj potisnjeno, no vendar ne tako, da ne bi v celem obsegu nekdanje naselbine zapustilo nedvojbenih sledov v imenih krajev, gór, potokov in vrh tega v običajih“. ²⁸²) —

Iz Karantanije širilo se je ponemčevanje Slovencev po bavarskih in frankovskih misionarjih še dalje v Panonijo. Ko so bili Avari premagani in posebno ko je nitranski knez Pribina tu zavladal, začeli so se — po svedočanstvu Anonyma Salzburg. — Slavjani v dolnji Panoniji zbirati, da si ohranijo svojo národnost. Nekaj je prišlo rojakov Slovakov za svojim knezom, nekaj pak Slovencev iz dan. gornje Štajerske in Avstrijske, kder so jih Nemci izpodrivali. A tudi Bavarci so šli tja, kakor rečeno, in to kot misijske kolonije. O teh pa pravi sopet Huber: „Bajovari bili so v katoliškem kristjanstvu davno utrjeni, in akoprav njihovo število zaostalih Avarov menda ni mnogo presegalo, vplivali so na pokristjanjenje svojih sobivalcev v Avariji vendar gotovo močnejše, nego li že kristjanski Karantanci in njihovi zapadno-panonski sosedi, katerih je bilo na število mnogo več; ker so bili vladajoče ljudstvo. Ista národnost mogotcev v deželi je misionarjem iz katedral-kloštra sv. Petra v Salzburgu in še v večem številu iz salzburškega samostana N. Altacha v Panonijo pošiljanim gotovo jako pomagalo. Sopotno naseljenje Avarije pak je za tamošnji bajovarski del prineslo še drugo ne malo korist: bajovarski ljudski živelj v Panoniji prišel je z národom v domovini v ožjo dotiko“. ²⁸³)

A kakošne nasledke je imelo to gledè národnosti za prvoselce Slovence, kaže nam takoj n. pr. glavni kraj sam, Koceljev Blatograd, o katerem že leta 871 Anonymus Salisb. poroča, da je bil „v novejših časih ‚Moseburg‘ imenovan“; nadalje st. slov. Pleso ali Blatno Jezero, prenarejeno po tem v „Plattensee“ itd. — Torej sopet nemške kolonije kot sredstvo misionstvu, ali prav za prav germanizaciji!

No nekaj se je tu zgodilo posebnega, kar je izvrstno izrazil P. L. Hrovat z besedami: „Ko pa pride oholi Madjar, pa kar

pohrusta obadva²⁸⁴) namreč Slavjana — in Germana . . . „Hči Babilonska, malovredna: blažen kateri ti povrne s podrugečanjem, kar si storila nam“. Psal. 136, 8. —

„Vnišel si kot prišlec; menda da sodiš?“ I. Mojs. 19, 9. — Kraj, kder je bival misionar, zval se je „selo“, nem. „Zell“; torej vsa ona imena, sestavljena s „zell“, so slavjanska, dakakor nektera že čudovito strohnjena. In teh je čuda mnogo, posebno po severnih krajih, ktera pak glasno jasno kličejo, da so tam nekdaž živeli Slavjani.²⁸⁵) Huber sam jih navaja lepo število.²⁸⁶) Pa tudi sredi med Slovenci nahajamo še dan danes ostanke takih nemških naselnikov, n. pr. okoli Loko — naravnost „Škofje“ (frisingške namreč) priimenovane, kder je toliko nemških imen po kmetih (kakor Müller, Triller, Zehner, Frank, Lauter, Thaler, Burkhardt, Sicherl, Fink, Hafner, Wohlgemuth, Zof, Langerholz, Krener, Schink, Wilfan-Wildfang, Schiffner itd.), in pa celo vas od Loke proti Kranju, „Dorferje“ (prim. Winkel, Wester, Grenz, Puštal itd.), pa še Weissenfelslerje in Soričane (Zarzer) in druge.²⁸⁷) Tudi tako imenovane nemške farne cerkve po mestih na Slovenskej zemlji, n. pr. v Ptuji, imajo brez dvojbe ta svoj začetek iz dobe nemških škofov v naših krajih.

„Josef pak je otcu in bratom svojim dal posedstvo v Egiptu v najboljšem kraji dežele, Ramese, kakor je bil ukazal Pharao.“ I. Mojs. 47, 11. — Ponemčevanje slovenskih dežel je mnogo pospeševalo tudi to, da so nemške škofije in kloštri od nemških cesarjev v dar dobivali zemljišča s prebivalci vred, kateri so sedaj od njih škofom in samostanom morali davke plačevati in so še celó sčasoma posestniško pravico do njih izgubili.²⁸⁸) Že leta 828 n. pr. veli neka listina Ludvika „Pobožnega“ za samostan Kremsmünster: „Territorium quod usque modo servi vel sclavi eiusdem monasterii ad census tenerunt“ . . .²⁸⁹) Tako so razven Oglejske, potem Trstjanske, Puljske in nekterih drugih domačih tudi nemške nadškofije in škofije sčasoma pridobile si mnogo posedstev med Slovenci: n. pr. Salzburg: vso dolino Anize, Balte, gornje Mure, Murice, Rabe, ter okolico Ptujsko, Brežiško in Krško; zatem Frisinga: Škofjo Loko z obširnimi okrajem, okolico Vrbskega jezera, okrožje Chatra okoli Belca (Wölz); nadalje Bamberg: okolico Belaško do goriške in friulske meje, skoro celo Lavantsko dolino, posebno okoli Wolfsberga, ter zemljišča v Baltskej in Admontskej dolini; tudi Sebenbrixen: Bohinj, Bled in Podkoren pa Podčetrtek; naposled je še Krška l. 1075 utemeljena škofija od sv. Heme dobila posedstva v dolini koroške Krke, pa okoli Kozjega, Podsrede in Vitanja. Samostani, kakor koroški Sv. Pavel (v Lavantskej dolini), Sv. Jurij (am Lengsee) in Osoje (v Žibah); štajerski Admont, Goes, St. Lambert, Runa, pozneje Žiče in Gornjigrad; kranjski Zatičina, Ko-

stanjevica in Bistra; goriški Rožac in kolegijna cerkva v Čedadu — imeli so razven v dotičnih pokrajinah premnoga posedstva od XII. in XIII. stoletja raztresena po vsej Slovenskej zemlji.²⁹⁰) A vse osobje, oskrbniki, nadzorniki, hlapci, rokodelci itd., ktere so novi gospodarji s seboj privedli, bili so istotako sami Nemci . . . Niso torej pretirane besede P. L. Hrovata: „Nemški škofje so pokristjanjene pokrajine sebi prilastovali; oni so bili bolj svetski vladarji, nego misionarji v pravem krščanskem smislu; oni so širili s krščanstvom moč svojih vladarjev . . . Oni (Nemci) so za kristjanstvo nazadnje domačinom vzeli dom in narodnost.“²⁹¹) „Kajti mi so sicer mirovno govorili: a v srditosti zemlje govoreči, zvijače so izmišljali.“ Psal. 34, 20.

Res, „ponemčevanje se je zlasti med Dravo in Donavo tako širilo, da so naselnikom iz Nemčije razne privilegije davali: bili so prosti vseh davščin in plemenitniki so si smeli gradov zidati po svoji volji.“²⁹²) Ali — in to naravnost izpoveda Nemeč Huber: „Germanizacija pak se je v celej slavjanskej deželi vršila tem hitreje, čim je po kristjanizaciji Slavjanov glavna zapreka zmešanju národnostij bila odstranjena — Die Germanisirung ging aber im Gesammtwendenlande um so rascher, als durch die Christianisirung der Wenden das Haupthinderniss der Nationalitätenmischung gehoben worden war.“²⁹³)

Ergo: „Christianisiren war damals Germanisiren.“²⁹⁴)

A česar niso mogli Nemci, završili so Magyari, ter se i tu more navesti znani izrek Pasquinov: „Quod non fecerunt Barbari, fecerunt Barberini.“²⁹⁵)

Torej: Latinščina in sledeča jo nemščina, okupacija in ž njo združeno robstvo, ter germanizacija in konečni zator večine našega naroda — to so znakovi, sredstva in posledice nemškega misionstva v Slovencih. Res, prišli so „Rimljani“ pa so nam vzeli zemljo in narod . . .

Kar je nekđaj Gospod Bog govoril Izraelcem, izpolnilo se je v dotičnem obziru tudi nad Slovenci: „Podrl bodem vaše višave in kipove zdrobil. Padali bodete pod razvalinami svojih malikov, in mrzila vas bode moja duša, v toliko, da vaša mesta spremenim v samoto in zapuščena storim svetišča vaša. — In opustošil bodem vašo zemljo, pa bodo strmeli nad tem vaši neprijatelji, ko bodo nje prebivalci; vas pak razkropim med narode. — In kateri bodo od vas ostali, — nje bode strašil šum lista se tresočega, in tako bodo bežali kakor pred mečem — in padali bodo posamni na svoje brate kakor iz bojev bežeči, nikdo izmed vas ne bode sovražnikom upal se ustaviti;

poginoli bodete med narodi, in sovražna zemlja vas bode požrla.“ III. Mojs. 26, 30—33. 36—38. — In jednako kakor prerok Jeremija na razvalinah Jeruzalemskega mesta žalovati moramo Slovenci na razvalinah svoje národnosti:

„Dedščina naša je pripala tujcem: naše hiše inostrancem. Sirote smo postali brez otca, matere naše so kot udove. — Naši otcí so grešili, in ni jih: a mi njihove hudobije nosimo. Hlapci gospodujejo nam: ni ga, da nas otmé iz roke njihove. — Staroste več ne sedé pod vratmi: mladeniči ne v zboru pevcev. Proč je veselje srca našega: spreobrnol se je v žalost naš spév. Pala je krona z glave naše: — Zato je užalilo se naše srce, zato so otemnele oči naše; zaradi hriba Sionskega, ker je opustel, lisice se sprehajajo po njem“ . . . Žal. 5.

¹⁾ Vid. S. Rutar „Lj. Zvon“ 1882 št. 1, 2.

²⁾ Vid. Dr. Fr. Kos „Lj. Zvon“ 1882 št. 7.

³⁾ Mesić l. c. 181, 182; Ljubíć l. c. 76 sl.; Slovanstvo (izd. Matica slov.)

I. 37 sl.

⁴⁾ Huber IV. 152.

⁵⁾ Vid. I. del l. c.

⁶⁾ Mesić 182; Hicinger 16

⁷⁾ Wetzer & Welte Kirchen-Lexikon s. v. Slaven.

⁸⁾ Huber IV. 158.

⁹⁾ Ljubíć I. 85.

¹⁰⁾ Ginzl l. c.

¹¹⁾ Slovanstvo I. 171, Vojvod. Koroško 48 (oboje izd. Matica slov.).

¹²⁾ Huber IV. 159. Op. Amand je bil škof mastriht-ski, ne utrecht-ski, rojen blizu Nantes-a. Tudi Propr. Festor. Dioec. Lavant. pravi o njem: „Amandus . . . primum Brabanticus, deinde Slovenis Evangelium annuntiauit“ (6. febr.).

¹³⁾ Vid. I. del l. c. Prvega misionarja akvilejskega v Vindelicijo došlega ima Huber l. c. I. 329 sv. Valentina, bajda od Jadranskega Morja, v 1. pol. V. stoletja

¹⁴⁾ Zgodovina slovenskega naroda 36.

¹⁵⁾ l. c. 16.

¹⁶⁾ l. c. I. 85.

¹⁷⁾ Poviest Hrvatah I.

¹⁸⁾ Vojvodstvo Koroško (posl. izd. Matica slov.) 48.

¹⁹⁾ Lj. Zvon 1882 str. 115.

²⁰⁾ l. c. 220.

²¹⁾ Trdina l. c., Jos. Starè: Obèna Zgodovina (izd. Družba sv. Mohora)

III. 633.

²²⁾ Lj. Zvon 1882. 159.

²³⁾ Hicinger l. c.; Wetzer & Welte s. vv.

²⁴⁾ Tkalčić l. c.

²⁵⁾ Huber II. 5.

²⁶⁾ Spis ta, sestavljen po ukazu salzburskega nadškofa Adalvina po brezimnem Solnogradjanu Anonymus Salisburgensis l. 871—873, ter znan pod naslovom: „Libellus de Conversione Bagoariorum et Carantanorum“, sodrži: 1. „De introitu Beati Rudberti“ njegovo t. i. Vita primigenia;“ 2. „Catalogus episcoporum sive abbatum eiusdem sedis

Juvavensis;“ 3. povest, „Qualiter Sclavi qui dicuntur Carantani et confines eorum fide sancta instructi christianique effecti sunt“. Ov poslednji oddelek prevel je Jan. Majciger l. c. na slovensko, in jaz ga tudi v tej razpravi na dotičnih krajih vpletam.

²⁷⁾ Kres 1883 str. 56.

²⁸⁾ l. c. IV. 289.

²⁹⁾ Das Bisthum und die Diözese Lavant III. Thl. p. 115.

³⁰⁾ Isto trdi tudi Erben (Vojv. Koroško l. c.): „Vormski vladika Rupert je prišel, spreobrnivši Bavarskega vojvoda Teoda, po želji koroškega kneza na Slovensko, je ondi učil, postavljaj cerkve in razposadil dokaj duhovnov in menihov po deželi“.

³¹⁾ Vid. Huber II. 8.

³²⁾ Huber II. 8, 9; 240.

³³⁾ Huber IV. 104.

³⁴⁾ l. c. IV. 102, 103, 105.

³⁵⁾ Huber IV. 119.

³⁶⁾ Majoran je torej bil, po sedanjem izrazu, nekak „dvorni kapelan“ Hotimirov (Huber IV. 164/5).

³⁷⁾ Huber IV. 174, 176.

³⁸⁾ St. Peter im Holz (Lurnfeld).

³⁹⁾ Prim. Huber IV. 176 sl.

⁴⁰⁾ IV. 180.

⁴¹⁾ Wetzer & Welte K. L. s. v.

⁴²⁾ Huber IV. 176; Življ. Svetnikov l. c. 31. marc.

⁴³⁾ Lj. Zvon 1882. 462.

⁴⁴⁾ Huber IV. 165. — Waltunch ali Valhun torej ni „sin Kajtimarov“, in je povse različen ta tujec od blagega domačina Valduha, naslednika Samovega in prtega po imenu nam znanega kneza ali vojvode slovenskega. (Vid. Trdina l. c. 33; Starè l. c. III. 632).

⁴⁵⁾ Trdina 37—41; Kres 1882. 590; Huber IV. 165.

⁴⁶⁾ Huber IV. 166, 189.

⁴⁷⁾ Huber IV. 168.

⁴⁸⁾ Huber IV. 180, 184.

⁴⁹⁾ Danešnji Bischofhofen v Salzburgskej.

⁵⁰⁾ Huber IV. 159, 167, 186.

⁵¹⁾ IV. 157, 167, 188.

⁵²⁾ IV. 114, 116, 117, 190.

⁵³⁾ Huber IV. 168.

⁵⁴⁾ Huber IV. 190, 191.

⁵⁵⁾ Huber IV. 188, 189.

⁵⁶⁾ Hicinger Zl. Vek. 21.

⁵⁷⁾ Spomina vredno je, da so najstarejši spomeniki slovenskega jezika najdeni bili uprav v Frisingu v tamošnjem cerkvenem arhivu, za to „Brizinski spomeniki“ imenovani, sodružujoči 1. očitno spoved, katero ima ljudstvo za duhovnikom moliti, 2. homilijo o grehu in vzveličanju in 3. spovedno molitvo. „Po vseh znamenjih se razodeva, da so ti spominki že iz devetega in desetega stoletja, ali iz dnij frizinških škofov Hitona od l. 811, Anona od l. 855, Valdona od l. 889, in dalje Abrahama, kateremu je bila l. 974 darovana Loka na Kranjskem“. (Hicinger l. c.)

⁵⁸⁾ Trdina 46; Huber IV. 192.

⁵⁹⁾ Nekteri imajo to povest o Ingovem obedu za pobožno pravljico, vendar Huber jo, kot verjetno v onej dobi, zagovarja (IV. 192, 193).

⁶⁰⁾ Trdina l. c. 46; Slov. Berilo za III. gimnaz. razred str. 39.

⁶¹⁾ Dr. Fr. Kos Lj. Zvon 1882, 599.

⁶²⁾ Dr. Schrödl (Wetzer & Welte K. L. s. v. Kärnten).

⁶³⁾ l. c. 600.

⁶⁴⁾ Wetzer & Welte s. v. Slaven; Bilý-Majciger zadnj. pogl.

⁶³) Huber IV. 222, 441 trdi, da „Rapa“ ali „Krapa“ ni Raba, nego Repica (Repeze, Rabniz). Raba je lat. Arabo.

⁶⁶) Wetzler & Welte s. v. Hunnen.

⁶⁷) Majciger l. c. opazka. Huber naravnost tolmači original: „occidentali parte Dravi fluminis“ z „auf der Nordseite des Draufusses“ (IV. 170, 194, 381).

⁶⁸) Huber IV. 382: „Da das Missionsgebiet des Gaubischofes Theoderich auf das nördliche Drauufer beschränkt wird“ (— namreč po Anonymu Salisburg. izrazu: „Quem (Theodericum) ipse Arno et Geroldus comes perducentes in Sclaviniam, dederunt in manus principum, commendantes illi episcopo regionem carantanorum et confines eorum occidentali parte dravi fluminis, usque dum dravus fluit in amnem danubii“) — to bi torej Theoderik bil podškof ne za vso Karantanijo, nego samo za levo pobrežje reke Drave, kakor tudi za Panonijo itak le v tem delu. A da je Theoderik bil za okrajnega škofa v Sloveniji vpostavljen še le omenjenega leta (810), ne pak že preje, to Huber i. t. dokazuje blizu tako-le: Nadškof Arno v Panoniji nikakor ni mogel tako hitro vse za novega podškofa prirèditi, nego je k temu gotovo treba bilo več časa, ter je zato vse ono nadškofovo po Anonymu Salisb. opisano delovanje v Sloveniji le polagoma napredovalo. Pridigoval je Arno tam, posvečeval mašnike in blagoslavljal cerkve brez dvojbe še le po tem, ko je bil deželo ogledal in cesarju o tem poročil; Theoderik pak je bil sopeh nekaj pozneje tja poslan, kakor rečeno po 14. jun. 810. — Oni grof Gerold bi bil G. II.

⁶⁹) Zl. Vek. 20.

⁷⁰) Kopitar. Spomenica 154.

⁷¹) Huber IV. 195.

⁷²) Hub. IV. 195, 196.

⁷³) Hub. IV. 196.

⁷⁴) Razlog temu so gori navedene besede dr. Ginzela.

⁷⁵) Dr. Schrödl l. c. s. v. Hunnen.

⁷⁶) Wetzler & Welte K. L. s. v. Virgilius.

⁷⁷) Tako vsaj trdi Huber IV. 169, 382 — sicer velik protivnik oglejskim misijam v „jugoiztočne Nemčiji“, a goreč zagovornik salzburškega „apostolata“ v večini Slovencev.

⁷⁸) Huber I. 71, II. 149, IV. 170.

⁷⁹) Id. l. c.; K. Tangl: Reihe der Bischöfe von Lavant 34.

⁸⁰) Hicinger l. c. 20.

⁸¹) Mährens' allgem. Geschichte I. 125.

⁸²) Kopitarjeva Spomenica 156.

⁸³) Prim. Huber IV. 380.

⁸⁴) Hrovat l. c. 157.

⁸⁵) Bili so tam navzoči: Kocelj (sin Pribinin), Ončat, Hotemir, Ljutemir, Čurben, Silec, Volkina, Vitimir, Trebec, Brisnuc, Zvenin, Česka, Krimisin, Gojmer, Čistilo (slovenski župani), Ambrich, Altwart, Welechelm, Tridepercht, Serot, Kunter, Arfrid, Nidrid, Isampero, Rato, Deoterich, drugič Deoterich, Madalpercht, Engelhat, Wallker, Deobold (bajovarski grofi). Vsi ti so slišali in videli oni dan pogodbo med Liupramom in Pribino, ko je bila posvečena cerkva 24. jan. (Anon. S., prim. Huber IV. 388).

⁸⁶) Huber IV. 196.

⁸⁷) Huber IV. 389.

⁸⁸) Huber IV. 393.

⁸⁹) Huber IV. 390.

⁹⁰) A kdo je bil ta mučenik Hadrian? — D. Terstenjak pravi, da bržkone oni Hadrian panonski, o katerem Breviarium Aberdonense, Hector Boëthius Lib. X fol. 206, Acta Sanctorum Joan. Bollandi Martius T. I. p. 326—328 idr. pišejo, da je bil rodom Panonec in najpreje škof v Panoniji, a potem je s 6600 kristjani odšel v Škotsko, kjer je napolned kot škof mesta sv. Andreja na otoku Maji ok. l. 870 od Dancev bil umorjen. Bil je kraljevske rodbine, in Terstenjak misli, da bi utegnil biti iz krvi veliko-

moravskih knezov, morda celó Koceljve žlahte, ter bi za to Kocelj, sin in naslednik l. 861 ubitega Pribine, truplo sv. mučenika Hadriana dal iz Škotske prenesti in v svojej cerkvi shraniti“ (Zlati Vek 57, 58).

⁹¹⁾ Huber IV. 387, 388.

⁹²⁾ Huber IV. 391.

⁹³⁾ Huber IV. 391

⁹⁴⁾ Huber IV. 360, 382.

⁹⁵⁾ Cerkev mašnika Sandrata podaril je Kocelj prostor, log in travnik, vpričo prej imenovanih 14 slov. županov in 17 bav. grofov, in ga uvel v posest njegovo; cerkev mašnika Erimperta je Kocelj obdaroval, kakor so jo preje Engildeo in njegova sinova in mašnik Erenperht imeli, in je imenovane može uvel v posest (Anon. Sal) — Sandrat in Erimpert sta bila germanskega roda (Huber IV. 393).

⁹⁶⁾ Spizum, Ternberg, Fiskere in Cela išče Huber v dan. G. in D. Avstr. in sev. Štaj.: — Spitz v D. Avstr. l. b. D., Ternberg južno od W. Neustadta, Fischau levo od reke Schwarzaue, in sv. Peter nad Judenburgom pri vodi Meršici IV. 299, 393, 216, 183.

⁹⁷⁾ Prim. Huber IV, 391, 392; 387, 317; Hicinger l. c. 20. Drugi kraji se ne morejo zemljopisno več določiti; a nekteri so menda pač že tudi v imenih pokvarjeni po Anonymu Salisburg.

⁹⁸⁾ Hicinger Zl. Vek 21.

⁹⁹⁾ Hicinger Zlati Vek str. 21, 22.

¹⁰⁰⁾ Lj. Zvon 1882 str. 655.

¹⁰¹⁾ ? — po kronogramu pač 1784!

¹⁰²⁾ Vid. Opazko na str. 92!

¹⁰³⁾ Huber IV. 393, 44, 45.

¹⁰⁴⁾ IV. 393. 44.

¹⁰⁵⁾ IV. 393.

¹⁰⁶⁾ IV. 393, 44.

¹⁰⁷⁾ IV. 393.

¹⁰⁸⁾ IV. 106, 107.

¹⁰⁹⁾ Vojv. Koroško l. c. 49.

¹¹⁰⁾ Zgodov. sv. Cirila in Metoda l. r. 18.

¹¹¹⁾ Bílý-Majciger 46.

¹¹²⁾ Mesič l. c. 211; Huber IV. 395.

¹¹³⁾ Mesič 225.

¹¹⁴⁾ Chronica Nestoris edid. Miklosich Vindob. 1860. cap. 20.: „Kedar so Slovenci in knezi njih kršćeni bili, poslali so Rastislav in Svetopolk in Kocelj k carju Mihaelu govoreči . . .“

¹¹⁵⁾ Delo sv. Cirila i Metoda, spisal Jaromir Volkov, v Trstu 1881 str. 43, 44.

¹¹⁶⁾ Bílý, Mesič, Ljubić II. cc.

¹¹⁷⁾ Ljubić I. 33, 300, 302.

¹¹⁸⁾ Ljubić I. 33, 300, 302.

¹¹⁹⁾ Bílý-Majciger; Ljubić 13.

¹²⁰⁾ Tako trdita Huber IV. 396, in Ginzel Kirch.-Lexic. s. v. Slaven.

¹²¹⁾ Huber IV. 397; Bílý.

¹²²⁾ Ljubić 14.

¹²³⁾ Cirilovo pismo je uprav glagolica, naravnost „pismo slovensko“ imenovano, — a ne tkzv. cirilica. Sedanje „cirilico“ zložil je omenjeni Cirilov učenec Klement škof v Bolgarskej po grških in nekaj po glagolskih pismenih V. Ljubić I. 21, 22, 49—51; L. Hrovat Zlati Vek 268—281). Spomina vredne so besede prof. M. Valenčaka o glagolici: „Nje početek je popolnoma neznan, povestnično nedoločljiv, in utegne, po mnogih znamenjih sooč, deleko v predhistorično dobo Slavjanov sezati“ (Zora 1877 str. 30). — Ciril ni pisal cirilski, nego glagolski“.

¹²⁴⁾ l. c. str. 22.

¹²⁵⁾ l. c. 227.

- ¹²⁶⁾ IV. 397.
¹²⁷⁾ Huber ib.
¹²⁸⁾ Huber IV. 397.
¹²⁹⁾ Proleg. hist. I. 57, 59 (Huber IV. 397, Kopitar. Spomenica 164).
¹³⁰⁾ Slov. Narod 1882. 147.
¹³¹⁾ Huber IV. 398, 397.
¹³²⁾ Mesic 228.
¹³³⁾ Huber IV. 398.
¹³⁴⁾ Huber IV. 399.
¹³⁵⁾ Napačna je trditva, da bi Ciril že l. 862 v Carigradu bil v škofa posvečen in da bi ga papež v tem dostojanstvu samo potrdil (kakor hoče n. pr. J. Volkov l. c. 9. 13, 16); a tudi nasprotna misel, da Ciril ne bi bil nikdar posvečen škof, ker bajda te časti ni hotel sprejeti (v. J. Šuman: Die Slovenen c. 6), je kriva. „Vita cum Translatione S. Clementis“ poroča čisto razločno: „Posvetili so njega (Cirila) in Metoda v škofa“ (Slov. Gospodar 1882. 2). — O Metodu še sam papež Joanes VIII. veli: „ab antecessore nostro Adriano scilicet papa ordinatus“ (Kres 1881. 345).
¹³⁶⁾ Ljubić I. 15.
¹³⁷⁾ B. Raić (Zora jugoslavenska izd. R. Razlag II. 1853 str. 89).
¹³⁸⁾ Mesic 229, Ljubić 25.
¹³⁹⁾ Huber IV. 396, 398, 416.
¹⁴⁰⁾ Mesic 229 in Ljubić 25 pravita, da je papež še le sedaj Metoda na mesto pokojnega Cirila posvetil v škofa; a drugi, kakor tudi Huber l. c. trdè, da sta bila oba brata rečenega dne ob jednom ordinirana škofa.
¹⁴¹⁾ Tako Mesic 231, Ljubić 26, Raić l. c. 89.
¹⁴²⁾ Huber IV. 407.
¹⁴³⁾ Vid. I. Del l. c.
¹⁴⁴⁾ Huber IV. 398.
¹⁴⁵⁾ IV. 400.
¹⁴⁶⁾ IV. 401.
¹⁴⁷⁾ IV. 402.
¹⁴⁸⁾ IV. 403. vid. v dodatku o tem.
¹⁴⁹⁾ Mesic 229, Ljubić 25.
¹⁵⁰⁾ B. Raić l. c. 87.
¹⁵¹⁾ Chronica l. c.
¹⁵²⁾ Volkov 16.
¹⁵³⁾ O verjetnosti te listine so nekteri dvomili; a dr. Fr. Rački jo, posebno proti dr. Ginzela, odločno zagovarja v „Arhivu za jugoslavjansku poviestnicu“ knj. IV. 281—298. Tudi dr. Krek jo brani v „Kresu“ 1881 str. 346, 351.
¹⁵⁴⁾ l. c. 33.
¹⁵⁵⁾ Bilý; Ljubić 26; Mesic 232.
¹⁵⁶⁾ Bilý-Majciger 33.
¹⁵⁷⁾ Mesic 232.
¹⁵⁸⁾ (Bilý)-Majciger zadnje poglavje.
¹⁵⁹⁾ Prav primerno veli o tem Kopitar: „Die salzburgischen Zehentglauber, die diese Slaven blos getauft hatten, aber zu bequiem waren ihre Sprache zu lernen, flohen nach Hause, als sie die Anhänglichkeit der Slaven an diese griechischen Apostel sahen“ (Kop. Spomenica 133).
¹⁶⁰⁾ Glag. Cloz. prim. Kop. Spomen. 164.
¹⁶¹⁾ Kopitarjeva Spomenica str. 166.
¹⁶²⁾ Wetzer & Welte Kirch. Lex. s. v. Slaven.
¹⁶³⁾ Huber IV. 404, 405; Majciger l. c. zadnje pogl.
¹⁶⁴⁾ Majciger l. c.
¹⁶⁵⁾ Raić l. c. 92.
¹⁶⁶⁾ Kres 1881 str. 348/9.
¹⁶⁷⁾ Mesic 233.
¹⁶⁸⁾ Ljubić 26, Bilý l. c.;
¹⁶⁹⁾ Bilý l. c.; Volkov l. c. 24.

- ¹⁷⁰) Prim. J. Volkov l. c. 20—22.
¹⁷¹) Pan. leg. Vita s. Method: „A onogo zasleavše v Svaby dorožaja polv tretja leta“ (Kres l. c. 348).
¹⁷²) Kres l. c. str. 348—350.
¹⁷³) Krek „Kres“ 1883. str. 55.
¹⁷⁴) Huber IV. 406.
¹⁷⁵) IV. 407.
¹⁷⁶) Huber IV. 408 k temu opazuje: „Hält man diese Begründungen mit den oben beleuchteten, höchst wichtigen allgemein kirchlichen Motiven zusammen, welche den Papst Hadrian II. bewogen, ein gesondertes, panonisches Erzbisthum zu errichten, und erwägt man, dass es den weitentfernten Salzburger Erzbischöfen, selbst in der Voraussetzung, dass sie alle von Adalwins Eifer beseelt gewesen wären, der allein in Pannonien über 30 Kirchen einweihete, auf die Länge nicht möglich gewesen wäre, den täglich sich mehrenden seelsorglichen Anforderungen an ihr ohnehin schon weitschichtiges Hirtenamt erspriesslich zu entsprechen, so wird man im Vorgehen des hl. Stuhles mit Method kaum mehr eine Härte gegen Salzburg finden“.
¹⁷⁷) Kres 1881. 347.
¹⁷⁸) Huber IV. 408, 409.
¹⁷⁹) l. c. 36.
¹⁸⁰) Bílý, Huber IV. 409.
¹⁸¹) Huber IV. 409; Ljubić I. 159; Mesić 234.
¹⁸²) Terstenjak l. c. 54; Mesić 232.
¹⁸³) Ako se dobro spominjam, Bílý teh besed ne navaja. Češkega izvornika sedaj némam pri rokah.
¹⁸⁴) l. c. II. 231.
¹⁸⁵) Huber IV. 409. „Tandem fugatus a Karantanis partibus intravit Moraviam ibique quiescit“.
¹⁸⁶) Huber IV. 408.
¹⁸⁷) Raić l. c. 98.
¹⁸⁸) Huber IV. 410.
¹⁸⁹) Huber IV. 408; Bílý 36.
¹⁹⁰) Terstenjak l. c. 57.
¹⁹¹) Huber IV. 410.
¹⁹²) Ljubić I. 159.
¹⁹³) Bílý l. c.
¹⁹⁴) Huber IV. 412, 411.
¹⁹⁵) Huber IV. 411.
¹⁹⁶) Ljubić I. 27.
¹⁹⁷) Bílý; Hicinger l. c.
¹⁹⁸) „Audivimus, quod non ea, quae sancta romana ecclesia ab ipso apostolorum principe didicit et quotidie praedicat, tu docendo doceas et ipsum populum in errorem mittas . . . Audivimus etiam, quod missas cantes in barbara h. e. in slavina lingua; unde iam litteris nostris per Paulum episcopum Anconitanum tibi directis prohibuimus, ne in ea lingua sacra missarum solemnna celebrares; sed vel in latina vel in graeca lingua, sicut ecclesia Dei toto orbe terrarum diffusa et omnibus gentibus dilatata cantat. Praedicare vero aut sermonem in populo facere tibi licet, quoniam Psalmista . . . et Apostolus . . .“
¹⁹⁹) Bílý-Majciger 50.
²⁰⁰) Wetzer & Welte Kirch. Lex. s. v. Slaven.
²⁰¹) Bílý.
²⁰²) Hub. IV. 414.
²⁰³) Ljubić I. 28; Huber IV. 414; Bílý.
²⁰⁴) Beitr. z. Gesch. d. christl. Kirche in Mähr. u. Böhm. 22.
²⁰⁵) Huber IV. 415 pravi, da je Metod sam ovo pismo Svetopolku iz Rima prinesel. No dobil je pač Metod od papeža tudi pismo jednakega sadržaja v svojo in cerkveno službeno porabo (Volkov l. c. 26).

²⁰⁶) Da sv. Duh izhaja od Očca in Sina, to je dogma, v katero je od nekdanj verovala iztočna cerkva kakor tudi zapadna. Z dodatkom „Filioque“ v rečenem symbolu bila je ta vera samo razjasnjena in formalno izražena. Med tem pak ta dodatek v onej dobi, o kateri je tu govor, še v rimskeji cerkvi ni bil uveden, nego samo v nemškeji. Metod je torej sledil latinsko in grško cerkvo; no odstopil je od nemške, ktera je oni dodatek „Filioque“ bila že sprejela (Mesić l. c. 236).

²⁰⁷) Wetzter & Welte Kirch. Lexic. s. v. Slaven.

²⁰⁸) IV. 419.

²⁰⁹) Huber IV. 418, 419.

²¹⁰) IV. 413.

²¹¹) Huber IV. 416.

²¹²) Kres 1881. 353.

²¹³) IV. 417.

²¹⁴) Huber IV. 417, 419.

²¹⁵) Huber IV. 419. A kde je ta „Ecclesia synodalis“? Dudik bistroumno opazuje, da v imenu „Welehrad, Levo-Gradec, ubi christianitas incepta est“, tiči neki otemneli spomin na začetek kristjanstva v Mosaburchu — slov. Blatogradu, prvem stolnem mestu Metodovem.

²¹⁶) Huber IV. 420, 421.

²¹⁷) Volkov l. c. 18, 66.

²¹⁸) Huber IV. 421.

²¹⁹) Huber IV. 360.

²²⁰) Mesić 242.

²²¹) Volkov l. c. 56.

²²²) Mesić 240.

²²³) Vaterl. Bl. III. 87 sl. 1810.

²²⁴) Mesić 243, Ljubić I. 30.

²²⁵) Ljubić 31.

²²⁶) Ljubić 32. — (Kopit. Spomenica 134).

²²⁷) Ljubić I. 32—36.

²²⁸) Isti 299.

²²⁹) M. Valenčak v „Zori“ 1877 str. 47.

²³⁰) M. Valenčak „Zora“ 1877. str. 47.

²³¹*) Po pravici imenujemo torej slovensko liturgijo uprav slovensko, in jezik, v katerem sta Ciril in Metod v obče pisala, (staro)slovenski.

²³²) Vid. Hicinger Zl. Vek l. c.

²³³) Oswald sicer že l. 864 ni bil več podškof karantanski, kakor smo čuli; a da bi imel tam naslednikov, o tem Huber dvomi (IV. 197). Vendar stvar ostaje tu ista; kajti Anonymus Salisb. v spisu „de conversione Carantanorum“ tudi o nijednem duhovniku v Karantaniji v tem obziru ničesar ne omenja.

²³⁴) Zl. Vek 24.

²³⁵) Zlati Vek 256.

²³⁶) Lj. Zvon 1882. 116.

²³⁷) l. c. str. 161.

²³⁸) Zl. Vek 25.

²³⁹) Da bi Ciril že na iztoku bil priredil vse bogoslužne knjige slovenske v l. 555—562 ter bi jih z Metodom že popolne prinesel s seboj k Slavjanom na zapad (kakor še n. pr. tudi J. Volkov l. c. 10 trdi), to mnenje je zastarelo ter po novejših preiskavah ne velja.

²⁴⁰) Ljubić I. 33.

²⁴¹) Kopitar. Spomenica 157, 156.

²⁴²) l. c. I. 27.

²⁴³) Novice 1857. l. 98.

²⁴⁴) Vojvod. Koroško l. c. 51.

*) na 169. strani v 21. vrsti od zgoraj beri 231) mesto 232).

- 245) Sl. Narod 1882. 147 (cit.).
 246) Lj. Zvon 1882. str. 161.
 247) Knj. VII. str. 404; Knj. VII. 286 (Istra), VIII. 678 (Istra), XII. 84 (Senj).
 248) Lj. Zvon 1883. 480.
 249) B. Raić l. c. 101, 2; Huber IV. 42.
 250) l. c. 49.
 251) Gesch. d. Slav. Apost. Cyrill u. Method.
 252) l. c. 73.
 253) Poslovenil Jan. Majciger po češkem „Slovníku naučnem“ izd. Fr. L. Rieger.
 254) Prim. v „Letop. Matice slov.“ 1877 str. 284.
 255) Dr. Joh. Alzog Handb. d. Univers.-Kirchengeschichte, 9. Aufl. I. Thl. 1872. p. 429.
 256) Kres 1881. 190.
 257) Lj. Zvon 1882. 220.
 258) Vid. Kres 1881. 173 sl.
 259) l. c. IV. 107, 108.
 260) IV. 403.
 261) l. c. IV. 163.
 262) IV. 110, 111.
 263) „Selbes (das Christenthum) anzunehmen zwang sie (die Slaven) aber die Noth“ (IV. 110).
 264) Huber IV. 119.
 265) Huber IV. 119.
 266) Huber IV. 118.
 267) Huber IV. 116, 119.
 268) Huber IV. 112, 165.
 269) Huber IV. 170.
 270) Lj. Zvon 1882. str. 221.
 271) Huber IV. 380.
 272) Huber IV. 380.
 273) IV. 165.
 274) Huber IV. 120.
 275) Kopit. Spomen. 160.
 276) Lj. Zvon 1882. 656.
 277) Slovanstvo I, 179.
 278) l. c. IV. 154.
 279) IV. 120, 121.
 280) IV. 144.
 281) IV. 130.
 282) IV. 154.
 283) IV. 380.
 284) Kopit. Spom. 157.
 285) Huber IV. 73, 74, 333 dr.
 286) ll. div.
 287) Hrovat l. c. 160.
 288) Kar so namreč preje domači knezi in vojvode imeli posedstev, in menda tudi, kar je bilo zapuščene zemlje, prišlo je vse v last nemškemu kralju, kateri jih je s prva dal po svojih ljudeh oskrbljevati, potem pak jih je po večem razpodaril ali salzburskej cerkvi, ali samostanom, ali pa tudi udanim (nemškim) gospodom (Vid. „Slovanstvo“ — M. Pleteršnik 179).
 289) Huber IV. 214; prim. Lj. Zvon 1882. 32.
 290) Rutar Lj. Zvon 1882. 286.
 291) Hrovat l. c.
 292) Slov. 179.
 293) IV. 84.
 294) Zl. Vek 56.
 295) Hub. IV. 131.

Prisege Ljubljanskega mesta.

Spisal Dr. Fr. Simonič.

Peter pl. Radics je že l. 1879 objavil (v „Letopisu Matice slovenske“ str. 29—30) zapopadek „za nas važnega“ rokopisa, katerega hrani c. kr. vseučiliška knjižnica na Dunaji (Manusc. III. 35.). V celem podaje nam ta obsežna knjiga mesta ljubljanskega 43 priseg, in sicer 24 nemških, 17 slovenskih in 2 italijanski. Da bi bil ta kodeks za nas le jezikoslovne vrednosti, trebalo bi samo slovenske prisege ponatisniti, ker pa je mimo dvomljive jezikove veljave važen zgodovinski spomenik, za to ne bi nikomu ustregli z objavo samo slovenskih priseg, ampak jedino le s celotnim rokopisom. Četiri slovenske prisege, namreč za čolnarje (XXXIII & XL), gozdinarske hlapce (XVIII & XLII), valpote (XXII & XLI), in solomerce (XXV. & XLIII) nahajamo po dvakrat. Tudi teh bi ne kazalo drugokrat izpuščati, ker so dovolj različne od prvih, da bi je vendar utegnili kak učenjak pogrešati. Podamo tedaj raje vse in sicer verno prepisane od črke do črke v pristnem rokopisu.

Vsega rokopisa je 33 listov v 2^{ki} (folio), kojih 26 prvih ima znatno manjšo obliko od zadnjih 7, ki so z našim navadnim papirjem jednake velikosti. Na prvem listu je nemški pisan „register“, na zadnjem v istem jeziku imenik solomercev, ki so 4. julija 1726 in 6. februarja 1727 prisegli. Nadpisi priseg so nemški.

Tudi dobo je že P. pl. Radics v „Letopisu“ določil, da je kodeks iz časov cesarja Ferdinanda II., kar je sicer pravo za najstarejši del, ali nikakor ne za ves rokopis, ki ni jednoten, kakor je g. Radics sodil. Celi rokopis ni pisan v isti dobi in ne od iste roke, niti knjiga ne je enotna, ampak zvezana iz dveh prisežnih knjig ljubljanskega mesta. Kakor rečeno so najstarejše prisege iz časov cesarja Ferdinanda II. (1619—1637), najkasnejše pa iz dobe cesarja Karola VI. (1711—1740), tedaj celih 100 let narazen!

Prva starejša knjiga obsega prvih 23. listov, na njih register ali kazalo in 34 priseg (I—XXXIV.) Dokaz temu imamo: 1. v papirji, ki ima na 11 listih, t. j. za vsako polo po jedno

— isto vodeno znamenje (zadnje na listu 22!), 2. v registru in tekočem številjenji listov, ki le teh 23 zapopada, in 3. v ponavljanji omenjenih štirih slovenskih priseg zopet na zadnjih listih.

Druga novejša prisežna knjiga ljubljanskega mesta ima tu samo 10 listov, na teh 9 priseg (XXXV—XLIII), in omenjeni imenik solomercev. Papir teh 10 listov ni ves enak; prvi trije listi so spodaj toliko prirezani, da so jednake dolžine s prejšnjimi in le malo širši, 7 zadnjih pa je znatno dalših. Vodeno znamenje ima 7 listov, ali le dve jednaki znamenji (list 25 & 27.) na jednom prirezanem in jednom dolgem listu. Ta knjiga ni paginirana!

Osnovan je bil rokopis tako, da bi dobila vsaka prisega svoj list; zato pozna register le liste, ne pa strani. Prvi pisalec se je tega reda držal, razun dveh slučajev (XVI & XVII; XIX & XX), kjer je vsakokrat slovenska prisega na drugi plati lista zapisana. Poznejši pisalci so po potrebi prazne plati, da celo prazni prostor pod prisegami za nove prisege porabljali, ter v slednjem slučaju po dva lista za jedno popisali. To je krivo, da za natis ni bilo mogoče rokopisnega reda se držati. Razvrstil sem tedaj prisege kolikor se je dalo po njih starosti z dodanim brojem lista rokopisnega v oklepih (*b* pri broji znači zadnjo stran lista).

Najstarejše in od iste roke pisane prisege tega kodeksa so: I—XXI. Nekoliko mlajši in od drugih rok pisane, a vendar še v registru zapopadene, so: XXII—XXV. in XXVI—XXXIV. ostale prisege prve knjige iz raznih dob in od raznih pisarjev.

Od XXXV do konca so prisege druge knjige, ki so vse iz novejše dobe, dasi ne od ene roke pisane. Najstarejša med njimi zdi se mi zadnja, ki ima jedina stransko številko 55, katera se pa nikakor ne zлага, naj kdo liste ali strani broji tako ali tako. Da je pristna (kar je silno dvomljivo, ker je drugi nimajo!) svedočila bi, da toliko in toliko listov manjka! Citat v prisegah XXXVIII in XXIX kaže, da sta pisani po letu 1718.

Da so na to knjigo, izrečno na najstarejše točke, prisegali vso dobo od Ferdinanda II. do Karola VI., pričajo vsakokratni dostavki vladarjevega imena na dotičnih mestih. Mogoče bi bilo, da so nekatere prisege le prepisi iz prejšnjih časov, mogoče iz dobe cesarja Ferdinanda I., kajti v nekterih nahajamo samo ime cesarja Ferdinanda v berilu in pozneje še le dostavek „drugi“ ali „tretji“; letnica 1727 pa utegne biti zadnja, kar se je na ta kodeks prisegalo!

Po tem takem so v Ljubljani celo to dobo prisegali: samo nemški: župan, sodnik, mestni odbornik, kamornik ali denarničar, podkamornik, mestni pisar, registrator, solicator, mitar, davkar, mestni sluga, orožničar, puškar, kruhar, ter oba nadzornika bolnice; samo slovenski: valpot (nekako to, kar zdaj berič!), prekupec, solomerec, čolnar, gozdnarski

hlapec in tesar; slovenski in nemški: žitomerec in čuvar, vinomerec, vratar in priče; slovenski, nemški in italijaski: meščan in stanovnik, s čimer naj se nekoliko Radiceva sestava popravi! Slednjič bodi omenjeno, da je s tem rokopisom zadelana vrzel, katero je po Radicevi preiskavi imelo še naše znanje o rabi slovenščine v uradih od srede XVII. do srede XVIII. veka.

I. (1.)

Herrn Burgermaisters Alhie Aidt.

Ich N: Gelob vnd schwer hiemit zu Gott, auch dem Aller-durchleichtigisten Grossmechtigisten vnd vnüberwündlichisten Fürsten vnd Herrn, Herrn, Ferdinanden,¹⁾ Erwölten Römischen Khayser & Erzherzogen zu Oessterreich &c. vnnserm Allergenedigisten Herrn vnd Landtsfürsten, Irer Khay: May: etc. Erben, vnd dem Hochlöblichen Hauss Oessterreich, auch der Statt vnd ganzer gemainer Burgerschafft zu Laybach, getreuer, gewärtiger, vnd vleissiger, vorgeer, vnd Burgermaister zu sein, Irer Kay: May: etc. vnd Gemainer Statt, Herrlicgkhait, derselben Löblich: Freyhait, guet alt Heerkhumben, Sitten, Statuten, Sazungen, Ordnungen, vnd gewonhaitten, Handthaben Ir Eer, wurden, notturfftten, frumben vnd gemainen nuz, In allem mit dem vleissigisten betrachten, fürdern vnd allen schaden, Inner oder ausserhalb der Statt vnd Landts, nach meinem Pesten versteen vnd souil Imer müglich Wenden, vnd mit wissen nichts verabsäumen noch vnnderlassen, Sunder zum Treulichisten fürwenden, fridt Recht auch gerechtighait, vnd in gemain alles annders des ainem getreuen vorgeer vnd Burgermaister, nach altem Löblichen Heerkhumben vnd gebrauchē gebüert, nach meinem besten vleiss treulich Handeln, Dauon mit lieb nichts entziehen, noch khumben lassen, darinnen khainerley Freündt: noch Feindschafft, weder Müet, schangkhnus noch gabe, oder Icthes annders ansehen, Getreulich ohn geuerde. Als war mir Gott²⁾ Helffe. Amen.

II. (2.)

Verleichung Paan vnd Acht, auch des Statt Richters zu Laybach Aidts Phlicht.

Ich N: Gelob vnd schwer hiemit disem meinem Aufgeregten Aide, zu Gott, vnd dem Aller Durchleichtigisten, Groszmechtigisten,

¹⁾ to ime je izertano in na strani so različne roke po potrebi dostavile; prvi dostavek se ne da več citati, potem pa: „— dritten“; „Leopoldo den Ersten dieses Nambens“; na drugi strani prejšnjega nepopisanega lista pa: „1659. auch den durchleichtigsten Fürsten vnd herrn, Herrn Leopoldo Zu Hungarn vnd Behaimb Khoehig: May: als vnsern allergdisten Herrn vnd Landtsfürsten etc“; „Josepho“; „Carl dem 6ten Zu Hispanien, Zu Hungern vnd Böhaimb Khönig“.

²⁾ poznejša roka je tu dostavljala v opazki: „die gebenedeüte (še poznejša pa tu: „ohne allen Makhil empfangene Jungfrau vnd“) Muetter Gottes Maria, vnd alle liebe heilligen“.

vnd vnüberwündtlichisten Fürsten vnd Herrn, Herrn Ferdinanden,¹⁾ Erwölten Römischen Khayser etc. etc. vnserm allgerenedigisten Herrn vnd Landts Fürssten, Treu gehorsamb vnd gewärtig zu sein, seiner khay: May: Gemainer statt fromben, Eer, vnd Nuz zubeachten, schaden vnd nachtl, souil müglich zu wenden, das Gericht diser Löblichen Hauptstatt Laybach, so mier yezo verlichen wierdet, Treilichen zuerwalten, vnd nichts dauon entziehen, noch Entziehen lassen, Niemandts darinnen, wider Recht vnd alt Heerkhumben, gewonhaiten, Sazungen, gegeben Freyhaiten, gebott, vnd ordnungen, zu beschwären, sonder nach dem khayserlichen vnd gemainen Rechten, vber das Plueth der menschen, auch in allem annderm, nach meinem Höchsten verstandt, Richten, dem Armen als dem Reichen, vnd dem Reichen, als dem Armen, ain gleichs gericht, vnd Recht ergheen lassen, Darinen weder müet, gab, Freundschaft, Feindschaft, noch Icthes anders nicht ansehen, Als Ich das am Jüngsten tag gegen den Allmechtigen verandtworten wil. Als mir Gott²⁾ Helff, vnd all Heilligen. Amen.

III. (3.)

Der Rathsherrn Aidt.

Ich N: Gelob vnd Schwer hiemit zu Gott, das Ich ain getreier Rathman, vnd Rechtsprecher sein will, Was im Rath betracht, vnd Füergenumben wierdet, dasselb niemandt offenbarn, sonder gänzlich verschwigen sein, Ain gleichs Rechtsprechen, dem armen als dem Reichen, mit meinem Rechtspruch, niemandts beschwären, fürdern noch durch helfen, weder durch müeth, freündtschaft, feindschaft, forcht noch Icthes anders. Sonnder dem Aller Durchleüchtigisten, Groszmechtigisten, vnd vnüberwündtlichisten, Fürsten vnd Herrn Herrn, Ferdinanden³⁾ Erwölten Römischen Kheiser etc. etc. Erzherzogen zu Oessterreich etc. als Herrn vnd Landts Fürsten, auch dem Herrn Burgermaister, Richter, vnd Rath diser Statt Laybach, In albeg Jederzeit auf Ir eruordern gehorsamb, getreu, gewärtig, vnd willig sein, gemainer Statt Freyhaiten, alt heerkhumben, vnd gebrauch, auch den gemainen Nuz, nach meinem höchsten vnd besten verstandt vnd vermügen, helfen betrachten, befürdern, hanndthaben auch allen schaden, souil müglich wenden, wi Ich dann soliches am jüngsten tag Verantworten will. Als mir Gott helffe,⁴⁾ vnd alle Heilligen. Amen.

¹⁾ na strani so zapisane sčasoma potrebne spremembe, namreč: „den andern“, kar se le za silo da izpod prečrtanega rãzbrati, dalje: „dritten“; „Leopoldo dem Ersten dieses Nambens“; „Josepho dem Ersten“; „Carl dem Sechsten“.

²⁾ poznejši dostavek: „vnd sein gebenedeute (še pozneje tu vrineno: „ohne Makhl empfangene Jungfrau vnd“) Muetter Gottes Maria“.

³⁾ na strani stoji „— den andern“, kar je še ista roka pripisala! dalje pa drugi: „Leopoldo dem Ersten“; „Josepho“.

⁴⁾ poznejši dostavek: „vnd die gewenedeite ohne allen Makhl empfangene vnd Muetter Gottes Maria“.

IV. (4.)

Statt Camrers Aidd.

Ich N: Schwer hiemit zu Gott, vnd Herrn N: Burgermeister, Richter vnd Rathe, der Statt Laybach, das Ich ain getreuer vnd vleisiger, gemainer Statt Camrer,¹⁾ sein will, Auf gemainer Statt einkhomen vnd geföl, ain Treülichs vnd vleisigs aufsehen haben²⁾ von dem Ihenigen was ich ainimb oder Auszgabe ordentliche vnd vleissige Raittung halten, vnd dasselb Jederzeit durch den geschwornenn Stattschreiber, In das Empfang vnd Auszgab Puech einschreiben lassen³⁾ auch auf das gehülz, mit dem khauffen vnd verkhauffen, guet aufmerkung vnd achtung Haben, hierinen nichts aigen nüziges gebrauchen, sonderlich was alt gehülz, so noch bey gemainer Statt zum gebey zuerbrauchen Innsz zeughaus behaldten,⁴⁾ Damit in sollichen nichts zu nachtl khome, noch zu schaden gehandelt werde, Auff die werchleüth und arbeiter, ain treülichs vnd vleissigs aufsehen haben, damit sy Jederzeith vleissig arbeithen. Auch alles das, als sich einem getreuen Camrer vnd dienner gebüerth⁵⁾ Treülich thuen, vnd lassen soll vnd will, wie Ich solches hie vnd dort geniessen will. Als mir Gott helfe,⁶⁾ vnd all Heilligen. Amen.

V. (5.)

Stattschreibers Aydt.

Ich N. schwör hiemit zu Gott, mit disen meinen aufgerekhtem Ayde, das Ich Herrn N. Burgermeister, Richter, Rath und Gemain, diser Löblichen haubt Statt Laybach, ain getreuer, gewärtiger, fleissiger, gehorsamer Stattschreiber, vnd Diener sein soll vnd will, derselben ehernen, frumen nuz, Jederzeit willig vnd fleissig betrachten all vnd Jede, Gemainer Statt fürfallende sachen,

¹⁾ „vnd diener“ je še s prva stalo, pozneje pa je celo s črnilom zamazano! —

²⁾ poznejši dostavek: „die gemainer Statt gebührende Cammergefelle, getreylich, fleissig, vndt gebührendt mittels der Statt ambtleith, nach Inhalt der vnter 17. 8bris verfassenes 1718 Jahrs ney aufgerichten Cammer Instruction einfordern dass einbringende in die mit Zweyen differenten schlistellen versehene vndt allstetes am Rathhaus behaltene Cassam legen, dauon nictes entziehen, noch entziehen lassen . . .“ Zadnja vrsta je ob robu tako malo in nejasno pisana, da je ne morem zanesljivo prečitati; tudi nima posebne vrednosti!

³⁾ pozneje dostavljeno na strani: „vnd hieruon die Jahrliche rotinug vermeg instruction gebührendt zu handen Eines Ehers: Mag(istrats) legen“.

⁴⁾ poznejši dostavek na strani: „mit den schlechtern aber nach der aufgerichten instruction disponiren“.

⁵⁾ isto tako kasneje na strani dostavljeno: „Vermeg der mir zuegestelten Instruction“.

⁶⁾ poznejši dostavek: „die gebenedeyte (še poznejši pridevek: „ohne Makhel Empfangene“) Mueter Godtes Maria“.

Malefiz vnd andere handlungen, sonderlichen, so mir beuolchen, vnd auferlegt würdet, vorsteen, Auch die ergangene abschidt vnd vrtln, sambt der Partheyen Clag vnd Fürtrag Ins Protocoll: auch in die Statt Camer Püecher, Gemainer Statt Ein-namen vnd ausgaben ordenlich vnd fleissig einschreiben, alles sonderlich Gemainer Statt Freyhaiten bey mir in der still vnd gehaimb erhalten nichts daran ändern (ausser erkhandtnus vnd wissen) niemandts nichts offenbaren, ainiche Vrkhundt oder abschrift dauon geben, in Podtschafften hin vnd widerschiekhen, vor der Landtsobrigkhait vnd andern orten, in fürfallender handlungen, Tagsazungen, vnd verhörs sachen, yederzeit mich guetwillig gebrauchen lassen, vnd darinnen khainen fleiss sparen, auch in nichte wider Gemainer Statt noch derselben Freyhaiten, weder schriftlich noch mündtlich nicht reden, Ratten, noch schreiben, oder handeln, in khainerley weiss noch wege, wie des menschen Sün erdenkhen mechte, auch sonst alles vnd yedes als sich ainem getrewen Stattschreiber vnd diener, von rechts vnd gewonhait wegen vmb gebüerliche belohnung zuthuen gebüerth. Getreulich, vnd alles one gearde, Als mir Gott helffe.¹⁾ Amen.

VI. (6.)

Registratoris Aidtsnotl.

Ich N: Schwör hiemit zu Gott, mit disen meinem aufge-regten Ayd. Demnach mich Ein Ersamer Magistratt: diser Fürx: Hauptstatt Laybach, (auf ein Jarr lang²⁾ zu einem Registrator an: vnd aufgenommen, das ich darauf Herrn N: Burgermaistern Richter, Rath, vnd gemain alda zu Laybach, Jederzeit gethreu, gewertig, vleissig, verschwigen, vnd gehorsamb sein soll vnd will, derselben vnd gem: Statt Ehr, nuz vnd fromben, nach Höchsten vermögen Fürdern vnnnd betrachten, Ire Priuilegia, Freyheiten, vnd alle andere schrifften, vleissig beschreiben, registrieren, vnd in die ordnung bringen, alle sachen bey mir in der gehaimb erhalten, vnd daruon (ausser erkhandtnusz vnd wissen:)³⁾ niemanden liches offenbaren, Hinausz geben, oder daran ändern, auf begebenden fall mich in allen occasionen vnd gem: Statt notturfften, ganz willig gebrauchen lassen, auch alle der registratur anhengige sachen, mit dennen hierzu deputirten Rathsherrn, vnd den Stattschreiber conferirn vnd berathschlagen, wider gem: Statt Freyhaiten, weder schrift: noch mündlich reden, schreiben, Rathen,

¹⁾ k temu kasneje dva dostavka od raznih rok: a) „Jezt vnd an meinem Lezten Ende“, b) „vnd die gebenedeite ohne allen Makhel empfangene Jungfrau, vnd Muetter Gottes Maria.“

²⁾ je v berilu in jedenkrat na strani zapisano, ali povsod pozneje izbrisanol

³⁾ na strani poznejša roka dostavila: „Eines Ers: Magtt.“

noch Handlen, in kheinerley weisz noch weege, auch sonst allesz vnd Jedes thuen soll vnd wölle, was sich ainem gethreuem Registrator vnd diener, von Rechts vnd billigkheit wegen gebührt, Getreulich und ohne geüarde. Als z mir Gott Helffe. Amen.

VII. (7.)

Bürgerlicher Aydt.

Ich N: Gelob vnd schwere hiemit zu Gott dem Allmechtigen, dasz Ich dem Durchleüchtigisten, Groszmechtigisten, Fürsten vnd Herrn, Herrn (Ferdinanden den andern ¹⁾, Römischen Khayser, auch²⁾ zu Hungrn vnd Behaimb Könnig, Erzherzogen zu Oessterreich etc. etc. alsz herrn vnnnd Landtsfürsten, Auch herrn Burgermaister, Richter vnnnd Rath, diser fürstlichen haubtstatt Laybach, ain gethrewer, gewärtiger, vnd gehorsamber burger sein, Ire gesäz vnd ordnung, gebott vnnnd verbott halten, vnd darwider, nichts thuen oder fürnemmen, auch Ihren, vnd Gemainer Statt, frommen Nuz vnd Ehr befürdern, nachtl vnd schaden, souil mir müglich, mit bestem fleiss, wenden wölle, es seye Inner: oder ausserhalb der Statt vnnnd Landts, da ich auch, mit Jemandts in Irrung khumen würde, so soll vnd will ich, Jederzeith, Niergendt anderss, als vor Innen, wie diser Statt Laybach freyheit, ordnung vnd gewonheit ist, recht geben vnnnd nemen, Ich soll vnd will auch, kheinem gast, oder auslender mit seinen güttern, handel vnnnd khaufmanschaft, in meinen namben vbertragen, oder Ime durch helfen, noch gemainer Statt zu Nachtl vnnnd schaden, ainigen contraband treiben, In kheinerley weiss noch weeg (vor allem Dingen aber, mich kheiner verführischen Sectischen lehr vnnnd opinion, sondern dess allein selligmachenden Christlichen Römisch Catholischen, alten glaubens, vnnnd Religion, theillhaftig machen, Also auch alle Sectische Khürchen, vnd andere zusammen khonfften, (darin wider die Catholische Römische Religion gehandelt vnd tractirt wirdet), genzlichen meiden ³⁾ mich sonst auch in allem, wie ainem gethreuem vnd Erbarn Burgersman gegen seiner Obrigkheit zuthun gebüert, ganz gehorsamb vnnnd gewärtig verhalten will, wann ich aber vberkurz oder Lang, mich vndter andere herrschafft vnnnd Obrigkheiten begeben, oder inder richten wolte, bin ich mich vorhero Jederzeith, bey wolgedachten Einem Er: Magistratt gehorsamblich anzumelden, mich aller meiner, Bürgerlichen pflichten, handl vnnnd wandl In vnd ausser dess Rechtens, wie die genandt werden möchten, frey vnd ledig zumachen, vnd sodan das Burger-

¹⁾ na strani pa: „Leopoldo dem Ersten dises Nambens“; „Josepho“; „Carl dem Sechsten“.

²⁾ oziroma na Karola VI. „zu Hispanien“.

³⁾ to v oklepah je izčrtano, v znamenje, da se je v poznejših časih zopet izpuščalo!

recht, ordenlichen zu resignirn, vnnd mit Dankhsagung, Ehrlichen abschidt zunemen schuldigh Threulich vnnd ohne geuarde, alss ¹⁾ war mir Gott helffe, Amen.

VIII. (8.)

Bürgerlicher aydt windisch.

Jest N: perfekhem prutj Gofpudj Bogu, Ozhetu nebeskimu, da iest otzhem nafsimu Suetlimu Cefariu, inu deselskimu Firftu Ferdinandu,²⁾ Inu tudi Gospudj Burgermaiftru, Richtariu, inu pofthenimu Ratu, tiga Poglauitiga mesta Lublanè eden fuest, pernaraden, pocorn Burgar biti, nich poltaue, ordnunge, sapouidi, prepouidi, pocorno derfati, super teifto, nister napre ufeti, alli handlati, temuzh gmain mesta Zafst, nuz, inu prid, kokar meni bode nar uetzh mogotzhe, pomagati obderfhatj, Inu sped, use tu, kar bi gmain mestù, moglo hudimu priti, obarouati, Inu kadar, bi iest, ueno Irungo, ali prauo ratall, da iest netshem nigder, kakor pred leto, moio gosposhino, letega mefta; ordnungo inu navada (sic!) iskati, potech istich praua (sic!) daiati inu iemati. Jest tudi nozhem, obeniga nefnaniga, Vnegoui kuptshie, umoieim iemeni prenefti, alli scusi pomagati, uobeni ftalti (pred vseimi Rezhmi pak, ozhem tudi naiuezh, ta fueta samofuelizhana, Kershansfka, Cato-liska, Rimfka, stara (sic!) vero pomagat terditi, shirmati, teiste fe dershati, Inu obenj krijui ali super uolli inu mifli fe poduretshi) tamuzh se Vletim Vfim, taku derfati, kakor se enimu brunnimu Burgariu, pruti niegoui, Gofposhini spodobi, kadar bi pak iest zhes dolg, alli kratick zhas, se hotil pod druga Gosposka (sic!) podati, alli sedezh sturiti, sem fe iest poprei ufelei, per enimu, pofthenimu Magiftratu, dolshan pokorno oglafsiti, inu fe vshe moie Purgarfke perfege, feuese, handla inu diana, funai praude alli spraua (sic!) kakor teifto bi moglo, imenouano biti, frey inu ledig sturitt inu fdobro ueistio, inu sahualeniem, mui pofften abschidt ufeti, fuestú inu pres usè farlikofti, kakor meni Gospud Bug pomagai,³⁾ na mui posledni dan inu ura (sic!). Amen.

IX. (9.)

Mauttners Aydt.

Ich N: Schwer hiemit zu Gott, vnnd Herrn N: Burgermaister, Richter, Rathe, vnnd gemeiner Statt Laybach, das Ich ain

¹⁾ pozneje mesto „alss“ etc. „So“ mir Gott helffe die übergebenedeyte (še pozneje tu vrinjeno: „ohen allen Makhl empfangene Jungfrau vnd“) Muetter Gottes Maria vnd alle liebe heilligen. Amen. —

²⁾ na strani pa: „Kakor naschimo deschelfkimo Fürsto Inoi Gospudu Leopoldo temo peruimo tega Jemena“; „Gospudu Gospudu Carlnu temu Schestimu.“

³⁾ tu se je pozneje vrinilo: „inu niega Isuolena Matti Diuiza Maria inu vsi lubi Suetniki“; še pozneje pa: „Inu pres vshega madesa Spozeta Diuiza inu mati Maria, inu vshe Suetniki.“ —

gethreuer, vnnnd vleissiger Statt Mauttner, mit ainnemung der geföll, von der Mauth, wag, vnnnd Niderlag, sein will, Auch auf die Thorwartln täglich, Sonnderlich an den Wochenmarkhten, mein Treüliches vnnnd vleissiges Aufsehen haben, vnnnd sy dahin vermanen, damit sy mit einlegung der geföll, des Prugg vnnnd Mauth gelts vleissig vmbgehn, auch auf die Contrabannt sondere vleissig Achtung haben, die khauffleüth bey der wag, mit abwegung, der güeter, Jeder zeit gern vnd guetwillig befürdern, das geföll Quatterberlich dem Herrn Statt Camrer, ohne waigerung, Andtwordten, In allem gewärttig, vnd vleissig sein, vnd in solchem an mir nichts erwinden lassen, Als Ich solches, gegen Gott verandtwordten will, Treülich vnd ohn alles geüarde etc. Das Pith Ich mir Gott zu helfen, Amen.

X. (10.)

Traidtmesser vnd Scharwachter Aide.

Ich N: Schwer zu Gott, vnd Herrn N: Burgermaister, Richter vnd Rathe, diser Löblichen Hauptstatt Laybach, mit disem meinem aufgereckhten Aide, das Ich ain getrewer vleissiger vnnnd sehorsamer Traidtmesser vnnnd Scharwachter, Auch Jederzeit meingtlich gewärtig vnnnd geflissen sein will, dem Reichen als dem Armen, threülich vnd vleissig, ain gleiche Rechte Maffs messen, Auf das gelt vnd geföll, ordenliches vnnnd vleissig aufsehen haben, damit solliches alles in die Püxen khumbt, vnd gelegt werde: Gleichermassen, mit der Wacht vnnnd feier rüeffen vleissig vnnnd gewärttig sein, Zurechten weill vnnnd Zeit, auf die wacht khumen, vnd vor der Zeit nicht dauon gehen, Zum fahl sich auch (weliches Gott verhüet) [Zumall bey disen schwirigen leüfen, vnd Religionsspaltungen,¹⁾ ainich Tumult vnd auflauf begeben solle, will Ich [: so woll Catholischer religions handhabung, als auch schuldiger Pflicht willen Einem Er: Magistr: vnd:²⁾] herrn Statt Richter bei Tag vnd nacht gewärtig sein, darbei leib vnd leben darzusezen, mich nit schrekhen noch ainiche müeth dauon abwendig machen lassen wölle. Will auch sonnsst alles annders In disem mein Amt thuen vnd lassen, Als sich ainem threüen Traidtmesser vnnnd dienner Zu thuen ge Püerth Treülich vnnnd ohn alle geüarde, Als mir Gott helff³⁾ vnd all heilligen. Amen.

XI. (11.)

Traidtmesser windischer Ayd.

Jest N: persfeshem Gospudj Bogu, tudi gospudi Purgermaiftru, Richtariu inu Ratu, tiga pofteniga mefta Lublane, Da iest ozhem

¹⁾ besede v oklepilj so izčrtane v znamenje, da jih pozneje niso rabili.

²⁾ isto tako kakor pri 1., le besedica „dem“ stopi na njihovo mesto.

³⁾ kasneje vrineno „sein übergebenedeiete ohne allen Makhl empfangene Muetter vnd Jungfrau Maria.“ —

en fuest, flisig inu pokorn Shitni Merzhun inu Vachtar biti, tudi ufsaki zhafs, ufsakaterimu pernareden biti, timu bogatimu, koker timu ubosimu, fuestu inu flissig, edno glich mero bres ufsiga fortelna meriti, na te denarie inu noter perhodifshe, enu ordenlich inu flisig gori gledanie imetj, de toifto ufse noter uuta pukfcha (sic!) pride, inu polofshenu bode, Glichu uifshi, sto Vachto inu uunkai klizaniem tiga ognia flisig, pernareden inu zhuiezh biti, ob ti prau uri inu zhafsu na to uachto priti, inu pred prauim zhafsom nikar prozh ijti. Inu sezej ufse drugu uleti moij sflusbi sturiti, inu puftiti, kakor se enimu sueftimu inu pokornimu shitnimu Merzhunu oli slushabniku spodobi sturiti, sfuestu inu brefs ufse gfarlikofti, koker meni Bug pomagaj. Amen.

XII. (12.)

Rathsdienners Aydt.¹⁾

Ich N: Schwör hiemit zu Gott, disen meinen aufgerecktem aide, das Ich aines Ersamen Magistrats alhir zu Laybach, Herrn N: Burgermaisters Richters vnd Raths gethrewer gewärtiger vnd fleissiger diener sein wölle, vnd mich sonst in andern redlichen Gemainer Statt sachen, vnd geschäftten mit schikken vnd andern Jederzeit guettwillig vnd vnuerdrossen Prauchen lassen, Zu dem die Rathschleg vnd andere gehaimbe sachen, so ich auf dem Rathhauss, oder sonst hören würde Zauerschweigen, vnd niemandts zueröffnen, auch in allweg Gemainer Statt nuz, souil mir möglich helffen zubeförderern, vnd das Jenig so Gemainer Statt nachthailig oder schädlich sein möchte anzuzai gen, Gethreulich vnd ohne alles geuärde. Alfs mir Gott helffe, vnd all Heilligen. Amen.

XIII. (13.)

Ainkauffer Aide windisch.

Jest N: perfekshem, ne (sic!) moio Rothu Gospudj Bogu, inu tudi, gopudi Purgermaiftru, Richteri, inu temu pofstenimu Rathu, tega poglauitega mesta Lublane, de hozhem iest, suestu uernu, inu tude flisig, tega shita kupuuaine, netem (sic!) Plazu, tukaie Vlubnani (sic!), merkati, inu gorj gledati, Jenu enimu uflednimu, bode ubogimu, ali bogatimu, hkenimu, prauimu kopu, tega schita bres ufega fortelna, mita, ali schenkunge, oli zefh neuolo pomagat, inu kupiti, tudi zhefh uso nespodobno neprekup²⁾, tega schita, inu tudi ker be eden otel, stem kupom gorj poskakuuati, enu fuestu

¹⁾ Na kazalu ali v registru se ta prisega zove: „Rathsdienners, oder ainer sonderbaren Personn, dern gemainer Statt anstendt einzufordern vertraut wierdet, aidschwur.“

²⁾ neprekup = naprejkup! —

gore gledanie zhem naniè iemeti, inu tude bres niech uoole netzhem iest khobeni nespodobnofti gledat, inu perpuftiti, letu Vufo sueftù obrounate (sic!) kokur iest morem tega, ne (sic!) muij puffedni dan vshite, inu mene skus to istù Bug pomagaj. Amen.

XIV. (14.)

Weinmesser Aide.

Ich N: schwer hiemit zu Gott, vnnnd Herrn N: Burgermaister, Richter vnd Rathe, diser Löblichen Haupt Statt Laybach, das Ich, ain gethreuer, fleissiger, vnd gehorsamer Weinmesser auch Jederzeit meniglich, dem Armen als dem Reichen, gewärttig vnd geflissen sein will, Jedem ain gleiche rechte mass, ohn allen fortl messen, auch darin niemanden wider die gebüer vnd alt herkhumen beschwärenn, Hierin auch alles das thuen vnd laissten wil, Als sich dann ainem threuen Weinmesser vnd diener zuthuen gebüert, wie Ich solches hie vnd dortten geniessen will. Als mir Gott helffe.¹⁾ Amen.

XV. (15.)

Weinmesser Aide windisch.

Ieft N: perfeschem Gofpudi BOGV, inu tude Gofpudi Burgermaiftru, Richteriu, inu temu Polhtennimu Rathu tega poglauitega mefta Lublane, de ieft ozhem en fuest, flisig, inu pokoren, Vuinski mertshun biti, inu uufaki, zhash enimu uflednimu bode ubosimu ali bogatimu, smoio merzunsko, slusbo pokoren inu pernereien biti, enimu vflednimo eno praua (sic!) mero bref usega fortelna mereti, inu ta spodobni Zol inu praviza (sic!) od tech istich Vuin noter jemati, koker sem ieft tijistu dolshan fturiti inu enimu uflednimu Vuinskimu merzunu inu slushabniko se spodobi, inu kokar ieft netem, inu neunim sueto tegaiftega morem Vushite, koker meni BVG pomagei, inu usi Suetniki. Amen.

XVI. (16.)

Thorhüetter Aydt.

Ich N: Schwör, zu Gott, dem Almechtigen Vatters, Sons, vnnnd Heilligen Geists, Also auch Herrn Burgermaister Richter, vnd Rath, diser Löblichen hauptstatt Laybach, weilen Ich von derselben auf mein vndterthenig, hochfleissig bitten vnd anlangen, zu ainem Thorwartl, an dem N: Thor aufgenommen, vnd geordnet bin, das Ich solchen dienst Erbar, Treulich, vnd aufrecht bey-

¹⁾ poznejši dostavek: „sein übergebenedeiete ohne alle Makhl empfangene Muetter vnd Jungfrau Maria.“ —

wohnen, vnd ausswarten wil, auf die geföll zu Jederzeit vnuerschonet menigkhlichs mein aufsehen haben, dieselben strakhs In die Püxen legen, vnd dem herrn Ober Statt Camrer, also verschlossner wie gebrüchig vnd von alter herkhomen ist, vberantworten, Ich wil auch bei disem meinen geschwornen Aydt, Imfal der Not, auf die Inficierten Perschonnen vnd Petler mein fleissig aufsehen haben, auch ausser vorwissen der hiezue verordneten herrn wer die dazumal sein werden, Niemanden nicht ainlassen, noch ohne zugeben des herrn Burgermaister vnd herrn Statt Richters, niemandten zu vnrechter Zeit, In die Statt herein zuuerhelffen, nicht vndstehn, sonder alles das so mir von meiner Obrigkheit auffgelegt, Jederzeit gehorsamblich laisten, vnd mich ditsfals, in allem dermassen zuuerhalten, alss sich ainem getreuen Thorhüetter vnd diener gebüert, vnd wol ansteth. Als wahr mir Gott helffe ¹⁾ vnd alle heilligen. Amen.

XVII. (16 b.)

Thor hüetter Ayd, Windisch.

Jeft N: Perfseshem Bogu Ozhetu Nebefkimu, Sinu, Suetimu Duhu, tudi Gospudi Burgermaiftru, Richtariu inu Ratu, tiga Poglaitiga mefta Lublane. Potehmal kir sem ieft na moio veliko inu uisoko profnio, khenimu Vuratariu na N: Vuratich gori uset inu poftaulen, da ieft ozhem letu flhusbo suefstu oprauiti, inu teifti napreiftati na tu perhodushe ufhelei bref obeniga fhonania enu flifsig gori gledanie imeti, tu iftu prezei utá Pukfha (sic!) polofhiti, inu po stari nauadi Gospudi Camrariu ifrozhti²⁾ Jeft hozhem tudi sletu moio persego, kadar bi potreba bilu, na te kuhne ludi, inu petlerie, enu flifsig gori gledanie imeti, te ifte brefs sueta, tich ktemu naprepostaulenich Gospudou inu Prouisoriou noter tu meftu poftiti, tudi po Nozhi ob neprauu uri brefs pouela Gospudi Burgermaistra alli Richtaria, obenimu noter tu meftu pomagat Temuzh sezei ufse tu kar meni bode od moie Gosposke sapouedanu pokornu fturiti, inu dopernefti, kakor fse enimu fuestimu Vuratariu flufabniku spodobj sturiti inu napreiftoi, kakor meni BVG, na mui puffedni dan pomagei, inu ufse Suetniki. Amen.

XVIII. (17.)

Forstknecht ayd, windisch.

Jeft N: Perfeshem Gospudi Bogu, Inu tudi Gospudi Burgermaiftru, Richtariu³⁾ inu temu poftenimu Ratu, tega poglaitiga

¹⁾ pozneje vrineno: „sein übergebenedeiete ohne allen MakhI empfangene Jungfrau Maria.“ —

²⁾ pozneje vrineno: „Ino nekhomro nitz vpati“.

³⁾ na strani pozneje dostavljeno: „Camrariu“.

mefta Lublame, inu oblubim sto moio Rodbo, De iest ozhem en sueft, Vachtaiezh, flyfsig Forftnar, inu Pokorn Hlapiz biti, Gmain mefta Log inu Worste lepu varuati obenimu, slafti sunainimu Zhloueku, oli khmetu, brefs vesti eniga poftenega Ratu,¹⁾ niftar puftiti doli sekhat, ali uunkai pellati, tudi moi dober merkh na fslechoterniga, suseb na te kmete, kir so blifu okuli sedezhi, imeti, obednimu sfalshio, oli neifuestio skusi pomagat, she minie sa tega uola (sic!) mite alli shenkunge iemati, Samuzh kir edniga, oli vezh per fsekanim sauernem, tystiga rubiti, rubefhen Gofpudu Camrariu antbertuuat²⁾, Oly imena tich skodliuzou, tudi dan, ura (sic!) inu mefsiz bres sadershenia inu per redi skasat, uuletim qbedniga, inu tudi moyga Tovarsha, ali fraun forstnaria, kir bi skriuiae eniga otill sakriti, nozhem schonnat, oli sadershati, kadar tudi sa gmain mesta uola (sic!) sekazhi bodeio dershani, ozhem moij flyfs imeti, da ta Derua nikomer Drugam, samuzh po porozheni gmain mefta nuzu bodo pelana, Per tem iftim inu sezej³⁾ ufselai ta Log inu Worft, kar bode meni nar uezh mogozhe, taku dobru po nozhi, kadar bo letega ura, koker po dnevi, pred schkodo naruuat, lepo zirat. Inu sezej⁴⁾ ufse tu sturiti, kar se enimu fueftimu Forftnariu sturiti, oli puftiti spodobi, kakor meni gaspod BVG⁵⁾ pomagej. Amen.

XIX. (18.)

Teütsch aide der Zeugen gegen den Bürgern.

Ir werdet bey dem aide, so Ir der khay: May: etc. vnd Gemainer Statt geschworn In der sachen, darumb Ihr yezo fürgestellt, vnd gefragt werdet, ain ganze volkhomene Purlautere Warhait sagen, souil Euch khundt vnd wissundt ist, darin nichts verhalten: noch ainiche vnwarhait vndermischen, was auss freündtschafft, liebe feindtschafft, aigen nuz, Neyd, haass, forcht, gab, oder ainicher andern sach wegen, auch solich Zeügnuss sonst niemandts offnen, biss die rechtlich geöffnet werde, wie Irs am Jüngsten tag verantworten wölt, Gethreulich vnd ohn guerde. Als Euch Gott helffe. Amen.

XX. (18.)

Windisch aide zu examinierung der Zeugen.

Jeft N. perfeshem sto moio Rotù, Gofpudi Bogù Nebelkimu, de iest hozhem, utech retschch ker bodem sedai uprafchan, ta Zhishta praua Refsniza (sic!) nekomer klubu, prijafsnì oli kscha-

¹⁾ pozneje dostavljeno: „alli Camraria“.

²⁾ ta tujka pozneje izèrtana, a na strani zapisano: „isratfchite“ (sic!)

³⁾ & ⁴⁾ „sezej“; poznejša roka popravila v „sizer“.

⁵⁾ kasnejši konec pa: „Eno leta brascista, prefs Vufsega madescha spozeta, luba diuiza, eno Sueta Mate (sic!) Baschia Maria, eno Vufue lubie Suetnike pomagaio. amen“.

lostij, Inu sa obeniga darù, oli druge retzhi uollo, samuzh tu, kar ie menj uedetzhe, ta praua rifs'niza (sic!) pouedati, kakù ieft, teifstiga hotzhem na muij pofledni dan ulhitti, inù taku menj tega BVG pomagaj. Amen.

XXI. (19.)

Gegen dennen so nit Bürger sein.

Ich N: schwör hiemit zu Gott, mit disenn meim aufge-reckhten aide, das Ich in der sachen, darumb Ich Jezo fürgestelt, vnd befragt wüerde, ain ganz volkhomene Pur Lautere Warheit sagen wölle, souil mir khunt vnd vissundt ist, darin nichts verhalten, noch ainiche vnwarhait, vndermischen, weder auss freundschaft, liebe, feindschaft, aigen nuz, Neidt, hass, forcht, gab, oder ainicher andern sach wegen, auch solche Zeugnuß sonst niemandts öffnen, biss die rechtlich eröffnet werde. Wie Ichs am Jüngsten Tage verantworten wil, Getreulich vnd ohne geuarde, Also mir Gott helff. Amen.

XXII. (20.)

Statt Amtmans Aydt Windisch.

Jeft N: pershelhem sletu moio perlego, Gospudi BOGV, tudi Gos-pudi Purgermaiftru, Gospudi Richtariu,¹⁾ inu temu postenimu Ratu, tiga Poglaitiga mesta Lublane, de hozhem ieft, en suest, pokoren, pernareden, inu flisig Valput, in flufsabnich biti stem noter Ku-puuaniam, tiga Lefsà na Vodi, prauizhnu handlati, inu ta praui Kup uselei pouedati, inu nifster samolzhati, tudi bres ufega for-telna ta Lefs, is Gmain Mefta Camre predaiati, te denarie uselei Gospudi Camrariu isrozhiti, obenimu bres niegouiga sueta alli uolle nez h upuuati, Inu sezej tudi, na ufse Gmain Mefta srambe, inu na Zimpermane, na Zeglarie, inu druge Delouze, inu²⁾ tudi per Studenzi, enu flisig gori glédanie imeti, inu ufse fuestu obaroutj, kokar ieft morem tiga, ne muij pulledni dan Vfhiti, inu meni skus tu iftu, Gospud BVG pomagai, inù ufsi niegoui Suetniki. Amen.

XXIII. (21.)

Inwohner Aidt.

Ich N: gelob vnd schwere hiemit zu Gott dem Allmächtigen einen Leiblichen aidt, dass ich der Röm: Kay: May: herrn herrn Ferdinanden dem andern Erwölten Römischen Kayser, als vnsern allergnädigsten herrn vnd Landtsfürsten etc. etc., auch herrn Burgermeister, Richter, vnd Rath, diser fürstlichen haubtstatt Laybach in allen billich: vnd zueläslichen sachen gehorsamben dern Gesez,

¹⁾ poznejši dostavek: „stat Camrariu“ —

²⁾ poznejši dostavek na strani: „na sekozi v borstu“ —

Ordnung, gebott vnd verbott halten, darwider nichts thuen oder fürnemen, sondern meiner müglichkeit nach dero nuzen vnd fromben fördern vnd mit bösten vleiss allen schaden wenden, Ich will auch als ein aufgenombener Inwohner diser Statt Laybach bey etwo fürhabenden ¹⁾ vnd rechtlichen streittigkeiten, nirgendt anderst als vor dem herrn Statrichter alhier recht geben vnd nemen; kheinen Gast oder auslender, will ich mit seinen güettern, vnd khauffmanschaft vnter meinen namben nicht übertragen, oder ainichen Contrabandt für mich selbst, oder durch die frembden wissentlich begehen. (Vor allen ding aber mich kheiner verführerischen Sectischen lehr vnd glaubens, sondern des allein seligmachenden Römisch Catholischen alten glaubens vnd Religion thailhaftig machen.²⁾ Vnd mich sonst in allen, wie es einen getreuen vntergebenen vnd angenombenen Inwohner gebüehrt ganz gehorsamblich vnd getreü verhalten will. Wann ich aber vber khurz oder lang mich vndter andere herrschafft vnd Obrigkheiten begeben, oder eidrichten (?) wollte, bin ich mich vorhero iederzeit, bey dem herrn Statrichter gehorsamblich anzumelden, mich meines handl vnd wandels In: vnd ausser des Rechtens, wie dieser gennant werden möchte, frey vnd ledig zumachen, vnd mit dankhsagung Ehrlich abschidt zunemen schuldig. Treülich vnd ohne geuärde, Alss war mir Gott helffe, vnd alle seine heilligen, Amen.

XXIV. (22.)

Inwohner Aydt. Windisch.

Jest N: perfheshem pruti Gospudi Bogu ozhetu nebeskimu, de jest ozhem nafhimu suetlimu Celsariu inu deshelskimu Firtu, Gospudi Gospudi Ferdinandu, in tudi Gospudi Burgermaiftru, Richtariu, inu poftenimu Ratu, tiga poglavitiga mesta Lublane, eden suest, pocorn, Inwohner alli Podloshnik biti nieh postauē, ordnunge, sapuuidi, prepuuidi, pocornu dershati, super teifte nishter napre useti, alli handlati, temuzh gmain Mesta zhast, nuz, inu prid, kokar meni bode nar uetzh mogotzhe, pomagati obdershati, inu spett use tu kar bi gmain Mesto moglo hudimu priti obaruati, Inu kadar bi iest ueno irringo ali pravda (sic!) ratal, de iest nozhem nigder kokar pred Gospudam Richtariam letiga Mesta pravda (sic!) daiati inu iemati. Jes tudi nozhem obeniga nefnana v' negoui kupzhije, v' moiem iemeni prenesti, alli seusi pomagati, v' obenisti stalti alli uifhi. (Pred usemi rizhmi pak, ozhem tudi nar uezh, ta sueta samo suelizhano, karlhanska, Catoliska Rimfka, stara Vera (sic!) pomagat terditi, shirmati, teiste se dershati, inu obenisti kriui alli super uoli, inu mifli se poduretzh.)

¹⁾ pozneje na strani dostavljeno: „differenzen“.

²⁾ kasneje izčrtano! —

temuzh se v' letim ufim taku dershati, kakor se enimu brumnimu Podlofsniku, pruti niegoui Gospofzhini, spodobi, kadar bi pak iest zhes dolgi alli kratick zhas, se hotil pod druga Gosposka (sic!) podati, alli sedezh sturiti, sem se iest poprei ufelei per Gospudi Richtariu, dolshan pokornu oglafsiti, inu sa use moie sauese, handla inu diania, sunai pravda alli sprauda (sic!), kakor teiftu bi moglu iemenouano biti, ledig sturiti, inu sdobro uestio inu saualeniem mui posten abschidt useti, suestu inu brefs use farlicosti, kakor meni Gospud Bug pomagaj, na mui pusedni dan inu ura (sic!) Amen.

XXV. (12 b.)

Salzmesser Ayde.

Jest N: Perlfhefhem fmoijmi gori Vflignienimi Perfti Gospudi BOGV, inu tudi Gospudam Lublanfkim, inu oblumim, de iest ozhem en fueft, fihsig, inu pokorn Solski Merzhun, tudi vfakj zhafs, ufa-keterimu pernareden biti, timu bogatimu, koker timu vbosimu, fuestu inu fihsig, eno glih mero brefs ufiga fortelna meriti, inu ta spodobna prauiza (sic!) teh denariou, od mere pogerouati, Tudi sezej ufe tu drugu uleti moie flusbi fturiti inu puftiti, koker se enimu fuestimu flushshabniku spodobi fturiti, brefs ufe gfarlikofti, kokar meni Suetta Troiza, na muj puffedni dan inu ura (sic!) pomagai. Amen.

XXVI. (8 b & 9.)

Bürgerlicher Aydt Italianisch.

Io N: giuro con li miei ditti erretti, per Iddio Onnipotente, di uoler esser dil Ser^{mo} Potentiss^o et Inuitiss^o Imperatore Ferdinando Secondo ¹⁾, come Hereditaro Prencipe et Signore etc. etc. si ancho al sig.: Purgermaiftor, Giudico è consiglio, di quista Principal Metropoli Città di Lubiana, fidele, obediante, et pronto Cittadino, li loro, statuti, e commandamenti mantinire, et osseruare, ne in alcun modo contradirli, l'utile et honor dilla Città, secondo la mia possibilita in ogni loco difendere, et l'incomodo preuenire. Et in caso che io uenisse in qualche discordia ouero lite, con alcuno, non uoglio pigliar, ne dar ragione altroue, che auanti quisto foro, giust' alli Statuti, ordini, et consuetudini di quista Città, Ne meno fare alcun contrabando, con niun forestiero sotto il mio none, con niuna merchantia, de che sorte esser si uoglia, in niuna maniera ne uia, ma tenirmi sempre come si conuiene, da fedel et obediante Cittado, uerso la sua superiorita. Et s'anco io frà poco, ouero longo tempo, uolesse partirmi di questa Città, sotto altro Dominio, che io sia obligato, prima di ciò farne

¹⁾ na strani pa: „Carolo 6to“.

consapeuole il spte: Mgrto, et resignare la Cittadinanza, con quilli debiti honori, et riuerenza, si come l'hò riceuta, et della mia partenza, et boni portaminti pigliare autenticha fede et testimonianza. Et tutto quisto senza alcun dolo ouero fraude. Così Iddio, con tutti li suoi Santi, m'aiuti nill estremo giorno dell Giudicio. Amen.

XXVII. (22 b.)

Inwohner Aydt Italianisch.

Io N: giuro con li mei ditti erretti, per Iddio Onnipotente, di uoler essere dil Ser^{mo} Potentiss^o et Inuitiss^o: Imperatore Ferdinando Terzo, come Hereditario Prencipe, et Signore Signore nostro Clementiss^o etc. etc., si ancho alli Sigⁱ: Burgermaister, Giudice, é Consiglio di quista Ducal Metropoli Città di Lubiana, fidile, é pronto habitante, li loro Stattuti, et commandamenti, osseruar et mantenere, ne in alchun modo contradirli, l'honor et Vtile dilla Città, secondo la mia possibilta in ogni loco defendere et l'incommodo preuenire. Et in caso che io uenisse in qualche discordia ouero lite, con alcuno, non uoglio pigliar ne dar ragione altroue, che auanti il sig: Giudice di quista Città, Ne meno far alcun Contrabando, con niun forestiero sotto il mio nome, con niuna merchantia, de che sortte esser si uoglia, in modo alchuno, ma tenirmi sempre come si conuiene, da fedel et obediante Habitante, uerso li suoi superiori. Et s' ancho frà curto o longo tempo, io uolesse partirmi di po^{ta} Città, sotto altro Dominio, Re sia obligato prima ciò farne consapeuole il sig: Giudice, et resignare, si ancho dilla mia partenza, et boni portamenti pigliare, autenticha Testimonianzo, et quisto tutto senza alchun dolo ouero fraude, Così Iddio, con tutti li suoi Santi, m'aiuti nell estremo giorno dell Giudicio, Amen.

XXVIII. (3 b.)

Rathsherrn reformirter Aidt.

Ich N: gelob vnd schwör hiemit zu Gott, vnd dem Durchleüchtigsten Hochgebornen Fürsten vnd herrn herrn Ferdinanden¹⁾ Erzherzogen zu Oesterreich, als meinem genedigisten herrn vnd Landts Fürsten, auch dem herrn Burgermaister, Richter vnd Rath, diser hauptstatt Laybach das ich bei diser mich darzu gewürdigten Rathsstöll erstgedachter hauptstatt Laybach, ain getreuer Rathman vnd Recht Sprecher sein, alles das, was Im Rath betracht, fürgenomben vnd geschlossen wirdt, niemandt offenbaren, sondern ganz verschwigen halten, dem armen als dem Reichen, in meinem Richt Spruch gleiches Urteil geben darbey weder freündt- oder feindschafft, müet oder gab, forcht ichtes nit ansehen, nambens

¹⁾ na strani pa: „Leopoldo dem Ersten dieses Nambens.“

gemainer Statt nuz vnd wollfart betrachten, denselben fürdern, vor schaden warnen, vnd solichen nach meinem besten Vermögen wenden helfen. Obwollgedachtem herrn Burgermaister, Richter vnd Rath iederzeit gehorsamb vnd gewärtig sein, (In allweeg auch mich khainer verfürriichen Sectischen Lehr vnd Opinion nit theilhaft machen, sondern mich allein des heiligen Alt Catholischen Christlichen glaubens vnd religion halten, denselben befürdern vnd schützen helfen, Aller Sectischen conuersation vnd zusammenkhonfften müesig geen, (?)¹⁾ vnd also in allem (so woll religions als Politischen²⁾ sachen reuerig, ohne falsch oder erdenkendem Vortheill getreu vnd bestendig halten, vnd darbey verharren will, wie ainem sollichen Mann vngefelscht zubleiben gebüert vnd zuesteet Als war mir Gott helf, vnd all lieben heilligen. Amen.

XXIX. (4 b.)

Vndter-Statt-Camrers Aydt.

Ich N: Schwöre hiemit zu Gott, vnd Herrn N: Burgermaister, Richter, vnd Rathe, der Statt Laybach, dass ich ein Gethreüer vnd fleissiger, Gemainer Statt Vnter Camrer, vnd Diener sein will, auf Gemainer Statt einkhomben, vnd Gefäll, ein Threüliches vnd fleissiges, aufsehen haben, dasz Jenige so ich,³⁾ es sey in Standt-geldt, oder im anderwegen, dem Herrn Ober-StattCamrer, fleiszig Ueberantwortten, vnd in dasz Empfang Buch, eintragen lassen, die Pruk Mauth, vnd andere dergleichen Gefölln altgebreüchiger massen wochentlich fleissig überzehlen, auf die⁴⁾ Statt Wälder, vnd Gehülz, guete obsicht halten, vnd wan ich, wahrnembn solle, dass hierinne, der Gemainen Statt, etwas nach Theiliges gehandelt werden möchte, solches müglichst Verhüettend, vnd Einem Ers: Magtt: Jederzeit anzaigen, auf die werchleüth vnd arbeitler, ain Treüliches, vnd fleissiges aufsehen haben, damit sy Jederzeit fleissig arbeiten, auch alles das, so sich einem gethrewen Vnter Camrer vnd diener gebüert.⁵⁾ Threülich Thuen vnd lassen soll vnd will, (wie ich solches hie vnd dort Genüessen will,⁶⁾ Alss mir Gott helffe, sein Vebergebenedeite (Muetter Jungfrau Maria⁷⁾), vnd alle Heilligen. Amen.

¹⁾ in ²⁾ kar je v oklepil, je izčrtano v rokopisu, v dokaz, da se je v poznejših časih izpuščalo!

³⁾ pozneje na strani dostavljeno: „Einimbe“.

⁴⁾ na strani pozneje pristavljeno: „Stattgeföhle wie auch“.

⁵⁾ pozneje na strani pisano: „nach inhalt der neyaufgerichten instruction“.

⁶⁾ besede v oklepil je poznejša roka izčrtala.

⁷⁾ kasneje izčrtano in popravljen v besede: „ohne allen Makhel empfangene Jungfrau vnd Muetter Gottes Maria.“ —

XXX. (6 b.)

Sollicitatoris Aydts Notl.

Ich H. Ambrosz Scheydt schwöre hiemit zu Gott, mit disen meinen aufgerekhten Aydt, Demnach mich Ein Er: Magts: diser fürstlichen hauptstatt Laybach etc. zu einem Sollicitatore auf ein Jahr lang an: vnnnd aufgenommen, also gelobe vnnnd Verspriche ich, in allen dennen mir in Gemainer Statt anuertrauten sachen, vnnnd Rechts fhüerungen Verschwigen zu sein, vnnnd dieselben niemanden frembden offenbaren, sondern mich sollicher treü: vnd fleissig annemben, sollicitirn, vnnnd auf müglichste auf ein orth bringen will. Als war mir Gott helffe Jezt, vnnnd an meinen lezten Ende. Amen.

XXXI. (9 b.)

Steüer Einnember Aydt.

Ich N: Schwöre hiemit zu Gott dem Almüchtigen vnd¹⁾ N: Herrn Burgermaister, Richter, vnd Rath diser fürstl. Haupt Statt Laybach, dasz ich ein Gethreüer vnd Gehorsamber Steüer Einnember vnd Diener sein will, die Gemainer Statt Gebürende Steüern vnd Andere Anlaagen gethreülich, fleissig vnd Gebürend²⁾ einfordern, das einbringende in die Cassam legen, vnd dauon nictes entziehen noch entziehen lassen, von dem Jenigen was ich einnimb, oder ausgabe ordenliche vnd fleissige raittung halten,³⁾ in einforderung vnd exequierung sowoll mit den Oberrn als Mündern die Gleichheit halten, vnd hierinen Niemandten Verschonen, Auch sonsten alles dasz Jenige⁴⁾ Thuen vnd Verrichten soll vnd will, so einem Gethreüen vnd fleissigen Steüer Einnember vnd diener Zuthuen obligt, vnd Zuestehet, Als war mir Gott helff sein Uebergebendeyte⁵⁾ Muetter Jungfrau Maria vnd alle Heilligen, Amen.

XXXII. (14 b.)

Weinmesser Reformirter Aydt.

Jest N: perfheshem Gospudi BOGV, inu tudi Gospudi Purgemaiftru, Richtariu, inu temu postenimu Ratu, tiga Poglaitiga Mesta Lublane, de iest ozhem [srauen moie Merzhunske slushbe inu brefs usega fortelna mere, inu noter iemania tiga spodobniga Zolla alli prauize], polsehmal usak teden duakratt, kokar v nedella

¹⁾ namesto „vnd“ pozneje „dass ich“, koji besedi pa sta za to neko-liko dalje odpali.

²⁾ pozneje vrineno: „mitels des Statt wohter nach inhalt der instruction“.

³⁾ pozneje še dostavljeno: „solche Jährlich legen“.

⁴⁾ pozneje dodano: „in Crafft der Instruction“.

⁵⁾ kasneje pridjano: „ohne allen Makhel Empfangene Muetter vnd“.

(sic!), inu v' zhetertik per prauim zhafhu, od suaketeriga Wirta, karbod od tedna do tedna, noter v' kelder, sa enu uinu polushil, inu ieft tuištu bodem noter inu vun fmerij, suestu inu flifsig, brefs obeniga sashononia darù, alli mitti, pouedati, de toistu bode moglo po prauj ordnungi, noter te bueque samerkouanu biti, satu Vinu kir bom ieft salse kupil alli is . . uernal, nozhem obenj uishi alli stalti samolzhati, temuzh prau, inu po rifnize pouedati. Na te contrabande, inu na teifte kateri uinu brefs mere iemlo, ozhem flifsig merkati, inu gori gledati, Inu uletim ufim, tu sturiti, kokar se enimu sueftimu slufsabniko inu Vinfikimu Merzhuno spodobi. Kokar menj Gospud BVG, na mui puffedni dan inu Vra (sic!) pomagai, inu ufi niegoui Suetnikj. Amen.

XXXIII. (17 b.)

Zuelenders Aydt windisch.

Jeft N: Perfeshem pruti Gospudi Bogu, Ozhetu, Sinu inu Suetimu Duhu, de ieft ¹⁾ nozhem per kopuuanju tega Lelsa inu Deruch, obena kriuzia (sic!), alli Contrabandt delatti, semuzh ufselai ta prauj kup pouedati, tudi nozem po nozhj obeniga n-
fnaniga noter tu meftu, ali nunkaj fmetta prefs pouella Gospudi Purgermaiftra, alli Gospudi Richtaria, puftiti inu ufhe letu oprauiti inu fturiti, kar enimu fuetimu flufhabniku na prei ftoij, kokar meni Gospud Bug inu ufi niegoui fuettniki, na mui puffedni dan, inu ura (sic!) pomagai. Amen.

XXXIV. (19 b.)

Pixenmaister aydt.

Ih N: Schwöre Zu Gott dem Almächtigen, vnd N: hern Burgermaister, Richter, vnd Rath diser fürstlichen haubt Statt Laybach, das Ich ein gethreuer, vnd fleissiger Statt Zeugwarth sein will. auf das mir, anuerthraute geschüz, vnd Munition, vnd alles das, so in dem Zeughauss sich befindet, guette acht, vnd aufsehen haben, das gewöhr, fleissig Puzen, vnd nit verrosten, oder Zuschaden gehen: Nit weniger, was dauon ausstauschen, wegkheben, oder aussleihen, auch keine aussländer, vnd vnbe-

¹⁾ dva poznejša dostavka na posebnih lističih pridjana: a) „ozem vselaj kader kej Speut²⁾ alj družiga Zimpershega Lesa, na prudej pride, nar po prej Gaspud Kamrario na Snanie datj, Sche pa oni na bojo Telli kupit, potiftim tem Rathnem guspudam, jenu pokler tem drugim purgarjam Pokler she le tem nasnanim kateri purgarie nifso, na kup spustiti. Tudi nozhem nez na Spodobniga, ne Sauola (sic!) Daru, Shenkenge, Perjasnosti, allj Suraftua, Sturitj, tudj“; in pa b) „ozem saki theden Gospudi Statt Cammrariu kari se bode speet, ienu ketemo zimprainu lisu predalu, Srauen teh Gospudah kateri boio kupilli sie meno pouedati, tudi ot sakia rainisa eden kreizer gemein mesto dati, ienu nakamer niz vpati, tudi“.

²⁾ Speuta. e. f. polovica po dolgem paroblanega travena, v katerinimi gradci na volah oprta platava in ograzi obrog rjin (Polj.) - žj nem. die Spalte = das Fallloch (Laser 236). - L. P. Binder, Slov. arch. in besed. slov. paberki - letopis slov. chatice 1898, 177.

khandte leüth, ohne Eines Ersamen Magistrats, wissen vnd willen, in das Zeughauss einführen, vnd sehen lassen will. Als mir Gott helffe, sein gebenedeiite, ohne allen Makhl, Empfangene Jungfrau, vnd Muetter Gottes Maria, vnd alle heilligen. Amen.

XXXV. (23.)

Zimmerleith aydt.

Jest N: Persheshem gospudi boghu Suega mogoznimu Inu tudi gospudi Burgermeistru, Rihteriu, Inu postenimu Rathu tega poglavitnje mesta lublane de otzem iest en Suest gmain mesta Zimpermon inu pernareden hlobez biti, Suestu daletu,¹⁾ inu tudi ta les, ka se sa gmein mesta ponuza, gospud Malimu Kamreriu Suestu na Snaine dat, sa ta les pa, kor iest predam, lete denarie pres suega fortelna gospudi Comrariu odanvertuat, inu pouedeto,²⁾ komu, Inu kolkai tega lefa sem predau, inu sue taistu storiti, kor se enim suestimu gmein mesta Zimpermonu taku dobru par Vode, koker drugimu delu spodobe sturiti, Suestu oprauiti. Koker meni gospud bueh ta prezista pres fuega madesha spozeta diuiza inu Mati Boshia Maria, inu Sue Suetniki pomagaite. Amen.

XXXVI. (24.)

Brodt Sizerss Jurament.

Ich N: Schwere hiemit zu Gott dem Allmöttigen mit meinem aufgeregten dreyn fingern, dasz nach deme ein Ehr: Magistrat diser landesfürstl: hauptstatt Laybach mih für einen Prodt-sizer alda an vnd aufgenomben, ih N: herrn Burgermaister, Richter, vnd Rath, iederzeit, gethreü, gehors: vnd gewertig sein, vnd auf die durh die Pekhen ins gesambt, vnd in particulari bey erkhauffung des Gethraidts, etwo veriebende contrabanda ein fleisige Obsicht tragen, vnd dergleichen fürkhambende contrabanda bey haltung der Statt-Cammer iederzeit aufrichtig anzeigen, vnd nihtes verschweigen, auch mih sonst im vbrigen dergestalten, wie es einen gethreüen Brodtsizer vnd diener zu thuen gebiirt, verhalten will, vnd soll, So wahr mir Gott, die vbergebenedeite ohne alle Makhl Empfangene Jungfrau, vnd Muetter Gottes Maria, auh alle liebe Heiligen helfen. Amen.

XXXVII. (25.)

Zeug-Warths Jurament.

Ich N: Schwere hiemit zu gott dem allmöttigen mit meinem aufgeregten dreyn fingern, dasz ih alss aufgenombener Statt-Zeig-

¹⁾ napačno, pisano namesto: „delati“. kakor:

²⁾ pouedeto, namesto: pouedeti.

warth, N: herrn Burger-Maister, Richter vnd Rath diser Landtsfürstlichen hauptstatt Laybach iederzeit gethreü, gewertig, vnd gehorsamb, sein, auh in allen fürfahenden Begewenheiten, in meinem Zeügwarth dienst fleüssig, vnd vnuerwaigerlih mih gebrauchen lassen, der mir vorgelesenen Instruction in allen vnd Jeden auf das möglichsste nahkomben, vnd sonst im vbrigen mih dergestalten alss es einem gethreüen, aufrichtig, vnd fleissigen Zeug-warthen vnd diener von rehts vnd billikeit wegen zu thuen obligt, Verhalten will, vnd soll, So wahr mir Gott vnd die vbergebenedeyte ohne aller Makhl Empfangene Jungfrau vnd Muetter Gottes Maria, auh alle liebe Heilligen helfen. Amen.

XXXVIII. (26.)

Herrn Ober Spittalmaister Aydt.

Ich N: Schwöre hiemit zu Gott dem allmächtigen vnd herrn N: Burgermaister Richter undt Rath der Landtsfürstl: Haupt Statt Laybach, dass ich ein gethreüer vnd fleissiger ober Spittalmaister des Burger Spittals alda sein will, auff das Spittall Einkomben vnd geföllen, ein gethreües vnd fleissiges aufsehen haben, die Spittallischen geföllen gethreulich, fleissig vnd gebührendt mitels des Spittall amtmans nach Inhalt der unter 14. Sber 1718 Jahrs Neü aufgerichteten Spittall Instruction einfordern, das einbringende in meiner Jahrs Raittung ordentlich zu Empfang nemben, dauon nichts Entziehen, noch Entziehen lassen, Vnd von den Jenigen wasz ich einnimb oder aussgib ordentlich vnd fleissige Raittung halten, vnd hieruon die Jahrliche Raittung vermög berührter Instruction gebührendt zu handen Eines Er: Magistrats Legen, vnd in vbrigen berührter Instruction in einen vnd andern sogestalten nahkomben, als sich einem gethreüen ober Spittalmaister gebührt, auch wie ich soliches hie vnd dorth geniessen will, Als mir gott die gewenedeyte ohne allen Makhel Empfangene Jungfrau & Muetter Gottes Maria vnd alle liebe heilligen an meinen Lezten Ende helfen. Amen.

XXXIX. (27.)

Vnter Spittalmaister Aydt.

Ich N: Schwöre zu Gott dem allmächtigen vnd herrn N: Burgermaister Richter und Rath diser landtsfürstl: Haupt Statt Laybach, dass ich ein gethreüer vnd fleissiger Vnter Spittalmaister vnd diener sein will, auf das Spittall einkomben vnd geföllen ein gethreüliches vnd fleissiges aufsehen haben, vnd wan ich wahrnemben solte, dass hierinen dem Spittall etwas nachteiliges gehandelt werden möchte, soliches müglichsst verhietten, vnd einen Ers: Magistrat Jederzeit anzeigen, auf die Spittall Robbath vnd arbeither ein Threüliches vnd fleissiges aufsehen haben, vnd in vbrigen der unter 14. Sber 1718 Jahrs Neü aufgerichteten In-

struction in einen vnd andern sogestalten nachkhomben; alss sich einem gethreüen vnter Spittallmaister vnd diener gebührt, auch wie ich hie vnd dorth geniessen will vnd soll, Alss war mir Gott, die gewenedeyte ohne allen Makhel Empfangene Jungfrau vnd Muetter gottes Maria, vnd alle liebe heilligen an meinem letzten Ende helfen. Amen.

XL. (28.)

Zuelender Aydt.

Jest N: Perseshem Bogu Ozetu, Sinu, Inu Suetimo duho, de jest ozhem Vselej kader kej Speut allj drussiga Zimperschega lesa na prudej pride nar po prej gospudj Camrariu na Snanie datj, She pa onij na bojo tellij kupit, potiftim tem Rathnem gospudam, jenu pokler tem drugim purgarjam, Sa purgarie pa She ¹⁾ le tem nasnanim katerj purgarie nilso, na kup pouedat, allj Spustitj, tudj nozhem nezh nopruižhniga sturittj, allj handletj, ne Sauole daru, ²⁾ Shenkenge, Perjasnoftj, allj Suraftua, tudj nozhem per kopuuanju tega Lefsa, inu deruich obená keruizá allj Contra-banda, ³⁾ dellatj, temuzh ufelaj ta prauj kup povedatj, ⁴⁾ koker menj gospud Buch, ta prezifta Bres Suega madesha Spozeta diuiza, inu Matj Boshia, inu Sue Suetniki ⁵⁾ Pomagaite. Amen.

XLI. (29.)

Statt Amtmans Aydt.

Jeft N: Perseshem Gospud Bogu, tudj Gospudj Purgermeiftru, Gospudj Richteri, Gospudj mestnumu Camerariu inu zelumu Magistratu tega Poglauita mefta Lublane, de jest ozhem en Suest, pokoren, perpraulen, inu flissig Vaupet, inu Slufsabnich bittj, zefs Sapuet, prepuet allj porezeinne Gospuda meftniga Camraria, inu teh drufsigg Cammerskeh gospudau nezh Sturittj, allj handletj, Stem noter kupuuaniam tega Zimperschega lefsa inu ⁶⁾ Speutah (?) prouizhen handlatj, inu ta prauj po Vrednaftj Vfselej pouedatj, inu per them nezh fortelnastiga, allj na Seustiga handlatj, tudj Brefs ufsega fortelna ta Zimpersche lefs is gmain meftná Camre prádájatj, te denarie prázej Gospudj Camrariu adraitat, allj isrozhitj, Brefs Sueta, allj Volle gospud Camraria obenimu nezh vpatj, Slaftj pak na Zimpermane, Sidarie, Zeglarie, Sekazhe, inu na Vfse druge delauze toku dobru per vodj, koker per drugeh

¹⁾, ²⁾ in ³⁾ besede „She“; „daru“ in „allj Contrabanda“ so pozneje izértane.

⁴⁾ Druga roka je tu dostavila: „tudi ponozhi pres pouella Gospud Purgermaiftra, alli Gospud Richteria, obeniga nananiga noter tu Meftu, ali Vnkaj Smefta pustite“.

⁵⁾ poznejši dostavek „na mojo posledno vro, inu zafs.“

⁶⁾ Sprva je stalo „allj“, kar pa je že isti pisavec sam izértal in nad besedico „inu“ zapisal.

gmain meftnih dellah enu flifsig gorj gledaine, inu pomerkuaine imetj, inu vfse Suesta oprauitj, koker menj Gospud Buh, inu ta Prazista Brás Suega madesha Spozeta diuiza, inu matj Boshia Maria, Sue Boshij Suetniki, inu Suetnizá na mojo posledno vro inu zafs pomagajte. Amen.

XLII. (29 b / 30.)

Forsstkhnecht Aydt.

Jeft N: N: Perfeshem Gospudj boghu Suega Mogožnimu Inu tudj Gospudj Burgermeistru, Rihteriu, Inu postenimu Rathu tega poglauitiga mesta Lublane, de otzem iest en Suest gmain mestnj Worstner inu perpraulen hlapez bitj, Gmain mefta Worfte Suestu varuatj, inu tsheditj, nobenimu bodj kudur ozhe Slaftj pach obenimu kmetu brefs uedejzhe inu pouela tega posteniga magistrata, allj Gospud Cammraria, nezh obeniga deruelsa, Vellikiga, allj maihinga puftitj Sekat, Vunkaj pelatj allij nestj, tudi ne Sam Salse nezh taziga Sturitj, allj kufs druge Sturitj puftitj, Inu per them nezh fortelnastiga, allij na Suestiga ne Sauole daru, Shenkinge, allj Pijatshe, handletj, kader be pak katerijga per Se-kainu Sa merkou allj najdou, bodj po nozhj po dneuij, tajstega Rubit, Rubesno, inu Skodliuza prezej per Kammre ifskasat,¹⁾ inu ponedatj, obenimu Sfalshio alj nej Suestiosto²⁾ Skusj pomagat, ampak Sue taistu Sturistj,³⁾ kar se enimu Suestimu jen poftenimu gmein mesta Worftnarju Spodobu Sturitj, Suestu oprauitj, inu Vahtejozh bitj, koker menj gospud buch, ta prezista Brefs Suega madesha Spozeta diuiza, inu matj Boshia Maria, inu Sue Suetnikj inu Suetnize na mojo posledno Vhro inu zha's pomagaite. Ammen.

XLIII. (31—55.)

Salzmesser Ayde.

Jest: N: Perfcheshem prutie Gospud Bogu, inu tudi Gospodam Lublanskem, inu oblubim de iest ozhem eni Suest, flifsig, inu pokoren Solski Merzhun, tudi vfaki zhas, vfakiterimu pernareden bitti, temu (sic!) bogatimu, koker timu (sic!) vbosimu. Suestu inu flifig eno glich mero brefs ufega fortelna meriti, inu ta Spodobna (sic!) prauizo od mere pogeruati, toisto richtig oprauite (sic!) inu nezh Sataiti. Tudi⁴⁾ Sizer vfe tu Drugu v leti moie Slusbi Sturiti inu pustiti, koker Se enimu Suestimu Slushabniku

¹⁾ na strani dodano: „isrotschite“.

²⁾ „alj nej Suestioso“ je prečrtano in na strani o. istega zapisano: „allij na Suestobo“.

³⁾ „Sturistj“ je izčrtano.

⁴⁾ na strani je druga roka dostavila: „per malefiz personah moie gesboske bovelle dobounite Jenó,“

spodobi sturitti, pres ufe gefarlikosti. koker meni Gospud Bug, ta Sueta pres ufega Madefsha Spozheta Diuiza inu Mati Bofhia MARIA. Inu vse Bofsie Suetniki na moio posledno Vrro, inu zhas pomagaio. Amen.

Den 4. Jully 1726. Jahrs haben nachuolgende Salz Mefser Bey der Camer in Gegenwarth des herrn Ober vnd Vnter Camrer herrn (?) Christian herrn (?) Vnter Spittallmeister H(ernn) Kopuss H(ernn) (?) Gollarth (?) abgelegt als:

Mathia Nouakh Dachmeister.

Lucass Mallitsch

Adamb Jakhopitsch

Caspar Vezenzl (?)

Hansle (?) Pongerz.

Jacob Wesslij

Jacob Grossdekh

Jacob Martinz

Mathia Saier

Mathia Jellentschikh

Matheuss Pototschnikh

Mathia Mlakher

Bostian Sinkhouiz.

Den 6. februar 1727 aber volgende das Iurament abgelegt:

Marthin Meiasch

Anthoni Wlash

Jacob Vezenz.

Botaniški listi.

Spisal prof. H. Schreiner.

I. Rastlina - žival.

„Plantae crescunt et vivunt, animalia crescunt
vivunt et sentiunt.“

Scientia amabilis imenujejo rastlinoslovje ali botaniko, in kdor se je kedaj pečal z milovidnimi otroci pomladanskih livad ter po planinskih zelenjavah nabiral krasno-nežnih cvetličic, priznati mora, da je resnično ljubeznjiva in mila vednost, ki nas seznanja s prekrasnimi, oko in srce razveseljujočimi predmeti. Ni čuda torej, da je imela botanika mimo strokovnjakov vedno obilo prijateljev in nadeja bi utegnila opravičena biti, da najdejo „botaniški listi“ vsaj nekoliko prijaznih čitateljev med Slovenci.

Rastlinoslovje obsega skupnost našega znanja o rastlinah; vsebina in obseg tega znanja sta bila v teku časa silno različna. Izprva popisovali so rastline s posebnim ozirom na njihov prid in kvar. Ko je pa gradivo vsled potovanj in nabiranja novih rastlin po vseh znanih deželah, posebno odkar se je našla Amerika, bilo ogromno narastlo, začeli so rastlinoslovci, da bi ga lažje pregledali, gradivo razdeljevati. Nov svet se je rastlinarjem in sploh prirodoznancem odprl v sredini 17. stoletja: izumljenje drobnogleda je umogočilo nadrobno zasledovanje notranjega rastlinskega (in živalskega) ustroja; tako se je razvil nov izrastek rastlinskega znanja, rastlinska anatomija. Oborožen z mikroskopom, opazoval je rastlinoslovec, iz kakih delov in delcev da je rastlina sestavljena, v kaki zvezi da so ti-le delci i. t. d., tako da je naposled, opiraje se na to znanje s pomočjo kemije mogel staviti vprašanje: kako nastaja, kako se redi in kako raste rastlina? Na taka vprašanja mu odgovarja posebna stroka rastlinoznanstva, fiziologija ali nauk o pojavih rastlinskega življenja, ki je nastal stoprav v 19. stoletji vsled napredovanja anatomske vede in zlasti vsled velikanskega napredka kemije po Bouissingault-u in Liebig-u. Anatomija in fiziologija v zvezi se zistematiko, ki je sploh izraz našega znanja o rastlinah, povzdignili sta prirodno-„pisje“ rastlin med

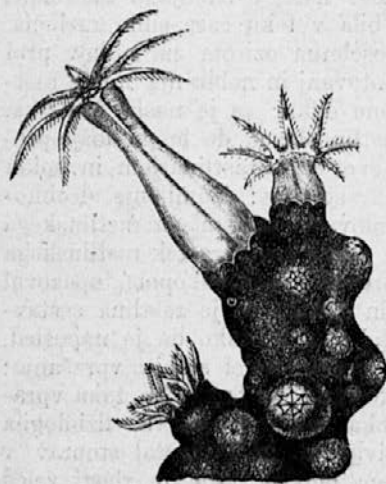
vrsto znanstev. Danes se goji rastlinopisje, kojemu je drobnogled v kraljestvu mikroskopiških, prostemu očesu nevidnih rastlin ogromno množino novega gradiva razkril, s fiziologijo in zistematiko, ter se pridobiva vedno več in več polja za obdelovanje. Poseben oddelek botaniške vednosti si je izbral okamenene ostanke izmrlih rastlin za svoja raziskavanja (phytopalaeontologija), ter si prizadeva, da bi sestavil zgodovino rastlinstva. V najnovejših časih je odvisnost rastlinstva od živalstva in vzajemnost obojih prirodnih kraljevstev prouzročila največjo pozornost strokovnjakov ter imamo v tej zadevi že nekaj jako osupljivih uspehov zabeležiti. Poleg teh in drugih celo znanstvenih smotrov pa se botanika tudi svojemu prvemu namenu ni izneverila: lekarstvo, poljedelstvo, gozdarstvo i. t. d. se jej imajo za marsikatero praktično in koristno iznajdbo zahvaljevati.

Tukaj ni prostora, da bi, če prav le jedno obširnih poglavij botaniške vednosti popolnoma razpravljaj; dovolil si bodem nekoliko vprašanj, ki se mi tudi za nestrokovnjaka zanimljive zdé, nekoliko pojasniti. —

Primerno se mi zdi, da se najprej s pojmom rastline, koje preiskovanje je botaniki smoter, nekoliko seznanimo.

Navajeni smo prirodne proizvode ali prirodnine v rudnine, rastline in živali razdeljevati in častiti čitatelj se še gotovo spominja, da so po „Pokorny-ju“ rastline „žive, organske stvari brez čutja in brezvojevoljnega gibanja.“ Ta definicija zadostovala je dolgo časa ne samo šolskim potrebam, kakor še danes, temveč

tudi strokovnjakom in zares navadno ni težko po navedenih značajih rastline ločiti od živali. Uspehi mikroskopiškega izsledovanja in spoznavanja nižjih bitij pa so dokazali, da je ta definicija nedostatna. Nasproti rastlini se definuje žival za „živo organsko stvar s čutjem in samovoljnim gibanjem.“ — Torej sta „čutje in samovoljno gibanje“ označevalni lastnosti živali, brezčutnost in primanjkanje samovoljnega gibanja posebne lastnosti rastlin. Kako pa je s temi lastnostmi pri nižjih bitjih?

Pod. 1.

Gibanje posameznih telesnih delov. Pojem živali, ki smo si ga od svoje mladosti sem po bolj znanih višjih živalih pridobili, zahteva

kot neobhoden znak možnost premikanja. Toda poglejmo si plemenito koralo (*Corallium rubrum*), koje predstavlja pod. 1. jeden povečan kos. Plemenita korala živi v kamenenih hišah, kojih je na sto in na tisuč v kamenene grude, takozvane polipovine ali koralnike zrastenih. Polipovine imajo podobo drevesa sè stebлом, vejami in vejicami, na katerih v majhnih čašicah posamezne živalice tiče. Te imajo po osem listastih lovk, koje morejo krčiti, ter se celo v čašicah skrivati, ali pa je razvijati — to je jedino njihovo gibanje. Z razvitimi lovkami so živalce belemu cvetju

in koralniki cvetočemu drevesu zelo podobne; ni torej čuda, če je še le v preteklem stoletji Peyssonell dokazal, da so korale živali, in tako ovrgel nazore prejšnjih stoletij, ki so prištevala korale sedaj rudninam, sedaj rastlinam. Kakor plemenita korala, so tudi druge korale ali polipi in še nekatere druge živali k tlem priraščene. Premikanje torej ni splošno vsem živalim lastno.

Pod. 2.

je dobro znano, da so raznovrstna premikanja v rastlinstvu precej razširjene prikazni in sicer ne samo premikanje pojedinih rastlinskih delov, temveč nahaja se tudi premakljivost celih rastlin. Iz mnogo sem spadajočih pojavov jih hočem le nekaj navesti.

Na nekaterih rastlinah opazujemo, da nekateri deli periodično svojo ležo ali svoje stanje premenjujejo; ker je podnevna leža v takih slučajih navadno drugačna, kakor ponočna. Govori se o bdeči in speči leži. Prav lepo se ta prikazen na braziljski

Od druge strani pa je morebiti misel, da je rastlina v tleh vkorenjena, torej nepremakljiva in nepregibljiva stvar, v botaniki pri nestrokovnjaku še bolj utrjena, nego misel, da je žival samovoljno premakljiva. Toda strokovnjaku

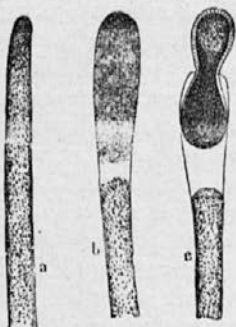
mimosi (*Mimosa pudica* gl. pod. 2.) ki se pogostoma tudi pri nas v rastlinjakih nahaja, lahko opazuje. Po dnevu stoje peclji pirnatih listov imenovane rastline po koncu in listki so v jednej ravnici; na večer se pa listki drug proti drugemu in glavni listni oddelki med saboj sklenejo, ter skupni pecelj pobesi cel list navzdol. Tudi na nekaterih domačih rastlinah je včasih ponočna leža nekaterih delov od podnevne različna; travniška detelja (*Trifolium pratense*), navadna grašica (*Vicia sativa*) i. dr. po dnevu razprostrte listeke po noči sklepajo. Cvetni listi in cvetne glavice nekaterih rastlin se odpirajo in zapirajo vsak dan, navadno ob določeni uri; n. pr. lan (*Linum usitatissimum*) odpira cvetne liste med 5. in 6. uro zjutraj, ter jih zapira nekaj pred poludnem; tudi navadni regrat (*Taraxacum officinale*) odpira svoje glavice med 5. in 6. uro, zapira jih pa uže med 8. in 9. uro. V sledečem navedem nekoliko rastlin ter jim pristavim uro, ob kateri cvetove odpirajo: Navadni hostni regrat (*Hieracium pilosella*) ob 9; rumena dnevnicca ali lilijan (*Hemerocallis flava*) ob 10—11; čudežnica (*Mirabilis Jalapa*) je dobila svoje ime od tod, da svoje lijaste cvetove stoprav ob 5. uri popoldne odpira, ter po noči cvete, (starejše ime *Nyctago* izraža to lastnost); dišeči cvetlin (*Oenothera suaveolens*) in *Mesembrianthemum noctiflorum* ob 7—8. uri, ponočna škrbotelica (*Silene noctiflora*) in ponočna lučica (*Lychnis vespertina*) odpirajo stoprav ob 10. uri po noči svoje cvetove. Linné je iz ob različnih dnevnih časih odpirajočih se cvetlic sestavil neko cvetno uro, katera z odpiranjem vrstečih se cvetlic dnevni čas zaznamuje.

Zanimjivejše nego popisano gibanje posameznih rastlinskih delov je premikanje celega telesa nekaterih v vodi in v vlažnih telesih živečih alg in gliv. Nekatero nižje organizme so prav zaradi možnosti premikanja živalim prištevali in še danes jih najdeš tu in tam v kaki znanstveni zoologiji. Pasteur jih nazivlja „mierobes“, in ne označi s tem imenom niti živalske niti rastlinske nravi; drugi preiskovalci je smatrajo z imenom mikrozoa ali protozoa kot živali, zopet drugi z imenom mikrophyta ali protophyta kot rastline; dandanes so najbolj znane pod imenom bakterije ali razcepne glive (*Schizomycetes*), ter se večinoma rastlinam prištevajo. Bakterije so večidel najdrobnejši organizmi, ki v 500kratni povečavi niso večje, nego majhna pičica ali vejica razločnega tiska. V tolikej povečavi bi človeka, če bi mogoče bilo celega najedenkrat skoz zistem takih leč pogledati, videli v velikosti orjaka planinskih gorá. Podobe so oblaste ali šibke, ter se nahajajo v trohnečih tvarinah posebno na površji gnjijočih tekočin. Posebna važnost se pripisuje bakterijam, odkar je znano, da se nahajajo tudi v človeškem telesu, ter da so nekatere nalezljive in epidemične bolezni brez izjeme v zvezi z bakterijami. Znano je namreč, da so bakterije vzrok vrvežu cukrovih tekočin in trohnenju orga-

ničnih snovij. Zato ni tako neumestno misliti, da bakterije tudi v zdravem človeškem telesu vzbujajo nekako raztvorjanje tvarine, koje posledica so nalezljive bolezni. Bilo bi torej mogoče, da so majhne, nevidne bakterije strahovit sovražnik človeškemu zdravju, ki včasih na tisuče ljudi pobere in proti kateremu si tudi zdravniki ne vedo pomagati, ker sovražnika ne vidijo in ne poznajo. Zveza bakterij z nalezljivimi boleznimi je tem verjetneja, ker se da sicer nerazumljivo preseljenje in razširjanje boleznij tako najboljše pojasniti: Z vzduhom po bolniku izdihanem pridejo namreč pojedine bakterije v unanji zrak ali se pa po raznih predmetih (obleka, pohištvo i. t. d.), s katerimi pride bolnik v dotiko, raztrošajo. Na tak način se lahko zgodi, da z vzduhom pride zopet jedna ali več bakterij v telo zdravega človeka, kjer se v kratkem neverjetno hitro pomnoži, ter povod daje novaj bolezni. Na drugi strani je pa tudi mogoče, da se bakterije naselijo stoprav v uže bolnem telesu, ker v njem dobe svojemu življenju ugodnih pogojev, da se torej nahajajo v bolnem telesu vsled boleznij, s katero so le slučajno v zvezi. Govorilo in pisalo se je, in še se govori in piše, za in proti temu vprašanju brez konca in kraja. Današnje stanje vprašanja se da tako-le izražati: Ni dvombe, da so bakterije uzrok mnogih nalezljivih boleznij, in sicer so sledeče bakterije in bolezni, ki jih prouzročujejo, znane: *Micrococcus Vaccinae* Cohn. (koze), *Spirochaete Obermeieri* Cohn (povratni močuh), *Micrococcus diphtheriticus* Cohn (difteritis), *Bacterium Tuberculosis* Koch. (tuberkule); tudi gobe in (po najnovejših poročilih nemške kolerne komisije v Egiptu) kolera so bolezni vsled bakterij. Od živinskih boleznij te vrste je najbolj na slabem glasu vránični prisad ali črm (*Bacterium anthraeis* Cohn). Toda gotovo je tudi, da mnogo bakterij v človeškem telesu brez škode zanj živi, in da tudi v zdravem človeku brezštevilno takih zajedalcev prebiva. (Francoz Rappin trdi, da v sami ustni sluznici najčistejšega človeka živi 13—14 različnih bakterij.) —

Tedaj bakterije so premične; če opazuje nestrokovnjak skoz drobnogled, kako živahno švigajo sedaj naprej in zopet nazaj, v kako različnih črtah plavajo ali pa se krog svoje osi vrtijo, bi mislil, da so živali, akoravno jih prirodznanci sedaj malo da ne vsi rastlinam prištevajo.

Še jeden primer rastlinskega premikanja, ki je zgodovinsko, pa tudi sam ob sebi zanimljiv, mislim popisati. Tajnocvetke (*Cryptogamia*) razmnožujejo se majhnimi telesci (trosje, *spora*), ki se pred semenom javnocvetk (*Phanerogamia*) s tem odlikujejo, da v prvih (trosji) ne najdeš, kakor v semenu bodoče rastline predpodblijajočih kalij. Trosje nekaterih alg in gliv ima to posebnost, da je premično, zatorej mu pravijo roječe trosje (*zoosporae* = *Schwärmosporen*). Prav lepo lahko opazuješ roječe troske na nita-

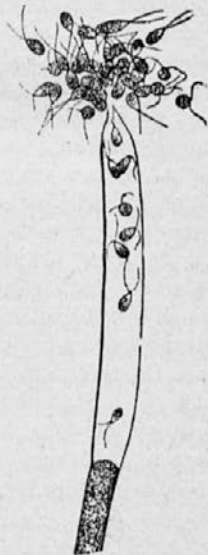
Pod. 3.

stih algah (*Vaucheria sessilis*), ki se nahaja pogostoma v naših stoječih in tekočih vodah, studencih i. t. d. posebno na kamenji in na blatu delajoča zbegane traticice. Taka tratica obstoja iz neštivilnih pojedinih alg, kojih vsaka je včasih več centimetrov ali celo 3 *dm* dolg mehurček (stanica), koje vejice se raznovrstno razširjajo. Podoba 3. predstavlja tri konce takih alg v 300kratni povečavi; v *a* vidimo mehurček napolnjen z neko zrnasto tvarino (protoplasma); v *b* se protoplasma proti koncu mehurja zgosti — tako se začne delati troska; — v *c* je troska zgotovljena, ter skoz odprtino mehurja izstopa. V pod. 4. roji množina trosk iz mehurja neke glive (*Saprolegnia*). Ker so roječe troske čez in čez ali pa na nekaterih krajih (pod. 5.) z migačimi lasci pokrite, so s tem bolj podobne močelkam ali infuzorijam, rekše najnižjim živalicam, kojih gibanju so uzrok jednaki lasci, ki ravno tako živahno, kakor troske, po vodi plavajo ter se krog svoje osi vrté, da ti ni moči razločka v premikanju najti. Jednakost roječih trosk in močelk je tolika, da je glasovit botanik profesor Unger, ko je prvi zapazil roječe troske, objavil knjižico s čudnim naslovom: „Die Pflanze im Momente der Thierwerdung“, meneč, da je videl iz rastline nastati žival. Natančnejše opazovanje je pokazalo, da roje troske le nekoliko ur, nekatere samo jedno in pol minute, da se potem vsedejo in da iz vsake troske zraste mlada alga.

Pod. 5.

Iz navedenih primerov smemo sklepati: 1., da niso vse živali zmožne premikati se in 2., da so gibanje pojedinih delov in tudi premikanje pojavi, ki jih opazujemo tudi na rastlinah. Toda oporekal bode morda kdo, da se gibanje živalsko vrši vsled živali lastne volje, rastlinsko gibanje pa da je mehanično. Zares bi bilo tako gibanje živali nasproti mehničnemu gibanju rastlin pravo dober razloček med obojima organičnima kraljestvoma, toda opomnili smo uže, da ni moči obojih gibanj razločevati. Pa tudi če si ogledamo gibalne organe, ne najdemo gledé nižjih organizmov razločka med rastlinskimi in živalskimi: mišic, ki so pri višjih

Pod 4.

živalih organi samovoljnega gibanja, najnižje živali nimajo, temveč je celo telo sestavljeno iz skrčljive prvotne tvarine, ki je ravno taki skrčljivi rastlinski prvotni tvarini (protoplasma) skoro povsem jednaka. Gibanje protoplasme, kadar ni s kožico ognjena kakor n. pr. trosje sluznih gliv (myxomycetes), je ravno tako intenzivno, kakor gibanje k korenonožcem (rhizopoda) spadajoče menjačice (amoeba). Pri enakovrstnem gibanju najnižjih živalij in rastlin nimamo nikakega merila popisovane lastnosti.

Kako pa je z občutljivostjo živalij, oziroma z brezčutnostjo rastlin? Tudi to merilo nas ravno takrat zapušča, kadar bi ga bilo najbolj potreba — pri najnižjih organizmih. Občutljivi organi so živci. Pri mnogih očitno k živalim spadajočih organizmih ni mogoče živcev zaslediti. Pri takih živalih prav za prav ne moremo o občutljivosti govoriti, ker si ne moremo občutka misliti brez svesti telesne jednote, ki se pa takim živalim, ki niti nimajo živcev, ne da pripisovati. Na unanje premike sicer take živali z gibanjem odgovarjajo, da-li je pa tako gibanje posledica občutka, se ne da presoditi, kajti tudi v rastlinstvu je gibanje vsled unanega premika pogosta prikazen. V dokaz bi lahko zgoraj popisane primere gibajočih se rastlin ali rastlinskih delov ponavljal in razpravljaj, da se jednaka gibanja vrše tudi vsled unanega premika, da n. pr. braziljska mimosa ravno tako kakor po noči tudi po dnevu ležo listja premenja, če se je na peclji dotakne. Da so bakterije in roječe troske občutljive za unanje premike, se lahko dokaže, če se toplota ali svetloba vodene kapljice, v kateri živé, pod drobno-gledom zniža ali zviša, kar očitno na gibljivost vpliva. Tukaj hočem samo še nekoliko rastlin navesti, na kojih se gibanje opazuje, ki se godi prav očitno vsled unanjih mehaničnih premikov. Navadno češminje (*Berberis vulgaris*) s kislim, škrlatasto rudečim grozdjem jeseni je gotovo vsakemu znano. Pomladi nosi trnjevm grm rumeno cvetoče grozde s šesterimi narazen stoječimi prašniki v vsakem cvetu. Odtrgaj mimogredoč tak cvetov grozd, ter dotakni se s kako drobno stvarjo (n. pr. s svinčenikom) prašnika na vznožji notranje strani, najedenkrat se ti proti pestiču nagne. Druga taka rastlina, ki jo tudi vsakdo lahko najde, je v šotnih močvirjih med mahovjem nahajajoča se, okroglostasta rosika (*Drosera rotundifolia*). Dolgopecljasti, okrogli listi nosijo na zgornji strani in na robu rudeče ščetinice, ki imajo na konceh glavice lepljive tekočine v sebi. Usede se li na list kaka žuželka, se s ščetinicami prilepne, list se sklone ter ostaja sklenen, dokler ni žuželka mrtva, potem se zopet razgrne. Najimenitnejša rastlina te vrste je brez dvojbe muholovka (*Dionaea muscipola*). Domača je v močvirjih Floride in Karoline, ter se baš zaradi čudovite te lastnosti često v evropskih rastlinjakih goji. Rastlina je majhna s pritličnim listjem na širokoperutastih pecljih; dvokrpasta, v sredini žlebasta in ob robu kocinasta listna ploskev je navadno odprta.

Kadar se kaka žuželka nanjo usede ali jo kaj družega zdraži, se zapre. Tako vlovljena žuželka je zgubljena, kajti zvito nastavljena past se odpre stoprav, kadar je žuželka uže poginila. Glasoviti prirodoslovec Darwin je kar naravnost trdil, da si rosika, muholovka in še nekaj drugih rastlin žuželke lové, da se od njih redé.

Nadejam se, da se je častiti čitatelj uveril, da tudi občutljivost živalij oziroma brezčutnost rastlin ni obče veljavno merilo, ali, da nam vsaj često ni mogoče občutljivosti od brezčutnosti razločevati, ter da sta navadna pojnova: živalij „kot živih organskih stvari s samovoljnim gibanjem in čutjem“; in rastlin „kot živih organskih stvari brez čutja in samovoljnega gibanja“ povzeta samo od višjih rastlin in živalij. Zatorej je treba pojnova ožje omejiti. Zares so postavili prirodznanci celo vrsto meril, po katerih naj bi se rastline od živalij razlikovale. Tako n. pr. se naglašá, da se rastlina redi ináče, nego žival, ter da je rastlinsk živež samo neorganičen, dočim se nobena žival ne more od samih neorganičnih tvarin preživiti. Postava in ustrojba rastline je neki povsem različna od živalske, tudi se žival ináče pomnožuje nego rastlina i. t. d., toda vsa ta merila veljajo samo za večji ali manjši krog višjih organskih podob, obče veljavno pa ni nobeno, in baš pri najnižjih organizmih, kjer nas občutljivost in samovoljno gibanje kot merodajna znaka zapuščata, tudi s temi in drugimi merili ne izhajamo. Po stanji sedanje znanosti sploh ni mogoče nekaj najnižjih živalij od nekaterih rastlin razločevati. Ker veda ne more mejnika med živalstvom in rastlinstvom postaviti, svetuje zoolog Haeckel, naj bi se organizmi, kojih rastlinska ali živalska narav se ne dá določevati, kakor posebno organično kraljevstvo „protistov“ ustanovili. Toda tudi ta nasvet se ni sprejel. Ker je pa vendar potrebno vsakemu organizmu v zistemu svoje mesto odmeniti, odločuje v dvomljivih slučajih sorodnost z drugimi organizmi, kojih rastlinska ali živalska narav ni dvomljiva, ali pa — konvenjenca.

II. Kako se rastlina unanjih škodljivih vplivov brani.

V delavnico sem tvojo zrl
 Ki bitij si rodil brez broja!
 Skrivnostno snuje roka tvoja:

— — —
 S. Gregorčič.

Leta 1850 našli so v Kaliforniji ne prevelik log orjaških dreves, katerim so dali ime mamutovih dreves (*Wellingtonia gigantea*). Mamutovo drevo tekmuje s cerkvijo sv. Petra v prednosti gledé visokosti in je le nekaj nižje od egiptovskih piramid. Povprek so drevesa po 92 m visoka, in najvišje palme so proti njim kakor cukrov trst, smreka kakor brinov grm. Amerikanska

špekulacija se je polotila tega prirodnega čudesa in je privabila silno veliko radovednih popotnikov. Danes ima vsak teh orjakov (vseh je nekaj krog devetdeset) svoje ime; „oče gozda“, ki sedaj leži z izrivanimi koreninami na tleh, meri n. pr. od spodaj 35 m v obsegu. V steblo sega 60 m dolgo izpaljeno duplo, skozi katero more jezdec na konji jezdit. Zaradi velikanskih dimenzij glasovita so tudi nekatera druga drevesa, n. pr. novoholandski gumovci ali zale kapice (*Eucalyptus*) v Tasmaniji, ki so po 86 m visoki — nekateri menijo, da so celo višji nego mamutovci — ter jeden meter nad zemljo po 30 m obsezajo. Velikansko drevo je nadalje baobab (*Adansonia digitata*) i. dr. Tudi naša domača drevesa so včasih čudno obsežna: najdebelejši hrast v Evropi je po Humboldt u pri Saintes-u, ki ima v premeru blizu pri tleh 7·8 m; v odmrlem spodnjem steblovem delu je 4 m široka in 3 m visoka izbica s poluokroglo, v živ les vsekano klopjo. Pri Murtnu po znani bitvi (1476) zasajena lipa obsega sedaj 14 m, blizu nje stoječa starejša sestra pa 36 m. Na gori Etna je znano kostanjevo drevo „castagno de cento cavalli“, ki ima v obsegu čez 56 m in v steblu duplo, skozi katero se lahko dva voza drug poleg drugega vozita.

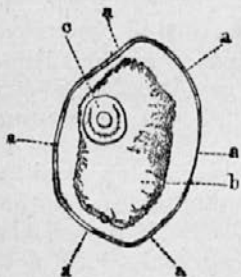
Tudi zaradi svoje starosti so nekatera drevesa znamenita: Lipa in hrast dosežata 1000—1500 let (debelejša lipa pri Murtnu je blizu 900 let stara). K najstarejšim drevesom v Evropi spada tisa (*Taxus baccata*). Na pokopališču v Braburn-u (v Kent-u) stoji tisa, koje starost se ceni na 3000 let; tudi na Moravskem blizu brezdna „Mačeha“ je med več sto tis jedna 2000 let stara —. K najstarejšim drevesom na svetu se prišteva zmajevcevec (*Dracaena draco*) v Orotavi na otoku Tenerifa, kojega starost pa se težko da določiti; leta 1402 je bil takega obsega, kakor danes, toda dan danes je uže popolnoma oslavljen. Baobab (*Adansonia digitata*) živi po Adansonovem računu 5000—6000 let in bi torej utegnil biti najstarejše drevo.

Poglejmo si poleg teh orjakov in starčkov žitno bilko, ki od jeseni do prihodnjega poletja svojo ponižno, a blagoslovljeno življenje dovrši ter onim ne sega niti do gležnjev. Poglejmo si glivo, ki jo je poletna noč ve vlažnem gozdu porodila in vzredila, da jo v kratkih dnevih pozneje použije človek ali pa — črviči. Poglejmo si še z drobnogledom prostemu očesu nevidno bakterijo, ki si skrivno svoje pogubno življenje vzdržuje — kolika razlika! Kolika razlika gledé visokosti, gledé dolgosti življenja in gledé oblike! Tukaj s koreninkami v zemljo prirasteno leseno steblo z vejevjem, listjem, cvetjem in plodovi, ki v sto in sto letih silne dimenzije doseže, — tam slaba bilka, ki le nekaj mesecev živi, in zopet tam na betu sloneč klobuk brez korenine, brez debla, listja, cvetja in ploda; (niti pri rastlinah tako navadne zelene barve ne najdeš na tej čudni podobi), slednjič še majhen mehurček,

ki ga jedva z drobnogledom zaslediš! In vse te in še mnogo-vrstne druge podobe obsega pojem „rastlina“! Kdo bi mislil, da tiči v tej mnogoličnosti skupna ideja, da imajo ne samo vse rastline, temveč ž njimi tudi vse živali jednojno skupno osnovo, in kdo bi v neznatnem mehurčku, kakor bakterija, iskal izhodišča vsemu organskemu življenju?

Jedna najznamenitejših pridobitev, odkar je mikroskop stopil v službo prirodoznanskega opazovanja, je resnica, da je vse, kar živi, stanica ali pa izvod stanice. Kakošna pa je stanica? Poskusimo si to za pojem življenja toliko važno stvar pojasniti.

Rastlinska stanica — na živalsko stanico se nam tukaj ni treba ozirati — v najpriprostejši obliki ni nič drugega, nego samolastno omejen kos brezbarvene, sluznate, drobnozrnate tvarine, ki je prva podlaga rastlinskemu življenju, ter se prav primerno protoplazma, t. j. prvotna tvorilna snov imenuje. Toda navadno nima stanica te jako prvotne podobe, in je protoplazma skoro brez izjeme ogrnena z brezbarveno kožico (stanična kožica), ter hrani posebno vsebino, stanično jedro z jedreem, (gl. pod. 6). Velikost stanic je različna: najmanjše bakterije imajo 0.0015 mm v premeru, navadno pa merijo stanice 0.02—0.2 mm, dasiravno se nahajajo stanice, ki so 2.5 mm in celo take, ki so nekaj centimetrov dolge. Podobe so mlade stanice navadno menj ali več okrogle ali pa voglate.

Pod. 6.

Stanica je živ tvor, rekše: stanica vzprejema iz obdajajoče kapljine raztopljene tvarine po zakonu endosmoze kot živež vase. Vzprejete tvarine se po kemičnih zakonih v stanici spreminjajo v organske spojine, ter se uporabljajo v povečanje stanice — stanica raste. Tudi plodi se stanica, t. j. iz jedne (časih iz dveh) stanice matice nastaja po jedna, dve ali več mladih stanic. —

Jedna sama stanica more sama zase biti rastlina; bakterije (gl. prvi list) mnogo drugih gliv, ter nekatere alge so jednostanične rastline. Toda velika večina rastlin je sestavljena iz nebrojnega števila stanic; vendar je vsaka teh rastlin nastala tudi iz jedne same prvotne stanice. Mimo plodenja stanic v svrhu pomnoženja rastlin se v mnogostaničnih rastlinah tudi nekatere stanice po pretinih v dve razdelé, iz katerih potem ravno tako štiri, osem stanic i. t. d. nastane, tako da jih iz jedne stanice v kratkem nastane nebrojno število. Kako hitro da se število stanic množi, kaže preračunjeno število, da se v navadni pihalki (*Bovista gigantea*) vsako minuto blizu 20.000 stanic nareja.

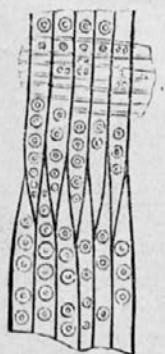
Misel, da je rastlina skupina mnogih enakih stanic, bi bila celo napačna. Kakor v večji družbi ljudij kmalu potreba nastane,

da se različna, celoti potrebna opravila med posamezne družbene ude razdelé, tako je tudi v mnogostanični rastlini. V narodnem gospodarstvu toliko važno načelo o delitvi opravkev ima tudi v rastlinskem življenju svojo veljavo. Samo med najnižjimi večstaničnimi rastlinami nahajamo take, v katerih opravlja vsaka stanica vsa za življenje potrebna opravila zase; v višjih rastlinah se pa razdelé opravila tako, da imajo nekatere stanice jedva nalog, da se plodijo — njih namen je povečanje ali rast in pomnoženje rastline — druge imajo vzprejeto hrano usvajati — te oskrbujejo hranitev, zopet druge so rastlini v oporo ali jo branijo i. t. d. Posledica te razdelitve opravil je različno oblikovanje stanic. Izprva skoro popolnoma jednake stanice se pozneje tako spreminjajo, da je vsaka za svoje opravilo najsposobnejša.

Stanične spremembe so jako mnogovrstne:

1. Vsled nejednakomerne rasti stanične kožice dobiva izprva okrogla ali voglata stanica plošnato, zvezdasto, valjasto, nitasto, prizmatično i. t. d. podobo.

2. Ker se navadno kožica udebéli, toda skoro vselej nejednako (namreč med udebelenimi mesti ostajajo neudebeljena), nastajajo vsled tega včasih mično zdolbljene stanice. V pod. 7. vidiš

Pod. 7.

Pod. 8.

Pod. 9.

Pod 10.

pikasto udebelenje stanice, pod. 8. kaže mrežasto, pod. 9. obročasto, pod. 10. zavojusto udebelenje stanice.

3. Tudi kemično se stanična kožica spreminja; raztezna in prožna, za vodo lahko pronična celuloza, narejajoča mlado stanično kožico, se spreminja v tvarine s popolnoma drugačnimi fizikalnimi lastnostmi, če to zahteva naloga stanice.

4. Protoplasmatična stanična vsebina se marsikako spreminja: narejajo se različne tvarine (zelenila, skrobova zrna i. dr.). V protoplasmah, ki polni izprva celo stanico, nastajajo vakuole (praznine), ki se polnijo z neko tekočino (staničini sok). Narastajoče vakuole protoplasma k stenam porivajo, tako da je ob svojem času vsa protoplasma na stene prislonjena, ter obdaja sè sokom napolnjen znotranji prostor; slednjič protoplasma iz nekaterih stanic celo izgine. Znamenito je, da stanica brez protoplasme ne raste, da se ne redi in ne množi. Taka stanica umre; protoplasma nosi staničino življenje.

Zrastenim stanicam, ki skupno narastajo, pravimo staničje ali tkanina. Navzlic različnosti v snovljanji stanic in tkanin se dajo vendar po svoji nalogi vsa staničja jedne rastline v posebne sisteme deliti.

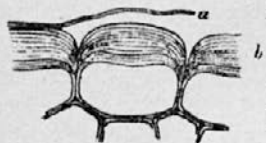
K jednemu sistemu spadajo vse tkanine jedne rastline, ki služijo jednemu fiziološkemu nalogu. Takih fizioloških sistemov je do slej troje natančneje preiskanih: kožni, mehanični in redilni sistem.

Ob porastajočih koncih mladik, listov in korenin nahaja vse jednako staničje, kojega stanice so vse razdelne, tenkostene in polne protoplasme. Nekoliko delj od konca pa zapazimo, da se različne plasti staničja različno razvijajo. Kar se posebno površnih stanic tiče, merijo očitno vse spremembe na to, da so notranjemu staničju branilo proti unanjam vplivom: namen površnega staničja je obramba rastline.

Česa pa se ima rastlina ubraniti? Jeden glavnih pogojev, da rastlina napreduje, je voda. Poskusi v tej zadevi so dokazali, da tenkostene stanice po izhlapenju neverjetno veliko vode izgubé. Treba je torej rastlino na kópnem prevelike izgube vode ohraniti, da se ne posuši. Nadalje je svetloba sicer rastlini neogibno potrebna, toda premočna svetloba škoduje posebno mladim rastlinskim delom. Iz tega sledi, da je treba dnevno svetlobo nekoliko oslabiti, da je živim stanicam v prid, a ne na škodo. Po ponočnem žarenju zgublja rastlina mnogo toplote, kar bi jo dostikrat pogubilo, ako bi ne imela dovoljne odeje, ki jo otme iz take nevarnosti. Veliko kvare delajo rastlini živali in nekatere rastline (zajedalke), torej bi imele rastline gotovo od te strani mnogo več prenašati, ako bi se ne mogle često proti takim napadom sè svojo odejo braniti.

Rastlini je torej treba branila proti unanjam vplivom, in ta nalog izvršuje površno staničje. Da pa niso vse rastline, niti vsi deli iste rastline jednako odete, se lahko s prostim očesom prepričamo: razpokana hrastova skorija prav nič ni podobna nežni kožici, zastirajoči mehke zelnate rastline in listje velikih dreves. Temu se ne bomo čudili, če pomislimo, kako različne so unanje

razmere gledé toplote, svetlobe, vlažnosti i. t. d., v katerih različne rastline živé, ter da mora na pr. hrastovo deblo tudi zimsko mrzloto prenašati, dočim listje v jeseni odpada. Če se ne oziramo na nižje rastline, smemo reči, da so vse zeli ino zelnatí deli lesenih rastlin pokriti z neko čudovito ustrojeno kožo, ki ji površna koža ali epidermis pravimo. V soglasji sè svojim nalogom, da branijo notranjo staničje, dotikajo se podolgate ali ploščaste stanice površne kože tesno, in ne puste odprtine med sabo; tako nastane gosta rastlinska obleka, koje namen še nekoliko družih

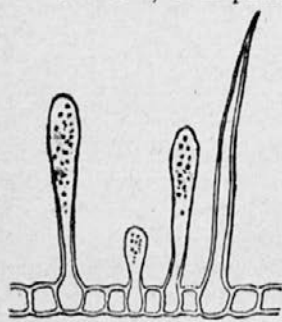
Pod. 11.

prav pripravnih uredob podpira. Pod 11. predstavlja troje površnih stanic. Najprej zapazimo, da so na zunaj obrnene stanične stene *b* močnejše, nego druge, udebeljene. Nadalje nas natančnejše opazovanje pouči, da se je najzunanjejša plast teh sten kemično spremenila, rekše, iz celuloze ali staničnine te plasti je nastal kutin, ki se zlasti v tem od staničnine razlikuje, da je za vodo in pline malo ne neprožen. Ta kutinova plast razprostira se nepretrgoma čez stanične meje ter nareja lahko odločljivo kožico *a*, kutikulo. Če pomislimo na zgoraj popisani nalog površne kože, moramo takoj uvideti, kako izvrstno da te uredbe namen staničja podpirajo.

Pogostoma so v kutikulo majhni koščeki voska vdéti, ki izhlapenje vode zdatno znižujejo. Navadno se vosek jedva z drobnogledom da zaslediti; toda včasih pa nareja nad kutikulo tudi prostemu očesu vidno prevlako, ki ji srež pravimo, kakor n. pr. na listih navadne čebule, na kapusovih listih (*Brassica oleracea*), na svežih slivah ali češpljah, kojim daje baš vsled tega tako slasten pogled, ker je znamenje svežosti; prelahko namreč vosek odbrišeš. Zaradi debele voščene prevlake glasovito drevo se nahaja v južni Ameriki: peruvanska palma voskovica (*Ceroxylon andicola*). Kakor vse palme ima voskovica visoko, stebrovito, tenko steblo, katero pri voskovici odeva 5 mm debela voščena skorija, ki mu daje lep, gladek pogled, kakor da bi bilo iz alabastra. Domači tam sekuejo ta drevesa in dobivajo od jednega po 12 kg voska, ki se z lojem pomešan za sveče rabi, kakor bučelni vosek. Ta vosek je trgovinsko blago in bi bil gotovo večje pomembe, da ga duhovništvo za cerkveno rabo ne prepoveduje. Največ se ga porabi za voščene pokosti (*Wachsfirnisse*) in za usvetljenje usnja. Ravno tako se rabi tudi vosek, ki listje braziljanske palme (*Copernicia cerifera*) pokriva. Pri tej priložnosti naj še omenim, da se v rastlinstvu nahaja več loju ali vosku enakih ali podobnih tvarin, ki se tudi za sveče ali za mila porablajo, ki pa ne pokrivajo površne kože, ki imajo torej v rastlinskem življenju drug pomen kakor zgoraj popisani vosek. Sem spada rastlinski loj, ki obdaje semena rastline *Stillingia sebifera*.

Bučelnenu vosku najbolj jednak je vosek iz jagod različnih voskovnikov (*Myrica*): n. pr. *M. cerifera*, *M. carolinensis*, *M. cordifolia*, *M. quercifolia* i. dr., ki deloma po severni Ameriki, deloma po južni Afriki rastejo.

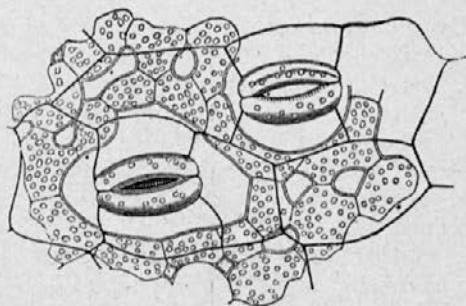
Pogostoma nosi površna koža različne odrastke, katerim lasje ali trihomi pravimo, ker imajo čestokrat podobo las, ščetin ali kosmatin; tudi podobe lusk, bodljik, bradovic, mehurčkov i. dr.

Pod. 12.

niso ravno redke. (Gl. pol. 12.) Iz same mnogovrstnosti trihomovih podob sledi, da so njihova opravila različna. Brez dvojbe podpirajo lasje, zlasti če so gosti, površna kožo. Posebno pa je po poskusih dokazano, da so taki rastlinski deli z debelo klobučino tankih lasic pokriti, ki bi bili sicer v nevarnosti, da jim premočna svetloba ne škoduje, torej mladi listi i. t. d. Tako n. pr. je listje navadnega lapuha (*Tussilago farfara*) na zgornji strani z gosto klobučino pokrito, dokler popolnoma ne ozeleni. Ker mu potem svetloba ne more več škodovati, lasje postajajo redkejši in naposled celo zginajo. Da so včasih lasje branila proti škodljivim živalim (žuželkam), je tudi na nekaj primerih uže dokazano. —

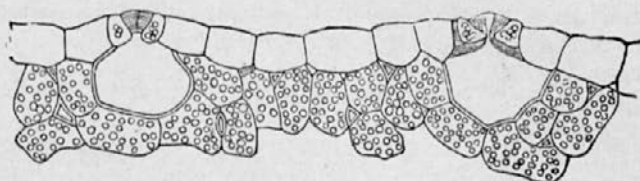
Zgoraj popisana površna koža zadostno brani zelne dele rastlin, in branila bi jih še preveč, če bi ne bilo še jedne veljavne uredbe na njej. Preobilo izhlapevanje vode bi bilo sicer rastlini na kvar. Toda, da se pomika voda iz tal po koreninah in stebelu navzgor v vejice in listje ter prinaša iz tal tudi za življenje potrebnih solij, treba je neogibno, da v zelatih delih nekaj vode iz stanic izhlapeva. Tudi zamena plinov iz notranjih stanic na zunaj in iz atmosfere na znotraj je biten pogoj rastlinskemu življenju. Da je to skoz površno, za hlap in pline nepрониčno kožo mogoče, nahajajo se v njej posebni odpori ali preduhi, rastlinarji jim pravijo reže. V pod. 13.,

Pod. 13.

kazajo del površne kože, vidimo dve od polumescu podobnih stanic omenjeni reži; na prerezu površne kože (pod. 14) vidimo, da je pod vsako režo neka votlina, produšna votlina, iz koje plini na

znotraj med stanice in na zunaj prehajajo. Reže so torej oknica ali vetrila na čudovitem rastlinskem ustroji. —

Pod. 14.

Površna koža, navadno samo jednostaničen sklad, je sicer dovoljno branilo takim rastlinam in rastlinskim delom, ki le malo časa, navadno samo jedno leto, ter v takih okolnostih živé, da niso preškodljivim vplivom podvrženi. Vejcem, vejam, brstém in drugim delom lesenih rastlin, ki imajo prezimovati, bi bila pa tenka koža preslaba obleka. Dolgo trajajočim rastlinskim delom, ki se močno debelijo, površna koža tudi zato ne zadostuje, ker le malo narasta, ter postane zatorej debelejšemu delu pretalna. Površna koža se nad debelejšimi rastlinskimi deli pretrga in razčesne. Treba je torej druge, bolj zdatne odeje; taka je staničje, ki mu periderma pravimo. Periderma nastaja iz felogena, rekše iz sklada razdeljnih, pod površno kožo ležečih stanic. Od dveh iz felogenove stanice po delitvi izvirajočih stanic ostaja jedna felogenova stanica, druga pa se spremeni v trajajočo, plutno stanico. Ker plutne stanice nimajo protoplazme, temveč so le napolnjene sè vzduhom, nimajo tudi življenja. Njihov nalog je samo, da branijo rastlino; zatorej se tudi spremeni vsaj jeden sklad njihove kože v suberin, rekše, v kutinu zelo podobno tvarino, ki je torej za hlap in pline kakor ta-le nepronična, ter je zlasti slaba prevodnica toplote. Kar plutnemu staničju večjo odpornost daje, nego površni koži, je njegova debelost: plutna tkanina je navadno za 2—3 stanice debela koža. Taka odeja je tudi prezimujočim rastlinam dovoljna. Toda na nekaterih rastlinah se plutna tkanina mogočneje razvija in nareja gobasto, mehko, vsled tancih staničnih sten lahko, rujavkasto tvarino, ki je sploh pod imenom pluta znana. Izmed domačih dreves nastavljajo navadni javor (*Acer campestre*), trdoleska ali kapčevje (*Evonymus europaeus*) in skorijasti brest (*Ulmus suberosa*) zlasti ob robovih precej debelo, gabrasto pluto; kar pa v trgovini pod imenom pluta nahajamo in za zamaške in zatike uporabljamo, prihaja od hrasta plutca (*Quercus suber*), nekaj tudi od *Quercus occidentalis*. Na plutci se delitev felogenovih stanic brezkončno ponavlja. Ker se felogenove stanice vsposredno s površjem dotičnega rastlinskega dela delijo, je pluta sestavljena iz pravokotno k površju nanizanih paralelepipednih stanic. V 8—10 letih doseza pluta 17—26 mm debelosti. Zatorej se drevesa v 8—10 letnih dobah omajajo, pri čemer se felogen seveda ne sme

poškodovati. Plutec raste v toplejših krajih južne Evrope (po Španiji, Portugaliji in tudi po južnej Francoskeji, po Italiji, Sardiniji in Korziki) in severne Afrike. Tudi v avstrijskem primorju se nahaja plutec, toda pluta iz teh krajev je luknjičasta in ni za posebno rabo.

Uporaba plute je zelo mnogovrstna; najbolj znana je uporaba za zamaške, za podplate, klobukom za podloge, za plavarske pasove i. t. d. Kot neka redkost se je prej čestokrat navajal plutni samostan; tako se namreč imenuje kraj, ki je na griči blizu mesta Cintra v Portugaliji, deloma v kamen vsekan, čegar stene so s pluto zakrite.

Plutno staničje ima v rastlinskem življenju še velevažen namen. Znano je, da vihar in strela drevesu čestokrat cele veje odlomita; mraz nareja razpoke po deblu, toča in žuželke ranijo včasih nežne rastlinske dele in človek iz raznih vzrokov (po precepljenju, obrezovanju i. t. d.) siloma poškoduje rastlinsko telo. Take rane bi utegnile rastlini škodovati ali pa jo celo uničiti, da nima rastlina sama svojega ranocelnika. Tak ranocelnik je plutno staničje, ki se kmalu nad rano naredi, ter škodljivim vplivom pristop zabrani. Nepoškodovane stanice pod rano se v tacihi slučajih spremene v felogen, ki je matica plutnemu staničju.

Periderma je sicer dovolj zdatno branilo rastlinam; plutec, bukev in nekoliko drugih dreves je, dokler živé, po vseh lesenih delih s peridermo pokritih. Navadno pa vidimo, da so samo mlajše vejice z gladko peridermo pokrite, dočim na stebli in starejših vejah največ dreves nahajamo razdrtih, razpokanih in brazdato skorijastih. Skorija se naredi tako-le: Felogenove stanice navadno v kratkem prestanejo z deljenjem — one umrjó. Ker se stanice periderme tudi ne delijo, ne more periderma narastati in zatorej postane predebelim delom pretesna. Kakor epidermis se tudi periderma pretrga; da ne ostane sedaj rastlina brez odeje, nastane nov, plutne stanice tvoreč felogen, toda sedaj delj vznotraj v stebli. Iz tega felogena nastale plutne stanice ločijo notranje staničje od unanjenja; ker do unanjih stanic ne more po stebli se pomikajoč sok (zaradi neproničnosti plutnih stanic), unanje stanice ne dobivajo hrane in zatorej pomrjó. Unanje zamrlo staničje je skorija; svojo razpokano, brazdato, za vsako drevo značajno podobo pa dobiva od tod, da tudi skorija ne narasta, torej nad vedno debelejšimi deli vedno bolj in bolj poka, dočim na znotraj zmirom nova pluta nastaja, ter rano zaceli.

III. Domač in ptuj les.

Oj gozd prijazni, Bog te sprimi,
In tvoje mehko mladovje!
Ko zrem te spet po dolgi zimi,
Veselo vriska mi srcé.

Boris Mirán.

Navdušen pozdravlja po dolgi zimi pesnik zeleni gozd; in kdo ne čuti ž njim novega življenja v sebi, gledajoč novoporojeno prirodo? Tukaj je veselje in radost, — —

„Mladó, krepkó se zopet čuti,
Ko vidi vse okrog živó;
In mladi čuti v njem peruti
Na dan razpenjajo krepkó.“

Pesnik gleda prirodo, rekel bi, sè srcem; celo drugače jo gleda botanik. Tudi njemu gozd živi, a ne samo, ker slavček v njegovih vejah svoji ljubici prepeva, ali ker veter v listji šumi. Rastlinoznanec vidi vè vsaki rastlini zares nekaj živega, ki se rodi, živi in umira; njemu je oni-le hrast zares siv starček, ki se je zares v vejah in listji pomladil; njemu je pomlad zares čas pomlajenja in poroda; on pozna sile in zakone, ki so to ustvarili. In zopet drugače gozd gozdar gleda. Tudi on se veseli novega življenja, toda ne more si kaj, da si ne bi mislil, koliko bode to ali ono drevo doneslo, za kaj bi bil les najpripravnejši i. t. d.

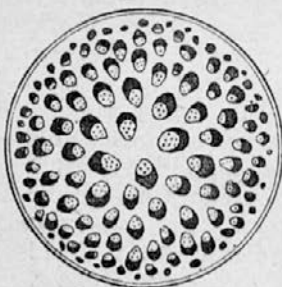
Poskusimo si jedenkrat z očmi rastlinoznanca in gozdarja drevo pogledati. Steblo drevesno je leseno; kaj pa je les?

Lesena je zibel, v katero te je v prvič mati položila in lesena bode rakev, v katero te položijo vè večni mir. Od zibeli do rakve ti služi les vsak dan, v nebrojnih okoliščinah: les nosi streho tvojega domovja in tebe v daljne dežele po morji; na leseno mizo se ti poklada sladko vince, ki ga v lesenih posodah hraniš; iz lesene piščali ti donijo mili glasovi in lesena je podoba križanega in drug kinč cerkve in tvoje sobice; les je zakladnica solnčne toplote dolgih let, ki ti po zimskih večerih tako prijetno ogreva tvoje stanovališče; iz lesa dela nova obrtnost papir, plin, ocet, spirit, deget i. t. d. Kdo ti lahko našteje vse slučaje, v katerih brez lesa težko ali celo ne izhajaš? V naših časih pokončavanja, ko so postali gozdi vsled tega redkejši, so začeli stoprav vrednost lesa ceniti. Nadomeščajo ga z železom ali s premogom, in to čestokrat prav uspešno, toda vselej in povsod se ne da nadomestiti z nikako stvarjo. Les je vekoma našemu gospodarstvu silno potrebna reč in torej vreden, da si ga nekoliko natančneje ogledamo.

Znano je, da ne narejajo vse rastline lesa, temveč lesenim rastlinam (drevju in grmovju) nasproti postavljamo zelnate rastline, dasiravno tudi v zelnatih rastlinah včasih posamezni deli ole-

sené. Gotovo si se, prijazen čitatelj, uže kedaj razsrdil nad trdimi kosci v hruškah, ali pa v bredovkah (Kohlrübe), ali pa, če maraš za šparglje, nad žilavimi, namestu mehкими mladikami. Glej, les te je razsrdil in dela mnogo nevolje vrtnarju, ki tak sad in zelenjavo prodaja, dočim gozdarju, kjer dela debela debela in veje, srce razveseljuje.

Les je sestavljen iz cevnatih povezkov. Vzemi pecelj značnega velikega pripotca (*Plantago major*); če ga pretrgaš, zapaziš, da iz pretrganega konca moli precej debele, prožne in raztegljive niti. Prereži podolgič suho koruzno steblo; s prostim očesom zapaziš v strženasti tvarini podolžne niti. Te podolžne niti ali klopoci so cevni povezki, kojih le malo rastlinam (glivam, algam, lišajem in nekaterim mahovom) primanjkuje; ko po pecljih izstopijo v liste, delajo cevni povezki listna rebra ali žile. Staničju brez kožne tkanine in cevnih povezkov pravimo osnovno staničje. Torej je rastlina sestavljena iz kožnega in osnovnega staničja in iz cevnih povezkov. —

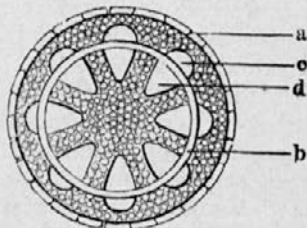
Pod. 15.

Razvrstitev cevnih povezkov v deblu je, ako se ne oziramo na menj važne tajnocvetke, dvojna: v deblu jednokaličnic (monocotyledones) so povezki nepravilno v osnovno staničje vstlani; ob sredini je menj in debelejših, proti kraju tanjših, toda bolj zgoščenih povezkov (gl. pod. 15, ki kaže povprečen prerez palmovega stebela).

V steblih storžnjakov igličnatih drevov (coniferae) in dvokaličnic (dicotyledones), t. j. vseh naših lesenih in tudi v obilnejšem delu zelnatih rastlin, stojé cevni povezki v kolobarji (gl. pod. 16 c, d; podoba je presek v obrazcu precej povečanega jednoletnega dvokaličnega stebela). Osnovno staničje se tukaj deli v notranji, s povezki obdani del (stržen) in v zunanji del, med povezki in površno kožo (a), kateremu se lubje pravi. Med povezki ležeče, stržen z lubjem vežeče osnovno staničje se „strženovi stremeni“ imenuje.

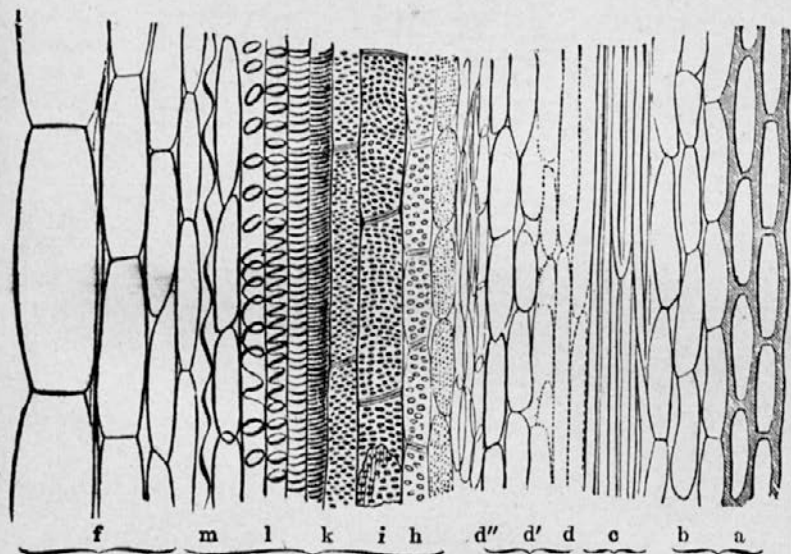
Vzemimo z nova drobnogled in pogledjmo si, kak da je tak povezok? Našli bomo, da je povezok iz različnih stanic sestavljen, ter da niso povezki različnih rastlin jednaki. Sploh se bodemo uverili, da imajo povezkovke stanice tendenco podolžiti se vzporedno z rastočo osjo, ter da se na vsakem povezku dva dela razlikujeta: stanice jednega dela se jako rade debelé in le-

Pod. 16. a, b, c, d. Diagram of a circular cross-section of a stem showing vascular bundles arranged in a ring. Labels a, b, c, and d point to different parts of the stem's structure.

Pod. 16

sené — leseni del ali ksilem; povprečne stene lesenih, druga nad drugo nanizanih stanic, deloma zginevajo, tako da nastajajo otle cevi (zatorej se imenujejo cevni povezki), iz katerih navadno protoplasmatična vsebina izgine; cevi so sè zrakom napolnjene. Po podobi udebeljenja stanic imenujemo cevi pikaste in mrežaste (gl. pod. 17. *h*, *i*, *k*. Pod. kaže podolžni presek jednega poveзка), cevi kolobarnice in zavojnice (pod. 17. *l*) i. t. d. Mimo pravih cevij so v lesenem delu tudi druge vrste lesenih, s pravimi cevimi pomešanih stanic. Stanice družega dela cevnih povezkov, kateremu lika pravimo, so obratno sočnate, in večinoma tenkostenaste.

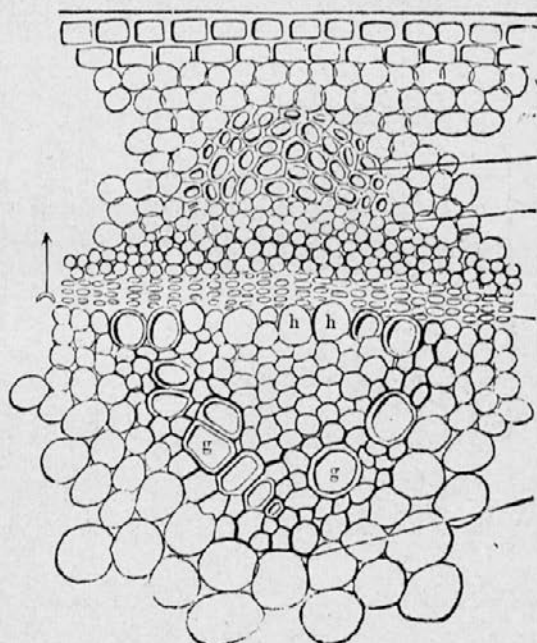
Pod. 17.

Le včasih redke, včasih pa mnogobrojne ličnate stanice so navadno jako udebeljene, toda kakor nobene ličnate stanice, tudi one nikoli ne zlesené, temveč so mehke in gibčne.

Velika razlika med cevnimi povezki pa je ta, da se v nekaterih nahaja poleg lesenega in ličnega dela še jedna plast delilnih stanic, takozvano tvorilno staničje ali kambij; v drugih pa tvorilnega staničja ni. Prvi so „neograjeni“, poslednji „ograjeni“. (Pod. 18. je presek neograjenega poveзка sè sosednjim staničjem: *a a* površna koža, *b* lubje, *c* lika, *d*, *d'*, *d''* tvorilno staničje ali kambij, *g*, *h* cevi z lesenimi stanicami, vmes *e*, *f* stržen; pod. 17. kaže ravno tisti cevni povezek v podolžnem, radialnem preseku). Razlika med neograjenimi in ograjenimi povezki pa je zato znamenita, ker se poslednji, kadar so popolni, ne morejo podebeliti; stebela palm, lilij, trav i. t. d. (jdnokaličnic) se ne podebelé veliko.

V neograjjenih povezkih pa narejajo tvorilne stanice vsako leto z nova mlade stanice; tako povezok od leta do leta oteka.

V deblu storžnjakov (igličnatih drevje) in dvokaličnic, h katerim spada vse naše listnato drevje, so cevni povezki neograjjeni in stojé, kakor smo omenili, v kolobarji. Da urazumemo, kako da se podebelé naše lesene rastline, treba je še sledeče omenjati: v strženovih stremenih, ki ločijo pojedine povezke, spremené se

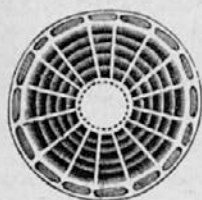

Pod. 18.

stanice med tvorilnim staničjem sosednjih povezokov v razdelilne stanice; tako nastane nepretrgan kolobar razdelilnega staničja, takozvani debelilni kolobar (gl. pod. 16 *b*). Debelilni kolobar cevne povezke tako deli, da so leseni deli (pod. 16. *d*) v vseh povezkih na notranji, lika pa na zunanji strani kolobarja (pod. 16. *c*). Tvorilne stanice narejajo v svojem razvoji vsako leto na znotraj lesene, na zunaj lične stanice; toda naglašati nam je, da se les močnejše debeli, nego lika.

Spomladi nastale lesene stanice so širne in tenkostenaste, proti jeseni nastale pa bolj in bolj ozke in debelostenaste; zatorej je pomladansk les rahel, jesensk gost; prvi prehaja polagoma v poslednjega. Med zimo tvorjenje stanic prestane, ter se prihodnjo

pomlad zopet začne; zato pride za najgostejšim lesom pretekle jeseni najrahlješi pomladanski les. Meja med ekstremi v gostosti lesa se na preseku debla s prostim očesom spoznava kot krog. Ker se vsako leto naredi tak krog, ima deblo na preseku več tacih koncentričnih krogov in sledi iz tega, da ima deblo toliko krogov, kolikor let je staro, in imenujemo po pravici kroge letnice (gl. pod. 19. presek peteroletnega debla). V nekaterih tropskih krajih, kjer rastline neprenehoma enakomerno rasto, ne zapaziš se ve da na deblu

Pod. 19.

letnic. Tudi na liki ni letnic, ker se lika preslabo debeli.

Ker se osnovno staničje prav malo debeli, je deblo večletnega igličastega ali listnatega drevesa tako le ustrojeno: največji del debla obstoji iz lesenih delov cevnih povezok; leseni del obdaja navadno celo majhen stržen (velik stržen ima n. pr. črni bezeg, *Sambucus niger*); leseni del pretezajo radialni, ozki trakovi (strženovi stremeni), kojih časih niti ne zapaziš, spozna se jih pak na tem, da se les v črti trakov najrajše da cepiti, ter da so take razkolne ploskve gladke in leskeče. Samo s prva nastali stremeni segajo do stržena, drugi pa samo do letnice, s kojo so nastali. Les obdaja debelilni kolobar. Like je v starejših deblih navadno samo tenka plast, kajti lubje in lika se navadno uporabljata za narejanje skorije (gl. 2. list), ki deblo na zunaj zakriva.

Čim počasneje drevo raste, tem ožje so letnice in tem gostejši je les; na hitrost rasti vplivajo tla, podnebje in druge deloma menljive razmere; zato se širina letnic za različnost drevesa ne da določiti. Našteli so n. pr. na 24 mm debelih kosih lesa sledeče številke letnic: jesenovina 2—14, jelkovina 5—9, mecesnovina 5—20, borovina 17—25, jelševina in črešnjevina 6—12, bukovina 6—37, mahagonovina 6—24, hrastovina 9—21, tisovina 20—100.

Toda niti na istem deblu niso vse letnice jednake širnosti in tudi jedna in ista letnica je navadno na severno stran ožja, nego na južno. Največja razlika gledé gostosti je med starim in mladim lesom; stari ali „zrel les“ v sredini debla je trši in se včasih po temnejši šari od mlajše, mehkejše „beline“ razlikuje.

V deblu jednokaličnic (palm, lilij i. t. d.) so cevni povezki ograjeni, torej se ne debelijo; ker so, kakor smo rekli, nepravilno v osnovno staničje vstlani, se tudi ne more narediti skupno leseno telo. O lesu v pravem pomenu besede torej pri teh rastlinah ne moremo govoriti. Lesu jednaka tvarina, se ve da brez letnic, se nareja v deblu palm in nekaterih drugih drevnatih jednokaličnic tako, da nekateri deli osnovnega staničja zlesené ter povezke v skupno telo vežejo.

Kemična podstava vsakemu lesu je staničnina, iz koje lesnina nastaja; v različnih vrstah lesa so našli: ogljika 50·19—48·53 %, vodika 6·43—6·30 %, kisika 43·38—45·7 % in nekaj dušika. Iz teh številk sledi, da je sestava različnih vrst lesa skoraj jednaka, ter da imajo posebna svojstva, po katerih se različni lesovi razlikujejo in od katerih je porabljenost in vrednost lesa zavisna, imeti svoj vzrok v različnostih nadrobnega ustroja. Vrednost in porabljenost lesa določujejo primerna teža, trdnost, žilavost, prožnost, cepkost ali razkolnost, trdnost, trajnost in vročina pri kurjavi i. t. d.

Gledé trdnosti, ki je za marsikako uporabo lesa merodajna, razločujemo navadno trd in mehke les. Natančnejša je ta-le stopnjatev trdnosti: 1. jako mehke les (lipovina, topolovina in vrbovina); 2. mehke les (jelkovina, smrekovina, borovina, mecesovina, jelševina in brezovina); 3. malo trde les (bukovina, hrastovina, orehovina, jablanovina, hruškovina in kostanjevina); 4. precej trde les (jesenovina, slivovina, brestovina); 5. trde les (javorovina, gabrovina, divja črešnjevina in tisovina); 6. jako trde les (glogovina); 7. les trde kakor kost (češminovina); 8. trde kakor kamen (ebenovina). —

Gledé toplote uče poskušnje, da dajejo različni lesovi, če se sežgó, kakor so blizu jednako sestavljeni, tudi blizu jednako količino toplote. Gabrovina daje n. pr. 3100, hrastovina 2400—3000, jesenovina 3000—3500, javorovina 3600, bukovina 3300—3600, smrekovina 2800—3700 toplotnih jednot. Velika je pa razlika med lesovi gledé na gorenje samo. Mehka in lahka drva narejajo mnogo jadrno gorljivih plinov; njihova luknjičavost in lahek ustroj pospešujeta pristop vzduha k žarečemu oglju. Vsledi tega dobi se uren, a kratek učinek. Trda in težka drva dajejo ravno obratno mnogo polagoma zgorečega oglja. Lahka drva torej dajejo velik plamen, oglja pa je pičlo, dočim težka drva s slabim plamenom goré, oglje pak daje veliko, dolgotrajno vročino. Ako je torej treba urne toplote za kratek čas, ali ako je treba reči, ki so od ognjišča oddaljene, razgrevati, kakor v steklarnicah, porcelarnicah, lončarijah i. t. d., se priporočajo mehka drva. Ako pa je treba dolgotrajne toplote, vplivajoče na mestu, kakor v parovnikih, v pečeh in kaminih, imajo trda drva prednost, kajti oglje daje več toplote, nego plamen. —

Ker sta naše domače lesovje in njegova uporaba većinoma gotovo znana, naj omenim samo, da se pri nas sledeče lesovine porabljajo: 1. storžnjaki, z većinoma mehkim lesom (smreka, jelka, mecesen, bor), nekaj trša je brinovina; 2. skledičnice (cupuliferae) nam dajejo trde les, ki ima dolgo trajnost in je torej posebno pripraven za stavbe (hrastovina), pa tudi najboljša drva za kurjavo dobivamo iz te vrste (gabrovina in bukovina), zaradi žilavosti rabi se leskovina za obroče; 3. jablane (jablanovina, hruškovina, jere-

bikovina in glogovina), slive (slivovina, trnovina in črešnjevina) in orehi (orehovina) dajejo deloma lep les za mizarške, deloma trd les za strgarske zdelke; 4. Za gotove, posebne svrhe časih izvrstne lesove dajejo: vrbe (vrbovo šibje za vezanje in pletenine), topolovina za lahke zaboje i. t. d.), breze (brezovina za kolarske izdelke, na Ruskem rabijo brezov deget za jufto; jelševina nima velike vrednosti); lipe (lipovina je sicer mehka, toda jednako gosta, se po sušenju ne upogiblje in ne razpoka, zatorej je pri mizarjih, strgarjih in rezbarjih zlasti za svete kipe zelo priljubljena; od tod je menda nastala vera, da blisk v lipo ne zadene); bresti (brestovina v trajnosti ne zaostaja za hrastovino, ter je posebno črviči ne zajedajo, zato je za stavbe na vodi, za strojne dele i. t. d. pripravna); jeseni (po jesenovini posebno mizarji povprašujejo); javorji (javorovino zaradi trdosti mizarji in strgarji radi izdelujejo); omeniti je še: drenovina (jako trd les), krljikovina (oglje je najbolje za strelni prah), bezgovina i. t. d.

Spoznavanje inozemskih proizvodov je tudi kakih 20—30 tujih lesov v Evropo upeljalo, ki so sedaj deloma uže jako razširjeni; utegnilo bi menda zanimljivo biti nekaj o najznamenitejših takih lesov poizvedeti.

Za jako ličen les je znana mahagonovina. Prava mahagonovina se dobiva iz ameriškega mahagonovca (mahagoni je domače ime drevesa *Swietenia Mahagoni* L.) v južni Ameriki in zapadni Indiji. Žal, da se je vsled brezozirnega izsekavanja število dreves uže silno skrčilo.

Trda, težka, gosta in tenko ustrojena mahagonovina je sprva rumeno-rdeča ali rujavkasta, potem postaja temno-rujava in naposled skoro črna. Vsled kakor svila se bliščecih strženovih stremenov in mnogih luknjic je na preseku drobno načrtana in lepo progasta ali plamenasta, ter se da krasno ugledati. Mizarji jo najbolj čislajo in jo porabljajo za oplate. Mahagonovina se imenuje tudi drugi, pravi mahagonovini več ali menj podobni lesovi; precej čislana je „španjska mahagonovina“ druge vrste istega rodu (*Swietenia*) na Haiti, Kuba in na Bahamskih otocih; „madeirsko mahagonovino“ od *Swietenia senegalensis* rabijo posebno za oboje, za mikroskope. „Neprava mahagonovina“ od *Persea indica* na kanarskih in azorskih otokih je v trdosti in lepoti pravi mahagonovini jednaka. Jako trajna je „bela mahagonovina“ od *Anacardium occidentale* na otokih Haiti, Kuba in Jamajka; „novoholandska“ mahagonovina je gost, rudeč, po vijolicah dišeč les od *Eucalyptus gigantea*, novo-holandskega gumovca, precej visocih dreves, ki sestavljajo $\frac{1}{5}$ vseh gozdov avstralske celine.

Palisandrovina (franc. palisandre od palissant²⁾, Jakarandovina (lat. *Jacaranda* po braziljanskem imenu dreves) so imena temno-rujavih, vijoličasto se bliščecih, črno progastih in pegastih lesov, ki spadajo k najzlahtnejšim, in kojih je najmenj 10 vrst.

Najznamenitejša drevesa so: *Jacaranda brasiliana*, brazilijanski jakarandovec; *J. mimosaeifolia*, *J. obtusifolia* i. t. d.

V Siamu, Peguvi in južni Indiji so bili krasni gozdi indijskih hrastov (*Tectonia grandis* L.) nekdaj narodno bogastvo; brezobzirno posekavanje polagoma rastočih dreves je ta vir blagostanja v južni Indiji skoraj popolnoma uničilo, tako, da je sedaj vlada prisiljena uradnike nastavlјjati, ki gozde nadzorujejo in pred njihovim uničevanjem branijo. Indijska hrastovina ali tekovina (od malabarskega imena za imenovano drevo „theka“) je rumeno-progast, vsled obilne kremenjače silno trd les, ki ga žuželke in živi svedri (*Teredo navalis*) ne zajedajo. Iz teh razlogov je tekovina posebno pripravna za tesianje ladij, ki po trikrat toliko let trajajo, kakor iz drugega lesa. Pri malikovalcih je posebno priljubljen za stavbe svetišč.

Komu ni uže iz sv. pisma znana cedrovina, iz katere je baje kralj Salomon ogredje Jeruzalemskega svetišča stesal? Raziskavanja pri izkopavanju mesta Ninive so dokazala, da pod besedo cedrovina stari narodje niso razumevali samo lesa libanonskega cedra, (*Cedrus libanotica* Lk.), kakor so dotlej mislili, temveč beseda cedrovina je bila skupno ime za „vonjav les“ (*κεδρος*; od *ζέω* goreti, ker so z lepo duhtečo cedrovino prekajali); vsled tega je mogoče, da ogredje glasovitega Salomonovega templja ni bilo iz cedrovine, temveč iz neke tisovine. Iz cedrovine so stari Grki posebno radi delali predalčke za dragocene reči, zlasti za knjige, da jih črviči niso poškodovali; od tod izhaja fraza „cedro digna opera“ in „cedro digna loqui“. Po Pliniji in Teofrastu so egiptovski kralji svoje ladije iz cedrovine tesali; iz cedrovine je bila streha Dijaninega svetišča v Efezu in mnogih cerkvá na vzhodu, zlasti cerkev cesarice Helene v Jeruzalemu i. dr.

Glasovitih libanonskih cedrov, ki so za Hirma še vso goro Libanon pokrivali, se nahaja sedaj v „cedrovem gaju“ pri vasi Bešari pod Libanonskim vrhom samo kakih 400. Te 2000—3000 let stara drevesa stražijo posebni čuvaji, ker so jih deloma Turci v vojskah z blizu stanujočimi Maroniti pokončavali, deloma pa romarji, ki so svoja imena v skorijo rezali, poškodovali. Iz tega, kar smo povedali, je jasno, da je malo ali celo nič cedrovine, s katero se kupčuje, od libanonskih cedrov. Pravo cedrovino daje tudi himalajski ceder (*Cedrus Deodara* Loud.), sveto drevo Hindostanov (*Devadara*, božje drevo), ki se šestokrat v naših umetnih vrtih nahaja in je menda samo povrst libanonskega cedra, kakor tudi atlantski ceder (*Cedrus atlantica* Loud.) iz severne Afrike. Poslednji je neki dajal kakor citrona rumen, od Rimljanov jako čislán les (*lignum citreum*) za dragocene mize (*mensae citreae*); bile so to okrogle, čez meter široke ploskve na slonokostenih nogah. Za Plinija je bila še neki iz zapuščine Cicerona jedna taka ploskev, za katero je Plinij 50.000 gl. plačal.

Trgovinska cedrovina je les mnogovrstnih dreves. Kot bela cedrovina se prodaja les v južni Evropi rastočega španjskega ali grškega cedra, ali prav za prav brine (*Juniperus oxycedrus* L.), ki je zajedanji črvičev malo podvrženo in je starim narodom za male like služil. Beli severno-amerikanski ali virginijski cedar močvirnik (*Taxodium distichum* L.), ki daje najboljši igličast les v severni Ameriki. Rudeč, lepo duhteč les daje rudeča ali virginijska brina (*Juniperus virginiana* L.), ki se za rudečo cedrovino prodaja in je navzlic majhni teži jako vztrajen; rabi se za smodkine skrinjice in zlasti za ogrinjanje svinčnikov („svinčnikov les“). Znani fabrikant Faber v Stein-u pri Nürnbergu porabi na leto po 6000 centov takega lesa; toda po Neesu pl. Esenbecku je največ ameriškega svinčnikovega lesa od *Juniperus Bermudiana*.

Cedrovina se pravi tudi lesu raznih vrst „*Cedrella*“, (*Cedrella odorata* L. duhteča cedrova jelka i. dr.), ki je po šari in vonjavi cedrovini jednak, ter se rabi zlasti za smodkine skrinjice. —

Uže iz starih časov znana in znamenita je tudi ebenovina; (gr. ἔβενος, lat. ebenus ali hebenus iz hebr. eben, kamen, je za znamenoval po Teofrastu črn, etiopsk les in drevo). Poleg etiopske poznali so stari uže indijsko ebenovino. Danes razumevamo pod to besedo različne, silno trde in težke lesove. Pravo črno ebenovino dobivamo od več dreves: *Diospyros ebenum* Retz., *D. ebenaster* Retz. in *D. melanoxylon* Roxb.; iz vzhodne Indije in Cejlona. Ebenovina je črn zrel les imenovanih dreves, ki je tako gost in enakomerno ustrojen, da se strženovi stremeni jedva z lupo vidijo, in tako trd, da se le težko z nožem reže; mlad les je belkast in v starih deblih komaj za prst debel. Črna ebenovina rabi se za manjše mizarsko blago, zlasti pa za strgarske izdelke. Pravo ebenovino daje tudi Maba ebenus Spr. na Molukih; *Diospyros montana* Roxb. daje progasto, *Diospyros chloroxylon* Roxb. zeleno ebenovino. Zelena ebenovina se pravi tudi lesu od *Brya ebenus* DC. na Antilskih otocih; les je trd in težek kakor prava ebenovina, ter olivast sè svitlejšimi in temnejšimi progami; rabi se zlasti za vložene izdelke. Rumena ebenovina je rujavkast les z zeleno-rumenimi pičicami od *Bignonia leucoxylon* L. na Antilskih otocih; na zraku se les temno porjavji, ter postaja črnkast sè zelenkastim odsevom, ter se rabi za umetne mizarske izdelke. Zaradi velike vrednosti se ebenovina rada ponareja; v to svrho se domači lesovi črno strojijo, n. pr. tisovina (nemška ebenovina), gabrovina, hrastovina i. dr. Francoski kemik Ladry je izumil umetno ebenovino: zmes iz žaganja in živalske krvi se s hidravličnim tiskalom v podobe utiska, ter daje iz ebenovine narejenemu podobno blago.

Silno trd les je nadalje kvajak (*lignum quajaci*) od *Guajacum officinale* L. (guajak je domače ime tega drevesa na otoku Haiti); zelenorujavkast les z rumenimi in črnimi progami (zato tudi ko-

zav les, Pockenholz, imenovan) se rabi za kroglje pri kegljanji, za kladva, škripce i. t. d. Prej so rabili kvajak za čistilo krvi (*lignum sanctum*) in je bil toliko čislan, da ga je (leta 1532) veljal funt 4 zlate; danes se v lekarnah rabi kvajakova smola proti reumatizmu, protinu, srabu i. t. d.

Krasen za mizarske zdelke pripraven les je atlasov ali svilen les (Atlas- ali Seiden-Satinetholz) od *Ferolia guianensis* Aubl. v Gvijani; gost, trd in trden les je rumeno-rudeče barve in se sveti kakor svila.

Najtrši les je pač „jeklen ali železen les“; tako pravijo lesu različnih dreves, večinoma iz tropičnih krajev, ki je silno trd in težji, ko voda (tako, da v vodi utone). Prav jeklen les od *Metrosideros vera* Rumph. na Moluških otocih je tako trd, da se samo, kadar je svež, z navadnim orodjem da rezati; iz njega delajo skoraj nepokončljiva sidra, krmila i. t. d. Železen les pravijo tudi lesu sledečih dreves: *Swartzia tomentosa* D. C. iz Gvijane, *Cupania sideroxylon* Lam. (železni les burbonski), *Sideroxylon inerme* L. (Kapski železni les) i. dr.

Nekateri lesovi so zaradi prijetne vonjave priljubljeni. Sem spada „rožni les“ (rusk. asphalt), ki se zlasti v Angliji ceni kakor najlepši in najdražji razkošni les. Dobiva se od *Amyris balsamifera* L. (amerikanski rožni les), *Xanthoxylon emarginatum* v Jamajki, *Cordia myxa* L. vè vzhodni Indiji in Egiptu, i. dr. drevesa. Iz lesa poslednjega drevesa so neki bile shrambe, v katere so stari Egipčani mumije polagali. Rožni les (*lignum Rhodii*) pravijo lekarji in dišavarji tudi lesu iz korenin in spodnjih deblovih delov od *Convolvulus scoparius* L., grma kanarskih otokov, kateri, če ga stereš, po rožah duhti. Iz tega lesa so prej delali z destilacijo duhteče „rožno olje“ (*oleum Rhodii*); sedaj se rabi za strgarske zdelke.

Trda, gosta, svitlo rumeno-rudeča in jako dišeča santalovina (*Santelholz*, arab. Ssandel, sanskr. tschandāna, malajsk. tsjendan) od *Santalum album* L. vè vzhodni Indiji ima ukus po dobrodišečih zeljih. V Indiji je sekanje santalovih dreves deloma vladni monopol. Zaradi vonjave si Indi sè zmocenim lesom kožo utirajo, kar tudi hladi. Kitajci delajo iz santalovine dragocene oplattice, pahljače i. dr. orodje; maliki v buddhaističnih svetiščih so večinoma iz takega lesa; največ se ga rabi pri Kitajcih za kadilo v templjih in pri pogrebih in v Arabih za kadilo po hišah. Po Sendvičevih otocih sestavlja *Santalum Freycinetanum* Gaudich. velike gozde; dišeč les se v Indiji za fine mizarske zdelke visoko čisla. Iz njega se dobiva tudi santalovo olje, ki se z rižnim sluzom rabi za dišeče kadilne svečice (kitajski kapucinarčki). Vzhodna Indija je slednjič domovina *Pterocarpus indicus* W. in *Pt. santalinus* L. fil., kojih krvavo-rudeč, črno-žilast, težek in duhteč les je „rudeča santalovina“. Temnejšim, v vodi potapljajočim se

kosom tega lesa pravijo kaliaturni les (bois de Caliatour. Morebiti se po kraji, od koder se dobiva, tako imenuje (?). Rabi se za mizarske in strugarske zdelke, posebno pa kot barvilo; zlasti mizarji ga pri nas kupujejo v nastrganih koscih in ga rabijo za uglajanje pohištva, da dobi les lepo rudečo bojo.

Tako smo prišli do bojnih lesov, kojih barvilo se pri barvanji rabi. Rudeč les, z rudečim barvilom (brazilin) izvira od raznih vrst roda *Caesalpinia* (*C. echinata*, *C. brasiliensis*, *C. erista* i. dr.) vè vzhodni Indiji, Ameriki, na Antilskih otocih in je povsod znan kot rudeča „braziljka“ (nem. Brasilienholz ali Fernambukholz). Portugalska beseda „brazza ali brasa“ pomeni žareče oglje; braziljka se torej imenuje, ker je les žarečemu oglju podoben. (Brazilija ima neki po mnogih braziljkovih gozdih svoje ime). Če se zviri, dobi se iz braziljke lepa rudeča ali vijolična barva; komu niso iz mladih let v blagem spominu rudeči piruhi ali pisanke, ki se z braziljko barvajo? Z braziljko se barva volna, svila in bombaževina, toda ne stanovitno; stanovitno tinto dobimo iz braziljke z galunom; barvilo z lakom pak (tako zvano okroglo kredo, kugellack) z galunom, kredo in škrobom. Barvilno moč braziljke je iznašal nek Francoz, ko je srajco z lugom iz pepela tega drevesa izpiral. Kot Nikaraguvanski les se nahaja braziljka tudi v trgovini in se rabi za oplatice, zlasti pa za loke pri goslih.

Svitlo-rujavo, po vijolicah duhtečo „višnjevo braziljko“ (*lignum caeruleum* ali *campechianum*) se dobiva od mehikanskega in tudi na Antilske otoke presajenega drevesa. *Haematoxylon campechianum*, ki je tudi zato spomenito, da pod njim ne raste nobena rastlina, dasi ravno analiza ne najde v njem nobenega strupa, temveč samo trpke tvarine. Vlažen les izhlapeva nek po čreslovini in lesnem ocetu dišeč hlap, da na ladjah, če je ta les na njih, vse rastline pomrjó. Barvilo iz lesa „*haematoxylon*“ pa je od najvažnejših za barvanje v modri, vijolčasti, rujavi in črni boji.

Rumena braziljka dobiva se od v južni Evropi domačega „jelenovega roga“ (*Rhus cotinus* L.) in je znana kot „ogrška rumena braziljka“ „fustik“ ali „fizet“ (angl. *fustic*; fizet od srednov. lat. *fusētum*, strojarsko drevo, starolat. *fustis*); rabi se za oplatice in zlasti za barvanje usnja. Rumena braziljka se imenuje tudi les od *Maclura tinctoria* L., ki se rabi za barvanje volnatih in bombaževih rečij, pa tudi za vložene mizarske zdelke; privaža se iz Brazilije, Gvadelupe i. t. d. Na Bahamskih otocih služi *Acacia bahamensis* na kapu *Crocoxylon excelsum* za barvilo na rumeno.

IV. Lika in rastline za predivo.

Z draginami polni predele dišeče,
In prejo vrti na vreteno berneče,
Nabira v omare, očistjene peg,
Bliščačo volnino in platno ko sneg,

Po Schiller-ji posl. J. Vesel-Koseski.

Si-li dragi čitatelj, ko si videl, kako upogiba silen vihar slabo bil, uže kedaj pomislil, zakaj da je ne ulomi? Kako je večni stvaritelj dozdevno tako omahljivi in nežni travici podelil toliko trdnosti, da se upira toliki sili z uspehom?

Pod. 20.

Najznamenitejših uvetov jeden, da rastlina raste in sploh živi, je neka trdnost njenega telesa in zadostno trdna zveza njenih organov. Toda, ker so različne rastline in razni organi iste rastline različnemu mehničnemu delovanju podvržene, je treba vsakemu drugih uredbe za trdnost. Mislimo si n. pr. kako drevo: deblo ima nositi koš, ki je nanj kakor na steber uprt; da se ne stlači deblo, treba mu je stiskoporne trdnosti; napošev ali horizontalno stoječe veje morajo biti, da jih lastna teža ne ulomi, lomoporne; pecljem težkih plodov treba je trgovorosti i. t. d. Mnogovrstnejša mora trdnost biti, kadar vihar razsaja: deblo in veje morajo biti zavarovane, da se ne ulomijo, listju je treba branil ob robovih, da se ne razcunjajo, in da vihar dreves s koreninami ne izdira, morajo te, kakor sidrine vrvi, držati nadzemeljsko deblo.

Da izvemo, katero staniče rastlini daje vsakojako potrebne trdnosti, oglejmo si liko nadrobneje.

V liki nahajamo navadno tri vrste stanic: 1. „cevi sè siti“; tako pravijo podolgastim, drugej nad drugo nanizanim stanicam, ki se od pravih cevij samo v tem razlikujejo, da je medstenje kakor sito luknjasto (gl. pod. 20), ne pa kakor v cevih popolnoma raztvorjeno. 2. „Lični parenchim“, t. j. podolgate, vretenaste ali vlaknaste stanice. 3. „Prave lične stanice“. Cevi sè siti in lični parenchim, sestavljena iz tenkostênih stanic, delata mično liče (Weichbast), nasproti većinoma debelostênimu pravemu ličju.

Ker nastaja liče, kakor smo kazali v 3. listu z lesom, iz ravno tistega delilnega staničja (kambija), ter sta les in liče v cevnih povezkih združena, so dolgo mislili, da imata tudi jednako nalogo. Stoprav l. 1874 je Schwendener dokazal, da je ličju namen, rastlini dajati potrebne trdnosti, dočim ima les

poseben nalog, prevajati sokovje po rastlini, da sta torej v povezkih mehanični in vodeči sistem združena.

Izmed ličnih stanic so prave lične stanice najpripravnejše, da dajejo rastlinam potrebne trdnosti, in so zato največkrat v to svrhu v rabi. Nanje se bomo najbolj ozirali, če poskušamo na vprašanje odgovorjati, kako da imajo ravno te stanice svojemu namenu najpripravnejši ustroj? Dolgost ličnih stanic je sicer zelo različna, toda med njimi nahajamo najdaljše rastlinske stanice. Navadno so po 1—2 mm dolge, pri lanu pa dosežajo 20—40, pri konoplji 10, pri koprivah 77, pri kitajski konoplji (*Boehmeria nivea*) 220 mm. Vretenaste, ob koncih šilaste stanice se s šilastimi konci med sosedne stanice urivajo, ter ž njimi zrastajo. Jasno je, da je taka zveza dotikajočih se stanic trdnejša, kakor če se stikajo samo poprečne stene. Stene ličnih stanic so vselej in sicer razun redkih izjem povsod enakomerno udebeljene, tako, da so v svitem jako utesnjene (gl. pod. 22). Nadalje nas različni razlogi učé, da si imamo lično stanico navadno misliti, kot iz več z drobnogledom nevidnih vlaken zasukan povezok, s preduhom v sredini, nalik vrvi sè zavojito zasukanimi vlakenci, kar po mehaničnih zakonih njihovo trdnost silno poveča. Slednjič je še omeniti, da so stene ličnih stanic iz nespremenjenega staničja in zato jako gibčne; gibčnost je posebna lastnost likam.

Da so iz takih stanic sestavljena lična vlakna silno trdna, ni dvojbe, toda poskusi Schwendenerovi so imeli nepričakovan uspeh. Schwendener je našel, da nosi trak iz ličnega staničja, ki ima kvadratni milimeter v preseku 15—20 kg, kar je gotovo silno veliko, če pomislimo, da ravno tak trak iz kovnega železa nosi 21.9 kg. Dočim torej ima liče skoraj toliko nosilno moč, kakor kovno železo, je pa dosti raztežnejše, kakor vse kovine. Če se 1000 mm dolga kovna žica uteži pod mejo prožnosti, se podaljša za 1 mm, jednako dolg ličnat trak pa za 10—15 mm. Tolika raztežnost mora gotovo rastlinam biti v prid, ker jih veter skoraj neprenehoma sem ter tja upogiblje. Kakor stavbar na to gleda, da z malim materijalom kolikor mogoče trdno sestavo izpelje in v to svrhu posamezne dele po mehaničnih zakonih med sabo zveže, ravno tako ravna tudi priroda. Osupljivo natančno se ujema razvrstitev mehaničnih tkanin v rastlinskem telesu sè stavbenimi načeli. Vsaka rastlina in vsak rastlinsk del ima ravno tam in take lične povečke, kakor in kjer jih je gledé unanjih okolnostij in nevarnostij, da se ne zlomijo, stlačijo, razcunjajo i. t. d., po mehaničnih zakonih najbolj treba.

Preobširno bi bilo natančneje to poglavje razmotravati. Splošno zanimljivo bi utegnilo le še biti, ako si nekoliko takih rastlin ogledamo, kojih liče ima v človeškem gospodarstvu posebno važnost. Ravno tiste lastnosti, namreč dolgost stanic, njih žilavost in trdnost, gibčnost in trajnost, katere liče v rastlinskem telesu

nalog določujejo, imajo tudi za nas veliko vrednost. Ličje nam daje najpripravnejša vlakna za prejo, iz katere si delamo uže iz davno preteklih časov večino svojega oblačila in mnogovrstne druge reči za vsakdanjo rabo. Le redkoma so navedene lastnosti v tolikej meri združene, da je ličje za naše potrebe pripravno, zatorej je število „rastlin za predivo“ razmerno majhno.

Da se loči ličje, ki je samo za prejo pripravno, od drugega staničja, treba je dotične rastline posebnemu procesu podvreči: navadno se rastlina najprej rosi ali moči, da lepivo med vlakenci segnije, vlakenca pa ostajajo krepka, neraztvorjena. Tako preustrojena (zrošena ali pomočena) rastlina se dobro posuši in na trlicah stare, t. j. vsled sušenja krhek les se na drobne kosce razdrobi, leseni kosci se ločijo po otepanji s tresivnico popolnoma. Na tak način pridobljeno predivo ima še več ali manj v trakove združenih vlaken. Zato se še na grebenu omika, da se vlakenca popolnoma razdružijo, da se zmetava in zapletena vlakna (kuke ali tulje) odstranijo. Popisanemu, zlasti pri lanu navadnemu ravnanju jednako je tudi ravnanje pri drugih rastlinah.

Prvo mesto med rastlinami za predivo zavzima obče znani

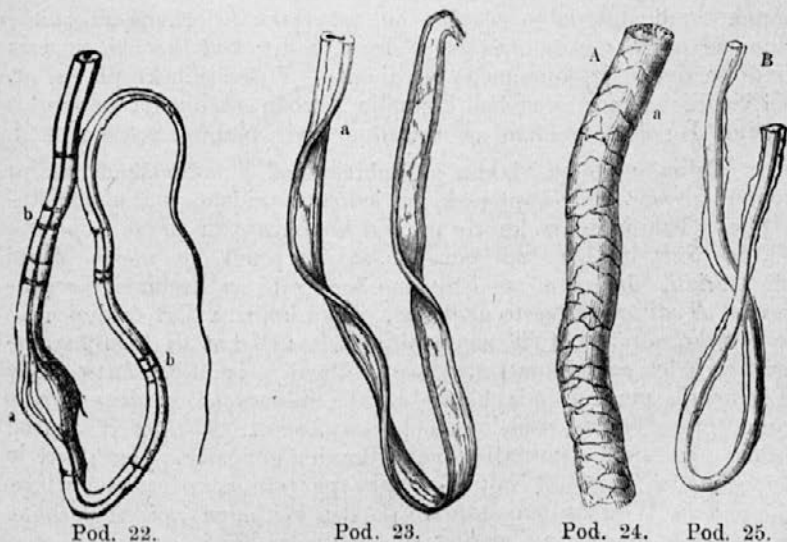

Pod. 21.

lan (*Linum usitatissimum* L. gl. pod. 21). Kot vse kaže, se je lan najprej, in sicer uže v predzgodovinskih časih, v orijentu sejali; laneno predivo je najstarejše rastlinsko predivo. V Egiptu se je platno tkalo pred 4500 leti; ker orientalski jeziki lanenega prediva od bombaža ne ločijo, ni lahko razsoditi, na kaj se mora pri besedi „byssus“ misliti, če Herodot piše, da so Egipčani mumije v pasove iz „byssus-a“ povijali. Nasproti večini zgodovinarjev trdi Ritter, po mikroskopičnih izsledovanjih Bauer-a in Thomson-a ni dvojbe nad tem, da so byssusovi pasovi platneni. Feničanje in Židje so imeli platneno obleko, šotore, jadra i. t. d. Iz Azije so prinesli lan v Grke: Homer govori o platnenih oklopih (λινωδώραζ); v Herodotovih časih je veljala platnena obleka za bujno in mehkužno. Rimljani so se po večjem z volnino oblačili, zatorej so malo lanú sejali; toda čislali so platno visoko. Zlasti ženske in duhovniki so se ž njim kinčali; tudi brisače in prtíči, katere si so gostje sami k gostijam prinašali, so bili platneni. Za Cicerona dobivali so Rimljani razširjeno, razkošno platneno obleko iz orijenta. Od Grko-Rimljanov se je razširila rastlina in ž njo ime (gr. λίνον, lat. linum, kelt. lin, nem. lein,

šlavj, lan) med Germani, Kelti, Slavjani i. t. d. po vsej Evropi, v katerej se danes seje do 65., na Ruskem do 64. st. sev. šir. V Avstriji se seje lan posebno po slavjanskih deželah; na Českem se pridelava na leto 250.000, na Moravskem 140.000, v Šleziji 19.000 centov prediva. Največ evropskih držav dobiva lanenega prediva in semena iz Rusije. L. 1871. se je n. pr. izvozilo iz Rusije 24. milij. četvrt (1 četvrt = 2.079 *hl*) lanenega semena, v vrednosti 28.7 milij. rubljev, 9 milij. pudov (pud = 16.381 *kg*) prediva (vrednosti 50 milij. rubljev; 1 rubelj = gld. 1.62), in 930.000 pudov kuke za 2.35 milij. rublj. Zraven tega izvažava Rusija za 2 milij. rublj. lanene preje in nekaj drugih lanenih izdelkov. Vsega skupaj znašajo dohodki za lan in lanene izdelke 84 milij. rublj. — zares lep denar! Rusko predivo ima dolga vlakna, sicer pa ni prefino. Najfinejše predivo prideluje Irška; irsko predivo je nežno, svetloplavo in precej trdno. Ravno tako fino, a zdatno daljše, je plavo ali jekleno-sivo belgijsko predivo; v Belgiji so laneno predivo in njegovi izdelki od več stoletij sem najznamenitejši vir dohodkov; sejanje lanú in obrtnija s platnino zavzima tamkaj najvišjo stopinjo v Evropi. Laško predivo je svitlo, egipčansko izvanredno dolgo, česko, šleško, koroško in tirolsko trdno, sicer pa ne posebno lepo.

Iz lanene preje delajo, kakor znano, različne platnine od najtanjše tančice ali batista do debelega hodničnega platna. Ker se pogostokrat med lanene niti cenejše bombaževe vtkavajo, je važno

Pod. 22.

Pod. 23.

Pod. 24.

Pod. 25.

da se ve, kako se razlikujeta oboji vlakni, kar se da z največjo izvestnostjo le z mikroskopom doseči. Laneno vlakno (gl. pod. 22)

je valjasto, ni zavito, ima jako tanek kanal v središči in se vè vročini okodri; bombažovo vlakno (gl. pod. 23) ima jako tenkostène stanice, tako da se, kadar se posuši, stene stisnejo; tedaj ima podobo traku z udebeljenimi robovi, ter je vselej nekoliko zavito in skodreno. (Pod. 24 kaže mnogo debelejše volneno vlakno, ki je po površnih luskinicah lahko spoznaš; svilena nitka, pod. 25, je gladka, brez kanala in ima često ozek rob iz beljakovine.) —

Poleg lanu se pri nas za predivo največ seje konoplja (*Cannabis sativa* L.). Domovina tej rastlini je Perzija in vzhodna Indija, razširila se je pa uže v starih časih tudi po Evropi, kjer se danes seje do 66. stopinje sev. širine, posebno v Avstriji, v južnih Nemcih, v Poljaki in Rusih; udomačila se je tudi uže v severni Ameriki. Avstrijsko-ogrška država prideluje po 87 milijonov kilogramov konopnega prediva na leto. Največ (150 milijonov kilogramov v letu) se v evropskih državah tudi tega prediva pridelava v Rusiji (v Ukrajni, Beli Rusiji, na Volhinskem in Poljskem), odkoder najtrdnješe predivo prihaja.

Konoplja je dvodomna rastlina, rekše: cvetje ima ali samo prašnike (prašni cvet), ali pa samo pestiče (pestični cvet). Obojih ni na jednej in istej rastlini, marveč razločujemo rastline s prašnim cvetjem in jim pravimo „belice ali plaskovice“ (nemšk. Fimmel, Staubhanf), in one s pestičnim cvetjem — „črnice ali semenice“ (nemšk. Maskel ali Bästling). Belice so manjše, in imajo finejša vlakna, črnice pa trdnjša vlakna. Debele konopne tkanine so silno trpežne in zato jako pripravne za jadrovino, za oprte, mreže, gasilna vedra i. t. d.; tudi krepke vrvi in drete se delajo iz konopnega prediva. — V severnih krajih, n. pr. v Švediji, se tudi iz stebel konoplju sorodnega hmelja (*Humulus lupulus* L.) dela predivo za pretrdne vrvi, plahte, vreče i. t. d.

Trdna in dolga vlakna se dobivajo od v botaniškem obziru konopljam sorodnih kopriv, ki se jednako pridelujejo, kakor konoplje. Tkaninam iz kopriv pravijo koprivnik ali pravo koprivno platno (Nesseltuch); tudi muselin se jim pravi, po mestu Mosul ob Tigridu, dasiravno se isto ime tudi rabi za pretanke bombaževine. Tudi pri nas često nadležna, velika kopriva (*Urtica dioica* L.) se da tako porabiti, toda znamenitnejše so: Mrtva ali konopna kopriva (*Urtica cannabina* L.), ki se v Sibiriji seje; kitajska kopriva (*Boehmeria nivea* L.), iz katere Kitajci in Japonci kitajsko platno (angl. grass cloth) pridelujejo, ki ga Angleži za kitajski batist prodajajo; tanka, svilnati jednaka tkanina je posebno porabljava in pripravna za srajce. Najtanše čipke pa tudi silno trdne vrvi izdelujejo iz Whitlaw-ove koprive (*Urtica Whitlawi*) na Angleškem. Jako trdna in trpežna vlakna se slednjič nahajajo v trgovini pod imenom Ramè, Reah ali Collove; dobivajo se na otoku Sumatra iz žilave koprive (*Urtica tenacissima* Roxb.).

V poslednjih letih so se jele močno razširjati tkanine iz žute ali žutenina. Žuta (angl. jute, po domačem imenu rastline „čuti“ ali „čat“), ali kalkutsko predivo (nemšk. Jute, franc. Jute ali chavre de Calcutta; angl. jute ali paut hemp, indian grass, gunny fibre) je ličje od našim lipam sorodnih rastlin vè vzhodni Indiji in na sosednjih otocih, na Kitajskem, v Algeriji, južni Ameriki i. dr., kjer jim pravijo indijska konoplja ali „Čarti“ (*Corchorus capsularis*, *C. textilis* L., *C. olitorius* L. i. dr.). V prvotni domovini je uporaba žute davno znana; največ tkanine iz žute se je porabilo za riževe in sladkorjeve vreče in za zavoje z ameriškimi bombažem. V Evropi se je začelo poskušati z žuto leta 1834.; večjo veljavo je pa dobila še le, ko za časa krimske vojske angleške in škotske predilnice iz Rusije niso dobivale lanenega in konopnega prediva. Večidel se žuta v Evropi neubeljena poprede, ter se iz tkanin delajo vreče za žito, moko, hmelj, volno, premog i. t. d. Žuta se da pa tudi lepo ubeliti ter dobi lep svilnat blesk; barvati se da lepše, nego konopnina; žal, da se boja slabo z vlaknom spoji in zato na solnci kmalu obledi. Odkar znajo po naravi zelo togo vlakno omečiti, je uporaba žute silno mnogovrstna; poleg navadnega platna za vreče in jadra, poleg vrvarskih izdelkov, preprog, naramnic i. t. d. tkó po zares ukusnih načrtih tkanine za zavese, pokrivala hišnega orodja i. t. d. Letna poraba žute je sedaj uže 500 milijonov *kg* preseгла.

Tudi naše lipe, ki spadajo z indijsko konopljo ali žuto k istemu plemenu, namreč velikolistnata lipa (*Tilia grandifolia* Ehrh.) in hostna ali malolistnata lipa (*T. parvifolia* Ehrh.) imajo trdno, obilno ličje, ki pa za tkanine ni pripravno. Pač delajo iz lipo-vega ličja vrvi, pasove, pletenine in štorije. Zdelovanje štorij je zlasti v Rusiji, kjer sestavljajo lipe lepe in velike gozde, imeniten obrt; na leto se nareja 10 milijonov štorij, kojih se $3\frac{1}{2}$ milijonov komadov na ptuje poproda. Rabijo se štorije za zavijanje blaga in za pokrivanje izbnih tal in sten. Da se lože oličijo, omajijo lipe o kresu, ter skorije do oktobra meseca v stoječo vodo polagajo. —

Če se govori o rastlinah za predivo, se ne sme spustiti bombaževca (*Gossypium*), rastline, ki daje dobri polovici ljudij obleko, ki je poleg železa in premoga najznamenitejše po celem svetu razširjeno trgovsko blago, ter redi milijone ljudij, dasiravno gledé predilnih vlaken ne spada z navedenimi rastlinami v jedno vrsto. Bombaž namreč ni lika bombaževca, ampak tanka bombaževa vlakna se nahajajo v semenskih glavicah, v kojih je seme v svitlobele, volni podobne kocine skrito, jednako, kakor to pri topolovih glavicah vidimo. Pri tej priliki naj omenim, da so poskusili tudi vlakna iz topolovih glavic za prejo porabiti, toda brez uspeha, ker so vlakna prekratka in preslaba.

O bombaži bi se lahko debela knjiga napisala; tukaj navajam samo nekoliko podatkov. Domovina tej prekoristni rastlini je Azija in Amerika (morda tudi Afrika). Sedaj se sadi med 40. st. severne in 30—33 st. južne širine v Aziji (v Indiji, v zibelji bombaževe kulture, na Kitajskem, v Japoniji, Hindostanu in Perziji); v Ameriki (v Zedinjenih državah in v južni Ameriki), v Afriki in v Evropi (na Španskem, na Siciliji in Malti, v Italiji in v Krimu). Nekateri razločujejo 20, drugi pa samo 5—7 posameznih vrst, ki so deloma zeljnate, deloma grmaste rastline. Najvažnejše vrste so: Zeljnati (*Gossypium herbaceum* L.), drevnati (*G. arboreum* L.), rumeni ali kitajski (*G. religiosum* L.) in zapadno-indijski bombaževca (*G. barbadense* L.). Dobrota bombaža je zavisna od vrste, od katere se dobiva (drevnati bombaževci dajejo najboljše blago, grmasti slabše, najslabše zeljnati); odvisna je tudi od zemlje in od podnebja, v katerem rastlina raste, od vremena pri pobiranju bombaža, zlasti pa od kakovosti vlaken (dolgot, trdnost, debelost i. t. d.) Med vsemi zavzima severno-amerikanski bombaž prvo mesto; dolgot, tankost, žilavost in trpežnost so odlične lastnosti njegovih vlaken; tudi zapadno-indijski je večinoma dobre kakovosti. Izmed južno-amerikanskih je braziljanski po „svilnosti“ prvi; egiptovski bombaži so različne vrednosti; vzhodno-indijski ima kratka in debela, precej rumenkasta vlakna; najbornejši je levantski in evropski bombaž.

Nemogoče je skoraj vso raznovrstno uporabo bombaža navesti: surov, nepredelan se rabi za blazinenje, vatovanje i. t. d.; v niti preden za vezenje, pletenje, šivanje i. t. d.; največ se ga pa v tkanine vdela, ki se surove, ubeljene ali pobarvane z neštetiimi imeni v trgovini nahajajo. Katun (arab. Katon pomeni bombaževino, franc. toile de coton, angl. cotton-cloth) n. pr. je gladka, kakor platno tkana, precej gosta bombaževina; beli katun je širtink, (angl. shirt srajca); jednobojen, uglajen katun je sarsenet; pisanim katunom pravijo na Angleškem Kalikò (Kalikot od mesta Kalkutta), na Francoskem indiennes (od Indije). Perkal (franc. percale) je gosta, tanka, bela bombaževina; mušljin (od mesta Mosul) je tanka, prozorna bombaževina i. t. d.

V Indiji so uže v starodavnih časih bombaž dobivali in do 16. stoletja je bila Indija prva dežela v obrtu z bombaževino. L. 1350. začel se je v Lenkeširju (Lankashire) bombažev obrt, l. 1650. so bile v Menčestru (Manchester) uže velike tovarne. Skoro ravno takrat se začne bombaževa kultura v sev. Ameriki, ki je potem tako narastla, da je v prvi polovici našega stoletja Evropa dobivala $\frac{3}{4}$ tega bombaža, kar ga je potrebovala, iz Amerike. (L. 1861. pridelala je Amerika 3·8 milijonov bremen, à 443 funtov, kojih se je 3·1 milijonov izvozilo). Domača vojska je v sev. Ameriki bombaževno kulturo skoro uničila; vsled te krize je cena bombaževa v Evropi na $3\frac{1}{2}$ kratno poskočila (l. 1856. je

veljal funt 5.75 pensov ali 24.44 kr., l. 1862. uže 13.90 p. ali 58 kr., l. 1864 celó 21.80 p. ali 92.65 kr.). Med krizo je začela Evropa bombaž dobivati tudi iz Indije, Brazilije in Egipta, katere dežele se na trgu vzdržujejo, akoravno je v Ameriki produkcija uže l. 1873. prejšnjo visokost dosegla, kajti Amerika se ne more, odkar nima več cenih sužnjih delavcev, z nizko ceno konkuren-cije ubraniti (l. 1873. je bil funt bombaža zopet po 8.75 pensov, torej dražji, nego l. 1856). Sedaj dobiva Evropa 52.1% bombaža iz sev. Amerike, 26.9% iz Indije, 5.9% iz Brazilije, 12.7% iz Egipta in 2.4% iz zapadne Indije.

Največ bombaža porabi Anglija, ki ima 39.5 milijonov vreten; Rusija zavzima v vrsti držav, ki imajo največ vreten za bombaževo prejo, peto mesto z 2 milijonoma vreten, Avstrija pa šesto z 1.6 milijonov vreten. Kako se v Rusiji bombaževa obrtnost razvija, razvidimo iz tega, da ima Rusija sedaj največje take tovarne na svetu; n. pr. v Krenholmu pri Revalu (500.000 vreten na 4500 stavbah); od leta 1860 do 1872. je v Rusiji narastla uporaba surovega blaga za 79.9%, dočim v istem času znaša narastek v drugih državah samo 1.2—33%, na Francoskem je celo za 18.1% oslabela.

Poskusi, nadomestiti bombaž z drugimi rastlinskimi izvodi, so vsi izpodleteli; večjidel se dobivajo od takih rastlin (n. pr. od bombaževcu sorodnih puhovikov, *Bombax pentandrum*, *B. heptaphyllum* i. t. d.) vlakna, ki so, z bombažem zmešana pripravna za menj vredne zdelke, kakor za blazinenje, polnenje i. t. d. Mnogo se je pričakovalo od sirske svilnice (*Asclepias syriaca*); toda krhki, svlasti semenski venci niso nič vredni in tudi ličeje vlakno daje slabo prejo.

Če se vrnemo k cevnatim povezkom, moramo še precejšnje število rastlin navesti, kojih povezki dajejo trdna vlakna. Posebno so to jednokalične rastline, ki imajo v listih, steblih ali koreninah včasih silno trdna vlakna; toda, ker je ličeje v njih združeno z lesenim delom, so večinoma debela in toga, in zato samo za vrvarske zdelke, za napolnenje blazin, za preproge i. t. d. pripravna. Najprej imenujem tukaj „novo-zelandijski lan“ (*Phormium tenax* Forst.); o prvem Cook-ovem potovanji okoli zemlje (1768—1771) so našli to rastlino v Novi Zelandiji, kjer je sama pokrivala velike planjave; sedaj se sadi v svoji domovini in tudi v južni Evropi (Dalmaciji), ter se pogostokrat nahaja tudi pri nas kot rastlina za dekoracijo. Žilavi 60—200 cm dolgi in 5—10 cm široki pritlični listi imajo najtrdnjša vlakna izmed vseh rastlin, ki 6—7 mesecev lahko brez škode v vodi ležijo. Rastlina daje trikrat toliko vlaken, ko lan, ne zamira, ker iz korenike zopet novi listi vzrastajo, če se prejšnji porežejo, kar se po trikrat na leto lahko zgodi. Ker rastlina malo dela in truda zase zahteva in ker lahko povsodi raste, je škoda, da so debela vlakna pri-

pravna samo za pletenice, plahte, mreže, vrvi (posebno na ladijah) i. t. d. Nekaj tanše je manilsko predivo, ki se dobiva iz stebelnih cevni povezokov pisangov (*Musa textilis* N. v. Es., *M. paradisiaca* L., *M. Ensete* Gm.) v tropični Aziji. Filipinski otoci so domovina najznamenitnejše (*M. textilis*), iz koje vlaken se posebno sè svilo mnogo čislane „manilske žepne rute“, „manilski zamaji za zvončke“, „ogrske uzde“ i. t. d. tkó. Leta 1864. so 620.000 centov manilskega prediva izvozili.

Skoro vè vsakem rastlinjaku vidimo iz velikih čebrov šterléčo rastlino z debelimi, sivozelenimi, z bodicami porastenimi listi, ki ji navadno, toda napačno, stoletna aloa pravijo, ker je velikanski pravi aloji nekoliko podobna in pri nas le redkoma cvete; v svoji domovini se pa razcvete v 4.—5. letu. Doma je ta, agava prav imenovana rastlina (*Agave americana* L.), v Ameriki; udomaćili so jo uže v južni Evropi in severni Afriki, kjer jo za žive plotove sade. V Ameriki delajo iz njenega soka neko močno pijačo (pulque), iz listja pa dobivajo vlakna, „alojevo konopljo“. Alojevo predivo je rumeno-belo, bleščéče in silno trdno, ter se kakor manilska konoplja uporablja. Nežnejše, kakor svila tanko vlakno daje, nasproti prejšnji sorodni rastlini, pravi ananas (*Ananasa sativa* L.); v Braziliji in na Filipinskih otocih delajo iz „ananasove svile“ krasne „ananasove tkanine“ (špan. *pinnas*), kojih izdelovanje blizu Manile cele vasi redi. Debelejša so zopet vlakna „lasnega ananasa“ ali „starčeve brade“ (*Tillandsia usneoides* L.) v tropični Ameriki, ki se namesto konjskih žim za blazinenje rabijo. Imenovana rastlina je na drevesih rastoča zajedalka, od katerih nitaste, pol metra dolge vzračne korenine navzdol visé, s kojimi se, kadar so površne kože oproščene, trži; znane so pod imenom „drevesni lasje, Caragate, crin vegetal ali crin d'Afrique“.

Kneginje rastlinstva, veličastne palme, od katerih je včasih bivanje celih rodov zavisno, ker jim dajejo vse, kar za svoje borno življenje potrebujejo, tudi gledé porabljivih vlaken niso brez vsacega pomena. Najvažnejše v tem oziru so: vrvna palma (*Attalea funifera* Mart.); kokosova palma (*Cocos nucifera* L.) in pritlična palma (*Chamaerops humilis* L.). Ribjim kostem ali svinjskim ščetinam enakim, dolgim, rujavim iz listnih kotov visečim vlaknom vrvne palme v Braziliji in Venezueli, ki so zarad bogate vsebine kremenčeve kisline silno trdna in uporna, pravijo „piasava“. Domači zdavna iz njih vrvi delajo, ki jih v brazilijanski marini radi rabijo, ker so navzlic trdnosti tako lahke, da nad vodo plavajo. Na Angleškem, kjer se nad 400.000 centov takih vlaken na leto porabi, delajo iz njih skoraj nepokončljive krtače in metle za pometanje ulic. Najkoristnejša izmed palm, prvotno na kokosovih otocih (na zapadni strani otoka Sumatra) domača, sedaj pa po vseh primorjih in otocih med povratnikoma udomaćena kokosova palma ima v listnih rebrih vlakna, ki se za vrvi, ribje sake i. t. d.

rabijo. Vaznejša pa so vlakna, iz katerih sestoji unanje 5—8 *cm* debelo oplodje, katero „Coir“ ali v Evropi „kokosova vlakna“ imenujejo. Rabijo se za blazinjenje, za pletene preproge, krtače, čopiče i. t. d. Kako trdne da so vrvi iz teh vlaken, pripoveduje potovalec Bennett: v silnem viharju so se neki vse verige in konopne vrvi potrgale, samo jedna vrv iz kokosovih vlaken je kljubovala viharju in ladjo pogube rešila. Zavoľjo trdnosti vlaken, so začeli sedaj namesto usnjatih gonilnih jermenov pri strojih trakove iz kokosovih vlaken rabiti.

Pritlična, jedina evropska palma, razširjena po vsej južni Evropi in severni Afriki, prav za prav le težko pokončljivo grmovje, zadobila je veči pomen, odkar so začeli iz steblovih vlaken, pomešanih s kamelsko dlako, vrvi, preproge in šotorska pokrivala delati; pod imenom „rastlinske ali afrikanske žime“ se rabi tudi za blazinjenje, za metle i. t. d. Jednako pristno se uporabljajo vlakna od *Chamaerops excelsa* na Kitajskem, *Ch. Ritschiana* i. dr. Pri tej priliki hočem samo omeniti, da je tvarina, ki se poleg drevesnih las največkrat namesto konjskih žim za blazinjenje rabi takoimenovani „morski mah“ ali „morska nit“ (*Seegrass*), posušeno listje „povodnega jermena“ (*Zostera marina*), ki se pogostoma po obrežjih severnih morij nahaja.

Preostaja mi še omeniti nekoliko rastlin, kojih celí deli so zaradi obilnega ličja žilavi in trdni, ter se za vrvi in posebno za pletenine rabijo. Sploh znani so takozvani panamski klobuki; pod tem imenom se pri nas prodajajo klobuki iz raznovrstnih rastlinskih tvarin. Pravi panamski klobuki se delajo iz listov neke palmam podobne, nizke grmaste rastline, *Carludovica palmata*, „panameka palma“ s 60 *cm* dolgimi in 45 *cm* širokimi mahalastimi listi; doma je v Peruviji, Novi Granadi in Boliviji. Listi se odtrgajo predenj so razviti, potem se rebra osamijo, ubelijo in ugliedijo in naposled se silno trudapolno klobuki pletejo, in to iz celega. Navaden klobuk se splete v 3—4 dne, tanek pa v toľiko mesecih. Indijanci so jako spretni v pletenji in narejajo klobuke, ki na mestu do 150 dolarjev (318.75 *gld.*) veljajo. Taki klobuki so silno žilavi, uporni in, če jih stlačiš ali po močiš, prvotne oblike ne zgubijo. Velike nevarnosti med prevaževanjem (roparski Indijanci, mrzlični, nezdravi, močvirni kraji i. t. d.), in trudapolno mučno izdelovanje so uzrok visoki ceni. Sedaj pa delajo tudi v Evropi iz uvažanega materijala za 70—80% cenejše take klobuke.

Lične slamnike in druge slamnate pletenine delajo od začetka tega stoletja v Italiji (posebno v Toskani) in v Švici. Za tvarino jim služi neka posebna jara pšenica „marzolano“, ker jo marca meseca sejejo. Da se dobijo tanke dolge bilke, sejejo nalašč v to svrhu pšenico (ali tudi rež) jako gosto, ter jo, predenj seme dozori, porujejo. Ubeljene bilke se ob kolenih v kosce razlomijo in po debelosti v vrste razberejo. V Italiji spletajo iz celih, dru-

god iz v 7—15 koscev razklanih bilk pasove, t. j. dolge trakove, ki se prodajo ali pa se koj se skoraj nevidnimi ševi v klobuke sešivajo. Pas s číslom 30 ima 1500 g; da se splete jeden tak pas za klobuk, je po 2 meseca opravka; klobuk iz slame č. 220—130 se 5—7 mesecev plete in ne tehta več kakor 500 g. Tako lično blago pa se samo plete, če se naroči; tak klobuk velja 1000 fr. in tudi več. Plete se samo v Toskani (Livorno in Florenca); tudi na Beneškem (Vicenza) se plete lično biago. V Švici spletajo skalano slamo; na Avstrijskem se v Čehih, Kranjcih in Tirolcih spleta iz navadne pšenične ali ržene slame menj lično blago. — (Takozvani ličjaki ali ličnati klobuki (Basthüte) se spletajo iz tanko, trakasto rezanih prog mehkega lipovega ali vrbovega lesa, in sicer posebno na Českem).

V južni Španiji se pod imenom *espasto* ali trava-*sparto* več vrst budalice ali kovilja (*Stipa*), ki se tudi v severni Afriki nahaja, uže zdavna za pletenje plaht, korbic, obuvala i. t. d. uporabljajo. Posebno priljubljena je žilava kovilja (*St. tenacissima L.*), pa tudi *Stipa gigantea* in *St. barbata*, iz katerih so v novejših časih začeli tudi predivo delati, iz katerega se platno za jadra, za zavijanje blaga i. t. d. tke. Na Nemškem se tudi na črno pobarvana vlakna namesto konjskih žim za blazinjenje prodajajo. Veliko veljavo pa so zadobile imenovane rastline odkar je znano, da dajejo izvrstno maso, ki se primeša papirni masi za slabše blago. Njihova veljava je tem večja, ker je kovilje se slabo zemljo zadovoljno in so sedaj v Španiji ogromne, sicer neplodne planjave vrednost zadobile, ker jih s to travo zasejajo, koje izvode na milijone centov na Angleško izvažajo. Angleški časniki in druge menj vredne tiskovine se tiskajo na „*esparto-papir*“.

V nekaterih, posebno planinskih, krajih delajo iz svežih borovih igel tako zvano „lesno volno“ (*Waldwolle*); rabi se vmes med žimami za blazinjenje, vendar nima velike vrednosti, ker je slabo žilava. Primerne so tudi tkanine iz lesne volne za zdravilno obleko (nogovice, spodnje hlače, opasivnice i. t. d.), toda zdravilna moč ne bode morda prevelika.

Pletenine iz široko- in iz ozkolistnega rogoza (*Typha latifolia* in *T. angustifolia*), ki ob rekah in mlakužah raseta, so kot rogozovina gotovo vsakemu znane.

Še bi se našla marsikatera rastlina, ki bi zaslužila omenjena biti mej rastlinami za predivo, ali vsaj za pletenine; pa dovolj o tem. Nadejam se, da smo se uverili, da je sicer dokaj rastlin za predivo, toda lanú, konoplje in bombaža nobena v važnosti ne dosega.

V. Pogled v gospodarstvo in rastlinske založnice.

Lipa zelenela je
 Tam v dišečem gaji,
 S cvetjem me posipala,
 Djal sem, da sem v raji!

Sedaj pa je révica
 Skoraj ovenéla;

Cvetje, perje ljubljeno
 Zima je odvzela.

Spavaj draga ljubica!
 Večno ne boš spala;
 Nova pomlad zelena
 Novi cvet bo gnala.

Vilhar.

Skrben gospodar v časih blagostanja in izobilja spravlja v žitnice in založnice, da si lahko pomaga v časih nezgode, ter da ima svojim otrokom, ko si ustanovljajo svojo domačijo, dati kaj za prvo potrebo. Tudi v rastlinskem življenju prihajajo časi nadlog in reve; trda zima ne izostaja, rastlinsko življenje preneha ali pa, vsaj na videz, celó izmrje; v naših krajih izgublja večina trpežnih rastlin svoje listje. Kdo bi verjel, da se suho vejevje z nova oživi, ko bi nas skušnja ne učila, da je pomlad tista blagodejna vila, ki vzbuja življenje iz suhih vejic ter izčara iz njih divni, cvetni kinč, iz katerega poletje zori sladko sadje? In semensko zrno, ki se zasuje v zemljo! Mrtvo se ti zdi kmalu, misliš, strohnelo bode, pa glej — pomlad pride in novo življenje ustaja iz groba, mlada rastlina je zrastle iz zrna! Od kod, vprašaj, je dobilo suho drevo tvarine, da je v novič ozelenelo, kdo je dal zrnu kali, da je zrastle rastlinica? Glej, tudi rastlina je štedljiva gospodinja, ki hrani v času izobilja za čas pomanjkanja. Da razumemo, kake in kje da so rastlinske založnice, vprašajmo se najprej: kako se redi rastlina?

V velikem prirodnem gospodarstvu ina rastlina nalog, da prestvarja neorganične spojine v organične; nobeni živali ni mogoče ob samih neorganičnih tvarinah živeti, zato smemo reči: vsaka žival se redi neposredno ali posredno od rastlin. Pretvorba neorganičnih v organične spojine — godí se jedino le v zelenih rastlinskih delih, torej posebno v listih. Rastline brez zelenih delov, kojih je v obče malo (n. pr. glive in nekatere zajedalke), te preosnove ne morejo izvrševati in se zato, kakor živali, od organičnih tvarin redé. Iz tega sledi neizmerna pomenljivost skromne, v rastlinstvu toliko razširjene zelene barve; iz tega spoznamo, da je življenje majhne alge, kakor tudi največjega drevesa, da je življenje zaničevanega črva in tvoje življenje, ki se tako ponosno imenuješ gospodarja vsega stvarjenja, zavisno od zelene rastlinske barve.

Uzrok zeleni rastlinski barvi so neka zelena telesca, takozvana „zelenilna telesca“. Ker imajo skoro vselej podobo majhnih zrnec, se jim tudi „zelenilna zrnca“ pravi. Vsako zrnce obstoji iz posebnega zelenega kosa prostoplasmé; z alkoholom, etrom,

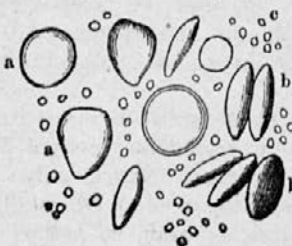
benzinom i. t. d. se zelenilno barvilo od protoplasmatiške podstave loči. Znamenito je, da se v temi sicer telesca omamijo, toda da ne ozelené. Da rastlina ozeleni, je treba svetlobe; tega se lahko uverimo. Krompirjevi gomolji včasih po zimi v temnih kletih dolge cime poganjajo, ki pa ostajajo blede ali rumene. V njihovih stanicah se nahajajo namesto zelenila njemu po vsem jednaka telesca (eciolin), samo da so rumena. V enakih slučajih izraščajo tudi iz repe rumeni listi; notranji listi salate, glavnega zelja i. t. d. so več ali menj blede, ker solnce do njih ne pride. Čudno in nerazumljivo je, da klice storžnjakov in praprotovo listje, nasproti vsem drugim rastlinam, tudi v temi ozelené. —

V zelenih rastlinskih delih, in sicer prav v „rastlinskih ali listnih zelenilnih zrnih (chlorophyllkörner)“, se godi znamenita preosnova neorganičnih spojin v organične; zelenilna zrnca so organi preosnove in stanice sè zelenilom so kemični laboratoriji rastline. Kot prvi jasno razločni proizvod te preosnove nahajajo se skoro po vseh stanicah sè zelenilom škrobova zrna. Dvomljivo in iz kemičnega stališa celo neverjetno je pa, da je škrob prvi, neposredni proizvod kemične preosnove, marveč si moramo misliti, da se naredi cela vrsta do sedaj nepoznatih kemičnih telesnin, kojih poslednji izvod je škrob.

Škrobova zrna so jajčasti, lečasti ali mnogovoglati proizvodi, ki se po nekem označevalnem, skladovitem slogu spoznajo, ki je

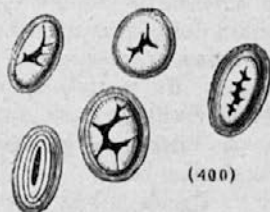
Pod. 26.

Pod. 27.

pa pri škrobu iz različnih rastlin navadno različen, tako da je mogoče z mikroskopom spoznati, iz katere rastline da je. Pod. 26 kaže jajčasto, skladovito zrno z osrednjim jedrcem iz krompirjevih gomoljev. Škrob iz žita (ječmen, rž, pšenica) ima večja in manjša zrna (gl. pod. 27; istosredna skladovitost se na podobah ne vidi); na pokročastih škrobovih zrnih iz sočivja (grah, leča, bažol i. t. d.) se vidi neko črtanje v cikcak (gl. pod. 28).

Dasiravno so škrobova zrna v podobni različna, so vendar v kemičnem obziru popolnoma jednaka, obstoječa iz ogljika, vodika in kisika ($C_6 H_{10} O_6$). Znamenito je, da se v slinah samo jeden del škroba v gorkoti 40—47° C. raztopi. Ker se tudi z jodom samo jeden del škroba vijolično pobarva, se sklepa iz istega, da sta v škrobovem zrnu dva, skoro gotovo izomerna kemična individua zdru-

Pod. 28.

žena, kojih jednemu, v slinah raztopljevemu, pravijo granuloza, drugemu pa škrobova celuloza.

Vprašajmo se sedaj, od kod dobiva rastlina ogljik, kisik in vodik, sestavljajoče škrob? V narodi jako razširjena ogljikova spojina je ogljikova kislina (spojina ogljika s kisikom CO_2). Nahaja se je v ozračji sicer samo troje v 10.000 prostornih delih; ker se pa nahaja povsod v zraku blizu v jednakej množini, so zračunili, da je je še vedno zadosti, da vse rastline na svetu obilno z ogljikom preskrbljuje. Poskusili so toraj rastlino vzgajati v takozvani redilni raztopljeni (Nährstofflösung), v koji so bile vse tvarine, kojih rastlina za živež potrebuje, le nobena ogljikova spojina ne. Uverili so se, da je rastlina lepo zrastle, kakor v zemlji. Zatorej je dokazano: 1. da rastlina ogljik v podobi ogljikove kisline vzprejema; 2. da vzprejema ogljikovo kislino iz zraka in da jo, ker so drugi v vzduhu stoječi rastlinski deli z nepronično kožno tkanino pokriti, vzprejema samo listje; 3. da ogljikova kislina v zraku dovoljno oskrbljuje rastlino z ogljikom. Nadalje so poskusi z redilnimi raztopljinami dokazali, da rastlina vso drugo hrano iz tal po koreninah vzprejema (drugače je se ve pri v vodi plavajočih rastlinah) ter da ravno voda, obstoječa iz vodika in kisika (H_2O), za tvoritev škroba potrebnega vodika in kisika daje. Zato nastaja škrob iz ogljikove kisline in iz vode, in sicer nas uči kemija, da je treba 6 molekulov ogljikove kisline in 5 molekulov vode, da nastane en molekul škroba. Pri tem procesu se 6 molekulov, t. j. ravno toliko, kakor je bilo v ogljikovi kislini, kisika oprosti ($6\text{CO}_2 + 5\text{H}_2\text{O} = \text{C}_6\text{H}_{10}\text{O}_5 + 6\text{O}_2$); oproščen kisik rastlina zopet v zrak oddaja. Ta resnica je velike pomenljivosti; znano je, da človek in živali zrak vdihajo, da v pljučah vzdušnega kisika nekaj v kri in iz krvi ogljikova kislina v pljuča prestopa; izdihan zrak ima menj kisika, toda več ogljikove kisline v sebi. Na tak način bi se morala v ozračji množina kisika vedno manjšati, množina ogljikove kisline pak naraščati, in ker je vdihanje zraka, če ima samo 0.04 % ogljikove kisline v sebi, uže človeku škodljivo, moralo bi v teku časa življenje človeka in živali nemogoče postati, če bi rastlina, ki na popisan način ogljikovo kislino vzprejema ter kisik oddaja, zraka ne čistila.

Preosnova ogljikove kisline s pomočjo vode se imenuje asimilacija ali usvajanje. Asimilacija se godi samo v svitlobi in gorkoti. Po noči rastlina ne usvaja, torej tudi ne vzprejema ogljikove kisline, temveč po temi rastlina ogljikovo kislino izdiha. Kakor žival, vzprejema namreč tudi rastlina kisik, ter oddaja ogljikovo kislino — temu procesu pravimo dihanje —; po dnevi asimilacija nadvladuje dihanje, v temi pa, kadar asimilacija preneha, se ve rastlina samo ogljikovo kislino izdiha. Nespametno bi torej bilo po noči v spalnici rastline puščati, ker bi zrak popačile. Pri asimilovanji potrebno svitlobo in gorkoto dajejo solčni žarki;

solučni žarki imajo pri tem procesu ogljik ogljikove kisline ločiti od kisika, da se more z vodo spojiti, ter škrob narejati. Potrošeni solučni žarki torej prouzročujejo neko snovanje. Iz škroba nastane v rastlini, kakor bomo kmalo uvideli, staničina in potem les; les je goriv; goreči les ustvarja zopet svetlobo in toploto. Gledé zakona o ohranitvi sil se da sledeči stavek izreči: „ustvarjajoča rastlina spreminja aktualno energijo ali živo silo svetlobe in gorkote v potencialno energijo (kemično razpenjavost) organske tvarine in oproščenega kisika. Pri zgorenji organskih telesnin se nakopičena kemična razpenjavost vnovič v podobi svetlobe in gorkote osvobodi.“ Ker je premog nastal iz rastlinskih tvarin, sledi iz povedanega, da sta svetloba in gorkota, ki nam ju daje premog in plin iz premoga, solčna svetloba in gorkota, ki sta bili tisučletja pod zemljo nakopičeni. Rastlina je pravi akumulator solčne svetlobe in gorkote.

Prišli smo do vprašanja, kaj se nadalje zgodi s škrobom ali kaj je namen škrobu? Rekli smo uže zgoraj, da se iz škroba naredi staničina, ki sestavlja veliko večino rastlinskega telesa; torej spada škrob k najvažnejšim ustrojnim tvarinam (Baustoffe) rastline. Sprememba škroba v staničino pa se ne godi v stanicah, kjer se je škrob naredil, t. j. v kemičnih delavnicah, marveč v stanicah ob rastočih koncih vejic in korenin, v tvornem staničji (v kambiju) i. t. d. Zatorej je treba, da se škrob tja pomika. Pomikanje se vrši v rastlini samo od stanice do stanice skoz staničine stene, po zakonu vpoja (endosmose) mogoče; v to svrhu se ima neraztopljen škrob v raztopljivo tvarino skoro gotovo v sladkor spremeni.

Ker pak štedljiva in skrbna rastlina, kakor smo jo zgoraj imenovali, več usvaja, nego neposredno tvarine rabi, prebitek asimilovanih tvarin kot „zalogo“ v posebnih „založnicah“ nalaga.

Iz založnic zajema rastlina v časih pomanjkanja; tak čas pomanjkanja je za drevo, ki je po zimi listje zgubilo, prva pomlad, in za mlado klico v semenu, predenj ima prve zelene liste. Od kod bi sicer dobilo drevo v pomladi ali klica v semenu tvarine za prvo zeleno listje, ki mu zanaprej zánjo skrbi, da nima polnih založnic od prejšnjega leta, oziroma, da ni dobila od svoje matere, česar je treba za prvo potrebo.

Kje so pa te rastlinske založnice? Take so: semenje, gomolji (čebule) in korenike, pri lesenih rastlinah pa debla. Toda vsaka rastlina ne zalaga v podobi škroba svojega izobilja, temveč v nekaterih založnicah nahajamo tolšče, v drugih sladkorja i. t. d. Rastlinskih založnic s škrobom napoljenih se dostikrat človek polasti, kajti škrob je jeden najvažnejših živežev človeških.

Škrob spada k takozvanim toplotvornim živežem, ki sami ob sebi ne bi človeka redili; toda v rastlinskih založnicah se nahaja poleg škroba vedno več ali manj protejinin, spadajočih h

krvotvornim živežem. V založnicah rastlinskih nahajamo torej oboji glavni, človeški hrani potrebni sestavini v več ali manj pravi razmeri zjedinjeni. Iz rastlinskih založnic dobivamo najznamenitejši rastlinski živež, s kojim se redi posebno v vročih deželah večja polovica vseh ljudi.

Če si ogledamo najvažnejše rastline sè škrobom, nas utegne iznenaditi skušnja, da se v rastlinah na vzhodni poluti škrob večjidel nahaja v semenskih zrnih, dočim rastline zapadne polute, izvzemši koruzo, najraje v gomoljih zalagajo. Če začnemo najvažnejše sem spadajoče rastline navajati, katere pač zaslužijo, da jih prej imenujemo, nego žito? One mnogo važne, da, recimo kar najvažnejše vseh rastlin, ki ne redé samo toliko ljudi, ampak, ki jim gre hvala za našo izobraženost, kakor to misel poetično izraža nemški pesnik v krasni pesmi „das eleusische Fest“:

Und von ihren Thronen steigen
Alle Himmlischen herab — —.

Sejajne žita sega v predzgodovinske čase, zato domovine žita ne poznamo. Nekateri iz prirodoslovnih razlogov mislijo, da so prvotno žita v Jordanovi dolini, ali na Libanonskem pogorji, ali vsaj v bližini Arabiji rastla. S tem se ujemata sv. pismo in egiptovska zgodovina, zaznamujoča Palestino kot domovino žita. Drugi zopet mislijo in dokazujejo, da je sprva imela vsaka zemljina svoje krušno žito: Evropa rž in oves; severna Azija ječmen; srednja Azija pšenico; južna Azija proso in riž; Afrika sirek; Amerika turšico ali koruzo; samo v Avstraliji ni bilo nobenega krušnega žita. Danes se raznovrstna žita po vsem svetu sejejo, kolikor so namreč razmere, zlasti podnebje, sejanju ugodne. Krajev brez vsakojakega žita je malo; vè vročem pasu blizu ravnika so kraji (v Afriki in v Indijskem oceanu), kjer vročina žito, preden se klasje razvije, posuši; v nekaterih posebno srečnih krajih se žito ne seje, ker blagodarna priroda brez truda in znoja obilno rastlinske in živalske hrane ponuja. Na severu se žito seje: v Kamčatki do 50., v Sibiriji do 60., v Evropi do 70., v Ameriki na vzhodni strani do 57., na zapadni do 52. stopinje sev. širine. Še večja je razlika gledè visočine, v katerej se žito še nahaja: na gori Cimborasu je videl Humboldt 3188 m nad morjem lepe setve, dočim v južnih Alpah samo do 1880 m visočine, v osrednjih do 1600 m in v severnih do 1160 m setve segajo; na Harcu že v 560 m visočine ponehajo. Gledè odvisnosti žita od toplote je francoski opazovalec in preiskovalec Boussingault našel zanimljive številke: V Egiptu dozori ječmen v 90 dneh (srednja toplina med vegetacijo 21° C), na gorah blizu ravnika v Tuquerés v 168 dneh (sr. toplina 10.7° C), v Santa Fè de Bogota v 122 dneh (sr. toplina 14.7° C). Če množimo število dnij sè srednjo toplino med vegetacijo, dobimo v prvem slučaju 1890, v drugem 1797.6, v tretjem 1793.4. Kakor razvidno skoro isti zmnožek; majhna raz-

lika se z nenatančnim določevanjem števila dnij lahko pojasni. Iz enakih opazovanj na drugih kulturnih rastlinah postavil je Boussingault ta-le zakon: Vsaka kulturna rastlina potrebuje, da se razvije, gotove množice toplote; da-li dobiva to toploto v daljšem ali krajšem času, je vse jedno, samo da toplina gotove meje ne prestopi, kajti če n. pr. toplina pade pod 8° ali 22° prestopi, ječmen ne dozori.

Žita, ki Evropejcem sploh glavni živež dajejo, so: pšenica, rž, ječmen in oves, ki pa je bolj živinska hrana (klaja).

Najboljše krušno žito je navadna pšenica (*Triticum vulgare* L.); pšenična moka ima 17% protejinin (lepiva) in 70% škroba. Seje se kot ozimna in jara pšenica, mnogovrstna v zmernem (v Rusiji do Petrograda, v Norvegiji do Drontheima na 64° sev. šir.) in v zapovratniškem pasu, — v vročem pasu raste samo na gorah. Največ pšenice se pridela na Ogrskem (v Banatu), v podonavskih deželah, v Krimu in Kavkazu, od koder se je ogromna množica izvažala. Druge pšenice se sejejo v Evropi samo tu in tam, n. pr. napeta ali angleška pšenica (*Tr. turgidum* L.) v južni Evropi in na Angleškem; v južni Evropi se seje tudi poljska pšenica (*Tr. polonicum* L.). Pir (*Tr. spelta* L.), ki se na južnem Nemškem in v Švici seje, daje še lepšo moko, nego navadna pšenica.

Žito, ki tretjemu delu evropskih prebivalcev vsakdanji kruh daje, je rž (*Secale cereale* L.). Glede hranilne vrednosti je rž prva za pšenico (16% protejinin in 68% škroba), toda rženi kruh ostaja delj ukusen in je bolj zdrav kot pšenični. Sorodnost besedi slavj. rž ali rež (regi), nemški Roggen (rog, rya), kelts. secal ali segal kaže, da je domovina tej travi med Planinami in Črnim morjem; danes se seje v Evropi in v Aziji do 50 - 60 st., v severni Ameriki do 40—50 st. sev. šir., posebno v Slavjanah in Nemcih.

Redilna vrednost navadnega ječmena (*Hordeum vulgare* L.) je sicer mnogo slabša nego pšenična in ržena; za krušno žito se rabi samo v revnih pokrajinah ali pa vmes med drugo moko, največ se ga porabi za varjenje piva. Toda velike pomenljivosti je zlasti zato, ker mu je najmanj toplote treba. Ječmen dozori tudi v krajih, kjer zaradi prevelike mrzloti drugo žito ne obrodi; glavno krušno žito je v arktičnem in subarktičnem pasu. V zgodovinskem obziru je zanimljivo, da je ječmen najstarejše žito, ki se je sejalo pri Grkih, Egipčanih in Hebrejcih; tudi pivo se je že davno iz ječmena varilo v Egipčanih Trakih, Grkih in Germanih (potui est humor ex hordeo. Tacit Germ. 23.). Poleg navadnega ječmena se tudi šestovrstnik (*Hordeum hexastichon*) in dvovrstnik (*Hordeum distichon*) tu in tam seje.

Dasi izprva domače žito, ki se je iz Podonavine po srednjem in mrzlem pasu vseh zemljin razširjalo, je vendar zgubil oves (*Avena sativa*) zaradi slabe redilne vrednosti, odkar so redilnejša in boljša žita znana, veliko svoje pomenljivosti. Seje se samo na

slabi, neplodni zemlji in služi samo prerevnim krajem za živež; največ se ga konjem daje za klajo. Navedenim koristnim travam se pridružijo nekatere, ki so se v Evropi v poznejših časih, in le po nekaterih krajih udomačile, ki torej nimajo pomenljivosti obče-evropskih žit, ki so pa časih v svoji novi domovini zadobile pomenljivost glavnega živeža. Sem spada riž (*Oryza sativa*), korusa ali turšica (*Zea Mays L.*), navadno proso (*Panicum miliacum L.*) in sivo proso ali sirek (*Sorghum vulgare*).

Blizu polovica ljudi vsega sveta se redi od riža; na Kitajskem, v Japoniji, na Malajskih otocih, v Indiji, Perziji, Arabiji, Turčiji in sev. Afriki živé skoro izključljivo od riža; v Evropi, kjer je pred nekaj desetletji bil še več ali manj redka hrana, se ga sedaj več in več použiva. Samoraslega se riža nikjer ne nahaja; na Kitajskem ga sejejo uže čez 5000 let, od najstarejših časov tudi v Indiji. Vê vse kulturne jezike vzprejeta beseda riž (ital. *riso*, franc. *riz*, nemšk. *reis* i. t. d.) izpeljuje se iz gršk. ῥιζή, ki je neki nastala iz iranske besede „brizi“ in ta je sanskrt. „vrihi“. Zatorej mislijo, da je Indija domovina te velevažne trave. Po Ritter-ju je bil riž prvi dar narode človeškemu rodu v pokrajinah deževnih monzumov tja do Inda proti zapadu. V zapadu so riž spoznavali stoprav po vojnih pohodih Aleksandra Velicega; po ustanovljenji egiptovsko-grške države se nahaja riž uže kot tržno blago, ter se seje z dobrim uspehom po Nilskem medvodji in v Španiji; leta 1530 se je riž uže v Italiji sejal, ter se je l 1701. tudi v Ameriko preselil, tako da se sedaj riž mimo prvotnih in Afrikanskih pokrajin, za katere je uže zdavna poglavitno in skoro jedino žito, seje tudi v severni Afriki, v južni Evropi (po deželah južnih poluotokov) in v topli Ameriki, s kratka v vseh deželah do 45° severne in južne širine.

Navadni riž je močvirna trava, ki zahteva obilo toplote (23° C.). Množica toplote in vode, ki se ima, če ni ravno pripravnih močvirij, umetno na setev napeljevati, kar seveda ni povsod mogoče, in pa skaženje zraka po močvirjih so uzroki, da se sejanje riža ni še delj razširilo. Poslednja okoliščina je bila celo uzrok, da so nekatere vlade (španjska, italijanska in grška) sejanje riža v okolici naseljenih krajev prepovedale, da se ne dela slab, zdravju škodljiv zrak (malaria). Pogorski riž (*Oryza montana*) raste sicer na suhem, toda poskusi, da bi ga v Evropi uvedli, niso imeli ugodnega uspeha. —

Izmlačeno, z luskinami zastrto riževo zrno (Paddy) se v posebnih strojih olupljuje (Brass, Bray); v jutrovih deželah se olupljeno zrnje v vodi skuha in brez vsake druge priprave použiva (Pilaw), ali pa z ribami, piščanci in drugimi takimi jedmi, kakor pri nas pripravljajo, predenj se na mizo postavi. Največ riža se tako v zrnju použije, nekaj pa se ga tudi namelje, ter iz moke kruh in druge hrane narejajo. Hranilna vrednost sledi iz sledečih

številik: riž ima največ škroba (858–850%), toda najmanj beljakovin. Z dušičnato hrano (mesom, jajci i. t. d.) daje torej izvrsten živež, sam zase pa ne zadostuje. Zaradi obilnega škroba je riž tudi pripraven material za varjenje piva, v katero svrhu se ga mnogo porabi, in za žganje opojnih pijač. Take delajo iz riža v Indiji (arak); Hindostani pravijo opojni pijači iz riža „Cange“, Japonci „Saki ali Samsu“, Turci „Boza“. —

Za rižem morebiti največ ljudi redi koruza. Koruzna moka je sladka; ker ima pa malo lepiva, se testo iz same koruzne moke ne veže dobro, zato jo radi z drugo moko mešajo, če kruh pekó. Iz same koruzne moke se kuhajo, kakor je znano, žganci. Italijanskim delavcem je gost močnik iz debele (trgane) koruzne moke, takozvana polenta, skoro jedina hrana. Jednako hrano imenujejo vè vzhodnih francoskih provincijah „gaudes“, v južnih in zapadnih pak „miliasse“; tudi „mameliga“ ob spodnjem Dunavu je polenti jednaka. Iz koruznega zrnja se špirit dela in pivo vari; pri poslednjem se dobiva neko tolsto olje. Nezrele bilke imajo mnogo sladkorja v sebi, zatorej je koruzna slama izvrstna piča za živino, pa tudi sladkor se v tovarnah iz nje dobiva.

Ker so Evropejci v Ameriki koruzo našli, se po pravici misli, da je njena domovina tropična Amerika (krušno žito Braziljansko), od koder se je uže v davnih časih po Ameriki razširila. V Evropi se je še v 16. stoletju samo po vrtili sadila in stoprav v 17. stoletju je tukaj dobila pomen hranilne rastline. Ime turšica toraj nima pomeniti, da je rastlina od Turkov k nam prišla, temveč zaznamuje, kakor nemško ime „türkischer Weizen“, rastlino iz dalnje dežele. Dandanes se koruza povsod v južni Evropi sadi, kjer se vinska trta nahaja, in se, ker njena rast ni toliko od srednje letne toplote nego od gorkega poletja odvisna, nahaja tudi v krajih s kratkimi, toda gorkimi poletji, kjer vinska trta ne obrodí. Tudi v Azijo je koruza tja do Kitajskega in Japonije svojo pot našla, ter se do sredine Afrike in po Avstraliji udomačila.

Manj škroba, kakor navedeno zrne, ima proso v sebi, toda zaradi drugih brezdušičnatih (sladkorja, tolšče in gume) in dušičnatih tvarin (albumina, rastlinskega kleja in kasejina) je tudi prosena hrana jako redilna, samo da je težko prebavljiva. Pravo proso je doma vè vzhodnej Indiji in je daleč razširjeno, ter se posebno na peščeni zemlji v okrajih vinske trte seje; posebno priljubljena je v Slavjanah (na Kranjskem, Štajerskem in Koroškem, na Českem, Moravskem in Poljskem i. t. d.). Pri nas se navadno kot kaša použiva; v Italiji, Moldaviji, Arabiji i. t. d. pa tudi kruh iz prosene moke pekó (pan di miglio); v Valahih delajo iz prosa opojno pijačo (braha). Iz vzhodne Indije izvirajo tudi laški in nemški bar (*Setaria italica* in *S. germanica*) in sirek ali durra (*Sorghum vulgare*). Prvi se seje po Italiji, nemški bar po Ogrskem (mohar); sirek, čegar moka ima neprijeten okus, je

glavno žito tople Afrike, ter se tudi v južni Evropi tu in tam seje (na Kranjskem, Hrvaškem, Primorskem in Ogrskem delajo zlasti iz razplodja tako zvane sirkove metle).

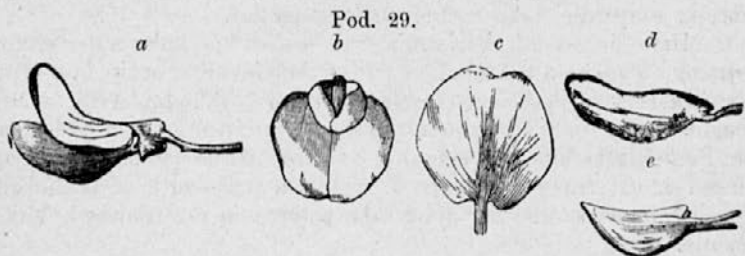
Mimo navedenih koristnih trav se še kje kaka nahaja, koje zrnje za človeški živež služi, n. pr. v Abisinskih gorah daje Eleusine Toccus priljubljeno krušno žito; v vzhodni Aziji se seje Eleusine coracana; v vzhodni Indiji, Egiptu in poblížnih deželah ima *Penicillaria spicata* jednako veljavo; *Glyceria fluitans*, *Coix lacrima* i. dr. trave se imajo cerejalijam prištevati, toda nobena naposled imenovanih trav nima take veljave in razširjenosti, kakor prejšnje.

K žitnim rastlinam v širjem pomenu spada še nekoliko zeli. Za naše kraje je najvažnejša taka zel ajda (*Polygonum fagopyrum* L.); za poljedelstvo je ajda prevažna rastlina, ker je glede zemlje z malim zadovoljna, ter tudi na slabih peščenih njivah, posebno pa v močvirju s peskom pomešanim in v oblačnem bregovju lepo rase in obrodi. Primerna je torej za slabe neplodovite kraje tem bolj, ker ima njena moka toliko beljakovin, kakor koruzna, in več, kakor riževa. in tudi precej škroba (45%). Mnogo ajde se seje v njeni domovini, na Kitajskem, v Sibiriji in v vzhodni Rusiji, kjer se tudi divja nahaja. V Evropo je prišla menda v 15. stoletju, ter so jo najprej ob srednjem morju poznali. Po francoskem imenu rastline „blé sarassin“ se sklepa, da so jo Saraceni tje prinesli. Koncem 16. stoletja je bila v Francozih užé precej razširjeno žito za nboge; dandanes se v Evropi seje (v jugu le malo) do 66 st. sev. šir. V preteklem stoletju se je po Evropi razširila tatarska ajda (*Polygonum tartaricum*) sè zelenim cvetjem, ki je sicer proti mrzloti manj občutljiva kot prva, ki pa daje menj in ne tako ukusne moke. V južni Ameriki slednjič (v Čiliji in Peruviji) je kvinoa ali čilenski kozji rep (*Chenopodium Quinoa*) zato važen, ker raste po višinah, kjer rež in ječmen več ne shajata; zrnje se kakor kaša ali kot ukusna moka porablja in daje prebivalcem vsakdanjo hrano. —

Manj kakor v žitnem zrnju je v sočivju škroba; toda sočivje ima toliko dušičnatih tvarin v sebi, da ima n. pr. leča blizu trikrat toliko redilne vrednosti kakor pšenična moka, in leča celo meso glede redilnosti prekosi. Sočivje je najbolj zgoščena hrana; žal, da so jedi iz sočivja slabo prebavljive, kar se pa s pripravo da nekoliko zboljšati; krepkim, v svežem zraku delajočim ljudem izvrstno prijajo.

Sočivje je seme nekaterih metuljnic (*Papilionaceae*), ki se po metuljastem cvetnem vencu, sestavljenem iz petero nejednakih listov, lahko spoznajo; (zgornji navadno največi list je „jadro“, dva postranska, med saboj jednaka, se imenujeta „krili“, dva spodnja zrastena delata „ladjico“ (gl. pod. 29.). Plodovi metuljnic so stroki, ki jih od fižola, graha, leče, boba i. t. d. poznamo. Na-

vadno sočivje je grah, fižol, leča in bob, katerim se še tu in tam čičerika ali cizara in navadni čistnik pridružujeta.

Pod. 29. Metaljast cvet: *a* od strani, *b* od spred, *c* jedro, *d* krilo, *e* ladjica.

Najstarejše sočivje je menda bob (*Vicia faba* L.), ki je ob Hvalinskem morji doma in se po nekaterih krajih na veliko seje. Zeleno stročje je dobra zelenjava in tudi zrelo semenje včasih ljudje jedó, navadno pa je za konjsko in svinjsko klajo. Velike pomembe je bil bob pri starih Grkih; v Atiki častili so posebnega bobovega boga „Kyamites“ (*κύαμος* bob), kateremu je bil tempelj ob poti v Elevis posvečen. Beli in črni bob (ali fižol?) se je rabil pri glasovanji, od tod izrek „in me cudetur haec faba“. Na krilih bobovega cvetja se vidijo črne proge, katere so imenovali žalostne črke (*litterae lugubres*); zato je bil bob znamenje surti in so se pri sedminah za umrlimi sorodniki posebno bobove jedi na mizo postavljale. Pevci so uživali bob, da bi dobili lep glas, zato so jih nazivali „fabarii“. Pythagorovim učencem je bilo prepovedano bob jesti, ker „bob napenja, čute oslablja in nemirno spanje prouzročuje“; niti po bobovi njivi niso smeli hoditi. Toda nekateri mislijo, da je Pthagoras svojim učencem prepovedal samo v politiko mešati se; pri glasovanji so namreč, kakor smo omenili bob „*fabae aegyptiacae*“, rabili.

Navadni volčji bob (*Lupinus hirsutus* in *L. albus*), ki se dandanes redkokrat uživa, temveč navadno živini za klajo seje, je bil pri Grkih kot slastna jed priljubljen. —

Bolje sočivje kakor bob je navadna leča (*Leus esculentum* Moench. ali *Ervum lens* L.), ki ima med sočivjem največ redilne vrednosti. Domača je v jutrovih deželah, ter uže iz sv. pisma znana, ki nam pravi o Ezavu, koji je svoje prvorojenstvo za lečo prodal. V novejšem času je nek ameriški slepar leči podelil čudovito moč; kemik Le Sant je namreč dokazal, da po časnikih toliko razglašena in priporočana čila moka, takozvana Bary-jeva „*Revalenta arabica*“, ki ozdravlja vse (?) bolezni, ni nič drugoga, nego troje delov lečne moke pomešane z jednim delom ječmenove moke, ter da je beseda „*Revalenta*“ nastala iz prestavljanja zlogov iz „*Erya lenta*, t. j. *Ervum lens*“.

Grah, kojega se posebno dve vrsti (*Pisum sativum* in *P. arvense*) v mnogih vrstah (zlasti kot navaden in cukrov grah) sejata, je v srednji Aziji doma, ter se je od tam v Evropo preselil. Uže starim Grkom in Rimljanom je bil grah znan; Germani so se menda spoznali z njim, ko so se Goti ob spodnjem Dunavu z Grki sprijemali, vendar-le je bil v srednji Evropi dolgo časa jako redek. Še za Colberta († 1683) se je na Francoskem težko dobival in vsemogočna Pompadour je morala po pariškem policijskem lajtnantu ves zelen grah po Parizu pokupiti, da je Ludovika XV. ž njim pogostila. Sedaj je grah jako razširjen in posebno zelen priljubljena prikuha.

Največjo pomembo v narodno-gospodarstvenem obziru kot ljudski živež ima fižol; mnoge vrste fižola, ki se sadijo, izvirajo iz dveh vrst: iz navadnega fižola (*Phaseolus vulgaris* L.) in iz laškega fižola (*Phaseolus multiflorus* L.). Prvi je bil uže starim narodom znan, laški fižol pa so prinesli stoprav l. 1633 iz južne Amerike v Evropo.

Vè vzhodni in zapadni Indiji, v Egiptu in v južni Ameriki se sadi kot sočivje „lablab“ (*Dolichos Lablab*). V Indiji je japonska soja (*Soja japonica*) jako priljubljena; iz soje delajo jako ukusno pomako, ki se v Indiji skoro vsaki jedi prideva. „Soja“, ki se v Evropi prodaja, ter v juho in pomake zaradi dobrega ukusa daje, ni jednaka z indijsko sojo, temveč se dela evropska iz različnih tvarin, posebno iz gliv.

Čičerika ali cizara (*Cicer arietinum*), ki se tudi pri nas seje, je posebno priljubljena, in se je zato mnogo seje v južni Evropi, zlasti v Španiji. Tudi starim Rimljanom je bila čičerika znana, kar se da posneti iz izreka: *ciceris fricti emtor*, t. j. človek nizkega stanú. Na Španskem se zavrete cizare „garbanzos“ in tudi šopki zelenih čičerik na trgu prodajajo, kojih si mimogredoči kupujejo, ter med potom zobljejo.

V Moldaviji in vè Valahiji se še beli čistnik ali španjska leča (*Lathyrus sativus*), včasih *Lotus edulis* in *Tetragonolobus purpureus* kakor sočivje sejejo. —

Tudi vè vročih krajih, kjer zaradi vročine in suše žito ne dozori, blagodarna naroda ljudi ni pustila brez vsakdanjega kruha, samo da v takih krajih ne žanjejo sè srpom rumenega klasja, temveč sè sekiro sekajo škrobonosne palme. Palme zadostujejo vsem, sicer skromnim potrebam prebivalcev tropičnih otokov: palma jim daje slastnega mleka zoper žejo in glad; od palme dobivajo sok za opojno pijačo (palmovo vino); palma jim daje zelenjave za prikuho, vlakna za tkanine, lesa za kurjavo, plodov za hrano in škrobov za kruh. Notranje palmovo deblo obstoji iz mehkega belega stržena, ki ga obdaja samo kakih 5 cm debel les. Kakor prej imenovane rastline v semenu, zakladajo palme škrob v strženu. Ako se torej palma poseka in deblo razcepi, ter tako dob-

ljen stržen z vodo opere, dobi se iz njega škrob. Dobljena moka se takoj v podobi kolačev ali pogač uživa, včasih delajo iz nje ukusen močnik; vè vzhodni Indiji se na trstove palice obešene pogače na prodaj nosijo, ter se velika množica ubogih ljudi od palmove moke redi. Dostikrat pa se surov palmov škrob po večkrat z vodo opere, na solnci posuši, razdrobi in sè siti preseja; tako dobljeni, precej jednako veliki kosci se v mošnjah pretresajo in naposled v železnih ponvah med neprestanim mešanjem nad ognjem posušé. Tako se dobiva jagodast sago (Perlsago), obstoječ iz majhnih jagod deloma hladetinastega škroba, ki je na pol prosojen in trd, ter vè vroči vodi ne dela kleja, temveč se navré ter postane opolzel in prozoren. Zaradi redilnosti in lahke prebavljivosti se sago v juhi použiva in se v to svrhu tudi v Evropi prodaja.

Gledé dobrote je sago različnih palm precej različen; najboljšo moko dajeta *Sagus Rumphii* W. in *S. farinifera* Lam., ki vè vzhodni Indiji in na Molukih velike gozde narejata. Na otoku Java se dobiva sago od *Arenga saccharifera* Labill.; v Indiji od *Caryota urens*, v Braziliji od *Copernicia cerifera* (farinka se pravi v Braziliji tej moki). Dober sago dajejo tudi *Mauritia flexuosa*, *Phoenix farinifera*, *Corypha umbraculifera* in nekatere palmam podobne rastline (*Cycas circinalis*, *C. revoluta*) i. t. d. Odkar je znano, da je sago samo čist škrob, dela se ga tudi v Evropi posebno iz krompirjevega škroba.

Rastline, ki imajo gomoljaste zakladnice, so, kakor smo uže omenili, večinoma v Ameriki doma. Najvažnejša taka rastlina in menda sploh najvažnejši dar iz Amerike, ki je brez dvojbe več koristil, nego vsi zlati rudniki v Kaliforniji, je vsem znani krompir ali podzemljica (*Solanum tuberosum* L.). Krompir je za severne kraje tolike važnosti, kakor koroza za južne. Sicer imajo krompirjevi gomolji razmerno malo redilnih delov (2% protejinin, 9—18% škroba in nekaj drugih organskih spojin, 70—80% pa je v krompirju vode brez vsake redilne vrednosti); 30 kg leče ali 28 kg graha ima na pr. ravno toliko redilnih tvarin, kakor 324 kg krompirja; 3 kg ržene moke so gledé redilne vrednosti toliko izdatni, kakor 20 kg krompirja. Vendar tiči velika narodno-gospodarstvena pomenljivost krompirja v njegovi rodovitnosti in skromnosti gledé zemlje: krompir obrodi v kameneni zemlji, kjer niti žito, niti sočivje dobro ne napredujeja, ter se sadi uspešno do 70° 40' sev. šir., t. j. do mesta Hamerfest. Znamenito je, da v Evropi ni bilo splošne lakote, odkar se povsod krompir sadi. Da se pa vendar nekateri učenjaki, posebno Auerswald in Moleschott, pritožujejo nad tem, da se je krompir v Evropo uvel, menèč da je krompir deloma uzrok telesnemu in duševnemu spridenju nekterih rodov, se razume lahko, če pomislimo majhno redilno vrednost krompirjevo, ki sam za-se zares človeški hrani ne zadostuje. Krom-

pirjeva hrana polni kri in tkanine s tolščo, mišicam pa ne daje vlaknine, možjanom ne beljakovin in fosforovokisle tolšče. To je, pravi Moleschott, kar tlačeno revščino tolikanj poveča. Veliko revu in nadlogo Ircev pripisujejo temu, da je poleg ovsenega kruha krompir jedina hrana revnih prebivalcev Irlandije. Deloma pa je menda neugodno sodbo o krompirji prouzročilo krompirjevo žganje, ki ima v sebi navadno neko oljnato, zdravju zelo škodljivo tekočino „patoko,“ tako, da je uživanje krompirjevega žganja gotovo v obilnejši meri uzrok duševnemu in telesnemu propadu nekaterih narodov, nego uživanje krompirja. Kako priljubljen in koristen da je krompir, nam priča mnogovrstna njegova uporaba na mizi bogatina in v skledi revnega delavca v stoterih pripravah, v tovarnah za škrob in sladkor, v žganjarijah za žganje, za živalsko klajo i. t. d.

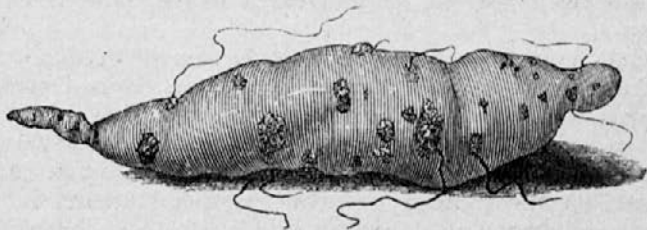
Domovina krompirjeva je Peru in Čile; v Evropo je prvo vest o njem prinesel kapitan in ljudokupec John Hawkins (1565), ki ga je prinesel v Španijo. Nemško ime krompirjevo „Kartoffel“ ali v starejši obliki „Tartuffeln“ (še l. 1775 se nahaja v pruskih listinah ime „Tartuffeln“), ki se izpeljuje iz italijanske besede „tartuffoli“ ali „taratuffoli“ (terae tubera), priča, da je krompir iz Španjskega čez Italijo prišel na evropsko celino. L. 1596 je nek papežev poslanec krompir prinesel v Holandijo, od tam je dobil dunajski botanik Clusius (1598) dva krompirja. Od tega časa se je krompir tu in tam, večjidel v loncih na oknih za lepšavo sadil. Kot splošna pitoma rastlina se je krompir po malem razširil. L. 1616 še je bil v Parizu na kraljevi mizi redka jed, na Česko je prišel za tridesetletne vojske; iz praznih predsodkov ga ljudstvo ni hotelo, tako da so po nekaterih krajih (v Šleziji in na Francoskem) morale vlade z darili in s prinudnimi sredstvi anti-patijo proti krompirju premagovati, dočim se uživanje kave in puhanje tobaka z vsemi prepovedmi ni dalo zabraniti! Stoprav strašna dragina in lakota po sedemletni vojski, ob kateri je l. 1770 na Českem 180.000 ljudi glada umrlo, je dosegla, česar ukazom in poveljem ni bilo mogoče, da so namreč ne samo krompir v obče saditi začeli, temveč, da je krompir danes visokočisljan poljsk pridelek.

Mimo krompirjevih gomoljev je še precej drugih, kateri se kakor krompirjevi uživajo; vendar ni nobeden tolikanj pomenljiv. Sem spada najbližnji sorodnik krompirjev: *Solanum utile*, ki se v Mehiki in na visoki planoti Kvito saadi; gomolje od *Apios tuberosa* Indijani v sev. Ameriki uživajo i. t. d. Korenine tudi pri nas domačega marogastega kačnika (*Arum maculatum* L.) imajo skeleč, trpek ukus ter so, ako se surove použijejo, uzrok želodčevi vnetici, bljevanju krvi in včasih celo smrti; ako se pa posušijo ali skuhajo, izgubé jedkost ter dajó, zaradi obilnega škroba, zdravo ukusno hrano; zato se od prebivalcev karpatskih gorá z

moko za kruh pomesijo ali kot „portland-sago“ prodajajo. Znamenitejši kakor marogast kačnik so njegovi afrikanski sorodniki: *Arum macrorrhizum* in *A. colocasia*, ki se posebno v Egiptu sadé, kjer so tako važen živež, da ima vsak, tudi najubožnejši človek, vsaj njivico s takimi rastlinami. Tudi nazadnje imenovani rastlini imata, kakor vsi štrkoveci (Aroideae), h katerim se prištevata, korenine, kojih jedkost se s kuhanjem, pečenjem ali tudi sè samim sušenjem izgubi; sem spada nadalje „taro“ (*Colocasia esculenta* Vent.), ki se v Egiptu, v mali Aziji in vè vzhodni Indiji sadi, ter ima po 1—4, včasih pa tudi po 12 funtov težke korenine, ki se v Indiji in posebno po otocih Južnega morja kakor pri nas kruh použivajo.

Strupene gomolje, ki svojo strupljivost na jednaki način kakor poprej popisane korenine izgubé, ter so potem priljubljen živež, imajo nadalje: 1. Jamova korenina ali ignama (*Dioscorea alata* L.) na otocih Južnega morja; gomolji so 3—4.5 dm (včasih 12.5—15.5 dm) dolgi, 1—1.5 dm debeli in po 12—16.5 (včasih 27—33.5 kg) težki. Ker rastline tudi brez gnoja lepo rastejo, jih na Kitajskem po gozdih, potih in cestah sejejo; žal, da v Evropi poskusi s to rastlino, ki 20% več koristi daje nego krompir, niso imeli dobrega uspeha. Tudi „kitajske podzemljice“ ali „tou-šou“ (*Dioscorea batatas* Dec.), s kijastimi, kakor pest debelimi, ter z ob jednem konci proti drugemu koncu utenjajočimi se gomolji; nadalje *Dioscorea sativa* L. in *D. villosa* L., ki se v tropičnih krajih sejejo, v Evropi ne rastejo. 2. Kasava ali manihotov grm (*Jatropha manihot* L.) prava narodna pitoma rastlina v tropičnih krajih Amerike in Afrike, koje čestokrat do 16 ky težki gomolji cele narode preživé. Neiztrebljena moka se „kasava“ ali „mandioka“ imenuje ter navadno zamorcem za živež služi, dočim se iztrebljena, fina „tapioka“ za boljši kruh in za druge hrane uporablja, in se tudi v trgovini prodaja. Tapioka ima podobo saga in se kakor ta v juhi kot lahko prebavljiva hrana uživa.

H gomoljastim rastlinam, ki v nekaterih krajih podzemljice namdomestujejo, ki so pa, ker nimajo strupa v sebi deloma surove užitne,

Pod. 30.

spadajo še: Batata (*Ipomoea batatas* L.) v topli Ameriki, po otocih Južnega morja in na Kitajskem; valjasto-vretenasti gomolji

(gl. pod. 30) so sladki, ter se surovi ali pa sicer različno pripravljene uživajo, jednako kakor tudi gomolji od sorodnih *Ipomoea esculenta* Spr. *J. tuberosa* L., i. dr. Celó v južni Ameriki, v domovini krompirjevi, rabijo mimo krompirjevih gomoljev tudi taki od užitne arakače (*Aracacha esculenta* DC.), od gomoljaste oke ali zajčje detelje (*Oxalis tuberosa* Molin.) i. dr.

V trgovini se dobiva ter kot lahko prebavljiva hrana v mleku ali pa v juhi skuhana daje otrokom neka moka z imenom arorut (Arrow-root); tudi arorut se dobiva od koreninskih gomoljov različnih rastlin: n. pr. *Maranta arundinacea* L., ki se v južni Ameriki in vè vzhodni in zapadni Indiji na veliko seje, *M. indica* Tussar; vzhodno-indijski arorut je deloma tudi od rastline *Curcuma angustifolia* Roxb. in *C. leucorrhiza* Roxb; braziljanski od *Tacea pinnatifida* Forster, *Manihot Aipi* Pohl. i. dr.

Na konec menda uže predolge vrste škrobodajnih rastlin naj postavim še jedno, ki ima tudi v drugem obziru neko znamenitost; tukaj mislim na indijski lokvanj (*Nelumbium speciosum* W.). Rastlina, koje gomolji in kakor lešnički debelo semenje imajo mnogo škroba v sebi, se sedaj v tropični Aziji in v vzhodni Afriki seje. V starem Egiptu je bila Isidi in Osiridu posvečena ter je bila simbol oplodbe dežele po Nilu; kot znamenje neumrljivosti se nahaja večkrat na spomenikih, na denarji in posebno na mumijskih rakvah. Dandanes se v Egiptu redkokrat nahaja; izginila je z Isidinim kultom; rastlina namreč prvotno ni v Egiptu domača, marveč se je iz Indije tje preselila. Ta resnica podpira Heerenovo mnenje, da egiptovski kult kakor naša rastlina kot znamenje glavnih bogov iz Indije izvira. Najbolj se je ta lokvanj v Indiji čestil, kjer ima z imenom „sveti lotos“ ali „padma“ v bajeslovji velik pomen. Bil je simbol stvarjenja sveta; ko je namreč Višnu hotel svet ustvariti, pustil je na mlečnem morji plavajoč iz svojega telesa „sveti lotos“ vzrasti. — Starim Grkom je bilo, da se ne bi z uživanjem lotosovih gomoljev tudi lotosovega kulta poprijeli, uživanje te rastline prepovedano; od tod je postala pri Grkih in Rimljanih rastlina znamenje pozabljivosti („lotum gustavit“). Tudi pri Hebrejcih je bila rastlina čislana; Landerer namreč trdi, da cvetlice, s katerimi so bili stebri Salomonovega templja okinčani (hebr. schoskam), niso bili limbarji, kakor se navadno trdi, temveč lotosove cvetlice, katerim so Grki rekli „Nilski limbarji“. —

O človeškem razumu.*)

(Spisal Franjo Podgornik.)

I.

obče človeštvo misli in hodi svoje poti, ne da bi si delalo preglavice, kake moči ima v sebi. Ljudstvu tudi ne škoduje, da se suče v vsakdanjem življenji kakor mu tako imenovana zdrava pamet veleva. Neposredno korist ali škodo imajo o svoji zavesti samo oni ljudje ali prav za prav nabraženci one vrste, katerim je mari prisvojiti si tudi potrebnih naukov o delovanji duševnih naših sil ali moči. Sosebno je mnogo zavisno od tega, kako moč pridevljemo človeškemu razumu, in temu se je vsled razumnih teorij doslej jako slabo godilo; večinoma so ga pristranski nauki omejevali in poniževali, namesto da bi mu bili zakrili ono moč in veljavo, katero dejanstveno kaže in jo po natankem pogledu v resnici tudi ima. Za znanstveno delovanje, za razvoj prave in odločne volje, torej za praktično življenje je zares odločnega in najvišjega pomena, da si človeški razum na najiminenitnejše strani prav ogledamo. Od tega, kakó razumemo bistvo, obsežnost in veljavo človeškega razuma, je zavisno, s kakim prepričanjem in s kako odlčnostjo se poprimemo mišljenja, nazorov in gibanja v življenji.

Z umom ali razumom mislimo; pravilno misliti nas pa uči ona znanost, katero od nekdanj imenujejo logiko. Kdor torej pozna zakone in nauke tega znanstvenega oddelka, ima tudi nekak razgled o razumovem delovanji in njegovih tvorbah. Logika nam kaže, kakó si vstvarjamo s pomočjo opredelb ali definicij raznotere pojme, in s takó imenovanimi razsodbami, sklepi in dokazi razne logične zveze. Ista logika nam razodeva, kakó se na podlagi imenovanih naukov razvijajo znanstvene metode, ki nas vodijo z dovajanjem snovi do najboljšežnejših zakonov in s pomočjo in zvezo teh po poti izvajanja do najspletnejših sestav ali sistemov. Komur je moči kako vedo kot sistem z logičnimi zakoni premišljevat, tedaj pregledavat, kakó se raztezajo najvišji zakoni v

*) Podstava naslednjemu sestavku je novejši kriticizem in pa se ve da lastno premišljevanje. Pis.

družbi znanstvenih prvin in snovi skoz celo tako sestavo, kakó se vrstijo v taki sestavi za splošnimi pojmi določbe ali pojmovne sestave vedno manjšega obsega in vedno različnejših vrst; in komur je celó dano, da z logično zavestjo sam snuje ali pomaga snovati znanstvene sisteme — ta se v veliki meri zaveda, kolika in kakó različna moč tiči v človeškem razumu. Zató in ravno zató pa bi bilo kaj kratkovidno, bistvo našega razuma enostransko iskati v kakem posebnem splošnem pojmu ali izključno v kaki takó imenovani kategoriji, ali ga celó omejevati na delovanje s takih stališč. Razum razvija svojo moč v mnogoterstih raznih pojmov in pojmovnih zvez, kakor se kažejo v znanstvih in v vedi obče, torej ni omejen na pojedine, če tudi znamenite pojme ali pojmovne splošnosti ali občnosti.

Po teh splošnih opomnjah je dobro spomniti se glavnih principov ali načel, po katerih se mišljenje vrši. Odkar je logika vstvarjena, je znano tudi prvo njeno načelo identičnosti ali, po domače, enoistosti, in še krajše, istosti, ki trdi, da nekaj je, kar je, in da torej nekaj ni, kar ni, ali pa tudi, da nekaj je ali A ali pa ne — A.

To glavno logično načelo, ki se, kakor je videti, razodeva v trojni obliki, prihaja samo na sebi samó takrat v rabo, ko bi hotel kdo že določen pojem v zvezah pozabiti, ga kako brez uzroka spremeniti ali celó zameniti. V tem slučaju pozabljivca zavračamo z načelom, da en pojem je, kar je. Dejansko pa rabimo načelo enoistosti samó v zvezah vsaj dveh pojmov, ki sta si v kakem oziru enaka ali enoista, v drugih, za tako zvezo postranskih pogledih pa različna. Tudi nas pojmovne zveze zanimajo samo tedaj, ko primerjamo različne pojme ali pojmovne sestavne dele (sestavine), in še celó do mišljenja ne pridemo, kjer nas razlike utisov, predstav in pojmov ne silijo. Določen pojem je, kar je, in od njega prehajamo do drugih pojmov samo vsled razlik. Po tem takem se pridružuje načelu enoistosti še drugo načelo, princip logične razlike ali diferencije; poslednje načelo se razodeva v največji meri kot razlog in posledica ali pa tudi kot uzrok in učinek ali nasledek. Kjer se prikaže v določenem pojmu kaka prememba, tam je premeni uzrok kaka druga pojmovna sestavina, katera se v prvem pojmu ni nahajala, in je ta drugi pojem ali sestavina drugega pojma uzrok razliki in povod, da stopi stari ali prejšnji pojem v novo zvezo, z eno besedo, da se začne razum gibati v raznih oblikah mišljenja. Princip logične razlike ali diferencije v tem smislu je za principom enoistosti najsplošnejši, ker dosežamo samo v družbi obeh principov prav za prav vse logične, matematične kategorije in vse še toliko splošne pojme drugih znanosti. Ker brez razlike pojmov ni mišljenja, je potem samo po sebi umevno, da mora biti načelo enoistosti tesno združeno z načelom logične razlike. Razum se po tem takem vzbuja za de-

lovanje samo vsled združbe teh dveh načel, in mora poleg istosti zaslediti še kako razliko, da prehaja od pojma do pojma. Razlika mora biti, in še celó v povdarjanji enoistosti enega in istega pojma tiči razlika vsaj v tem, da stavimo isti pojem dvakrat: A je A; — črno je črno; — kar se zgodi, kakor smo rekli, ko bi nam hotel kdo en in isti pojem brez razloga spremeniti ali zamenjati. V zvezi: A je A tiči razlika v številu, da se devlje A dvakrat, in kaže, da načelo enoistosti se naslanja na preduvet ali predpogoj razlike, če ne druge, vsaj najsplošnejše, to je, številne: dvojice. Razum po tem takem ne more delovati, če si enega in istega pojma ne stavi vsaj dvakrat; če pa je pojem, ki se združuje z drugim ali primerja na podstavi enoistostnega načela, različen od drugega, je že v njuni razliki povedano, da je predpogoj številne dvojice že postavljen. Ta predpogoj dvojice je silno imeniten, ker naznanja, da razum potrebuje dveh pojmov ali vsaj dvakrat stavljenega enega in istega pojma pri vsem svojem delovanju, torej pri mišljenih ali miselnih stavkih (razsodbah), sklepih, dokazih in v toliko večji meri pri dovodih ali indukcijah in izvodih ali dedukcijah. Za nas pa ostane najvažnejša resnica, da razum deluje vsled razlik in na podstavi razlik bodisi katere koli vrste. Ta zakon je najbistvenejši o delovanju človeškega razuma; s tem zakonom umemo tudi takoj, da v znanstvenih sistemih se razlike nahajajo: razlike pojmov, zakonov, prvin in njihovih zvez. Z največjo gotovostjo in določnostjo utegnemo vsled tega razumovega zakona trditi, da znanosti ni možno osnovati brez prvotnih razlik ali brez različnih prvin ali snovi, in najubožnejši sistem v tem pogledu bi moral pokazati vsaj dve različni snovi ali sestavini. V resnici pa ima vsak znanstven oddelek po več različnih prvin, iz katerih je sestavljen, ker iz dveh prvin ali razlik bi ne bilo možno osnovati vpletenih zvez, in bi se morala vsaka izmed samo dveh razlik posebej še vsaj glede na količine iste prvine ali iste kategorije ločiti, tedaj sistemom podati razlike vsaj pokolikosti. Enaka je pa tudi v naravi; tudi ona bi n. pr. iz samo dveh kemičnih prvin ne mogla vstvariti onih tvorb in oblik, ki jih dejansko nahajamo v svetu. Pa tukaj je dovolj, da vemo, da razumovo bistveno delovanje se vrši po poti razlik.

Tam, kjer prenehajo raznoterosti, je tudi meja mišljenju, in naobratno, kjer ni duh zmožen, razlik razločevati, primerjati, družiti in ločiti, ni razuma iskati. Ko smo utrujeni na duhu, pomenja to za mišljenje bistveno toliko, kakor da nismo sposobni za primerjevanje raznih delov ali prvin, ki se nahajajo v takó imenovanih predstavah (vorstellungen) našega duha: noče se nam misliti. V takem slučaju smo kakor otrpneli, in ena in ista predstava, vtisnena podoba ali vtis, ostajajo bolj ali manj in dolgo časa nespremenjeni, kakor odrveneli v našem duhu. Pa tudi oni,

komur se kaka predstava ali misel vedno ponavlja in nehoté vsiljuje, takó da začne duh že bloditi, spričuje ravno s tem, da se ponuja njegovemu razumu premalo razlik, torej premalo hrane za-nj; v takem stanju je razum v nevarnosti, dokler se blodnje ne znebi in ne pride do drugih različnih snovi. Bebci (blódsinige) so pa gledè na razum na najslabšem; oni ne morejo najlažih razlik razločevati in ne morejo spraviti pojmov skup, da bi bila njihova zveza misli podobna. Bebci so brez vsake razumove moči, in pri njih se kaže med navedenimi primeri najjasnejše, da, kjer duh ne razločuje predstav in pojmov, je za mišljenje onemogel. Če pa prenehava mišljenje z možnostjo, spoznavati in primerjati različne pojme, mora istina biti, da obstaja bistvo človeškega razuma v pojmovnem razločevanju. Na ta način smo tudi iz fiziološki strani na utrujenosti in duševnih bolnikih isto resnico zasledili in takó po drugi poti potrdili, kar nam je pokazal najprej kratek razgled logičnih zakonov in načel istosti in razlike. Sicer pa bi našli po najkrajši poti bistvo človeškega razuma, ko bi vedeli, v kakih oddelkih velikih možganov deluje razum za določene snovi in določene zveze. O čutilih zdaj že natanko vemo, kak mehanizem nam donáša snovi kot vtise v zavest; o razumu pa nimamo takega natančnega znanja, in so znanstveno, n. pr. na golobih, izkusili samo toliko, da brez velikih sprednjih možganov izgubijo zmožnost za predstave. Analogno velja tudi za človeški razum, in potem bi smeli sklepati, da z izgubo sprednjih velikih možganov bi človeška zavest ne bila zmožna, vtiskati si ali sprejemati podobe ali predstave, in bi dosledno tudi brez mišljenja ostala, ker mišljenje se vrši na podstavi predstav, ktere dajejo iz svojih sestavin potrebne snovi za pojmove zveze.

Po utrjenem dokazu o razumovem bistvu nam je dodati samo še to, da kar imenujemo mi pamet, ni posebna zmožnost naše zavesti in nikakoršna moč, ki bi se bistveno razlikovala od opisanega bistva človeškega razuma. Pamet ni nič drugega, kakor razum, ki deluje na posebnem polju, namreč na primerjevanju povodov, ki izvirajo iz nagonov in raznovrstnih strasti ali afektov. Pamet je torej praktični razum, ki ima opraviti z razsojevanjem različnih povodov, ki se rodé na podlagi nagonov in strasti. Nagoni in strasti so sile, sicer delujoče za razum ali same na sebi brez razuma, in hočejo vsaka zase dobiti veljavo. Razum pa povode in stopinje teh bolj ali manj močnih povodov primerja in se konečno po skušnjah odloči z posebno hotenje, kateremu pravimo v olja. Volja pa ni nič stalnega, ker se vstvarja ali rodi z razumovimi razlogi za vsak primer posebej. Volja, ali bolje hotenje, teži kot sklep po dejanji. Onemu tedaj, ki ni samo zmožen in vaje, staviti imenovane povode z razumom v pravo razmerje, ampak se tudi po teh določilih ravnati, pravimo da je pameten, in, če ljudstvo razločuje med razumnim in

pametnim človekom, ima popolnem prav, ker človek utegne biti učenjak in silno bistra glava na druge strani, gledé na življenje ali pravo obnašanje in praktično delovanje pa prav silno slab. Kajti za urejevanje nagonov in strasti in za gospodovanje nad njimi potrebujemo še drugih moči, namreč dobre narave, dobre odgoje in lepih pa utrjenih navad; drugače mogočnim silam nagonov in strasti razum podleže, tudi če se jim upira, in če tudi sam dobro sprevidi, kakó bi jih moral vladati. V vsem drugem pa gospoduje med razumom, ki ga rabimo pri urejevanji povodov, in onim razumom, ki misli, sodi in sklepa na znanstvenem polji, popolna analogija ali še bolje ista zakonitost enih in istih razumovih načel enoistosti in logične razlike.

Predno začne človeški razum odločno delovati po logičnih principih, potrebuje mnogo primernih priprav, in v resnici mu dohaja od raznih strani znatna pomoč. Duševne moči in duševni pomočki so taki, da razumu v obili meri snovi prirejajo, mu jih na veliko in debelo takó izročajo, kakor da bi jih bil skoraj sam po skupinah ali predalih oddeljeval. Čutila, nagoni in strasti so taki imenitni pomaganci. Vsako čutilo izroča v razumovo porabo vtise posebne vrste, katere si spomin prisvaja kot razlike po plemenu, pa bolj ali manj tudi po krepkosti in šibkosti, torej po stopinjah istih plemen. Spominjamo se v tem pogledu na vtise, katere nam donaša oko. Dalje je, n. pr. glad nagon, ki nam tudi sam po sebi bolj ali manj krepko včasih jako neprijetno naznanja razlike, katerih malo poprej nismo čutili, in zahteva od nas prav logično določnih zadostil za svoje pravice. Vzemimo na primer še strast sovraštva, in takoj so nam pred očmi ljudje, ki prikazujejo drugim ljudem svojo strast ne samo enakomerno, ampak, ako imajo ali si mislijo uzrok zató, tudi razlčno krepkó. Ti in enaki, po sebi različni oznanovaleci podajajo nam snovi po razlikah vrst in količin teh vrst, torej takó, da razum ž njimi deluje brez posebnega truda. Z druge strani nam pa tudi zunanja narava in v obče nezavestni svet predočuje ene in iste tvorbe, ene in iste dogodke, oboje mnogoterih vrst in v ponavljanih oblikah, ki prebajajo v predal našega duha po raznih potih, po ravno naznanjenih pomagalih čutil, nagonov in strasti, in takó se nam združujejo predstave stvari in dogodkov ali sprememb, rekli bi, po onih strugah ali kanalih, kakor se ravno nahajajo v skupinah na podstavi prostora, časa, podobnosti in enakosti ter podredjenosti po notranjih silah. Po takih potih se snujejo takó imenovane združbe predstav ali vtisov („asocijacije idej“).

Človeštvo v pradobah ni kazalo v mišljenji večje moči, nego je ona, katero si je pridobilo po označenih pomočkih, in tudi v sedanji dobi človeštvo v obče ravna isto takó, kakor mu te sile napovedujejo, ne da bi se razum s svojo svojstveno močjo ž njimi

sosebno bratil. In te raznere so za človeštvo še celó ugodne; kajti, ko bi čutila, nagoni, strasti in bolj ali manj pravilne tvorbe in spremembe, ko bi, pravimo, te sile v skupnosti po svojem stroji in svojstvu ne delovale — brez zavesti — na človeško zavest v smislu zavestnega in pozneje razvitega razuma, bi tudi razum ne bil napredoval in bi se nikdar ne bil okrepil do moči, kakeršno razvija v znanosti omikanih narodov. One sile so torej pogoj za izomiko razumovo, v obče neizogibna njegova podlaga, da, celo taka, da brez njih bi razum tudi najdarovitejših duhov na verhuncu sedanje civilizacije nič ne opravil. Pri vsem tem pa ne smemo pozabiti, da še toliko ugodne, nehotne ali brez razumovega napora pridobljene, asocijacije predstav ali celo pojmov so in ostanejo dotlej samó površno in povprečno obdelana snov, dokler ne začne razum sam kot tak prvin in sestavin predstav natančneje razločevati, družiti in deliti ter vezati v sistematične skupine. Razum dobiva v združbah vtisov in predstav povprek samo nekoliko prirejeno gradivo in torej kolikor toliko olajšano delo, ki je takó nekako kot po težakih na debelo izdelano. Najtežji in najfinejši posel, to je, stroge zveze in popolno sistematiko, mora razum sam izvrševati. V ta namen potrebuje pa sam kakor si bodi pridobljene bistrosti in metodične odgoje. Pri tem se mora spomín še posebej okrepiti in fantazijo sistematično izobraziti.

Spomin razumu pomaga, da se po posebnih potrebah in namonih zavé onih snovi, ki jih je kedaj prej prejemal, ponavljal in si prisvajal po naključji ali pa sistematično, in fantazija zopet preslvarja prvotno sprejete predstave po namenih, katere si razum postavi, da si snovi bolj ali manj sistematično predela, razdeli in združi. Po vsem tem ostaja razumu najvišja naloga: vstvarjati sistematično urejeno vedo, in ta najimenitnejši namen, ki ga ima razum, nas po pojasnilih o razumovem bistvu po naravni poti privede do razgovora o obsežnosti razumovi.

II.

Samo po sebi je sedaj umevno, da bistva svojega razum ne more zatajiti nikjer, in deluje tedaj tudi na potu do vseobsežne sistematike na podlagi istih svojih načel enoistosti in razlike. Vprašanje nastane samó, do kje seza razumova moč gledé na popolno sistematiko. Vzemimo dejanstveni svet v vsej njegovi raznovrstnosti in mnogoterosti, kakeršen je. Z dovajanjem ali po induktivni poti prehajamo od pojedinih stvari in reči do splošnejših tvorb, n. pr. do kemičnih elementov, odtod do splošne tvarine, in naposled do bitja ali sostva (*das sein*). Sostvo ali to, kar je podlaga tvarini, njenim tvorbam in silam, je nekaj takó splošnega, da pridemo na goli nič, če mejo sostva prekoračimo. Do te skrajne meje in najobsežnejše kategorije dospemo z razumom

s tem, da iz raznovrstnosti popuščamo polagoma razliko za razliko, takó da konečno v golem sostvu ne nahajamo nobenega razločka več. Sostvo je sostvo, t. j. povedek ima isto snov, kakor osebek. Po tem takem kaže sostveni pojem na mejo mišljenja in tudi na mejo vsega dejstva ali, bolj po domače, vseh stvari. Kajti ako za sostvom ni ničesar več, in iz ničesar ne sledi ne v mislih in ne izvira dejanstveno družega, kot zopet nič, je to znamenje, da je človeški razum po poti do večih občnosti ali splošnosti prišel na spodej na kraj meje, za katero bi teoretično mišljenje in praktično življenje ne moglo ničesar več zasledovati in zaslediti. Na zdolej nas je torej moč ali obsežnost človeškega razuma dovedla do največje daljave, to je do skrajne meje. Na zgorej nas ista razumova sila na podlagi istih logičnih načel z izvajanjem ali po deduktivni poti vodi od največjih pojmovnih obsegov ali oborov do vedno bogatejših vsebin ali najožjih obsegov, naposled do pojedinih eksemplarov in celó do momentov ali trenutkov, v katerih se kaka posamična stvar nahaja. Razum prideva pri izvajanju plemenom in vrstam plemen razliko za razliko ali raznotere prvine, vsled katerih postajajo tvorbe vedno bolj sestavljene, in poslednje dospejo do vrhunca sestave v pojedinih stvareh v določenih trenutkih. Torej tudi na zgorej obseza človeški razum vse tvorbe in vse spremembe, in si jih misli in si jih utegne načrtati s pomočjo fantazije na podlagi že najdenih zakonov še v večji raznovrstnosti, nego se nahajajo v naravi sami.

Da je možno razumu naravo dohajati v vsem njenem razvoji, v rasti, v znotranjem in zunanem povečavanji in zmanjšavanji njenih tvorb in njenega gibanja ali življenja, razvidimo natančno in kaj lepo tudi iz premissljevanja o količinah, ki se nahajajo in snujejo v naravi, in o količinah, katere vstvarja sam razum v sistemu matematike od početnih do najvišjih računov. Gledé na takoimenovano neskončnost ali neizmernost, ki je prouzročevala do sedanje dobe in celó do sedanjega rodú toliko zmot in zmešnjav, človeški razum ni več v stiskah, ker zdaj*) vé, da neskončnosti si tudi misliti ne moremo kot dovršene, ampak samo kot pojem, vsled katerega nas nič ne zavira, da v mislih pridevamo enoto k enoti, dokler nam je ljubo, torej neomejeno. Še toliko število utegnemo vedno še s prirastki ali dodatki drugih enot ali zneskov povečati, in nobena sila ne more mislim prepovedati, da bi že stavljenih ali doseženih vsot po isti poti ne mogle še dalje povečavati. Razum se sedaj dobro zaveda, da si ostane dosleden, dokler šteje in prišteva enoto k enoti, in da bi se samo tedaj pregrešil, ko bi soštevanje po enotah, kateremu se kaže pot odprta na dalje in dalje, naenkrat ustavil ter trdil, da je dosegel brezskrajnost, v tem ko se mu nasprotno samo pot brez

*) Dühring je prvi ta imenitni problem z neporušno logiko rešil. Pis.

kraja odpira. Z eno besedo, mi smo sedaj popolnem trdni v tem, da brezkončnost, kot dogotovljena, bi kazala v sebi logično prekoslovje ali protislovje. — Razumu pa tudi popolnem zadostuje, da rabi pomočni logično-matematični pojem brezkončnosti, kakor mu drago. On na tej podlagi sklepa z največjo zanesljivostjo, n. pr. o številu nebesnih tel v vesoljnem svetu. Ker brezkončnosti prav za prav ni in se nahaja samo v duhu, ne kot faktum, ampak samo kot nedovršena akcija, kot vršeče se dejanje, svetovi pa se nahajajo v katerem koli trenutku kot dovršenosti, kot dejstva ali fakta, je razvidno, da se morajo dati svetovi tudi sešteti, in se tedaj nahajajo samó v določenem številu, naj bo to število še toliko. Iz istih razlogov ima ali obseza še toliko nebesno telo, in naposled vesoljni svet v celokopnosti, samó določeno število onih najmanjših delcev, katere imenuje učeni svet atome. To, da človek nima potrebnih orodij ali fizične moči v sebi, da bi mogel svetove in atome osvetja sešteti, čisto nič ne pomanjšuje popolnem zadostujoče razumove zmožnosti gledé na njegovo obsežnost; dovolj, da njegov pojem brezkončnosti seza še dalje, nego vsako število v resnici se nahajajočih delov in količin svetá in množech se pojedinih prirodnih aktov.

Takoimenovani višji računi ali številjenje z najmanjšimi premenljivimi količinami raznih vrst, kjer je možno duhu enote pomanjšati, na kolikor koli čuti potrebo, in kjer mu je možno pritikati te najmanjše količine ali enotice drugo k drugi, ali pa odvezemati drugo od druge, — ti fini računi vsposablajo človeški razum, da utegne poleg narave in z naravo hoditi pri njenem delovanji, jo tako rekoč opazovati, kakó ona svoje tvorbe od trenutka do trenutka množi in krči s pridevanjem in odvezemanjem najmanjših delcev, in konečno, kakó ona v raznovrstnem gibanji in stvarjenji na raznih, počasnih ali naglih potih pomika delec za delcem svojih tvarinskih skupin in oblik.

Po vsem tem človeški razum nikjer ne zaostaje za delovanjem narave. On zasleduje razlike njenih plemen in vrst do najsplošnejše tvarine in do najbolj sestavljenih posamičnih organskih stvari; on šteje svetove in nedeljive kemične delce; on računi naposled tam, kjer narava v resnici dela in stvarja nove oblike in deluje na raznovrstne spremembe od zunaj in znotraj. Razum opazuje naravo in njene zakone na vse glavne strani, od splošnosti do nadržnosti, in obseza ne samo doseđanja dejstva v vseh spremenah in raznovrstnostih, ampak, kakor smo že rekli, dela tudi načrte ter prorokuje ž njimi, kakó bo stvarnica delovala tudi v bodočnosti v novih oblikah. Za ta del človeški razum naravo celó prehiteva, in ostanejo njegovi načrti, kolikor jih natanko po prirodnih zakonih osnuje, resnični, tudi ko bi narava zaostala in iz katerih koli družih uzrokov nikdar ne vresničila sestav, katere je razum znanstveno osnoval.

V takih proroških osnutkih se pa razodeva najvišja moč našega razuma, in ga povzdiguje s tega stališča nad naravo, ko je poslednja bolj počasna nego on. Tako moč je kazal razum dozdaj, in gledé na njegovo gibčnost ni se bati, da bi opešala tudi v prihodnosti. Narava mu daje snovi in spodbude za nove pojmovne zveze in resnice. Kjerkoli mu pokaže ali razkrije narava novih tvorb, oblik in premen, ji on redno in zvesto sledi, ter kaže ravno s tem svojo nepretržnost v sposobnosti za novo stvarino in dotlej neznane tvarinske sile. Po tem takem je moč človeškega razuma najbolj obsežna, ker more pokriti vse, kar se nahaja v naravi, ker naravo celó nadkriljuje, kjer silijo potreba ali nameni človeške družbe, da snuje razum praktične sisteme za bistrejši in srečnejši razvoj človeštva.

III.

Pri vsem tem, da je delovanje človeškega razuma takó jasno in mogočno, so mu v starem veku in tudi v najnovejši dobi odrekli ono veljavo, katera mu pristuje. Nekateri so trdili in še trdé, da razumova moč je zanesljiva samó v tvorbah, ki jih sam vstvarja, in da torej samo zakoni in nauki logike in matematike so resnični. Zopet drugi pridevajo zakonom, ki jih izsleduje razum, črez in črez samo relativno ali omejeno vrednost, in kakor uči povprek angleška logika, bi sè zakoni, posnetimi iz skušenj, morali vedno čakati, ali se bodo obistinile tudi v bodočnosti. Take vrste modrijane bi morala pač vsakdanja skušnja izmodriti za boljše prepričanje; ravno Angleži, in zlasti njihovi tehniki, so iznašli in sestavili stroje, ki kaj zanesljivo dobiček donajajo (na podlagi istih teoretično samo relativno priznanih resnic!), in kakor angleški obrtniki računijo, ga bodo enako zanesljivo donajali tudi v prihodnosti. Angleški zemljemerci so gorovja, reke in morja merili in prekopavali in so natanko naznanjali, kakó se bodo stvari za ta del vršile, in vse to na podlagi do relativnosti ponižanih resnic. Dühring jo je angleškim in druge vrste relativistom kaj dobro zasolil, ko je rekel, da ti ljudje bi še potem o stalni veljavi znanstvenih zakonov dvomili, ko bi komu izmed njih kdo glavo odsekal, ker bi še vedno trdili, da samo do sedaj so izgubili življenje oni, katerim se je kaj enacega pripetilo. Sicer pa sta človeška zavest in narava ali tvarinski svet toliko različna, da se ni čuditi, ako je človeštvo počasno in polagoma napredovalo v razločevanju tega, kar pripada kot svojstvo jedino človeški zavesti ali subjektivnosti, in tega, kar sprejme duh dejstvenega iz narave, ki ni zavest. Govorili smo že o čutilih in drugih pomagalih našega razuma. Če ti pomočki ne donajajo zavesti vtisov, popolnem odgovarjajočih zunanji stvarini in gibanju tvarinskih sil, je vendar toliko resničnega v tej vzajemnosti, da je stvarina s svojimi silami

uzrok vtisov, ki prehajajo v našo zavest, in so torej narava in njene sile neodvisne od človeške ali sploh kake zavesti. Po tem premisleku že se lahko ognemo zmoti, kakor da bi naša zavest bila uzrok ali stvarnica zunanjega sveta. Zunanost je sama za-se in ostane, kar je, tudi brez vsake zavesti. Spremembe pa, ki jih nam donašajo čutila, nagoni in strasti, so take, da utegnemo ločiti po raznovrstnih potih, česa je došlo v zavest več, nego je v dejstvu zunanjem, in česa je došlo premalo v primeri s popolnim dejstvom, kakor se nahaja v svetu. Subjektivnost pripada samo zavesti; to torej v premišljevanji o naravi odpade, in bi ne bila opravičena misel, da tudi v nesubjektivni naravi gospoduje zavest; česar pa zavest manj sprejme, to je tvarina sama kot taka, ker zavest ne more sprejeti vase od vse tvarine in njenih sil družega, kakor podobe od iste tvarine in istih sil. Te podobe kot predstave in pojmi pa našemu mišljenju popolnem zadostujejo, ker ž njimi naravo in življenje njeno dovolj razumemo in ker porablamo na tej podlagi, kjer mogoče, isto naravo za svoje potrebe in praktično življenje. Mišljenje pa obstoji tudi ravno v tem, da se vrši sicer na podlagi tvarine ali tega, kar ni mišljenje in v obče zavest, da pa je ločeno od tvarine, ker drugače bi se zavest in tvarina zlili v eno in isto reč ali en in isti predmet, in bi torej ne bilo moči ločiti mišljenja od tega, kar ni mišljenje, kar je samo podlaga mišljenju in v obče zavesti. Ravno v razločku in za ta del tudi v nasprotji narave in zavesti kot posebnega dela narave obstoji možnost mišljenja, in kdor bi zahteval, da bi moralo mišljenje takó rekoč potopiti se v naravi, bi terjal vničenje mišljenja ali razuma in vse zavesti. Mišljenje je tedaj posebna vrsta ali specifična tvorba družega ali tvarinskega dejstva, in jedino, česar nam je zahtevati in dosežati, je to, da se zavedamo, kaj in v koliki meri sprejmljemo v zavest naravo in njene sile, in da ne zamenjamo zavesti s tem, kar se nahaja jedino v nezavestni tvarini kot taki. S tega stališča umemo takoj, kake veljave utegne biti razum gledé na vso znanstveno resnico: Kar je v naravi in zavesti občega, to velja in mora veljati, ker se v tem primeru strinja del tvarinski z delom zavestnim, dogodek v tvarini z obliko dogodka v zavesti. Drugo pokriva drugo, drugo je z drugim analogno in celó identično, ker tvarina, tvarinski deli in tvarinske sile se nahajajo na eni strani in njihov podobe na drugi strani v zavesti. Zunanji svet se torej ponavlja v zavesti, je med zavestjo in svetom, v zavest sprejetim, popolna enoistost. Zavest tedaj ne vstvari novega sveta, ampak sprejme od enega in istega, ter jedinega sveta, takó rekoč v svoje predale, samo to, kar po svojih zakonih more sprejeti. Kar je lastno temu svetu zunaj zavesti in potem po sprejetji v zavest, to je in ostane resnica neomejene ali absolutne veljave. Kdor bi o veljavi te skupnosti ali identičnosti na obeh straneh dvomil, bi ob enem dvomil o tvarini,

o njenih silah, z eno besedo, o dejanstvu ali dejstvu brez zavestnega in od zavesti nezavisnega sveta samega. S takim dvomom pa bi ne prišel daleč, ker vsak dejanski korak, ki ga stori okoli sebe, ga prepriča o nezavisnosti in dejanstvu zunanosti. Razumu torej ni potreba družega za iskanje veljavnih resnic, kakor pregledovati, kake in koliko pojmov mu je mogoče osnovati, ki ne obsezajo družega, kakor jedino to, kar je občega ali enoištega v naravi in zavesti. Najjasnejši in najeksaktniji pojem o zmožnosti, da utegnemo z razumom doseči tako identičnost ali skupnost, nam podaja številka, ki jo vstvari duh, in ki jo isti duh nahaja na stvarnih rečeh, obsezajoč jih po številih. Ako si mislim n. pr. število pet, in ako nahajam zunaj sebe reči, katere morem obseči s štetjem po številki pet, in si torej mislim petorico reči, zunaj sebe, je ta petorica kot pojem tudi na rečeh popolnem resnična, ker s tem, da pridevam število pet rečem, nisem tem rečem ničesar pridedal, česar bi v resnici na njih ne bilo. Številka pet v duhu in na rečeh se tu popolnem vjemati, in ni mogoče niti pojasniti, kak razložek bi bil med številko pet, mišljeno brez zunanosti, in številko pet, nahajajočo se na rečeh. Kakor pa dajejo številke najlepši izgled za prehod od razuma do stvari, in kakor ni vsled identičnosti v številkah med zavestjo in dejstvom nobenega razložka, in je torej ta identičnost kot resnica absolutne veljave v svojem obsegu, ravno tako absolutno veljavni ostanejo iz istih uzrokov vsi pojmi, kateri razodevajo identičnost katerekoli vrste med nezavestnim svetom in zavestjo o svetu. K takim pojmom pripada n. pr. poleg sostva ali golega bitja, kateri pojem smo že začetkoma omenili, tudi pojem zaničanja, spremene, časa, prostora, uzroka in posledice, količine i. t. d.

Vzemimo zaničanje. S tem pojmom, s katerim trdimo, da na kaki določbi ne nahajamo te ali one pojmovne sestave, se popolnem vjema zunanji svet, kateri obseza v svojih tvorbah in oblikah določne prvine, sestave družih pa ne. Česar v naravi ni, tega tudi v mislih ne vdevljemo med pojmovne sestavine. Enako se obnašamo z uzroki in nasledki; kjer družni narava k prvinam druge prvine in takó ustvarja nove sestave, tam pritikamo tudi mi k določenim pojmom druge sestavne dele kot razloge za nove sestave, ki popolnem odgovarjajo sestavam ali učinkom prirode ali tvarinskega sveta. Po tej poti je možno razumu vstvariti pojmovni sistem, ki zastopa v popolni analogiji glavne poteze narave in njenega delovanja. Bistveno za naš razgovor tukaj ostane, da taki pojmi, vjemajoči se z dejstvom ali nezavestno naravo, imajo neomejeno veljavo, in da je torej razumovo delovanje, ki se peča bistveno z vstvarjanjem pojmov, absolutnega pomena, da je tedaj človeški razum suverén ali neomejen določevalec, katerega ne more oslabiliti, ponižati ali kakor si boodi popraviti v njegovih eksaktno najdenih določbah noben drug razum.

Utegne se nahajati razum v družih bitjih, popolnejši gledé na popolnejša pomagala, na hitreje delovanje, na število stališč, s katerih svet opazuje; ali gledé na absolutno veljavo resnic, ki jih tudi človeški razum dožene, ni iskati popolnejšega razuma. Kajti kar človeški razum v resnici najde in dožene kot identično med mišljenjem in naravo, ostane identično brezpogojno. Identičnost ni samo najvišji princip človeškega razuma, ampak tudi vse narave, kakor tudi mišljenja katerekoli vrste mislečih bitij. Določena stvar ali določeni dogodek, izvršen po prirodnih silah, je v istem pogledu, ker je nezavisen od človeškega ali mišljenja drugovrstnih bitij. Ako človeški razum s svojimi pojmi sprejme takó določeno stvar in takó določen dogodek v svoje mišljenje na podstavi dovolj pojasnjene identičnosti med mišljenjem in tvarinsko zunanostjo, potem je to sprejetje absolutnega pomena, in nikdar se ni bati, da bi mogel kak drug razum to absolutnost podreti ali samó kakó v veljavi ponižati.

Človeški razum po teh trdnih dokazih in razjasnilih deluje ali vsled prave odgoje in pravih navodov za mišljenje, bolje rečeno, utegne delovati z absolutno gotovostjo. Ravno ta možnost in zmožnost je pa tudi največjega pomena za privzemanje in razširjanje znanosti, za zanesljivo mišljenje o svetu in življenji, in naposled spodbuda za pravo, neustrašeno praktično življenje. Samo oni naobraženec in v obče človek, ki je prepričan o neomejeni veljavi resnic in pravil, po katerih misli in hodi, stopa pogumno v boj za življenje in med težave, ki mu jih dela nehoté narava, in mu jih stavlja nalašč le prepogostoma človeška družba, ko hoče preiskovati svet in človeštvo, da bi našel novih resnic in zakonov. Kakó bi mogel človek kot preiskovalec s pogumom življenje žrtvovati, ko bi omahoval gledé na pomen človeških duševnih moči, prepričan, da bi se moral pri zasledovanji novih znanstvenih zakonov bojevati z največjimi zaprekami? Saj bi ga vedno strašila nezaupnost do moči človeškega duha in bojazen, da bi bilo to, kar najde po dolgem trudu, vendar-le samó relativne vrednosti, ki se po naslednikih zavrže ali ostane vsaj neveljavno pred razumom drugih bitij! Konečno kakó bi mogel človek z dobro vestjo žrtvovati življenje izsledovanju zakonov, po katerih jedino naj bi hodil pojedini človek, in bi se imela človeška družba preustrojevati in po vrednih oblikah svoje obnašanje in svoja dela uravnati? Veliko tolažilo in velik dobiček je tedaj prava zavest o bistvu, moči ali obsežnosti in pa o absolutni veljavi delovanja človeškega razuma.

Dokazi, katere smo tu s pojasnili v spodbudo odločnega duševnega delovanja navrstili, so oprti na trdno podstavo in jih potrjuje globoko premišljevanje, dosedanji vspehi velikih znanstvenih preiskovalcev in pa v obče zadostne skušnje. Resnice o razumu niso zató, kakor da bi hoteli ž njimi v eni najvažnejših zadev

takó rekoč posiljeno, brez utemeljenega prepričanja, sami sebe tolažiti in slepiti, ampak ostanejo resnične tudi ko bi hotel naobraženi svet v tem pogledu na vso bodočnost v temi tavati ali, kar je za teoretično in praktično delovanje najhujše, mlačno in trmasto najprej razum in potem dosledno vse svoje moči v pravem pomenu besede — pohabljati, ter ostati brez zaupnosti in brez odločnosti za zdravo in krepko mišljenje, za najplemenitejše sklepe in konečno za vsaktero delovanje. Nauk o razumu varuj nas take nesreče!

Slovansko pleme na sploh je samo po sebi bolj mehke in mile narave in zgodovinska nesrečna preteklost je nekaterim slovanskim narodom nekako pasivno vedenje še posebej vcepila. Tem dejanstvenim razmeram nasproti je toliko potrebnejše, da se v prvi vrsti naobraženec dobro ové in zavé vrednosti človeškega razuma kot znanstvenega in dosledno kot vrhovnega voditelja vsem drugim voditeljem in vsemu drugemu delovanju.

Bibliografija Slovenska.

Slovensko knjigarstvo od 1. januarja 1883. l.
do 1. januarja 1884. leta.

Sestavil Ivan Tomšič.

Štev. 1—147 glej v „Letopisu“ za 1869. leto od 268—281. strani; štev. 148—243 v „Letopisu“ za 1870. leto od 364—371 strani; štev. 244—351 v „Letopisu“ za 1871. leto od 346—354 strani; štev. 352—589 v „Letopisu“ za 1872. in 1873. leto od 280—301. strani; štev. 590—817 v „Letopisu“ za 1876. leto od 193—215. strani; štev. 818—925 v „Letopisu“ za 1877. leto od 324—335. strani; štev. 926—1124 v „Letopisu“ za 1878. leto od 192—213. strani; štev. 1125—1230 v „Letopisu“ za 1879. leto od 220—231 strani; štev. 1231—1362 v „Letopisu“ za 1880. leto od 326—341. strani; štev. 1363—1487. v „Letopisu“ za 1881. leto od 209—223. strani; štev. 1488—1612. v „Letopisu“ za 1882. in 1883. leto od 417—431. strani.

I. Časopisi.

1613. *Brencelj* v lažnjivi obleki. V Ljubljani. Odgovorni urednik in izdajatelj Jakob Alešovec. Tisk Blaznikovih dedičev v Ljubljani. Letnik XV. 1883. 4°.

(Izhaja po dvakrat na mesec.)

1614. *Cerkveni glasbenik*. Organ Cecilijinega društva v Ljubljani. Letnik VI. 1883. Z muzikalnimi prilogami. Odgovorni urednik lista Janez Gnjezda. — Odgovorni urednik muzikalnih prilog Anton Foerster. Zalaga Cecilijino društvo. — Tiska R. Milic. 8°.

(Izhaja po jedenkrat na mesec. Vsacemu listu je priložena glasbena priloga, obsejajoča po 4 str. v ski.)

1615. *Cvetje z vrtov sv. Frančiška*. Mesečni list za verno slovensko ljudstvo, zlasti za ude tretjega reda sv. Frančiška. S posebnim blagoslovom Nj. svetosti papeža Leona XIII., Nj. ekscelencije knezo-nadškofa goriškega in preč. generalnega ministra celega frančiškanskega reda urejuje in izdaja P. Evstahij Ozimek, mašnik frančiškanskega reda na

- Kostanjevici. V Gorici. Hilarijanska Tiskarnica 1883. Letnik IV. 8°. 384 stranij.
1616. *Deželni zakonik* za vojvodino Kranjsko. 4°. V Ljubljani. Leto 1883. Natisnila Klein in Kovač (Eger.) X, 32 stranij. — S slovenskim in nemškim tekstom. Translator Fr. Levec.
1617. *Državni zakonik* za kraljevine in dežele v državnem zboru zastopane. Na Dunaji. Iz ces. kr. dvorne in državne tiskarnice. Leto 1883, 4°. XXII, 536 stranij. Urednika M. Cigale in Jos. Stritar.
1618. *Edinost*. Glasilo slovenskega političnega društva za Primorsko. Lastnik društvo „Edinost“. — Izdajatelj in odgovorni urednik: Josip Milanič. Tisk F. Huale v Trstu. Tečaj VIII. 1883.
(Izhaja po dvakrat na teden na celem poli v fol.)
1619. *Gospodarski list*. Glasilo c. kr. kmetijskega društva v Gorici. Odgovorni urednik Ant. Klobučar. Leto 1883. Založilo c. kr. kmetijsko društvo. Natisnil Paternolli. V vel. 8ki.
1620. *Kmetijski prijatelj*. (Der Bauernfreund.) Z „Gospodarsko prilogo“. II. leto, 1883. Izdajatelj in odgovorni urednik Dr. Edvard Glantschnigg. Založba in tisk Janez Rakuscha v Celji. V 4ki.
(Izhaja drugo in četrto nedeljo v mesecu in je pisan v slovenskem in nemškem jeziku.)
1621. *Kres*. Leposloven in znanstven list. Sodelovanjem prof. dr. Greg. Kreka in žup. Dav. Trstenjaka ureduje dr. Jakob Sket, c. kr. gimn. prof. v Celovci. V Celovci. Tiska in založuje tiskarna družbe sv. Mohora. 1883. Leto III. v 8ki.
(Mesečnik, vselej po 3—4 pole.)
1622. *Ljudski Glas*. (Političen list.) II. Leto, 1883. Izdajatelj in odgovorni urednik Ferdinand Suhodobnik. — Tiskata Ig. v. Kleinmayr et Fed. Bamberg v Ljubljani.
(Izhaja po dvakrat na mesec na celem poli v fol.)
1623. *Ljubljanski Zvon*. Leposloven in znanstven list. Izdajatelji in založniki: J. Kersnik, Fr. Levec, dr. Ivan Tavčar in Jos. Stritar. — Odgovorni urednik Fran Levec. III. leto. 1883. V Ljubljani. Tisk „Narodne Tiskarne“. V 8ki, 816 stranij.
(Izhaja po 4 pole obsežen po jeden pot v zvezkih.)
1624. *Mir*. Političen list za koroške Slovence. Izdajatelj in urednik Filip Haderlap. Leto II. 1883. — Tiskarna družbe sv. Mohorja. V 4^{ki}.
(Izhaja po dvakrat na mesec na celem poli v malej 4ki.)

1625. *Novice*, gospodarske, obrtniške in narodne. V Ljubljani. Tisk in založba J. Blaznikovih naslednikov. Odgovorni urednik Alojzij Majer. Tečaj XXI. 1883. 4°.
(Izhajajo vsako sredo na celej poli v 4ki.)
1626. *Obrtnik*. (Der Gewerbsmann.) Strokovnjaški list za obrtni stan. 1883. Leto I. Lastnik, izdajatelj in odgovorni urednik Matija Kunc. — Natisnila Klein in Kovač v Ljubljani. 8°.
(Izhaja po jedenkrat na mesec.)
1627. *Popotnik*. List za šolo in dom. IV. leto. 1883. Izdajatelj in urednik M. Nerat. Tiskar in založnik Ivan Leon v Mariboru. 8°. 384 strani.
1628. *Slovenec*. Političen list za slovenski narod. Letnik XI. 1883. fol. V Ljubljani. Izdajatelj in odgovorni urednik Jos. Jerič. Tisk „Katoliške Tiskarne“ v Ljubljani.
1629. *Slovenski čebelar in sadjerejec*. Glasilo čebelarskega in sadjerejskega društva za Kranjsko. Tečaj I. 1883. Odgovorni urednik Anton Klein. — Izdajatelj Janez Modic, društveni predsednik. Lastnina „Čebelarskega in sadjerejskega društva za Kranjsko.“ — Natisnila Klein in Kovač v Ljubljani. 8°.
(Slovenski čebelar je začel izhajati dné 1. oktobra meseca, izhaja po jedenkrat na mesec.)
1630. *Slovenski Gospodar*. List ljudstvu v poduk. Izdajatelj in založnik tiskovno katol. društvo v Mariboru. Odgovorni urednik L. Kordeš. — V Mariboru. Tečaj XVII. 1883. 4°. — Tisk Janeza Leona v Mariboru. 416 str.
(Izhaja vsak četrtek v tednu.)
„Slovenski Gospodar“ ima po dve prilogi in sicer: 1. Gospodarska priloga. Priložena od štaj. kmetijske družbe. 2. Cerkvena priloga. Priložena od katol. tiskovnega društva.
1631. *Slovenski Narod*. (Političen dnevnik.) V Ljubljani. XVI. leto, 1883. fol. Odgovorni urednik Makso Armič. Lastnina in tisk „Narodne Tiskarne“.
(Izhaja vsak dan, izvzemši nedelje in praznike.)
1632. *Slovenski Pravnik*. Izdaje in urejuje dr. Alf. Moschè. Tiska „Narodna Tiskarna“ v Ljubljani. Leto III. 1883. 8°.
(Izhajal je vsak mesec na dveh pólah in je koncem 1883. l. nehal izhajati.)
1633. *Slovenski Prijatelj*. Izdajatelj in odgovorni urednik Andrej Einspieler, knezoškofijski duhovni svetovalec, katehet in učitelj na ces. kralj. višji realki v Celovcu. — Leto 1883. XXXII. tečaj, 8°.
(Izhajal je po jedenkrat v meseci, ter je koncem 1883. l. nehal izhajati.)
1634. *Soča*. (Političen list.) Izdajatelj in odgovorni urednik: A. Fabijani, pozneje M. Koršič. — Tiska „Hilarijanska Tiskarna“ v Gorici. Tečaj XIII. Fol. 1883.
(Izhaja po jedenkrat na teden.)

1635. *Škrat*. Zabavno-zbadljiv in šaljiv list. I. leto, 1883. Urednik Jan ko Pajk. Tiska „Narodna Tiskarna“ v Ljubljani. 4°. (Izhaja po dvakrat na mesec.)
1636. *Šola*. Glasilo Goriških učiteljev. Založnik in urednik V. Černič. Leto IV. 1883. 8°. Tiska „Hilarijanska Tiskarnica“ v Gorici. 8°. 64 strani.
- (Izhaja v zvezkih brez določenega obroka.)
1637. *Učiteljski Tovariš*. List za šolo in dom. Tečaj XXIII. 1883. Odgovorni urednik Andrej Praprotnik, nadučitelj in voditelj I. mestni 5razredni ljudski šoli v Ljubljani. — Natisnil in založil Rudolf Milic. Vel. 8°. 384 strani.
- (Izhaja po dvakrat na mesec.)
1638. *Vrtec*. Časopis s podobami za slovensko mladino. Uredil in založil Ivan Tomšič, učitelj na c. kr. vadnici v Ljubljani. XIII. tečaj, 1883, vel. 8°. 192 strani. V Ljubljani. Tiskala Klein in Kovač (Eger).
- (Izhaja po jedenkrat na mesec.)
1639. *Zgodnja Danica*. Katolišk cerkven list. Odgovorni urednik: Luka Jeran. V Ljubljani, 1883; 4° XXXVI. tečaj. — Natisnili in založili J. Blaznikovi nasledniki.
- (Izhaja vsak petek na celej pôli.)
1640. *Laibacher Diöcesanblatt*. 1883. 4°. Izdajatelj in odgovorni urednik Anton Koblar. Tisk „Narodne Tiskarne“ v Ljubljani.
- (List prinaša nemške, latinske in slovenske razprave.)

II. Društvena dela.

Čitalnica narodna v Ljubljani.

1641. *Letopis narodne čitalnice* v Ljubljani začetkom leta 1883. Založila čitalnica. Tisk J. Blaznikovih naslednikov v Ljubljani. 8°. 28 str.

Matica Slovenska.

1642. *Letopis Matice Slovenske* za leto 1882. in 1883. Uredil Fr. Levéc. Založila in na svetlo dala „Matica Slovenska“. V Ljubljani. Natisnila „Narodna Tiskarna“. 1883. 8°. 523 str.

Vsebina: 1. Predgovor. Spisal Fr. Levéc. — 2. Franc Ks. vitez Miklošič. (S podobo.) Spisal Ant. Trstenjak. — 3. Droben spisec Truberjev. Podaje M. Valjavec. — 4. Sledovi slovenskega prava. Spisal Janko Babnik. — 5. Prvi pastirski list slovenski. Spisal Fr. Wiesthaler. — 6. Vpliv gozdov na podnebje. Spisal And. Senekovič. — 7. Kranjske Planine. Spisal Evgen Lah. — 8. O začetkih kristjanstva na Slovenski zemlji. Spisal Andrej Fe-

- konja. — 9. Iz pótné torbe. Priobčil Fran Erjavec. — 10. Od-
lomek iz slovenske zgodovine devetega stoletja. Spisal dr. Fr. Kos.
— 11. Pregovori in reki. Nabral na Notranjskem Jakob Žnidar
šič. — 12. Zgo ovinski pregled kranjskega trgovstva in obrta do
francoske okupacije. Spisal Ivan Vrhovec. — 13. Nekateri ljub-
ljanski, kranjski in kamniški meščanje pod Friderikom Tirolskim.
Spisal dr. Fr. Kos. — 14. Bibliografija Slovenska. Sestavil Ivan
Tomšič. — 15. Letopis Matice Slovenske. Sestavil Franc Orešec.
1643. *Spomenik o šeststoletnici začetka Habsburške vlade na
Slovenskem*. Založila in na svetlo dala „Matica Slovenska“.
V Ljubljani. Natisnila Ig. v. Kleinmayr & Fed. Bamberg.
1883. 4°. I.—VIII. + 241 str.
1644. *Lovčevi zapiski*. Spisal J. S. Turgenjev. Preložil Fr. Jos.
Remec. Prvi del. Založila in na svetlo dala „Matica Slo-
venska.“ V Ljubljani. Natisnila „Narodna Tiskarna“. 1883.
vel. 8°, 133 str.

Dramatično društvo v Ljubljani.

1645. *Slovenska Talija*. Zbirka dramatičnih del in iger. Na svetlo
daje dramatično društvo v Ljubljani.

51. vvezek. 1. Edda. Drama v štirih dejanjih. Spisal Jos.
Weilen, preložil Jos Cimperman. — 2. Máterin blagoslov
ali nova Chonchon. Igra s petjem v petih dejanjih. Preložil Jos.
Cimperman. — 3. Na Osojah. („Der Sonnenwendhof“). Ljudski
igrokaz v petih dejanjih. Po S. H. Mosenthalu poslovenil Jos Ogri-
nec. — 4. Damoklejev meč. Gluma v jednom dejanji. Nemški
spisal Gustav za Putlitz. — 5. Francosko-pruska vojska.
Šaljiva igra v jednom dejanji. Spisal Kosta Trifkovič, poslovenil Mi-
roslav Malovrh. — 6. Šolski nadzornik. Vesela igra v jed-
nem dejanji s petjem. Spisal Kosta Trifkovič, poslovenil Mi-
roslav Malovrh. — V Ljubljani 1883. 16°. Natisnila „Narodna Tiskarna“.

Društvo v pomoč bolnikom in za oskrbljevanje v Ljubljani.

1646. *Letno poročilo* društva v pomoč bolnikov in za oskrblje-
vanje v Ljubljani za sedemnajsto društveno leto 1882. 8°.
V Ljubljani. Tiskala Klein in Kovač (Eger). Založilo dru-
štveno vodstvo.

Marijna bratovščina v Ljubljani.

1647. *Letno sporočilo* društva Marijne bratovščine v Ljubljani v
spomin 125 letnice za leto 1882. V Ljubljani. Založilo dru-
štvo Marijne bratovščine. Natisnila Klein in Kovač (Eger).
1883. 8°. 16 str.

Katoliška družba za Kranjsko.

1648. *Glasi katoliške družbe*. Na svitlo daje katoliška družba za
Kranjsko. XVII. zvezek. V Ljubljani. Založila katoliška
družba za Kranjsko. Natisnila Klein in Kovač (Eger). 1883.
8°. 186 str.

Vsebina. Katoliška cerkev — drevo spoznanja in življenja. — Družina v poganstvu in krščanstvu. — Prvi lustrum Leona XIII. — Šest sto let. — Imenitna dvestoletnica. — Katoliška cerkev — rešilni otok. (Pesen.)

Petdesetletnica Vincencijeve družbe, to je pouk o nji in molitve. V Ljubljani. Tisk „Katoliške tiskarne“. 1883. 8°. 44 str.

Družba sv. Mohora v Celovcu.

(28.390 udov.)

1649. *Koledar* družbe sv. Mohora za prestopno leto 1884. Na svitlo dala družba sv. Mohora v Celovcu. 1883. Natisnila tiskarnica družbe sv. Mohora. 8°. 176 + 64 str.
- Iz vsebine: Razgled po svetu. Spisal J. V. — Črna šola. Resnična prigodba. Spisal Janez. — Selski obrazci. (Pesen.) Zl. F. — Cesarske kraljeve poštne hranilnice. Spisal A. Koder. — Kratkočasnice. — Vera in brezverska modrost. Katehitičen pogovor. Poslovenil J. Z. — Zbirka gospodarskih, zdravniških in drugih skušenj. — Z Bogom! (Pesen.)
1650. *Življenje* preblažene Device in Matere Marije in njenega prečistega ženina svetega Jožefa. Popisal Janez Volčič, duhoven ljubljanske škofije. Izdala družba sv. Mohora v Celovcu. II. snopič. Z dovoljenjem visokočastitega Kerškega knezoškofijstva. 1883. Vel. 8°. 304 str.
1651. *Zgodovina* svete katoliške cerkve za slovensko ljudstvo. Spisal dr. Ivan Križanič, profesor bogoslovja in podvodja v kn. šk. duh. semenišči v Mariboru. Izdala in založila družba sv. Mohora. I. zvezek. 1883. Natisnila tiskarnica sv. Mohora v Celovcu. 8°. 208 str.
1652. *Slovenski pravnik*. Poduk o najpotrebnejših zakonih. Spisal dr. Ivan Tavčar v Ljubljani. Izdala in založila družba sv. Mohora. 1883. Natisnila tiskarnica družbe sv. Mohora v Celovcu. 8°. 160 str.
1653. *Cecilija*. Cerkvna pesmarica. Po naročilu „Cecilijinega društva v Ljubljani“ uredil Anton Foerster. Izdala in založila družba sv. Mohora. I. del. Natisnila tiskarnica družbe sv. Mohora v Celovcu. 1883. 8°. 204 str.
1654. *Slovenske Večernice* za poduk in kratek čas. Izdala in založila družba sv. Mohora v Celovcu. XXXVII. zvezek. Z dovoljenjem visokočast. Kerškega knezoškofijstva. 1883. Natisnila tiskarnica družbe sv. Mohora v Celovcu. 8°. 111 str.

Vsebina: Slepa materina ljubezen. — Trojni strup za naše ljudstvo. — Zavod za slepce v Brnu. — Pesmi: a) Zlomljena podkva. b) Kamniti ribič. c) Kmet in nebeška tica. — Turki pred Dunajem leta 1683. — Pravoslovne drobtine. — Pesmi: a) Rojakom. b) Troje sonetov na čast blaženi Devici. — Krepki volji se umikajo

težave. — Nekaj o denarju. — Basni. — Torbica gospodarskih produktov. — Sv. Mohoru (pesen).

C. kr. kmetijska družba v Ljubljani.

1655. *Nauk*, kako zdrava in bolna kopita podkovati in kopitne bolezni ozdravljati. Spisal dr. Janez vitez Bleiweis-Trsteniški. Drugi popravljeni natis. V Ljubljani. Založila c. kr. kmetijska družba. — Tisk J. Blaznika naslednikov. 1883. 8°. 128 str.
1656. *Nauk* klavno živino in meso ogledovati. Po razglasu cesarske postave poslovenil dr. Janez vitez Bleiweis-Trsteniški. Drugi pomnoženi in popravljeni natis. V Ljubljani. Založila c. kr. kmetijska družba. — Tisk J. Blaznikovih naslednikov. 1883. 8°. 26 str.
1657. *Opis* najnavadnejih, sadjereji škodljivih mrčesov. Sadjerejem v poduk in domačo porabo. Spisal Matija Rant, učitelj na Premu. V Ljubljani. Založila c. kr. kmetijska družba. — Tisk Blaznikov. 1883. 8°. 57 str.

Različna društva.

1658. *Udom katoliške družbe* rokodelskih pomočnikov v Ljubljani. Založilo predništvo katoliške družbe rokodelskih pomočnikov. Natisnila Klein in Kovač (Eger). 1883. 8°. 7 str.
(Obseza ogovor predsednikov in pravila katoliške družbe rokodelskih pomočnikov v Ljubljani.)
1659. *Letno poročilo* telovadnega društva „Sokol“ v Ljubljani za društveno dōbo od 31. decembra 1881. do 31. decembra 1882. leta. V Ljubljani. Tiskala „Narodna Tiskarna“. — Založilo društvo. 1883. 8°.

III. Pravoznanska in državoznanska dela.

1660. *Obpravnavo deželnega zbora Kranjskega* v Ljubljani od 25. junija do 20. oktobra l. 1883. (Po stenografičnih zapisnikih.) 23. zvezek. V Ljubljani. Založil deželni odbor Kranjski. — Tisk Milicev. 1883. 4°. XXXIII., XXXIV., 237, 303, 165 str.

IV. Jezikoslovje.

1661. *Jezičnik*. Knjiga Slovenska v dobah XVI., in XVII. veka. Spisal J. Marn. XXI. Leto. V Ljubljani. Natisnil in založil Rudolf Milic. 1883. Vel. 8°. 68 str. (Cena 60 kr.)

V. Lepoznanstvo.

1662. *Habsburžani v deželi Kranjskej 1282—1882*. Slavnostni spis ob godovanji šeststoletnice od združitve Kranjske zemlje z Avstrijo. Na svetlo dal deželni odbor. Spisal August Dimitz. (V slovensko preložil Jos. Cimperman.) Risarije hist. slikarja Andreja Grolla. Ljubljana. Tiskarna Ig. v. Kleinmayr & Fed. Bamberg. 1883. 4°. 73 str. (Cena 3 gld.)
1663. *Književna zgodovina Slovenskega Štajerja*. Spisal Ivan Macun. V Gradcu 1883. 8°. 181 str. Založil in na svetlo dal pisatelj. (Cena 1 gld.)
1664. *Dubrovski*. Povest. Spisal A. S. Puškin. Poslovenil J. P. V Ljubljani. 1883. Tiskala in založila „Narodna Tiskarna“. M. 8°. 122 str.
1665. *Narodna biblioteka*. I. snopič. — Kranjska Čbelica. Na svitlobo dal M. Kastelic. Prve bukvice. Po drugem natisu za tisek priredil R. Perušek. Novomesto. 1883. — Natisnil in založil J. Krajec. 16°. 84 str.
1666. *Narodna biblioteka*. II. snopič. — Kranjska Čbelica. Na svitlobo dal M. Kastelic. Druge bukvice. Za tisek priredil R. Perušek. Novomesto. 1883. — Natisnil in založil J. Krajec. 16°. 77 str.
1667. *Narodna biblioteka*. III. snopič. Kranjska Čbelica. Na svitlobo dal M. Kastelic. Tretje bukvice. Za tisek priredil R. Perušek. Novomesto. 1883. — Natisnil in založil J. Krajec. 16°. 92 str.
1668. *Narodna biblioteka*. IV. snopič. — V gorskem zakotji. Povest. Spisal Anton Koder. Novomesto. 1883. — Natisnil in založil J. Krajec. 16°. 130 str.
1669. *Narodna biblioteka*. V. snopič. — Kranjska Čbelica. Na svitlobo dal M. Kastelic. Četrte bukvice. Za tisek priredil R. Perušek. Novomesto. 1883. — Natisnil in založil J. Krajec. 16°. 77 str.
1670. *Narodna biblioteka*. VI. snopič. Kranjska Čbelica. Na svitlobo dal M. Kastelic. Pete bukvice. Za tisek priredil R. Perušek. Novomesto. 1883. — Natisnil in založil J. Krajec. 16°. 84 str.
1671. *Narodna biblioteka*. VII. snopič. Krvna osveta. Iz spisov črkeskega častnika. Prosto predelal Fr. Mirovčkov. Novomesto. 1883. — Natisnil in založil J. Krajec. 16°. 80 str.
1672. *Narodna biblioteka*. VIII. in IX. snopič. Nesrečnica. Povest. Ruski spisal Ivan Sergijevič Turgenjev. Poslovenil J. P. Novomesto. 1883. — Natisnil in založil J. Krajec. 16°. 147 str.

1673. *Trst in okolica*. Zgodovinska slika. Spisal Matija Sila. Izdalo in založilo opravništvo „Edinosti“. Tisk nove tiskarne pod vodstvom F. Huale v Trstu. 1882. 8°. 155 str. (Cena 50 kr.)
1674. *Spisi Kristofa Šmida*. IV. zvezek. Kanarček. — Kresnica. — Kapelica v gojzdu. Poslovenil P. Hugolin Sattner. Novomesto. 1883. Tiskal in založil J. Krajec. 8°. 51 str. (Cena trdo vez. 30 kr.)
1675. *Spisi Kristofa Šmida*. V. zvezek. Slavček. — Nema deklica. Poslovenil P. Florentin Hrovat. Novomesto, 1883. Tiskal in založil J. Krajec. 8°. 80 str. (Cena trdo vez. 30 kr.)
1676. *Na valovih južnega morja*. Pravljica. Prosto poslovenil Ignacij Hladnik. V Ljubljani 1883, 8°, 56 str. Založil in prodaja Jan. Giontini. Natisnil Maks Šeber v Postojni. (Cena 14 kr.)
1677. *Miklošič in Hrvati*. Poslanica hrvatskemu akademickemu društvu „Zvonimir“ v Beču. Napisal Matija Murko, t. č. predsednik akad. društva „Slovenija“ na Dunaji. Ponatisneno iz „Slovenskega Naroda“. — Natisnila „Narodna Tiskarna“; založil Božidar Raič. V Ljubljani, 1883, 8°, 35 str.
1678. *Hirlanda*, bretanjska vojvodinja, ali zmaga kreposti in nedolžnosti. Podučna povest za stare in mlade. Po Kristofu Šmidu poslovenjena. Tretji natis. V Ljubljani 1883, 8°, 86 str. Založil in na svetlo dal J. Giontini; natisnil Ig. v. Kleinmayr et Fed. Bamberg v Ljubljani. (Cena 20 kr.)
1679. *Zveličana Hildegarda*, dvakrat po nedolžnem v smrt obsojena cesarica. Sveta povest, vnovič prepisana in natisnena v poduk in zabavo slovenskemu ljudstvu. Založil J. Giontini. Natisnil Ig. v. Kleinmayr et Fed. Bamberg. V Ljubljani, 1883; 8°, 69 str. (Cena 20 kr.)
1680. *Nikolaj Zrinjski*, hrvatski junak. Po raznih spisih sestavil T. H. Založil J. Giontini. Natisnil Ig. v. Kleinmayr et Fed. Bamberg. V Ljubljani, 1883. 8°, 72 str. (Cena 20 kr.)
1681. *Habsburški rod*. Spomenica, da je minilo 600 let, kar je Kranjska in Štirska združena s preslavno Habsburško vladajočo rodovino. Slovenske mladini sestavil Ivan Tomšič, učitelj na c. kr. vadnici v Ljubljani. Natisnil in založil Karl Rauch na Dunaji 1883, 16°, 31 str.
1682. *Slovenska himna v spomin potovanja Njegovega Veličanstva presvitlega cesarja in kralja Franca Jožefa I. po Koroškem, Goriškem, Istriji in Tržaškem meseca septembra 1882.*, pa po Štajerskem in Kranjskem meseca julija 1883. Zložil Jakoslav Žnidaršič. V Ljubljani, 1883. Samozaložba. — Tisk Milicev; vel. 8°.

VI. Šolske knjige.

1683. *Občna zgodovina*. Spisal in založil Janez Jesenko. Prvi del: Stari vek. Drugi popravljene natis. Natisnila „Narodna Tiskarna“ v Ljubljani. 1883, 8°, 128 str. (Cena 55 kr.)
1684. *Zemljepis* za drugi in tretji razred srednjih šol. Spisal in založil Janez Jesenko. Natisnila „Narodna Tiskarna“ v Ljubljani. 1883, 8°, 205 str. (Cena 90 kr.)
1685. *Privedopis rudinstva* ali *Mineralogija*. V porabo nižjim razredom gimnazije in realke. Spisal Fran Erjavec, c. kr. profesor. V knjigo vtisnenih je 37 podob. — V Ljubljani. Založila in tiskala Ig. v. Kleinmayr et Fed. Bamberg. 1883. 8°, 84 strani.
1686. *Fizika* za nižje razrede srednjih šol. Spisal Andrej Senekovič, c. kr. profesor v Ljubljani. V berilo je vtisnenih 200 slik. Tiskala in založila Ig. pl. Kleinmayr et Fedor Bamberg v Ljubljani. 1883, 8°, 228 str. (Cena 1 gl. 80 kr.)
1687. *Fizika* za nižje gimnazije, realke in učiteljišča. Spisal in založil Jakob Nebular, c. kr. višje realke profesor v Gorici. II. del. V Gorici, 1883. Natisnila „Hilarijanska Tiskarna“. 8°, 91—211 str.
1688. *Geometrija* za nižje gimnazije. Spisal dr. Fr. vitez Močnik. Po devetnajstem natisu poslovenil J. Celestina. Prvi del. V berilo vtisnenih je 126 slik. V Ljubljani. Natisnila in založila Ig. v. Kleinmayr et Fed. Bamberg. 1883. 8°, 91 str. (Cena vezanej knjigi 75 kr.)
1689. *Slovenska slovnica* za prvence. Spisal Andrej Praprotnik. (Peti neizpremenjeni natis.) V Ljubljani, 1883. Založil pisatelj. Natisnil R. Milic. 8°, 93 str. (Cena 30 kr.)
1690. *Abecednik* za slovenske ljudske šole. Sestavila A. Razingger in A. Žumer, ljudska učiteljja. (III. neizpremenjeni natis.) V Ljubljani. Natisnil in založil Ig. v. Kleinmayr et Fed. Bamberg. 1883. 8°, 80 strani.
1691. *Sveti Listi, Berila in Evangelji* za nedelje in praznike celega leta in vse dni svetega posta. Z navadnimi molitvami pri službi božji. (Tiskani brez premene kakor l. 1881.) C. kr. zaloga šolskih knjig na Dunaji. 1883. 8°, 344 str.
1692. *Kršanski nauk* za prvi in drugi razred. Sostavil Simon Zupan, katehet. Z dovoljenjem visokočastitega knezoškofijstva. V Ljubljani, 1883. Lastna založba. — Prodaja katoliška bukvarna. Natisnil R. Milic. 8°, 47 str.
1693. *Cerkveni obredi*. Za ljudske šole sostavil Simon Zupan, katehet. Z dovoljenjem visokočast. knezoškofijstva. V

Ljubljani, 1883. Lastna založba. — Prodaja katoliška bukvarna. Natisnil R. Milic. 8°, 55 str.

VII. Šolska poročila.

1694. *Letno sporočilo* čveterorazredne deške ljudske šole v Novomestu. — Rudolfswert. 1882—1883. V lastnej zalogi. Natisnil J. Krajec v Novomestu. 8°. 12 str.
1695. *Letno poročilo* dvorazredne dekliške ljudske šole s póludnevnim podukom v Kameniku o koncu šolskega leta 1882 do 1883. Založilo vodstvo šole. Tisk „Katol. Tiskarne“ v Ljubljani. 8°. 7 str.
1696. *Letno poročilo* I. mestne peterorazredne deške ljudske šole v Ljubljani koncem šolskega leta 1882/83. — Založila I. mestna ljudska šola v Ljubljani. Tisk Milicev. 8°. 12 str.
1697. *Letno poročilo* II. mestne peterorazredne deške ljudske šole v Ljubljani koncem šolskega leta 1882/83. — Založila II. mestna ljudska šola v Ljubljani. Tisk Milicev. 8°.
1698. *Letno poročilo* učenk mestne peterorazredne dekliške ljudske šole v Ljubljani koncem šolskega leta 1882/83.
1699. *Letno poročilo* c. kr. rudniške šole v Idriji koncem šolskega leta 1882/83.
(V nemškem in slovenskem jeziku.)
1700. *Razvrstitev* učencev čveterorazredne deške ljudske šole v Loki koncem šolskega leta 1882/83.
1701. *Letno poročilo* javne čveterorazredne ljudske šole v Kranji koncem šolskega leta 1882/83.
1702. *Letno poročilo* čveterorazredne ljudske šole v Postojini. (1883.)
1703. *Letno sporočilo* čveterorazredne deške šole v Kameniku. (1883.)
1704. *Drugo letno poročilo* meščanske šole v Krškem. Priobčeno konec šolskega leta 1882—1883.
(Nemško in slovensko.)
1705. *Letno poročilo* čveterorazredne deške in dvorazredne dekliške šole v Črnomlji 1883. l.
1706. *Šolsko poročilo* narodne šole v Sežani v šolskem letu 1882—83. V Ljubljani. Natisnila „Narodna Tiskarna“. — Založilo šolsko vodstvo. 8°.
1707. *Šolsko sporočilo* štirirazredne ljudske šole v Komnu koncem šolskega leta 1882—83. V Ljubljani. „Narodna Tiskarna“. Založil okrajni šolski svet v Sežani. 8°.

VIII. Molitevne in poučne knjige.

1708. *Venec pobožnih molitev* in svetih pesmi za očitno in domačo službo božjo bogoljubnih kristjanov. Četrti pomno-

ženi natis. (I. del.) Z dovoljenjem Njih. milosti Jakoba Maksimilijana, knezoškofa Lavantinskega. V Mariboru 1882. Založil Jožef Martinz, trgovec. — Tiskal J. Leon. 8°. 384 str. — Venec svetih pesmi za očitno in domačo službo božjo bogoljubnih kristijanov. (II. del.) Četrty natis. V Mariboru 1882. Založil Jožef Martinz, trgovec. Tiskal J. Leon. 336 str.

(Dve knjigi v jednej. Cena 1 gl. 50 kr.)

1709. *Sveta Gora pri Gorici*. Zgodovina te božje poti. Spisal Anton Črv, mašnik na Sv. Gori. Z dovolitvijo preč. kn.-nadškofijskega ordinariata goriškega. V Gorici 1883. Natisnila tiskarna Hilarijanska. Založil L. Rutar. 1883. 8°. 183 str. — *Sveta Gora pri Gorici*. Nekaj zgodovinskih črtic o tej božji poti s podukom o romanji in razkazoin svetogorskih odpustkov. Sestavil A. Č. 8°. 28 str. — *Devetdnevnica* k časti milostne Matere Božje na Sv. Gori pri Gorici in druge molitve. Sestavil A. Č. itd. 8°, 39 strani.
- (Vse tri knjige so skupaj vezane v jednej)
1710. *Sv. Ana ali molitvene bukvice* v češčenje svete matere Ane, obsezajoče: njeno življenje in vse navadne pobožnosti. Sestavil P. Hrisogon Majer, mašnik iz reda sv. Frančiška. Z dovoljenjem visokočast. ljublj. knezoškofijstva. V Ljubljani, 1883. Založil J. Giontini. 12°, 316 str. (Cena 60 kr.)
1711. *Sopek* lepih mašnih in drugih molitvic za pridne šolarčke. Peti natis. V Ljubljani 1883. Založil Jan. Giontini. 32°. 70 strani. (Cena 20 kr.)
1712. *Vedno češčenje* presvetega Rešnjega Telesa. Pobožnosti, premišljevanja in ure molitve za častilce presvetega Rešnjega Telesa, posebno pa še za ude te bratovščine. Spisal v Francozskim O. J. K. Boone, iz reda Jezusovega. Poslovenil Janez Bonač, duhoven ljubljanske škofije. Z dovoljenjem visokočast. ljubljanskega škofijstva. Tretjega natisa. V Ljubljani. 1883. Založil Henrik Ničman. 8° 443 str.
1713. *Naša ljuba Gospa presvetega srca*. Podučivne in molitvene bukve častivcem Matere Božje. Iz nemškega posnel Janez Volčič, duhoven ljubljanske škofije. Z dovoljenjem visokočast. ljubljanskega škofijstva. Drugi natis. V Ljubljani, 1883. Založil Matija Gerber. — Natisnila Klein in Kovač (Eger) v Ljubljani. 12°, 472 strani.
1714. *Ključ nebeških vrat*. Jutranje, večerne in mašne molitve, z več drugimi navadnimi molitvami in pobožnimi opravili. Spisal J. R. Z dovoljenjem visokočast. ljubljanskega škofijstva. Osmega natisa. V Ljubljani, 1883. Založil Matija Gerber. Natisnil R. Milic v Ljubljani. 12°. 388 str.

1715. *Mali duhovni zaklad* ali molitve pri sv. maši in o drugih priložnostih. Tretji natis. Sestavljen iz drugih od visokočastitega ljubljanskega knezoškofijstva dovoljenih molitev. Priredil P. Hrizogon Majer. Založil Jan. Giontini. V Ljubljani 1883. 8°, 359 str.
1716. *Svete molitve z odpustki*. Molitvenik za pobožne katoliške kristjane. Sostavil Jožef Erker, stolni kaplan v Ljubljani. Z dovoljenjem visokočastitega knezoškofijstva Ljubljanskega. Založila in tiskala „Katoliška Bukvarna“ v Ljubljani. 1883. 8°, 456 strani. (V usnji 1 gl. 20 kr.)
1717. *Lurški majnik* in molitvenik. Sestavil Franjo Marešič. Z dovoljenjem visokočastitega Ljubljanskega knezoškofijstva. V Ljubljani. Samozaložba. — Tisk Blaznikovih naslednikov. 1883. 12°, 363 strani. (Cena 1 gl. 10 kr.)
1718. *Zaveza Marijne ljubezni* ali velika bratovščina prečiste Device Marije, pomočnice kristjanov in Matere Božje previdnosti. — Založila in prodaja „Katoliška Bukvarna“ v Ljubljani. Tisk „Katoliške Tiskarne“ v Ljubljani. 12°. 4 strani.
- (100 iztisov 1 gl)
1719. *Stezica v nebesa*. Bukvice pridnim otrokom namesto podobice. Na svetlo dala in založila J. in Z. Tretjega natisa. V Ljubljani 1883. Tisk Blaznikovih naslednikov. 32°. 222 str.
1720. *Pregovori*. Na Dunaji. Založila britanska in inozemska svetopisemska družba. Natisnil Adolf Holzhausen na Dunaji. 1883. 16°, 50 strani.
1721. *Najpotrebnejše opazke* o Karmelskem ali veselem škapulirji. — Zaloga bratovščine. Natisnil R. Milic v Ljubljani. 1883. 12°. 8 strani.
1722. *Listek bratovščine Živega Roženkranca*. Kamenotiskarnica Blaznikova. Brez letnice. 8°. 4 str.
1723. *Podobice* 15. skrivnost svet. Roženvenca. V zalogi pri J. Rzebriczku v Gradci. Z dotičnimi molitvami 2 strani.
1724. *Pastirski list* knezoškofa ljubljanskega Janeza Krizostoma. Tiskala „Narodna tiskarna“ v Ljubljani 1883, fol. 7 strani.
1725. *Pastirski list* Andreja nadškofa Goriškega. Založila Hilarijanska tiskarna v Gorici. 1883, fol. 4 str.
1726. *Pastirski list* Jakoba Maksimiljana kneza in škofa Lavantinskega. Tisk J. Leonov v Mariboru. 1883, fol. 7 str.
1727. *Pastirski list* Janeza Nepomuka škofa Tržaško-Koparskega. Tiskala Amatijeva tiskarnica v Trstu. 1883, fol. 4 str.

IX. Različna dela.

1728. *Katalog* deželne razstave v poslopji tukajšnje c. kr. višje realke, obstoječe iz prazgodovinskih, rimskih, kulturno-zgodovinskih predmetov, predmetov ženskih ročnih del in hišne obrtnije i. t. d. Povodom najvišjega pohoda Kranjske po Nj. c. in kr. Apostolskem Veličanstvu cesarju Francu Josipu I. in povodom slavnosti 600letnega pripadanja Kranjske k Habsburški vladarski hiši osnoval deželni odbor vojvodine Kranjske. — Ljubljana 1883. Natisnila Klein in Kovač (Eger). V 8^{ki}, 26 str.
1729. *Kopališče v Radencih*. Radenska slatina, imajoč v sebi jako obilno natrija in litija (Štajerski Vichy). V Ljubljani 1883, 16°, 31 strani. Založilo kopališče v Radencih.
Knjižica je izišla v drugem natisu in opisuje okolico Radenskega kopališča ter govori o kemični sestavi in zdravilni moči in razpošiljanji radenske slatine.
1730. *Pravila* narodne slovenske čitalnice v Slovenjemgradci. Natisnil R. Milic, 1883. 8°.
1731. „*Slavija*“ vzajemno zavarovalna banka v Pragi. Zavarovalna knjižica za leto 1883. 8°. Natisnila „Narodna Tiskarna“ v Ljubljani.
(Obseza izpisek pravil, primere zavarovanja banke „Slavije“ itd.)
1732. *Svojim volilcem* o svojem delovanji v zborovanji državnega zbora na Dunaji 1882.—1883. l. Poroča Adolf Obreza, poslanec deželnih občin Notranjskih. Založil poročevalec. — Tisk J. Blaznika naslednikov v Ljubljani, 1883. 8°, 30 str.
1733. *Postava* od dne 29. aprila 1873. l., potem od 9. marcaja 1879. l. in od 2. maja 1883. l. itd. (To so šolski zakoni.) Ponatis iz „Učit. Tovariša“. Natisnil R. Milic. 8°.
1734. *Sklep računa* meščanske vojašnice v Ljubljani konec leta 1882. „Narodna Tiskarna“ v Ljubljani. 8°. 15 strani.
(V slovenskem in nemškem jeziku.)
1735. *Velika Pratika* za prestopno leto 1884, ki ima 366 dni. Na svitlo dala c. kr. kmetijska družba. V Ljubljani. Natisnili in založili J. Blaznikovi nasledniki. 16°. (Cena 15 kr.)
Iz obsega: Kratak popis slavnostij, ki so se vršile o priliki bivanja Nj. Veličanstva presvetlega cesarja Franca Ožefa I. na Slovenskem od 9. do 17. julija 1883. Spisal —y—. (S 3 podobami). — Dva slovenska škofa: Nadškof goriški dr. Andrej Golmajer (s podobo) in knezoškof ljubljanski dr. Jernej Vidmar. — Mnogovrstne gospodarske skušnje. — Pogovor pod lipo. — Naznanila.
1736. *Mala Pratika* za prestopno leto 1884, ki ima 366 dni. V Ljubljani. Natisnili in založili J. Blaznikovi nasledniki. 16°. (Cena 13 kr.)
Mala Pratika je samó ponatis koledarskih stvari iz „Velike Pratique“.

1737. *Slovenska Pratika* za prestopno leto 1884., ki ima 366 dni. V Ljubljani. Natisnila in založila Kleinmayr et Bamberg. 16°. (Cena 13 kr.)
1738. *Viseča Pratika* za leto 1884., prilepljena z obešalom od kovine. Novo Mesto. Založil J. Krajec. (Cena 30 kr.)
1739. *Žepni koledar* za prestopno leto 1884. V Novomestu. Tiskal in založil J. Krajec. (Cena 20 kr.)
1740. *Koledar in dnevnik za leto 1884.* V Novomestu. Tiskal in založil J. Krajec.

Ta koledar, v obliki žepnih zapisnih knjižic, obseza poleg navadnih koledarskih stvari še rodopis cesarske rodovine in „dnevnik“, kjer je za vsak dan odmerjen prostor raznovrstnim noticam.

1741. *Južnoštajerski koledar* za na steno v slovonski izdaji za 1884. Vel. 4°. V zalogi Jan. Leona v Mariboru.

Obseza poleg popolnega koledarja vse mrakove solnca in meseca, kmetske pogovore o vremenu in letini, vse letne in živinske sejme, dozdevno vreme, državno prepovedane čase, lestvice za pristojbine kolekov itd.

1742. *Koledar* za prestopno leto 1884. in kažipot po Trstu. I. Letnik. Uredil V. Dolenc. Založila in natisnila „Nova Tiskarna“ v Trstu. 8°. 158 str. (Cena 80 kr.)

Obseza poleg navadnih koledarskih stvari še po imenu našete vse c. kr. duhovske in civilne urade, cerkve, šole, društva, javne zavode, časopise, advokate, notarje, trgovce in obrtnike.

X. Muzikalije.

1743. *Venec Vodnikovih* in na njega zloženih pesnij. Za moški zbor in samospeve (sopran in alt ad libitum) s klavirjem (ali z orkestrom) zložil in visokorodnemu, velečastitemu gospodu baronu Andreju Winkler-ju, c. kr. deželnemu predsedniku vojvodine Kranjske, najponižneje poklonil Anton Foerster. Op. 24. Na svitlo dala in založila „Glasbena Matica“. V Ljubljani. Tiskala Engelmann et Mühlberg v Lipsiji. Fol. 15 strani.
1744. *Nazaj v planinski raj!* Samospev se spremljevanjem na klavirju, uglasbil in svojemu prijatelju, gospodu Antonu Razingerju, poklonil Robert Burgarell. — Izdala in založila „Glasbena Matica“ v Ljubljani. 1883. Kamenopisalna in tiskarna J. Blaznikova v Ljubljani. Fol.
1745. *Sv. Devici Mariji v čast.* Samospev za sopran, triglasni ženski zbor in orglje ali harmonij, uglasbil in poklonil svojim ljubim hčeram: Amalija, Gabrijela in Olga Anton Nedved. — Izdala in založila „Glasbena Matica“ v Ljubljani. 1883. Blaznikova knjigotiskarna in kamenopisalna. Fol.

1746. *Slava stvarniku!* Maša prva, za moški zbor uglasbil Anton Nedvéd. Izdala in založila „Glasbena Matica“ v Ljubljani. 1883. Blaznikova knjigotiskarna in kamenopisalna. Fol.
1747. *Narodne pesni* z napevi. Nabral in uredil Janko Žirovnik, nadučitelj. I. Na svitlo dala in založila „Glasbena Matica“ v Ljubljani. Natisnil Rudolf Milic. 8°. 20 str.
1748. *Skladbe Avgusta Armina Leban*, c. kr. učitelja, porojenega dne 5. sept. 1847. l. v Kanalu na Goriškem, umršega v 30. dan maja 1879. l. v Gorici. I. zvezek. Uredil Janko Leban, učitelj v Lokvi. Založil urednik. Tisk Blaznikovih naslednikov v Ljubljani. (Cena 25 kr.)
- Vsebina: 1. „Na boj“, moški zbor (bes. Boris Miran-ove). 2. „Slovo od domovine“, mešani zbor (bes. Janko Leban-ove). 3. „Balkan tužni velikan!“, moški zbor (bes. Sim. Gregorčičeve). 4. „Vse to“, moški zbor (bes. Boris Miran-ove). 5. „Prevara“, mešani zbor (bes. Batko Brus-ove). 6. „V tih noči“, moški četverspev (bes. Simon Jenkove).
1749. *Skladba Avgusta Armina Leban*. II. zvezek. Uredil Janko Leban, učitelj v Lokvi.
- (Obseza 8 spevov; cena 40 kr.)
1750. *Veteranska koračnica*. Zložil in p. n. veteranom v Š. Mariji pri Jelšah posvetil Fran Jurković. Op. 2. Založil Konstantin Tandler v Gradci. (Musikaliendruckerei v. Jos. Eberle et Co. Wien. VII.) Fol. (Cena 55 kr.)
1751. *Milica*. Polka (francaise) v spomin 125 letnice Vodnikovega rojstva vglasbil Viktor Parma. Založil J. Giontini v Ljubljani. (Musikaliendruckerei v. Jos. Eberle et Comp. Wien, VII.) Fol. (Cena 40 kr.)
1752. *Jourfixe-marš* za glasovir vglasbil in slavnemu literarno-zabavnemu klubu v Ljubljani, poklonil Viktor Parma. Založila „Glasbena Matica“ v Ljubljani, 1883. Blaznikova knjigotiskarna in kamenopisalna. Fol. 4°. (Cena 40 kr.)
1753. *Slovenske pesmi* za sopran, alt, tenor in bas, uglasbil dr. Benjamin Ipavc. II. zvezek. Lastnina izdajatelja. Tiskala Engelmann in Mühlberg v Lipsiji. (Cena 60 kr.)
- Obseg: 1 „Kadar mlado leto“, bes. S. Jenkove; 2 „Ne zveni mi“, bes. S. Gregorčičeve; 3 „Rožici“, bes. A. Okiškega; 4 „Leži polje ravno“, bes. S. Jenkove in 5 „Na savskem bregu“, bes. Andrejčkovega Jožeta.
1754. *Pesnij venec*, potpourri slovenskih pesnij, za glasovir uglasbil Viktor Parma, op: 10; založil J. Giontini v Ljubljani. Tiskal Jos. Eberle et Comp. na Dunaji. (Cena 90 kr.)

Ta prijetni potpourri se pričinja z motivom „Napreja“; za tem se vrsté: „Domovina“ (napev dr. Benj. Ipavčev); „Sarafan“; „Vesolja dom“; „Kje dom je moj“; „Brod nek' čuti udarca“; „Mila lunica“; „Bratci veseli vsi“; „Po jezeru bliz Triglava“; „Husitska“ in „Hej Slovani“.

1755. *Šolska mladina* o šestoletnici presvetle cesarske rodovine Habsburške na Kranjskem. (1283—1883.) Besede A. Praprotnika; uglasbil L. Belar. Natisnil in založil R. Milic v Ljubljani. 1883, vel. 8°.
1756. *Kranjska z Arstrijo*. Slovenska himna v slavo šeststoletni zvezi vojvodine Kranjske s presvetlo hišo Habsburško. Besede M. Markiča, uglasbil Ant. Förster, založil R. Milic. V Ljubljani, 1883.
1757. *Kratek návod* za poučevanje v petji po Paris-Galin-Chevé-ovi (številčni) melodi. Sostavil Greg. Jakelj. 8°. 12 str. Tisk R. Milica v Ljubljani. (Ponatis po Cerkv. glasb. 1883 l.)
1758. *Pevček* ali zbirka lahkih pesmic za otroke prvence. Na podlagi Chevé-ove (številikne) metode po Fr. Th. Stahl-ovi zbirki posnel Gregorij Jakelj. I. tečaj. V Ljubljani. Založil G. Jakelj. — Natisnil Milic. 1882. 12°, 16 str. (Cena 5 kr.)

LETOPIS MATICE SLOVENSKE.

(Sestavil **Evgen Lah**, društveni tajnik in knjižničar.)

I.

Poročilo o delovanji „Matice Slovenske“

v dobi od 1. novembra 1883 — 30. novembra 1884.

61. odborova seja, dne 10. novembra 1883.

Nazvoči: gg. P. Grasselli (prvosednik), dr. A. Jarc, A. Kržič, Fr. Lerec, Jos. Marn, M. Pleteršnik, And. Praprotnik, L. Robič, And. Senekovič, Fr. Šuklje, J. Tomšič, J. Vavru, J. Vilhar, M. Vodušek, Fr. Wiesthaler, V. Zupančič in dr. J. Zupanec (odborniki). Skupaj 17.

Odbor potrdi po gg. verifikatorjih pregledan zapisnik 60. odborove seje. Pismo Nj. milosti prečastitega g. dr. Jakoba Maks. Stepischnegga, kneza in škofa lavantinskega, v kojem se zahvaljuje za poslan mu „Spomenik“ ter se pohvalno izraža o postopanju in delovanju matičinem in pošilja 15 gld. Matici v dar, se vzame na znanje. — Ponudbi dveh gospodov, kupiti matičino hišo na Bregu, se izročita gospodarskemu odseku, da stopi z dotičnima gospodoma v dogovor, ter potem poroča o vspehu pogajanja odboru. — Tudi druga prošnja, glede izselitve neke stranke iz matičine hiše na kongresnem trgu, izroči se gospodarskemu odseku. — Od zadnje seje je pristopilo društvu 9 letnikov na novo.

Predlog nekega društvenika, koji nasvetuje „Matici“, naj bi izdala „Encyclopaedijo gospodarstva“, potem knjige za poduk obrtnika, naj bi izdavanje tacih knjig podpiral s stalnim doneskom tudi deželni odbor, se odloži na prihodnjo sejo. — Predlogu odbornika g. Levca, naj se do 14. novembra izgotovljene društvene knjige pošljejo tudi na uredništva časopisov s prošnjo, da jih v svojih listih ocenijo, odbor pritrudi z dostavkom, da sam sestavi imenik teh uredništev in ga odboru predloži. — Predloga: prvosednikov, naj Matica svojemu častnemu članu g. dr. vitezu Miklošiču k njegovej sedemdesetletnici brzojavno čestita, in Levčev,

naj se mu pošlje vezan in na boljšem papiru tiskan „Letopis“, se odobrita. — Prevod „Turki in Turkinje“ se vrne po nasvetu gg. preglednikov g. pisatelju. — Gorenjčev spis „Koča za vasjo“, po Kraszewskem, se sprejme in o priliki izda. — Dr. Pajekov spis „Obraz duševnega žitka štajerskih Slovencev“, pregledan po odborniku g. Kržiču, se pošlje v presojo g. profesorju Žolgarju. — Sklene se, o nasvetu odbornika g. Senekoviča, naj bi se tisk knjig za l. 1884 takoj razpisal, da se knjige začno začasno tiskati, še ničesar sklepati, dokler se ne snide novo izvoljeni odbor.

Poročilo gospodarskega odseka o društvenem letnem računu za l. 1882 in o proračunu za l. 1884 ter „Pretresovanje tajnikovega poročila o društvenem delovanju v dobi od 1. maja 1882 — 31. oktobra 1883“ se odložita iz dnevnega reda in preide se k odsekovemu poročilu o premembni društvenih pravil. — Odbornik g. Šuklje povdarja, da je naložil zadnji občni zbor odboru, naj premisli vprašanje preuredbe, zlasti glede delitve v dva pododseka in glede zmanjšanja števila odbornikov. Odbor je v to svrhu volil iz svoje srede poseben odsek, čegar udje pa niso bili jedini. Mnenje, da bi bila preuredba neopravičena, je po njegovej misli neosnovano. Padanju števila članov in manjšanju premoženja, meni, je kriva slaba organizacija in preokoren aparat. Nekteri menijo, da se z odborništvom počasté zasluženi možje. Po njegovem mnenju je pa odbornišтво breme, ki zahteva delo, koje pa, če ga odbornik ne opravlja, odborovo delovanje le zadržuje. Oba odseka, kot strogo različna, naj imata tudi ločene in omejene delokroge. §§. 12. in 15. društvenih pravil naj se v tem smislu popravita in skupne seje obeh odsekov naj se sklicujejo le v posebnih slučajih. Odbornik g. Robič mimogredé omenja, da se je konca l. 1881 potrosilo 8370 gld. 40 kr. matičine glavnice. — Odbornik g. dr. Zupanec meni, da je v prvih matičinih letih premoženje zato hitro naraščalo, ker je pristopilo posebno dosti ustanovnikov in ker so nakupljene ogrske obligacije nesle obilo obresti. Odborniku matičinemu, pravi, nij treba biti ravno pisatelju; splošno izobražen človek tudi lahko presoja, je li kak spis dober ali ne. Odbornik g. Senekovič meni, da ravno izjava g. Robiča živo spričuje, kako potrebna je preuredba pravil. Knjige so se izdavale, gospodarji pa niso vlagali svojega veta. Čim manjše je število odbornikov, tem manj se zanašajo jeden na drugega, tem točnejše vsakdo stori, kar se mu naloži. Odbornik g. Robič meni, da je na to stvar že prej opozarjal in da je sestava računov blagajnikova stvar. Odbornik g. Šuklje pravi, da mu noben matičin gospodar ne vé povedati, kako n. pr. stoji z Blaznikovim računom. G. dr. Zupanec odgovarja, da se ne bo nihče čutil razžaljenega, če se ga ne voli odbornikom. Po novih pravilih bi bilo protivstvo mej obema odsekoma manjše. Prvosednik odgovarja g. Šukljeju, da je račun Blaznikove tiskarne pregledal odbornik g. Robič in

ga popravljenega vrnil tiskarni na odgovor. (Pri glasovanji pade predlog odbornika g. Šukljeja, ker glasuje zanj le 9, proti njemu 6 odbornikov, treba je pa dveh tretjin.) Odbornik g. Šuklje naznanja, da bo predlagal s tovariši to preuredbo občenemu zboru.

Odbornik g. Šuklje nadalje predlaga povišanje letnine od 2 na 3 forinte. Odbornik g. Levec, govoreč za ta predlog, kaže na podraženje tiska, prej za polo 25—30 gld., sedaj že težko za 35 gld. Nadalje pravi, zahtevajo pisatelji večjih honorarov. Nekdaj se je izplačevalo za polo 10—20 goldinarjev nagrade, sedaj se zahteva že nad 30 gld. S povišanjem letnine odpravi se tudi krivična razmera med letnino in ustanovnino. S tem da založé 50 goldinarjev, plačujejo ustanovniki nizko računjeno letnih 2 gld. 50 kr. Vrh tega zgubé tudi ustanovni kapital, koji pripade po njihovi smrti matičini glavnici. Vendar nimajo nikakih večjih pravic in dobivajo iste knjige in v istem številu, kakor letniki, ki plačujejo na leto le po 2 gld. Pač zahteva §. 4. matičinih pravil, da dobé vse v jednom letu po Matici izdane knjige le ustanovniki, letniki pa toliko, da so vredne polovico prodajne cene vseh tisto leto izdanih knjig. Ta določba se pa do sedaj dejansko nij izvrševala. — Odbornik g. dr. Zupanec je sicer v teoriji za povišanje, izreka pa, da ta določba društvu vendar ne bó na korist. Odbornik g. Tomšič je proti povišanju, ker bi Matica na ta način zgubila dosti članov. Po mnenji g. prvosednika bi jih odpalo kacic 200, ostalih 800 bi plačevalo vendar 800 gld. več. Število društvenikov bi se pa dalo pri vednej agitaciji vendar pomnožiti. (Sklene se konečno z veliko večino nasvetovati občenemu zboru povišanje letnine od dveh na tri goldinarje.)

19. občni zbor se določi na dan 5. decembra. Voliti je letos 8 odbornikov; izstopijo 1879. l. voljeni gg.: B. Raič, F. Stegnar, L. Svetec, J. Šuman, V. Urbas, J. Vavru; umrla sta gg. J. Grabrijan in J. Šolar. — Nekteri odborniki priporočajo za vnanje odbornike dosedanje, za ljubljanske pa dosedanja odbornika F. Stegnarja in J. Vavrua; kot nove kandidate pa gg. J. Krsnika, dr. J. Svetino in Ant. Zupančiča.

(Vsled pozne ure se seja pretrga in se sklene 19. novembra dnevni red nadaljevati.)

Nadaljevana 6l. odborova seja, dne 19. novembra 1884.

Navzoči: Gg. P. Grasselli (prvosednik), A. Kržič, Fr. Levec, J. Marn, And. Praprotnik, And. Senekovič, Fr. Šuklje, J. Tomšič, J. Vilhar, Fr. Wiesthaler, V. Zupančič, dr. J. Zupanec (odborniki). Skupaj 12.

Odbornik g. Marn je proti povišanju letnine, ker bi „Slovenska Matica“ ne mogla izdavat za ta denar toliko knjig, kot „Hrvatska Matica“. — G. prvosednik meni, da se mora letnina

na vsak način zvišati, ker z dosedanjimi dohodki Matica ne more uspešno delovati. Odbornik g. Marn meni, naj se nekoliko let izdava toliko knjig, kolikor smejo zahtevati društveniki, in naj se med tem časom vrača matičinje glavnic dolg. Govornik želi, naj se zabeleži v zapisniku, da je on proti povišanju letnine, kojej želji se tudi ustreže.

Odbor vzame na znanje poročilo odbornika g. Šukljeja, da se je odsek za preuredbo pravil še jedenkrat sešel in nasvet, kakor ga misli z 10 tovariši on predložiti občnemu zboru, nekoliko preuredil.

Blagajnik g. Vilhar poroča, da je imelo društvo 1882. leta 9.124.39 gld. dohodkov in 7.009.50 gld. stroškov, da je tedaj ostalo 2.114.89 gld. prebitka. Stanje matičinega premoženja je tedaj 42.608.70 gld. v gotovini, hišah in inventariji, 9.600 gld. pa v obligacijah, skupaj tedaj 52.208.70 gld. — Proračun za l. 1884 kaže na 4403.00 gld. dohodkov in na 1.200 gld. stroškov, tedaj na 3.203 gld. prebitka za poravnanje zaostalih tiskarskih računov in za izdavanje knjig.

Sklene se g. mestnemu inženirju Duffeju plačati 150 gld. za risarije pri „Spomeniku“. — Po nasvetu odbornika g. Levca se določijo nekterim gg. pisateljem za spise v Letopisu primerne nagrade

Odbornik g. Senekovič se pooblasti s tem, da sestavi mestu g. tajnika poročilo o odborovem delovanju in da ob jednom poroča o tej točki v občnem zboru.

Sklene se dosedanjemu g. tajniku iz različnih uzrokov službo odpovedati in obrniti se do kake spretnejše osebe za tajništvo. Službo lahko opravlja še do 31. maja, ko mu poteče triletni obrok. Če ga je pa volja, gre lahko iz službe že 31. decembra; za ta slučaj bi se mu plačala kot nekaka odškodnina trimesečna plača. Za novega tajnika bi bil sposoben g. Evgen Lah, s kojim so bili v tej zadevi nekteri gospodje že v dogovoru, koji bi bil tudi pripravljen službo prevzeti.

XIX. redni občni zbor, dne 5. decembra 1883. leta.

Prvosednik g. Grasselli pozdravlja navzoče društvenike (krog 60), našteva uzroke, vsled kojih odboru nij bilo mogoče sklicati občnega zbora, kot po navadi, v poletnem času. Pri tej priliki se v gorkih besedah spominja splošnega kranjskega praznika šeststoletnice pripadanja dežele k habsburškej dinastiji, kojega se je tudi „Matica Slovenska“ vredno in dostojno udeležila. Nadalje omenja, da je odbor sklenil letos knjige za dve leti skupaj izdati, da bi se slednjič jedenkrat odpravil vedni zastanek v izdavanju. Za leto 1883. namenjena je le jedna knjiga, koja pa po vsebini in po

vnanji obliki nadomestuje večje število knjig in se mora imenovati po vsem dostojen spomenik na šeststoletno slavnost. Nj. Veličanstvo samo je milostno blagovolilo 1 iztis sprejeti in izročiti svoji dvorni knjižnici, odboru je pa zagotovilo, da mu je duševni napredek slovenskega naroda vedno na srci.

V letnem poročilu opozarja mesto g. tajnika odbornik g. Senekovič le na glavne in najvažnejše točke ter kaže za podrobnosti na poročilo v „Letopisu“. V poročilu našteva seje odborove in posvetovanja pododsekov, omenja, da je odbor v njih skrbno in vestno po svojem najboljšem prepričanju posvetovalo se in odločeval o vseh važnih zadevah društvenih. Glavna skrb pa je bila odboru kot druga leta tudi letos preskrbeti matičarje s primernimi knjigami, zadovoljiti jih glede vsebine in množice berila. Matičarje zagotavlja vestnega truda odborovega v tej zadevi ter jim prepušča razsodbo o tem, ali se je odboru stavljena mu naloga posrečila ali ne. Nadalje razpravlja, kako je prišlo do tega, da izda Matica letos knjige za dve leti skupaj, in našteva knjige, koje so se izdale. Na to razklada obširno vso genesis „Spomenika“, njegov namen, njegovo vsebino, njegovo vnanjo obliko, omenja krasnega dela, namenjenega v dar Nj. Veličanstvu, ter slednjič ogromnih stroškov, koji so vzrastli Matici vsled te knjige, upa, da se zdè vsem društvenikom popolnoma opravičeni, in izraža zadoštenje, da je „Spomenik“ dosedaj najlepša v slovenskem jeziku izdana knjiga. Vsled ogromnih stroškov jo je odbor tudi odmenil za jedino društveno knjigo za l. 1883. — Nadalje našteva ovire in uzroke, vsled kojih Matica nij izdala četrte knjige, prof. Macunove „Književne zgodovine štajerskih Slovencev“. Potem utemeljuje odborovo stališče glede nekterih sprememb v „Letopisu“, povdarja, da je odbor sklenil izključiti iz njega kratke beletristične spise, ter sprejemati vanj le znanstveno-učeno in znanstvenopopularno sestavljene razprave; naglašá pa, da zarad tega odbor nikakor ne meni zanemarjati prekornostnega leposlovja. Izdaval bo posebno zabavno knjižnico, koje letos prične s Turgenjevlijimi, po ranjcem Remcu dobro prestavljenimi „Lovčevimi zapiski“. Poročilo o odborovem delovanji in imenik članov bosta seveda tudi zanaprej vsebina „Letopisu“. — Poročevalec izreka nado, da bodo društveniki s to premembo zadovoljni, ter meni, da dobé v 28 pol obsežnem „Letopisu“ zadosti vgajajočega jim gradiva. Tudi za knjige prihodnjega leta je odbor že skrbel in je z raznimi pisatelji v dogovoru. Nadalje omenja, da je društvo „Narodni dom“ želji lanskega občnega zbora, naj bi se pravila tega društva toli spremenila, da bi imela tudi Matica v upravnem odboru stalnega zastopnika, ustregla, ter je odbor njega volil stalnim zastopnikom. — Potem omenja velikodušnega čina visokorodnega grofa Harracha, ki je Matici na priporočilo g. Jana Lega, uradnika českega muzeja, daroval najlepše proizvode novočeske poezije, 83 krasno

vezanih zvezkov, ter v priloženem pismu „Matico Slovensko“ zagotovil svoje največje naklonjenosti. (Pismo in knjige priobčuje lanski „Letopis“.) Poročevalec se nadalje v toplih besedah spominja v prošlem letu umrlih udov ustanovnikov, letnikov in sodelavcev, od kojih navaja odličnjake: gg. Grabrijana, Šolarja, dr. Kočevarja, dr. Rapoca, Macuna, Hašnika, Novaka, Sorčiča in Remca. Nadalje omenja preminulega učenjaka dr. Gjura Daničiča, čegar pogreba se je tudi Matica po zastopniku udeležila. Pri sedemdesetletnici svojega častnega člana, dr. Frana viteza Miklošiča, je bila Matica po dveh odbornikih osebno zastopana. Udeležila se je slednjič tudi z drugimi slovenskimi društvi slavnosti otvorjenja českega narodnega gledališča. Vselej, kedar je bilo treba in kedar se mu je zdelo primerno, je odbor tudi pri drugih prilikah čestital osebam, ki so bile in so z društvom v važnejšji dotiki, oziroma je izražal svoje sočutje ali osebno po zastopnikih, ali pismeno ali brzojavnim putem. — Dosedanjemu tajniku se je služba odpovedala, ker se je zdelo odboru njegovo delovanje manj uspešno, kot je pričakoval. Slednjič zagotavlja navzoče člane najboljše odborove volje, najradovoljnjšega truda v korist in prospah društvu, ter opozarja na ono točko dnevnega reda, ki se tiče načrta izpremembe nekterih §§ društvenih pravil in opravnega reda.

Prvosednik opominja zbor v znak žalosti za umrlimi sodruštveniki vstati. (Zbor vstane.)

Član g. Pleteršnik stavi in vtemeljuje predlog, naj bi „Matica Slovenska“, oziroma današnji zbor izvolil visokorodnega grofa Jana Harracha častnim članom društva, da mu na ta način izraža svojo hvaležnost in pospešuje vzajemnost med českim in slovenskim narodom. (Predlog se jednoglasno in navdušeno sprejme; prvosednik naznanja, da bo to g. grofu brzojavnim putem javil.)

Blagajnik g. Vilhar prebere društveni račun za 1882 l., koji se v posameznih eksemplarih natisnen razdeli med društvenike. Članu g. dr. Tavčarju se zdi računova podoba jako čudna, ker manjkata račun za 1883 l. in izkaz društvenega premoženja. Na dani podlagi ni moč presojati proračuna za 1884 l. Ker tudi čuje, da se je načela matičina glavnica, nasvetuje, naj se račun za l. 1882 ne vzame na znanje, naj se marveč skliče meseca januarija nov izreden občen zbor, kojemu naj se predloži račun za l. 1883. in izkaz vsega matičnega imetka. S tem predlogom pa ne izreka nikake nezaupnice, niti odboru, niti g. blagajniku. Blagajnik g. Vilhar odgovarja, da proti temu predlogu njima ničesar, da se pa bilanca nij mogla izdelati, ker so knjige izšle prepozno. Članu g. Raiču se zdi čudno, da še denar tako slabo obrestuje in da se račun za l. 1882. sklepa še le 20. nov. 1883. Blagajnik g. Vilhar odgovarja, da denarji niso in ne morejo biti naloženi celo leto v hranilnici. Član g. Robič naznanja, da se je glavnica v istini, in sicer že l. 1874., načela, in da je bil že

zdavna za to, da se Matici povrne posojena glavnica. G. prvo-sednik pravi, da nima nič proti nasvetu g. dr. Tavčarja, naj se skliče izvanredni občni zbor, da pa tudi nij nikake ovire, odobriti proračun za l. 1884., ker se v nobeni točki ne naslanja na račun za l. 1883. Potem navaja uzrokov, kako to, da se je Matica pri glavnici zadolžila. Treba je bilo dolgo preskrbljevati šolskih knjig, koje so donašale le zgubo. Le sreča, da se je našel za to privatni podjetnik. Zatorej priporoča povišanje letnine. Član g. dr. Tavčar povdarja še jedenkrat potrebo svojega nasveta, da se izrednemu občnemu zboru predloži račun za l. 1883, bilanca vsega premoženja in amortizacijski načrt porabljene glavnice. (O predlogu g. dr. Tavčarja se glasuje še le pri poznejših točkah.)

Član g. Levec poroča o Tomšičevi ustanovi. Odbor za Tomšičev spomenik je nabral do 6/1 1872 vsega skupaj 1721 gld. 50 kr. in sklenil v posebnej seji, postaviti pokojniku spomenik, ostale denarje pa za duševni spomenik osnovati ustanovo, kateri bi bil namen podpirati slovensko literaturo in žurnalistiko. Novce je oskrboval pokojni dr. Rapoc: poravnali so se pogrebni stroški, poravnali nekteri zaostanki, postavil se je lep spomenik, naročila se je pokojnikova slika, ter plačevali stroški za oskrbovanje groba. 31. maja 1881 l. sklene odbor izročiti nekoliko nabranih novcev mariborskej čitalnici v vedno oskrb o Tomšičevega groba, ostalino pa prepustiti Matici v izvršitev sklepa iz 1872 l., da namreč skrbi za ustanovo. Po smrti dr. Rapoca in dr. Kocelija je bil dr. Serneck sodnijsko pooblaščen, izvršiti odborove sklepe. Dr. Serneck je svojo nalogo hitro in točno izvršil in mariborskej čitalnici poslal v omenjeni namen 508 gld 42 kr., Matici pa 1242 gld. 77 kr. Matičin odbor dosedaj o tem še nij sklepal, kako se porabijo ti novci, porabili se pa bodo gotovo v darovani namen. Sklenil je le te novce naložiti na posebno knjigo ter o ustanovi voditi poseben račun. Slednjič predlaga poročevalec: Naj slavni zbor presrčno hvalo izreče vsem darovalcem in nekdanjemu odboru za Tomšičev spomenik in naj naloži odboru matičinemu, da se še posebej pismeno zahvali g. dr. Sernecku, odvetniku v Mariboru, za točno in hitro izvršitev odborovih sklepov. (Predloga se sprejmeta.)

Pregledovalcem računov se, kot navadno, per acclamationem odbero gg. Josip Pfeifer, Dragotin Žagar, in dr. Josip Starè.

Blagajnik g. Vilhar prebere društveni proračun za l. 1884. Po prebrani predlaga član g. dr. Tavčar, naj se proračun ne sprejme, ker mu manjka prave podlage, t. j. računa za l. 1883. — Član g. Hribar temu oporeka, ker proračuni niso ravno odvisni od računskih sklepov, pač se pa ne vjema z nekterimi proračunskimi nastavki. Prevelik se mu zdi nastavek dohodkov od matičnih hiš, prenizek pa nastavek dohodkov od letnine; tudi stroški se mu zdè prenizko nastavljeni. Odbornik g. Senekovič

zagovarja proračunov nastavek glede letnikov, ter pravi, da nij nikakor prenizek, ker je med 1517 udi 343 ustanovnikov in dosti tacihi ki niso bili udje l. 1882 in 1883. Matičine hiše bodo več donašale, ker ne bo treba dosti poprav. Na predlog člana g. dr. Tavčarja se sprejme konec debate o proračunu. Proračun, kakor ga je sestavil odbor, se sprejme, le z dostavkom g. Hribarja, da se izdavanje knjig poleg od odbora nastavljene svote pristavi še posebej svota 3000 gld.

Voli se novih osem odbornikov; skrutinij prevzemò gg. Celestina, Guttmana in Žumer. Od 101 oddanega glasu dobé gg: L. Svetec 100, Raič in Šuman po 99, Vavrū 98, Stegnar 93, A. Zupančič 91, dr. Svetina 82 in J. Krsnik 78 glasov, ter so tedaj izvoljeni.

Član g. dr. Tavčar predlaga, naj se tekom meseca januarija skliče izreden občn zbor, naj se mu predloži račun za l. 1883. bilanca matičinega premoženja z amortizacijskim načrtom in pa ostali današnji dnevni red, ker se jedna točka ne da reševati ločena od druge. G. prvosednik opozarja, da se dajo točke reševati tudi ločene, da je potrebno, da vedò društveniki pri prejetem knjig, koliko jim je zanaprej plačevati letnine. Temu mnenju nasprotuje član g. Svetec, trdeč, da se nameravane spremembe dotikajo tudi družih §§. društvenih pravil, števila knjig itd. Član g. Trstenjak svetuje, naj se prenarède sploh vse pravila, ker so v marsikakem oziru že zastarele. G. prvosednik omenja, da se je to že vočkrat nasvetovalo, naj bi tedaj društveniki podali gotov načrt, o katerem bi se dalo potem razpravljati. (Predlog g. dr. Tavčarja slednjič obvelja.)

G. prvosednik se zahvali za mnogobrojno udeležbo in sklne zborovanje.

LXII. odborova seja, dne 9. januarija 1884. I.

Narzoči: Gg. P. Grasselli (prvosednik), dr. A. Jarc, K. Klun, A. Kržič, Fr. Levca, J. Marn, M. Pleteršnik, dr. J. Poklukar, And. Praprotnik, L. Robič, And. Senekovič, Fr. Stegnar, Fr. Šuklje, J. Tomšič, J. Vavrū, J. Vilhar, M. Vodušek, Fr. Wiethaler, Ant. Zupančič, Vil. Zupančič, dr. J. Zupanc; od enajstih g. J. Kersnik (odborniki). Skupaj 22.

Odbornik g. Marn graja, da se zapisnik zadnje odborove seje nij objavil v Novicah. Vsled tega se sklne po nasvetu odbornika g. Levca, naj se začasno pooblasti kak odbornik s to nalogo. To opravilo prevzameta dosedanja verifikatorja zapisnikov odbornika gg. Kržič in Senekovič. Na to se zapisnik 61. seje odobri.

Prebere in odobri se nadalje zapisnik o volitvi v 19. občnem zboru izbranih osmih odbornikov. (Imena izvoljenih gospodov in število glasov so že omenjena v poročilu o občnem zboru.) Od-poved g. dr. Svetine se vzame na znanje.

Naznanilo prvosednikovo, da je g. tajnik le pogojno pripripravljen službo poprej ostaviti, kot bi jo moral, se vzame na znanje.

Pritožba knjigarja Wokulata zaradi računa matičinega zastopnika in pretenje z objavo naznani se zastopniku samemu.

V opravištvu se izvolijo per acclamationem vsi dosedanji odborniki: g. P. Grasselli prvosednikom, g. J. Marn prvim, g. Fr. Levec drugim podpredsednikom, g. J. Vilhar blagajnikom, g. L. Robič pregledovalcem društvenih računov, gg. Fr. Wiesthaler in And. Praprotnik ključarjema, gg. A. Kržič in And. Senekovič verifikatorjema sejnih zapisnikov.

V književni odsek se volijo Ljubljanski odborniki: gg. K. Klun, A. Kržič, Fr. Levec, J. Marn, M. Pleteršnik, And. Praprotnik, And. Senekovič, Fel. Stegnar, Fr. Šuklje, J. Tomšič, J. Vavru, M. Vodušek, Fr. Wiesthaler, Ant. Zupančič, Vil. Zupančič in unanji odborniki: gg. Fr. Erjavec, Fr. Hubad, dr. A. Jeglič in J. Kersnik.

V gospodarski odsek se volijo: gg. dr. J. Zupanec, dr. A. Jarc, K. Klun, dr. J. Poklukar, L. Robič, J. Tomšič, J. Vilhar in P. Grasselli.

Mesto g. dr. Svetine, ki se je odborništvu odpovedal, odbor, kot druge leta, ne pokliče namestnika, sklene pa določiti, kaj se ima zgoditi, če kak voljen odbornik mandata ne sprejme.

Visokorodni g. grof Harrach se zahvaljuje za izvolitev častnim članom in za poslan mu „Spomenik“.

Od zadnje seje pristopilo je Matici na novo dvoje ustanovnikov in 9 letnikov. Odobri se tudi sprememba plačevanja pri nekem udu.

G. Cimpermanu se pustijo korekture matičinih razprav še to leto pod tem pogojem, ako jih pisatelji sami ne prevzamejo. Določi se mu nagrada treh gld. za polo, koja svota se pisatelju od nagrade odšteje.

Sklepanje o „Flori slovenskih dežel“, koje je obljubil g. pisatelj dokončati do 1. maja, se preloži na prihodnjo sejo. Dopis g. Anton Zupana, bi li Matica sprejela njegovo „Slovensko stenografijo“, se izroči književnemu odseku. Spis „Eranski narodi in jeziki“ vrne se g. pisatelju z ozirom na zahteve matičarjev in z ozirom na neugodni denarni položaj matičini. Spisa gg. profesorjev dr. Kosa in Rutarja „o delovanji sv. Cirila in Metoda“ se vrneti gg. pisateljema z opazko, da se o tem delu med sabo pogovorita.

G. dr. Celestin se zahvaljuje za poslanih mu 8 Letopisov, poklonjenih g. profesorju Kulakovskemu v Pragi.

Na predlog gospodarskega odseka se obveže Matica, za slučaj, da uvede mestna občina nov vodovod, napeljati vodo tudi v

svoji hiši na Kongresnem trgu in na Bregu. Kameni slovenskega atlanta pri Kókeji naj se prodadó.

Vratarici se privoli nagrada za novo leto.

Sprejme se nasvet odbornika g. Robiča, naj bi Matica od kmetijske družbe sprejela v svoje varstvo hranilnično knjižico, v kojoj so naloženi novci za spomenik g. dr. Coste.

Seja književnega in gospodarskega odseka, dne 19. januarija 1884. leta.

Navzoči: Gg. P. Grasselli (prvosednik), dr. A. Jarc, K. Klun, A. Kržič, Fr. Levec, J. Marn, M. Pleteršnik, And. Praprotnik, L. Robič, And. Senekovič, Fr. Šuklje, J. Tomšič, J. Vilhar in Fr. Wiesthaler (odborniki). Skupaj 14.

G. prvosednik naznanja, da je sklical odbor, da bi se posvetoval o nasvetu g. prof. Raiča glede premembe pravil in opravnega reda in o pismenem nasvetu g. odb. Svetca, naj bi se izredni zbor sklical še le maja meseca.

Odbornik g. Levec nasvetuje ustreči želji odbornika g. Svetca, ker sklepi izrednega občnega zbora tako ne bi veljali za tekoče leto. Odbornik g. Wiesthaler je proti temu, ker bi se moralo ozirati na željo občnega zbora, naj se skliče izredni občni zbor v istem času, kakor izredni občni zbor kmetijske družbe.

Odbornik g. Senekovič ga podpira in dostavlja, naj bi se, če že drugače ni mogoče, izredni občni zbor sklical saj februarja meseca. (Ker se v zadnjem občnem zboru nij določil dan za izredni občni zbor, nadalje z ozirom na predlog g. Svetca in na željo duhovščine, se prestavi dan za izredni zbor na ugodnejši čas po veliki noči, na 16. april.)

G. prvosednik prebere nasvet g. prof. Raiča ter želi, naj bi ga vzel že v jednaki namen voljeni pododsek v pretres in svoje nasvete v smislu §. 8 opravnega reda predložil prihodnjemu občnemu zboru. Nasvetovane premembe se tičejo števila in domovanja odbornikov, odborovih funkcionarjev, ravnanja z letnimi dohodki, pisateljske nagrade, računskih preglednikov, podpisavanja društvenih pisem in zapisnikov in obrestovanja denarja. Odborniku g. Šukljeju se zdé nekteri teh nasvetov prenapeti, ter predlaga, naj se izvoli iz odbora odsek treh udov s pooblastilom, da izdela organično premembo pravil do prihodnje odborove seje. Odbornik g. Senekovič odgovarja, da so premembe dvoje: jedne se tičejo pravil, druge opravnega reda; pri prvih je odbor primoran ozir jemati na predloge vsacega matičarja, pri zadnjih pa ne. Sprejme se predlog g. Šukljeja in volijo se v odsek odborniki gg. Senekovič, Šuklje in Ant. Zupančič.

G. prvosednik izreka g. Levcu v imenu odborovem zahvalo za uredovanje lanskega letopisa in ga ob jednom prosi, da bi

prevzel uredništvo tudi letos, čemur g. Levec radovoljno ustreže. Sklene se gg. pisatelje povabiti k sodelovanju z dostavkom, naj pošljejo rokopise vsaj do 1. junija. II. del „Lovčevih zapiskov“ se odda „Narodni tiskarni“ v tisk, da bo knjiga enakomerna; paginiranje naj se kar nadaljuje, ker je prva knjiga sama na sebi premajhna.

Gospodarskemu odseku se naloži, razpisati za tisk družih društvenih knjig konkurz, in sicer zaradi nameravane preuredbe pravil le na jedno leto, akoravno je odbor prepričan, da bi bilo koristnejše, če se razpiše natečaj za več let.

Ker je določba števila iztisov sicer težavna, se sklene, da imajo pravico do letošnjih društvenih knjig le oni novi udje, ki se vpišejo do 1. junija 1884; dotlej naj pošljejo svojo letnino tudi vsi stari matičarji.

Seja gospodarskega odseka dne 26. Januvarija 1884. I.

Nazvoči: Gg. dr. J. Zupanec (prvosednik), dr. A. Jarc, L. Robič in J. Tomšič (odborniki). Skupaj 4.

G. prvosednik prebere pismo, v kojem g. Grasselli naznanja, da zaradi preoblega družega posla ne more več oskrbovati matičine hiše na Bregu št. 8 in da bo račun za l. 1883 oddal g. blagajniku Vilharju, koji prevzame na prošnjo g. prvosednika oskrbnništvo imenovane hiše.

Poročevalcema o potrebnih popravah pri matičinej hiši na Bregu št. 8, dokler se ne prodaja, se izvolita odbornika gg. L. Robič in I. Vilhar.

Določa se razpis tiskanja matičinih knjig za 1884. leto. Vsaka tiskarna naj pove, koliko zahteva za papir in tisk 1000 eksemplarov skupaj, potem koliko za papir in tisk vsacih 100 več. Rokopisi in tisk naj se popravljajo tako, da ne bodo korekture zadržavale tiskarn. Razpisi naj se pošiljajo v prepisih tiskarnam na dom, da se izogne nepotrebnim večjim stroškom.

Naj se naredi račun dohodkov in stroškov za l. 1883 in bilanca. V letnem računu naj se izkaže glavnica in koliko glavnice se je načelo za izdavanje knjig

Naj se skrči Letopis, in naj se pri pisateljskih honorarjih in knjigah hrani sploh kolikor mogoče.

Blagajnik naj izplačuje po proračunu, kar pa proračun presega, naj opraviči in vtemelji odboru nasproti.

Prvosednik naznanja, da se je blagajnik začasno odpovedal blagajništvu in oskrbništvu.

Seja književnega odseka, dne 5. aprila 1884. l.

Navzoči: Gg. J. Murn (prvosednik), A. Kržič, Fr. Levec, M. Pleteršnik, And. Praprotnik, And. Senekovič, I. Tomšič, J. Vavrč, M. Vodušek, Fr. Wiesthaller in V. Zupančič (odborniki). Skupaj 11.

G. prvosednik poroča, da sta knjige „Lovčevi zapiski“ tiskani 2½ poli in da je upati, da bo knjiga, ker bo obsegala kacic 8 pol, tiskana o pravem času.

Urednik „Letopisu“, odbornik g. Levec, našteje došle za „Letopis“ namenjene rokopise, ter pravi, da jih ima že zadosti, da tedaj tudi od strani „Letopisa“ ne bo nikakega zadržka.

Sklene se nadalje: Naj se izda „Flora slovenskih dežel“ v jedni knjigi, če g. pisatelj izvrši gotove pogoje, ki mu jih stavlja književni odsek.

Razpis tiskanja matičinih knjig naj končno določi odbor v prihodnjem seji.

G. prvosednik naznanja, da je 26. marca v Trstu umrl in 28. marca pokopan bil pesnik in umirovljeni finančni svetnik, Jovan Vesel-Koseski, da mu je Matica po tržaški čitalnici položila venec z napisom: „Matica Slovenska svojemu častnemu udu“.

Večim prosilec se dovolijo knjige iz matičine zaloge v dar.

Po predlogu odbornika g. Leveca se pošlje nekoliko Spomenikov nekterim odličnim prijateljem društva.

G. prvosednik popraša, je li v pre naredbo pravil voljeni odsek svojo nalogo že izvršil. Odbornik g. Senekovič pravi, da je pre naredil pravila in jih izročil odborniku g. Šukljeju; kje da so sedaj, mu nij znano. G. prvosednik opominja na to, da odsek dano mu nalogo opravi začasno in naj bi se kmalo sklicala odborova seja, da bi odbor določil izrednemu občnemu zboru dan.

Pisatelju slovensko-italijanske slovnice sklene odsek svetovati, naj si poišče sam založnika.

Seja gospodarskega odseka, dne 10. maja 1884. l.

Navzoči: Gg. dr. J. Zupanc (prvosednik), dr. A. Jarc, dr. J. Poklukar, L. Robič, I. Tomšič in J. Vilhar (odborniki).

Gospodarski odsek nasvetuje odboru matičinemu sledeče predloge:

Naj se tiskanje matičinih knjig razpiše na tri leta. V ponudbah naj se naznani cena tiskane pole in papirja ter oblika za 1000 knjig skupaj, za vsacih 100 več posebej. Ko odbor te predloge odobri, naj razpiše prvosedništvo delo, da se knjige za 1884. l. natisnejo o pravem času.

Na vprašanje upravnega odbora društva „Narodni dom“ v Ljubljani, koliko sob bi rabila „Matica Slovenska“ v novejši zgradbi,

se ti prostori po številu in namenu določijo in odboru v odobrenje nasvetujejo.

Stanovanje g. Kirbischa se ima meseca julija razpisati.

G. Vilhar ostane še za naprej blagajnik in oskrbnik obeh matičnih hiš.

Odbornik g. L. Robič izjavlja, da se kot pregledovalec društvenih računov ravna strogo po §. 38 pravnega reda, da pregleduje račune, kedar mu naroči ali odbor ali pa prvosednik, ne pa kedar jih dobi od tajnika.

LXIII. odborova seja, dne 11. junija 1884. I.

Navzoči: Gg. P. Grasselli (prvosednik), J. Kersnik, A. Kržič, Fr. Levec, J. Marn, And. Praprotnik, And. Senekovič, Fel. Stegnar, L. Svetec, Fr. Šuklje, J. Tomšič, J. Vavrů, J. Vilhar, Fr. Wiesthaler, Vil. Zupančič in dr. J. Zupaneč (odborniki). Skupaj 16.

Odbor odobri po gg. verifikatorjih pregledani in potrjeni zapisnik 62. seje z malim dostavkom.

Naznanilo g. prvosednika, da je dosedanji g. tajnik s 1. junijem tajniško službo ostavil in da je začasni tajniški posel prevzel odbornik g. Senekovič, se vzame na znanje.

Sklene se imperatorskemu univerzitetu v Kievu povodom praznovanja petdesetletnice njegovega obstanka pismeno čestitati.

Zahvala praškega društva gabelsbergerskih stenografov za poslano mu matične knjige in obljubljenega zamena se vzameta na znanje.

G. Jan Legu, uradnik českega muzeja v Pragi, prevzame matičino poverjeništvu za Prago in nasvetuje več českih učenih društev, s kojimi naj bi stopila „Matica Slovenska“ v zameno knjig. Sklene se g. Janu Legu pismena zahvala za njegov trud, navedena društva pa se naprosijo, da stopijo z Matico v zameno svojih poročil. — G. Janu Legu izreče se razun tega pismena zahvala za nekatere Matici darovane česke knjige.

Glasbena Matica prosi, naj bi se jej dalo od sv. Mihaela naprej stanovanje v prvem nadstropji matičine hiše na Bregu št. 8, ker bi te prostore močno potrebovala za glasbeno šolo. Debate o tem predmetu se udeleže odborniki gg. Senekovič, Levec, Stegnar in Vodušek. Prvi podpira to prošnjo in predlaga, naj se gospodarski odsek pooblasti z oddajo stanovanja, če hoče društvo plačati 400 gl. letne stanovnine. Za ta predlog je tudi odbornik g. Stegnar. Odločno se mu pa protivita gg. Lavec in Vodušek, ker bi „Glasbena Matica“ pri svojih sredstvih ne vzmogla tolike svote, ker nij nikacega vzroka odpovedavati sedanjej stranki in ker bi morebiti „Glasbena Matica“ dobila drugod cenejše in pripravnije stanovanje. (Sklene se z veliko večino prošnjo odbiti.)

G. Kirbischeva izjava, da se preseli še le junija meseca 1885 l. iz matičine v svojo hišo, se vzame na znanjo in naroči se gospodarskemu odseku, skrbeti za to, da se stanovanje o pravem času odda.

Sklene se v smislu nasveta gospodarskega odseka odgovoriti upravnemu odboru društva „Narodni dom“ na njegovo vprašanje, koliko prostorov in v kateri namen bi potrebovala „Matica Slovenska“ v novem poslopi.

Da se društvene knjige dotiskajo pravočasno, se sklene po nasvetu odbornika g. Senekoviča tiskarskih del za l. 1884. ne razpisavati. Tisk „Letopisa“ za l. 1884. se izroči „Narodni tiskarni“ pod istimi pogoji, kakor je tiskala lanski „Letopis“ in kakor tiska letos II. del „Lovčevih zapiskov“. Tretja letošnja društvena knjiga naj se da pod enakimi pogoji kakej drugej tiskarni v tisk. Z vsako tiskarno je treba skleniti pismeno pogodbo, v kateri se ona zaveže tisk dovršiti do 15. novembra. Predlogi se sprejmo, gg. prvosednik in tajnik se pooblastita, da jih izvršita.

V 62. seji voljeni odsek za preuredbo pravil in opravljenega reda je delo izvršil in poročilo tiskano vsem gg. odbornikom v pregled razposlal. Pismeno sta javila o tem delu svoje mnenje vnanja odbornika gg. Erjavec in Žolgar. V splošni debati nasvetuje odbornik g. Svetec, naj se preide čez ta predmet na dnevni red. Pritrjuje, da Matica res nekaj časa sem peša, da so pa temu krive druge razmere, ne pravila in opravljeni red. Vsi dosedanja predsedniki so bili, oziroma so z drugim poslom preobilo obloženi, da jim za Matico ni ostajalo dosti časa. Tajništvo so dolgo časa opravljali tudi z drugim poslom obloženi odborniki prostovoljno, da so Matici prihranili stroške. S prvim stalnim tajnikom je imel tudi odbor nesrečo. Povišanje letnine bi vzelo društvu dosti udov. Znižanje števila odbornikov nij umestno, zasluzeni možje vseh slovenskih pokrajin se lahko volijo na ta način v odbor. G. prvosednik izjavlja, da je v resnici z drugim poslom preobložen, zato je pa predsedništvo prevzel tudi še le po vsestranskem prigovarjanji in tako rekoč do tega prisiljen. Če poprejšnja gg. prvosednika nista mogla potrebnega za Matico storiti, se more tem manj od njega kaj takega zahtevati, ker se ž njima ne more primerjati. Predlog g. Svetca podpira tudi odbornik g. Marn. Nasproti pa zagovarja odbornik g. Šuklje predloženi načrt, ter pravi, da je njegovo stališče že znano. Slovenske razmere so take, da predsednika v smislu g. Svetca ni dobiti. Kdor je sposoben in spreten je že tako preobložen z drugim poslom. Število odbornikov je veliko previsoko; velika anomalija je, da potem v odborovih sejah vendar odločuje 8 glasov. Vsled sedanjih razmer se tudi lahko pripeti, da gospodje glasujejo in odločujejo o stvareh, kojim niso večji nikakor. Tudi poročevalec odbornik

g. Senekovič zagovarja načrt. Če se letnina zviša, se zvišajo tudi letni dohodki sploh in Matici je lažje mogoče izdajati obsežnejše knjige. Število udov, ki bi morebiti odpali, še vedno ne zaleže toliko, da bi se vsled tega pri višji letnini ue mogli dohodki zvišati. Sedanje število odbornikov je preveliko in nepotrebno. Skušnja uči, da se udeležujejo sej skoro izključljivo le ljubljanski odborniki. Pri sedanjej sestavi odborovi je zelo lahko mogoče, da se kak predlog, v tej seji sprejet, v prihodnji že zavrže. Nejevolje vsled znižanja števila odbornikov nij pričakovati. Tudi družba sv. Mohora ima malo odbornikov in vsi stanujejo v Celovcu. Vendar še nij nikdo trdil, da bi bila to specifično koroška družba. Povsod ima mnogo dela le malo odbornikov, čemu tedaj toliko število nedalavnih, ki delavne le ovirajo. Sklene se z večino glasov prehod v podrobno debato. (Vsled pozne ure se seja pretrga, ker pa pride k nadaljevalni seji premalo odbornikov, se preloži predmet do prihodnje odborove seje.)

LXIV. odborova seja, dne 14. julija 1884. I.

Navzoči: Gg. P. Grasselli (prvosednik), K. Klun, A. Kržič, Fr. Levce, J. Marn, M. Pleteršnik, dr. J. Poklukar, And. Praprotnik, L. Robič, And. Senekovič, L. Svetec, J. Tomšič, J. Vavrč, J. Vilhar, Ant. Zupančič in dr. J. Zupaneč (odborniki). Skupaj 15.

Pregledani in potrjeni zapisnik zadnje odborove seje se brez debate odobri.

Naznanilo g. prvosednika, da mu je g. Jireček na Dunaji obljubil delovati na to, da stopi česka akademija znanostij z „Matico Slovensko“ v zameno knjig, se vzame na znanje.

Poročili zač. tajnika g. Senekoviča, da je pristopilo za letos Matici še le 371 udov in da je po naročilu odborovem sklenil z „Narodno tiskarno“ zarad tiskanja letošnjih dveh društvenih knjig pismeno pogodbo pod istimi pogoji, kakor lansko leto, ter jej stavil kot konečni obrok 15. november, se vzameta na znanje in pogodba se odobri.

Bralno društvo „Edinost“ v Središči in vodstvo jednorazrednice na Dobrovi poleg Ljubljane prosita, naj bi Matica njihovima bornima knjižnicama podelila kolikorkoli si bodi knjig iz svoje zaloge v dar. Po nasvetu odbornika g. Senekoviča se sklene prošnjo vslisati ter prosilcema poslati po 1 eksemplar vseh onih knjig iz matičine zaloge, kojih ima društvo še zadostno število na razpolaganje.

Zač. tajnik poroča, da je pisal g. dr. Josipu Pajeku, bi li ne bil pripravljen svoj spis „Obrazi duševnega žitka štajerskih Slovencev“ toli preosnovati, kolikor žele to gospodje pregledniki, na kar mu je gospod pisatelj takoj v ugodnem smislu odgovoril. Na

to mu je rokopis z razsodbami vrnil in ga prosil, naj bi ga kakor hitro mogoče vrnil, da bi se, če odbor v to dovoli, spis pravočasno za tisk priredil in knjiga letos lahko izdala. V imenu književnega odseka predlaga na to odbornik g. Marn, naj se omenjeni spis izda kot tretja letošnja društvena knjiga. Temu se protivi iz gmotnih obzirov odbornik g. Robič. Odbornik g. Senekovič je za predlog, ker bi društveniki z dvema knjigama ne bili zadovoljni in ker so se zaradi tega slišale že lani pritožbe. Da se pa stroški primerno zmanjšajo, nasvetuje, naj se „Letopis“ skrči na manjše število pol, seobno v obsegu znanstvenega oddelka, v poročilu o odborovem delovanju in v imeniku društvenikov se s prostorom lahko štedi. Za ta predlog je tudi odbornik g. dr. Poklukar, ker bi Matica trgovinsko jako napačno postopala, če bi število knjig krčila; novih društvenikov, ki ljubijo razliko v berilu, bi s tacim počenjanjem gotovo ne privabila. (Predloga se potem sprejmeta z veliko večino vsak za se.)

Odbornik g. Senekovič predlaga, naj se vsake društvene knjige tiska po 1500 izvodov. Število udov dosedaj pač nij toliko, vendar je upati, da postane jednako lanskemu, ko so se knjige razun „Spomenika“ tiskale tudi v istem številu. Odbornik g. Robič predlaga, da se tiska le po 1200 izvodov. (Pri glasovanju obvelja z veliko večino prvi predlog.)

Odbornik g. Klun želi pojasniti, na kak način se je glasovalo v zadnji seji o predlogu g. Svetca za prehod na dnevni red čez preuredbo pravil in opravnega reda.

Odbornik g. Senekovič naznanja, da je glasovalo zanj le 5 odbornikov, da je tedaj pal. Vsled tega so bili g. prvosednik in gg. odborniki vsi tega mnenja, da je obveljal predlog g. poročevalca, naj se preide v podrobno debato, ter se o tem predlogu kot odvišno še glasovalo nij. G. prvosednik tudi dokazuje, da glasovanje nij bilo nepravilno, pravila o tej stvari nimajo nikake določbe. Da se je smatralo glasovanje pravilnim, kaže tudi okoliščina, da se je o stvari začela podrobna debata, koja se je potem le vsled pozne ure pretrgala. Odbornik g. Klun nasvetuje na to, naj se o tem predmetu še jedenkrat glasuje, se li misli spuščati v podrobno debato, ali ne. Podrobna debata trajala bi dolgo časa, konečno bi se pa morebiti vendar vse ovrгло. Odbornik g. Senekovič odgovarja, da bi bilo tako glasovanje nepotrebno. G. Klun naj le stavi predlog, se li sprejmeta glavni prememb, povišanje letnine in znižanje odborniškega števila. Vse drugo je le posledica teh dveh bistvenih prememb. (Odbornik g. Levec stavi predlog za konec debate, ki se sprejme. Predlog g. Kluna se potem sprejme z veliko glasov.)

Poprava kanala v matičinej hiši na Bregu št. 8, zaukazana po oskrbniku hišnem, blagajniku g. Vilharju, se odobri in gospodarski odsek pooblasti, naj izdela za imenovano hišo poseben hišen

red ter ga objavi tamošnjim strankam, da se zabranijo v prihodnje jednake nepravilike. Ob enem naj gre z g. Vilharjem še kdo izmed gg. odbornikov k sosednjima gg. hišnima posestnikoma s prošnjo, da vplačata k popravnim stroškom svoje deleže.

Odbornik g. Klun predlaga, naj se nastavi zopet društveni tajnik, ker se brez njega ne da dalje shajati. Treba je pa previdnosti, da se odbor ne bode zopet zmotil v njegovej osebi. Naj ga tedaj prvotno nastavi začasno, da se bo o njegovi spretnosti lahko prepričal. K temu nasvetu stavi odbornik g. Pleteršnik dodatni predlog, naj se nastavi tajnikom g. Evgen Lah, ki ima za ta posel popolno sposobnost in ki se mu je ta služba že obljubila. Zadnji predlog podpirata tudi odbornika gg. Marn in Senekovič, ta z dodatkom, naj nastopi tajnik službo koj s 15. julijem. Sprejme se soglasno predlog g. Pleteršnika z dodatkom g. Senekoviča.

Sklene se po predlogu g. Kluna dosedanjemu začasnemu g. tajniku izreči za njegov trud zahvalo in za brezplačno poslovanje tajniško skoz poldrugi mesec odmeriti primerno nagrado.

Sprejme se nasvet, da se skliče prihodnja odborova seja koncem septembra, da se v tej določi dan občnemu zboru, da bi na ta način odpal izredni občni zbor.

Seja gospodarskega odseka, dne 8. novembra 1884.

Nazvoči: Gg. dr. Zupanec (prvosednik); dr. A. Jare, L. Robič, J. Tomšič in J. Vilhar (odborniki). Skupaj 5.

Sprejme se nasvet g. Vilharja, da se naprosijo sosedje matičine hiše na Bregu št. 8, naj bi se udeležila pri stroških zaradi poprave kanala na dvorišči v znesku blizo 150 gld. s primernimi svotami, tako da bi Matica nosila 60 gld., od sosedov eden 50, drugi pa 40 forintov.

Sklene se po nasvetu g. Vilharja odboru predlagati, naj Matica z oddajo stanovanja in prodajalnice v svoji hiši na Kongresnem trgu za sedaj še počaka, naj stanovanja ne oddaja poprej, kakor prodajalnico, ker se stanovanje lože odda, in ker je še zmirom mogoče, da se kdo najde, kl bi vzel oboje v najem; slednjič naj Matica, če le mogoče, pri stanovninu nič ne odjenja.

Sklene se odboru predlagati, naj se skliče občni zbor še le po novem letu, ker matičini računi iz lanskega leta še niso v redu in se vsled tega sklep računa za lansko leto ne more podati občnemu zboru.

Sklene se odboru predlagati, da proda Matica nekaj obveznic, ker sedaj visoko stojé, in da s tem denarjem izbriše na hiši vpisan dolg.

Vzame se na znanje, da je Matica poravnala več važnejših računov.

Glede kamenotiskarja Kőkeja na Dunaji, ki hrani plošče slovenskega atlanta in praša Matico, če li že potrebuje drugi natis tega atlanta, sklene odsek odboru predlagati, naj bi se Kőkeju odpisalo z ozirom na gmotno stanje matičino, da si Matica ne bo več nalagala novih denarnih bremen zarad teh atlantov, da tedaj odpade drugi natis.

Sklene se odboru predlagati, naj bi Matica istotako, kot se je to sklenilo lani glede Tomšičeve ustanove, proglašala v svojih letnih računih tudi stanje družih fondov, koji so ji izročeni v varstvo, kot oni za Vodnikov, Costin spomenik itd.

65. odborova seja, dne 12. novembra 1884.

Navzoči: Gg. P. Grasselli (prvosednik); dr. A. Jarc, J. Kersnik, A. Kržiž, Jos. Marn, M. Pieteršnik, A. Praprotnik, L. Robič, A. Senekovič, F. Stegnar, J. Tomšič, M. Vodusek, Fr. Wiesthater, A. in V. Zupančič in dr. Zupanec (odborniki). Skupaj 16.

Potrjenje zapisnika zadnje (64.) odborove seje po verifikatorjih gg. Senekoviču in Kržiču se vzame na znanje.

G. prvosednik poroča, da se je odbornik g. dr. Sterbène pismeno opravičil zarad svoje nenavzočnosti. Nadalje g. prvosednik naznanja in obžaluje izstop večletnega odbornika, podpredsednika in urednika „Letopisovega“, g. prof. Levca, ter se na njegov predlog omenjenemu gospodu soglasno votira pismena zahvala za njegovo marljivo in spretno pospeševanje matičinega namena.

Nasveta o. Hrizogona Majerja, da bi Matica izdala popoln zapisnik svoje knjižnice ali v posebnej knjigi ali kot dodatek v „Letopisu“ in da bi Matica poskrbela, da izide veliko delo „Die Völker und Länder Oesterreich-Ungarns“ tudi v slovenščini, se izročita književnemu odseku v pretres in poročilo.

Kamenotiskarju Kőkeju na Dunaji se ponudi nakup kamenitih plošč slovenskega atlanta in se mu ob jednom nasvetuje, da stopi s kakim kranjskim knjigotržcem glede založništva v dogovor.

G. Janu Legu, uradniku českega muzeja in matičinemu poverjeniku za Prago, izrekla se je pismena zahvala za v dar poslano publikacije českega muzeja.

Vodstvo jednorazrednice na Dobrovi se zahvaljuje za tamošnji šolski knjižnici darovane knjige iz matičine zaloge.

Poverjeništvu prevzemajo: gg. dekan Verbanček za bistriško, dekan Žuža za laško in prof. Poljanec za novomeško dekanijo.

Poljski pisatelj in literat, Ludomir Prószyński, pošilja neko svoje delo Matici v darilo.

Odvetnik Carlo Podrecca v Čedadu (Cividale) vabi na naročbo svojega dela „Slavia Italiana“.

Društvu „českých Gabelsbergerských stenografu“ se je k praznovanju 25 letnega društvenega obstoja pismeno čestitalo.

Sklene se g. dr. Sketu poslati Vrazovo zbirko, katero Matica hrani, v pregled kot pripomoček pri nabiranju tvarine za slovensko berilo 5. in 6. gimnazijskega razreda, katero namerava izdati, ker je Janežičev „Cvetnik“ pošel.

Sklene se „kralovsko česki společnosti nauk“ pismeno čestitati k praznovanju stoletnice 6. decembra t. l.

G. Antonu Zupanu na Vranskem, ki prosi Matico, naj bi založila njegovo v rokopisu izvršeno „Slovensko stenografijo“, se sklene odgovoriti, naj pošlje rokopis v pretres in presojo.

Slavnostnega otvorjenja Strossmajerjeve galerije slik v palači „jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti“ se je Matica, po akademiji objavljena, udeležila po svojih ustanovnikih in letnikih gg. dr. Moschéu, Petričiču in dr. Zarniku.

Sklene se g. Križnika uprašati, koliko li zahteva od Matice odškodnine za brezpogojno prepuščanje svojega bibliografičnega spisa v njeno lastnino za nadaljno porabo. Od nameravanega nabiranja narodnih pripovedk v tolikem obsegu se mu iz različnih razlogov odsvetuje, naj jih marveč objavlja od slučaja do slučaja v kakem časopisu.

Poročilo tajnikovo glede tiskanja letošnjih društvenih knjig se vzame na znanje z dostavkom, da se delo kolikor mogoče pospešuje.

Za letos je plačalo do sedaj 942 letnikov svojo udnino. V imenik se sprejmo izjemoma tudi oni bivši udje, ki do sedaj še niso plačali, od katerih se je pa nadejati, da plačajo; to pa s pridržkom, da se jim knjige pošljejo še le tedaj, ko društvenino poravnajo. Izvzeti so od teh seveda oni, ki so ali sami ali pa po poverjenikih naznanili svoj izstop.

Naznanja se, da je česka akademija znanostij sprejela matičino ponudbo, stopiti ž njo v medsebojno zameno knjig in da bo poslala tudi nekoliko starejših publikacij, kolikor jih še v več iztisih hrani.

V konečni redakciji se odobri „Letopis“ za l. 1884., obsežajoč na krog 20 polah sedem samostojnih razprav in društveno poročilo.

Sklene se za l. 1885. izdati tudi troje knjig, in sicer: I. Letopis v enakem obsegu kot letos; II. povodom tisučnice sv. Metodija, kot nekako spomenico, prvo polovico večjega zgodovinskega na to nanašajočega se dela g. prof. dr. Kosa, ako je bo g. pisatelju, obsežno kacih 12—15 pol, mogoče pravočasno izvršiti; III. kako beletristično knjigo, kateri se bo vsebina pozneje določila.

Nemški spis astronomičnega obsega se izroča g. prof. Vodušek-u v pretres in poročilo z dostavkom, da g. pisatelj za slučaj, da bi bil spis primeren za natisek, preskrbi na svoje stroške slovensko prestavo.

Odobrè se po gospodarskem odseku nasvetovani ukrepi: *a)* da se pismeno povabijo k soudeležbi za pokritje stroškov pri popravu kanala na dvorišči matičine hiše na Bregu št. 8. njeni sosjedje sè svotami, kot jih odsek predlaga; *b)* da se z oddajo stanovanja in prodajalnice za sedaj še počaka, da se stanovanje ne sme prej oddati, kot prodajalnica, ker se lože odda, in ker je še vedno mogoče, da se oglasi za oboje skupaj jeden najemnik; *c)* da se proda nekoliko obveznic, ker je sedaj za to ugoden čas, in da se s tem denarjem izbriše na matičini hiši vpisan dolg; *d)* da se istotako proglašà v letnih računih stanje fondov za Vodnikov in Vilharjev spomenik, kot se je to sklenilo lani glede Tomšičevega fonda.

Občni zbor se preloži na mesec januarij.

Sklep

vseh dohodkov in stroškov „Matice Slovenske“

Tek. št.	D o h o d k i	V gotovini				v obligacijah	O p o m b e
		posebej		skupaj			
		gld.	kr.	gld.	kr.		
1	Imetek 31. dec. 1881	—	—	3262	95	9600	K št. 10.
2	Plačila društvenikov:						Od ostanka je v hranilnici pod št. 90878 naloženih 1292 gl. 44 kr
	a) ustanovnikov	260	50				
	b) letnikov	1792	—	2052	50		
3	Obresti:						K št. 12.
	a) od obligacij	403	—				
	b) od gotovine	80	3	483	03		
4	Hišni dohodki						Ta znesek se razdeljuje: v vrednost inventarja 507 gl. — kr. v vrednost knjig . . . 3517 „ 43 „ skupaj . 4024 gl. 43 kr
	a) od hiše na Kongresnem trgu št. 7	2012	48				
	b) od hiše na Bregu št. 8 (Matičino stanovanje ne vračunjeno)	813	62			2826 10	
5	Za prodane knjige	—	—	372	57		
6	Darila	—	—	16	50		
7	Razni dohodki	—	—	110	74		
8	Skupaj	—	—	9124	99	9600	K št. 13.
9	Če se odštejejo stroški	—	—	7009	50	—	Vrednost obligacij po kurzu od 30. dec. 1882 znaša 7319 gl. 75 kr.
10	ostaje imetka	—	—	2114	89	9600	
11	in če se k temu prišteje vplačani znesek hiše na Kongresnem trgu št. 7	25069	38				
	in vrednost hiše na Bregu št. 8	11400	—	36469	38		
12	potem vrednost inventarja in zaloge knjig	—	—	4024	43		
13	kaže se stan končnega premoženja	—	—	42608	70	9600	

računa

za XVIII. društ. leto od 1. jan. do 31. dec. 1882. leta.

Tek. št.	Stroški	V gotovini				v obli- gacijah	Opombe
		posebej		skupaj			
		gld.	kr.	gld.	kr.		
1	Upravni stroški:						
	a) tajniku	600	—				
	b) blagajniku	—	—				
	c) knjižničarju	—	—				
	d) strežniku	31	50				
	e) pisarni	168	19	799	69		
2	Izdavanje knjig:						
	a) spisi	1970	75				
	b) tisk	968	—	2938	75		
3	Vežanje knjig	—	—	350	82		
4	Stroški za šolske knjige	—	—	508	—		
5	Ostanek kupne cene za hišo na Kongres- nem trgu	—	—	177	02		
6	Obresti od dolga te hiše	—	—	200	—		
7	Stroški 2 hiš:						
	a) davki	1087	93				
	b) razni stroški (po- prave itd)	543	76	1631	69		
8	Za Bleiweisov spomenik in za njegovo podobo	—	—	316	—		
9	Razni izdatki	—	—	87	53		
	Skupaj	—	—	7009	50		

K št. 4.

Ta znesek je bil iz-
dan za tisk knjige „Pri-
rodopis živalstva“, III.
natis.

V Ljubljani dne 20. novembra 1883.

Ivan Vilhar,
blagajnik.

Pro-

„Matice Slovenske za XX. društveno leto, to je

Tek. štev.	D o h o d k i	Nominalna vrednost obli-gacij	Letne obresti		Skupaj		Opombe
		gld.	gld.	kr.	gld.	kr.	
1	Obresti po odbitem davku in sicer:						
	a) iz drž. rente v srebru:						
	5 po 100 gld. št. 256407, 257498, 546378, 548116, 548116	500	21				
	9 po 1000 gld. št. 142691, 147573, 147574, 147576, 147577, 147578, 219682, 219684, 219685	9000	378				
	b) iz drž. posojila leta 1860. serija 18312, št. srečke 16	100	4		403		
	c) od naložene gotovine	—	—		20		
2	Čisti dohodki Matičinih hiš	—	—		1600		
3	Od društvenikov (letnikov)	—	—		2080		
4	Za knjige, ki se morda prodajo	—	—		300		
	Skupaj	—	—		4403		

račun

za dobo od 1. jan. do 31. dec. 1884. leta.

Tek. štev.	Stroški	Skupaj		Posebe		Opombe
		gld.	kr.	gld.	kr.	
1	Upravni stroški:					
	a) tajniku	600	—			
	b) blagajniku	60	—			
	c) knjižničarju	50	—			
	d) strežniku	40	—			
	e) potrebščine za pisarno	150	—	900	—	
2	Vežanje knjig	—	—	200	—	
3	Razni izdatki	—	—	100	—	
	Skupaj	—	—	1200	—	
	V primeri z dohodki	—	—	4403	—	
	ostaje za poravnavanje zaostalih tiskarskih računov in izdavanje knjig, namreč za spise in tisk	—	—	3203	—	

V Ljubljani 20. novembra 1883.

Ivan Vilhar,
blagajnik.

II.

Opravništvo Matice Slovenske

za leto 1884.

Prvosednik: Grasselli Peter.

Prvosednikova namestnika: I. Marn Josip,
II. Vacat.

Blagajnik: Vilhar Ivan.

Tajnik in knjižničar: Lah Evgen.

Pregledovalec društvenih računov: Robič Luka.

Ključarja: Praprotnik Andrej,
Wiesthaler Franc.Verifikatorja zapisnikov: Kržič Anton,
Senekovič Andrej.**O d b o r.**

a) Ljubljanski odborniki:

1. Grasselli Peter, (1880)*	11. Stegnar Feliks, (1883)
2. dr. Jarc Anton, (1882)	12. Šuklje Franc, (1882)
3. Klun Karol, (1882)	13. Tomšič Ivan, (1881)
4. Kržič Anton, (1882)	14. Vavrū Ivan, (1883)
5. Marn Josip, (1880)	15. Vilhar Ivan, (1882)
6. Pleteršnik Maks, (1882)	16. Vodušek Matej, (1880)
7. dr. Poklukar Josip, (1881)	17. Wiesthaler Franc, (1882)
8. Praprotnik Andrej, (1880)	18. Zupančič Anton, (1883)
9. Robič Luka, (1882)	19. Zupančič Vilibald, (1882)
10. Senekovič Andrej, (1882)	20. dr. Zupanec Jernej, (1882)

b) Unanji odborniki:

1. Cigale Matej, (1880)	4. Gregorčič Simon, (1882)
2. Einspieler Andrej, (1880)	5. Hubad Franc, (1882)
3. Erjavec Franc, (1882)	6. dr. Jeglič Anton, (1881)

*) Letnica kaže, ktereга leta je bil kdo odbornikom izvoljen.

7. Kersnik Janko, (1883)	13. Svetec Luka, (1883)
8. Kosar Franc, (1881)	14. Šavnik Karol, (1881)
9. Majciger Ivan, (1882)	15. Šuman Josip, (1883)
10. Marušič Andrej, (1882)	16. dr. Šust Ivan, (1880)
11. Raič Božidar, (1883)	17. dr. vitez Tonkli Josip, (1881)
12. dr. Sterbenc Jurij, (1881)	18. Žolgar Mihael. (1882)

O d s e k a.

a) Gospodarski odsek:

1. Grasselli Peter,	5. Robič Luka,
2. dr. Jarc Anton,	6. Tomšič Ivan,
3. Klun Karol,	7. Vilhar Ivan,
4. dr. Poklukar Josip,	8. dr. Zupanec Jernej (načelnik).

b) Književni odsek:

1. Frjavec Franc,	10. Senekovič Andrej,
2. Hubad Franc,	11. Stegnar Feliks,
3. dr. Jeglič Anton,	12. Šuklje Franc,
4. Kersnik Janko,	13. Tomšič Ivan,
5. Klun Karol,	14. Vavrū Ivan,
6. Kržič Anton,	15. Vodušek Matej,
7. Marn Josip (načelnik),	16. Wiesthaler Franc,
8. Pleteršnik Maks,	17. Zupančič Anton,
9. Praprotnik Andrej,	18. Zupančič Vilibald.

III.

I m e n i k

udov Matice Slovenske leta 1884.*)

A. Častni udi.

HARRACH IVAN grof, posestnik, graščak itd. v Pragi.
 KVIČALA IVAN, dr., c. kr. profesor na vseučilišči v Pragi itd.
 MIKLOŠIČ FRANC vitez, dr., c. kr. prof. na dunajskem vseučilišči itd.
 RAČKI FRANC, dr. predsednik jugoslovanske akademije v Zagrebu itd.
 RIEGER FRANC LADISLAV, dr. državni in deželni poslanec itd. v Pragi.
 TRSTENJAK DAVORIN, župnik v Starem trgu na Štajerskem.

B. Ustanovniki in Letniki.

I. Ljubljanska škofija.

1. Dekanija Ljubljana. a) Poverjenik: Lah Evgen.

Ustanovniki: Arce Rajko, c. kr. poštni oficijal in hišni posestnik
 Auer Jurij, pivovar in hišni posestnik; Blaznik Franciška, posestnica; dr. Bleiweis vitez Trsteniški Karol, primarij, deželni poslanec, mestni odbornik in hišni posestnik; Bučar Franc, zasebnik; Bürger Ljudevit, trgovec, hišni posestnik itd.; Bušič Josip, posestnik; dr. Čebašek Andrej, kanonik in semeniški profesor; čitalnica ljubljanska; Detela Oton, graščak, dež. poslanec itd.; dr. Dolenc Hinko, c. kr. sodn. pristav, dež. poslanec in mestni odbornik; Dolenc Oroslav, svečar in hišni posestnik; Dreo Aleksander, trgovec, hišni posestnik, vitez železne krone III. reda in predsednik kranjske hranilnice; Fabian Ivan, trgovec in hišni posestnik; Fabiani o. Placid, vikar; frančiškanska knjižnica; Fröhlich Anton, hišni posestnik; vitez Gariboldi Anton, zasebnik; Grasselli Peter, župan, deželni in državni poslanec, vitez železne krone III. reda, deželnega glavarja namestnik in hišni posestnik; Heidrich Karol, redovnik; hranilnica kranjska;

*) Imeniku so za letos tudi še dodana imena onih gg. lanskih društvenikov, kateri ali sami ali pa po poverjenikih še niso poravnali letošnje udnine, oziroma kateri niso javili svojega izstopa. Knjige se jim pa tako dolgo ne pošljejo, dokler udnine ne poravnajo.

Hren Franc, trgovec in hišni posestnik; Jamšek Ivan, trgovec in hišni posestnik; dr. Jarc Anton, prošt in vitez Franc Josipovega reda; Jeraj Ivana, zasebnica; Jeran Luka, kanonik in urednik „Zgodnje Danice“; Kadilnik Franc, knjigovodja; Klemenčič Josip, c. kr. profesor in katehet; Klun Karol, kanonik, državni in deželni poslanec; knjižnica c. kr. učiteljsišča; Kosler Ivan, graščak; dr. Kosler Josip, posestnik itd.; Kreč Matej, deželni tajnik; Križnar Miroslav, c. kr. profesor na višjej realki; Kušar Josip, trgovec, hišni posestnik, predsednik trgovinske in kupčijske zbornice, vitez Franc-Josipovega reda in mestni odbornik; Lukman Jakob, c. kr. računski svetnik; Mahkot Jakob, c. kr. okr. glavar; Marn Josip, c. kr. gimnazijski profesor; Mazek Lovro, župnik v Crnučah; Milic Rudolf, lastnik tiskarne in hišni posestnik; Močnik Matej, mestni učitelj v pokoji; dr. Munda Franc, odvetnik; Murnik Ivan, vitez Franc-Josipovega reda, cesarski svetnik, tajnik trgovinske in obrtnijske zbornice, deželni poslanec, deželni in mestni odbornik, član deželnega šolskega sveta; Petričič Vazo, trgovec, podžupan, hišni posestnik in trgovinske zbornice svetnik; Pfeifer Franc, c. kr. računski oficijal; Pleteršnik Maks, c. kr. gimnazijski profesor; Pogačar Martin, častni kanonik in vodja knezoškofijski pisarni; dr. Polklukar Josip, vitez železne krone III. reda, državni in deželni poslanec, solastnik tiskarne in posestnik; dr. Pongraz Oskar, hišni posestnik; Pribošič Ivan, vojni kurat; Ravnihar Franc, deželni knjigovodja, mestni odbornik in hišni posestnik; Robič Luka, c. kr. davkarski nadzornik v pokoji in deželni poslanec; Rozman Ivan, mestni župnik; Skubic Anton, c. kr. gimnazijski profesor; „Sokol“ telovadno društvo; Souvan Ferdinand, trgovec, in graščak; Souvan Franc Ks. st., posestnik; Souvan Franc Ks. ml., trgovec in posestnik; dr. Staré Josip, c. kr. finančne prokurature pristav in posestnik; dr. Suppan Josip, odvetnik; dr. Suppantšitsch Franc, odvetnik; Šušnik Gašpar, c. kr. stotnik-auditor v pokoji; Tavčar Ivan, hišnega posestnika sin; dr. Valenta Alojzij, c. kr. vladni svetnik, profesor porodostvoja, vodja deželni bolnici in hišni posestnik; Vavrů Ivan, c. kr. gimnazijski profesor; Vilhar Ivan, pesestnik; dr. Vošnjak Josip, primarij, deželni odbornik, državni in deželni poslanec, član deželnega šolskega sveta; Winkler baron Andrej, vitez železne krone II. reda, vitez Franc-Josipovega reda, c. kr. deželni predsednik itd.; Zamejic Andrej, kanonik; dr. Zarnik Valentin, odvetnik in mestni odbornik; Zeschko Valentin, trgovec in posestnik; Zupan Tomaž, konzistorijalni svetnik, c. kr. gimnazijski profesor in vodja dijaškemu zavodu „Collegium Aloisianum“; dr. Zupanec Jernej, c. kr. notar, predsednik notarski zbornici in hišni posestnik; Žagar Karol, deželni blagajnik; Žlogar Anton, mestni kaplan.

Letniki: a) *Mesto*: dr. Ahazhizh Karol, odvetnik in graščak; Ahčin Jera, hišna posestnica; Alojzijevišče, knezoškofijski zavod za srednje šole; dr. Ambrožič Franc, mestni zdravnik; Bartel Anton, aprob. gimn. suplent; Belar Leopold, vodja II. mestne šole; Bizavičar o. Josip, frančiškan; Bohinec Žiga, kaplan; Borštner Vincenc, c. kr. gimn. profesor; Bradaška Ferdinand, mestni uradnik; Bregar o. Albin, frančiškan; Bregar Vilibald, c. kr. računski oficijal; Brus Andrej, tajniški pristav kmetijske družbe; Celestina Josip, c. kr. pripravniški profesor; Dežman Franc, bukvovez; Dimiz Avgust, c. kr. višji finančni svetnik itd.; Drašler Pavel, trg. vodja; dr. Drč Josip, zdravnik in mestni odbornik; Drenik Franc, gl. zastopnik zavarovalnice „Fonciere“; društvo kranjskih tiskarjev; družba rokodelskih pomočnikov; Elbert Sebastijan, bogoslovec; Endlicher Rudolf, c. kr. okr. tajnik pri deželni vladi; Eppich Ivan, c. kr. vadniški učitelj; Flis Ivan, spiritual; Fortuna Franc, trgovec in posestnik; dr. Fux Franc, primarij in posestnik; Furlan Jakob, mestni učitelj; Gnjezda Ivan, mestni katehet itd.; Goričnik Franc, trgovec; Goršič o. Pavlin, frančiškan; Grkman Franc, c. kr. vadniški učitelj in okr. šolski nadzornik; Guttman Emilij, c. kr. pristav fin. prokulture; Hafner Jakob, vodja privatnega učilnega zavoda; Hofbauer Ana, dež. tajnika vdova; Hohn Hugon, c. kr. poštni oficijal in hišni posestnik; dr. Hrašovec Jurij, odv. koncipijent; Hribar Ivan, gl. zastopnik „Slavije“ in mestni odbornik; Hrovath Blaž, c. kr. vodja pripravnice in okrajni šolski nadzornik; Iber Ivan, trg. vodja; izobraževališče za učiteljice; Jeločnik Anton, trgovec in posestnik; Jentl Anton, trgovec; Jerič Josip, župnik v pokoji in urednik; Juvančič Ivan, trgovec; Juvanec Ivan, zasebnik; Kaprez Ivan, c. kr. dež. sodnije predsednik; Karun Franc, župnik; katoliško društvo rokodelskih pomočnikov; Kermavner Valentin, c. kr. gimnazijski profesor; Kirbisch Rudolf, konditor in hišni posestnik; Klein Anton, solastnik tiskarne, mestni in trg. zbornice svetnik; dr. Klofutar Leonhard, častni kanonik in sem. profesor; knjižnica bogoslovska; knjižnica gimnazijska; knjižnica realska; knjižnica učiteljska ljubljanske okolice; Kolar Matija, stolni vikar; Kolman Franc, trgovec, posestnik in mestni odbornik; Kotnik Ignac, drd. jur. in hišni posestnik; Kovač Ivan, solastnik tiskarne; Kozhevar Franc, c. kr. višje sodnije svetnik; Kremžar Andrej, oskrbnik dež. bolnice; Kržič Anton, nunski kaplan in katehet; Lah Evgen, tajnik „Matice Slovenske“; dr. Lampè Franc, semeniški podvodja; Lassnik Peter, trgovec in posestnik; dr. Leben Matija, sem. profesor in častni kanonik; Ledenig Alfred, trgovec, mestni in trg. zbornice svetnik; Lenarčič Andrej, aprob. cand. agr.; Levec Franc, c. kr. višje realke profesor; Levstik Franc, skriptor v c. kr. lyc. knjižnici; baron Lichtenberg Leopold, graščak in deželni poslanec; Lozar Josip, trgovec in trg. zbornice svetnik; Macák

Ivan, c. kr. nadzornik katastralnih uradov; Mahr Ferdinand, vodja in lastnik priv. trg. zavoda, hišni posestnik itd.; Maier Josip, mestni učitelj; Majntinger Ivan, c. kr. vodja sodn. pomožnih uradov; Medič o. Kallist, župnik in gvardijan; dr. Mosché Alfonz, odvetnik, dež. poslanec in mestni odbornik; Munda Jakob, c. kr. sodn. pristav; narodna tiskarna; Orešec Franc, privatni učitelj; Pakič Mihael, trgovec, posestnik, mestni in trg. zbornice svetnik; dr. Papež Franc, odvetnik, deželni poslanec in mestni odbornik; dr. pl. Pauker-Glanfeld Henrik, kanonik; Pfeifer Josip, dež. koncipist; Pintar Luka, aprob. gimn. suplent; Pirc Ivan, železniški uradnik v. p.; Pirnat Tomaž, posestnik; Poljanec Alojzij, oskrbnik deželne posilne delavnice; Potočnik Mihael, nunski spovednik; dr. Požar Lovro, aprob. gimn. suplent; Praedica Jakob, c. kr. pripr. profesor; Praprotnik Andrej, vodja I. mestne šole itd.; Premk Anton, c. kr. poštni kontrolor in hišni posestnik; Puc Alojzij, kaznilniški kurat; Pucher Karol posestnik; Raič Anton, c. kr. višje realke profesor; Regoršek Franc, trgovec; Safran Franc, cerkovnik; Senekovič Andrej, c. kr. višje realke profesor in okrajni šolski nadzornik; Smolej Jakob, c. kr. nadzornik srednjih in ljudskih šol; Smrekar Josip, sem. profesor; Staudacher Ferdinand, c. kr. gimn. profesor v pokoju in častni kanonik; Stegnar Feliks, c. kr. kazn. učitelj; Sterbenc Josip, duhovnik v p.; Svetek Anton, c. kr. računski oficijal; dr. Svetina Ivan, c. kr. gimn. profesor in alojz. prefekt; Šarabon Mavrilij, stolni vikar; Šašel Feliks, c. kr. okrajni glavar; Šiška Josip, dvorni kaplan; Škofic Lovro, c. kr. vodja dež. plač. urada; Škrabec Stanko, frančiskan; Šubic Ivan, aprob. gimn. suplent; Šuklje Franc, c. kr. profesor in dež. poslanec; Sumi Franc, konditor in arheograf; Schündelen Božidar, poslovodja; dr. Tavčar Ivan, odvetnik in mestni odbornik; Tavčar Karol, posestnik; Toman Helena, pesestnica; Tomažič Ferdinand, c. kr. poštni asistent; Tomec Jakob, mestni komisar; Tomšič Ivan, c. kr. vadniški učitelj itd.; Tratnik Antonija, c. kr. fu. komisarja soproga; Travnar Josip, mestni učitelj; Trstenjak Anton, priv. učitelj in urednik; Tschurn Karol, hranilnični uradnik; Turk Hugon, trgovec; učiteljsko društvo slovensko; Valenta Vojteh, mestne blagajnice kontrolor; Več Ivan, trgovec in posestnik; Vičič Ivan, trgovec; Vodušek Matej, c. kr. gimn. profesor; Vončina Ivan, mag. svetnik; Wascher Rajko, hranilnični knjigovodja; Wiesthaler Franc, c. kr. profesor; Wolkenperg baron Avgust, graščak; Zagorjan Ivan, beneficijal in kaplan; Zamida Matija, mag. tajnik; Zupan Josip, stolni prošt; Zupančič Anton, semeniški profesor; Zupančič Vilibald, c. kr. pripr. profesor; Žakelj Miroslav, c. kr. gimnazijski profesor; Železnikar Ivan, urednik; Žitnik Ignac, bogoslovec; Žumer Andrej, mestni

učitelj in c. kr. okr. šolski nadzornik ; Žužek Franc c. kr. inženir in mestni odbornik.

Naročnik: Vrbnjak Oton, gimnazijec.

Št. 149.

b) *Okolica*: Babnik Jernej, župnik na Dobrovi; čitalnica v Spodnji Šiški; Finc Anton, župnik v Sostrem; Gams Ivan, posestnik v Loki; Govekar Franc, nadučitelj v Studencu; Jakelj Gregor, župnik v Rudniku; Knez Anton, trgovec v Spodnji Šiški; Marešič Franc, kaplan v Št. Vidu; Pipan Andrej, kaplan na Brezovici; Porenta Franc, župnik v Sori; Potočnik Ivan, župnik na Brezovici; Povše Franc, župnik na Ježici; Praprotnik Franc, učitelj v Preski; Sterlè Franc, načelnik postaje v Zalogu; šola narodna v Št. Vidu; Tomec Miroslav, slikar in posestnik v Št. Vidu.

Št. 16.

Skupaj $75 + 149 + 16 = 240$.

2. Dekanija **Bistrica Ilirska**. a) Poverjenik: Urbanček Ivan.

Ustanovniki: Brinšek Ivan, trgovec v Trnovem; Jenko Aleksander, trgovec v Trnovem; Ličan Aleksander, trgovec v Trnovem; Štrucelj Jurij, c. kr. okr. sodnik v Ilirskej Bistrici; Urbanček Ivan, dekan v Trnovem.

Letniki: Bile Ivan, duhoven v p. v Bistrici; Križaj Nikolaj, župnik v Premu; Škrjanec Ivan, kurat v Harijah; Zarnik Martin, nadučitelj v Trnovem.

Št. $5 + 4 = 9$.

b) Poverjenik: Pavlič Damijan.

Ustanovnika: Česnik Jurij, trgovec v Knežaku; Domicelj Alojzij, trgovec v Zagorji.

Letniki: Kacin Anton, kaplan v Šmihelu; Pavlič Damijan, vikar v Zagorji; Ponikvar Anton, župnik v Knežaku; Torkar Matija, župnik v Košani.

Št. $2 + 4 = 6$.

3. Dekanija **Cirknica**. a) Poverjenik: Obreza Adolf.

Ustanovnik: Obreza Adolf, državni in deželni poslanec, trgovec in posestnik v Cirknici.

Letniki: Čibašek Ivan, župnik pri sv. Vidu; Jan Simon, župnik pri sv. Trojici; Klinar Franc, učitelj pri sv. Vidu; Porenta Ivan, dekan v Cirknici; Rott Gothard, kaplan v Cirknici; Šerko Franc, župan in posestnik v Cirknici; Žirovnik Josip, učitelj v Cirknici.

Št. $1 + 7 = 8$.

b) Poverjenik: Vilar Jakob.

Ustanovnik: Kaplenek Ivan, župnik na Blokah.

Letniki: Brencè Ivan, kaplan v Starem trgu; Lenček Blaž, župnik v Starem trgu; Mandeljc Ivan, nadučitelj v Starem trgu; Planinec Ivan, štacunski strežnik v Starem trgu; Prijatelj Matija, kaplan na Blokah; Sterlè Rezika, učiteljica v Starem trgu; Tomc Ivan, trgovec pri Fari; Vilar Jakob, posestnik v Poddobu; Volčič Jurij, c. kr. sodnijski pristav v Loži. Štev. 1 + 9 = 10.

4. Dekanija **Idrija**. a) Poverjenik: Treven Valentin.

Ustanovnika: Občina mestna v Idriji; Vidmar Josip, župnik v Žirèh.

Letniki: Čitalnica v Idriji; delavsko bralno društvo v Idriji; Demšar Ivan, župnik v Ledinah; Goli Franc Ks., trgovec v Idriji; Kobaj Mihael, učitelj na Vojskem; Kogej Josip, dekan v Idriji; Kos Franc, trgovec v Idriji; Lapajne Franc, trgovec v Idriji; Lapajne Štefan, trgovec v Idriji; Lapejne Valentin, trgovec v Idriji; Leskovic Sebastjan, zasebnik v Spodnji Idriji; Oman Pavel, c. kr. kancelist v Idriji; Treven Valentin, trgovec in posestnik v Idriji; Urbas Leopold, c. kr. rudniški uradnik v pokoji v Idriji; Vončina Franc, pomožni uradnik v Idriji. Štev. 2 + 15 = 17.

b) Poverjenik: Domicelj Anton.

Letniki: Čitalnica na Črnem vrhu; Domicelj Anton, vikar na Črnem vrhu; Majnik Mihael, posestnik v Mrzlem logu; Rudolf Gašpar, posestnik v Lomih. Št. 4.

5. Dekanija: **Kamnik**. a) Poverjenik: Debevec Ivan.

Ustanovniki: Kokalj o. Rajnerij, frančiškan v Kamniku; Starè Alojzij, administrator na Rovi; Stranjska fara.

Letniki: Benkovič Josip v Kamniku; Čenčič Jernej, nadučitelj v Kamniku; čitalnica kamniška; Debevec Ivan, poštar in posestnik v Kamniku; Koblar Anton, kaplan v Mengišu; Murnik Ivan, trgovoc in posestnik v Kamniku; Oblak Ivan, dekan v Kamniku; Pečnik Valentin, administrator na Vranjej peči; Polč Julij, c. kr. sodnijski pristav v Kamniku; dr. Samec Maks, župan, deželni poslanec in posestnik v Kamniku; Stanič Josip, not. koncipijent v Kamniku. Štev. 3 + 11 = 14.

b) Poverjenik: Kersnik Janko.

Ustanovnika: Jare Jernej, župnik v Dolu; Rožič Alojzij, župnik v Krašnji.

Letniki: Igljč Ivan, trgovec v Lukovici; Kersnik Janko, c. kr. notar, dež. poslanec in veleposestnik na Brdu; Koš Mihael, učitelj v Krašnji; Lapajne Karol, župnik v Zlatem polji; Škofic Jurij, posestnik v Št. Vidu. Št. 2 + 5 = 7.

c) Poverjenik: Kajdiž Tomaž.

Letniki: Kajdiž Tomaž, župnik v Vodica; Kukelj Anton, kaplan v Vodica; Svetlin Andrej, posestnik pri sv. Petru; Štrukelj Franc, duhovnik na Šmarjni Gori. Št. 4.

6. Dekanija **Kočevje**. Poverjenik: Komljanec Ivan.

Ustanovnika: Lampč Josip, c. kr. vodja zemljskih knjig; Lovšin Simon, župnik pri Fari v Kostelu.

Letniki: Andrejak Franc, župnik v Mozelju; Geržin Matija, administrator v Banji Loki; knjižnica okrajna učiteljska v Kočevji; Komljanec Ivan, c. kr. gimn. katehet v Kočevji; Kragelj Andrej, c. kr. gimn. profesor v Kočevji; Kresse Josip, mestni župnik in dekan v Kočevji; Pfefferer Adolf, c. kr. sodn. pristav v Kočevji; Videmšek Matija, župnik v Osilnici; Zbašnik Franc, administrator v Topli rebri. Št. 2 + 9 = 11.

7. Dekanija **Kranj**. Poverjenik: Šavnik Karol.

Ustanovniki: Bartol Baltazar, župnik v pokoji v Cerkljah; Debeljak Ivan, župnik v Preddvoru; dr. Globočnik Edvard, zdravnik v Cerkljah; dr. Mally Ignacij, c. kr. okrajni zdravnik v Kranji; Mežnarc Anton, dekan v Kranji; Omersa Franc, trgovec in posestnik v Kranji; Pirc Matej, trgovec in posestnik v Kranji; Pleiweiss Ivana, posestnica v Kranji; Prevec Valentin, zasebnik v Kranji; Ros Matej, trgovec v Kranji; Sajovic Ferdinand, trgovec in trgovinske zbornice svétnik v Kranji; Šavnik Karol, lekar, župan, vitez Franc-Josipovega reda in posestnik v Kranji; Šavnik Sebastjan, posestnik v Kranji; Urbančič Alojzija, graščakinja na Turnu; Zarnik Anton, župnik v Naklem.

Letniki: Aljančič Valentin, kaplan v Šmartnem; Bohinc Franc, župnik v Križih; Bohinc Ivan v Kranji; čitalnica v Kranji; Dolenc Franc, trgovec in posestnik v Kranji; Erjavec Ivan, duhoven v pokoji v Kranji; Florijan Karol, zasebnik v Kranji; Gogala Franc, zasebni uradnik v Kranji; Gregorič Ignacij, župnik v Trsteniku; Kalan Andrej, kaplan v Preddvoru; Karlin Andrej, kaplan v Št. Jurji; Karlin Martin, c. kr. gimn. profesor v Kranji; knjižnica učiteljska kranjskega šolskega okraja; Krisper Rajmund, trgovec v Kranji; Krčon Josip, župnik v Predosljih; Kržič Josip, posestnik v Trbojah; Lazar Mihael, c. kr. profesor in katehet v Kranji; Mervec Ivan, kaplan v Kranji; Novak Martin, poštni

odpravnik v Kranji; Oblak Lovro, kaplan v Cerkljah; Povše Martin, župnik v Št. Jurji; Preželj Matej, župnik v Mavčičah; Robič Simon, administrator na Šenturški gori; Špendal Franc, administrator v Trziči; dr. Štampihar Valentin, odvetnik v Kranji; Tavčar Franc, kaplan pri sv. Joštu; Vrhovnik Ivan, kaplan v Naklem
Zdražba Ivan, kaplan v Cerkljah. Štev. 15 + 28 = 43.

8. Dekanija **Krško**. a) Poverjenik: Edvard Polak.

Ustanovniki: Bukvarna okrajna učiteljska v Krškem; Grivic Franc, kaplan v Leskovci; Kočevar Martin, posestnik itd. v Krškem; Polak Edvard, dekan, častni kanonik itd. v Leskovci; Rudež Dragotin, deželni poslanec, graščak itd. v Gracarskem turnu; Štrobelj Franc, v Št. Jerneji; Šola v Št. Jerneji; Tavčar Anton, župnik na Raki; Vesel Ivan, župnik pri sv. Duhu.

Letniki: Ahčin Rudolf, c. kr. davk. pristav v Krškem; Bezlaj Josip, meščanski učitelj v Krškem; Brulec Franc, župnik v Dolini; Cepuder Jakob, učitelj v Leskovci; Knavs Ivan, vikarij v Krškem; Lapajne Ivan, meščanski vodja in c. kr. okrajni šolski nadzornik v Krškem; Lapajne Ivan, župnik na Sudenci; Lebar Jakob, kaplan na Križevem; dr. Mencinger Ivan, odvetnik in posestnik v Krškem; Maurer Gašpar, posestnik na Raki; Pfeifer Viljem, deželni in državni poslanec, župan in posestnik v Krškem; Ravnikar Jernej, meščanski učitelj v Krškem; Sajè Ivan, nadučitelj v Št. Jerneji; Šusteršič Matija, posestnik v Krškem; Tavčar Ignacij, župnik na Križevem; Varl Tomaž, kaplan na Raki; Vovk Ivan, župnik v Št. Jerneji; Zadnik Simon, župnik v Čateži.
Štev. 9 + 18 = 27.

b) Poverjenik: Lesjak Ivan.

Ustanovnika: dr. Gestrin Karol, c. kr. okrajni sodnik v Kostanjevici; Lesjak Ivan, župnik in duhovni svétnik v Kostanjevici.
Letnika: Abram Leopold, nadučitelj v Kostanjevici; Candolini Vojteh, c. kr. okr. sodnik v p. v Kostanjevici. Štev. 2 + 2 = 4.

9. Dekanija **Litija**. a) Poverjenik: Svetec Luka.

Ustanovniki: Kobler Alojzij, posestnik v Litiji; Krisper Valentin, tovarnar v Radečah; Kuralt Ivan, c. kr. sodnijski pristav v Radečah; Nabernik Ivan, c. kr. okrajni sodnik v Litiji; Sajè Mihael, župnik v Štangi; Svetec Luka, c. kr. notar, deželni poslanec in posestnik v Litiji; Zupan Mihael, župnik na Prežganji.
Letniki: Brezovar Jernej, profesor na Ruskem (knjige Pavlu Brezovarju v Šmartnem); Funtek Anton, učitelj v Št. Vidu pri Zatičini; Gregorin Alojzij, c. kr. sodnijski pristav v Litiji; Gril Matija, c. kr. okrajni glavar v Litiji; Jaklič Ivan, posestnik v

Šmartnem; Jeretin Martin, c. kr. okrajni tajnik v Litiji; Klofutar Ivan, župnik v Dolah; Kunstl Franc, župnik na Jančah; dr. Pavlič Ignacij, c. kr. okrajni zdravnik v Litiji; Podkrajšek Franc, vodja žel. postaje na Savi; Ramovš Andrej, župnik v Svibnem; Rožnik Anton, c. kr. sodnijski pristav v Litiji; Rus Jakob, dekan v Šmartnem; Vončina Valentin, c. kr. kancelist v Litiji.

Št. 7 + 14 = 21.

10. Dekanija **Loka**. a) Poverjenik: Kožuh Matej.

Ustanovniki: Debeljakova hiša v Poljanah; Dolinar Franc, župnik na Trati; Kožuh Matej, dekan v Starej Loki; Šranc Stanko, župnik v Retečah; Tušek Gregor, posestnik na Martinjem vrhu. Letniki: dr. Arko Anton, okr. zdravnik v Loki; Arko Mihael, kaplan v Loki; bralno društvo v Poljanah; bralno društvo v Selcih; Dolinar Anton, administrator v Lučini; Jamnik Anton, župnik v Sorici; Kosmač Simon, administrator v. p. v Loki; Kušar Franc, kaplan na Trati; Peterlin Primož, administrator pri sv. Lenartu; Rožman Lovro, ekspozit v Žabnici; Šoklič Blaž, župnik v Loki.

Št. 5 + 11 = 16.

11. Dekanija **Metlika**. a) Poverjenik: Aleš Anton.

Letnik: Aleš Anton, dekan v Semiču.

Štev. 1.

b) Poverjenik: Kupljen Anton.

Letniki: Dev Edvard, c. kr. okrajni sodnik in deželni poslanec v Črnomlji; Gorenjec Lavoslav, župnik v Adlešičah; Jenko Ljudovit, kaplan v Črnomlji; Kalan Rajmund, administrator na Vrhu; Kupljen Anton, c. kr. notar v Črnomlji; okrajna učiteljska bukvarna v Črnomlji; Režek Peter, župnik v Starem trgu; šola farna v Starem trgu (plačuje g. dr. Jurij Sterbenc); Schweiger Ivan, posestnik v Črnomlji.

Štev. 9.

c) Poverjenik: Navratil Anton.

Letniki: Dovgan Franc, župnik v Podzemlji; Guštin Franc, posestnik v Metliki; Hayne Edvard, c. kr. davkar v Metliki; Hranilovič Jovan, župnik nedeljski; Jaklič Anton, kaplan v Metliki; Kapelle Ivan, n. r. komende umirovljeni oskrbnik v Metliki; Navratil Anton, zasebnik v Metliki; Premer Anton, zasebnik v Metliki; Prosenik Anton, trgovec v Metliki; šola narodna v Radovici; Schweiger Franc, župnik v Radovici; Vavpotič Ivan, kaplan v Metliki.

Štev. 12.

12. Dekanija **Moravče**. a) Poverjenik: Toman Ivan.

Ustanovnik: Preša Josip, župnik v Pečeh.

Letniki: Kepec Franc, administrator v Česnjicah; knjižnica okrajna učiteljska v Zagorji; Lavtar Valentin, kaplan v Moravčah; Petrovčič Franc, kaplan v Moravčah; Pleško Franc, beneficijant na Vrhpolji; Pogorelec Andrej, župnik v Kolovratu; Poklukar Josip, kaplan na Vačem; Toman Ivan, dekan, častni kanonik⁷ itd. v Moravčah. Štev. 1 + 8 = 9.

13. Dekanija **Novo Mesto.** a) Poverjenik: Poljanec Ivan.

Ustanovniki: Babnik Ivan, župnik v Soteski; Krčon Anton, župnik v Vavti vasi; Martinak Josip, c. kr. sodnijski svetnik v Novem Mestu; dr. Razpet Martin, c. kr. okr. zdravnik v Novem Mestu; Rome Ivan, župnik v Št. Petru; dr. Vojska Andrej, c. kr. sodnijski svetnik v Novem Mestu; Volčič Ivan, župnik v Šmarjeti.

Letniki: Bergant Valentin, župnik v Brusnicah; Brežnik Franc, c. kr. gimnazijski profesor v Novem Mestu; čitalnica novomeška; Dovič Ivan, župnik v Mirnej Peči; Fajdiga Ognjeslav, aprob. gimn. suplent v Novem Mestu; frančiškanski samostan novomeški; Frank Rihard, kanonik v Novem Mestu; Hočevar Josip, kanonik v Novem Mestu; Hrovat o. Florentin, frančiškan in šolski vodja v Novem Mestu; Kastelic Franc, posestnik v Novem Mestu; Kastelic Franc, trgovec v Novem Mestu; knjižnica gimnazijska v Novem Mestu; knjižnica učiteljska v Novem Mestu; Krajec Ivan, lastnik tiskarne v Novem Mestu; dr. Marinko Josip, gimn. katehet v Novem Mestu; Mohar Martin, c. kr. vodja sodnijskih uradov v Novem Mestu; Oblak Valentin, trgovec v Novem Mestu; Pec Viljelmína, nadučiteljica v Novem Mestu; Perušek Rajmund, c. kr. gimn. profesor v Novem Mestu; Pleško Dragotin, c. kr. sodnijski svetnik v Novem Mestu; Poljanec Ivan, c. kr. gimnazijski profesor v Novem Mestu; dr. Poznik Albin, c. kr. notar v Novem Mestu; Rizolli Dominik, lekar v Novem Mestu; Šašelj Ivan, kaplan v Št. Petru; Trček Mihael, kaplan v Mirnej Peči; Urh Peter, prošt v Novem Mestu; Vindišar Viljem, frančiškan v Novem Mestu; Virant Ivan, župnik pod Gradom. Štev. 7 + 28 = 35.

14. Dekanija: **Postojina.** a) Poverjenik: Hofstetter Ivan.

Ustanovniki: Bolé Martin, profesor na Ruskem (knjige šoli v Slavini); Globočnik Anton, c. kr. okrajni glavar v Postojini; Sajovic Ivan, župnik v Slavini; dr. Sterbene Jurij, župnik in deželni poslanec v Hrenovicah.

Letniki: Bezeljak Pavel, c. kr. notar v Postojini; bukvarna učiteljska postojinskega okraja; čitalnica postojinska; Dekleva Josip, posestnik v Postojini; Einspieler Tomaž, c. kr. sodn. pristav v Postojini;

Gaspari Ferdinand, c. kr. živinski zdravnik v Postojini; Grossmann Gustav, učitelj pri sv. Ivanu poleg Postojine; Hofstetter Ivan, vitez Franc-Josipovega reda in dekan v Postojini; Jurica Franc, trgovec v Postojini; Kajbič Franc, c. kr. uradnik v Postojini; Korošec Ivan, posestnik v Št. Petru; Kraigher Alojzij, trgovec v Postojini; Kraigher Peter, trgovec v Postojini; Kraigher Peter, posestnik v Hrašah; Kuttin Franc, trgovec v Postojini; Lavrenčič Alojzij, posestnik v Postojini; Lavrenčič Josip, posestnik v Postojini; Lavrenčič Ivan, kaplan v Postojini, Lavrenčič Ivan, notarski kandidat v Postojini; Lavrenčič Maks, trgovec v Hrenovicah; Lavrenčič Matija, posestnik v Postojini; Lončarič Anton, podjetnik v Selcih; dr. Pitamic Ivan, odvetnik v Postojini; Rakovec Alojzij, železniški uradnik v Postojini; Rešič Prostoslav, železniški uradnik v Postojini; šola v Hrenovicah; Vodopivec Anton, c. kr. poštar v Postojini.

Štev. 4 + 27 = 31.

b) Poverjenik: Okorn Ignacij.

Ustanovnika: Kržič Gregor, c. kr. okr. sodnik v Senožečah; občina razdrška.

Letniki: Fettich-Frankheim, župnik v Vremah; Kavčič Hinko, posestnik na Razdrtem; Krakar Ivan, c. kr. poštar v Senožečah; Legan Franc, duhoven na Ubeljskem; Levstik Janja, učiteljica v Senožečah; Okorn Ignacij, župnik v Senožečah; Paternost Henrik, učitelj v Senožečah; Senčar Josip, c. kr. sodn. pristav v Senožečah; Suša Franc, posestnik v Senožečah; šola v Senožečah; Zelen Josip, posestnik v Senožečah.

Štev. 2 + 11 = 13.

15. Dekanija Radovljica. a) Poverjenik: Trojar Ivan.

Letniki: Bralno društvo v Gorjah; bukvarna okrajna učiteljska v Radovljici; Janežič Ivan, kaplan na Bledu; Kregar Franc, kaplan in katehet v Radovljici; Pretnar Jakob, nadučitelj v Srednji vasi; Teran Ivan, župnik v Ljubnem; Trojar Ivan, nadučitelj na Bledu; Zarnik Matija, župnik v Srednji vasi; Žirovnik Ivan, nadučitelj v Gorjah; Žumer Jakob, župan in posestnik v Gorjah; Žvagen Valentin, učitelj v Radovljici.

Štev. 11.

b) Poverjenik: Keršič Ivan.

Ustanovnik: Ruard Viktor, posestnik fužin in rudokopov na Savi.

Letniki: Ažman Ivan, župnik na Dovjem; Belec Ivan, župnik v Belej Peči; Keršič Ivan, župnik na Jesenicah; Robič Matija, rudniški uradnik na Jesenicah.

Štev. 1 + 4 = 5.

c) Poverjenik: Bernik Lovro.

Ustanovnika: Bernik Lovro, župnik v Kamni gorici; Novak Peter, prefekt v Terezijanišči na Dunaji.

Letniki: Aljaž Jakob, župnik na Dobravi; Berlic Ivan, beneficijat in kaplan v Kropi; Rozman Ignacij, učitelj na Dobravi.

Štev. 2 + 3 = 5.

16. Dekanija Ribnica. a) Poverjenik: Skubic Martin.

Ustanovniki: Jereb Josip, župnik v Dragi; Kljun Marija, posestnica v Slatniku; Lesar Ivan, posestnik v Hrovačah; Lesar Martin, posestnik v Sušji; Lovšin Marija, posestnica v Jurjevici; Skubic Martin, dekan v Ribnici.

Letnik: Kadunec Franjo, farni administrator v Dragi.

Štev. 6 + 1 = 7.

b) Poverjenik: Frelih Matej.

Letniki: Frelih Matej, župnik v Lašičah; Gruden Jakob, župnik v p. v Turjaku; Hočevar Matija, poštar v Lašičah; Jan Primož, župnik na Robu; Kočevar Matija, trgovec pod Turjakom; Kosec Jernej, župnik v Škocijanu; Murgelj Julij, c. kr. sodnijski pristav v Lašičah; Tramè Anton, beneficijat v Dobrempolji. Štev. 8.

17. Dekanija Šmarije. Poverjenik: Drobnič Andrej.

Letniki: Borštnik Ivan, nadučitelj v Šmariji; Drčar Martin, župnik na Polici; Drobnič Andrej, dekan v Šmariji; Globočnik Viktor, c. kr. notar v Zatičini; Jenčič Alojzij, c. kr. okrajni sodnik v Zatičini; Kljun Ivan, kaplan v Št. Vidu; Kurent Karol, kaplan na Krki; Laznik Josip, kaplan v Šmariji; Lukan Jakob, zdravnik v Št. Vidu; Podboj Ivan, kaplan v Št. Vidu; Trepal Anton, župnik v Kopanji; Urbanija Lovro, župnik v Žalini; Vakselj Ivan, kaplan v Višnjev gori; Vrančič Ignacij, župnik v Zagradci.

Štev. 14.

18. Dekanija Trebnje. Poverjenik: Kovačič Ivan.

Ustanovnik: Kovačič Ivan, dekan v Trebnjem.

Letniki: Barbo-Waxenstein Valeska grofica, graščakinja v Rakovniku; Blagnè Anton, oskrbnik v Rakovniku; Brodnik Anton, kaplan pri sv. Križi; Dolinar Ivan, župnik v Št. Janži; Grčar Josip, župnik pri sv. Trojici; Hočevar Anton, župnik pri sv. Lovrenci; Hofer Karol, župnik v Čateži; Jarc Franc, župnik na Mirni; Karlin Ivan, župnik v Dobrničah; Košir Alojzij, župnik v Št. Rupertu; Marolt Jakob, župnik pri sv. Križi; Nagodè

Ivan, kaplan v Dobrničah; Nemeč Anton, kaplan pri sv. Trojici; Schuller Ivan, župnik v Trebelnem; dr. Škofic Franc, c. kr. okr. sodnik v Mokronogu; Tavčar Mihael, župnik v Žužemperku; dr. Vašič Ljudevit, zdravnik v Trebnjem; Vilman Gašpar, administrator v Selih; Zorc Anton, župnik v Mokronogu.

Štev. 1 + 19 = 20.

19. Dekanija **Vipava**. Poverjenik: Erjavec Matija.

Ustanovniki: Erjavec Matija, dekan v Vipavi; Kavčič Franc, posestnik v Št. Vidu; Koder Matej, župnik na Slapu; Nakus Josip, župnik na Planini.

Letniki: Adlešič Jurij, šolski vodja v Vipavi; bralno društvo na Colu; Bric Ivan, c. kr. okrajni sodnik v Vipavi; bukvarna vipavskega učiteljskega okraja; čitalnica kmetijska v Podragi; čitalnica narodna v Vipavi; Ditrih Andrej, trgovec v Vipavi; Habe Josip, posestnik na Gočah; Hladnik Ivan, župnik na Gočah; dr. Kenda Josip, zdravnik v Vipavi; grof Lanthieri Karol, graščak itd. v Vipavi; Lukač Josip, beneficijat v Lozicah; Pogačnik Ivan, beneficijat v Podragi; Primožič Jernej, župnik v Vrabčah; Skvarča Ivan, župnik v Budanjah; šola vino- in sadjerejska na Slapu; Tomažič Ivan, vikar v Št. Vidu; Vidergar Ivan, župnik v Podkrajih; Zorko Matija, c. kr. cestni mojster v Podvelbu; Žužek Alojzij, bogoslovec na Planini. Štev. 4 + 20 = 24.

20. Dekanija **Vrhnika**. a) Poverjenik: Šlibar Martin.

Ustanovnika: Kotnik Franc, posestnik in tovarnar na Vrhniki; Šlibar Martin, dekan itd. na Vrhniki.

Letniki: Belar Josip, župnik v Hotederšici; čitalnica vrhniška; Dolinar Franc, župnik v Horjulu; Dolinar Franc, kaplan v Horjulu; Eržen Valentin, kaplan v Polhovem gradu; Gruden Ivan, c. kr. davkar na Vrhniki; Hočevar Anton, župnik v Št. Joštu; Jelovšek Gabriel, trgovec na Vrhniki; Justin Blaž, administrator v Črnem vrhu; Kavčič Gašpar, posestnik v Rovtih; Lenarčič Josip, posestnik na Vrhniki; Levstik Vinko, nadučitelj in c. kr. okrajni šolski nadzornik na Vrhniki; Potočnik Tomaž, kaplan na Vrhniki; Vonča Anton, kaplan v Bevkah; Weiss Gabriel, kaplan na Vrhniki. Štev. 2 + 15 = 17.

b) Poverjenik: O b l a k I v a n.

Ustanovnik: Oblak Ivan, župnik v Borovnici.

Letniki: Borštnik Franc, c. kr. profesor v Raguzi (knjige v Borovnico št. 8); Borštnik Ivan, posestnik v Borovnici; Papler Franc, nadučitelj v Borovnici; Podobnik Ignacij, župnik v Preserji; Rozman Jurij, župnik v Rakitni. Štev. 1 + 5 = 6.

c) Poverjenik: Gruntar Ignacij.

Ustanovnik: Markič Matej, župnik v Logatci.

Letniki: Arko Franc, gostilničar v Dolenjem Logatci; Čuk Julij, kaplan v Gorenjem Logatci; dolenjeloška bralno društvo; Ferjančič Jakob, administrator v Rovtjih; gorenjelogoška bralno društvo; Gostiša Franc, posestnikov sin v Dolenjem Logatci; Gruntar Ignacij, c. kr. notar v Gorenjem Logatci; Hladnik Matija, trgovec v Gorenjem Logatci; Hočevar Josip, c. kr. vodja zemljiških knjig v Gorenjem Logatci; Jeglič Josip, c. kr. davkar v Gorenjem Logatci; Levičnik Valentin, c. kr. davkarski nadzornik v Gorenjem Logatci; Marguč Josip, trgovec v Dolenjem Logatci; Mulley Adolf, župan, poštar in posestnik v Dolenjem Logatci; Nagodè Josip, čevljar v Gorenjem Logatci; Orešek Josip, c. kr. vladni koncipist v Gorenjem Logatci; grof Pace Anton, c. kr. okrajni glavar v Gorenjem Logatci; Puppis Karol, trgovec v Gorenjem Logatci; Ribnikar Vojteh, nadučitelj v Dolenjem Logatci; Rihar Ivan, gostilničar v Gorenjem Logatci; Rihar Josip, c. kr. vladni koncipist v Gorenjem Logatci; dr. Stergar Stanko, c. kr. okrajni zdravnik v Gorenjem Logatci; Tollazzi Tomaž, trgovec v Dolenjem Logatci; Virant Anton, gostilničar v Dolenjem Logatci.

Štev. 1 + 23 = 24.

II. Lavantinska škofija.

1. Dekanija **Slovenska Bistrica**. a) Poverjenik: Ratej Franc.

Ustanovnika: Hajšek Anton, dekan v Slovenski Bistrici; Ratej Franc, c. kr. notar v Slovenski Bistrici.

Letnik: Stepišnik Lovro, posestnik v Slov. Bistrici.

Štev. 2 + 1 = 3.

b) Poverjenik: Lendovšek Mihael.

Letniki: Georg Josip, drd. jur. v Makolah; Keržič Josip, župnik v Spodnji Polskavi; Lendovšek Mihael, župnik v Makolah; Pihljar Simon, kaplan v Makolah; Slekovec Matej, kaplan pri sv. Lovrenci; Sotljar Davorin, župnik v Majšpergu; Stuhec Marko, kaplan v Majšpergu; Šabot Jurij, župnik v pokoji v Laporji; Vomberger Anton, kaplan v Poličanah; Žnidar Mihael, vikar v Slovenski Bistrici.

Štev. 10.

2. Dekanija **Braslovče**. Poverjenik: Balon Anton.

Ustanovniki: Balon Anton, župnik na Vranskem; Bohinc Jakob, dekan v Braslovčah; Šentak Franc, posestnik na Vranskem.

Letniki: Čitalnica narodna na Vranskem; Fekonja Andrej, kaplan pri sv. Pavlu nad Celjem; Gradišnik Luka, zdravnik na Vranskem; Križnik Gašpar, posestnik v Motniku; Ribar Anton, ka-

plan v Braslovčah; Šorn Franjo, nadučitelj v Št. Jurji; Šorn Gašpar, župan v Grajski vasi. Štev. 3 + 7 = 10.

3. Dekanija Brežice. Poverjenik: Kaučič Jakob.

Ustanovniki: Gomilšak Josip, žel. uradnik v Vidmu; knjižnica učiteljska v Brežicah; Repič Andrej, župnik v Kapelah; Ripšl Karol, župnik v Vidmu; Slomšek Ivan, župnik pri sv. Lenartu; dr. Srebrè Gvidon, odvetnik v Brežicah.

Letniki: Cvetko Ivan, kaplan v Reichenburgu; Črnoša Simon, župnik v Pišecah; Hanss Friderik, stavbeni uradnik v Čateži; Hrastelj Gregor, kaplan v Pišecah; Kaučič Jakob, c. kr. knjigovodja v Brežicah; Kokot Anton, nadučitelj v Pišecah; Linsler Ignac, posestnik v Brežicah; Mešiček Josip, učitelj v Brežicah; Presečnik Gregor, kaplan pri sv. Lovrencu; Šetinc Josip, odv. koncipijent v Brežicah; Šnidersič Ignac, lekar v Brežicah; Tanšek Ivan, posestnik v Brežicah; Veršec Franc, c. kr. notar v Sevnici; Ziherl o. Lenart, frančiškan v Brežicah. Št. 6 + 14 = 20.

4. Dekanija Celje. Poverjenik: Žolgar Mihael.

Ustanovniki: Arzenšek Matija, župnik v Grižah; čitalnica v Celji; Janežič Jakob, posestnik v Grižah; Jeraj Josip, župnik v Žavci; Kapus Franc, trgovec; Krušič Ivan, c. kr. gimn. profesor; Ljopold Franc, odv. koncipijent; kmetijska podružnica; dr. Sernek Josip, odvetnik; občina Teharje; Topljak Josip, posestnik; Vošnjak Mihael, inženir in deželni poslanec; Žuža Ivan, posestnik v Grižah.

Letniki: Ambrožič Blaž, c. kr. okr. šolski nadzornik v Celji; Baš Lovro, c. kr. notar v Celji; dr. Filipič Ludovik, odvetnik; Hausenbichler Ivan, trgovec v Žavci; knjižnica c. kr. gimnazije; Kocbek Franc, učitelj v Žavci; Petriček Anton, učitelj v Žavci; Roblek Franc, tržanov sin v Žavci; Žičkar Josip, mestni kaplan v Celji; Žolgar Mihael, c. kr. gimn. profesor v Celji.

Naročnika: Krančič Franc in Pernè Anton, gimnazijca.

Št. 13 + 10 + 2 = 25.

5. Dekanija Dravsko polje. Poverjenik: Rath Franc.

Ustanovnik: Stranjšak Martin, dekan v Hočah.

Letniki: Antolič Ivan, župnik na Ptujski gori; Hren Anton, nadučitelj v Frajhamu; Kelemina Matija, kaplan v Hočah; Mahor Feliks, učitelj v Frajhamu; Rath Franc, župnik pri sv. Lovrenci.

Štev. 1 + 5 = 6.

6. Dekanija Gornjigrad. a) Poverjenik: Potočnik Lovro.

Ustanovnika: Potočnik Lovro, dekan v Gornjem gradu; Sternad Matija, župnik v Ljubnem.

Letniki: Pajmon Anton, župnik pri Novi Štifti; Presečnik Anton, posestnik v Gornjem gradu; Sternad Anton, posestnik v Gornjem gradu; Zdolšek Franc, župnik v Solčavi; Zmrzlikar Anton, učitelj v Šmartnem. Štev. 2 + 5 = 7.

b) Poverjenik: Škoflek Jakob.

Ustanovnik: Lipold Josip, posestnik v Mozirji.

Letniki: Čitalnica v Mozirji; Goričar Anton, posestnik v Mozirji; Jeraj Anton ml., v Mozirji; Krajnik o. Atanazij, frančiškan v Nazaretu; Majer Franc, v Mozirji; Pirš Josip, okr. tajnik v Mozirji; Rom Ignac, kaplan v Ljubnem; Škoflek Jakob, nadučitelj v Mozirji.

Št. 1 + 8 = 9.

7. Dekanija **Jarenina**. Poverjenik: Čuček Josip.

Ustanovnik: Lajh o. Korbinijan, vikar pri sv. Jurji.

Letniki: Černko Josip, kaplan v Jarenini; Čuček Josip, dekan v Jarenini; Jančič Franc, kmetski sin v Jarenini; Klepač Franc, kaplan pri Št. Ilu; Merčnik Anton, župnik pri Št. Ilu; Slekovec Josip, nadučitelj v Jarenini. Štev. 1 + 6 = 7.

8. Dekanija **St. Jurij na Ščavnici**. a) Poverjenik: Horvat Josip.

Letniki: Božič Anton, posestnik pri Mali nedelji; čitalnica v Ljutomeru; Fišer Ivan, notarijatski koncipijent v Ljutomeru; Freuensfeld Josip, učitelj v Ljutomeru; Fridav Peter, oskrb. pomočnik v Noršincih; Gomilšak Franc, uradnik v Ljutomeru; Gomilšak Josip, uradnik v Ljutomeru; Horvat Josip, nadučitelj v Ljutomeru; Ivančič Josip, c. kr. davkarski pristav v Ljutomeru; Kralj Ivan, posestnik v Iljaševcih; Kukovec Ivan, posestnik in deželni poslanec v Ljutomeru; dr. Lebar Josip, zdravnik pri sv. Križi; Mlasko Josip, kaplan pri sv. Miklavži; dr. Mravljak Anton, odvetnik v Ljutomeru; Osenjak Martin, kaplan v Ljutomeru; Seršen Franc, trgovec in posestnik v Ljutomeru; Šlamberger Anton, c. kr. notar v Ljutomeru, Šoštarich Ferdinand, kaplan pri sv. Križi; Vedernjak Franc, c. kr. sodn. pristav v Ljutomeru.

Štev. 19.

b) Poverjenik: Belšak Anton.

Ustanovnika: Jančar Franc, deficitent pri sv. Petru; Simonič Ivan Aleks., kaplan pri sv. Jurji.

Letniki: Belšak Anton, župnik pri sv. Petru; Hecl Franc, mestni kaplan v Radgoni; Inkret Anton, kaplan pri sv. Jurji; Irgl

Franc, kaplan pri sv. Petru; Lacko Anton, župnik pri Kapeli; Muršec Anton, mestni kaplan v Radgoni. Št. 2 + 6 = 8.

9. Dekanija **Konjice**. Poverjenik: Mikuš Franc.

Ustanovniki: Bezenšek Jurij, župnik v Čadramu; knjižnica nadžupnijska v Konjicah; Kovač Josip, posestnik v Žrečah; Mikuš Franc, dekan v Konjicah; Modic Ivan, župnik na Prihovi; Škerbec Martin, kaplan v Konjicah; Verlič Franc, župnik v Stranicah. Letniki: Brglez Ivan, kaplan v Konjicah; dr. Prus Anton, odvetnik v Konjicah; dr. Prus Karol, zdravnik v Konjicah; dr. Rudolf Ivan, odvetniški kandidat v Konjicah. Štev. 7 + 4 = 11.

10. Dekanija **Kozje**. Poverjenik: Bosina Ivan.

Ustanovnika: Arnuš Franc, provid. kaplan na Bučah; knjižnica učiteljska v Kozjem. Letniki: Bosina Ivan, dekan v Kozjem; Dvoršek Anton, župnik v Št. Vidu; Gršak Vinko, župnik v Podčetrtku; Rakoše Mihael, župnik na Bučah; Zabukovšek Ivan, trgovec in posestnik v Tuhlju. Štev. 2 + 5 = 7.

11. Dekanija **Laško**. Poverjenik: Žuža Ivan.

Ustanovnik: Vrečko Matej, kurat v Jurijkloštru. Letniki: Böheim Ivan, župnik v Dolu; Elsbacher Andrej, trgovec na Laškem; Fischer Anton, kaplan na Laškem; Hrastelj Franc, kaplan na Laškem; Kolarič Josip, župnik na Razborji; Mikuš Rafael, c. kr. davk. pristav na Laškem; Rodošek Anton, kaplan v Trbovljah; Žuža Jan, Ev., dr. c. p., konz. svetnik, dekan in nadžupnik na Laškem. Št. 1 + 8 = 9.

12. Dekanija **Št. Lenart v Slovenskih goricah**. Poverjenik: —

Ustanovnik: Čolnik Dominik, živinozdravnik pri sv. Benediktu. Letnik: Jurkovič Martin, kaplan pri sv. Ani na Krembergu. Št. 1 + 1 = 2.

13. Dekanija **Maribor pri Dravi**. Poverjenik: Majciger Ivan.

Ustanovniki: Čitalnica mariborska; dr. Dominkuš Ferdinand, odvetnik in deželni poslanec v Mariboru; Ferk Feliks, zdravnik in posestnik v Mariboru; dr. Gregorčec Leopold, semeniški profesor in urednik v Mariboru; knjižnica c. kr. višje gimnazije v Mariboru; knjižnica semeniška v Mariboru; Kosar Franc, kanonik v Mariboru; Majciger Ivan, c. kr. gimnazijski profesor v Mariboru; Ogradi Franc, kanonik v Mariboru; dr. Pajek Josip,

c. kr. gimnazijski profesor v Mariboru; dr. Radaj Franc, c. kr. notar in dež. poslanec v Mariboru; Skuhala Ivan, vodja dijaškega semenišča in profesor bogoslovja v Mariboru; Sorčič Franc, inful. prošt v Mariboru; dr. Serbec Janko, odvetnik v Mariboru; Šinko Božidar, župnik pri sv. Kungoti; Valenčak Martin, c. kr. gimn. profesor v p. v Mariboru.

Letniki: Berdajs Davorin, trgovec v Mariboru; Borzečnik Anton, korni vikar v Mariboru; Brelih Franc, c. kr. realski profesor v Mariboru; Caf Jakob, kaplan pri sv. Magdalen; Dečko Ivan, odv. koncipijent v Mariboru; dr. Feuš Franc, stolni kaplan v Mariboru; Fistravec Josip, učitelj v Mariboru; Flek Josip, župnik v Lembahu; dr. Glančnik Jernej, odv. v Mariboru; Heber Franc, stolni vikar v Mariboru; Herg Lovro, kanonik v Mariboru; Janžekovič Vid, bogoslovec v Mariboru; Jenko Ivan, železniški uradnik v Mariboru; Kapler Ivan, bogoslovec v Mariboru; Koprivnik Ivan, c. kr. vadniški učitelj v Mariboru; dr. Križanič Ivan, semeniški profesor v Mariboru; Lavtar Luka, c. kr. priprav. profesor v Mariboru; Majcen Gabriel, učitelj v Mariboru; Meško Alojzij, vikar v Mariboru; Miklošič Ivan, c. kr. vadniški učitelj v Mariboru; dr. Mlakar Ivan, podvodja dijaškega semenišča in bogoslovski profesor v Mariboru; Morič Maks, trgovec v Mariboru; dr. Napotnik Mihael, semeniški profesor v Mariboru; Nerat Mihael, nadučitelj v Mariboru; dr. Orozelj Ivan, odvetnik v Mariboru; Pavlič J., poštni uradnik v Mariboru; dr. Pekolj Ivan, c. k. sodnijski pristav v Mariboru; Raktelj Rudolf, kaplan v Kamci; Robič Franc, c. kr. okr. šolski nadzornik v Mariboru; Roškar Franc, nadučitelj v Lembahu; Schwarz Franc, župnik v Kamci. Št. 16 + 31 = 47.

14. Dekanija **Maribor za Dravo**. a) Poverjenik: Wurzer Matija.

Ustanovnik: Vučnik Franc, nadučitelj v pokoji v Selnici pri Dravi.

Letniki: Koren Matija, župnik v Selnici; Kralj Martin, kaplan v Selnici; Wurzer Matija, župnik v Rušah. Štev. 1 + 3 = 4.

b) Poverjenik: Praprotnik Franc.

Ustanovnik: Sorglechner Josip, župnik pri D. M. v Puščavi.

Letniki: Kitak Franc, kaplan na Kapli; Pajtler Ivan, kaplan pri sv. Lovrenci; Pavelšek Ivan, učitelj v Račjem; Polanec Gregor, učitelj pri sv. Lovrenci; Praprotnik Franc, učitelj pri sv. Lovrenci. Štev. 1 + 5 = 6.

15. Dekanija **Marnberg**. Poverjenik: Jazbec Anton.

Letnika: Jazbec Anton, dekan v Marnbergu; Ostrožnik Anton, župnik v Pernicah. Štev. 2.

16. Dekanija **Nova cerkev**. Poverjenik: —

Ustanovniki: Gajšek Karol, župnik na Doberni; Kos Alojzij, župnik na Črešnjicah; Lapuh Martin, župnik pri sv. Joštu.

Letniki: Bratuša Alojzij, kaplan pri Novi cerkvi; † Juvančič Franc, dekan pri Novi cerkvi; Karba Matija, kaplan na Doberni; Lednik Anton, kaplan v Vojniku; Šijanec Alojzij, kaplan pri Novi cerkvi; Voh Jernej, župnik v Šmartinu. Štev. 3 + 6 = 9.

17. Dekanija **Ptuj**. Poverjenik: Kunstek Luka.

Ustanovniki: Hrtniš o. Benko, minorit v Ptuj; Kukovec Josip, župnik pri sv. Andraži; Meško Jakob, župnik pri sv. Lovrenci; Modrinjak Matija, inf. prošt v Ptuj; Trstenjak Jakob, župnik pri sv. Marjeti; Zmazek Franc, župnik pri sv. Urbanu.

Letniki: Alekšič o. Fidelij, gvardijan v Ptuj; dr. Čuček Josip, odvetnik v Ptuj; Ferik Jakob, vodja ljudske šole v Ptuj; Glowacki Julij, gimn. profesor v Ptuj; Grebenec Ivan, učitelj pri sv. Duhu; dr. Gregorič Alojzij, odvetnik v Ptuj; dr. Gros Franc, c. kr. okr. pristav v Ptuj; Hirti Franc, beneficijant in katehet v Ptuj; Hrastnik Josip, učitelj pri sv. Janžu; Jerman Franc, ces. svétnik in dež. poslanec v Ptuj; Jug Franc, vikar v Ptuj; dr. Jurtela Franc, odv. koncipijent v Ptuj; Klobučar Anton, c. kr. sodn. pristav v Ptuj; Knop Ivan, c. kr. davk. pristav v Ptuj; Kolarič Matija, učitelj v Vurbergu; Kolenko Franc, kaplan pri sv. Martinu; dr. Kukovič Avgust, gimn. učitelj v Ptuj; Kunstek Luka, gimn. profesor v Ptuj; Planinšek Mihael, meščan v Ptuj; dr. Ploj Jakob, odvetnik v Ptuj; Romih Tomaž, učitelj v Ptuj; Sinko Josip, kaplan pri sv. Lovrenci; Spindler Anton, c. kr. kancelist v Ptuj; Strelec Ivan, učitelj pri sv. Marku; Suhar Franc, učitelj v Ptuj; Šalamun o. Klement, župnik pri sv. Vidu; Šijanec Franc, učitelj pri sv. Lovrenci; dr. Schiffrer Ivan, c. kr. polk. zdravnik v Ptuj; Urbanec Ivan, odv. koncipijent v Ptuj; Wenger Alojzij, c. kr. sodn. pristav v Ptuj.

Št. 6 + 30 = 36.

18. Dekanija **Rogatec**. Poverjenika: a) Sovič Josip; b) Vraz Ivan.

Ustanovniki: Orač Rok, nadučitelj v Rogateci; Sovič Josip, župnik v Stopercih; Vraz Ivan, kaplan v Rogateci.

Letniki: Dekort Josip, kaplan pri sv. Križi; Pišer Andrej, duhovnik; Kit Ivan, učitelj pri sv. Križi; Klajnsček Anton, učitelj v Rogateci; Kozinc Ivan, kaplan pri sv. Križi; Leskovar Franc, učitelj pri sv. Križi; Merkuš Anton, župnik v Žetalah; politično društvo v Slatini; Šparhakl Ivan, župnik pri sv. Petru; Škrabl Simon, nadučitelj pri sv. Križi.

Št. 3 + 10 = 13.

19. Dekanija **Šaleška dolina**. Poverjenik: Trafenik Franc.

Ustanovnika: dr. Lipold Ivan, župnik v Šmartnem; Trafenik Franc, dekan v Škalah.

Letniki: Kačič Ivan, c. kr. notar v Šoštajnu; Khern Rudolf, c. kr. okrajni sodnik v Šoštajnu; Kotnik Josip, kaplan v Škalah; Sever Josip, kurat v Zavodnjah; Skubic Franc, zdravnik v Velenji.
Štev. 2 + 5 = 7.

20. Dekanija **Šmarije**. a) Poverjenik: Ivanc Martin.

Ustanovnik: Ulaga Josip, župnik v Št. Vidu.

Letniki: Čitalnica v Šmariji; Ivanc Martin, dekan v Šmariji; učiteljsko društvo v Šmariji.
Štev. 1 + 3 = 4.

b) Poverjenik: dr. Ipavic Gustav.

Ustanovnik: dr. Ipavic Gustav, zdravnik pri sv. Jurji.

Štev. 1.

21. Dekanija **Šmartin**. Poverjenik: dr. Šuc Josip.

Ustanovnika: dr. Šuc Josip, mestni župnik in deželni poslanec v Slovenjem Gradci; Trstenjak Davorin, župnik v Starem trgu.

Letniki: Lah Josip, hišni posestnik in trgovec v Slov. Gradci; Muha Josip, kaplan v Šmartinu; Novak A., c. kr. sodn. pristav v Slov. Gradci; Ostrc Franc, kaplan v Starem trgu; Rogina Ivan, župan in posestnik v Podgorji; Runovec Davorin, učitelj v Slov. Gradci; Stabuc Jernej, kaplan v Starem trgu; Tombah Josip, župnik v Št. Vidu; Trobej Ivan, učitelj v Slov. Gradci; Vivod Ivan, gostilničar in posestnik pri sv. Florijanu.
Št. 2 + 10 = 12.

22. Dekanija **Velika nedelja**. Poverjenik: Jesih Anton.

Ustanovniki: Knjižnica okrajna učiteljska v Ormoži; dr. Petovar Ivan, odvetnik v Ormoži; Pirnat Andrej, uradnik v Ormoži.

Letniki: „Edinost“, bralno društvo v Središči; dr. Geršak Ivan, c. kr. notar v Ormoži; Jesih Anton, not. koncipijent v Ormoži; Kosi Ivan, učitelj pri sv. Lenartu; Napast Martin, kaplan pri Veliki nedelji; Rakuša Franc, učitelj pri sv. Bolfenku; Skuhala Peter, administrator v Središči; Schwinger Albin, administrator pri sv. Miklavži; Toplak Franc, župnik pri sv. Lenartu; Vihar Filip, mestni kaplan v Ormoži; Vrtnik Ivan, notarski uradnik v Ormoži; dr. Žižek Anton, zdravnik v Ormoži.

Št. 3 + 12 = 15.

23. Dekanija **Vozenica**. Poverjenik: Mraz Tomaž.

Ustanovnika: Držečnik Luka, župan v Ribnici; Mraz Tomaž, dekan v Vozenici. Štev. 2.

24. Dekanija **Zavrč**. Poverjenik: Raič Božidar.

Ustanovniki: Meško Martin, kaplan pri sv. Barbari; Raič Božidar, župnik in deželni poslanec pri sv. Barbari; Rajsinger Franc, trgovec in posestnik v Dobravi; Sovič o. Aleks, župnik pri sv. Trojici; Šuta Ropert, kaplan v Zavrči; Trampuš Ivan, dekan v Zavrči.

Letniki: Blaž Mavricij, trgovec pri sv. Barbari; Hauser Dragotin, c. kr. poštar v Leskovci; Kelec Ivan, učitelj pri sv. Ani na Krembergu; Korošec Josip, cerkovnik pri sv. Barbari; Silvester Franc, nadučitelj pri sv. Barbari; Šalamun Simon, učitelj pri sv. Barbari; učilnica pri sv. Barbari; Vodušek Andrej, župnik v Leskovci. Štev. 6 + 8 = 14.

III. Goriška škofija.

1. Dekanija **Bovec**. Poverjenik: Sorč Alojzij.

Letniki: Bogataj Franc, učitelj v Bovci; Gaberšček Andrej, učitelj v Soči; Gregorčič Simon ml., vikar v Logu; Jakopič Avgust, c. kr. okrajni sodnik v Bovci; Kranjec Franc, provizor v Soči; Kurinčič Ivan, vikar na Serpenici; Mlekuž Tomaž, c. kr. cestni nadzornik v Bovci; Sorč Alojzij, c. kr. poštar v Bovci; Širca Ivan, nadučitelj in vodja v Bovci; Štrukelj Mihael, vikar v Čezsoči; Žagar Ferdinand, posestnik na Žagi. Štev. 11.

2. Dekanija **Cirkno**. Poverjenik: Jeram Josip.

Letniki: Harmel Adolf, župnik v Šebreljih; Ilvar Franc, župnik na Šentvidski gori; Jeram Josip, dekan v Cirknem; Selak Anton, vikar v Novakah; Starman Štefan, vikar v Orehku; Wester Ivan, vikar v Otaleži. Štev. 6.

3. Dekanija **Črniče**. Poverjenik: Cibič Anton.

Ustanovnik: Čitalnica v Ajdovščini.

Letniki: Cibič Anton, dekan v Črničah; Čigon Karol, kaplan v Črničah; Črv Ivan, vikar pri sv. Tomaži; Erfolja Andrej, kaplan v Kamenjah; Kavs Ivan, učitelj v Batujah; Kodrè Ivan, vikar v Oseku; Kodrič Ivan, kaplan v Šempasu; Krkoč Štefan, vikar v Lokavci; Lovrenčič Matija, nadučitelj v Kamenjah; Mesar

Andrej, kaplan v Križi; Rajar Jernej, nadučitelj v Šempasu; Strnad Franc, nadučitelj v Črničah; Šimuc Ivan, vikar v Velikih Žabljah; Valentinčič Štefan, vikar v Trnovem; Vodopivec Ivan, trgovec v Kamenjah; Volkov Jaromir, učitelj v Lokavci; Zorn Ivan, nadučitelj v Križi. $1 + 17 = 18.$

4. Dekanija Devin.

Letnik: Kodrič Franc, kaplan in učitelj v Devinu. Št. 1.

5. Dekanija Gorica z okolico. Poverjenik: Marušič Andrej.

Ustanovniki: Bensa Štefan, kanonik in vodja knezoškofijske pisarne; Budal Bernard, inženir v Bosni; čitalnica solkanska; Grča Blaž, vikar v Čepovanu; knjižnica bogoslovskega semenišča; knjižnica c. kr. studijska; Lampè Anton, vikar v pokoji; Marušič Andrej, c. kr. gimn. profesor v Gorici; dr. vitez Tonkli Josip, odvetnik, drž. in dež. poslanec v Gorici; Vales Marko, vikar v pokoji v Gorici; Wolf Ivan, mestni župnik v Gorici.

Letniki: Brbuč Ivan, c. kr. profesor višje realke v Gorici; Čerin Tomaž, stolni vikar v Gorici; Erjavec Franc, c. kr. profesor višje realke v Gorici; dr. Gabrijelčič Josip, semeniški vodja v Gorici; Gašperčič Aleš, bogoslovec v Gorici; Godnič Josip, kaplan v Solkanu; Goljevšček Franc, kaplan v Gorici; Grašič Josip, bogoslovec v Gorici; dr. Gregorčič Anton, semeniški profesor v Gorici; Gregorčič Anton, vikar v Št. Ferjanu; izobraževališče učiteljsko; Kafol Štefan, kanonik v Gorici; knjižnica gimnazijska v Gorici; knjižnica realna v Gorici; knjižnica učiteljska goriške okolice; dr. Kos Franc, c. kr. priprav. profesor v Gorici; Kožuh Josip, gimn. suplent v Gorici; Kumar Valentin, c. kr. vadniški učitelj v Gorici; Leban Henrik, vadniški učitelj v Kojskem; dr. Mahnič Anton, sem. profesor v Gorici; Mercina Ivan, c. kr. vadniški učitelj v Gorici; Pagliaruzzi Josip, odv. koncipijent v Gorici; Pavletič Andrej, monsignore in ravnatelj dež. zavoda gluho-nemih; Pavletič Gotard, duhovnik v Kojskem; Pavletič Josip, vikar v Cerovem; Pezdnič Mihael, poštar v Solkanu; Podgornik Franc, zasebnik v Gorici; Povše Franc, dež. poslanec itd. v Gorici; dr. Rojic A. R., zdravnik v Gorici; Rudež Anton, učitelj v dež. zavodu za gluho-neme; Rutar Lovro, ravnatelj na sv. Gori; semenišče mladeniško knezonadškofijsko v Gorici; Toman Ema Albina, c. kr. vadniška učiteljica; Vodopivec Franc, c. kr. okr. šolski nadzornik v Gorici. Štev. 11 + 34 = 45.

6. Dekanija Gradiška.

Letnik: Bizjak Jakob, kaznilnični kurat. Štev. 1.

7. Dekanija **Kanal**. Poverjenik: Vidic Franc.

Ustanovnik: Vidic Franc, dekan v Kanalu.

Letniki: Čitalnica narodna v Kanalu; Goljevšček Ivan v Kanalu; dr. Lisjak Andrej, zdravnik v Kanalu; Rožič Franc, kaplan v Kanalu; Škert Andrej, vikar v Kalu; Tomšič Josip, vikar v Levpi; Trpin Anton, vikar v Zapotoku; dr. Tušar Anton, c. kr. okr. sodnik v Kanalu; Ukmar Anton, vikar v Marija Celji; Vogrič Ivan, nadučitelj v Kanalu; Zega Mihael, učitelj v Kanalu.

Štev. 1 + 11 = 12.

8. Dekanija **Kobarid**. Poverjenik: Dominko Franc.

Letniki: Dominko Franc, šolski ravnatelj v Kobaridu; Milek Dragojila, učiteljica v Kobaridu; Murovec Ivan, kaplan v Kobaridu; Smrekar Franc, vikar na Libušnjem; Šarf Ana, učiteljica v Kobaridu; Šekli Anton, učitelj na Kamnem.

Štev. 6.

9. Dekanija **Komen**. Poverjenik: dr. Kavčič Josip.

Ustanovnik: dr. Kavčič Josip, c. kr. notar v Komnu.

Letniki: Hebat Franc, vikar v Vojšćici; Kramer Filip, župnik v Dornbergu; Leban Anton, nadučitelj v Komnu.

Št. 1 + 3 = 4.

10. Dekanija **Ločnik**.

Letnika: Gerbec Ivan, kaplan v Ločniku; Žnidarčič Andrej, vikar v Gradnem.

Štev. 2.

11. Dekanija **Št. Peter**. Poverjenik: Faganelj Štefan.

Letniki: Drašček Andrej, učitelj v Vertobji; Faganelj Štefan, kaplan v Renčah; Gregorčič Simon, vikar na Gradišči; Jug Anton, vikar v Vertobji; Kopal Peter, dekan v Št. Petru; Maraž Jakob, trgovec v Vertobji; Pahor Josip, trgovec v Renčah.

Št. 7.

12. Dekanija **Tolmin**.

Ustanovnika: Čitalnica v Tolminu; knjižnica okrajna učiteljska v Tolminu.

Letniki: Bratina Kristijan, vodja pri sv. Luciji; Carli Alojzij, župnik pri sv. Luciji; Fon Jakob, vikar v Stržišči; Grželj Ivan, vodja v Tolminu; Ivančič Josip, c. kr. notar v Tolminu; Kovačič Ignacij, veliki posestnik pri sv. Luciji; Kragelj Josip, dekan v Tolminu; Kumar Ivan, kaplan pri sv. Luciji; pl. Premerstein Ivan, c. kr. notar v Tolminu; rokodelsko bralno društvo v Tolminu; Šinek Rajmund, c. kr. davkarski kontrolor v Tolminu.

Štev. 2 + 11 = 13.

IV. Tržaško-koperska škofija.

1. Dekanija **Buzet**. a) Poverjenik: Jelušič Rajmund.

Letniki: Blažič Franc, župnik v Došenjej vasi; Cvenkl Andrej, administrator na Zdrenji; Jelenc Ivan, župnik v Sovinjaku; Jelušič Rajmund, administrator v Opèrtlju; Kalac Anton, nadžupnik v Buzetu; Vranič Ivan, župnik na Vrhu. Št. 6.

2. Dekanija **Dolina**. a) Poverjenik: Jan Jurij.

Ustanovnik: Jan Jurij, dekan itd. v Dolini.

Letniki: Pavli Alojzij, kaplan v Borštu; Rakovec Lovro, kaplan v Podgorji; Svet Ivan, kaplan v Klanci; učiteljsko društvo koperskega okraja. Štev. 1 + 4 = 5.

b) Poverjenik: —

Letnika: Pakiž Anton, učitelj v Škocijann; Klemenc Franc, kaplan v Škocijanu. Štev. 2.

c) Poverjenik: Benedik Ivan.

Letnik: Benedik Ivan, župnik v Brezovici; Kraljič Franc, kaplan v Slivji; Medvešček Peter, učitelj v Brezovici. Štev. 3.

3. Dekanija **Jelšane**. a) Poverjenik: Pušavic Valentin.

Ustanovnik: Notar Anton, kaplan v Jelšanah.

Letnik: Pušavic Valentin, dekan v Jelšanah. Štev. 1 + 1 = 2.

b) Poverjenik: Jenko Slavoj.

Letnik: Brecljnik Ivan, dekan v Hrušici; Jenko Slavoj, trgovec in deželni poslanec v Podgradu; Zajec Anzelm, kaplan v Hrušici. Štev. 3.

4. Dekanija **Kastav**. a) Poverjenik: —

Letniki: Favetti Karol, c. kr. davkarski pristav v Voloski; Jane Josip, kaplan v Rukavci; kotarska učiteljska knjižnica v Kastvu; Rebek Anton, c. kr. davkarski nadzornik v Voloski; Šorli Ivan, c. kr. vladni koncipist v Voloski. Štev. 5.

5. in 6. Dekanija **Koper** in **Krkavce**. Poverjenik: Glavina Blaž.

Letniki: Glavina Blaž, kaznilniški kurat v Kopru; knjižnica učiteljskega koperskega okraja; Kosec Franc, župnik v Truškah; Kri-

stan Josip, c. kr. profesor v Kopru; Sancin Josip, kurat na Rižani; Spinčič Alojzij, c. kr. okr. šolski nadzornik itd. v Kopru. Štev. 6.

7. Dekanija **Ospo**.

Letnik: Mikuš Josip, župnik v Kubedu. Štev. 1.

8. Dekanija **Pazin**. Poverjenik: Nemanič Davorin.

Ustanovnik: Volčič Jakob, administrator v Cerovlju.

Letniki: Kos Ivan, c. kr. gimn. profesor v Pazinu; Križman Josip, c. kr. gimnazijski katehet v Pazinu; Nemanič Davorin, c. kr. gimn. profesor v Pazinu. Štev. 1 + 3 = 4.

9. Dekanija **Pičan**. Poverjenik: Stariha Jakob.

Ustanovnik: Stariha Jakob, dekan v Pičanu.

Letnik: Sajovec Jakob, beneficijant na Gračišči. Štev. 1 + 1 = 1.

10. Dekanija **Tomaj**. Poverjenik: Zupan Josip.

Ustanovnik: Črne Antou, posestnik v Tomaji.

Letniki: Cazafura Břetislav, c. kr. sodn. pristav v Sežani; Gaberšček Franc, c. kr. davkar v Sežani; Gulič Frančiška, posestnica v Sežani; Kantè Matej, učitelj v Sežani; knjižnica učiteljska sežanskega okraja; Kosovel Anton, učitelj v Dutovljah; Leben Franc, c. kr. zemlj. knjižni kancelist v Sežani; Legat Edvard, c. kr. kaplan v Lipici; Mohorčič Evfemija, c. kr. poštna in brzojavna opraviljica v Sežani; Mohorčič Rajmund, župan, posestnik in dež. poslanec v Sežani; Sežansko učiteljsko društvo; Sila Matija, župnik v Repnjem Taboru; soseska Dutovlje; Škrl Josip, kaplan v Sežani; Trnovec Bogdan, c. kr. okrajni sodnik v Sežani; Tomšič Josip, učitelj v Skopem; Zupan Josip, kaplan v Tomaji. Štev. 1 + 17 = 18.

11. Dekanija **Trst in okolica**. Poverjenik: Jereb Gregor.

Ustanovniki: Cegnar Franc, c. kr. tel. kontrolor v Trstu; Černe Ivan, kurat v Barkovljah; Gorup Josip, veletržec; Kastelic Franc, trgovec; vitez Klodič-Sabladoski Anton, c. kr. deželni šolski nadzornik v Trstu; Komar Alojzij, uradnik deželne glavne blagajnice v Trstu; Lautman Ivan, trgovec v Trstu; Vovk Ivan, kurat v Bazovici.

Letniki: Bekar Bernard, meščanski učitelj v Trstu; bralno društvo na Opčini; Cvetnič L., c. kr. pot. poštni uradnik; Černigoj Ivana, učiteljica v Rojanu; čitalnica slavjanska v Trstu; Debelak Mihael, kanonik v Trstu; Dekleva Franc, trg. opravnik v Trstu;

Dolinar Ivan, c. kr. meščanski učitelj v Trstu; Dovgan Anton, žel. uradnik v Trstu; Flego Peter, škofijski kaplan; Furlan Vekoslav, c. kr. računski uradnik v Trstu; Furlani Ljudevit, v Trstu; dr. Glaser Karol, c. kr. gimn. profesor v Trstu; Gomilšak Jakob, nemški pridigar pri sv. Antonu; Hrovatin Anton, duhovnik pri novem sv. Antonu v Trstu; Huth Karol, c. kr. vojni kurat v Trstu; Jagodec Mihael, kaplan v Rojanu; Jančar Josip, učitelj na Ketnari; Jereb Gregor, c. kr. tel. uradnik v Trstu; Kalister Ivan, zasebnik v Trstu; Karis Franc, posestnik na Opčini; Kjuder Anton, kaplan pri sv. Ivanu; Klemenčič Ivan, c. kr. tel. uradnik v Trstu; Korenčan Franc, c. kr. računski uradnik v Trstu; Lavrič Ivan, c. kr. rač. revident v Trstu; Legat Ivan, c. kr. gimn. profesor v Trstu; Mankoč Josip, trgovec v Trstu; Masten Matej, mestni učitelj v Trstu; Muha Josip, v Trstu; Mušič Andrej, zasebni uradnik v Trstu; Naberger Ivan, posestnik, državni in deželni poslanec v Trstu; pekovsko pevsko društvo v Trstu; dr. Pertot S., zdravnik v Trstu; Pfeifer Jurij, v Trstu; Piščanec Jošt, dijak v Trstu; Pogorelec Ivan, c. kr. tel. uradnik v Trstu; Polič Matej, trgovec itd. v Trstu; Rogač Anton, kurat v Ketnari; Sinkovič Martin, c. kr. meščanski učitelj v Trstu; Skedelj Franc, c. kr. namorski uradnik v Trstu; slovansko podporno društvo v Trstu; „Sokol“ telovadno društvo v Trstu; Šabec Ivan, posestnik in zasebnik v Trstu; Šilec Ivan, trgovec v Trstu; dr. Šust Ivan, kanonik itd. v Trstu; Tosti Ivan, tehniški uradnik v Trstu; Truden Mihael, veletržec v Trstu; Urbas Viljem, c. kr. realski profesor v Trstu; Vadnov Davorin, uradnik pri Kalistrovih dedičih; Valenčič Ivan, trgovec v Trstu; Vavpotič Alojzij, c. kr. tel. uradnik v Trstu; Viličič Hinko, c. kr. car. uradnik v Trstu; Vončina Filip, kaplan na Opčini; Weiseitl Franc, c. kr. računski revident v Trstu; Zarnik Leopold, meščanski učitelj v Trstu; Žbona Andrej, žel. uradnik v Trstu; Žvab Lovro, priv. učitelj v Trstu.

Štev. 8 + 57 = 65.

V. Krška škofija.

1. Dekanija **Št. Andraš.** Poverjenik: Pirc Franc.

Ustanovnik: Pirc Franc, prefekt v Št. Pavlu.

Letnik: Urnik Kolumban, kaplan in katehet v Št. Pavlu.

Št. 1 + 1 = 2.

2. Dekanija **Beljak.** Poverjenik: Knaflič Jakob.

Letniki: Črnut Josip, šolski vodja v Ločah; Jerman Jurij, župnik v Štabnji; Knaflič Jakob, župnik v Ločah; Mihorl Anton, nadučitelj v Maverščah.

Štev. 4.

3. Dekanija **Celovec**. Poverjenik: Janežič Simon.

Ustanovniki: Čitalnica slovanska; Einspieler Andrej, c. kr. realski profesor v pokoji in deželni poslanec v Celovci; Janežič Evgen (sin † g. profesorja Antona Janežiča) v Celovci.

Letniki: Čarè Peter, župnik v Porečah; Einspieler Lambert, kanonik v Celovci; Golè Josip, vodja tiskarne v Celovci; Hren Jakob, c. kr. dež. sodnije svètnik v Celovci; Hutter Ivan, realski katehet v Celovci; Janežič Josip, posestnik v Lešah; Janežič Simon, c. kr. nadporočnik v pokoji v Celovci; dr. Janežič Valentin, c. kr. štabni zdravnik v Celovci; Rossbacher Bernard, trgovec v Celovci; dr. Sket Jakob, c. kr. profesor in urednik „Kresa“ v Celovci; Wieser Ivan, župnik in nunski spovednik v Celovci.

Štev. 3 + 11 = 14.

4. Dekanija **Doberla ves**. a) Poverjenik: Muden Simon.

Letniki: Božič Ivan, duhovnik v Koritih; Muden Simon, župnik v Železni Kaplji; Muri Anzelm, posestnik na Jezeru.

Štev. 3.

b) Poverjenik: Šerbicelj Matej.

Ustanovnik: Šerbicelj Matej, župnik v Škocijano.

Letniki: Mihelj Franc, kaplan v Doberli vesi; Peterman Josip, župnik v Št. Vidu; Škrbine Josip, župnik v Kamenu.

Štev. 1 + 3 = 4.

5. Dekanija **Dravska dolina spodnja**.

Ustanovnik: Hrašovec Franc, c. kr. okrajni sodnik v Sovodnji.

Štev. 1.

6. Dekanija **Dravski grad doleuji**. Poverjenik: Žerjav Matej.

Letnika: Randl Matija, provizor na Suhi; Žerjav Matej, župnik v Labodu.

Štev. 2.

7. Dekanija **Kanalska dolina**. Poverjenik: Ferčnik Lambert.

Letniki: Amšel Ivan, prov. kaplan v Trebnji; Boštjančič Ivan, ekspozit v Rabeljnu; Einspieler Gregor, mestni kaplan v Beljaku; Ferčnik Lambert, dekan v Žabnicah; Klemenčič Anton, provizor v Borovljah.

Štev. 5.

8. Dekanija **Pliberk**. Poverjenik: Petek Franc.

Letniki: Kraut Valentin, kaplan pri Fari; Mikuluš Anton, kaplan v Šmihelu; Petek Franc, mestni kaplan v Pliberku; Sevšak Vinko, kaplan v Črni.

Štev. 4.

9. Dekanija **Rož spodnji**. Poverjenik: Ambrož Matija.
Letniki: Ambrož Matija, dekan v Kaplji; Gradičnik Sebastjan, župnik v Bilčovsu; Greiner Simon, provizor v Št. Janži.
Štev. 3.
10. Dekanija **Rož zgornji**. Poverjenik: Lesjak Valentin.
Letniki: Lesjak Valentin, dekan v Dvoru; Oblak Anton, župnik na Gozdanjah; Sumper Ivan, župnik v Skočidolu.
Štev. 3.
11. Dekanija **Tinje**. Poverjenik: Bizer Andrej.
Letnika: Bizer Andrej, dekan in župnik v Grabštanji; Karpf Valentin, farni administrator v Tinjah.
Štev. 2.
12. Dekanija **Velikovec**. Poverjenik: Hočevar Jakob.
Letniki: Hočevar Jakob, magister farmacije v Velikovci; dr. Kulterer Jurij, odvetnik v Velikovci; Messner Josip, odvetniški koncipijent v Velikovci; Podobnik Franc, učitelj v Velikovci; Volavčnik Ivan, kanonik v Velikovci.
Štev. 5.
13. Dekanija **Ziljska dolina spodnja**.
Letnik: Štembov Davorin, župnik v Čačah.
Štev. 1.
14. **Prevalje**. Letnik: Gradišnik Lenart.
Štev. 1.

VI. Sekovska škofija.

1. **Admont**. Poverjenik: Pivec o. Maksimilijan.
Ustanovniki: Matevžič o. Eginhard, gimn. prof., Pivec o. Maksimilijan, Vagaja o. Rudolf, vsi v Admontu
Letnika: Rešek o. Henrik in Trček o. Egid, oba v Admontu.
Štev. 3 + 2 = 5.
2. **Čmurek**. Poverjenik: Pavalec Jurij.
Letniki: Lopič Ivan, kaplan v Čmureku; Niederdorfer Marko, kaplan v Apačah; Pavalec Jurij, kaplan v Čmureku; Tomanič Ivan, kaplan na Vélki.
Štev. 4.
3. **Gradec**. Poverjenik: Hauptmann Franc.
Ustanovniki: Bradaška Franc, c. kr. gimn. ravnatelj v pokoji; Dovnik Franc, duhovnik v posilni delavnici v Messendorfu pri

Gradci; dr. Ipavie Benjamin, zdravnik; dr. Krek Gregor, c. kr. vseučiliški profesor; dr. Muršec Josip, c. kr. prof. višje realke v pokoji; Švajgar Gabriel, gvardijan minoritskega samostana.

Letniki: dr. Čamar Anton, vseučiliški docent; čitalnica slovanska; Dolenc Franc, c. kr. poštni oficijal; Goršič Ivan, učitelj v Karlovi; dr. Gregelj Josip, zobozdravnik; Hauptmann Franc, c. kr. profesor; dr. Hoffer Edvard, c. kr. profesor višje realke; Hubad Franc, c. kr. gimn. profesor v Gradci; dr. Klemenčič Ignacij, vseučiliški docent; Lavrič Josip, mestni učitelj; Lendovšek Josip, c. kr. gimn. profesor; Novotny Emanuel, c. kr. okrajni sodnik v pokoji; dr. Purgaj Jakob, c. kr. gimn. profesor; Rojnik Štefan, semeniški učitelj; Rošker Matej, mestni uradnik; dr. Senior Karol, mestni okr. zdravnik; „Triglav“, akademično društvo; Verbovšek Josip, uradnik v zastavljavnici; Wallner Peter, katehet; Železinger Franc, aprob. cand. prof. in semeniški učitelj.

Štev. 6 + 20 = 26.

4. **Judenburg.** — Letnik: Pajtler Jakob, mestni kaplan. Št. 1.
5. **Ljubno.** — Letnika: Cilenšek Martin, d. gimn. profesor; Žitek Josip, d. gimn. profesor, oba v Ljubnem. Št. 2.

VII. Razne druge pokrajine.

1. Avstrijsko.

Dunaj. Poverjenik: Navratil Ivan.

Ustanovniki: Baron dr. Konrad-Eybesfeld Sigmund, ekscelenca, c. kr. minister za uk in bogočastje, pravi tajni svetnik in stolnik, veliki križ Fran-Josipovega reda, vitez železne krone II. vrste in Leopoldovega reda itd. itd.; dr. Babnik Miroslav, dvorni in sodnijski odvetnik; Cigale Matej, c. kr. vladni svetnik; dr. Firbas Franc, notarski koncipijent; Kandernal Franc, c. kr. gimn. profesor; vitez dr. Miklošič Franc, c. kr. vseučiliški profesor, dvorni svetnik, dosmrtni ud gospodske zbornice, itd. itd.; Napret Theodor, c. kr. dvorni svetnik pri najvišji sodnji; dr. Pogačnik Ferdinand, odvetnik; Poznik Radivoj, c. kr. ingénieur v Dunajskem Novem Mestu; Sežun Žiga, bankin uradnik; dr. Simonič Franc, c. kr. uradnik vseučilišne knjižnice; Šuman Josip, c. kr. gimnazijski vodja; baron Schwegel Josip, um. sekcijski načelnik v ministerstvu unanjih opravil, itd. itd.; Zelenik Josip, odgojitelj.

Letniki: dr. Detela Franc, c. kr. gimn. profesor v Dunajskem Novem Mestu; Jelenc Ivan, prefekt v Terezijanišči; dr. Kulavice

Ivan, c. kr. dvorni kaplan, vodja v Avgustineji in častni kanonik; Levičnik Albert, c. kr. ministerski tajnik; Murko Matija, stud. phil.; Navratil Ivan, c. kr. ravnateljski pristav najvišje sodnije; Podlimbarski, v Dunajskem Novem Mestu; Polak o. Alojzij, provincijal oo. minoritov; Pukl Radoslav, odvetniški koncipijent; „Slovenija“ akad. društvo; Stritar Josip, c. kr. gimn. profesor.

Hallstatt: Križnicka Karol, c. kr. solinski blagajnik.

Štev. 14 + 12 = 26.

2. Česko.

Praga: Lego Jan, uradnik českega muzeja.

Jindrihov Gradec: Lego Franc, meščanski učitelj; Mašek Ignacij, c. kr. gimn. profesor.

Melnik: mestna občina. Štev. 4.

3. Moravska.

Hudonin: Arh Ivan, c. kr. gospodarski uradnik.

Kromeriž: Komel pl. Sočebrianski, c. kr. stotnik 3. pešpolka.

Olomuc: Křanjec Viktor, c. kr. ženijski stotnik (ustanovnik).

Novi Jičín: Apih Josip, profesor deželne realke.

Brno: dr. Vrečko Andrej, c. kr. gimn. profesor (ustanovnik); Pajk Janko, c. kr. gimn. profesor.

Štev. 2 + 4 = 6.

4. Dalmacija.

Dubrovnik: Pavlica Andrej, c. kr. profesor na nautiki.

Makarska: Namar Franc, c. kr. žandarmarijski stražmešter.

Orebič: dr. Čuček Lovro, zdravnik.

Spljet: Rutar Simon, c. kr. gimn. profesor. Štev. 4.

5. Bosna in Hercegovina.

Sarajevo: dr. Jeglič Anton, kanonik; Žnidaršič Jakob, c. kr. profesor na realnej gimnaziji.

Dolnja Tuzla: Dobida Josip, c. kr. višji finančni nadzornik.

Zvornik: dr. Miglič Peter, c. kr. polkovni zdravnik. Štev. 4.

6. Hrvatska s Slavonijo.

Beduja: Vojska Lavoslav, župnik.

Djakovo: Strosmajer Josip Jurij, škof bosenski in sremski, škofije belgradske in smederevske upravitelj, pravi tajni državni svetnik Nj. Veličanstva, dr. theol. in phil., ud. večih učenih društev itd. (ustanovnik).

Jaska: Majar o. Hrizogen, frančiškan.

Karlovec: Ustanovnik: Steklasa Ivan, c. kr. gimn. profesor.

Letnika: Lipež Viktor, ravnatelj kr. realne gimnazije v Rakovci; Vamberger M., kr. gimn. profesor.

Konščina: Košiček Ubaldo, župnik (ustanovnik).

Novi Marof: Koželj Anton.

Osjek: Jelovšek Martin, realski ravnatelj (ustanovnik).

Reka. Poverjenik: —

Letniki: dr. Baršič Erazem, odvetnik v Reki; Bolè Josip, poslovodja v Reki; Čičigoj Jakob, kr. gimn. profesor v Reki; Devet Luka, hišni posestnik v Reki; Fiamin Ivan, arhidijakon in župnik v Reki; Slamnik Ljudevit, kr. gimn. ravnatelj v Reki.

Slunj: Zor Lovro, okrajni zdravnik (ustanovnik).

Varaždin. Ustanovnik: Francelj Jernej, realski profesor v pokoji.

Letniki: dr. Erhartić Franc, odvetnik; Košir Božidar, beneficijar pri sv. Vidu; dr. Križan Josip, kr. gimn. profesor (poverjenik); Raič o. Ivan Kapistran, kapucin; Vežič Vladislav, kr. notar; Zima Luka, kr. gimn. profesor.

Zagreb. Ustanovniki: dr. Kopač Josip, odvetnik; Kos Anton, tajnik kr. banskega stola (poverjenik); Mažuranič Anton, kr. gimn. ravnatelj v pokoji; Starè Josip, kr. realski profesor; Veber Adolf, kanonik.

Letniki: Benigar Ivan, kr. gimn. profesor; dr. Celestin Franc, vseučilišni docent in profesor; Marn Franc, kr. gimn. profesor; Penko Lovro, umetni vrtlar; Sevnik Vinko, svetnik kr. banskega stola; Valjavec Matija, kr. gimn. profesor; dr. Vidrič Lovro, odvetnik; Zupan Ivan, kr. gimn. profesor; Žepić Marija, udova gimn. profesorja.

Štev. 11 + 26 = 37.

7. Ogersko.

Budapešta: dr. Turner Pavl (ustanovnik).

Kisek: dr. Zupančič Franc, c. kr. polkovni zdravnik.

Štev. 1 + 1 = 2.

8. Gališka.**Lvov:** Grbic Franc, profesor; Ogorek Josip, c. kr. gimn. profesor.**Tarnopol:** Kopytzak Basil, c. kr. gimn. profesor.

Štev. 3.

9. Šlezija.**Belsk:** Makuc Ivan, c. kr. profesor obrtnijskih šol (ustanovnik).

Štev. 1.

10. Tirolska.**Bolcan:** Schreiner Henrik, c. kr. pripr. profesor.**Inomost:** Koder Anton, c. kr. poštni uradnik.

Štev. 2.

11. Rusija.

Ustanovnik: Slavjanski dobrodelni komité v St. Peterburgu.

Letnik: Bezsonov Peter Aleksijevič, univ. profesor v Harkovu.

Štev. 1 + 1 = 2.

12. Angleška.

Letnik: Morfil W. R.; Oxford.

Štev. 1.

13. Amerika.

Ustanovnik: Jeram Peter, duhovnik v Wabashi (Minesotta).

Letnika: Baloh Lovro, St. Joseph; slovanski spolek, St. Francisco.

Štev. 1 + 2 = 3.

Pregled udov.

Število	Imena škofijam	Število udov			
		častnih	ustanov- nih	letnih	skupaj
I.	ljubljska	1	163	529	692
II.	lavantinska		88	236	325
III.	goriška		16	110	126
IV.	tržaško-koperska		13	109	122
V.	krška		6	48	54
VI.	sekovska		9	29	38
VII.	druge razne		5	30	64
	Skupaj	6	325	1125	1456

IV.

Z „Matico Slovensko“ zamenjujejo knjige:

1. Akademija cesarska v St. Petersburgu. (1861)
2. Matica Dalmatinska v Zadru. (1864)
3. Matica Srbska v Novem Sadu. (1864)
4. Matica Češka v Pragi. (1865)
5. Matica Gališka v Lvovu. (1865)
6. Beseda umetniška v Pragi. (1866)
7. Družba sv. Mohora v Celovci. (1866)
8. Društvo pravniško v Pragi. (1866)
9. Srbsko učeno društvo v Belem Gradu. (1868)
10. Društvo sv. Jeronima v Zagrebu. (1869)
11. Matica Moravska v Brnu. (1869)
12. Občestvo imperatorsko rusko geogr. v St. Peterburgu. (1869)
13. Prvo društvo Gabelsbergerjevih stenografov v Pragi. (1870)
14. Občestvo filologiško v Voroneži. (1872)
15. Universiteta imperatorska v Varšavi. (1872)
16. Universiteta kraljeva v Kristijaniji. (1872)
17. Universiteta imperatorska v Moskvi. (1872)
18. Akademija jugoslavenska v Zagrebu. (1874)*
19. Društvo bolgarsko učeno v Brajli. (1876)
20. Knjižnica slavjanskega komiteta v Moskvi. (1877)
21. Hrvatski pedagoški-književni sbor v Zagrebu. (1878)
22. Smithsonianova ustanova (Smithsonian-Institution) v Washingtonu. (1879)
23. Bolgarsko književno društvo v Sredci. (1882)
24. Matica Srbska v Budišinu. (1882)
25. Kr. srbsko ministerstvo v Belem Gradu. (1882)
26. Universiteta imperatorska v Kijevu. (1882)
27. Jednota českih matematikov v Pragi. (1884)
28. Kraljevo češka společnost nauk v Pragi. (1884)
29. Spolek arhitektov in inženirjev v Pragi. (1884)
30. Spolek českih filologov v Pragi. (1884)

* Njenemu predsedniku pošiljajo se po trije iztisi vsake knjige: jeden za akademsko knjižnico, dva pa po želji dr. J. Muršeca za najizvrstnejša slovenska dijaka na vseučilišči.